

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Η ΕΔΑ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '50. ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΑ
ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΚΕΛ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ '55-'59**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

2018

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Η ΕΛΔΑ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '50. ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΑ
ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΚΕΛ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ '55-'59**

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού
τίτλου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου**

Μάιος 2018

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Κυριάκος Ιακωβίδης

Τίτλος Διατριβής: Η ΕΛΑ απέναντι στο κυπριακό ζήτημα κατά τη δεκαετία του '50. Με αναφορά στην πολιτική συμπεριφορά του ΑΚΕΛ την περίοδο '55-'59

*Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος στο **Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας** και εγκρίθηκε στις
[ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της **Εξεταστικής Επιτροπής**.*

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός Σύμβουλος: _____

(Όνοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: _____

(Όνοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: _____

(Όνοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: _____

(Όνοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής: _____

(Όνοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

.....[Όνοματεπώνυμο]

.....[Υπογραφή]

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο βασικός στόχος της διατριβής είναι η διερεύνηση και η ερμηνεία της στάσης που τήρησε το κόμμα της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) απέναντι στο κυπριακό ζήτημα, κατά τη δεκαετία του '50. Η υπό εξέταση περίοδος της διατριβής έχει ως αφετηρία την ίδρυση της ΕΔΑ (Αύγουστος 1951) και καταλήγει στην υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Βασική υπόθεση της διατριβής είναι η απάντηση στο εξής ερώτημα: η ΕΔΑ, σε επίπεδο ηγεσίας, υπήρξε πράγματι υποστηρικτής του κυπριακού αγώνα; Σημειώνω ότι μέχρι σήμερα, η εικόνα της ΕΔΑ ως υπερασπιστή του κυπριακού αγώνα δεν έχει αμφισβητηθεί από την υπάρχουσα ιστοριογραφία. Μέσα από τη διερεύνηση των κινήτρων πίσω από την κινητοποίηση της ΕΔΑ υπέρ της κυπριακής υπόθεσης, η διατριβή φιλοδοξεί να απαντήσει στο πιο πάνω ερώτημα.

Η διατριβή χωρίζεται σε οκτώ κεφάλαια, με το πρώτο να είναι εισαγωγικό. Από το 2^ο κεφάλαιο μέχρι το 7^ο εξετάζεται, χρονολογικά, η τοποθέτηση της ΕΔΑ απέναντι σε επεισόδια του κυπριακού ζητήματος (προσφυγές στον ΟΗΕ, απαγχονισμοί Καραολή-Δημητρίου, εξορία Μακάριου...). Πέρα από τη διερεύνηση της σχέσης ΕΔΑ-κυπριακού, η μελέτη εστιάζει στις αντιδράσεις των ελληνικών κυβερνήσεων και της εθνικόφρονος αντιπολίτευσης στην προσπάθεια εργαλειοποίησης του κυπριακού από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς. Παράλληλα, η διατριβή προσεγγίζει το παράδοξο της προσπάθειας της εθνικόφρονος αντιπολίτευσης να ισορροπήσει ανάμεσα στην ταύτισή της με τον δυτικό κόσμο και στην επιθυμία της να αποκομίσει οφέλη από ένα ζήτημα, όπως ήταν το κυπριακό, του οποίου η ύπαρξη προκαλούσε -σοβαρά- προβλήματα ανάμεσα στην Ελλάδα και τους συμμάχους της στη Δύση.

Το τελευταίο κεφάλαιο, αποσυνδεδεμένο από την υπόθεση της διατριβής, εξετάζει τη στάση του ΑΚΕΛ απέναντι στο κυπριακό ζήτημα την περίοδο '55-

'59. Σκοπός του κεφαλαίου είναι η ανάδειξη και επεξήγηση των υποχωρήσεων -αχαρτογράφητων μέχρι σήμερα- του ΑΚΕΛ στο κυπριακό.

Σημαντικό μέρος της διατριβής ασχολείται με τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο η ΕΔΑ αντιμετώπισε τους δύο ηγέτες του κυπριακού αγώνα, Μακάριο και Γρίβα. Συγκεκριμένα εξετάζεται η προσπάθεια της ΕΔΑ να παρουσιαστεί ως ο υπέρμαχος του κυπριακού αγώνα, παρόλο που στην ηγεσία του βρίσκονταν δύο αντικομμουνιστές ηγέτες.

Η παρούσα διατριβή στηρίχθηκε στην έρευνα μεγάλου αριθμού αρχείων σε Ελλάδα, Κύπρο και Βρετανία, στην επισταμένη ανάλυση του κυπριακού και, κυρίως, του ελλαδικού Τύπου της εποχής, όπως και στη μελέτη της δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Σκοπός της διατριβής είναι μέσα από την παρουσίαση πρωτογενούς-αθησαύριστου υλικού και την αντιπαραβολή του με βιβλιογραφικό υλικό, να εξυπηρετηθεί ο σκοπός της διατριβής: Η επανακατανόηση του ρόλου και της συμπεριφοράς της ΕΔΑ στο κυπριακό κατά την κρίσιμη δεκαετία του '50.

ABSTRACT

The main aim of the thesis is to examine and explain the attitude of the Greek leftist party, United Democratic Left (EDA), towards the Cyprus question in the 1950s, specifically from August 1951, when EDA was founded until the Zurich-London (1959) agreements. The main question that this thesis aims to answer is whether EDA, at the party leadership level, was a genuine supporter of the Cyprus struggle for self-determination/Enosis? We hope to give a satisfactory answer to the above question by examining and explaining the motives of EDA's interest on the Cyprus issue.

The thesis is divided into eight chapters (the first chapter is an introduction). Chapters 2-7 examine the reactions of EDA in a number of events that marked the Cyprus struggle (such as the recourses to the UN, Karaolis and Demetriou executions, exile of Makarios....). At the same time we try to shed light on the tactics of pro-Western opposition parties, especially on their attempt to present themselves as strong supporters of the Cyprus struggle, despite knowing that the Cyprus question caused a severe strain on relations between Greece and their western allies, as well as great anti-western feelings among the people of Greece.

The eighth and last chapter focuses on AKEL and its attitude towards the Cyprus issue in the years of EOKA's insurgency. With the help of new historical data the chapter provides an insight to unknown aspects of AKEL's political behavior during that time.

It is important to underline that one of the main aims of this study is to examine the paradoxical phenomenon in which EDA claims to be a champion of the self-determination/enosis campaign, while the two leaders of the Cyprus struggle, Makarios-Grivas, were openly anti-communist. It is our view that EDA's stance towards Makarios and Grivas is a key to understanding party's policy towards the Cyprus issue.

The thesis relied heavily on primary sources, relevant newspapers and on secondary literature. We anticipate that the new information that is coming to

light, juxtaposed with the existing literature, will enable us to alter the way historiography, up to the present, understands EDA's patterns of policy, as far as the Cyprus problem.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Όπως συνηθίζεται να λέγεται, ο δρόμος της διατριβής είναι ένας μοναχικός δρόμος· και πράγματι αποδείχθηκε ότι ήταν. Παρόλα αυτά, χωρίς κάποιους ανθρώπους θα ήταν αδύνατο να ολοκληρωθεί αυτό το έργο.

Πρώτα, οφείλω να ευχαριστήσω την οικογένεια μου για την αγάπη τους και την υπομονή που έδειξαν στο πείσμα μου να φέρω εις πέρας αυτό που άρχισα πριν από κάποια χρόνια. Και είμαι ευτυχής που επιτέλους απαντιέται αυτό που έτεινε να γίνει διαχρονικό ερώτημα τους, «πότε τελειώνει αυτή η διατριβή;».

Οι επισημάνσεις, οι παρατηρήσεις και η γενικότερη καθοδήγηση του Αναπληρωτή Καθηγητή της Νεότερης και Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κύπρου, Γιώργου Καζαμιά, συνέβαλαν καθοριστικά στην ποιοτική αναβάθμιση αυτής της διατριβής. Του είμαι ευγνώμων για τη συνεργασία που είχαμε όταν ανέλαβε, από τα μέσα και μετά, επιβλέπων της διατριβής.

Ο άνθρωπος που μου έδωσε την ευκαιρία να γράψω αυτή τη διατριβή και πίστεψε από την αρχή σ' εμένα είναι ο Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Νέαπολις, Γιώργος Γεωργής. Με τον κ. Γεωργή μπλέξαμε σε «περίεργη συναλλαγή»: μου έδωσε τις γνώσεις του και το διαρκές ενδιαφέρον του για 'μένα· και εγώ του ενεχυρίασα –χωρίς καμιά πρόθεση να ζητήσω επιστροφή τους- την ευγνωμοσύνη μου και την άδολη αγάπη που τρέφει ένας μαθητής για τον καθηγητή του. Τον ευχαριστώ.

Λόγω της ιδιαιτερότητας της διατριβής σχεδόν όλη η αρχειακή έρευνα εκπονήθηκε εκτός Κύπρου· έτσι απόκτησα κάποιους σημαντικούς για μένα «εξωτερικούς συνεργάτες»: Οφείλω να ευχαριστήσω τον κ. Χαμπή Φούρναρη για τη φιλοξενία του στο Λονδίνο και την καλοσύνη του. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στο προσωπικό των αρχείων: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, ΕΜΙΑΝ, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη και ΑΣΚΙ (ιδιαίτερα την Άντα

Κάπολα, Πωλίνα Ιορδανίδου και Στάθη Παυλόπουλο). Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω για την πολύ καλή συνεργασία και το προσωπικό της βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, ιδιαίτερα τον Σωτήριο Λεβέντη.

Δεν θα μπορούσα παρά να είμαι βαθύτατα ευγνώμων στο προσωπικό της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κύπρου και του Ιστορικού Αρχείου Δήμου Λεμεσού για τον επαγγελματισμό τους και την άψογη συνεργασία.

Ευχαριστώ, επίσης, τον Ραφαήλ Θεοφάνους· είχες μια σπάνια καλή ψυχή.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Αναπληρωτή Καθηγητή του Πανεπιστημίου Κύπρου, Πέτρο Παπαπολυβίου, ο οποίος μου παραχώρησε το προσωπικό του αρχείο για την εφημερίδα *Αυγή*, όπως επίσης και τους Χάρη Αλεξάνδρου, πάντα πρόθυμο να μου λύσει όλες τις απορίες μου για την ΕΟΚΑ, Μιχάλη Σταυρή, Γαβριήλ Παππά, Κώστα Κατσούδα, Λεωνίδα Χατζηκωστή και Δημήτρη Αγησιλάου. Ευγνωμοσύνη οφείλω και στον Δρ. Λυκούργο Κουρκουβέλα για το ενδιαφέρον και τις πολύτιμες συμβουλές του.

Παράλειψη μου θα ήταν να μην ευχαριστήσω τον παππού και την γιαγιά, Κυριάκο και Παρασκευή και τον θείο, Ανδρέα Καρασαμάνη· θερμούς συμπαραστάτες σε όλες μου τις αποφάσεις.

Τη δύναμη για να φθάσω στον επίλογο αυτής της μεγάλης και δύσκολης διαδρομής μου την έδωσε η Ανθή και η αγάπη της. Η διατριβή είναι αφιερωμένη σ' αυτήν.

Αφιέρωση

Για την Ανθή

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
Η ίδρυση της ΕΔΑ- ιστορικό πλαίσιο:.....	1
Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	6
Μεθοδολογία και βασικά ερωτήματα της διατριβής	11
Δομή της διατριβής.....	14
1 ^ο κεφάλαιο: Το ΚΚΕ και το κυπριακό ζήτημα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.....	16
Το ενωτικό δημοψήφισμα.	21
2 ^ο κεφάλαιο: Η ΕΔΑ διαμορφώνει τη στάση της απέναντι στο κυπριακό ενωτικό ζήτημα (1951-1955). Το κυπριακό διαμορφώνει την πορεία του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς.....	25
Τα πρώτα χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου της ΕΔΑ στο κυπριακό.....	25
Η πορεία διεθνοποίησης του κυπριακού	41
Συνομιλία Γρίβα-Δραγούμη. Η επίσπευση του ένοπλου αγώνα;	46
Η διεθνοποίηση του κυπριακού.....	49
Δημοτικές εκλογές Νοεμβρίου 1954	56
Η αποτυχία του Δεκεμβρίου.....	59
3 ^ο κεφάλαιο: Η έναρξη του ένοπλου αγώνα και η περιθωριοποίηση της Αριστεράς. Τα Σεπτεμβριανά, η ΕΔΑ στο προσκήνιο (1955-1956)	75
Η Τριμερής Διάσκεψη	78
Σεπτεμβριανά.....	92
Οι δύο ταυτόσημες επιστολές Dulles.....	100
Η άνοδος Καραμανλή στην Εξουσία.....	104
Διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Harding	108
Οι εκλογές της 19ης Φεβρουαρίου 1956.....	117
4 ^ο Κεφάλαιο: Το ευόϊνο περιβάλλον του 1956 και ο σπόρος της «ήττας».	131
Εξορία Μακάριου	131
Εκτέλεση Καραολή και Δημητρίου. Το απόγειο της όξυνσης για το κυπριακό.....	142
Η παραίτηση Θεοτόκη.....	154
Η εκχειρία της ΕΟΚΑ.....	162
Η «φωνή» του Γρίβα, «φωνή» της ΕΔΑ	170
Ο πόλεμος στο Σουέζ.....	175

Το κυπριακό ως ασπίδα στα γεγονότα της Ουγγαρίας.....	179
Το σύνταγμα Radcliffe	184
5ο Κεφάλαιο: 1957: Η ΕΔΑ επαναπροσδιορίζει το ενδιαφέρον της για το κυπριακό... 195	
Η συζήτηση γύρω από το αποτέλεσμα της προσφυγής Φεβρουαρίου 1957.	195
Η επάνοδος του Μακάριου στο πολιτικό προσκήνιο. Η ΕΔΑ επανατοποθετείται απέναντι στον «Εθνάρχη».....	206
Η υποχώρηση του κυπριακού στον πολιτικό λόγο της ΕΔΑ.....	220
Ο αντίκτυπος της υπόσχεσης στο Brighton.....	222
Η προσφυγή Δεκεμβρίου 1957. Η νέα «ήττα» της ΕΔΑ.	231
6ο κεφάλαιο: Σχέδιο Macmillan: το τέλος του δρόμου.....	238
Εκλογές Μαΐου 1958	238
Διακοινοτικές συγκρούσεις στην Κύπρο	252
Σχέδιο Macmillan	257
Η πρόταση ανεξαρτησίας από τον Μακάριο.....	267
Η τελευταία προσφυγή στον ΟΗΕ.....	274
7ο κεφάλαιο: Αντίδραση στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου.....	279
Το αδύνατο της αναίρεσης των Συμφωνιών.....	285
Η στάση του ΑΚΕΛ και η «συμφωνία κυρίων»	292
8ο κεφάλαιο: Η «μεταμόρφωση» του ΑΚΕΛ στα χρόνια του ένοπλου αγώνα. Η διάσταση με την ελλαδική αριστερά.....	299
Ο ένοπλος αγώνας	307
Η καινοτόμος πρόταση του Πορφυρογένη.....	322
Η περίοδος παρανομίας	324
Η ρήξη με το ΚΚΕ.....	340
Δολοφονίες ακελικών, η προσκόλληση στο Μακάριο.....	342
Συμπεράσματα.....	357
Αρχειακές Πηγές	368
Δημοσιευμένες Πηγές.....	373
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.....	375
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	392
Παραρτήματα.....	396
Συντομογραφίες.....	396
Χρονολόγιο.....	398

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατά τη δεκαετία του '50 όταν το κυπριακό μετατράπηκε στο σημαντικότερο θέμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ο φανατικότερος υποστηρικτής της αυτοδιάθεσης -Ένωσης προερχόταν όχι από τους εθνικόφρονες χώρους του Κέντρου και της Δεξιάς αλλά από την Αριστερά. Συγκεκριμένα, από το κόμμα της ΕΔΑ. Οι ευεργετικές συνέπειες της εξέλιξης του κυπριακού ζητήματος στην ενδυνάμωση της ΕΔΑ προκάλεσαν, όπως θα δούμε, ισχυρούς τριγμούς στο μετεμφυλιακό -αντικομμουνιστικό- πολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας. Ποια ήταν όμως η ΕΔΑ και τι «ήθελε»;

Η ίδρυση της ΕΔΑ- ιστορικό πλαίσιο:

Η ίδρυση της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ), τον Αύγουστο του 1951, δεν ήταν ξαφνική εξέλιξη. Αντίθετα, ήταν η κατάληξη της πρωτοβουλίας του έκνομου ΚΚΕ, η οποία ξεκίνησε λίγο μετά το τέλος του εμφυλίου, για την κομματική ανασυγκρότηση της κομμουνιστικής Αριστεράς στο νέο μετεμφυλιακό πολιτικό περιβάλλον.

Η ΕΔΑ φιλοδοξούσε ως κόμμα να αποτελέσει το νόμιμο πολιτικό φορέα εκπροσώπησης της Αριστεράς και να καλύψει το κενό που άφησε το εκτός νόμου ΚΚΕ. Ήταν ένα εγχείρημα από την αρχή δύσκολο καθότι η ΕΔΑ καλούνταν να δράσει σε ένα πολιτικό περιβάλλον όχι απλά καχύποπτο αλλά εχθρικό προς την Αριστερά, και αυτό ήταν ευνόητο αφού η χώρα είχε μόλις βγει από τον εμφύλιο. Ήταν αναμενόμενη δηλαδή η καταπίεση που θα ασκούσαν οι νικητές του εμφυλίου απέναντι στους ηττημένους¹. Ας μην ξεχνάμε ότι στην Ελλάδα μετά τον εμφύλιο συγκροτήθηκε ένα αντικομμουνιστικό κράτος το οποίο στηριζόταν στην εξουδετέρωση και αποκλεισμό των ηττημένων του εμφυλίου, δηλαδή των κομμουνιστών και των

¹Κώστας Τσουκαλάς, *Η ελληνική τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα 1981, σ. 102

συνοδοιπόρων τους². Βέβαια, πολύ γρήγορα, από το 1950 μέχρι το 1952, εισήχθησαν «μέτρα ειρηνεύσεως», δηλαδή θεσπίστηκαν μια σειρά από νόμοι οι οποίοι άμβλυναν τις συνέπειες του εμφυλίου (τα στρατόπεδα της Μακρονήσου για πολίτες έκλεισαν το 1950 και ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων σταδιακά άρχισε να μειώνεται). Αυτό όμως δεν σήμαινε ότι η πολιτική των διακρίσεων κατά των αριστερών έπαψε να ισχύει³.

Ακόμη και η ίδια ΕΔΑ γεννήθηκε υπό αστυνομική επιτήρηση θεωρούμενη ως πράκτορας του υπό απαγόρευση ΚΚΕ, με τα μέλη της να δρουν υπό το φόβο της ανά πάσα στιγμή απαγόρευσης του κόμματος⁴. Ο φόβος της απαγόρευσης του κόμματος ήταν υπαρκτός, αν αναλογιστεί κανείς ότι μόλις τον Ιανουάριο του 1952 η αστυνομία έκλεισε τα γραφεία του δημοσιογραφικού οργάνου του κόμματος, Δημοκρατική⁵, λόγω της υπερασπιστικής γραμμής της εφημερίδας προς τον Μπελογιάννη κατά τη διάρκεια της δίκης του εκείνη την περίοδο.

Στο οξύ κλίμα αντικομμουνισμού το οποίο την περιέβαλλε, η ΕΔΑ διακήρυξε ως πρωταρχικό της στόχο την αντικατάσταση του μετεμφυλιακού αντικομμουνιστικού περιβάλλοντος από ένα περιβάλλον όπου όλοι οι πολίτες θα απολάμβαναν πλήρη ισότητα και ελευθερίες απέναντι στο νόμο. Για αυτό και η ΕΔΑ έθεσε ως προτεραιότητα την ικανοποίηση αιτημάτων όπως η απελευθέρωση όλων των εξόριστων, κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων και επαναφορά στις θέσεις εργασίας όλων των υπαλλήλων οι οποίοι είχαν απολυθεί λόγω των πολιτικών τους φρονημάτων.

²Κώστας Κωστής, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας». *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Αθήνα 2013, σ. 722.

³ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα 2004, σ. 327-328.

⁴David Close, *Ελλάδα 1945-2004. Πολιτική. Κοινωνία. Οικονομία*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 156.

⁵Τη *Δημοκρατική* ως δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ αντικατέστησε η *Αυγή*. Το πρώτο φύλλο της *Αυγής* κυκλοφόρησε στις 24 Αυγούστου 1952, στην αρχή εβδομαδιαία και σε διάστημα δύο περίπου μηνών κυκλοφόρησε ως καθημερινή, με διευθυντή τον Βασίλη Εφραιμίδη και αρχισυντάκτη τον Τάσο Χαϊνογλου. Τα πρώτα γραφεία της *Αυγής* βρισκόνταν στην Ομήρου και Πανεπιστημίου, Αθήνα. Γιώργος Α. Λεονταρίτης, *Η δημοσιογραφία και η λογοτεχνία της Αριστεράς. Αναζητώντας τη χαμένη Αριστερά*, Αθήνα 2014, σ. 208.

⁶Μιχάλης Π. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ. Η Ραγδαία Ανασυγκρότηση της Ελληνικής Αριστεράς και οι Μετεμφυλιακές Πολιτικές Αναγκαιότητες*. Αθήνα 2011, σ. 429-432 και Λεονταρίτης, *ο.π.*, σ. 147-152.

Βοηθητικό ρόλο στην κατανόηση του ρόλου και της συμπεριφορά της ΕΔΑ, είναι η επισήμανση της επιρροής του ΚΚΕ στο νέο κόμμα. Η ΕΔΑ όταν ιδρύθηκε ήταν ουσιαστικά ένας συνασπισμός κομμάτων και προσωπικοτήτων⁷ (Δημοκρατικός Συναγερμός, Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος, Αριστεροί Φιλελεύθεροι, Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα, Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών⁸). Αν και το πρακτικό ίδρυσης έκανε λόγο για πλήρη ισοτιμία των κομμάτων τα οποία αποτελούσαν την ΕΔΑ, στην πραγματικότητα το νέο κόμμα ήταν υπό τον έλεγχο του ΚΚΕ. Η ΕΔΑ άλλωστε είχε δημιουργηθεί με πρωτοβουλία του ΚΚΕ. Επιπλέον, το ΚΚΕ είχε φροντίσει να ενισχύσει τα ερείσματα του στην ΕΔΑ καλώντας τους οπαδούς του να προσχωρήσουν στο νέο κόμμα. Το αποτέλεσμα ήταν βαθμιαία ο αρχηγικός πυρήνας της ΕΔΑ να αποτελείται κυρίως από στελέχη του ΚΚΕ, τα οποία είχαν διπλή ταυτότητα: αυτή του ΚΚΕ και της ΕΔΑ⁹. Καθόλου τυχαίο ότι μετά τις εκλογές του '51 τα κόμματα τα οποία υπέγραψαν το πρακτικό ίδρυσης της ΕΔΑ αποχώρησαν εξαιτίας της αύξησης της επιρροής του ΚΚΕ και του έντονα παρεμβατικού ρόλου του στο νέο κόμμα¹⁰. Δύσκολα άλλωστε το ΚΚΕ μπορούσε να αποκρύψει ότι στόχος του ήταν ο απόλυτος έλεγχος του κόμματος¹¹. Άλλωστε, στην υπό μελέτη δεκαετία το ΚΚΕ δημιούργησε διάλους επικοινωνίας και εποπτείας της ΕΔΑ ασκώντας επιρροή στον καθορισμό της γραμμής του κόμματος¹². Παρόλα αυτά η ΕΔΑ δεν δρούσε ως

⁷Ιωάννα Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά. 1951-1967. Το αρχείο της*, Αθήνα 2001, σ. 26. Περισσότερα για τις διεργασίες ίδρυσης της ΕΔΑ βλ. Λυμπεράτος «Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ...», Τρίκκας, *ΕΔΑ, 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς, Τόμος Α'*, Αθήνα 2009, σ.70-140 και Τάσος Βουρνάς, *Η διάσπαση του ΚΚΕ. Ιστορικό σχέδιασμα μιας 30ετίας από το τέλος του εμφυλίου πολέμου ως τα γεγονότα του Φλεβάρη του 1968*, Αθήνα 1983, σ. 9-28.

⁸Λυμπεράτος, «Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ. Η Ραγδαία Ανασυγκρότηση...», σ. 128.

⁹Λευτέρης Μαυροειδής, *Αγωνιστές. Η ελληνική Αριστερά χθες, σήμερα, αύριο*, Αθήνα 2002, σ. 33.

¹⁰Γιώργος Α. Λεονταρίτης, *Από τον εμφύλιο στην Ε.Δ.Α. Τα άγνωστα παρασκήνια (1946-1953)*, Αθήνα 2001, σ. 121-125.

¹¹Λευτέρης Μαυροειδής, *Οι δύο όψεις της Ιστορίας. Προσκήνιο και Παρασκήνιο στο Κομμουνιστικό Κόμμα*, Αθήνα 1999, σ. 490.

¹²Κατερίνα Λαμπρινού, *ΕΔΑ, 1956-1967: Πολιτική και ιδεολογία*, Αθήνα, σ. 20.

άβουλο υποκατάστατο του ΚΚΕ, όπως θα το ήθελε το τελευταίο¹³. Υπήρχαν αποκλίσεις ανάμεσα στα δύο κόμματα, ορισμένες δε αποκλίσεις αφορούσαν, όπως θα αποδείξει η διατριβή, και το κυπριακό. Αν και θα πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμη και σήμερα λόγω έλλειψης αρχειακών πηγών είναι δύσκολο να προσδιορίσει κάποιος, στην υπό μελέτη δεκαετία τουλάχιστον, το βαθμό αυτονομίας της ΕΔΑ από το ΚΚΕ.

Αυτό όμως που μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα είναι ότι η υποστήριξη του ΚΚΕ προς την ΕΔΑ υπήρξε αναμφίβολα ευεργετική, αφού εξασφάλιζε μια ορισμένη δυναμική για το κόμμα. Η παρουσία όμως του ΚΚΕ σήμαινε και σοβαρά μειονεκτήματα ως προς την επιβίωση του νεοσύστατου κόμματος. Ο νόμιμος φορέας της Αριστεράς ειδώθηκε από τα αντικομμουνιστικά σύνολα ως «δημιούργημα του ΚΚΕ»¹⁴, «εχθρός του έθνους» και ως απειλή για τη διάσπαση της εθνικής ενότητας¹⁵. Η ανάμειξη του ΚΚΕ στην ΕΔΑ ήταν με λίγα λόγια ευχή και κατάρα για το νεοσύστατο κόμμα.

Ο πρόεδρος πάντως της ΕΔΑ, Ιωάννης Πασαλίδης, δεν προερχόταν από τις τάξεις του ΚΚΕ. Ήταν ηγέτης μίας από τις πολιτικές συνιστώσες της ΕΔΑ, του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΚΕ). Συνδεόταν όμως από παλιά με το ΚΚΕ: το 1936 συνεργάστηκε με το Κομμουνιστικό Κόμμα και το Παλλαϊκό Μέτωπο και αργότερα είχε ενταχθεί στο ΕΑΜ¹⁶.

Οι λέξεις στο έμβλημα της ΕΔΑ, Ειρήνη-Δημοκρατία-Αμνηστία, υποδήλωναν το πλαίσιο της εποχής στο οποίο ιδρύθηκε το νέο κόμμα. Οι λέξεις «Δημοκρατία» και «Αμνηστία», αντιστοιχούσαν στην ανάγκη κατάργησης του

¹³Γρηγόρης Φαράκος, *Μαρτυρίες και Στοχασμοί 1941-1991. 50 χρόνια πολιτικής δράσης*, Αθήνα 1993, σ. 106-107.

¹⁴ΑΣΚΙ, Αρχείο Εθνικιστικών Ακροδεξιών Οργανώσεων και Αντικομμουνιστικών δραστηριοτήτων, κ. 188, φ. 1, «Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (Ε.Δ.Α). Όργανο του ΚΚΕ και του Διεθνούς Κομμουνισμού».

¹⁵Νάση Μπάλτα, «Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949-Η έννοια της εθνικής ενότητας» στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49'. Από τη δικτατορία στον εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003, σ. 130-137.

¹⁶Γιάννης Παπαδημητρίου, *Η αναλαμπή της αριστεράς. Οκτώ συγκλονιστικές εκλογικές αναμετρήσεις 1950-1967. Η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) στο πολιτικό προσκήνιο*, Αθήνα 2001, σ. 29-30. και σ. 131-132.

εχθρικού προς την Αριστερά μετεμφυλιακού καθεστώτος. Η λέξη «Ειρήνη» αντιστοιχούσε στην πιθανότητα ενός πυρηνικού πολέμου ο οποίος τρομοκρατούσε τη μεταπολεμική Ευρώπη και στην ταύτιση του κόμματος με το «στρατόπεδο της παγκόσμιας ειρηνικής συμβίωσης». Στο πλαίσιο των φιλειρηνικών της διακηρύξεων η ΕΔΑ συμπεριέλαβε στις προγραμματικές της αρχές την αντίθεσή της στη συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο της Κορέας και στην «αιμορραγία της ελληνικής στρατευμένης νεολαίας»¹⁷ (συνολικά 4.700 έλληνες αξιωματικοί και οπλίτες συμμετείχαν στον τριχρονο πόλεμο, 1950-1953¹⁸). Αντί της ανάμειξης στον κορεατικό πόλεμο πρότεινε την ένταξη στο κίνημα ειρήνης το οποίο εδραιωνόταν εκείνη την περίοδο με τα λεγόμενα διεθνή «συνέδρια ειρήνης» (Βαρσοβία 1950, Στοκχόλμη 1951).

Πίσω από την αντίθεση της ΕΔΑ στην ενίσχυση των Ηνωμένων Πολιτειών στον κορεατικό πόλεμο (αρχικά ο ελληνικός στρατός στην Κορέα ήταν υπό τον έλεγχο των Ηνωμένων Εθνών, σχετικά γρήγορα όμως τέθηκε υπό αμερικάνικη διοίκηση¹⁹), ήταν η διαφωνία του κόμματος με την προσκόλληση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας στη Δύση. Η ΕΔΑ θεωρούσε ως ιδανική εξωτερική πολιτική την τήρηση ίσων αποστάσεων ανάμεσα στους δύο ψυχροπολεμικούς πόλους, χωρίς βέβαια να κρύβει τη συμπάθεια της για το σοβιετικό καθεστώς. Η εξωτερική πολιτική των ίσων αποστάσεων ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις της υφελίου δεν είχε ωστόσο καμιά απήχηση πέρα από τους κύκλους της Αριστεράς. Οι πρώτες μετεμφυλιακές κυβερνήσεις όχι μόνο επιβεβαίωσαν την προσήλωσή τους στη Δύση, αλλά προσπάθησαν να την ενισχύσουν. Ήδη από το 1949 η Ελλάδα είχε απευθύνει έκκληση στις ΗΠΑ για ένταξη στο ΝΑΤΟ²⁰. Οι πρώτες μετεμφυλιακές κυβερνήσεις, δυστυχώς για την ΕΔΑ, έβλεπαν την ένταξη στο ΝΑΤΟ και γενικότερα την ενίσχυση των

¹⁷Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Προγραμματικές Αρχές της Ε.Δ.Α*, Αθήνα 1952, σ.6.

¹⁸Περισσότερες πληροφορίες για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο της Κορέας βλ. Γιώργος Καζαμίας - Γιάννης Στεφανίδης (Πρόλογος-επιμέλεια-σχόλια.Εισαγωγή) *Γεώργιος Παγωμένος, Το ημερολόγιο ενός Έλληνα στρατιώτη στον πόλεμο της Κορέας. Ιανουάριος-Νοέμβριος 1953*, Αθήνα 2004, σ. 21-111.

¹⁹Στο ίδιο, σ. 45-46.

²⁰Γιάννης Στεφανίδης, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο. Η Ελλάδα και ο Συμμαχικός Παράγοντας (1949-1952)*, Αθήνα 1999, σ. 31.

δεσμών με τις ΗΠΑ ως ένα μέσο ενίσχυσης της ασφάλειας της χώρας υπό το φόβο στρατιωτικής επίθεσης από τους βόρειους γείτονές της²¹. Το χειρότερο βέβαια για την ΕΔΑ ήταν ότι η Ελλάδα ήταν βαθιά εξαρτημένη από τις ΗΠΑ την επαύριον του ελληνικού εμφυλίου, λόγω της οικονομικής βοήθειας της δυτικής υπερδύναμης προς τη χώρα από το 1947 και έπειτα. Τα αμερικάνικα κονδύλια έδωσαν μάλιστα λαβή στις ΗΠΑ για έντονη ανάμειξη στην πολιτική ζωή της χώρας, ιδιαίτερα απροκάλυπτη κατά τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια²².

Το κυπριακό δεν ήταν από τις κύριες ανησυχίες της ΕΔΑ στα πρώτα της βήματα, εξάλλου το κυπριακό δεν ήταν στις αρχές της δεκαετίας του '50 κύριο θέμα της πολιτικής σκηνής στην Ελλάδα. Αυτό δεν σήμαινε όμως ότι αδιαφορούσε. Το ιδρυτικό κείμενο της ΕΔΑ συμπεριέλαβε, όπως θα δούμε στο δεύτερο κεφάλαιο, αίτημα για την ευόδωση των πόθων του ελληνικού λαού στην Κύπρο.

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Η δεκαετία του '50 ως πεδίο κορύφωσης του ενωτικού κινήματος είναι αναμφίβολα ένα προσφιλές πεδίο μελέτης για τους ιστορικούς. Το αποδεικνύει, άλλωστε, η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού επιστημονικών μελετών οι οποίες καλύπτουν μια σειρά από πτυχές του κυπριακού προβλήματος εκείνης της περιόδου: ο αγώνας της ΕΟΚΑ²³, η στάση της

²¹Γιάννης Στεφανίδης, «Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας 1949-1955. Σε αναζήτηση Ασφάλειας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του Αιώνα. Τόμος ΙΣΤ'*, Αθήνα 2000, σ. 238.

²²Για την ανάμειξη των Αμερικανών στην πολιτική ζωή της Ελλάδας κατά τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια βλ. John O. Iatrides, «Αμερικάνικες παρεμβάσεις στην Ελλάδα του πρώιμου Ψυχρού Πολέμου: Η αναζήτηση του «ισχυρού ανδρός» και η «λύση Παπάγου» στο Νίκος Μαραντζίδης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Αθήνα 2018, σ. 19-48 και Γιώργος Σταθάκης, «Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ στην Ελλάδα» στο Θανάσης Δ. Σφήκας (επιμ.) *Το Σχέδιο Μάρσαλ. Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, Αθήνα 2011, σ. 307-308

²³ Βλ. ενδεικτικά: Χαράλαμπος Αλεξάνδρου, *Προπαγάνδα και Αντιπροπαγάνδα στον Κυπριακό Αγώνα, 1955-1959*. Διδακτορική Διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Λευκωσία 2016 και Andreas Karyos: *EOKA 1955-59: a study of the*

τουρκικής κοινότητας στο νησί απέναντι στην όξυνση του ενωτικού ζητήματος²⁴, η διεθνής και συνταγματική πτυχή του κυπριακού²⁵, η πολιτική κουλτούρα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του ενωτικού αγώνα²⁶, οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο από το δημοψήφισμα του '50 μέχρι τον ένοπλο αγώνα.....²⁷ Παρόλα αυτά, ορισμένες πτυχές του κυπριακού εκείνης της περιόδου εξακολουθούν να βρίσκονται στο περιθώριο της ερευνητικής γραφίδας. Μια τέτοια περίπτωση είναι η μελέτη της στάσης της ελλαδικής αριστεράς απέναντι στο ενωτικό ζήτημα.

Τα τελευταία χρόνια η σχέση της ΕΔΑ με το κυπριακό ζήτημα κατά τη δεκαετία του '50 άρχισε να απασχολεί τους μελετητές της περιόδου. Αναφορά θα πρέπει να γίνει στα έργα του Γιάννη Στεφανίδη «Εν ονόματι του Έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967» και «Ανακτώντας τα «Πατριωτικά Διαπιστευτήρια»: Ο πολιτικός λόγος της ΕΔΑ στο κυπριακό ζήτημα κατά τη δεκαετία του 1950»²⁸, όπου ο συγγραφέας εντοπίζει και επισημαίνει την ευκαιρία η οποία δόθηκε στην ΕΔΑ εκμεταλλευόμενη το κυπριακό να αμφισβητήσει την

military aspects of the Cyprus Revolt. Διδακτορική Διατριβή κατατεθειμένη στο Institute of Commonwealth Studies. School of Advanced Study University of London, January 2011.

²⁴ Βλ. ενδεικτικά: Σώτος Κτωρής, *Τουρκοκύπριοι. Από το Περιθώριο στο Συνεταιρισμό (1923-1960)*, Αθήνα 2013

²⁵ Ως προς τη διεθνή πτυχή του κυπριακού βλ. ενδεικτικά: Evanthis Hatzivassiliou, *Britain and the International status of Cyprus, 1955-1959*, Minnesota 1997, Ioannis D. Stefanidis, *Isle of Discord. Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, London 1999, Claude Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974. Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Mannheim 2001, Robert Holland, *Britain and the Revolt of Cyprus, 1954-1959*, London 1998. Για τη συνταγματική πτυχή βλ : Νίκος Χριστοδουλίδης, *Τα σχέδια λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, Αθήνα 2009 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το κυπριακό ζήτημα, 1878-1960. Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα 1998

²⁶ Γιάννης Στεφανίδης, *Εν ονόματι του Έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Θεσσαλονίκη 2010 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού. Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα 2005.

²⁷ Βλ. ενδεικτικά: Βασίλης Πρωτοπαπάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου. Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία (1878-1960)*, Αθήνα 2012 και Σοφία Αργυρίου, *Το εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων κατά την τελευταία περίοδο της Αγγλοκρατίας 1950-1960*, Αθήνα 2017.

²⁸ Γιάννης Στεφανίδης, «Ανακτώντας τα «Πατριωτικά Διαπιστευτήρια»: Ο πολιτικός λόγος της ΕΔΑ στο κυπριακό ζήτημα κατά τη δεκαετία του 1950» στο Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.) *Γρηγόρης Φαράκος: Διαδρομές στην Ιστορία. Τόμος τιμητικός για τον Γρηγόρη Φαράκο. Μέρος Α', Κέρκυρα 2011, σ. 129-136.*

προσανατολισμένη προς τη Δύση εξωτερική πολιτική της χώρας. Την ίδια ώρα ο Στεφανίδης δεν παραλείπει να σημειώσει την ευκαιρία η οποία παρουσιάστηκε με το κυπριακό για την ΕΔΑ προκειμένου να ανατρέψει την ταυτότητα του «αντεθνικού κόμματος» και να παρουσιαστεί ως ένα κόμμα το οποίο μάχεται για τα πατριωτικά ζητήματα, βγαίνοντας έτσι από το πολιτικό περιθώριο στο οποίο είχε βρεθεί από την ίδρυση της.

Στο επίκεντρο του άρθρου του Πέτρου Παπαπολυβίου, «Η Ελλαδική Αριστερά και ο Αγώνας της ΕΟΚΑ. Μια πρώτη προσέγγιση»²⁹, είναι η διάψευση της ισχύουσας αντίληψης για το άρθρο του Νίκου Ζαχαριάδη «Ενάντια στους ιμπεριαλιστές και τους εθνοπροδότες κυπροκάπηλους. Λεύτερη Κύπρος στη Λεύτερη Ελλάδα» (δημοσιεύτηκε τον Απρίλιο του 1955), ότι ο ηγέτης του ΚΚΕ είχε προχωρήσει στην αποκάλυψη της ταυτότητας του ηγέτη της ΕΟΚΑ. Αναλύοντας το άρθρο του Ζαχαριάδη, ο Παπαπολυβίου αποδεικνύει ότι ο Ζαχαριάδης δεν «αποκάλυψε» την ταυτότητα του Γρίβα, πολύ απλά γιατί δεν την ήξερε ούτε ο ίδιος. Επιπλέον, στο άρθρο παρουσιάζεται -πολύ περιεκτικά- η στάση της ΕΔΑ απέναντι στην ΕΟΚΑ: από την αρχική καταδίκη της δράσης της οργάνωσης στη διστακτική αποδοχή και στην τελική αποθέωση του ένοπλου αγώνα από την ελλαδική αριστερά. Είναι αξιοσημείωτο ότι το άρθρο του Παπαπολυβίου είναι από τα πρώτα επιστημονικά κείμενα όπου δίνεται έμφαση στις σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την πρόσληψη του αγώνα της ΕΟΚΑ ανάμεσα στην ελλαδική και κυπριακή αριστερά.

Επιπλέον, ο Νίκος Χριστοφή στο άρθρο του, «Το χρήσιμο παρελθόν: Η Κύπρος στην Ελληνική και Τουρκική ρητορική της Αριστεράς»³⁰, μελετά τον τρόπο με τον οποίο το κυπριακό εντάσσεται στη ρητορική της ΕΔΑ ως εργαλείο στην

²⁹Πέτρος Παπαπολυβίου, «Η Ελλαδική Αριστερά και ο Αγώνας της ΕΟΚΑ. Μια πρώτη προσέγγιση», στο Γ.Γ. Γιώρκας, Ν. Ελευθερίου, Μ. Χατζηνικολάου (επιμ.), *Επιστημονικό-Ιστορικό Συνέδριο. Πενήντα Χρόνια Μετά την Έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια ιστορική Αποτίμηση* (Πανεπιστήμιο Κύπρου – 15 Οκτωβρίου 2005), Λευκωσία 2006, 87-119.

³⁰Νίκος Χριστοφής, «Το χρήσιμο παρελθόν: Η Κύπρος στην Ελληνική και Τουρκική ρητορική της Αριστεράς» στο *Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη του Ρολάνδου Κατσιαούνη. Κοινωνική, Οικονομική και Πολιτική Ιστορίας της Κύπρου*, Λευκωσία 2015, σ. 171-196.

προσπάθεια για αποκατάσταση του -αμαυρωμένου από την αντικομμουνιστική αφήγηση- αγώνα της Εθνικής Αντίστασης ως αγώνα για το έθνος. Ακόμη ο συγγραφέας αντιπαραβάλλει την περίπτωση της ΕΔΑ με το Εργατικό Κόμμα Τουρκίας, το οποίο ανήκει στην Αριστερά, θέλοντας να αναδείξει το οξύμωρο δύο αριστερά κόμματα με έντονα αντιιμπεριαλιστικό λόγο να καταφεύγουν – με αφορμή το κυπριακό- σε εθνικιστική ρητορική.

Σχετικά πρόσφατα εκδόθηκε και το βιβλίο του Μάριου Θρασυβούλου *Ο Εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων. Από την αποικιοκρατία στην Ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*³¹. Ο συγγραφέας στο έργο του επαναλαμβάνει το μοτίβο των ευεργετικών επιδράσεων για την ΕΔΑ από την εκμετάλλευση του κυπριακού. Πέρα όμως από αυτό, το έργο επικεντρώνεται στην άσκηση κριτικής προς ΕΔΑ/ΚΚΕ και ΑΚΕΛ για τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκαν το κυπριακό ζήτημα. Συγκεκριμένα, μοιάζει να ψέγει την ΕΔΑ για το γεγονός ότι στην προσπάθεια της να τεθεί στην πρωτοπορία του αγώνα της Κύπρου για αυτοδιάθεση, ενδύεται τον μανδύα του εθνικισμού υποβαθμίζοντας ταυτόχρονα άλλα στοιχεία του ιδεολογικού της χαρακτήρα. Ιδιαίτερα αυστηρός μοιάζει να είναι στην κριτική του απέναντι στην ΕΔΑ και το ΑΚΕΛ ως προς τη στάση τους απέναντι στην τουρκική κοινότητα στο νησί, θεωρώντας ότι η προσκόλληση τους στον ενωτικό αγώνα εμπόδισε τα δύο κόμματα της Αριστεράς να κατανοήσουν τις ανάγκες των Τούρκων της Κύπρου. Ο συγγραφέας όμως δεν εξηγεί με ποιο τρόπο η ΕΔΑ και το ΑΚΕΛ θα μπορούσαν να κατανοήσουν τις ανάγκες των Τούρκων της Κύπρου; Μήπως εννοούσε εγκατάλειψη του στόχου της Ένωσης; γιατί στην ουσία μόνο αυτό θα «καθυσύχαζε» την τουρκική κοινότητα στο νησί. Ήταν όμως εφικτό για το ΑΚΕΛ ή για την ΕΔΑ να ακολουθήσουν, μέσα στο κλίμα της φανατικής προσήλωσης στον ενωτικό αγώνα, οποιοδήποτε άλλο δρόμο από την επιδίωξη της Ένωσης;

³¹Μάριος Θρασυβούλου, *Ο Εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων. Από την αποικιοκρατία στην Ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, Θεσσαλονίκη 2016.

Άξιο αναφοράς είναι και το 8^ο κεφάλαιο από του έργο του Νίκου Τριμικλινώτη, *Η διαλεκτική του έθνους-κράτους και το καθεστώς εξαίρεσης. Κοινωνιολογικές και συνταγματικές μελέτες για την ευρω-κυπριακή συγκυρία και το εθνικό ζήτημα*³², με τίτλο «Το εθνικό ζήτημα, η Αριστερά και το Κυπριακό: αντιιμπεριαλισμός ή αντιεθνικισμός;» Το κεφάλαιο αν και δεν έχει οποιαδήποτε αναφορά στη σχέση ΕΔΑ και κυπριακού, είναι μια γενικότερη θεωρητική προσέγγιση ως προς τη στάση της Αριστεράς απέναντι στο ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας με αφορμή το κυπριακό. Συγκεκριμένα, ο Τριμικλινώτης εξετάζει το πως η Αριστερά ξεπέρασε τα όρια διεκδίκησης εθνικής ανεξαρτησίας οδηγούμενη σε εθνικιστικές-σοβινιστικές αντιλήψεις, οι οποίες απομάκρυναν την Αριστερά από τις αρχές του σοσιαλισμού.

Τέλος, σημαντικές πληροφορίες για τις θέσεις της ΕΔΑ στο κυπριακό δίδονται και στα έργα των παλαιών δημοσιογράφων της *Αυγής*, Σπύρου Λιναρδάτου³³ και Τάσου Τρίκκα³⁴.

Παρά την αύξηση του ενδιαφέροντος, η στάση της ελλαδικής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό δεν έχει ακόμη μελετηθεί επαρκώς. Η διαπίστωση δεν αναιρείται παρά την πρόσφατη εκπόνηση της διατριβής του Αντώνη Αντωνίου με τίτλο: «Ελληνική Αριστερά και Κυπριακό Ζήτημα στη δεκαετία του 1950»³⁵. Η συγκεκριμένη διατριβή, όπως και οι πιο πάνω μελέτες για την ΕΔΑ και τη σχέση της με το κυπριακό, περιορίζονται κατά κύριο λόγο στους τρόπους με τους οποίους η ΕΔΑ εκμεταλλεύεται την όξυνση του ενωτικού ζητήματος τη δεκαετία του '50. Αυτή είναι μια εκ πρώτης όψεως «γνωριμία» η οποία, αν και προσκομίζει αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία, δεν καλύπτει πλήρως το ζήτημα και τις πτυχές της σχέσης ΕΔΑ και κυπριακού.

³²Νίκος Τριμικλινώτης, *Η διαλεκτική του έθνους-κράτους και το καθεστώς εξαίρεσης. Κοινωνιολογικές και συνταγματικές μελέτες για την ευρω-κυπριακή συγκυρία και το εθνικό ζήτημα*, Αθήνα 2010, σ. 383-418.

³³Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, Τόμος Α': 1949-1952, Τόμος Β': 1952-1957 και Τόμος Γ': 1958-1962*, Αθήνα 2009.

³⁴Τάσος Τρίκκας, *ΕΔΑ, 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς, Τόμος Α'*, Αθήνα 2009.

³⁵Αντώνης Αντωνίου, *Ελληνική Αριστερά και Κυπριακό Ζήτημα στη δεκαετία του 1950*, Διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών. Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2015.

Μεθοδολογία και βασικά ερωτήματα της διατριβής

Η παρούσα διατριβή στήνει ένα απλό αφηγηματικό σκηνικό: Με αφετηρία την ίδρυση της ΕΔΑ (1951) και τις πρώτες αναφορές της ελλαδικής αριστεράς στο κυπριακό η διατριβή επιχειρεί να εξετάσει τη σχέση ΕΔΑ-κυπριακού δια μέσου όλων των επεισοδίων τα οποία η υπάρχουσα ιστοριογραφία θεωρεί ως σημαντικά στην εξέλιξη του κυπριακού ζητήματος (σχέδια λύσης του κυπριακού, προσφυγές στον ΟΗΕ, εξορία Μακάριου...). Καταληκτήριο σημείο της διατριβής είναι η στάση της ΕΔΑ απέναντι στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου. Μέσα σε αυτό το αφηγηματικό πλαίσιο η διατριβή, όπως θα προσέξει ο αναγνώστης, εστιάζει στις -πολλές- αντιφατικότητες της ΕΔΑ κατά την προσπάθεια υπεράσπισης του αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου για αυτοδιάθεση. Η ανάλυση καταλήγει στο ουσιώδες -για την διατριβή- ερώτημα: Η ΕΔΑ υπήρξε πράγματι υποστηρικτής του κυπριακού αγώνα; Κανένας από όσους ασχολήθηκαν με το ζήτημα της ΕΔΑ και της σχέσης της με το κυπριακό δεν αμφισβήτησε -παρά τις αναφορές για εκμετάλλευση του κυπριακού- το γεγονός ότι η ΕΔΑ υπεράσπισε το κυπριακό.

Για να γίνει πιο κατανοητό το κύριο ερώτημα της διατριβής και πως αυτό θα απαντηθεί μέσα από την ανάλυση των αντιφάσεων της ΕΔΑ στο κυπριακό, παραθέτεται το παράδειγμα της στάσης της ΕΔΑ απέναντι στην εξορία του Μακάριου στις 9 Μαρτίου 1956: Η ΕΔΑ αν και διαμαρτύρεται σε τυπικό τόνο για την «απαγωγή» του Μακάριου, στην πραγματικότητα το γεγονός της εξορίας είναι μια πολύ ευνοϊκή εξέλιξη για αυτήν· κυρίως η προοπτική της απουσίας του Μακάριου από το πολιτικό προσκήνιο. Η ΕΔΑ είχε σοβαρούς λόγους, οι οποίοι θα αναλυθούν στη συνέχεια διατριβής, για να είναι ικανοποιημένη από την απουσία του Μακάριου από την πολιτική σκηνή.

Δεν είναι παράδοξο η ΕΔΑ να αυτοπροβαλλόταν ως υπερασπιστής του αγώνα του κυπριακού λαού για αυτοδιάθεση και την ίδια ώρα να αισθανόταν μια -ανομολόγητη- ικανοποίηση για την εξορία του εκπροσώπου των Ελλήνων της Κύπρου;

Η διατριβή αυτή, όμως, δεν περιορίζεται μονάχα στον εντοπισμό των αντιφάσεων και στη γενικότερη μελέτη του άξονα των σχέσεων ΕΔΑ-κυπριακού. Στρέφοντας την προσοχή της στο πολιτικό περιβάλλον στο οποίο δρούσε η ΕΔΑ, η διατριβή εξετάζει τις αντιδράσεις της υπόλοιπης αντιπολίτευσης και των ελληνικών κυβερνήσεων στην εκμετάλλευση των εξελίξεων στο κυπριακό από την Αριστερά. Παράλληλα, θέτει ερωτήματα: πόσο η προμοδότηση του κυπριακού στην άνοδο της ΕΔΑ επηρέασε τις θέσεις της υπόλοιπης αντιπολίτευσης στο κυπριακό; και πόσο επηρέασε, αν επηρέασε, τη στρατηγική των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων στο κυπριακό;

Ένα σημαντικό μέρος της διατριβής ασχολείται με το πρόβλημα της ΕΔΑ ως προς την τοποθέτησή της απέναντι στους δύο ηγέτες του κυπριακού αγώνα, Μακάριο και Γρίβα. Η τοποθέτηση της ΕΔΑ απέναντι στον Μακάριο αποκτά ιδιαίτερη σημασία, όχι μόνο για τον προφανή λόγο ότι είναι ο ηγέτης του κυπριακού αγώνα αλλά και γιατί ο Μακάριος ασκεί, όπως αποδεικνύει η διατριβή, ιδιαίτερα ισχυρή επιρροή στις κυβερνήσεις Καραμανλή αλλά και στην τελευταία φάση της διακυβέρνησης Παπάγου. Ο αναγνώστης της διατριβής θα προσέξει άλλωστε ότι το παρόν επιστημονικό πόνημα δίδει αρκετές πληροφορίες ως προς τη σχέση Αθηνών-Μακαρίου, ανοίγοντας νέους δρόμους ως προς την κατανόηση της βαρύτητας του ρόλου του Μακαρίου στην υπό μελέτη περίοδο.

Προκειμένου να κατανοήσω τις βαθύτερες πτυχές της στάσης της ΕΔΑ απέναντι στο κυπριακό ζήτημα, να ανταποκριθώ στην πολυεπίπεδη πτυχή αυτής της διατριβής (σχέση ΕΔΑ-κυπριακού, στάση ΕΔΑ απέναντι σε Μακάριο-Γρίβα, η αντίδραση των υπολοίπων πολιτικών δυνάμεων και των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων στην πολιτική ενδυνάμωση της ΕΔΑ λόγω του κυπριακού), έκρινα ότι ήταν αναγκαία η συγκέντρωση ενός μεγάλου όγκου αρχειακών πληροφοριών: Κυρίως η έρευνα στηρίχθηκε στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), στα βρετανικά αρχεία (ιδιαίτερα στα αρχεία του βρετανικού υπουργείου Εξωτερικών), Γενικά Αρχεία του Κράτους

(ΓΑΚ), στο αρχείο του Σοφοκλή Βενιζέλου στο Μουσείο Μπενάκη, αρχείο του Κωνσταντίνου Τσάτσου στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και στο αρχείο του Κωνσταντίνου Καραμανλή και Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα στο Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή. Σε μικρότερο βαθμό χρησιμοποιήθηκαν και κάποια άλλα αρχεία (π.χ το αρχείο του Γεώργιου Καρτάλη στο Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου). Ο στόχος, άλλωστε, της παρουσίασης μιας νέας οπτικής της σχέσης ΕΔΑ και κυπριακού, διαφορετικής από την υφιστάμενη ιστοριογραφία, θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί μόνο αν ο γράφων συγκέντρωνε και μελετούσε αρχειακό υλικό το οποίο δεν είχε μελετηθεί ακόμη από όσους ασχολήθηκαν στο παρελθόν με το αντικείμενο της διατριβής. Ασφαλώς, πολύτιμη πηγή για την παρούσα μελέτη υπήρξε ο Τύπος της περιόδου. Για τις ανάγκες της διατριβής μελετήθηκε επισταμένα το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ, *Αυγή*, αλλά και ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδες της περιόδου, όπως η *Ακρόπολις*, *Απογευματινή*, *Το Βήμα*, *Τα Νέα*, *Εστία*, *Καθημερινή*, *Ελευθερία*. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι πολύτιμες πληροφορίες για τη διατριβή συνεισέφερε και η μελέτη του ελληνόφωνου κυπριακού Τύπου.

Μέρος της διατριβής ασχολείται με τη στάση του ΑΚΕΛ απέναντι στο κυπριακό πρόβλημα μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα. Βασιζόμενη, κυρίως, σε σειρά εγγράφων από τα βρετανικά αρχεία (χρησιμοποιώντας αρκετά προσφάτως αποχαρακτηρισμένα έγγραφα) και στο αναξιοποίητο, μέχρι σήμερα, από τους ιστορικούς ερευνητές, αρχείο της ΠΕΟ, η διατριβή φέρνει στο φως άγνωστα στοιχεία για τη στάση του ΑΚΕΛ κατά τον ένοπλο αγώνα. Τα ευρήματα της έρευνας είναι κάτι περισσότερο από βέβαιο ότι αμφισβητούν ευθέως κατεστημένες απόψεις για το ρόλο του κόμματος της κυπριακής αριστεράς τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Επιπλέον, αντιπαραβάλλεται η στάση του ΑΚΕΛ με αυτή του ΚΚΕ και της ΕΔΑ. Συγκεκριμένα, εξετάζονται οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν το ΑΚΕΛ στο δρόμο της ρήξης με το ΚΚΕ στο δεύτερο μισό της δεκαετίας, αν και εξαρτιόνταν απόλυτα από το κόμμα της υπερορίας στο πρώτο μισό της δεκαετίας.

Παρουσιάζονται, ως αποτέλεσμα της ρήξης ΑΚΕΛ-ΚΚΕ, οι εκκωφαντικές διαφορές στο κυπριακό του κόμματος της κυπριακής αριστεράς με το ΚΚΕ και την ΕΔΑ. Η χρησιμότητα μελέτης της διάστασης του ΑΚΕΛ με την ΕΔΑ και το ΚΚΕ είναι ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως μονάδα μέτρησης των, αχαρτογράφητων μέχρι σήμερα, υποχωρήσεων του ΑΚΕΛ στο κυπριακό κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας.

Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η παρουσίαση της στάσης του ΑΚΕΛ αντιμετωπίζει το πρόβλημα της μη διαθεσιμότητας των αρχείων του κόμματος της κυπριακής αριστεράς, καθότι το ΑΚΕΛ είναι σχετικά γνωστό ότι δεν επιτρέπει την πρόσβαση. Ως ένα βαθμό προσπάθησα να υπερκεράσω αυτό το εμπόδιο μελετώντας το αρχείο της ΠΕΟ, της συνδικαλιστικής οργάνωσης του ΑΚΕΛ, και με τη μελέτη των βρετανικών αρχείων. Είναι πάντως οξύμωρο ότι ακόμη και σήμερα ένας ερευνητής αν θέλει να μελετήσει το ΑΚΕΛ της δεκαετίας του '50, θα έχει ως κύρια πηγή τα βρετανικά αρχεία.

Δομή της διατριβής

Μετά το πρώτο-εισαγωγικό κεφάλαιο, όπου παρουσιάζεται η στάση του ΚΚΕ απέναντι στο κυπριακό τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, εξετάζεται στα επόμενα έξι κεφάλαια, κατά χρονολογική σειρά, η σχέση της ΕΔΑ με το κυπριακό. Στο δεύτερο κεφάλαιο της διατριβής παρουσιάζεται η απαρχή της διαμόρφωσης των κύριων χαρακτηριστικών του πολιτικού λόγου της ΕΔΑ στο κυπριακό κατά τη δεκαετία του '50, όπως και η αντίδραση στην πρώτη διεθνοποίηση του κυπριακού από τον Παπάγο. Στο τρίτο κεφάλαιο μελετάται η αμηχανία της ΕΔΑ απέναντι στην έναρξη του ένοπλου αγώνα και ακολούθως η στάση της απέναντι στα γεγονότα της Τριμερούς και των Σεπτεμβριανών. Το κεφάλαιο κλείνει με την ανάλυση των τοποθετήσεων της ΕΔΑ απέναντι στις συνομιλίες Harding-Μακάριου και του πολιτικού της λόγου στο κυπριακό κατά την προεκλογική περίοδο των εκλογών Φεβρουαρίου 1956. Ο αντίκτυπος στην ΕΔΑ από την εξορία του Μακάριου αλλά και των διαδηλώσεων της 9^{ης} Μαΐου, με αφορμή την επικείμενη εκτέλεση

των Καραολή και Δημητρίου, εξετάζεται στο τέταρτο κεφάλαιο. Στο ίδιο κεφάλαιο επίσης εξετάζονται δύο γεγονότα τα οποία φωτίζουν, εναργώς, πτυχές της πολιτικής της ΕΔΑ στο κυπριακό: η παραίτηση του έλληνα υπουργού Εξωτερικών Σπύρου Θεοτόκη και η κήρυξη ανακωχής από τον Γρίβα τον Αύγουστο του 1956. Επίσης, προβάλλεται η χρησιμοποίηση του κυπριακού από την ΕΔΑ στην αντιμετώπιση δύο γεγονότων τα οποία, στα τέλη του '56, προκάλεσαν αναταραχές στο ψυχροπολεμικό περιβάλλον: η κρίση στο Σουέζ και η εισβολή σοβιετικών στρατευμάτων στην Ουγγαρία. Τα κεφάλαια πέντε και έξι της διατριβής παρακολουθούν την κάμψη των ευεργετικών συνεπειών του κυπριακού για την ΕΔΑ, αλλά και τη στάση του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς απέναντι σε ότι η ίδια θεωρεί ως μια προδιαγραμμένη πορεία λύσης του κυπριακού. Ιδιαίτερα έμφαση δίνεται στα δύο αυτά κεφάλαια και στη στάση της ΕΔΑ απέναντι στον Μακάριο μετά την επιστροφή του από την εξορία και την εγκατάσταση του στην Αθήνα ('57-'59), αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ο Μακάριος αντιμετωπίζει τις προσπάθειες προσέγγισης της ΕΔΑ. Το έβδομο κεφάλαιο καταπιάνεται με την υποδοχή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου από την ΕΔΑ. Το όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής, αποσυνδεδεμένο από την υπόθεση εργασίας της διατριβής, είναι αυτό το οποίο διερευνά τη στάση του ΑΚΕΛ απέναντι στο ενωτικό ζήτημα κατά την περίοδο του ένοπλου αγώνα.

Είναι ευνόητο ότι παρά την εξαντλητική αρχειακή έρευνα, κάποιες από τις απόψεις του γράφοντος στηρίζονται, ως ένα βαθμό, και σε ερμηνείες, καθότι τα αρχειακά τεκμήρια δεν θα ήταν δυνατόν να επιβεβαιώνουν ολοκληρωτικά το κάθε συμπέρασμα αυτής της διατριβής. Οι ερμηνευτικές μου προσεγγίσεις, παρά τη στήριξη τους σε αρχειακά δεδομένα, είναι, ασφαλώς, στην κρίση του αναγνώστη αυτής της διατριβής αν θα τις απορρίψει ή αν θα τις αποδεχθεί.

1^ο κεφάλαιο: Το ΚΚΕ και το κυπριακό ζήτημα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η Β. Ήπειρος, το αίτημα «διαρρύθμισης» των συνόρων με τη Βουλγαρία, τα Δωδεκάνησα, αποτέλεσαν τις επίσημες εθνικές διεκδικήσεις του ελληνικού κράτους στη Διάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων το 1946³⁶. Η Κύπρος δεν ήταν ανάμεσα στις διεκδικήσεις της ελληνικής κυβέρνησης στη Διάσκεψη, σε διάψευση των ενδείξεων του παρελθόντος: Λίγο πριν τη γερμανική εισβολή ο πρωθυπουργός της χώρας, Αλέξανδρος Κορυζής, επισήμανε στον υπουργό Εξωτερικών της Βρετανίας, Anthony Eden, ότι μια χειρονομία παραχώρησης της Κύπρου θα ενθάρρυνε τη χώρα για την επικείμενη δοκιμασία της³⁷. Επιπλέον, ο διάδοχος του Κορυζή, Εμμανουήλ Τσουδερός, την ώρα που ολόκληρη η Ελλάδα ήταν έτοιμη να πέσει στα χέρια των Γερμανών, παρακάλεσε τους Βρετανούς να επιτρέψουν την εγκατάσταση του βασιλιά Γεώργιου στην Κύπρο. Αργότερα, ο Τσουδερός, ως επικεφαλής της ελληνικής κυβέρνησης στην εξορία, συμπεριέλαβε την Κύπρο στις εθνικές διεκδικήσεις που θα είχε η Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου. Και οι δύο αξιώσεις του Τσουδερού είχαν απορριφθεί από τους Βρετανούς³⁸.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι ελληνικές κυβερνήσεις απόλυτα εξαρτημένες από τη βρετανική κυβέρνηση δεν μπορούσαν, και δεν ήθελαν, να αντισταθούν στην άρνηση των βρετανών να συζητήσουν την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα³⁹. Το ΚΚΕ από την άλλη είχε διαφορετική προσέγγιση: υποστήριξε με σθεναρότητα το αίτημα της Ένωσης και εμφανίστηκε ως υπέρμαχος του ενωτικού αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

³⁶Αλέξης Αδ. Κύρου, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα 1984, σ. 219-223.

³⁷Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Οι Εθνικές διεκδικήσεις 1941-1944» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Αθήνα 2000, σ. 92.

³⁸Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 3.

³⁹Stephen Xydis, *Greece and the Great Powers 1944-1947*, Thessaloniki 1963, σ. 99.

Το ΚΚΕ είχε μια σειρά από λόγους να είναι ένθερμος υποστηρικτής του κυπριακού αγώνα: Κατά πρώτο λόγο υποστηρίζοντας ένα εθνικό ζήτημα - όπως αυτό της Κύπρου- έδινε μια απάντηση στις κατηγορίες του εθνικόφρονος κόσμου για «αντεθνική δράση» του κόμματος με σκοπό την υποδούλωση της χώρας στην ΕΣΣΔ. Με λίγα λόγια, τασσόμενο και μαχόμενο υπέρ της Ένωσης το ΚΚΕ επεδείκνυε τα πατριωτικά του πειστήρια. Επιπλέον, το κυπριακό ζήτημα αποτελούσε ισχυρό χαρτί στον προπαγανδιστικό πόλεμο που διεξήγαγε το ΚΚΕ με τις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις μετά τα Δεκεμβριανά. Ενδεικτικά, το ΚΚΕ εκμεταλλευόμενο την αδυναμία των μετά-Δεκεμβριανών ελληνικών κυβερνήσεων να θέσουν το θέμα της Κύπρου ως εθνική διεκδίκηση, βρήκε την ευκαιρία να ενισχύσει την προπαγάνδα περί κυβερνήσεων υπόδουλων στα βρετανικά συμφέροντα. Συνέδεσε μάλιστα το αίτημα για απελευθέρωση της Κύπρου με το αίτημα για «απελευθέρωση» της μεταπολεμικής Ελλάδας από τη βρετανική επιρροή, προβάλλοντας το σύνθημα «Λεύτερη Κύπρος σε Λεύτερη Ελλάδα»⁴⁰. Επιπλέον, η εκμετάλλευση της αδυναμίας των ελληνικών κυβερνήσεων να θέσουν το ζήτημα της Κύπρου στη Βρετανία, ήταν και μια άτυπη ρεβάνς για το ΚΚΕ. Το τελευταίο υπό το βάρος των κατηγοριών της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας για αντεθνική δράση⁴¹, είχε «εξαναγκαστεί» να υιοθετήσει τη θέση του ελληνικού κράτους για προσάρτηση της Β. Ηπείρου (η οποία ανήκε στο αδελφό κομμουνιστικό καθεστώς του Enver Hoxha)⁴².

Το σύνθημα «Λεύτερη Κύπρος σε Λεύτερη Ελλάδα», δεικνύει και μία δόση ταύτισης του ΚΚΕ με τον αγώνα του κυπριακού λαού για αυτοδιάθεση-Ένωση. Η ταύτιση για το ΚΚΕ ήταν αναπόφευκτη αφού θεωρούσε ότι εκείνο και ο

⁴⁰Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Β' Τόμος 1949-1968, Αθήνα 2011, σ. 305.

⁴¹David H. Close, «The Reconstruction of a Right-Wing State» στο David H. Close (επιμ.), *The Greek Civil War, 1943-1950. Studies of polarization*, London 1993, σ. 156.

⁴²Προκειμένου να μετριάσει τον αρνητικό αντίκτυπο τον οποίο προκάλεσε στον κομμουνιστικό κόσμο η αποδοχή του αιτήματος προσάρτησης της Β. Ηπείρου, το ΚΚΕ έθεσε ως προϋπόθεση για την προσάρτηση τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος στους κόλπους της ελληνικής μειονότητας της Β. Ηπείρου. Σωτήρης Ριζάς, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, Αθήνα 2011, σ. 187-188 και Μιχάλης Λυμπεράτος, «Το ΕΑΜ και το «Εθνικό», στο Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής, τευχ. 64, Χειμώνας-Ανοιξη 2014, σ. 44.

κυπριακός λαός είχαν να κάνουν με τον ίδιο «εχθρό», τους Βρετανούς. Καθόλου απρόσμενα λοιπόν το ΚΚΕ αντιλαμβανόταν τη βρετανική παρουσία στην Κύπρο ως «κατοχή»⁴³, όπως αντίστοιχα αντιλαμβανόταν και την παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί η «κατοχική» παρουσία των Βρετανών στην Κύπρο, το ΚΚΕ ζήτησε από τους Κύπριους να λάβουν τα αρμόζοντα μέτρα. Με αφορμή την περιφρονητική στάση των Βρετανών απέναντι στο αίτημα της Ένωσης το οποίο προέβαλαν τα μέλη της «Κυπριακής Εθνικής Πρεσβείας» κατά την παραμονή τους στο Λονδίνο (Δεκέμβριος '46- Μάρτιος '47)⁴⁴, ο διευθυντής του *Ριζοσπάστη*, Κώστας Καραγιώργης, ζήτησε από τους Έλληνες της Κύπρου να εξετάσουν πιο δραστικούς τρόπους διεκδίκησης της ικανοποίησης των εθνικών τους πόθων:

Είναι μακρυνά πιά ο καιρός που τα ζητήματα τα έλυνε μόνον η διπλωματία και τα πολιτικά παζάρια. Όπως όλος ο ελληνικός δημοκρατικός λαός έχει πάρει τη δική του υπόθεση της λευτεριάς και της ανεξαρτησίας στα ίδια του τα χέρια, έτσι και ο κυπριακός λαός ολόκληρος έχει πάρει την εθνική του υπόθεση στα δικά του χέρια. Λυτρωμένος από αυταπάτες, με πλούσια την πικρή πείρα των απογοητεύσεων από τις ψεύτικες υποσχέσεις[...] θα βαδίζει το σκληρό δρόμο της πάλης χέρι με χέρι με όλον τον ελληνικό λαό⁴⁵.

⁴³*Ριζοσπάστης*, Αθήνα 16 Νοεμβρίου 1947 και Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ένα άρθρο του Λεωνίδα Παυλίδη για τον Βασίλη Μιχαηλίδη και την «9^η Ιουλίου» στον «Ριζοσπάστη» της εποχής του Εμφυλίου (Ιανουάριος 1947)» στο *Ανευ. Περιοδικό Λόγου, Τέχνης και Προβληματισμού*, τευχ. 65, χρόνος 17^{ος}, Χειμώνας 2017, σ. 8-12.

⁴⁴Η Πρεσβεία, με επικεφαλής τον Τοποτηρητή του αρχιεπισκοπικού θρόνου Μητροπολίτη Πάφου Λεόντιο, είχε παραμείνει για ένα δίμηνο στην Αθήνα (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1946) πριν να αναχωρήσει για το Λονδίνο. Σκοπός της παραμονής της Πρεσβείας στην Αθήνα ήταν η εξασφάλιση στήριξης από την ελληνική κυβέρνηση και τους πολιτικούς παράγοντες της χώρας στο αίτημα για Ένωση. Επιστρέφοντας από το Λονδίνο η Πρεσβεία πέρασε ξανά από την Αθήνα πριν κατευθυνθεί για την Κύπρο. Περισσότερες λεπτομέρειες για το έργο της Πρεσβείας βλ: Ρολάνδος Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική 1946-1948. Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Αθήνα 2008, σ. 211-226 και Κωστής Κοκκινόφτας, *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Λεόντιος*, Λευκωσία 2015, σ. 164-171.

⁴⁵*Ριζοσπάστης*, Αθήνα 12 Μαρτίου 1947.

Ο Καραγιώργης ζητώντας από τους Έλληνες της Κύπρου να ακολουθήσουν το παράδειγμα του «δημοκρατικού λαού» στην Ελλάδα για τη διεκδίκηση της ελευθερίας τους, ουσιαστικά τους ζήτησε να πάρουν τα όπλα. Την 12^η Μαρτίου 1947 όταν έγραψε το πιο πάνω άρθρο ο Καραγιώργης, το ΚΚΕ είχε ήδη δώσει το «καλό παράδειγμα» παίρνοντας τα όπλα κατά των ελληνικών κυβερνήσεων και έχοντας ήδη πάρει αποφάσεις για κλιμάκωση των εχθροπραξιών⁴⁶.

Αξίζει να σημειωθούν τρία χαρακτηριστικά της γραμμής του ΚΚΕ για το κυπριακό ζήτημα στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Πρώτον: από το 1946 και έπειτα το ΚΚΕ υποστήριζε ότι το κυπριακό θα έπρεπε να πάρει το δρόμο της διεθνοποίησης, δηλαδή να γίνει προσφυγή για το κυπριακό ζήτημα στον ΟΗΕ⁴⁷. Το ΚΚΕ ερχόταν έτσι σε αντίθεση με την ηγεσία των Ελλήνων της Κύπρου η οποία εξακολουθούσε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια να είναι πιστή στην αντίληψη ότι το κυπριακό θα μπορούσε αποκλειστικά να διευθετηθεί στο πλαίσιο διμερών διαπραγματεύσεων με τους Βρετανούς. Δεύτερον: Το ΚΚΕ ευρισκόμενο μετά τα Δεκεμβριανά σε καθεστώς ημιπαράνομίας είχε ελάχιστους δρόμους εκδήλωσης της συμπαράστασής του στον ενωτικό αγώνα. Ένας από αυτούς ήταν η ενεργός συμμετοχή σε συλλαλητήρια για το κυπριακό⁴⁸, γνωρίζοντας ότι οι μαζικές εκδηλώσεις υπέρ του κυπριακού αποτελούσαν βήμα διαμαρτυρίας και καταγγελίας της πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων. Και οι δύο οδοί, αυτές της διεθνοποίησης του κυπριακού στον ΟΗΕ και της υπεράσπισης του κυπριακού μέσω μαζικών διαδηλώσεων, αργότερα θα αποτελούσαν βασικά χαρακτηριστικά και της πολιτικής της ΕΔΑ στο κυπριακό, όπως θα δούμε.

Το τρίτο χαρακτηριστικό ενέχει το στοιχείο της παραδοξότητας. Με αφορμή την αποστολή Πρεσβείας στο Λονδίνο, παρατηρείται το εξής: Το ΚΚΕ δίνει την

⁴⁶Θανάσης Σφήκας, «Η Ειρηνοπόλεμη» διάσταση του ελληνικού εμφυλίου πολέμου: Ειρηνευτικές πρωτοβουλίες και δυνατότητες συμβιβασμού, 1945-1949», στο Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.) *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945-1949)*, Αθήνα 2002, σ. 86-87.

⁴⁷Ριζοσπάστης, Αθήνα 19 Νοεμβρίου και 27 Δεκεμβρίου 1946.

⁴⁸Ριζοσπάστης, Αθήνα 30 Νοεμβρίου 1946.

πλήρη υποστήριξή του προς την κυπριακή αντιπροσωπεία⁴⁹, της οποίας η πλειοψηφία των μελών ανήκαν στο χώρο της Δεξιάς⁵⁰. Και δεν είναι μόνο αυτό, τα μέλη της Πρεσβείας παρά την απογοήτευση από τη στάση των κυβερνήσεων Τσαλδάρη και Μαξίμου δεν τόλμησαν σε κανένα σημείο να έρθουν σε δημόσια αντιπαράθεση μαζί τους· όπως θα επιθυμούσε το ΚΚΕ. Αυτή η παραδοξότητα συνέχιζε να ακολουθεί και την ΕΔΑ κατά την υποστήριξη του κυπριακού αγώνα για αυτοδιάθεση-Ένωση τη δεκαετία του '50. Όπως θα δούμε, η ΕΔΑ τάχθηκε με θέρμη στον αγώνα για εκπλήρωση του ενωτικού πόθου παρόλο που στην ηγεσία των Ελλήνων της Κύπρου βρισκόταν ένας αντικομμουνιστής ηγέτης (Μακάριος), ο οποίος ελάχιστες φορές επιχείρησε -ιδιαίτερα από το '54 και έπειτα- να έρθει σε δημόσια αντιπαράθεση με τις ελληνικές κυβερνήσεις.

Ως αντίδραση στην υπεράσπιση του κυπριακού από το ΚΚΕ, η εθνικόφρων παράταξη προέβηκε σε μάλλον σπασμωδικές κινήσεις. Μια τέτοια κίνηση ήταν η απόφαση της Βουλής των Ελλήνων, τον Φεβρουάριο του 1947, να εγκρίνει ψήφισμα υπέρ της Ένωσης εκφράζοντας την ελπίδα ότι αυτή θα επιτευχθεί στο πλαίσιο των φιλικών διαπραγματεύσεων μεταξύ της ελληνικής και βρετανικής κυβέρνησης⁵¹. Στην Κύπρο, το ψήφισμα προκάλεσε έκρηξη χαράς στη συντριπτική πλειοψηφία του ελληνόφωνου κυπριακού Τύπου⁵². Ειδώθηκε ως ενισχυτικό του έργου της Πρεσβείας, η οποία βρισκόταν εκείνη την περίοδο στο Λονδίνο με σκοπό τη διεκδίκηση της Ένωσης⁵³. Αδικαιολόγητη χαρά από ένα μάλλον άνευρο ψήφισμα το οποίο επιβεβαίωνε

⁴⁹Ριζοσπάστης, Αθήνα 16 Νοεμβρίου 1946.

⁵⁰Οι μόνοι δύο οι οποίοι δεν ανήκαν στο χώρο της Δεξιάς ήταν ο Τοποτηρητής του αρχιεπισκοπικού θρόνου Λεόντιος και ο φιλελεύθερος πολιτικός Ιωάννης Κληρίδης, ένας από τους ηγέτες της Παράταξης Εθνικής Συνεργασίας (πολιτικό μέτωπο το οποίο βρισκόταν υπό την επιρροή του ΑΚΕΛ). Τα υπόλοιπα μέλη της Πρεσβείας ήταν ο Μητροπολίτης Κυρηναίας Μακάριος, ο εθναρχικός σύμβουλος, Ζήνωνας Ρωσσίδης, και ο Πρόεδρος του Εμπορικού Επιμελητηρίου, Δημήτρης Δημητρίου. Κατσιαούνης, *ο.π.*, σ. 213 και Αλέξης Χρ. Αλέκου, 1948. *Ο Ελληνικός Εμφύλιος και η Κύπρος*, Λευκωσία 2012, σ. 101.

⁵¹Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 8.

⁵²Βλ. ενδεικτικά: *Εθνος*, Λευκωσία 3 Μαρτίου 1947, *Παρατηρητής*, Λεμεσός 1 Μαρτίου 1947.

⁵³Yiorghos Leventis, *Cyprus: The struggle for self determination in the 1940's. Prelude to deeper crisis*, Frankfurt 2002, σ. 150-154.

παρά διέψευδε την απροθυμία των πρώτων ελληνικών μεταπολεμικών κυβερνήσεων να αναλάβουν πρωτοβουλίες για ικανοποίηση του ενωτικού πόθου. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ψήφισμα της ελληνικής βουλής δεν ανησύχησε καθόλου τη Βρετανία. Το περιεχόμενο του ήταν τόσο αβλαβές, που ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα έδωσε την προέγκριση της πρεσβείας για την ψήφιση του⁵⁴.

Είναι ασφαλές να γραφτεί ότι στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια το ΚΚΕ κέρδιζε τον πόλεμο εντυπώσεων για το κυπριακό ζήτημα. Παρόλα αυτά, η απόφαση της 5^{ης} Ολομέλειας του κόμματος, τον Ιανουάριο του 1949, για τη δημιουργία ανεξάρτητης και ενιαίας Μακεδονίας στο πλαίσιο μιας Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας⁵⁵, έμοιαζε με παράδοση όπλων από πλευράς ΚΚΕ στον πόλεμο προπαγάνδας για τις εθνικές διεκδικήσεις. Δύσκολα το ΚΚΕ μπορούσε πλέον να πείσει ότι υπεράσπιζε όχι μόνο την Κύπρο, αλλά οποιαδήποτε εθνική διεκδίκηση. Αυτονόητα η αντικομμουνιστική προπαγάνδα περί «εθνοπροδοσίας» από το ΚΚΕ, πήρε ιδιαίτερη ώθηση μετά την απόφαση της 5^{ης} Ολομέλειας.

Λίγους μήνες μετά την απόφαση της 5^{ης} Ολομέλειας, η ήττα του ΚΚΕ στο Γράμμο-Βίτσι σήμανε και την αποχώρηση του Κομμουνιστικού Κόμματος από το πολιτικό προσκήνιο (η εξόριστη ηγεσία του κόμματος μετά από περιπλανήσεις εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι). Η αποχώρηση του ΚΚΕ ήταν σε ένα σημείο όπου το ενωτικό ζήτημα ετοιμαζόταν να μπει στην οξύτερη του φάση.

Το ενωτικό δημοψήφισμα.

Το δημοψήφισμα της 15^{ης} Ιανουαρίου 1950 αποτέλεσε την κορυφαία -ειρηνική- έκφραση, μέχρι εκείνο το σημείο, της βούλησης του ελληνικού λαού στο νησί για Ένωση με την Ελλάδα.

⁵⁴Ρολάνδος Κατσιαούνης, *ο.π.*, σ. 224.

⁵⁵Evangoulos Kofos, *The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflict in Greece (1943-1949)*, Athens 1989, σ. 27-28.

Το 96%, σχεδόν, των Ελλήνων της Κύπρου (άνω των 18) το οποίο εκφράστηκε υπέρ της Ένωσης στο δημοψήφισμα της 15^{ης} Ιανουαρίου, εντυπωσιάζει. Παρόλα αυτά, το δημοψήφισμα δεν ήταν παρά μια συνέχεια της προσφιλούς τακτικής των ευγενικών αιτημάτων προς τη Βρετανία. Αν και αυτή τη φορά το αίτημα για Ένωση γίνονταν σε πολύ πιο απαιτητικό και αυστηρό τόνο: η εθναρχική εγκύκλιος ανακοινώνοντας τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, κατήγγειλε ταυτόχρονα τη Βρετανία για αθέτηση των μεταπολεμικών υποσχέσεων για παραχώρηση αυτοδιάθεσης. Δεν ξέφυγε όμως πολύ: ταυτόχρονα υπογράμμισε ότι ο αγώνας για Ένωση ήταν «ειρηνικός», καλώντας μάλιστα τη βρετανική κυβέρνηση στο νησί να αναλάβει, αν ήθελε, η ίδια τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος⁵⁶.

Κανείς από την Εθναρχία δεν ανέμενε, ωστόσο, ότι ένα -ακόμη- δημοψήφισμα θα έπειθε τη Βρετανία να αλλάξει την πολιτική της. Η τελευταία είχε φροντίσει εξάλλου να προϋδεάσει για την αρνητική της αντίδραση στην -αναμενόμενη- ετυμηγορία του δημοψηφίσματος⁵⁷. Για αυτό η Εθναρχία μετά το δημοψήφισμα ζήτησε επιτακτικά την εξέταση του κυπριακού ζητήματος από τον ΟΗΕ. Το τελευταίο αίτημα το είχε προτείνει προηγουμένως το ΚΚΕ και το ΑΚΕΛ, και το οποίο η Εθναρχία, ουσιαστικά, αντέγραφε⁵⁸. Όπως ανάλογα η Εθναρχία υιοθέτησε αίτημα του ΑΚΕΛ για αποστολή πρεσβείας στην Αθήνα με σκοπό να πείσει την ελληνική κυβέρνηση να καταθέσει -εκ μέρους των Ελλήνων του νησιού- προσφυγή στον ΟΗΕ για το κυπριακό (αποκλείοντας όμως τη συμμετοχή μελών του κόμματος της κυπριακής αριστεράς στην πρεσβεία)⁵⁹.

Όταν η αποστολή της εθναρχικής πρεσβείας έφτασε στην Αθήνα, λίγους μήνες μετά το δημοψήφισμα, γρήγορα τα μέλη της συνειδητοποίησαν ότι δεν είχε αλλάξει κάτι στη στάση των ελληνικών κυβερνήσεων. Ο πρωθυπουργός

⁵⁶Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Β', Βιβλίο Γ' 57, «Εθναρχική Εγκύκλιος. Περί διενέργειας Παγκύπριου Δημοψηφίσματος».

⁵⁷Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό: Ευθύνες*, Αθήνα 1980, σ. 147-148.

⁵⁸George Horton Kelling, *Countdown to Rebellion. British Policy in Cyprus, 1939-1955*, London 1990, σ. 103.

⁵⁹Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 11.

της χώρας, Νικόλαος Πλαστήρας, παρά τις παλαιότερες, κατά την περίοδο του εμφυλίου, δηλώσεις υποστήριξης υπέρ του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του ελληνικού λαού στην Κύπρο⁶⁰, αρνήθηκε όχι μόνο το αίτημα για διεθνοποίηση αλλά ακόμη και το αίτημα για απλή υποβολή του ενωτικού αιτήματος στο Λονδίνο. Φοβόταν προφανώς μη ριψοκινδυνέψει οποιαδήποτε σύγκρουση με τους Βρετανούς⁶¹.

Το ΚΚΕ αν και εξόριστο από το ελληνικό κράτος μετά την ήττα στον εμφύλιο, συνέχισε να παρακολουθεί τις εξελίξεις στο κυπριακό. Με εκπομπές του ραδιοφωνικού του σταθμού το ΚΚΕ κατήγγειλε τη βρετανική αποικιοκρατία στο νησί και προσπάθησε να ενισχύσει την ενωτική πολιτική του ΑΚΕΛ παραμονές του δημοψηφίσματος (συνεπικουρούμενο από δημοσιογραφικά όργανα των χωρών του σοβιετικού συνασπισμού⁶²). Ακόμη, ο ίδιος ο Ζαχαριάδης με μήνυμα του χαιρέτισε το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος⁶³. Λίγο αργότερα, ο ηγέτης του ΚΚΕ κατήγγειλε τη στάση της κυβέρνησης Πλαστήρα -και του υπόλοιπου πολιτικού κόσμου- απέναντι στην ετυμηγορία του ελληνικού λαού της Κύπρου, ως μια απόδειξη ότι οι νικητές του εμφυλίου είναι οι «εχθροί» της Ένωσης⁶⁴. Από τις καταγγελίες του ηγέτη του ΚΚΕ δεν ξέφυγε ούτε η Εθναρχία, της οποίας το ρόλο ως ηγήτορα του ενωτικού αγώνα είχε δυσκολίες να αποδεχθεί. Συγκεκριμένα, επέκρινε την Εθναρχία για υπερβολική εξάρτηση από τις ελληνικές κυβερνήσεις. Επίσημανε και προς την Εθναρχία αλλά και προς την ελληνική κυβέρνηση, ότι ο στόχος της Ένωσης θα επιτυγχανόταν μόνο αν εγκατέλειπαν οριστικά τη γραμμή λύσης στο πλαίσιο της «ελληνοβρετανικής φιλίας» και στρέφονταν αποκλειστικά στο δρόμο της διεθνοποίησης⁶⁵.

⁶⁰Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Πλαστήρα, Αρ. φακ. 18, «Καταστατικόν Πρόγραμμα της Εθνικής Δημοκρατικής Ενώσεως», 1/6/48 και *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 2 Μαρτίου 1947.

⁶¹Μανόλης Κούμας, «Οι ελληνικές κυβερνήσεις και το κυπριακό ενωτικό δημοψήφισμα» στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.). *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974. Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Αθήνα 2013. σ. 40-41.

⁶²Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 7.

⁶³«Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ.....», σ. 305.

⁶⁴Στο ίδιο.

⁶⁵ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Ελεύθερη Ελλάδα», κ. 60, «Έφθασε στην Αθήνα...», 2/12/50.

Η εχθρική στάση του ΚΚΕ απέναντι στην Εθναρχία βρίσκει την εξήγηση της, πέρα από τις αντικομμουνιστικές καταβολές της τελευταίας, στις δηλώσεις στήριξης της Εθναρχίας προς τις πρώτες μετεμφυλιακές κυβερνήσεις και στην απόφασή της να μην αποδεχθεί συμμετοχή του ΑΚΕΛ στην εθνική πρεσβεία⁶⁶.

Πέρα όμως από τις ρητορικές επιθέσεις, το εξόριστο ΚΚΕ δεν μπορούσε να κάνει και πολλά πράγματα. Το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να αποβλέπει στη δημιουργία ενός νέου πολιτικού μορφώματος, στο πρότυπο του ΕΑΜ, το οποίο θα αποτελούσε ταυτόχρονα και τη νόμιμη πολιτική έκφραση του ΚΚΕ στην Ελλάδα⁶⁷. Το νέο αυτό πολιτικό μόρφωμα ήταν η ΕΔΑ, το οποίο ως φορέας της κληρονομιάς του ΚΚΕ, επέδειξε από την αρχή το ενδιαφέρον του για το κυπριακό.

⁶⁶ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Ελεύθερη Ελλάδα», κ. 60, «Έναν εξοργιστικό εμπαιγμό...», 16/12/50.

⁶⁷Λυμπεράτος, «Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ. Η Ραγδαία Ανασυγκρότηση...», σ. 269-273.

2^ο κεφάλαιο: Η ΕΔΑ διαμορφώνει τη στάση της απέναντι στο κυπριακό ενωτικό ζήτημα (1951-1955). Το κυπριακό διαμορφώνει την πορεία του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς.

Τα πρώτα χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου της ΕΔΑ στο κυπριακό

Η ΕΔΑ απηχώντας τη θερμή υποστήριξη του ΚΚΕ προς την Ένωση και επηρεαζόμενη από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος Ιανουαρίου 1950, συμπεριέλαβε στο ιδρυτικό της κείμενο το αίτημα της Ένωσης. Στο κομμάτι που αφορούσε το κυπριακό σημείωνε τη στήριξη του κόμματος για την πραγματοποίηση του σκοπού και διακήρυξε ότι θα παράσχει:

πλήρη και ακεραϊαν υποστήριξη εις τον αγωνιζόμενον ηρωικώς λαόν της μεγαλονήσου Κύπρου δια να πραγματοποιηθή το ταχύτερον ο παγκύπριος και συγχρόνως πανελληνιος πόθος της ενώσεως με την Ελλάδα⁶⁸.

Η επιρροή του ΚΚΕ επεκτάθηκε και στη γενικότερη θεώρηση της εξωτερικής πολιτικής από το νεοσύστατο κόμμα. Στις προγραμματικές αρχές της ΕΔΑ διακηρύσσεται η προσήλωση στην πολιτική της ουδετερότητας ανάμεσα στους δύο κόσμους, δηλαδή της «ίσης φιλίας» με τις δύο υπερδυνάμεις και με όλους τους «μεγάλους συμμάχους του περασμένου πολέμου» (Αγγλία, ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, Γαλλία, Βρετανία)⁶⁹. Η πολιτικής της «ίσης φιλίας» ήταν ένα δάνειο αντίστοιχης θέσης του ΚΚΕ στον εμφύλιο⁷⁰. Αντίστοιχο δάνειο από το ΚΚΕ ήταν και η εκτίμηση-θέση της ΕΔΑ ότι η μονόπλευρη ελληνική εξωτερική πολιτική της αφοσίωσης στη Δύση, «μέχρι εξάρτησης και υποτέλειας», ήταν

⁶⁸Τρίκκας,ό.π, σ. 139.

⁶⁹Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Προγραμματικές Αρχές της Ε.Δ.Α*, Αθήνα 1952, σ. 7.

⁷⁰Ιωάννα Παπαθανασίου, «Ηττημένος Πρωταγωνιστής: Το κομμουνιστικό κόμμα στα χρόνια 1945-1950» στο Χρίστος Χατζηιωσήφ (επιμ) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση 1945-1952, Τόμος Δ', Μέρος 1^ο*, Αθήνα 2009,σ. 258.

μια από τις κύριες αιτίες για πολλά από τα δεινά που αντιμετώπιζε η Ελλάδα μετά τον εμφύλιο⁷¹.

Παρά την αναφορά στο κυπριακό στην ιδρυτική διακήρυξη του κόμματος και παρά το γεγονός ότι το αίτημα της Ένωσης υπήρχε και στην εκλογική διακήρυξη για τις βουλευτικές εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951⁷², η ΕΔΑ δεν προσέδωσε ιδιαίτερη σημασία στο εθνικό ζήτημα κατά την προεκλογική περίοδο. Μόνη εξαίρεση, κάποια σποραδικά άρθρα υποψηφίων βουλευτών του κόμματος στη *Δημοκρατική*, δημοσιογραφικό όργανο του κόμματος, με αναφορές στο κυπριακό⁷³. Αντίθετα, στην προεκλογική ατζέντα του κόμματος κυριάρχησε, πέρα από το θέμα της επανεξέτασης του εξωτερικού προσανατολισμού της χώρας, και η απαίτηση για κατάργηση των «έκτακτων μέτρων» τα οποία επί εμφυλίου, αλλά και μετά το τέλος του, είχαν διαχωρίσει τους πολίτες με βάση την ιδεολογική και πολιτική τους ταυτότητα. Η υποτίμηση του κυπριακού στην προεκλογική ατζέντα εξηγείται από το γεγονός ότι στην παρούσα φάση το κυπριακό ζήτημα δεν είχε πάρει, ακόμη, τη μεγεθυντική δυναμική που θα έπαιρνε τα επόμενα χρόνια, καθότι θεωρούνταν πρόβλημα σχετικά χαμηλής έντασης.

Ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα, Sir Clifford Norton, σε απολογισμό του για τις εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου εξέφρασε την ικανοποίησή του για το γεγονός ότι κανένα κόμμα (παρέβλεψε την εξαίρεση της ΕΔΑ) δεν συμπεριέλαβε στις εκλογικές του διακηρύξεις το κυπριακό. Δήλωνε, επιπλέον, ευχαριστημένος από την ευπείθεια των πρώτων μετεμφυλιακών κυβερνήσεων του Κέντρου στις «συμβουλές» της βρετανικής πρεσβείας για μη ανακίνηση του κυπριακού. Παρέμεινε, ωστόσο, ανήσυχος εξαιτίας των ερεισμάτων που έδειχνε να αποκτά η Εθναρχία στον Τύπο της εποχής, στην ελλαδική εκκλησία και στην

⁷¹Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *ο.π.*, σ. 1-2 και ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος 7, 1949-1955, Αθήνα 1995, σ. 268-273.

⁷²Η *Δημοκρατική*, Αθήνα 28 Αυγούστου 1951.

⁷³Βλ. ενδεικτικά: Η *Δημοκρατική*, Αθήνα 2 και 7 Σεπτεμβρίου 1951.

κοινή γνώμη⁷⁴. Έβλεπε με αισιοδοξία το μέλλον των ελληνοβρετανικών σχέσεων, αλλά και με κάποιο ενδόμυχο φόβο για το ρόλο του κυπριακού ως ένα εν δυνάμει παράγοντα αποσταθεροποίησης των αγαστών σχέσεων Βρετανίας και Ελλάδας.

Η στάση του νέου πρωθυπουργού, Νικόλαου Πλαστήρα (επικεφαλής συμμαχικής κυβέρνησης με το κόμμα των Φιλελευθέρων του Σοφοκλή Βενιζέλου), μετά τις εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου, καθησύχαζε τις ανησυχίες των Βρετανών. Ήδη, από τις προγραμματικές του δηλώσεις στη Βουλή των Ελλήνων ο Πλαστήρας δεν έκανε καμιά αναφορά στο κυπριακό μη θέλοντας να δυσαρεστήσει τους Βρετανούς, αλλά και τις ΗΠΑ οι οποίες επίσης δεν επιθυμούσαν οποιαδήποτε ανακίνηση του θέματος⁷⁵.

Η παράλειψη αναφοράς στο κυπριακό στις προγραμματικές δηλώσεις του έλληνα πρωθυπουργού δεν ειδώθηκε με καλό μάτι από την ΕΔΑ και ιδιαίτερα από τον αρχηγό του κόμματος, Ιωάννη Πασαλίδη. Ο τελευταίος σε άρθρο του στη *Δημοκρατική* έκανε εμφανή τη δυσαρέσκεια του για την παράβλεψη του έλληνα πρωθυπουργού:

Όμως δεν μπορούμε να τελειώσουμε, χωρίς να υπογραμμίσουμε ότι η κυβέρνηση, θέλοντας προφανώς να μη δυσαρεστήσει την «φίλην» Αγγλίαν ελησμόνησε και να θίξει καν εις τας προγραμματικές της δηλώσεις το ζήτημα της Ενώσεως της Κύπρου, δια την οποία επί ολόκληρα έτη σκληρώς αγωνίζεται ο κυπριακός λαός και αποτελεί πανελλήνιο πόθο. Είναι δε γενική και έκδηλη η απαίτηση του Ελληνισμού να τεθή το ζήτημα της Ενώσεως της Κύπρου επίσημα στη συνερχόμενη προσεχώς Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε στο Παρίσι⁷⁶.

Η πιο πάνω εισήγηση για διεθνοποίηση του κυπριακού από τον Πασαλίδη δεν ήταν, βέβαια, μια καινοτομία. Τον ίδιο στόχο είχε θέσει ως προτεραιότητα από

⁷⁴The National Archives, UK (TNA)/ FCO 141/4099, «The eve of my departure from Athens is not particularly good moment...», 1/10/51. Sir Clifford Norton προς Herbert Morrison, βουλευτή των Εργατικών.

⁷⁵Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ. 25, φ. 226/25/1 «Επί του Κυπριακού Ζητήματος», 22/11/1951.

⁷⁶Η *Δημοκρατική*, Αθήνα 3 Νοεμβρίου 1951

πιο πριν, όπως είδαμε, το ΚΚΕ, η Εθναρχία και το ΑΚΕΛ⁷⁷. Μάλιστα, το 1948 το ΚΚΕ ασκώντας πιέσεις -έχοντας και τη συνδρομή των κυπρίων κομμουνιστών στο Λονδίνο- προς τον πολωνό αντιπρόσωπο στον ΟΗΕ, πέτυχε ο τελευταίος να συμπεριλάβει το κυπριακό στην ομιλία του στη Γενική Συνέλευση⁷⁸. Αναμφίβολα επηρεαζόμενη η ΕΔΑ υποστήριξε την πολιτική της διεθνοποίησης, η οποία έμελλε να αποτελέσει μια από τις βασικές πολιτικές πτυχές της πολιτικής του κόμματος στο κυπριακό κατά τη δεκαετία του '50. Παρά το γεγονός ότι σε όλη την υπό μελέτη δεκαετία η ΕΔΑ υποδείκνυε τον ΟΗΕ ως τον καταλληλότερο χώρο για τη διεξαγωγή των προσπαθειών επίλυσης του κυπριακού, το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς δεν είχε αυταπάτες: γνώριζε ότι ο ΟΗΕ με τον υφιστάμενο τρόπο λειτουργίας και την ισχυρή επιρροή την οποία ασκούσε στον Οργανισμό η Βρετανία και οι ΗΠΑ, δύσκολα θα μπορούσε να επιλύσει το ζήτημα της αυτοδιάθεσης του νησιού⁷⁹. Υποστήριξε, ωστόσο, ότι παρά τις αδυναμίες του, ο ΟΗΕ ήταν ο κατάλληλος χώρος για άσκηση πιέσεων προς τους Βρετανούς για υποχώρηση στο αίτημα αυτοδιάθεσης.

Ανήσυχη η κυβέρνηση Πλαστήρα από τον κίνδυνο διατάραξης των φιλικών σχέσεων Ελλάδας και Βρετανίας, θεωρούσε το ενδεχόμενο διεθνοποίησης ως μια ανεπιθύμητη εξέλιξη για τη χώρα και τις συμμαχίες της⁸⁰.

Η προσέγγιση του θέματος από την ελληνική κυβέρνηση δεν προέκυπτε μόνο από το ασφυκτικό μετεμφυλιακό πλαίσιο και την εξάρτηση της χώρας από τη Δύση, αλλά και από την αντίληψη η οποία χαρακτήριζε τις πρώτες κεντρικές κυβερνήσεις μετά τον εμφύλιο: ότι -σε ένα υπολογίσιμο βαθμό- χρωστούσαν την εξουσία τους στην άμεση επέμβαση της Βρετανίας μετά την αποχώρηση

⁷⁷Μετά το δημοψήφισμα, το ΑΚΕΛ έχοντας ως σκοπό την προετοιμασία για προσφυγή στον ΟΗΕ απέστειλε -μετά και από την άρνηση της Εθναρχίας για συγκρότηση μεικτής πρεσβείας- δική του Λαϊκή Εθνική Πρεσβεία για διαφώτιση της διεθνούς κοινής γνώμης. Για το έργο της Λαϊκής Πρεσβείας βλ. Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *Η δράση της Λαϊκής Πρεσβείας μετά το ενωτικό δημοψήφισμα του 1950 στην Κύπρο. Ανάπτυξη*, Θεσσαλονίκη 1992.

⁷⁸ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 185, φ. 8/10/48, «Σύμφωνα με την εντολή σας...», 19/12/48.

⁷⁹Η Αυγή, Αθήνα 22 Φεβρουαρίου 1953.

⁸⁰Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ. 25, φ. 226/25/1, «Επί του Κυπριακού Ζητήματος».

των γερμανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα⁸¹. Επιπλέον, μέλη της κυβέρνησης Πλαστήρα, κυρίως οι Φιλελεύθεροι, θεωρούσαν, απηχώντας την πολιτική σκέψη του ιδρυτή της παράταξης Ελευθέριου Βενιζέλου, αδιανόητο ένα τμήμα της «περιφέρειας» (Κύπρος) να επιβάλει την πολιτική του στο «εθνικό κέντρο».⁸² Έχοντας υπόψη την παλαιότερη στρατηγική αντίληψη του Ελευθέριου Βενιζέλου για παραχώρηση στρατιωτικών διευκολύνσεων στη Βρετανία με αντάλλαγμα την Ένωση της Κύπρου⁸³, ο υφυπουργός Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ εξέφρασε την πρόθεση -σε συζητήσεις του με κυβερνητικούς κύκλους- να ακολουθήσει ανάλογη στρατηγική. Συγκεκριμένα, πρότεινε την παραχώρηση βάσεων στα νησιά της Κεφαλονιάς και της Μήλου, πέραν από τις βάσεις που θα ήταν διατεθειμένοι οι Βρετανοί να κρατήσουν στην Κύπρο, ως δέλεαρ για την παραχώρηση της Ένωσης⁸⁴. Εξίσου τολμηρή με την εισήγηση Αβέρωφ ήταν και η πρόταση του υπουργού Εσωτερικών, Κωνσταντίνου Ρέντη, στο πλαίσιο επαφών του με μέλη της κυβέρνησης, για καθεστώς συγκυριαρχίας με τη Βρετανία στην Κύπρο. Την εφαρμογή της πρότασης Ρέντη επικρότησε και ο Αβέρωφ, θέτοντας όμως ένα όρο: ότι η διαχείριση του τομέα της Παιδείας, της εσωτερικής διοίκησης και της Οικονομίας θα βρισκόταν υπό ελληνική διοίκηση⁸⁵.

Το κόμμα της ΕΔΑ αγνοούσε, βέβαια, αυτές τις εισηγήσεις μελών της κυβέρνησης Πλαστήρα. Απογοητευμένη σε μεγάλο βαθμό από την ατομία της κυβέρνησης Πλαστήρα να προωθήσει το κυπριακό, συνέχισε να την κατηγορεί για εξάρτηση από τους δυτικούς συμμάχους, καλώντας την

⁸¹ Δεόντιος Ιεροδιακόνου, «Το κυπριακό από τον Β' Παγκόσμιο ως την ανεξαρτησία» στο Γιώργος Τενεκίδης- Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και οι Αγώνες του Λαού της*, Αθήνα 2000, σ. 171.

⁸² Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, Αθήνα 2001, σ. 79.

⁸³ Για την τακτική του Ελευθέριου Βενιζέλου της παραχώρησης στρατιωτικών διευκολύνσεων στους Βρετανούς με αντάλλαγμα την Ένωση βλ. Θωμάς Παπαγεωργίου, *Η Κυπριακή Ενωτική Κίνηση στην Αθήνα, 1931-1940. Οι βρετανικές αντιδράσεις και η στάση των ελληνικών κυβερνήσεων*, Λευκωσία 2015.

σ. 74.

⁸⁴ Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ. 25, φ. 226/25/1, «Επί του Κυπριακού Ζητήματος».

⁸⁵ Στο ίδιο.

παράλληλα να εγκαταλείψει το πλαίσιο της ελληνοβρετανικής φιλίας και να αξιώσει την άμεση παραχώρηση της Κύπρου. Αυτό το πλαίσιο ρητορικών επιθέσεων και πιέσεων προς την ελληνική κυβέρνηση, αποτέλεσαν τα πρώτα χαρακτηριστικά στοιχεία της υπό διαμόρφωση, σε εκείνο το σημείο, πολιτικής συμπεριφοράς της ΕΔΑ στο κυπριακό.

Η αποκρουστικότητα των πρώτων χαρακτηριστικών της πολιτικής της ΕΔΑ στο κυπριακό ήταν αποτέλεσμα όχι τόσο εσωκομματικών ζυμώσεων, αλλά αναπαραγωγής, όπως είδαμε, της πολιτικής γραμμής του ΚΚΕ στο κυπριακό. Αυτό δεν θα πρέπει να προκαλεί εντύπωση, η βασική θέση άλλωστε της ΕΔΑ στο κυπριακό σε όλη την υπό μελέτη δεκαετία· ότι δηλαδή η ικανοποίηση του ενωτικού πόθου περνούσε μέσα από βαθιές αλλαγές στο μετεμφυλιακό χαρακτήρα των ελληνικών κυβερνήσεων, απηχούσε, και πάλι, θέση του ΚΚΕ. Συγκεκριμένα τη γραμμή-σύνθημα του Κομμουνιστικού Κόμματος: «Λεύτερη Κύπρος σε Λεύτερη Ελλάδα» το οποίο είχε καθιερωθεί από τον αρχηγό του ΚΚΕ, Νίκο Ζαχαριάδη, στα χρόνια του εμφυλίου⁸⁶. Αν και το σύνθημα κρίθηκε, επίσημα, λανθασμένο στην 7^η Ολομέλεια του ΚΚΕ (18-24 Φλεβάρη 1957)⁸⁷, η ΕΔΑ συνέχισε να παραμένει πιστή στο νόημα του συνθήματος μέχρι το τέλος της υπό μελέτης δεκαετίας. Και το νόημα του συνθήματος ήταν πως η επίτευξη του στόχου της Ένωσης εξαρτάται άμεσα από τον αγώνα για «Λεύτερη Ελλάδα». Και «Λεύτερη Ελλάδα» σήμαινε, για το κόμμα της ΕΔΑ, απαλλαγή της υφιστάμενης ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από τη μονόπλευρη προσήλωση στη Δύση. Η Ελλάδα θα γινόταν «Λεύτερη», κατά την ΕΔΑ, μόνο με την ένταξη της στη χορεία των ουδέτερων χωρών, ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πόλους, και με την ανάπτυξη φιλίας με τις χώρες του σοβιετικού κόσμου (η ΕΔΑ δεν έκρυψε ποτέ το θαυμασμό της για το «ιδανικό» του μοντέλου της Σοβιετικής Ένωσης⁸⁸). Βέβαια, σε κανένα σημείο της υπό μελέτης δεκαετίας η ΕΔΑ δεν διατύπωσε το σύνθημα του Ζαχαριάδη αυτούσιο,

⁸⁶«Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ Β' Τόμος.....», σ. 305.

⁸⁷Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η 7^η Πλατιά Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Εισηγήσεις-Αποφάσεις-Ομιλίες-Πρακτικά, 18-24 Φλεβάρη 1957*, Αθήνα 2011, σ. 41.

⁸⁸Βλ. ενδεικτικά: *Η Αυγή*, Αθήνα 19 Σεπτεμβρίου 1953.

αφού αν το έκανε πιθανότατα θα οδηγούνταν, όπως καταλαβαίνει κανείς, στην απαγόρευση του κόμματος.

Η μόνη πραγματική διαφοροποίηση σε σχέση με το σύνθημα-γραμμή του ΚΚΕ, δυσδιάκριτη στα πρώτα χρόνια της υπό μελέτη δεκαετίας, ήταν το ότι η ΕΔΑ προσέδιδε όλο το βάρος της πολιτικής της δραστηριοποίησης στο «Λεύτερη Ελλάδα». Αν επιτυγχανόταν η «Λεύτερη Ελλάδα» η ΕΔΑ πίστευε ότι θα άνοιγε ο δρόμος και για την αυτοδιάθεση της Κύπρου, θεωρώντας ότι η Ελλάδα απαλλαγμένη από την παρουσία της Δύσης θα μπορούσε στο φιλικό περιβάλλον του ουδέτερου κόσμου να επιτύχει το προσδοκώμενο, για τον ελληνικό λαό της Κύπρου, αποτέλεσμα. Η ΕΔΑ, σε αντίθεση με το ΚΚΕ, δεν έδωσε σε κανένα σημείο της δεκαετίας ιδιαίτερο βάρος στις προσπάθειες του ΑΚΕΛ για επίτευξη της Ένωσης (ενδεικτικά αναφέρουμε τις πιέσεις που ασκούσε το ΑΚΕΛ μέχρι να επιτευχθεί η πρώτη προσφυγή για το κυπριακό στον ΟΗΕ). Αν και θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ΕΔΑ εκδήλωνε τη συμπαράσταση της στους ενωτικούς αγώνες του κόμματος της κυπριακής αριστεράς⁸⁹.

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τη σημασία που απέδιδε η ΕΔΑ στην αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος της Ένωσης, δεν προκαλεί έκπληξη η αντιμετώπιση δύο γεγονότων, στις αρχές της δεκαετίας του '50, τα οποία ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο την εξάρτηση του ελληνικού κράτους από τη Δύση: το ένα ήταν η ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ, τον Φεβρουάριο του 1952, και το άλλο ήταν η άδεια για εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων των ΗΠΑ στην Ελλάδα, με τη συμφωνία της 12^{ης} Οκτωβρίου 1953. Και τις δύο συμφωνίες η ΕΔΑ τις θεώρησε ως ανασταλτικούς παράγοντες για την επίτευξη της Ένωσης. Και δεν έμεινε σε αυτό. Φρόντισε σε όλη τη δεκαετία του '50 να επαναφέρει διαρκώς στον πολιτικό της λόγο τις δύο συμφωνίες ως μια από τις αιτίες για την αποτυχία των ελληνικών κυβερνήσεων να επιτύχουν το στόχο της αυτοδιάθεσης: για την ΕΔΑ ήταν ξεκάθαρο ότι μια κυβέρνηση η οποία εκχωρούσε έδαφος της χώρας

⁸⁹Βλ. ενδεικτικά: *Η Δημοκρατική*, Αθήνα 9 Νοεμβρίου 1951.

προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως πολεμική βάση από τη Δύση, δεν είχε καμιά πιθανότητα να επιτύχει την αυτοδιάθεση και ως εκ τούτου δεν μπορούσε να αναλάβει την εκπροσώπηση της τύχης των Ελλήνων της Κύπρου⁹⁰.

Οι όποιες διαφωνίες της ΕΔΑ για την ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ έμειναν στο περιθώριο. Το γεγονός της ένταξης θεωρήθηκε από τον υπόλοιπο πολιτικό κόσμο της χώρας ως τεράστια διπλωματική επιτυχία⁹¹. Επιπλέον, ήταν πεποίθηση της πλειοψηφίας των πολιτών στην Ελλάδα ότι η είσοδος στο ΝΑΤΟ διασφάλιζε την προστασία των συνόρων από τον κίνδυνο τον οποίο εκπροσωπούσαν για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας τα κομμουνιστικά κράτη στο βορρά. Ο κίνδυνος αυτός ήταν κωδικοποιημένος στην πολιτική γλώσσα της εποχής ως ο «από βορράν κίνδυνος», και αποτέλεσε το κεντρικό αξίωμα της ελληνικής πολιτικής εθνικής ασφάλειας για σχεδόν τρεις δεκαετίες μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου⁹².

Η συντριπτική αποδοχή της ένταξης στο ΝΑΤΟ ήταν μια απόδειξη ότι η ΕΔΑ λαθροβιούσε στο περιθώριο της πολιτικής ζωής της χώρας⁹³. Η απομόνωση έγινε ακόμη πιο αισθητή με την αποτυχία της να εισέλθει στη Βουλή στις εκλογές Νοεμβρίου 1952 (αν και ο λόγος αποτυχίας ήταν το πλειοψηφικό σύστημα διεξαγωγής των εκλογών, αφού το κόμμα σημείωσε ελαφρά άνοδο στα ποσοστά του σε σχέση με τις εκλογές του προηγούμενου χρόνου⁹⁴). Συνέπεια της πολιτικής απομόνωσης της ΕΔΑ ήταν και η αποτυχία να βρει πρόσφορο έδαφος στους ψηφοφόρους η ρητορική του κόμματος για εξωτερική

⁹⁰Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Εισηγήσεις στη Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη (15)18)7)56)*, τευχ. 1) *Η Κεντρική Πολιτική Εισήγηση του κ. Ιωάν. Πασαλίδη προέδρου της ΕΔΑ, βουλευτού Θεσσαλονίκης*, 2) *Η ενότητα των εθνικών δυνάμεων, εισήγηση του κ. Α. Μπριλλάκη της Δ.Ε της Ε.Δ.Α, βουλευτού Πειραιώς*, 3) *Η Πολιτική Απόφαση της Α' Πανελλαδικής Συνδιασκέψεως της Ε.Δ.Α, Ψηφίσματα*, Αθήνα 1956, σ. 42.

⁹¹Σβολόπουλος, «Η ελληνική εξωτερική...», σ. 33.

⁹²Στεφανίδης, «Εν ονόματι του έθνους...», σ. 58-60.

⁹³Μιχάλης Π. Λυμπεράτος, *Μετά τον Εμφύλιο. Πολιτικές διαδικασίες και κοινωνική πόλωση στις απαρχές της προδιδακτορικής περιόδου*, Αθήνα 2015, σ. 237-243.

⁹⁴Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2001, σ. 159-160 και 173.

πολιτική «ίσης φιλίας». Ωστόσο, η ρητορική αυτή βρήκε ένα –μάλλον ανέλπιστο- πλειοδότη στο πρόσωπο του ηγέτη της Εθναρχίας.

Από τα πρώτα της βήματα, επηρεαζόμενη από την έχθρα του ΚΚΕ απέναντι στην Εθναρχία, η ΕΔΑ κράτησε εφεκτική στάση απέναντί στο Μακάριο⁹⁵. Στην εφεκτικότητα της ΕΔΑ, πέρα από την επιρροή του ΚΚΕ, συνέβαλε η εκφρασμένη πρόθεση του ηγέτη της κυπριακής εκκλησίας για αποδοχή βάσεων, είτε στην Κύπρο είτε στην Ελλάδα με αντάλλαγμα την Ένωση⁹⁶, αλλά και ο έκδηλος αντικομμουνισμός του⁹⁷. Η γενικότερη όμως συγκρουσιακή διάθεση του Μακάριου απέναντι στην κυβέρνηση Πλαστήρα και αργότερα η πίεση του επικεφαλής της Εθναρχίας προς την κυβέρνηση Παπάγου για διεθνοποίηση του κυπριακού, υπήρξε πολύ ευπρόσδεκτη από το κόμμα της ελληνικής αριστεράς.

Είναι βέβαιο ότι οι ενωτικές εκδηλώσεις του Μακάριου, κατά τις επισκέψεις του στην Αθήνα, έφεραν σε ιδιαίτερη δύσκολη θέση τις πρώτες μετεμφυλιακές κυβερνήσεις απέναντι στους συμμάχους⁹⁸. Μάλιστα, ορισμένες από τις πιεστικές πρωτοβουλίες του Μακάριου προς τις ελληνικές κυβερνήσεις, όπως η απειλή του για ανάθεση της προσφυγής σε χώρα του σοβιετικού συνασπισμού στα μέσα του '53 (επανάληψη μιας παλαιότερης απειλής της Εθναρχίας⁹⁹), οδήγησαν στις πρώτες συγκλίσεις της ΕΔΑ με τον ηγέτη του κυπριακού αγώνα:

⁹⁵ Βλ. ενδεικτικά: Η Αυγή, Αθήνα 26 Νοεμβρίου 1953.

⁹⁶ Πέτρος Παπαπολυβίου, «Οι ελληνικές κυπριακές πολιτικές δυνάμεις και η εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων στο νησί, 1945-1955» στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974. Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Αθήνα 2013, σ. 50-51.

⁹⁷ Νέαρχος Νεάρχου (επιμ.) *Απαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακάριου Γ'. Τόμος Α' 1948-1954*, Λευκωσία 1991, σ. 212-214, σ. 130-132 και *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 14 Νοεμβρίου 1950.

⁹⁸ Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, Κεντρική Υπηρεσία, Αθήνα (ΔΙΑΥΕ), κουτί 55, υποφ. 14, «Επειδή εις τυπον ανεγράφη ειδησις ότι ο Αρχιεπίσκοπος...», 11/2/53. Βασιλικό Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο προς Υπουργείο Εξωτερικών, ΔΙΑΥΕ, κουτί. 55, υποφ. 14, «Γενικός Πρόξενος Κύπρου πληροφορεί ότι Αρχιεπίσκοπος...», 16/1/53. Βασιλικό Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο προς Υπουργείο Εξωτερικών και Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 27-32.

⁹⁹ Κούμας, ο.π., σ. 41.

Ειλικρινή αισθήματα ενθουσιασμού και ανακουφίσεως ένιωσε ο κυπριακός και ολόκληρος ο Ελληνικός λαός, όταν πληροφορήθη από την ανακοίνωσιν της Κυπριακής Εθναρχίας, ότι η Σοβιετική Ένωσις προετοιμάζεται να υπερασπισθή στον ΟΗΕ την Ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα. Η συμπαράστασις μιας μεγάλης χώρας με τον πρωτεύοντα μάλιστα ρόλο που παίζει σήμερα στα διεθνή πράγματα η Ένωσις των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, όχι μόνον έπρεπε να είναι επιθυμητή από τον κάθε πατριώτη, αλλά και να επιζητηθεί επίμονα και Συστηματικά από την Ελληνική διπλωματία. Μόνον εθελόδουλοι και πράκτορες ξένων συμφερόντων θα μπορούσαν να εκφράζουν «την θλίψη τους» για το γεγονός και να το χαρακτηρίζουν «κακόν» και «κίνδυνον» όπως οι δύο μεγαλύτερες πρωινές συναγερμικές εφημερίδες.¹⁰⁰

Η απειλή του Μακάριου ήταν παρόλα αυτά μια κίνηση εντυπωσιασμού από μέρους του προκειμένου να ασκήσει πίεση στις ελληνικές κυβερνήσεις, χωρίς να έχει καμιά πρόθεση πραγματοποίησης της. Για τον Μακάριο ήταν ξεκάθαρο ότι μόνο η Ελλάδα μπορούσε να επωμιστεί τον ιστορικό ρόλο¹⁰¹. Ωστόσο, η ΕΔΑ είχε λόγους να εμφανίζεται ικανοποιημένη ακόμα και αν ήξερε ότι δεν θα πραγματοποιούνταν ποτέ η απειλή του Μακάριου. Η έστω ρητορική απειλή του Μακάριου για ανάθεση της προσφυγής σε χώρα του σοβιετικού συνασπισμού εξυπηρετούσε, ούτως ή άλλως, καλύτερα από οποιαδήποτε προπαγάνδα του κόμματος, την προσπάθεια για απόκρουση του ενδημικού αντισοβιετισμού στη μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, η ΕΔΑ καλούσε την Εθναρχία να εξαντλήσει τις πιθανότητες για διεθνοποίηση αναθέτοντας την προσφυγή σε αραβική χώρα¹⁰². Ο ίδιος ο Μακάριος στις συνομιλίες του με κυβερνητικούς κύκλους εξέφρασε πάντως την πρόθεση να αναθέσει σε χώρα του αραβικού κόσμου

¹⁰⁰Η Αυγή, Αθήνα 26 Ιουνίου 1953.

¹⁰¹Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ. 25,φ. 226/25/2 «Τα συμπεράσματα μου...», 10/2/51, σ.7.

¹⁰²Η Αυγή, Αθήνα 23 Σεπτεμβρίου 1953

την προσφυγή για το κυπριακό. Και πάλι όμως η πρόθεση προβλήθηκε περισσότερο ως απειλή, χωρίς πραγματική διάθεση υλοποίησης. Συγκεκριμένα, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου απείλησε να αναθέσει την προσφυγή για το κυπριακό στη Συρία. Είχε, μάλιστα, μεταβεί για αυτό το σκοπό στην Αίγυπτο, Συρία και τον Λίβανο σε μια προσπάθεια καλλιέργειας της εντύπωσης ότι είχε εξασφαλίσει την αραβική υποστήριξη για ένα τέτοιο ενδεχόμενο¹⁰³.

Όπως και στην περίπτωση της ΕΣΣΔ, η παρακίνηση της ΕΔΑ προς την Εθναρχία προκειμένου να αναλάβει τη διεθνοποίηση μια αραβική χώρα στην οποία το αντιαποικιακό αίσθημα ήταν εδραιωμένο, όπως η Συρία, δεν ήταν τυχαία: Επιζητούσε, πέρα από το να εκθέσει την ελληνική κυβέρνηση, στη σύνδεση της χώρας με το ευρύτερο και αναπτυσσόμενο εκείνη την περίοδο παγκόσμιο αντιαποικιακό κίνημα. Η ΕΔΑ υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του αντιαποικιακού κινήματος, ταυτιζόμενη με τον αντιδυτικό χαρακτήρα τον οποίο πήραν εξεγέρσεις του αποικιακού κόσμου τη δεκαετία του '50. Στο πνεύμα της εποχής, η ΕΔΑ συμπεριέλαβε και το κυπριακό στη χορεία των αντιαποικιακών κινήσεων, παραβλέποντας την ιδιαιτερότητα ότι η Κύπρος δεν ζητούσε ανεξαρτησία, όπως τα υπόλοιπα αντιαποικιακά κινήματα, αλλά προσάρτηση σε μια άλλη χώρα. Λίγο όμως ενδιέφερε η ακριβολογία την ΕΔΑ. Διέβλεπε ότι η ταύτιση του κυπριακού με το αντιδυτικό πνεύμα του αντιαποικιακού κινήματος μπορούσε να αποτελέσει τον αντίλογο στην πολιτική εμμονή των πρώτων μετεμφυλιακών κυβερνήσεων για λύση του ζητήματος στο πλαίσιο της ελληνοβρετανικής φιλίας.

¹⁰³Γιάννης Δ. Σακκάς, *Η Ελλάδα, Το κυπριακό και ο Αραβικός Κόσμος, 1947-1974. Διπλωματία και στρατηγική στη Μεσόγειο την εποχή του Ψυχρού πολέμου*, Αθήνα 2012, σ. 115, Αλέξης Ηρακλείδης, *Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004. Από την Ένωση στη Διχοτόμηση*, Αθήνα 2006, σ. 183 και Stanley Mayes, *Makarios. A Biography*, London 1981, σ. 47-48. Ο Μακάριος αφίχθηκε στην Αίγυπτο στις 15 Μαΐου 1952 και παρέμεινε εκεί για περίπου δύο εβδομάδες. Στη συνέχεια μετέβη σε Λίβανο και Συρία για ολιγοήμερη επίσκεψη. Αμέσως μετά το τέλος της περιόδου του ο Μακάριος ταξίδεψε στην Αθήνα. *Ελευθερία*, Λευκωσία 16 και 29 Μαΐου και 7 Ιουνίου 1952.

Αυτή δεν ήταν η μόνη αντίφαση της ΕΔΑ. Η τελευταία μπορεί να προέβαλλε την Κύπρο ως εθνική διεκδίκηση, αλλά όχι τη Β. Ήπειρο¹⁰⁴. Ουσιαστικά, η ΕΔΑ ακολουθούσε τη θέση του ΚΚΕ το οποίο μετεμφυλιακά σταμάτησε να παρουσιάζει ως εθνική διεκδίκηση τη Β. Ήπειρο. Ο επιλεκτικός εθνικισμός της ΕΔΑ δεν άργησε πάντως να ιδωθεί από τον αντικομμουνιστικό κόσμο ως η απόδειξη των ισχυρισμών του για εκμετάλλευση του κυπριακού από την ΕΔΑ, με σκοπό την εξυπηρέτηση των σοβιετικών συμφερόντων¹⁰⁵.

Σε μια συνεδρία της Βουλής ο βουλευτής του κόμματος του Ελληνικού Συναγερμού¹⁰⁶, Ανδρέα Δερδεμεζής, εξημμένος από την πατριωτική επίδειξη πνεύματος του βουλευτή της ΕΔΑ, Κώστα Γαβριηλίδη (ο τελευταίος κατέθεσε πρόταση για συλλαλητήρια υπέρ της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα), έθεσε ως υπενθύμιση στον πατριωτισμό του Γαβριηλίδη το ζήτημα της Β. Ηπείρου:

Ο κ. συνάδελφος (ενν. τον Γαβριηλίδη) ο οποίος τόσο ενθουσιωδώς ωμίλησεν δια την ένωσιν της Κύπρου ηθέλησεν να μας δείξει ότι η ψυχή του πλημμυρίζει από εθνικά αισθήματα. Όταν όμως προ ολίγου ανεγνώσθη από τον κ. Πρόεδρο της Βουλής η αναφορά της κεντρικής Επιτροπής Βορειοηπειρωτικού αγώνος δεν ευρήκε μιαν λέξιν δια να καυτηριάση τας ωμότητας και τα θηριώδη κακουργήματα τα οποία διαπράττονται εις βάρος των Ελλήνων της Βορείου Ηπείρου, από το τυραννικόν καθεστώς του Χότζα. [...] Ότι λέγει και υποστηρίζει απηχεί την φωνή των αυθεντών του εις τους οποίους δουλεύει πιστά. Ήτο

¹⁰⁴Σωτήρης Βαλντέν, «Εθνικισμός και Εσωτερική Πολιτική: Μακεδονικό και Βορειοηπειρωτικό στη μεταπολεμική κομματική διαμάχη» στο Επιστημονικό Συμπόσιο Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός (21-22 Ιανουαρίου 1994), Αθήνα 1995 σ. 271-274.

¹⁰⁵Βλ. ενδεικτικά: Ελληνική Επιμορφωτική Εταιρεία, *Πίσω από τα συνθήματα. Η άλλη όψις του νομίματος*, Αθήνα 1958 και Εκδόσεις Συλλόγου Επανατρισθέντων εκ του Παραπετάσματος, *Αποκάλυψις της Εθνοπροδοσίας του ΚΚΕ και των Συνοδοιπόρων του*, Αθήνα 1961.

¹⁰⁶Ο Ελληνικός Συναγερμός ιδρύθηκε το 1951 με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπάγο. Το νέο κόμμα, το οποίο προέκυψε -κυρίως- μέσα από τη διάσπαση του Λαϊκού Κόμματος, ανέλαβε να συσπειρώσει την κατακερματισμένη Δεξιά ως η κύρια πολιτική εκπροσώπηση του συντηρητικού κόσμου. Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική.....», σ. 134-135.

λοιπόν περιττή η επίδειξις εκ μέρους του πατριωτικών αισθημάτων, ως γνωρίζη δε ότι ουδένα πλέον δύναται να εξαπατήσει¹⁰⁷.

Η φράση του συναγερμικού βουλευτή «ουδένα πλέον δύναται να εξαπατήσει», συμπύκνωνε το κυρίαρχο μετεμφυλιακό ιδεολόγημα της εθνικοφροσύνης, της ιδεολογίας των νικητών του εμφυλίου. Επενδυμένη με αμυντικά χαρακτηριστικά, η εθνικοφροσύνη διατείνονταν ότι προστάτευε το έθνος από άτομα «εθνικά αλλότρια»¹⁰⁸ (όπως ήταν για το Δερδεμέζη ο Γαβριηλίδης), οι οποίοι χρησιμοποιούσαν το κυπριακό ως «δούρειο ίππο» της ΕΣΣΔ κατά της ακεραιότητας της πατρίδας¹⁰⁹. Το βορειοηπειρωτικό, ωστόσο, ως μηχανισμός άμυνας απέναντι στο «δούρειο ίππο» του κυπριακού, αποδείχθηκε τελικά αναποτελεσματικό μέσο αντιπροπαγάνδας. Το κυπριακό βαθμιαία επισκίασε το βορειοηπειρωτικό ζήτημα, κάτι που οι αντικομμουνιστικοί κύκλοι το διαπίστωσαν πολύ νωρίς. Ήδη από το 1953 παρατήρησαν με ανησυχία την εκλογική άνοδο της ΕΔΑ στις αναπληρωματικές εκλογές του ίδιου έτους σε Θεσσαλονίκη, Θράκη, Καρδίτσα, Πειραιά, αποδίδοντας την -ως ένα βαθμό- στην «κομματική εκμετάλλευση» του κυπριακού από την Αριστερά¹¹⁰.

Παρά τις ανησυχίες των αντικομμουνιστικών κύκλων η ΕΔΑ συνέχιζε να βρίσκεται σε πολιτική απομόνωση. Και αυτό γιατί δεν είχε ακόμη καταφέρει να επιτελέσει έναν από τους βασικούς της στόχους, τη συνεργασία με άλλα

¹⁰⁷Τριαντάφυλλος Γεροζήσης (επιμ.), *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων, Τόμος Α' 1915-1956*, Αθήνα 1994, σ. 42.

¹⁰⁸Για την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης βλ: Άγγελος Ελεφάντης, «Η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης» στο *Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)* στο 4ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 24-27 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα 1994, σ. 645-654, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα 1987, σ. 17-52, Μελέτης Η. Μελετόπουλος, *Ιδεολογία του Δεξιού Κράτους 1949-1967. Επίσημος πολιτικός λόγος και κυρίαρχη ιδεολογία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1993, Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Και εχρειάσθη η 21η Απριλίου δια να μη απωλεσθή η νίκη του Γράμμου»: η ιδεολογία της μετεμφυλιακής Δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασης» στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.) *Η δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές Πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος-Αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 153-166 και Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα 2006.

¹⁰⁹ΑΣΚΙ, Αρχείο Εθνικιστικές Ακροδεξιές Οργανώσεις και Αντικομμουνιστική δραστηριότητα, κ. 178, «Το εκλογικό πρόγραμμα της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς Ε.Δ.Α».

¹¹⁰Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ), Αρχείο Λυκουρέζος Πανσανίας, φακ. 2, «Σημείωμα», 15/4/53.

κόμματα και κυρίως αυτά του Κέντρου. Την ίδια ώρα η απειλή απαγόρευσης του κόμματος ήταν διαρκώς αισθητή. Τον Ιανουάριο του 1952 όργανα της Γενικής Ασφάλειας, με εντολή του υπουργού Εσωτερικών Κωνσταντίνου Ρέντη, σφραγίζουν τα γραφεία της Δημοκρατικής αλλά και της εφημερίδας της νεολαίας, *Φρουροί της Ειρήνης*. Περαιτέρω, τον Σεπτέμβριο του 1952 με απόφαση της Επιτροπής Δημόσιας Ασφάλειας του Νομού Αττικής έκλεισε η νεολαία του κόμματος ΕΔΝΕ (Ενιαία Δημοκρατική Νεολαία Ελλάδας), με την αιτιολογία ότι εκπροσωπούσε την προσπάθεια ανασύστασης της απαγορευμένης ΕΠΟΝ¹¹¹.

Υπό αυτές τις συνθήκες οι διαδηλώσεις τις οποίες διοργάνωνε η Εθναρχία σε συνεργασία με την εκκλησία της Ελλάδας για το κυπριακό, αποτελούσαν μια σπάνια ευκαιρία για έξοδο του κόμματος από την απομόνωση και την ένταξη του κόσμου της Αριστεράς στον κορμό των «πατριωτικών εκδηλώσεων». Η ΕΔΝΕ, με τη συμπαράσταση των λιγοστών επονιτών που παρέμειναν στην παράνομη ΕΠΟΝ¹¹², στήριξε -στον έστω σύντομο βίο της¹¹³- τις εκδηλώσεις για το κυπριακό στην Αθήνα¹¹⁴.

Οι πρώτες διαδηλώσεις στην Αθήνα για το κυπριακό αντιμετωπίστηκαν με βαναυσότητα από τις πρώτες μετεμφυλιακές κυβερνήσεις οι οποίες ήταν

¹¹¹Γιώργος Πετρόπουλος-Νίκος Χατζηδημητράκος (επιμ.) *Υπόθεση Νίκου Μπελογιάννη. Η προανακριτική έκθεση της Ασφάλειας για την πρώτη δίκη*, Αθήνα 2015, σ. 37-40, Γιάννης Αγγέλου, *Οι κομμουνιστές. Μνήμες και Μαρτυρίες*, Αθήνα 1990, σ. 69-70 και Τρίκκας, ο.π., σ. 168-175.

¹¹²Η ΕΠΟΝ συνέχισε μετά τον εμφύλιο να λειτουργεί στην παρανομία έχοντας πολύ περιορισμένη δραστηριότητα. Μέρος της περιορισμένης δραστηριότητας ήταν και η συμμετοχή των λιγοστών επονιτών οι οποίοι είχαν απομείνει στις πρώτες διαδηλώσεις για το κυπριακό. Οντετ-Βαρων-Βασάο, «Από την ΕΟΝ στην ΕΠΟΝ-Μνήμες και βιώματα από δύο νεανικές οργανώσεις» στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003, σ. 164.

¹¹³Η λειτουργία της ΕΔΝΕ διήρκεσε περίπου ένα χρόνο, από τις 15 Αυγούστου 1951 μέχρι τις 5 Σεπτεμβρίου 1952. Ιωάννα Παπαθανασίου, *Η νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του 1960. Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*. Αθήνα 2008, σ. 41-47. Για την ιστορία της ΕΔΝΕ βλ. Ντούνια Α. Κουσίδου-Σταύρος Γ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος 1950-1953, Απόπειρα Ιστορικής Καταγραφής*, Αθήνα 1993.

¹¹⁴Κουσίδου- Σταυρόπουλος, ο.π., σ. 393.

θορυβημένες από τον αντιβρετανικό χαρακτήρα που πήραν¹¹⁵. Ο υπουργός Εσωτερικών της κυβέρνησης Πλαστήρα, Κωνσταντίνος Ρέντης, υπερασπιζόμενος τη βίαιη καταστολή της αστυνομίας, σε μια διαδήλωση για το κυπριακό το Νοέμβριο του 1951, δήλωσε ότι τα «θέματα εθνικής πολιτικής δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο διαδηλώσεων από τα πεζοδρόμια»¹¹⁶. Τα «πεζοδρόμια» ήταν όμως εκείνη την περίοδο ένας από τους ελάχιστους δρόμους προβολής των εθνικών διεκδικήσεων για την ΕΔΑ. Ακόμη και από το βήμα της βουλής, οι αναφορές του κόμματος στο κυπριακό διακόπτονταν από τις διαμαρτυρίες και τα γιουχαΐσματα των υπολοίπων βουλευτών, όπως – πικρά- διαπίστωσε ο Κώστας Γαβριηλίδης¹¹⁷. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι η μετεμφυλιακή δημοκρατία, ιδιαίτερα στα πρώτα της βήματα, δύσκολα μπορούσε να κρύψει την καχυποψία την οποία διατηρούσε απέναντι σε μια ευρύτατη κατηγορία πολιτών, αυτή των ηττημένων του εμφυλίου.

Τους περιορισμούς, τη λογοκρισία και γενικότερα την πολεμική στρατηγική την οποία χρησιμοποιούσε το μετεμφυλιακό καθεστώς εναντίον της ΕΔΑ στο κυπριακό, παραδόξως τα υιοθετούσε και η ίδια η ΕΔΑ, αντιγράφοντας ουσιαστικά αυτό που αντιμαχόταν. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι το περιστατικό με τον Φώτη Μακρή, επικεφαλής της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ) και φανατικός αντικομμουνιστής: ο Μακρής αντιδρώντας στη μη θεώρηση διαβατηρίων αντιπροσωπείας της ΓΣΕΕ από την αγγλική πρεσβεία στην Αθήνα (η αντιπροσωπεία θα ταξίδευε στην Κύπρο για να λάβει μέρος σε εργατικό συνέδριο), αποφάσισε να μη στείλει πρόσκληση σε βρετανούς αντιπροσώπους σε προγραμματισμένο συνέδριο της ΓΣΕΕ. Η αντιβρετανική διάσταση της ενέργειας του Μακρή αποκτούσε ακόμη μεγαλύτερες προεκτάσεις αν αναλογιστεί κανείς ότι ο ίδιος χρωστούσε την άνοδό του στην ηγεσία της ΓΣΕΕ στους Βρετανούς¹¹⁸. Μια τέτοια χειρονομία

¹¹⁵Λιναρδάτος, *ό.π.*, Τόμος Α', σ. 358-359.

¹¹⁶Η Καθημερινή, Αθήνα 23 Νοεμβρίου 1951.

¹¹⁷Η Καθημερινή, Αθήνα 24 Νοεμβρίου 1951.

¹¹⁸Κωστής Καρπόζηλος, «Συνδικάτα και πολιτική στην Ελλάδα του Εμφυλίου» στο Χρίστος Χατζηιωσήφ (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-*

παρόλα αυτά δεν εκτιμήθηκε από την ΕΔΑ, η οποία έκανε λόγο για «δημαγωγία» του Μακρή προκειμένου να συγκαλύψει «τον στραγγαλισμό των συνδικαλιστικών ελευθεριών εις την Ελλάδα»¹¹⁹. Επεχείρησε, δηλαδή, να αμφισβητήσει τη γνησιότητα των πατριωτικών κινήτρων του Μακρή, όπως κατά αντίστοιχο τρόπο ο εθνικόφρων κόσμος αμφισβητούσε το δικό της πατριωτισμό. Η αιτία πίσω από την αντίδραση της ΕΔΑ ήταν, ασφαλώς, τα αντικομμουνιστικά φρονήματα του Μακρή, η αντιπαλότητα του τελευταίου με το ΚΚΕ από τον εμφύλιο¹²⁰, και ο ρόλος της ΓΣΕΕ ως βραχίονα του μετεμφυλιακού κράτους στον αγώνα κατά του κομμουνισμού¹²¹. Υπήρχε όμως ακόμη ένας λόγος: δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αντίδραση της ΕΔΑ ήταν προέκταση της διαπάλης του εμφυλίου ανάμεσα σε κομμουνιστές και αντικομμουνιστές για το προνόμιο του εθνικού φρονήματος, με μια όμως διαφορά: η ιδεολογική νόρμα ήταν η Αριστερά να επικυρώνει τα διαπιστευτήρια πατριωτισμού της μέσω του αντιιμπεριαλιστικού της λόγου· για την ΕΔΑ δηλαδή ίσχυε το: επειδή είμαι αντιιμπεριαλιστής-αντιδυτικός, είμαι για αυτό το λόγο πατριώτης. Αντίθετα, οι νικητές του εμφυλίου επικύρωναν τα δικά τους διαπιστευτήρια πατριωτισμού μέσω της φιλίας τους με τη Δύση· δηλαδή: επειδή ανήκω στη Δύση, είμαι για αυτό το λόγο πατριώτης¹²². Η διατάραξη της νόρμας, η χρησιμοποίηση αντιδυτικού λόγου από το αντίπαλο στρατόπεδο των αντικομμουνιστών, όπως δηλαδή έκανε ο Μακρής, θεωρήθηκε ως «εισβολή» από την ΕΔΑ στο «δικό» της προνομιακό πεδίο για υπεράσπιση του έθνους και των εθνικών ζητημάτων (όπως το κυπριακό)· για αυτό και η επίθεση στον επικεφαλής της ΓΣΕΕ. Η αντίδραση της ΕΔΑ στην περίπτωση του Μακρή αποδεικνύει ότι η υπεράσπιση του

Παλινόρθωση 1945-1952, Τόμος Δ', Μέρος 1^ο, Αθήνα 2009, σ.73-76 και Γ.Φ Κουκουλές, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944-1948)*, Αθήνα 1995, σ. 66-70.

¹¹⁹Η Δημοκρατική, Αθήνα 4 Νοεμβρίου 1951

¹²⁰Καρπόζηλος, ο.π., σ. 97-103.

¹²¹Jean Meynaud-Π. Μερλόπουλος-Γ. Νοταράς, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Α' Τόμος 1946-1965*, Αθήνα 2002, σ. 217-224 και Σεραφείμ Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία, 1962-1967», στο Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τευχ. 12, Νοέμβριος 1998, σ. 12.

¹²²Λουκής Χασιώτης, «Εθνικοφροσύνη και αντικομμουνισμός στο νεανικό τύπο: Η περίπτωση του περιοδικού Παιδόπολις, 1950-1951» στο Ίστωρ, τευχ. 15, Ιούλιος 2009, σ. 280.

κυπριακού από την Αριστερά γίνονταν υπό όρους. Και κατά παράδοξο τρόπο οι όροι της ΕΔΑ, όπως δείχνει το παράδειγμα του Μακρή, απηχούσαν το διχαστικό πνεύμα των νικητών του εμφυλίου στην υπεράσπιση του Έθνους. Όπως οι νικητές του εμφυλίου απέκλειαν «εθνικά αλλότριους» (δηλαδή τους κομμουνιστές) από την υπεράσπιση του έθνους, έτσι και η ΕΔΑ απέκλεισε τον Μακρή από την υπεράσπιση ενός εθνικού ζητήματος. Με αυτό τον τρόπο η ΕΔΑ ενίσχυε αυτό που, υποθετικά, πολεμούσε: την ιδεολογία του αποκλεισμού πληθυσμιακών ομάδων λόγω φρονημάτων από την υπεράσπιση εθνικών ζητημάτων.

Η πορεία διεθνοποίησης του κυπριακού

Σε αντιδιαστολή με την περίοδο Πλαστήρα, η άνοδος της Δεξιάς στην εξουσία, μετά τη νίκη του Ελληνικού Συναγερμού στις εκλογές του Νοέμβρη 1952, ευνόησε τις προσπάθειες της ηγεσίας των Ελλήνων της Κύπρου για διεθνοποίηση του κυπριακού. Σε αυτό συνέβαλε το προσωπικό ενδιαφέρον του νέου πρωθυπουργού, Αλέξανδρου Παπάγου για επίλυση του κυπριακού¹²³. Ο τελευταίος υπό την επιρροή του κυπριακής καταγωγής μόνιμου αντιπρόσωπου της Ελλάδας στον ΟΗΕ, Αλέξη Κύρου, πείστηκε ότι οι διεθνείς συνθήκες ήταν κατάλληλες για τη διεθνοποίηση του κυπριακού στον ΟΗΕ¹²⁴. Έκφραση της στροφής που επιχειρούσε η ελληνική εξωτερική πολιτική ήταν η δήλωση του Αλέξη Κύρου, ως αρχηγού της ελληνικής αντιπροσωπείας σε συνεδρία της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών (Σεπτέμβριος 1953), για προσφυγή στον ΟΗΕ σε περίπτωση αποτυχίας των διμερών διαπραγματεύσεων με τους Βρετανούς¹²⁵. Η δήλωση του Κύρου, από τη μία διεκήρυντε και πάλι την επιμονή της ελληνικής κυβέρνησης στις διμερείς διαπραγματεύσεις για διευθέτηση του προβλήματος, αλλά από την άλλη

¹²³Γιώργος Α. Λεονταρίτης, *Ο Παπάγος το Στέμμα και οι Αγγλοι*. Αθήνα 2003, σ. 110.

¹²⁴Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Προς διεθνοποίηση του Κυπριακού 1950-1954» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα. Τόμος ΙΣΤ'*, Αθήνα 2000, σ. 438-439.

¹²⁵Stefanidis, «Isle of discord...», σ. 46-47.

άφηνε ανοικτή την πιθανότητα προσφυγής. Παρά την ορατή διαφοροποίηση της πολιτικής Παπάγου, η ΕΔΑ συνέχιζε να διατηρεί έντονη δυσπιστία απέναντι σε τέτοιες πρωτοβουλίες¹²⁶. Η δυσπιστία της ΕΔΑ εδραζόταν στην πεποίθηση, παρά τις αντίθετες ενδείξεις, ότι η πολιτική Παπάγου στο κυπριακό ήταν μια συνέχεια της απρόθυμης στάσης των προηγούμενων κεντρικών κυβερνήσεων για διεθνοποίηση του κυπριακού. Θεωρούσε η ΕΔΑ, ότι ο Παπάγος δεν ήταν πρόθυμος να παρεκκλίνει από τις συμμαχίες του με τη Δύση προκειμένου να προωθήσει την κυπριακή υπόθεση¹²⁷.

Παρόλα αυτά, κατά παράδοξο τρόπο, βασική υπευθυνότητα για την προώθηση της επιζητούμενης διεθνοποίησης είχαν δύο παράγοντες τους οποίους η ΕΔΑ θεωρούσε ανασταλτικούς στην προώθηση του εθνικού ζητήματος. Πέρα από τον Παπάγο και η Βρετανία με την πεισματική απόρριψη του ελληνοβρετανικού διαλόγου για το μέλλον της Κύπρου, συνέβαλε εξίσου στην προσφυγή στον ΟΗΕ¹²⁸.

Κορωνίδα της βρετανικής ακαμψίας ήταν το περίφημο «ουδέποτε». Στις 28 Ιουλίου 1954 ο υφυπουργός Αποικιών της Βρετανίας, Henry Hopkinson, εκστόμισε στο βρετανικό κοινοβούλιο το περίφημο «ουδέποτε» αναφερόμενος στο ενδεχόμενο κατάλυσης της βρετανικής κυριαρχίας στην Κύπρο. Η φράση, αν και δεν αποτύπωνε την επίσημη βρετανική πολιτική και ήταν περισσότερο μια ατυχής δήλωση του υφυπουργού Αποικιών¹²⁹, επισκίασε τη βρετανική συνταγματική προσφορά η οποία παρουσιάστηκε την ίδια μέρα με την περίφημη δήλωση. Ακόμη και χωρίς την άτυχη -για την προοπτική του συντάγματος- συγκυρία, το περιεχόμενο των συνταγματικών προτάσεων δεν είχε ελπίδες αποδοχής. Επρόκειτο για ένα πολύ περιορισμένο σύνταγμα ως προς την παραχώρηση ελευθεριών. Αν και σε κάποια σημεία ήταν βελτιωμένο σε σχέση με αυτό του 1948, (έδινε για παράδειγμα τον έλεγχο των υπουργείων στην ελληνική πλειοψηφία), σε άλλα ήταν πολύ χειρότερο: προέβλεπε, για

¹²⁶Η Αυγή, Αθήνα 22 Σεπτεμβρίου 1953.

¹²⁷Η Αυγή, Αθήνα 17 Ιουλίου και 28 Οκτωβρίου 1953.

¹²⁸Francois Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1959, Τόμος Α'*, Αθήνα 2011, σ. 376.

¹²⁹Στο ίδιο, σ. 381-384.

παράδειγμα, την πλειοψηφία διορισμένων βουλευτών: από τα 33 μέλη του νομοθετικού Σώματος, 6 θα ήταν «επίσημα» («Βρετανοί αξιωματούχοι»), 12 διορισμένα (που θα επιλέγονταν από το γηγενή πληθυσμό) ενώ θα εκλέγονταν 12 Έλληνες και 3 Τούρκοι βουλευτές¹³⁰.

Τέτοιες πρόνοιες καταδίκασαν το σχέδιο στην άμεση απόρριψη, την ίδια ώρα που η δήλωση Hopkinson προκάλεσε εμφανή ρήγματα στην περίφημη ελληνοβρετανική φιλία. Η κυβέρνηση με δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών, Στέφανου Στεφανόπουλου, απέρριψε το σύνταγμα και απέκλεισε κάθε περιθώριο διαλόγου για υιοθέτησή του¹³¹. Επιπλέον, ο ελλαδικός Τύπος επιτέθηκε στη Βρετανία κάνοντας λόγο για απέλπιδα προσπάθεια περισυλλογής των συντριμμιών της πάλαι ποτέ ένδοξης βρετανικής αυτοκρατορίας¹³². Για την ΕΔΑ, παραδόξως η δήλωση δεν προκάλεσε αντίστοιχη αίσθηση. Ειδώθηκε ως ένα ακόμη πειστήριο της ορθότητας της πολιτικής ρητορείας του κόμματος για το αδύνατο επίλυσης του κυπριακού στο στενό αγγλοελληνικό πλαίσιο¹³³. Η ΕΔΑ παρατήρησε με δόση ειρωνείας - και μάλλον με ικανοποίηση- ότι οι βρετανικές θέσεις διευκόλυναν τον κυπριακό αγώνα, αφού δεν άφηναν άλλο δρόμο πέρα από αυτό της διεθνοποίησης¹³⁴. Αναμενόμενα, η ΕΔΑ δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με επί μέρους αναλύσεις του συντάγματος. Το απέρριψε χωρίς δεύτερη σκέψη χαρακτηρίζοντας το ως «ψευδοσύνταγμα». Κατά το ηγετικό στέλεχος της ΕΔΑ, στρατηγό Στέφανο Σαράφη, οι προτεινόμενες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις από τους Βρετανούς ήταν το προπέτασμα αλλαγής του τρόπου «δυναστεύσεως» του κυπριακού λαού¹³⁵.

Λίγες μέρες μετά την απόρριψη του συνταγματικού σχεδίου, ο Σαράφης έδειχνε να επιβεβαιώνεται. Η βρετανική διοίκηση στο νησί ανακοίνωσε

¹³⁰Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960. Η συνταγματική πτυχή...», σ. 71-73 και Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές του κυπριακού...», σ. 149.

¹³¹Η Καθημερινή, Αθήνα 29 Ιουλίου 1954.

¹³²Ακρόπολις, Αθήνα 30 Ιουλίου 1954. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές ...», σ. 149-150.

¹³³Η Αυγή, Αθήνα 30 Ιουλίου 1954

¹³⁴Στο ίδιο.

¹³⁵Η Αυγή, Αθήνα 31 Ιουλίου 1954.

σκληρά κατασταλτικά μέτρα απαγορεύοντας και τιμωρώντας, ανάμεσα σε άλλα, κάθε γραπτή ή προφορική αναφορά υπέρ της Ένωσης ¹³⁶. Στο άκουσμα των ειδήσεων από την Κύπρο, ο Τύπος στην Ελλάδα, ενθαρρυμένος και από δηλώσεις του μητροπολίτη Κυρηναίας περί προσφυγής στη βία¹³⁷, άρχισε να προβάλλει ως εναλλακτική οδό δικαίωσης των πόθων του κυπριακού λαού την ένοπλη πάλη¹³⁸.

Η βία δεν ήταν μονάχα μια ρητορική αναφορά. Άρχισε να προβάλλει και ως μέσο έκφρασης του πόθου του λαού της Ελλάδας για Ένωση. Τα επεισόδια μαθητών στη Ρόδο με αφορμή την επίσκεψη του Μακάριου στο νησί (Μάρτιος του '54) και η επίθεση του πλήθους στο εκεί βρετανικό προξενείο, ήταν ενδεικτικά της ατμόσφαιρας αναδυόμενης έντασης. Η τελευταία αποτυπώθηκε και στη δραματική παρατήρηση του βρετανού πρόξενου στη Ρόδο: «Το πλήθος έχει γευτεί αίμα και δεν ξέρω που αυτό θα σταματήσει»¹³⁹. Η ανησυχία ήταν έκδηλη στα μέλη της κυβέρνησης για τις επιπτώσεις στις ελληνοβρετανικές σχέσεις. Εξαιρετικά ανήσυχος ήταν ο ιδιαίτερα αγαπητός στους Βρετανούς, λόγω των φιλοαγγλικών απόψεων του¹⁴⁰, πρέσβης της Ελλάδας στο Λονδίνο, Βασίλης Μόστρας. Ο Μόστρας φανερά εκνευρισμένος από τον επιδεικνυόμενο αντιβρετανισμό στην Ελλάδα υπέδειξε ως ηθικό αυτουργό για τα επεισόδια στη Ρόδο τον ενωτικό ζήλο του Αλέξη Κύρου «the nigger in the woodpile», κατά την έκφραση του¹⁴¹.

Η ενόχληση του Μόστρα ήταν ακόμη μεγαλύτερη καθότι ήξερε ότι τα φιλοαγγλικά του αισθήματα θεωρούνταν, grosso modo, εκείνη την περίοδο στην Ελλάδα ως πράξη προδοσίας. Η ενωτική ατμόσφαιρα που επικρατούσε

¹³⁶Χάιντς Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Τόμος Β': 1950-1959*. Αθήνα 2011, σ. 176-177.

¹³⁷Στο ίδιο, 180-181.

¹³⁸Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές.....» σ. 153-163.

¹³⁹TNA, FO 371/112844, «With reference to my telegrams numbers 2 and 3 of the 19th instant...», 21/3/1954. Επιστολή του βρετανικού προξενείου στη Ρόδο προς τον Sir Charles Peake.

¹⁴⁰Σάββας Παύλου, *Σεφέρης και Κύπρος*, Λευκωσία 2000, σ. 237-238 και Ρόντρικ Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης. Περιμένοντας τον άγγελο*, Αθήνα 2003, σ. 504.

¹⁴¹TNA, FO 371/112844 «The Greek Ambassador confided to me at a party yesterday...», 23/3/54. Charham προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών(;

στη χώρα υπεδείκνυε ότι οτιδήποτε άλλο εκτός από την προσήλωση στην «ιερότητα» του ενωτικού σκοπού, δεν θα γινόταν αποδεκτό.

Επιβεβαιωτική περίπτωση ήταν η δημοσίευση του περιβόητου «αντεθνικού άρθρου». Το άρθρο δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 1954 στη δεκαπενθήμερη εφημερίδα των Αστυνομικών, *Αστυνομικά Νέα*, η οποία θεωρούνταν ημιεπίσημο όργανο του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Ασφάλειας. Το περιεχόμενο του άρθρου εξέφραζε τη βεβαιότητα για τη μετατροπή της προσφυγής σε «τάφο του Κυπριακού», λόγω του ότι μόνο οι χώρες του σοβιετικού συνασπισμού θα την υπερψήφιζαν. Ακόμη, έβαλλε ενάντια στο Μακάριο για εγκατάλειψη των εκκλησιαστικών του καθηκόντων και για την ανάμειξη του στην πολιτική. Αν και η εφημερίδα κυκλοφορούσε τρεις φορές το μήνα και διανεμόταν μόνο στους κύκλους του αστυνομικού σώματος, η αντίδραση ήταν δυσανάλογη του μεγέθους κυκλοφορίας της εφημερίδας: ο αντιπολιτευόμενος Τύπος βρήκε την ευκαιρία να ασκήσει δριμεία κριτική στην κυβέρνηση, η τελευταία, υπό το βάρος των αντιπολιτευτικών επιθέσεων, με ανακοίνωσή της προσπάθησε να διαψεύσει τη διασύνδεση της εφημερίδας με το αστυνομικό σώμα¹⁴². Ακόμη, το Υπουργείο Δικαιοσύνης μετά από εντολή του ίδιου του Παπάγου διέταξε τον εισαγγελέα Εφετών να ασκήσει μήνυση κατά των συντακτών του άρθρου¹⁴³.

Ο δυσανάλογος θόρυβος ο οποίος προκλήθηκε από ένα άρθρο σε έντυπο περιορισμένης κυκλοφορίας, έγινε και η αιτία η οποία οδήγησε σε παραίτηση τον διευθυντή της Αστυνομίας, Άγγελο Έβερτ. Το περιστατικό ήταν ενδεικτικό της «λογοκρισίας» την οποία επέβαλε η ατμόσφαιρα του κυπριακού σε κάθε φωνή αντίθετη με τον ενωτικό αγώνα. Κατά την εύστοχη διατύπωση της

¹⁴²TNA, FO 371/112846, «The prosecution of «Astynomika Nea». Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών και Στεφανίδη, «Εν ονόματι...», σ. 285-286

¹⁴³Λιναρδάτος, *ο.π.* Τόμος Β', σ. 192-196.

βρετανικής πρεσβείας, η οποία –σχεδόν– περιδεής διαπίστωνε το ενωτικό μένος, η όλη υπόθεση ήταν μια «άνευ λόγου τρικυμία σε ένα φλιτζάνι»¹⁴⁴.

Την ίδια ώρα ο Μακάριος εξασκούσε κάθε δυνατό μέσο για διεθνοποίηση του κυπριακού. Δεν δίστασε ακόμη και να απειλήσει ευθέως τον βασιλιά Παύλο, ο οποίος ήταν εμφανώς ανήσυχος μπροστά στο ενδεχόμενο διατάραξης των σχέσεων με τους Βρετανούς. Σε συνάντησή τους το Φεβρουάριο του 1954, ο Μακάριος δήλωσε ξεκάθαρα στο βασιλιά ότι αν η Ελλάδα δεν προχωρήσει σε προσφυγή, τότε οι Κύπριοι θα πάρουν την κατάσταση στα χέρια τους¹⁴⁵. Το τελευταίο μπορεί να σήμαινε επανάληψη των παλαιότερων απειλών για προσφυγή από τρίτη χώρα ή ακόμη, που ήταν και το πιο πιθανό, τη διεξαγωγή ένοπλου αγώνα. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο προπαρασκευαζόταν στην Ελλάδα, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, από μια ομάδα της πολιτικής και πνευματικής ζωής της χώρας η οποία είναι γνωστή στην ιστοριογραφία ως «Κύκλος του '53»¹⁴⁶. Η ομάδα αυτή προσηλύτισε και τον Μακάριο στην αποδοχή του ενδεχόμενου ένοπλου αγώνα¹⁴⁷.

Συνομιλία Γρίβα-Δραγούμη. Η επίσπευση του ένοπλου αγώνα;

Δεν ανησυχούσε, όμως, μόνο ο βασιλιάς για την όξυνση του κυπριακού και τις επιπτώσεις του στον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας. Η διαφαινόμενη πιθανότητα οι χώρες του σοβιετικού συνασπισμού να υποστηρίξουν την κυπριακή υπόθεση σε ενδεχόμενη προσφυγή, κερδίζοντας έτσι συμπάθειες ανάμεσα στους πολίτες της χώρας, ανησυχούσε και προσωπικότητες όπως

¹⁴⁴TNA, FO 371/112846, «I enclose a translation of an article about Cyprus...», 5/5/54. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών και Στεφανιδής, «Έν ονόματι...», σ. 285-286

¹⁴⁵TNA, FO 371/112844 «You may recall that in the last sentence of the first paragraph of my telegram No. 65...», 27/2/54. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁴⁶Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 244. Περισσότερες πληροφορίες για την προπαρασκευή του ένοπλου αγώνα στον ελλαδικό χώρο βλ.: Ανδρέας Κάροπος, «Η προετοιμασία του αγώνα στον Ελλαδικό χώρο» στο *Η προετοιμασία του αγώνα. Προετοιμασία και έναρξη του αγώνα: 1953 έως την εξορία του Μακάριου 9 Μαρτίου 1956, Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 2014, σ. 112-130 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές.....», σ. 82-83.

¹⁴⁷Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 245.

Φίλιππος Δραγούμης. Ο Δραγούμης διετέλεσε υπουργός Στρατιωτικών κατά την περίοδο του εμφυλίου και υπουργός Εξωτερικών στη μεταβατική κυβέρνηση Δ. Κιουσοπούλου (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1952)¹⁴⁸. Ήταν φανατικός αντικομμουνιστής και φιλοβασιλικός και πίστευε ότι το ελληνικό μετεμφυλιακό κράτος είχε ανάγκη από τη διατήρηση των καλών σχέσεων με τη Δύση ως η μόνη οδός ανάσχεσης του σλαβικού επεκτατισμού¹⁴⁹. Κατά τον Δραγούμη η επίλυση του κυπριακού ζητήματος μπορούσε να περιμένει με τον ίδιο να απορρίπτει οποιαδήποτε μορφή όξυνσης του κυπριακού, είτε με τη μορφή διεθνοποίησης είτε με ένοπλο αγώνα, ως επιζήμια για τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα¹⁵⁰. Οι απόψεις του Δραγούμη γνωστοποιήθηκαν στο Γεώργιο Γρίβα σε συνάντησή τους τον Ιούλιο του 1953. Ο Γρίβας σ' εκείνη τη συνάντηση εξέφρασε την πρόθεση για ένοπλο-αντάρτικο αγώνα στο νησί ανήσυχος από τη στασιμότητα στο εθνικό ζήτημα, αλλά και από το γεγονός ότι οι αρμόδιοι φορείς στο ενωτικό ζήτημα (κυβέρνηση, Εθναρχία, Υπουργείο Εξωτερικών, προξενικές αρχές) ολιγωρούσαν, κατά την άποψή του, στην προώθηση του ενωτικού σκοπού. Οι κατηγορίες για ολιγωρία ήταν μάλλον άδικες προς την Εθναρχία και τις εργώδεις κινητοποιήσεις της για προπαγάνδισή του ενωτικού αγώνα, αλλά και προς τον Παπάγο, δεδομένου του ενδιαφέροντος το οποίο επέδειξε στο κυπριακό αμέσως μετά την εκλογή του ως πρωθυπουργός. Ο Γρίβας ήταν πάντως βέβαιος για τα συμπεράσματά του και αυτό φάνηκε και στη σκληρότητα των χαρακτηρισμών του. Ενδεικτικά, έκανε λόγο για μη σοβαρούς ανθρώπους οι οποίοι περιστοιχίζουν το Μακάριο, εννοώντας, προφανώς, ανθρώπους της Εθναρχίας και ιδιαίτερα αυτούς του κλιμακίου της στην Αθήνα¹⁵¹. Κατά τον ίδιο η ανεπάρκεια των αρμόδιων στην προώθηση του ενωτικού ζητήματος ήταν η αιτία για να αναλάβουν οι κομμουνιστές δυναμικότερο ρόλο στις εκδηλώσεις για το κυπριακό. Η

¹⁴⁸ Ποιος είναι Ποιος Εις την Ελλάδα. Βιογραφικό Λεξικό. Αθήνα 1958, σ. 120.

¹⁴⁹ Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 216.

¹⁵⁰ Φίλιππος Στεφ. Δραγούμης, *Επί του Κυπριακού Θέματος. Νοέμβριος 1952-Σεπτέμβριος 1956*, Αθήνα 1956, σ. 18-22 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 216-220

¹⁵¹ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, Φακ.113, υποφ.1 «Συνάντηση με τους αδελφούς Γεώργιο και Κωνσταντίνο Βεντήρη και με τον στρατηγό Γρίβα», 8/7/ 1953.

δραστηριοποίηση των κομμουνιστών υπέρ της κυπριακής υπόθεσης ήταν μια από τις «εθνικές βλαβερές συνέπειες», κατά τη φράση του Γρίβα, για το μέλλον του ενωτικού αγώνα¹⁵².

Η συζήτηση Γρίβα-Δραγούμη διεξάγεται λίγους μήνες μετά την απόφαση, στις 7 Μαρτίου 1953, για ανάληψη αγώνα για την απελευθέρωση της Κύπρου (εννοώντας βέβαια την ανάληψη ένοπλου αγώνα). Η απόφαση λήφθηκε με όρκο από τα μέλη του «Κύκλου του '53»- αν και βέβαια γνωρίζουμε ότι η απόφαση για ένοπλο αγώνα είχε καλλιεργηθεί από πολύ πιο πριν¹⁵³. Ο Γρίβας δεν ήταν ανάμεσα σ' αυτούς που έλαβαν την απόφαση για ένοπλο αγώνα¹⁵⁴. Ήταν όμως αυτός στον οποίο είχε ανατεθεί από τον «Κύκλο του '53» η στρατιωτική ηγεσία του αγώνα¹⁵⁵ και επομένως αυτός που ανέλαβε να υλοποιήσει την ιδέα, καθορίζοντας, ή έχοντας τουλάχιστον άποψη, για το χρονικό σημείο έναρξης του αγώνα. Και θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η άποψη του Γρίβα για το εφικτό ενός ένοπλου αγώνα μέτρησε στη λήψη της απόφασης την 7^η Μαρτίου 1953. Δεν είναι τυχαίο ότι ο όρκος για ανάληψη ένοπλης δράσης είχε δοθεί λίγο μετά τον ερχομό του Γρίβα στην Ελλάδα από το δεύτερο ταξίδι του στην Κύπρο (Οκτώβριος 1952-Φεβρουάριος 1953), όπου μετέφερε στα μέλη του Κύκλου την εμπειρογνωμοσύνη του για τη δυνατότητα επιτυχούς πολεμικής δράσης. Με βάση το σημαίνοντα ρόλο του Γρίβα, αν η μαρτυρία του Δραγούμη είναι έγκυρη, τότε ρόλο στην επίσπευση της απόφασης για ένοπλο αγώνα στην Κύπρο, ίσως και στη λήψη της απόφασης της 7^{ης} Μαρτίου 1953, πιθανότατα διαδραμάτισαν οι δυναμικές ενωτικές

¹⁵²Στο ίδιο.

¹⁵³Σάββας Λοϊζίδης, Άτυχη Κύπρος. Πως έζησα τους πόθους και τους καημούς της 1910-1980, Αθήνα 1980, σ.100-101, Stefanidis, «Isle of discord...», σ. 244-245, Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές...», σ. 82 και Κάρου, «Η προετοιμασία...», σ. 114-115. Παράλληλα με τον «Κύκλο του 53'», τη διοργάνωση ενός ένοπλου αγώνα προετοίμαζε και η οργάνωση Κ.Α.Ρ.Η (Κύπριοι Αγωνιστές Ριψοκίνδυνοι Ηγέτες). Η οργάνωση για αρκετό χρονικό διάστημα δεν φαίνεται να είχε οποιαδήποτε σχέση με τον «Κύκλο του 53'», ενώ δεν είχε ούτε την αίγλη και τις δυνατότητες ανάληψης ενός ένοπλου κινήματος που είχε ο «Κύκλος του 53'». Στο τέλος τα μέλη της εντάχθηκαν στην ΕΟΚΑ. Για την οργάνωση Κ.Α.Ρ.Η βλ.: Παπασταύρος Παπαγαθαγγέλου, Η μαρτυρία μου. Πως έζησα την προπαρασκευή και τον αγώνα της Κύπρου, Λευκωσία 1995 και Ρένος Κυριακίδης, Μυστική Οργάνωση Κ.Α.Ρ.Η 1931-1964, χ.τ 1986.

¹⁵⁴Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές.....», σ. 82.

¹⁵⁵Λοϊζίδης, ο.π, σ.97-98.

εκδηλώσεις του ΑΚΕΛ στην Κύπρο¹⁵⁶, για τις οποίες ο Γρίβας διέθετε εμπειρική γνώση από τις επιτόπιες παρατηρήσεις του στο νησί. Άλλωστε οι ενωτικές κινητοποιήσεις του ΑΚΕΛ θορύβησαν όχι μόνο το Γρίβα αλλά και τον Μακάριο, όπως επίσης και το ελληνικό προξενείο το οποίο σημείωνε στις αρχές της δεκαετίας του '50 την απήχηση την οποία σημείωνε η ενωτική εκστρατεία του κόμματος της κυπριακής αριστεράς¹⁵⁷.

Η δραστηριοποίηση του ΑΚΕΛ προβλημάτιζε και τον Δραγούμη. Προειδοποίησε το Γρίβα ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα για την πατρίδα εξακολουθούσε να ήταν ο κίνδυνος του «σλαυκομμουνισμού» και όχι το κυπριακό. Στη βάση αυτή πρότεινε στο Γρίβα αντί για ένοπλο αγώνα να συνεργαστεί με τους Βρετανούς και τους Τούρκους στην Κύπρο για εξάλειψη του κομμουνιστικού κινδύνου στο νησί, αλλά και να αναλάβει να ελέγξει το Μακάριο, τον άμεσα υπεύθυνο, κατά τον Δραγούμη, για τον εθνικό παροξυσμό που προκαλούσε το κυπριακό¹⁵⁸. Εκείνο το διάστημα όμως δύσκολα μπορούσε κάποιος να θέσει φραγμούς στην όξυνση του ενωτικού κινήματος.

Η διεθνοποίηση του κυπριακού

Στις 20 Αυγούστου 1954 όταν η Ελλάδα κατέθεσε στον ΟΗΕ την πρώτη προσφυγή για το κυπριακό, στην Αθήνα επικράτησε παροξυσμός. Υπό την αιγίδα της Πανελλήνιας Επιτροπής Ενώσεως Κύπρου (ΠΕΕΚ)¹⁵⁹ και του

¹⁵⁶Ανεξάρτητος, Λευκωσία 19 Ιανουαρίου 1953.

¹⁵⁷Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1950, φακ. 49, υποφ. 2, «Έχω την τιμήν να αναφέρω ότι είχαν χθες την ευκαιρία να διατρέξω...», 25/8/50. Βασιλικό Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο προς Υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁵⁸Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη Φακ.113, υποφ.1, «Συνέντευξη με τους αδελφούς Γεώργιο και Κωνσταντίνο Βεντήρη και με τον στρατηγό Γ. Γρίβα» 8/7/1953 και Στεφανίδης, «Έν ονόματι...», σ. 219.

¹⁵⁹Η Πανελλήνια Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου(ΠΕΕΚ) ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1950 με σκοπό την κινητοποίηση της κοινής γνώμης γύρω από το αίτημα για Ένωση και της παράλληλης άσκησης πίεσης προς την ελληνική κυβέρνηση για διεθνοποίηση του ζητήματος. Υπό την ηγεσία του Αρχιεπίσκοπου Αθηνών Σπυρίδωνα, η ΠΕΕΚ, έχοντας παραρτήματα σχεδόν σε κάθε νομό της Ελλάδας, πολύ γρήγορα αποδείχθηκε μια ισχυρή ομάδα πίεσης για τον Μακάριο και την Εθναρχία. Αργότερα, μετονομάστηκε σε ΠΕΑΚ, όταν η λέξη « Ένωση» αντικαταστάθηκε από τη λέξη «Αυτοδιάθεση». Ioannis D. Stefanidis, «Pressure Groups and

επικεφαλής της Αρχιεπίσκοπου Αθηνών Σπυριδών διοργανώνεται το μεγαλύτερο, μέχρι εκείνη την περίοδο, συλλαλητήριο υπέρ της Ένωσης στην Αθήνα. Με τη συμμετοχή, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των βρετανών, 100-150 χιλιάδων διαδηλωτών¹⁶⁰, και σε κλίμα έντονης συγκίνησης, ο Αρχιεπίσκοπος Σπυριδών εκφώνησε μπροστά σε πλήθος λόγο-κάλεσμα προς τη Βρετανία να αναγνωρίσει το αίτημα της Ένωσης. Στη συναισθηματικά φορτισμένη ομιλία του Αρχιεπισκόπου ξεχώρισε το γενικότερο πνεύμα πολιτικής ευγένειας το οποίο διακατείχε τις αναφορές του προς τη Βρετανία, επενδυμένο από κοινότητες επικλήσεις στη φιλία των δύο λαών¹⁶¹. Οι επιθέσεις φιλίας προς τη Βρετανία, αν και απηχούσαν για μια σημαντική μερίδα του Τύπου τον ενδεδειγμένο τρόπο διεκδίκησης, ήταν κάπως παράταιρες με την ατμόσφαιρα αντιβρετανισμού εκείνων των ημερών στην Ελλάδα.

Η ΕΔΑ δεν έμεινε ικανοποιημένη από τις αναφορές του Αρχιεπισκόπου. Τις αποτίμησε ως άκαιρες και ως αποτυχία έκφρασης των συναισθημάτων του πλήθους¹⁶². Δύσκολα η ΕΔΑ θα κρατούσε διαφορετική στάση από αυτή της αντιπαράθεσης απέναντι στην ΠΕΕΚ και κατ' επέκταση απέναντι στην ελλαδική εκκλησία. Η ΕΔΑ ήταν αρνητικά διακείμενη στην περίπτωση της ΠΕΕΚ λόγω της στενής συνεργασίας της με την κυβέρνηση, και ταυτόχρονα ήταν προκατειλημμένη απέναντι στην ελληνική εκκλησία για το ρόλο της στον εμφύλιο¹⁶³. Η Αριστερά δεν ξεχνούσε ότι η εκκλησία της Ελλάδος στη διάρκεια του εμφυλίου είχε θέσει υπό την προστασία της τον Εθνικό Στρατό¹⁶⁴, όπως τώρα έθετε υπό την προστασία της τον κυπριακό αγώνα.

Σε αντιδιαστολή με την πρόθεση του ηγέτη της ΠΕΕΚ για μετριοπαθή προσέγγιση, το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ, η *Αυγή*, επικεντρώθηκε στα

Greek Foreign Policy, 1945-1967», the Hellenic Observatory, the European Institute, London School of Economics and Political Science, Discussion Paper 6, Δεκέμβριος 2001, σ. 24-25.

¹⁶⁰Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές.....»,σ. 168.

¹⁶¹*Ελευθερία*, Αθήνα 21 Αυγούστου 1954.

¹⁶²*Η Αυγή*, Αθήνα 21 Αυγούστου 1954

¹⁶³*Η Αυγή*, Αθήνα 21 Αυγούστου και 22 Αυγούστου 1954, ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 478, «Θέσεις της ΕΔΑ για το πολιτικό πρόβλημα της χώρας», ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 12, «Θέσεις της ΕΔΑ για το πολιτικό πρόβλημα της χώρας» και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ.11.1, «Η Διεθνής Κατάσταση».

¹⁶⁴Για το ρόλο της εκκλησίας στον εμφύλιο βλ. Γιώργος Ν. Καραγιάννης, *Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, Αθήνα 2001, σ. 92-94.

βίαια επεισόδια της συγκέντρωσης της 20^{ης} Αυγούστου και –σχεδόν– εξήρε τις επιθέσεις των διαδηλωτών κατά της βρετανικής πρεσβείας¹⁶⁵. Έδωσε έμφαση στα αντιβρετανικά συνθήματα των διαδηλωτών¹⁶⁶, υποβαθμίζοντας ακόμη και τον ενωτικό χαρακτήρα της διαδήλωσης. Ο χρωματισμός των διαδηλώσεων ως καθαρά αντιβρετανικού χαρακτήρα άγγιζε, παρόλα αυτά, τα όρια της υπερβολής. Η ίδια η βρετανική πρεσβεία δεν έδειχνε να ταράζεται και τόσο από τον χαρακτήρα των εκδηλώσεων. Στις αναφορές της χαρακτήρισε τη διαγωγή των διαδηλωτών σχετικά «καλή», με την εξαίρεση κάποιων βίαιων παρεκτροπών¹⁶⁷. Όμως ο βρετανός πρέσβης, **Sir Charles Peake**, δεν είχε λόγους να είναι ήρεμος. Θορυβημένος από τον πανελλήνιο χαρακτήρα των εκδηλώσεων και από το γεγονός ότι ενωτικές συγκεντρώσεις διοργανώθηκαν ακόμα και στην Κέρκυρα (οι κάτοικοι της, όπως και στα υπόλοιπα νησιά των Επτανήσων, ήταν παραδοσιακά φιλοβρετανοί), είχε κάθε λόγο να φοβάται για μελλοντική κλιμάκωση της βίας¹⁶⁸.

Προς τι όμως η υπερβολή στην παρουσίαση των διαδηλώσεων από την *Αυγή*; Πέρα από τον προφανή λόγο της προώθησης πνεύματος αντιβρετανισμού, υπάρχει μια λιγότερο εμφανής εξήγηση η οποία προκύπτει από τον τίτλο της *Αυγής* την επομένη του συλλαλητηρίου: «Ακατάβλητη, Αδούλωτη η Αθήνα Βροντοφώνησε Χθες: «Έξω οι Άγγλοι κατακτηταί»-«Λευτεριά στην Κύπρο»¹⁶⁹. Αν απαλείψει κάποιος το «Λευτεριά στην Κύπρο», ο τίτλος θα ήταν πολύ πιο ταιριαστός σε άρθρο του *Ριζοσπάστη* την περίοδο των Δεκεμβριανών, όταν το επίσημο δημοσιογραφικό όργανο του ΚΚΕ καταφερόταν ενάντια στη βρετανική στρατιωτική παρουσία στην Αθήνα ως μια νέα πολεμική επιδρομή με σκοπό την εγκαθίδρυση δικτατορίας¹⁷⁰. Επηρεαζόμενη από τις αντιλήψεις

¹⁶⁵ *Η Αυγή*, Αθήνα 21 Αυγούστου 1954.

¹⁶⁶ Στο ίδιο.

¹⁶⁷ TNA, FO 371/136223, «Possibility cannot be excluded that the Greek Prime Minister is requesting postponement of the visit...», 23/8/54. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁶⁸ Στο ίδιο.

¹⁶⁹ *Η Αυγή*, Αθήνα 21 Αυγούστου 1954.

¹⁷⁰ Δανάη Γιαννοπούλου, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα 2014, σ. 252.

του ΚΚΕ, η ΕΔΑ αντιλήφθηκε τη μεταπολεμική Ελλάδα ως ένα παρατεταμένο εμφύλιο όπου τα μετεμφυλιακά χρόνια αποτελούσαν μια συνέχεια της «υποδούλωσης» που επιβλήθηκε στη χώρα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από τους δυτικούς συμμάχους¹⁷¹. Αντιλήφθηκε επίσης ότι το κυπριακό ήταν η ευκαιρία να στρέψει τα «όπλα» ξανά επάνω στους Βρετανούς, όπως είχε κάνει το ΚΚΕ στα Δεκεμβριανά. Με τα «όπλα» του κυπριακού και της ατμόσφαιρας όξυνσης που δημιουργούσε, η ΕΔΑ επεδίωξε έτσι να εκδικηθεί αναδρομικά για τη βρετανική επέμβαση στα εσωτερικά της χώρας.

Επιπλέον, η επιδίωξη από την ΕΔΑ της ταύτισης με το εαμικό παρελθόν ήταν κάτι παραπάνω από αισθητή εκείνες τις ημέρες. Η εαμική εμπειρία δεν ήταν δύσκολο να αναμοχλευθεί. Σκηνές από το συλλαλητήριο για το κυπριακό ήταν σε μίμηση αντίστοιχων εκδηλώσεων της Αντίστασης του 1941-1944¹⁷². Για παράδειγμα στα συλλαλητήρια του Αυγούστου 1954 οι φοιτητές κατέβηκαν συντεταγμένα μπροστά από το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη (σημείο μεγάλων εκδηλώσεων κατά την Κατοχή) και γονάτισαν μπροστά του, όπως έκανε και η νεολαία σε αντίστοιχες εκδηλώσεις κατά την περίοδο της Αντίστασης. Πολλοί, άλλωστε, από αυτούς που διαδήλωναν για την Κύπρο είχαν ξανά διαδηλώσει το 1943 κατά της πολιτικής επιστράτευσης και της επέκτασης της βουλγαρικής ζώνης κατοχής στην Κεντρική Μακεδονία¹⁷³. Έτσι, για πολλά από τα μέλη της ΕΔΑ το κυπριακό αποτέλεσε αναβίωση της εαμικής εμπειρίας.

Στο θέμα της προσφυγής στον ΟΗΕ, η ΕΔΑ χαρακτήρισε το έγγραφο της προσφυγής «νεκρό», «χωρίς πατριωτική πνοή»¹⁷⁴, αφού απουσίαζε η λέξη «Ένωση» από το κείμενο. Βέβαια, αν και στο έγγραφο της ελληνικής

¹⁷¹Νίκος Μαραντζίδης, «Το τριπλό τραύμα: Η μνήμη του Εμφυλίου Πολέμου στην κομμουνιστική Αριστερά» στο Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη, Γιώργος Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος. Πολιτισμικό τραύμα*, Αθήνα 2013, σ. 169-171.

¹⁷²Χατζηβασιλείου «Στρατηγικές.....», σ. 164.

¹⁷³Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα 2012, σ. 342.

¹⁷⁴*Η Αυγή*, Αθήνα 21 Αυγούστου 1954.

προσφυγής της 16^{ης} Αυγούστου είναι γεγονός ότι απουσίαζε η αναφορά σε «Ένωση», αντικαθιστάμενη από την αναφορά σε «αυτοδιάθεση», η ελληνική αντιπροσωπεία στον ΟΗΕ δεν απέκρουσε ότι ο τελικός στόχος ήταν η προσάρτηση της Κύπρου- γεγονός το οποίο αποδείχθηκε επιζήμιο για τις ελληνικές θέσεις αφού προκάλεσε αντιδράσεις ακόμη και ανάμεσα στα κράτη που ήταν υπέρ του ανταποικιακού αγώνα¹⁷⁵. Όπως και να είχε, η ΕΔΑ ερμήνευε την απουσία της λέξης «Ένωση» ως απόδειξη της απροθυμίας από μέρους της κυβέρνησης για προσφυγή στον ΟΗΕ. Θεωρούσε ότι η προσφυγή στον ΟΗΕ έγινε υπό την πίεση της κοινής γνώμης¹⁷⁶.

Η πασιδηλη προσπάθεια αφαίρεσης κάθε δοξαστικής δάφνης από την κυβέρνηση για την εκπλήρωση της προσδοκίας διεθνοποίησης του κυπριακού, έφερε την ΕΔΑ σε αντίθεση με το γενικότερο κλίμα ευφορίας που επικρατούσε στην Ελλάδα μετά τις 20 Αυγούστου 1954. Στο πλαίσιο μάλιστα της γενικής ευφορίας, στον ελλαδικό Τύπο είχε αναγγελθεί και ο ερχομός της Ένωσης¹⁷⁷. Το κόμμα της Αριστεράς, αντίθετα, έδειχνε απαισιόδοξο για την κατάληξη της προσφυγής. Θεωρούσε δεδομένη την αρνητική στάση των χωρών-μελών του ΝΑΤΟ και ιδιαίτερα των ΗΠΑ κατά την επικείμενη συζήτηση της ελληνικής προσφυγής στον Οργανισμό¹⁷⁸. Εκτιμούσε ότι οι ΗΠΑ δεν θα έβαζαν σε κίνδυνο τη συνοχή της συμμαχίας για χάρη του κυπριακού, με δεδομένη και την αρνητική τουρκική στάση. Η αλήθεια όμως ήταν ότι οι ΗΠΑ, παρά τη βεβαιότητα της ΕΔΑ, είχαν αποφασίσει αποχή από την ψηφοφορία¹⁷⁹.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου κατά την 9^η Σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών συζητήθηκε το θέμα της εγγραφής του κυπριακού

¹⁷⁵Πανταζής Τερεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία ενός λάθους*, Αθήνα 2004, σ. 162-164 και Ειρήνη Χειλά, «Η αυτοδιάθεση των λαών, ο ΟΗΕ και η προσφυγή της Ελλάδας το 1954. Μια θεώρηση από τη σκοπιά των διεθνών σχέσεων» στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974. Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Αθήνα 2013, σ. 72 και Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 81.

¹⁷⁶Η *Αυγή*, Αθήνα 22 Αυγούστου 1954.

¹⁷⁷Βλ. χαρακτηριστικά: *Εστία*, Αθήνα 23 Αυγούστου 1954.

¹⁷⁸Η *Αυγή*, Αθήνα 22 Αυγούστου 1954

¹⁷⁹Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 193.

ζητήματος στην ημερήσια διάταξη των Ηνωμένων Εθνών. Με 30 ψήφους υπέρ, 19 κατά και 11 αποχές, αποφασίστηκε τελικά η εγγραφή του θέματος¹⁸⁰. Το αποτέλεσμα θεωρήθηκε από τη μεγάλη πλειοψηφία του Τύπου ως μια επιτυχία για την ελληνική αντιπροσωπεία¹⁸¹. Αν και υπήρχε μια κάποια απογοήτευση από τη στάση των νατοϊκών συμμάχων, την οποία δεν δίστασε να εκφράσει δημόσια ο Παπάγος¹⁸² (με την εξαίρεση των ΗΠΑ που απείχε από την ψηφοφορία και την Ισλανδία που ψήφισε υπέρ, όλες οι άλλες χώρες του NATO καταψήφισαν την ελληνική προσφυγή¹⁸³). Από την άλλη, πιστή στη διάθεση αντιλογίας, η ελλαδική αριστερά επέλεξε να αποστασιοποιηθεί από το γενικότερο αίσθημα ευφορίας αγνοώντας ακόμη και την αισιόδοξη αντίδραση των Ελλήνων της Κύπρου στο άκουσμα του αποτελέσματος της ψηφοφορίας¹⁸⁴. Η ΕΔΑ εξέφρασε, για άλλη μια φορά, τις αμφιβολίες της για την αίσια έκβαση της προσφυγής. Η διαφορά ήταν ότι αυτή τη φορά δεν ήταν και τόσο μόνη στην εκφορά πεσιμιστικών απόψεων: είχαν παρουσιαστεί και ορισμένες απαισιόδοξες αναλύσεις από το χώρο του Κέντρου, απόρροια δυσοίωνων προβλέψεων για μη εξασφάλιση της απαραίτητης πλειοψηφίας των 2/3 στην επικείμενη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ για έκδοση απόφασης υπέρ της Κύπρου¹⁸⁵.

Είναι αναγκαίο πάντως να σημειωθεί ότι η ΕΔΑ δεν ήταν ολότελα απαισιόδοξη, είχε ένα -σοβαρό- λόγο να είναι ευχαριστημένη από την απόφαση της 9ης Συνόδου της Γενικής Συνέλευσης, αν και αυτός δεν είχε σχέση, άμεση τουλάχιστον, με την επιτυχία της εγγραφής του κυπριακού στην ημερήσια διάταξη των Ηνωμένων Εθνών. Η ΕΔΑ αφού απηύθυνε ένα μάλλον τυπικό χαιρετισμό της απόφασης¹⁸⁶, αφιέρωσε τη ρητορική της όχι στο γεγονός της εγγραφής του κυπριακού, αλλά στην ανάλυση του αποτελέσματος της

¹⁸⁰Τερεζιζής, *ο.π.*, σ.185

¹⁸¹Βλ. ενδεικτικά: *Η Καθημερινή*, Αθήνα 26 Σεπτεμβρίου 1954 και *ΤΟ ΒΗΜΑ*, Αθήνα 25 Σεπτεμβρίου 1954

¹⁸²*ΤΟ ΒΗΜΑ*, Αθήνα 24 Σεπτεμβρίου 1954.

¹⁸³*ΤΑ ΝΕΑ*, Αθήνα 25 Σεπτεμβρίου 1954.

¹⁸⁴Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Α', σ. 437.

¹⁸⁵*Ελευθερία*, Αθήνα 23 και 26 Σεπτεμβρίου 1954.

¹⁸⁶*Η Αυγή*, Αθήνα 25 Σεπτεμβρίου 1954

ψηφοφορίας. Συγκεκριμένα, εστίασε στο γεγονός ότι στο σύνολό τους οι χώρες του σοβιετικού συνασπισμού ψήφισαν υπέρ της εγγραφής σε αντίθεση με το σύνολο, σχεδόν, των χωρών του ΝΑΤΟ¹⁸⁷. Η «νίκη» του σοβιετικού συνασπισμού χαιρετίστηκε σχεδόν πανηγυρικά από τον Πασαλίδη την επομένη της ψηφοφορίας:

Η ψηφοφορία για την εγγραφή έδειξε στον Ελληνικό Λαό, ποιοι είναι οι αληθινοί του φίλοι και ποιοι, με το πρόσχημα των «συμμάχων», στέκονται εμπόδιο στην ένωσιν της Κύπρου και υπονομεύουν τα αληθινά συμφέροντα της πατρίδας μας. Είναι καιρός ο πολιτικός κόσμος της χώρας να προσαρμόση την στάσιν του στα διδάγματα που βγαίνουν από τα αποτελέσματα της ψηφοφορίας στο κυπριακό και να προχωρήση στην αναθεώρησιν της εξωτερικής πολιτικής που ασκείται σήμερα. Η πολιτική της Ειρήνης και της ίσης φιλίας αποδεικνύεται για μια φορά ακόμα σαν η μοναδικά σωστή και εξυπηρετική του εθνικού συμφέροντος.¹⁸⁸

Από το περιεχόμενο της δήλωσης ξεχωρίζει ένα αίσθημα δικαίωσης των θέσεων του κόμματος για την ανάγκη αλλαγής εξωτερικής πολιτικής. Η Αυγή ενθαρρυσμένη από τη σοβιετική στήριξη προχώρησε ένα βήμα παρακάτω και αμφισβήτησε ένα από τα κυρίαρχα δόγματα πάνω στο οποίο θεμελιώθηκε η μετεμφυλιακή Ελλάδα, αυτού του «από Βορράν κινδύνου». Ισχυρίστηκε ότι η ψηφοφορία κατέδειξε ότι η απειλή για τα εθνικά συμφέροντα δεν προερχόταν από τα κομμουνιστικά κράτη του «Βορρά», αλλά από τους υποτιθέμενους «φίλους» της Δύσης οι οποίοι καταψήφισαν την κυπριακή υπόθεση και στάθηκαν «φραγμός στην εκπλήρωσιν των εθνικών της πόθων»¹⁸⁹.

¹⁸⁷Η Αυγή, Αθήνα 26 και 28 Σεπτεμβρίου 1954

¹⁸⁸Η Αυγή, Αθήνα 25 Σεπτεμβρίου 1954

¹⁸⁹ Στο ίδιο.

Δημοτικές εκλογές Νοεμβρίου 1954

Η όποια απογοήτευση από τη στάση της Δύσης, ιδιαίτερα στην κεντροαριστερά¹⁹⁰, ενίσχυσε εκείνο το διάστημα το κάλεσμα της ΕΔΑ προς την αντιπολίτευση για συνεργασία ενόψει των δημοτικών εκλογών του Νοεμβρίου 1954¹⁹¹. Ένα ευρύ αντισυναγερμικό μέτωπο των δυνάμεων της αντιπολίτευσης, όπως το οραματιζόταν η ΕΔΑ, ήταν δύσκολο ωστόσο να συμπηχθεί. Το μεγαλύτερο κόμμα της αντιπολίτευσης, οι Φιλελεύθεροι, με αρχηγό τον Γ. Παπανδρέου, δεν έδειχναν καμία διάθεση συνεργασίας με την Αριστερά¹⁹². Αντιθέτως, το κάλεσμα προς το κεντροαριστερό Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΔΚΕΛ), με ηγέτες τον Γεώργιο Καρτάλη και τον επιφανή συνταγματολόγο, Αλέξανδρο Σβώλο, βρήκε περισσότερη απήχηση¹⁹³.

Η ΕΔΑ ενισχυμένη από τη συνεργασία με το ΔΚΕΛ πέτυχε να προσδώσει πολιτικό χαρακτήρα στις εκλογές, μετατρέποντάς τις σε βήμα έκφρασης δυσαρέσκειας προς τη διακυβέρνηση Παπάγου¹⁹⁴. Παρά την πολιτικοποίηση των εκλογών, το κυπριακό δεν αποτέλεσε μέρος του ελάχιστου προγράμματος συνεργασίας. Ήταν ωστόσο οι πρώτες εκλογές όπου το κυπριακό ήταν τόσο έντονα παρόν, όπως υπεδείκνυαν οι ιαχές του πλήθους υπέρ της Ένωσης στις προεκλογικές συγκεντρώσεις¹⁹⁵. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι συγκριτικά με τις προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις στις οποίες συμμετείχε το κόμμα της

¹⁹⁰Ελευθερία, Αθήνα 25 Σεπτεμβρίου 1954.

¹⁹¹Η Αυγή, Αθήνα 30 Σεπτεμβρίου 1954.

¹⁹²Σπύρος Λιναρδάτος, «Από την ΕΠΕΚ στην Ένωση Κέντρον: Απόπειρες για οργάνωση και νέο πολιτικό λόγο του κεντρώου χώρου» στο Π. Πετρίδης-Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου, 60 χρόνια δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 402 και Γρηγόριος Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθέριον Βενιζέλος 1894-1964*, Αθήνα 1970, σ. 521.

¹⁹³Το ΔΚΕΛ ιδρύθηκε το Σεπτέμβριο του 1953 ως αποτέλεσμα της συγχώνευσης του Δημοκρατικού Κόμματος του Γεωργίου Καρτάλη, το οποίο είχε ιδρύσει μόλις λίγους μήνες πριν, και του ΣΚ-ΕΛΔ (Σοσιαλιστικό Κόμμα Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας) του Αλέξανδρου Σβώλου, που είχε ιδρυθεί το 1945. Το ΔΚΕΛ με την ίδρυση του απέκτησε κοινοβουλευτική εκπροσώπηση μετά την προσχώρηση σ' αυτό βουλευτών της υπό διάλυση ΕΠΕΚ. Ακρίτας Καϊδατζής, «Ο Αλέξανδρος Σβώλος ως πολιτικός αρχηγός (1945-1946). Απάνθισμα πολιτικών παρεμβάσεων (Από το ΣΚ-ΕΛΔ στο ΔΚΕΛ)» στο Γιώργος Κασιμάτης-Γιώργος Αναστασιάδης (επιμ.), *Αλέξανδρος Σβώλος. Ο Συνταγματολόγος, Ο Πολιτικός, Ο Οραματιστής*. Αθήνα 2009, σ. 277-288 και Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική...», σ. 183-184.

¹⁹⁴Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 140-141.

¹⁹⁵Βλ. ενδεικτικά: *Η Αυγή*, Αθήνα 10 Νοεμβρίου 1954

Αριστεράς, είχαν αυξηθεί οι αναφορές στο κυπριακό από στελέχη της ΕΔΑ¹⁹⁶. Παράλληλα, δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι το κυπριακό βρισκόταν στο υπόβαθρο του προεκλογικού λόγου του κόμματος. Και αυτό γιατί η πρόσφατη δυσαρέσκεια από τη στάση των δυτικών συμμάχων στο κυπριακό έδωσε την ευκαιρία στον Πασαλίδη να στηρίξει, ως ένα βαθμό, την απήχηση του προεκλογικού του λόγου στην καταδίκη της εξωτερικής πολιτικής του Συναγερμού¹⁹⁷. Και επιπλέον έδινε το δικαίωμα στην ΕΔΑ να ερμηνεύσει την μεγάλη νίκη της στις δημοτικές εκλογές (οι υποψήφιοι τους οποίους στήριξε επικράτησαν στα μεγάλα αστικά κέντρα του Πειραιά, της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης)¹⁹⁸, ως αμφισβήτηση της υφιστάμενης ελληνικής εξωτερικής πολιτικής¹⁹⁹. Ανάλογη ερμηνεία του αποτελέσματος έγινε από το ΚΚΕ²⁰⁰, το οποίο θεωρούσε, εύλογα, το αποτέλεσμα και τις πρώτες συνεργασίες της ΕΔΑ και ως δική του επιτυχία²⁰¹.

Το αποτέλεσμα των δημοτικών εκλογών, όπως ήταν φυσικό, θορύβησε το κυβερνητικό κόμμα. Επιβεβαίωσε την κρίση που περνούσε εκείνο το διάστημα ο Συναγερμός μετά την αποχώρηση, στις αρχές τους '54, του ισχυρού άνδρα της κυβέρνησης Παπάγου, Σπύρου Μαρκεζίνη, λόγω διαφωνιών με τον Στρατάρχη²⁰². Παράλληλα, αποτέλεσε και μια διάψευση των προσδοκιών που καλλιεργούσαν ηγετικά στελέχη της κυβέρνησης, όπως ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ότι η προσφυγή στον ΟΗΕ θα εμπόδιζε τον κομμουνισμό από το να καπηλευτεί το κυπριακό²⁰³. Από την άλλη, τα ανάκτορα δεν έδειξαν να

¹⁹⁶Βλ. ενδεικτικά: *Η Αυγή*, Αθήνα 14 και 18 Νοεμβρίου 1954.

¹⁹⁷*Η Αυγή*, Αθήνα 31 Οκτωβρίου 1954.

¹⁹⁸Νικολακόπουλος, «Η Καχεκτική...» σ. 187-188.

¹⁹⁹*Η Αυγή*, Αθήνα 30 Νοεμβρίου 1954.

²⁰⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Ελεύθερη Ελλάδα» κ. 36, φ. 4, «Οι πατριώτες πολιτικοί παράγοντες...», 28/1/55.

²⁰¹Η συνεργασία ΔΚΕΛ-ΕΔΑ, στηρίχθηκε σε προηγούμενη συμφωνία ανάμεσα σε Καρτάλη και Ζαχαριάδη. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Φίλιππος Ηλιού, «Δημοκρατικές συγκλίσεις και συμμαχίες. Ο Γεώργιος Καρτάλης και οι έλληνες κομμουνιστές μετά τον εμφύλιο πόλεμο» στο Αρχαιοτάξιο, τευχ. 7, Μάιος 2005, σ. 23-30.

²⁰²Λιναρδάτος, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 176-184.

²⁰³Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου, φακ. 21, φ. 1/21/212, «Σημείωμα περί συνομιλίας της Α.Ε του Πρωθυπουργού της Αυστραλίας και της Α.Ε του κ. Π. Κανελλόπουλου», 1/3/55.

ανησυχούν από την άνοδο της Αριστεράς. Αντίθετα, ο βασιλιάς Παύλος αντιμετώπισε τα αποτελέσματα με ιδιαίτερα καλή διάθεση. Σε πρωινή συνομιλία του στο Τατόι με τον βρετανό πρέσβη Peake παρατήρησε, χωρίς καμιά προσπάθεια να κρύψει την αντιπάθεια την οποία έτρεφε για τον Παπάγο, του οποίου την πολιτική ισχύ εκλάμβανε ως απειλή για τη δεσπόζουσα θέση των ανακτόρων στην πολιτική²⁰⁴, ότι οι εκλογές θα αποτελούσαν ένα ισχυρό ταρακούνημα για τον Στρατάρχη και ένα καλό μάθημα για την αλαζονεία του²⁰⁵. Πίστευε ο βασιλιάς ότι το αποτέλεσμα των δημοτικών εκλογών δεν αποδείκνυε κάποια άνοδο της Αριστεράς, αλλά ήταν μάλλον αποτέλεσμα της ανικανότητας του Παπάγου στον τομέα της οικονομικής πολιτικής και της δημιουργίας εσωτερικών τριγμών στην κυβέρνηση με την παραίτηση Μαρκεζίνη.

Τον εφησυχασμό του βασιλιά ασπάστηκε και ο Peake. Ο βρετανός πρέσβης θεωρούσε ότι η κυβέρνηση Παπάγου παρά το αποτέλεσμα των δημοτικών εκλογών και τη σύγκρουση με τον Μαρκεζίνη, συνέχιζε να παραμένει μια σταθερή κυβέρνηση με ισχυρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Και εξακολουθούσε να έχει την πίστη, παρά την ανακίνηση του κυπριακού, ότι μια σταθερή κυβέρνηση, όπως αυτή του Παπάγου, θα έμενε μακριά από λαϊκισμούς στο κυπριακό- σημειώνουμε ότι ο βρετανός πρέσβης απέδιδε, πολύ σωστά, την ανακίνηση του κυπριακού όχι στην πίεση της κοινής γνώμης αλλά στην προσωπική επιμονή του Παπάγου. Άλλωστε, για τον Peake, ο Παπάγος παρέμενε ο καταλληλότερος για να διατηρήσει την προσήλωση της χώρας στο NATO και για την ανοικοδόμηση του ελληνικού κράτους²⁰⁶.

Οι συνάδελφοι όμως του Peake στο Υπουργείο Εξωτερικών, δεν ασπάζονταν τον εφησυχασμό του. Η μεγαλύτερή τους ανησυχία από την άνοδο της ΕΔΑ

²⁰⁴Σωτήρης Ριζάς, *Παρατάξεις και Κόμματα στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα 2016, σ. 65.

²⁰⁵TNA, FO 371/112828, «In the course of a talk I had with King Paul at Tatoi...», 24/11/54.

Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁰⁶TNA, FO 371/117612«In this dispatch, which I have the honour to submit my annual review of developments in Greece during 1954...», 15/2/55. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

ήταν ο φόβος για τον κίνδυνο δημιουργίας «λαϊκού μετώπου»²⁰⁷. επηρεασμένοι και από την προσπάθεια προπαγάνδισης ενός τέτοιου τύπου μετώπου από την ΕΔΑ και ΚΚΕ²⁰⁸. Τις ίδιες πάντως ανησυχίες για τη δημιουργία ενός λαϊκού μετώπου είχε και μια σημαντική μερίδα του Κέντρου²⁰⁹.

Η Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (ΚΥΠ), ιδρύθηκε επί Παπάγου, παρακολουθώντας στενά τις δραστηριότητες της ΕΔΑ, επέδειξε μεγαλύτερη ανησυχία από το Παλάτι και το βρετανό πρέσβη για τα αποτελέσματα των εκλογών. Σε έκθεση προς την κυβέρνηση, η ΚΥΠ έκρουσε των κώδωνα του κινδύνου. Αξιολόγησε το αποτέλεσμα των δημοτικών εκλογών ως επιβεβαίωση της αυξανόμενης δυναμικής της ΕΔΑ και ως ενίσχυση της γραμμής της για αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής. Το αποτέλεσμα των δημοτικών εξαργύρων, κατά την ΚΥΠ, την «καπηλεία» του κυπριακού από την Αριστερά και ιδιαίτερα την εκμετάλλευση του αποτελέσματος της ψηφοφορίας στον ΟΗΕ τον περασμένο Σεπτέμβριο²¹⁰. Η έκθεση της αντικομμουνιστικής υπηρεσίας ουσιαστικά υποδήλωνε αυτό που είχε ήδη αρχίσει να διαφαίνεται και θα χαρακτήριζε, σαν μαθηματικός τύπος, τη σχέση κυπριακού-ΕΔΑ σε όλη τη δεκαετία του '50: η δημόσια εκφρασμένη αρνητική στάση των συμμάχων στο κυπριακό ισούταν με άνοδο της Αριστεράς. Οι εξελίξεις θα επιβεβαίωναν τις επισημάνσεις της ΚΥΠ.

Η αποτυχία του Δεκεμβρίου

Η προσμονή της συζήτησης της προσφυγής στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, η «τελευταία πράξη του κυπριακού δράματος»²¹¹, κατά το δραματικό ύφος της

²⁰⁷TNA, FO 286/1338, «Many thanks for your letter (2191/11/54) of December 21....», 9/1/55.

Επιστολή του βρετανού διπλωμάτη, R.H. Mason, στο βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁰⁸ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 191. «Η κατάσταση στην Ελλάδα και μερικά προβλήματα του λαϊκού μας κινήματος. Έκθεση του σ. Μιλτ. Πορφυρογέννη στη συνεδρίαση της ΚΕ του ΚΚΕ. Μάρτης 1955. Συμπληρωμένη με νεώτερα στοιχεία.», 3/55.

²⁰⁹Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κουτί 11, φ. 226/11/61, «Ο κ. Ρέντης εις Θεσσαλονίκη και Μακεδονία», 19 Νοεμβρίου 1954.

²¹⁰ΓΑΚ, Αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών, κ. 133 «Επισκόπησις της Ραδιοφωνικής Κομμουνιστικής Προπαγάνδας κατά τον μήνα Σεπτέμβριον-Οκτώβριον 1954», 10/12/54.

²¹¹ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 10 Δεκεμβρίου 1954

αρθρογραφίας του 82χρονου μέλους της Εθναρχίας στην Αθήνα, Νικ. Κλ. Λανίτη²¹², έμελλε να λήξει άδοξα με τη διάψευση των προσδοκιών. Στις 14 Δεκεμβρίου κατά τη συζήτηση στην Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ υπερψηφίστηκε (28 ψήφοι υπέρ, 15 κατά και 16 αποχές) η βρετανικής έμπνευσης αντιπρόταση του αντιπροσώπου της Νέας Ζηλανδίας, για μη συνέχιση εξέτασης του ζητήματος. Στην υπερψήφιση της νεοζηλανδικής πρότασης καθοριστικό ρόλο έπαιξε η αμερικάνικη υποστήριξη λόγω της επιρροής που ασκούσαν οι ΗΠΑ σε ένα μεγάλο αριθμό χωρών, ιδιαίτερα στο λεγόμενο μπλοκ χωρών της Λατινικής Αμερικής και στις χώρες του ΝΑΤΟ (οι οποίες και πάλι εναντιώθηκαν στην ελληνική προσφυγή). Η ελληνική αντιπροσωπεία προ μιας διαφαινόμενης ολοκληρωτικής αποτυχίας πέτυχε να προστεθεί στο προοίμιο της απόφασης της Γενικής Συνέλευσης η φράση: «επί του παρόντος δεν φαίνεται σκόπιμο να υιοθετήσει (ενν. τη Γενική Συνέλευση) μια λύση επί του Κυπριακού». Προσέδωσε, έτσι, μια προσωρινότητα στην απόφαση, διασκεδάζοντας τις εντυπώσεις²¹³.

Ο απόηχος της, ουσιαστικά, καταψήφισης της ελληνικής προσφυγής προκάλεσε κύμα συλλαλητηρίων σχεδόν σε όλη την Ελλάδα. Για πρώτη φορά στις συγκεντρώσεις παρουσιάστηκαν τα πρώτα σοβαρά φαινόμενα αντιαμερικανισμού, ιδιαίτερα από τη νεολαία. Σε συλλαλητήρια στη Θεσσαλονίκη οι συμμετέχοντες προξενούν ζημιές στο αμερικάνικο προξενείο, καίνε την αμερικάνικη βιβλιοθήκη και υποχρεώνουν τους καταστηματάρχες να κατεβάσουν επιγραφές οι οποίες περιέχουν τους όρους «αγγλικός» «αμερικάνικος» και παράγωγά τους²¹⁴. Η φιλοκυβερνητική *Καθημερινή*, αν και πολύ πιο συγκρατημένη, δεν κρύβει την απογοήτευση της για τη στάση των

²¹²Βιογραφικά στοιχεία για το Νικ. Κλ. Λανίτη βλ.: Αριστείδης Λ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικών Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2010, σ. 294.

²¹³Ρίχτερ, ο.π, σ. 201 και Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 281-282.

²¹⁴Για τα επεισόδια στη Θεσσαλονίκη αλλά και γενικότερα για το ενωτικό κίνημα στη συμπρωτεύουσα βλ: Ιωάννης Στεφανίδης, «Η κίνηση για την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα στη Θεσσαλονίκη, 1950-1958. Εξέλιξη, Οργάνωση, Ιδεολογικά συμφραζόμενα» στο Κλειώ, τευχ 1, Φθινόπωρο 2004, σ. 145-175.

συμμάχων και ιδιαίτερα των ΗΠΑ²¹⁵. Το *Βήμα*, το οποίο ακολουθούσε φιλοπαπαγική πολιτική²¹⁶, αναγνώρισε τη δικαιολογημένη απογοήτευση του λαού από τις «εξόφθαλμες» ευθύνες των ΗΠΑ. Υπογράμμισε, όμως, ότι ακόμη και έτσι η χώρα πρέπει να παραμείνει προσηλωμένη στη Δύση, καθότι οποιαδήποτε αλλαγή εξωτερικής πολιτικής θα οδηγούσε σε ολέθρια αποτελέσματα για τη χώρα²¹⁷. Υπήρχε διαπιστωμένα μια εύλογη αδυναμία του φιλοκυβερνητικού τύπου να υψώσει τον τόνο της καταγγελίας κατά των συμμάχων, ιδιαίτερα κατά των ΗΠΑ, συμπορευόμενη με το αντιδυτικό μένος των διαδηλώσεων. Ο λόγος ήταν απλός: Η ανοικοδόμηση της χώρας στηριζόταν στη συνδρομή των αμερικάνικων κονδυλίων, επιπλέον η καταγγελία της χώρας-ηγέτιδας του δυτικού συνασπισμού, σε συνδυασμό με τον ανερχόμενο αντιαμερικανισμό, ίσως έθετε *ipso facto* θέμα αλλαγής εξωτερικής πολιτικής. Κάτι τέτοιο ήταν ανεπιθύμητο. Προτίμησαν αντ' αυτού να επικεντρώσουν τις επιθέσεις τους στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών διαμαρτυρόμενοι –κάπως όψιμα- για μη σεβασμό των αρχών του Οργανισμού²¹⁸. Με λίγα λόγια, ο ΟΗΕ χρησιμοποιήθηκε από τον φιλοκυβερνητικό Τύπο σαν αντιπερισπασμός και ως ο προτιμητέος στόχος, από τις επιθέσεις κατά των δυτικών συμμάχων.

Η *Αυγή* αναμενόμενα λειτούργησε αντίστροφα: επικέντρωσε τις αποκλειστικές ευθύνες της αποτυχημένης προσφυγής στους συμμάχους της Δύσης. Εξάλλου, δεν είχε λόγο να καταφερθεί ενάντια στον ΟΗΕ αφού η προβληματική λειτουργία του Οργανισμού, μάλλον, τη βόλευε: αναδείκνυε, σε αντιπαραβολή με τον κόσμο της Δύσης, την υποστηρικτική στάση του σοβιετικού κόσμου προς το αίτημα της Ένωσης²¹⁹. Συγκεκριμένα, η *Αυγή* στάθηκε στην υπερψήφιση της νεοζηλανδικής πρότασης από «28 φίλους», αναφερόμενη ειρωνικά στις χώρες του δυτικού στρατοπέδου, και στην

²¹⁵Καθημερινή, Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1954

²¹⁶Κώστα Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Β΄. Αθηναϊκές εφημερίδες 1901-1959*, Αθήνα 1959, σ. 206.

²¹⁷ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 18 Δεκεμβρίου 1954.

²¹⁸Η Καθημερινή, Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1954.

²¹⁹Η Αυγή, Αθήνα 16 Δεκεμβρίου 1954.

καταψήφισή της από τις 15 χώρες, στη συντριπτική τους πλειοψηφία χώρες του σοβιετικού συνασπισμού, τις οποίες με δόση ειρωνικής ικανοποίησης ονόμαζε «εχθρούς»²²⁰.

Η ΕΔΑ δεν έμεινε μόνο στη στοχοποίηση της στάσης των συμμάχων κατά τη ψηφοφορία στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Μέσω της *Αυγής* παρότρυνε, στα όρια της υπόθαλψης, τις αντιαμερικανικές εκδηλώσεις κατά τη διάρκεια των συλλαλητηρίων. Επιδοκίμασε την πορεία των διαδηλωτών στην Αθήνα προς την αμερικάνικη πρεσβεία και προς το Μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού (στο τελευταίο στεγάζονταν οι ξένες στρατιωτικές αποστολές και «κυμάτιζαν προκλητικά», κατά την χαρακτηριστική αναφορά της *Αυγής*, οι αμερικάνικες σημαίες)²²¹. Παράλληλα, με σχεδόν αντιστασιακό οίστρο, η εφημερίδα της Αριστεράς εκθείασε τις επιθέσεις των διαδηλωτών κατά του αμερικάνικου και βρετανικού προξενείου στη Θεσσαλονίκη όπως και το κάψιμο της αμερικάνικης βιβλιοθήκης εκεί²²².

Η αστυνομία κατέστειλε με βίαιο τρόπο τις διαδηλώσεις διαμαρτυρίας για την αποτυχία της ελληνικής προσφυγής. Ενδεικτικά, σύμφωνα με επίσημη ανακοίνωση της αστυνομίας²²³, κατά την πρώτη μεγάλη διαδήλωση της 14^{ης} Δεκεμβρίου στην Αθήνα τραυματίστηκαν 38 φοιτητές. Η βάρβαρη καταστολή δίνει και πάλι την ευκαιρία στην ΕΔΑ για αναψηλάφηση του παρελθόντος και διεκδίκηση της «χαμένης» μεταπολεμικής «λευτεριάς», την οποία ο εμφύλιος και η επέμβαση της Δύσης της στέρησε. Η λέξη «Λευτεριά», την οποία τόσο πολύ χρησιμοποίησε η *Αυγή*, σχεδόν σε κάθε φύλλο της τις ημέρες μετά την αποτυχημένη προσφυγή για το κυπριακό²²⁴, παρέπεμπε όσο τίποτα άλλο στα συνθήματα του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ κατά την κατοχική περίοδο. Το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ εκμεταλλευόμενο το γεγονός ότι τα ρόπαλα της αστυνομίας προάσπιζαν βρετανικές και αμερικάνικες εγκαταστάσεις

²²⁰Η *Αυγή*, Αθήνα 15 Δεκεμβρίου 1954.

²²¹Στο ίδιο.

²²²Η *Αυγή*, Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1954.

²²³Λιναρδάτος, *ο.π.* Τόμος Β', σ. 287.

²²⁴Βλ. ενδεικτικά: Η *Αυγή*, Αθήνα 16, 17, 19 και 21 Δεκεμβρίου 1954.

ενάντια σε διαδηλώσεις για την ελευθερία της Κύπρου, «κτυπά» τη δήθεν δημοκρατικότητα και το φιλελευθερισμό της Δύσης. Οι έμμετροι στίχοι του «Αυγερινού» (ψευδώνυμο του δημοσιογράφου-συγγραφέα Ασημάκη Γιαλαμά) στην τακτική σατυρική του στήλη στην *Αυγή*, είναι ένα –ευθυμογραφικό– δείγμα του καταγγελλόμενου «ολοκληρωτισμού» της Δύσης από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς :

Να κατασχεθεί το έργο του Ουγκώ: «Στην εξορία»,
γιατί εξωθεί την Κύπρο να ζητά ελευθερία
Κάτω κι' ο Μπαλζάκ κάτω και ο Γκογκόλ. Κάτω κι' ο Τολστόη κάτω!
Να κατασχεθούν αμέσωςΈτσι πρόσταξε το ΝΑΤΟ![...]
Τέτοια Λευτεριά για χώρα φιλοδυτική (ενν.. την Ελλάδα) δεν κάνει
Γιατί θίγονται από δαύτη Άγγλοι και Αμερικάνοι²²⁵

Πριν από δύο χρόνια πιθανότατα ο «Αυγερινός» να μην είχε την ελευθερία να γράψει τα παραπάνω, σε μια χώρα όπου ο φιλοαμερικανισμός ήταν όχι μόνο αρκετά δημοφιλής, αλλά ήταν, και εξακολουθούσε να παραμένει, δομικό συστατικό της εθνοφοροσύνης και εχέγγυο απέναντι στην κομμουνιστική απειλή²²⁶. Ο αντιαμερικανισμός του κυπριακού, όμως, του το επιτρέπει. Παρόλα αυτά, δυστυχώς για την ΕΔΑ, πέρα από τους διαδηλωτές, ο αντιαμερικανικός τόνος δεν έβρισκε πουθενά αλλού πλειοδότες. Στο κάτω-κάτω κατά την συντηρητική εφημερίδα *Εστία* οι κατακτητές της Κύπρου δεν ήταν οι Αμερικανοί, αλλά οι Άγγλοι, ο «βασικός εχθρός της κυπριακής ελευθερίας»²²⁷.

Η υπόλοιπη αντιπολίτευση επίσης δεν ακολούθησε την ΕΔΑ στην αντιαμερικανική ρητορεία. Χαρακτηριστικά, ο Παπανδρέου έκανε κάποιες αβλαβείς νύξεις για το γεγονός ότι η «Μεγάλη Αμερική» δεν επιτέλεσε το ρόλο της ως «ηγέτιδα του ελεύθερου κόσμου». Περισσότερο όμως έδειχνε να ανησυχεί ότι αυτή η περιπέτεια οδηγούσε την Ελλάδα στη «διπλωματική

²²⁵Η *Αυγή*, Αθήνα 19 Δεκεμβρίου 1954.

²²⁶Ζηνοβία Λαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, Αθήνα 2016, σ. 69.

²²⁷*Εστία*, Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1954

απομόνωση» από τους φίλους και συμμάχους της χώρας, δίνοντας την ευκαιρία ταυτόχρονα στην ΕΣΣΔ να παρουσιάζεται σαν ο «σημαιοφόρος της ελευθερίας των λαών»²²⁸. Στο ίδιο πνεύμα με τον Παπανδρέου ήταν και ο Σοφοκλής Βενιζέλος²²⁹. Η ΕΔΑ ενοχλημένη από την τοποθέτηση των δύο ισχυρών ανδρών του κόμματος των Φιλελευθέρων, κατηγορεί ανοικτά το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης για συνυπευθυνότητα στα λάθη της διακυβέρνησης Παπάγου²³⁰. Παρά την όποια απογοήτευση, το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς μπορούσε, τουλάχιστον, να παρηγορείται από την αλλαγή στάσης των Φιλελευθέρων απέναντι στην κυβέρνηση σε σχέση με το κυπριακό. Μετά τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, η αξιωματική αντιπολίτευση πέρασε από το στρατόπεδο της υποστήριξης της κυβέρνησης στο εθνικό ζήτημα στην απέναντι πλευρά. Πλέον διατύπωνε ισχυρές επικρίσεις για τη διαχείριση του κυπριακού, αποδοκιμάζοντας -στα όρια του χλευασμού- τους ισχυρισμούς της κυβέρνησης ότι επρόκειτο για επιτυχία το αποτέλεσμα της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ²³¹.

Ακόμη μεγαλύτερη παρηγοριά για την ΕΔΑ ήταν ότι, σε αντίθεση με τον Αύγουστο του '54, βρισκόταν σε πολύ μεγαλύτερη σύμπνοια με τους διαδηλωτές και το περιεχόμενο των συλλαλητηρίων. Παρακολουθούσε με ευχαρίστηση την επικρατούσα ιδεολογία του αντικομμουνισμού να ξεπερνιέται από τη ρητορική κατά των συμμάχων. Ο Δημήτρης Ψαθάς σε ένα από τα γνωστά, για την εποχή, χρονογραφήματα, στην καθιερωμένη του στήλη στα Νέα, όχι μόνο υπερασπίζεται τις επιθέσεις ενάντια στις αμερικάνικες και βρετανικές εγκαταστάσεις από τους διαδηλωτές²³², αλλά αποκρούει και τους υπαινιγμούς του Παναγιώτη Κανελλόπουλου περί οργάνωσης των επεισοδίων από κομμουνιστές:

²²⁸Γεροζήσης (επιμ.), *ο.π. Τόμος Α'*, σ. 88.

²²⁹ Στο ίδιο, σ. 72-74 και 86-89.

²³⁰Η Αυγή, Αθήνα 19 Ιανουαρίου 1955.

²³¹Γεροζήσης(επιμ.), *ο.π. Τόμος Α'*, σ. 86-89.

²³²Ήδη από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ο Ψαθάς αντιμετώπιζε -μέσα από τα χρονογραφήματα του- με ιδιαίτερα ειρωνική διάθεση τη βρετανική άρνηση συζήτησης του ενωτικού αιτήματος. Δημήτρης Ψαθάς, *Από την Εύθυμη Πλευρά*, Αθήνα χ.χ., σ. 62-65 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 330-332.

Και λοιπόν; Εδώ μας λένε επισημότατα μέσα στα Ηνωμένα Έθνη ότι φλέγεται η Ελλάς από τον πόθο της Ενώσεως-όπως πραγματικά φλέγεται- κι' από την άλλη βρίσκετε τόσο τρομερό ότι σπάσαν μερικά τζάμια; Και για να δικαιολογήσετε την φοβερή αυτή αταξία κάνετε τον υπαινιγμό ότι μόνο οι κομμουνιστάι θα μπορούσαν να οργανώσουν τέτοια επίθεση, φέρνοντας τάχα εσκεμμένα.....λίθους μεθ' αυτών. Ήμουν -φίλτατε κ. καθηγητά- στα επεισόδια και είδα τα παιδιά να εξαγριώνονται όταν κάποιος ξένος ανταπέδωσε αναιδέστατα την μούντζα! Δυστυχώς δεν βρήκα πρόχειρον λίθον! Αν εύρισκα, ομολογώ κάτι θα το άρπαζα κι εγώ εκείνη τη στιγμή και θα το εξεσφενδόνιζα μαζί με τα παιδιά τον λίθον, χωρίς να χρειάζεται να πιστεύω ούτε στον Μάρξ ούτε στον Λένιν [...]. Δεν αξίζει ούτε μερικά σπασμένα τζάμια αυτός ο αγώνας για την λευτεριά της Κύπρου που κομπάζετε μάλιστα, ότι διεξάγετε με όλες τις δυνάμεις σας;²³³

Εκείνο το διάστημα αρκετοί φαίνεται ήταν διατεθειμένοι να ρίξουν «τον λίθον» στις αμερικανοβρετανικές θέσεις στο κυπριακό. Τον ίδιο «λίθο» που όχι πολύ παλαιότερα άτομα τα οποία δεν συμπαθούσαν τον κομμουνισμό, όπως ο Ψαθάς, έριχναν κατά της ΕΣΣΔ. Η ελλαδική αριστερά μπορούσε με ελπίδα να διακρίνει στη γραφή του Ψαθά τα σπαράγματα του μύχιου πόθου για ένα νέο ΕΑΜ. Βασική μέθοδος στρατολόγησης στο ΕΑΜ της Κατοχής ήταν η διάδοση του αντιστασιακού πνεύματος μέσα από τις μαζικές αντιστασιακές εκδηλώσεις που οργάνωνε το ίδιο²³⁴. Εκείνη την περίοδο τα συλλαλητήρια για το κυπριακό ήταν οι αντίστοιχες «μαζικές αντιστασιακές εκδηλώσεις» που με ευχαρίστηση έβλεπε η ΕΔΑ να στρατολογούν άτομα, όπως ο Ψαθάς, σε ένα κοινό «αντισυμμαχικό» αγώνα. Μάταια άνθρωποι της κυβέρνησης όπως ο υπουργός Βορείου Ελλάδος, Γιώργος Κοσμάς, προσπαθούσε να διασκεδάσει τις ανησυχίες του Γενικού Πρόξενου των ΗΠΑ στη Θεσσαλονίκη, Murat W.

²³³ΤΑ ΝΕΑ, Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1954.

²³⁴Χαραλαμπίδης, « Η εμπειρία.....», σ.133 και Γαβρίλης Λαμπάτος, *ΚΚΕ και εξουσία (1940-1944)*, Αθήνα 2018, σ. 123-131.

Williams, για το κάψιμο της αμερικάνικης βιβλιοθήκης, αποδίδοντας την ενέργεια στους σεσημασμένους για τέτοιες περιπτώσεις κομμουνιστές²³⁵. Μάλλον ο Williams έβλεπε πολύ περισσότερους πρόθυμους να κάνουν αυτό που προοριζόταν ως αποκλειστικότητα των κομμουνιστών.

Ιδιαίτερα ανήσυχοι ήταν αυτή τη φορά και οι Βρετανοί, όχι μόνο από τα επεισόδια αλλά και από τη συζήτηση-αποτίμηση της προσφυγής στην ελληνική Βουλή, το Φεβρουάριο του '55. Δύσκολα η βρετανική πρεσβεία έκρυβε τη δυσαρέσκεια της για τα κόμματα της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης και την κριτική τους απέναντι στην κυβέρνηση για τη διαχείριση του κυπριακού -αν και μέχρι το Δεκέμβριο του '54 απέφευγαν κάτι τέτοιο²³⁶. Απόδιδε την κριτική της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης στον επηρεασμό της από την ατμόσφαιρα «κυπροκαπηλείας» και παράφορου ενωτισμού ο οποίος επικρατούσε στη χώρα. Έπαιρναν, τουλάχιστον, μια κάποια ικανοποίηση ότι σε αυτή την ατμόσφαιρα υπήρχαν νησίδες ορθολογισμού.

Ο Γιώργος Θεοτοκάς, ακραιφνής εκπρόσωπος του δυτικού φιλελευθερισμού στην Ελλάδα, μέλος του Φιλελεύθερου Κόμματος, ανίχνευσε και αυτός την ατμόσφαιρα πατριδοκαπηλίας την οποία η φιλελεύθερη του σκέψη τόσο πολύ απεχθανόταν²³⁷. Με άρθρο του στην *Καθημερινή*, στις 22 Δεκεμβρίου, αντέδρασε στις εξελίξεις εκφράζοντας μια διαφορετική, από την περιορέουσα ατμόσφαιρα, αντίληψη: Επιχειρώντας την αποστασιοποίηση από το κλίμα όξυνσης που δημιούργησε το κυπριακό, εξέφρασε δημόσια τον ανομολόγητο φόβο μιας σημαντικής μερίδας του πολιτικού κόσμου για τον κίνδυνο απομάκρυνσης της χώρας από το δυτικό κόσμο εξαιτίας της κυπριακής

²³⁵ΔΙΑΥΓΕ, κουτί 57, υποφ. 2, «Εχουμε την τιμή να φέρωμεν εις γνώσιν υμών...», 18/12/54.

Επιστολή Κοσμά προς Υπουργείο Προεδρίας της κυβέρνησης.

²³⁶ΤΝΑ, FO 371/117624, «I have the honour to report that, on the 7th of February, the Greek Parliament debated the Cyprus question...», 9/2/55. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

²³⁷Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός Φιλελευθερισμός: Το ριζοσπαστικό ρεύμα: 1932-1979*, Αθήνα 2010, σ. 55 και Στεφανίδης, *Εν ονόματι του Έθνους...*, σ. 222-225.

υπόθεσης²³⁸. Έσπευσε να προειδοποιήσει ότι το φανατισμένο κλίμα, οι μαξιμαλιστικοί-ανεδαφικοί στόχοι («μόνον ένωση»), απομάκρυναν τη χώρα από τους συμμάχους της· στους τελευταίους απέδιδε, πάντως, την κύρια ευθύνη για το σημείο στο οποίο είχε φθάσει το κυπριακό. Ταυτόχρονα, επέκρινε το «φανατισμένο» τόνο των διαδηλώσεων, τον οποίο προάσπιζε το κόμμα του, αλλά και την ανάμειξη της Εκκλησίας και του Πανεπιστημίου στις διαδηλώσεις, θεωρώντας τους δύο οργανισμούς ως αναρμόδιους για τέτοια θέματα²³⁹. Το άρθρο προκάλεσε κύμα αντιδράσεων, ακόμα και από φίλους του όπως ο διπλωμάτης-ποιητής Γιώργος Σεφέρης²⁴⁰, και παραλίγο να οδηγήσουν τον απογοητευμένο Θεοτοκά στην εγκατάλειψη της χώρας του· αισθανόμενος κατά την έκφραση του ως «ο πλέον υβριζόμενος Έλληνας συγγραφέας της γενεάς» του²⁴¹. Λίγο συνέβαλε στην απάλειψη της απογοήτευσής του, η ικανοποίηση της βρετανικής πρεσβείας προς το πρόσωπο του για το θάρρος της άποψης αλλά και για την προσπάθεια διατήρησης της ελληνοβρετανικής φιλίας²⁴².

Και όμως παρά τις αντιδράσεις ο Θεοτοκάς εξέφρασε τις απόψεις μιας σημαντικής μερίδας του πολιτικού κόσμου, η οποία, σε αντίθεση με το Θεοτοκά, δεν τόλμησε να εκφράσει δημόσια τις αντιλήψεις για το κυπριακό, φοβούμενη το βαρύ πολιτικό κόστος. Αυτό μπορεί να διαφανεί σε ιδιωτική συνομιλία του Βενιζέλου με το βρετανό πρέσβη το Μάιο του 1954. Σε εκείνη τη συζήτηση ο Βενιζέλος εξέφρασε, ανήσυχος από την κρίση στις σχέσεις με τη Βρετανία, τη διαφωνία του με τη μονομανία Παπάγου για προσφυγή, υποστηρίζοντας ότι αν ήταν ο ίδιος στη θέση του αυτό δεν θα γίνονταν. Ρώτησε, ακόμη, το βρετανό πρέσβη εάν οι Βρετανοί θα μπορούσαν να

²³⁸Στο ίδιο, σ. 224-225, *Η Καθημερινή*, Αθήνα 22 Δεκεμβρίου 1954 και Λυκούργος Κουρκουβέλας, *Γιώργος Θεοτοκάς (1905-1966): Πολιτικός Στοχαστής*, Αθήνα 2013, σ. 187-190.

²³⁹Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές.....», σ. 195-200 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι του Έθνους.....», σ. 224-225.

²⁴⁰Γ.Π. Σαββίδης (επιμ.), *Γιώργος Θεοτοκάς και Γιώργος Σεφέρης. Αλληλογραφία (1930-1966)*, Αθήνα 1975, σ. 156-159 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι του Έθνους.....», σ. 229.

²⁴¹Στο ίδιο, σ. 160 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι του Έθνους.....», σ. 229.

²⁴²ΤΝΑ, FO 371/117624, «I have the honour to report that, on the 7th of February, the Greek Parliament debated the Cyprus question...», 9/2/55. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών και Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 264-265.

προσφέρουν ένα σύνταγμα «ελαφρώς» πιο φιλελεύθερο από το υπάρχον προκειμένου να ηρεμήσουν τα πράγματα²⁴³. Είχε κάθε λόγο ο Βενιζέλος ως ο άνθρωπος που είχε σημαντικό ρόλο στην ένταξη της χώρας στο NATO²⁴⁴ να μην επιθυμεί την περαιτέρω διαιώνιση του κυπριακού, βλέποντας τα προβλήματα που προκαλούσε στην εξωτερική πολιτική της χώρας. Η θέση του δεν θα πρέπει συνεπώς να εκπλήσσει. Άλλωστε, τη θέση για την εύρεση μιας «φόρμουλας» συνταγματικής λύσης στο κυπριακό την είχε εκφράσει και ως μέλος των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου 1950-1952, έχοντας και πάλι ως προτεραιότητα την αποφυγή της σύγκρουσης με τη σύμμαχο Βρετανία²⁴⁵. Παρέμενε, με λίγα λόγια, πιστός στη βενιζελική κληρονομιά και τη γραμμής ρήξης με το κυπριακό ενωτικό κίνημα, την οποία είχε χαράξει ο πατέρας του στα Οκτωβριανά²⁴⁶. Τουλάχιστον στη σφαίρα του ιδιωτικού του χώρου.

Ο δημόσιος λόγος του Βενιζέλου, όπως θα διαπιστωθεί παρακάτω, διέφερε σημαντικά από τη ρητορική του στη σφαίρα των ιδιωτικών του συζητήσεων. Ενδεικτικά, το Φεβρουάριο του '55 στη Βουλή αν και ο Βενιζέλος υποστήριξε το άκαιρο της προσφυγής, πρόσθεσε τα εξής:

Εφ' όσον η κυβέρνηση, εν γνώσει των αντιξοοτήτων που είχε να αντιμετωπίσει, έφερε το ζήτημα ενώπιον του Οργανισμού, κατά την γνώμην μου, θα έπρεπε η Ελλάς να επιμείνη εις εν ρωμαλέον σχέδιον αποφάσεως έστω και εάν επρόκειτο να μείνωμεν μόνοι, διότι θα είχομεν τουλάχιστον την τιμήν, ως επράξαμεν και κατά το 1940, ότι αγωνιζόμεθα υπέρ των Ιδεών δια τας οποίους ανέκαθεν εθυσιάσθημεν καθ' όλην την μακράϊωνα ιστορίαν μας²⁴⁷.

²⁴³TNA, FO 371/112847, «Thank you for your letter WG/1081/125 of 20th May about Charles Mott...», 1/6/54. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁴⁴Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Σοφοκλής Βενιζέλος: Μια εναλλακτική πρόταση για την εξωτερική πολιτική, 1953-1963» στο Τάσος Σακελλαρόπουλος-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Σοφοκλής Ελευθέριου Βενιζέλος. Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή*, Αθήνα 2009, σ. 142.

²⁴⁵Stefanidis, «Isle of discord...», σ.19

²⁴⁶Χατζηβασιλείου, «Σοφοκλής Βενιζέλος: Μια εναλλακτική.....», σ. 150.

²⁴⁷Τεροζήσης(επιμ.), *ο.π Τόμος Α'*, σ 74.

Η φράση: «...θα έπρεπε η Ελλάς να επιμείνη εις εν ρωμαλέον σχέδιον αποφάσεως έστω και εάν επρόκειτο να μείνωμεν μόνοι...», είναι χαρακτηριστική. Η τόση «αυταπάρνηση» του Βενιζέλου υπέρ της ενωτικής ιδέας ήταν μάλλον ασύμβατη με την προ μηνών σχεδόν παρακλητική διάθεση του προς το βρετανό πρέσβη για προσφορά «ελαφρώς» πιο φιλελεύθερου συντάγματος.

Η πατριδοκαπηλία ως μέσο πολιτικής ανόδου και ως λαβή συγκάλυψης των προβλημάτων συνοχής που παρουσίαζε το Κόμμα των Φιλελευθέρων²⁴⁸, ήταν ένα φαινόμενο το οποίο προκαλούσε θλίψη στο Θεοτοκά. Ο τελευταίος έβλεπε το Κέντρο αντί να υιοθετεί το «ιδεολογικό κλίμα των Δυτικών Δημοκρατιών»²⁴⁹ να αντιγράφει τον βερμπαλισμό της Αριστεράς στο κυπριακό, προκειμένου να αντισταθμίσει την άνοδό της: το κόμμα του, άλλωστε, στο συνέδριο του, Ιούνιος 1954, διακήρυξε, με εκείνο τον εθνικιστικό στόμφο που τόσο πολύ απεχθανόταν, ότι «ήλθεν η ώρα της Ενώσεως»²⁵⁰. Ωστόσο, τη διγλωσσία του Βενιζέλου, παρά την απογοήτευσή του, ήταν εύκολο για τον Θεοτοκά να την εξηγήσει: Ο ίδιος, άλλωστε, είχε διαπιστώσει από πρώτο χέρι τις επιπτώσεις μιας δημόσιας εκφρασμένης αντιθετικής άποψης από αυτή του «μόνον ένωσης».

Ο Βενιζέλος δεν ήταν ο μόνος πολιτικός πρώτης γραμμής υπέρ μιας συνταγματικής λύσης. Ο βρετανός-συντηρητικός βουλευτής, **Patrick Maitland**, μετά από επίσκεψή του στην Αθήνα στα τέλη του '54 και τον κύκλο επαφών που είχε με πολιτικούς παράγοντες και προσωπικότητες, έδωσε πληροφορίες στη βρετανική πρεσβεία σχετικά με αυτούς που θα ήταν διατεθειμένοι να

²⁴⁸Το Κόμμα των Φιλελευθέρων εμφάνιζε σημάδια διάσπασης μετά τη ρήξη των δύο αρχηγών του, Βενιζέλου-Παπανδρέου, και την αποχώρηση του πρώτου από τη συναρχηγία του κόμματος (8 Απριλίου 1954). Ο Βενιζέλος, παρέμεινε, πάντως, στο κόμμα μέχρι την οριστική αποχώρηση του στις αρχές του 1955. Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η πολιτική πορεία του Σοφοκλή Βενιζέλου, 1952-1961: Το κύκνειο άσμα του κόμματος Φιλελευθέρων» στο Τάσος Σακελλαρόπουλος-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Σοφοκλής Ελευθέριου Βενιζέλος. Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή*, Αθήνα 2009, σ. 119-122.

²⁴⁹Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Οι πίκρες της ωριμότητας: Ο Γιώργος Θεοτοκάς και το ελληνικό πολιτικό σύστημα, 1950-1966» στο *Νέα Εστία*, τευχ. 1784, Δεκέμβριος 2005, σ. 1018.

²⁵⁰Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Α. Παπανδρέου, Αρχείο Γεωργίου Παπανδρέου, κουτί 6, φακ. 4, «Το πρόγραμμα του κόμματος των Φιλελευθέρων».

υποστηρίξουν μια συνταγματική λύση στο κυπριακό. Από τα ονόματα που έδωσε ξεχωρίζουν αυτά του βασιλιά Παύλου, Σπύρου Μαρκεζίνη, Στεφανόπουλου και των διευθυντών της *Ελευθερίας* και του *Βήματος*, Πάνου Κόκκα και Δημήτριου Λαμπράκη²⁵¹. Και δεν είναι ιδιαίτερα δύσκολο να υποψιαστεί κανείς ότι και αυτές οι προσωπικότητες, κατά το παράδειγμα του Βενιζέλου, απέκρουσαν τις «συνταγματόφιλες» τους απόψεις από το δημόσιό τους λόγο. Οι υψηλές επιδόσεις στο λαϊκισμό, ιδιαίτερα των ελλήνων πολιτικών, προσέφεραν μεγάλη απογοήτευση στους Βρετανούς, οι οποίοι διαπίστωναν ότι είχαν να κάνουν με «αδύναμους» πολιτικούς²⁵².

Το χειρότερο, όμως, για τους Βρετανούς δεν ήταν οι «αδύναμοι πολιτικοί», ούτε και η βελτίωση της εικόνας των Σοβιετικών στην Ελλάδα στα τέλη του '54, αλλά η επανάληψη μιας εικόνας που την είχαν δει σε αρκετές από τις αποικίες τους και δεν πίστευαν ποτέ ότι θα την δουν στην Κύπρο. Αρχικά, η ιδέα της βίας ως μέσο συνέχισης του κυπριακού αγώνα είχε αρχίσει να αποκτά πολλές συμπάθειες στον ελλαδικό χώρο, ιδιαίτερα ανάμεσα στις ελλαδικές εφημερίδες. Μετά την αποτυχία της προσφυγής σχεδόν όλος ο ευρείας κυκλοφορίας αθηναϊκός Τύπος παρότρυνε τους κύπριους αδελφούς, οι οποίοι την ίδια περίοδο εξεγείρονταν με βίαιες διαδηλώσεις και απεργίες διαμαρτυρίας²⁵³, να αναζητήσουν ως επιλογή το «δρόμο του αίματος»²⁵⁴.

²⁵¹Ο Maitland στους υποστηρικτές της συνταγματικής λύσης συμπεριέλαβε και τους: Λέωντα Μακκά, βουλευτή του Συναγερμού, τον Πιπινέλη, τον Θεοτοκά, τον πρέσβη επί τιμή, Α.Α Πάλλη και τον διευθυντή της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος και Αθηνών, Κωστή Ηλιάσκο. TNA, FO 371/117624, «During the Recess I had the occasion to visit Athens and Cyprus....»3/2/55.Επιστολή Patrick Maitland στο βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών και Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 284. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ανάμεσα στους υποστηρικτές μιας μεταβατικής— συνταγματικής λύσης, περίπου το ίδιο χρονικό διάστημα, ήταν και οι Παναγιώτης Κανελλόπουλος, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, Παναγιώτης Παπαληγούρας, υπουργός Συντονισμού, Κωνσταντίνος Καραμανλής, υπουργός Δημοσίων Έργων. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Εξουσία στην εξουσία, 1954-1956*, Αθήνα 2001, σ.119-120.

²⁵²TNA,FO 371/123845 «Leading Personalities in Greece», 29/2/56. Αναφορά του Sir Charles Peake στον Selwyn Lloyd.

²⁵³Crouzet, *ο.π.*, *Τόμος Α'*, σ.450-453.

²⁵⁴ΤΑ ΝΕΑ, Αθήνα 20 Δεκεμβρίου 1954, *Απογευματινή*, Αθήνα 16 Δεκεμβρίου 1954, *Εστία*, Αθήνα 16 Δεκεμβρίου 1954, *Ελευθερία*, Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1954.

Το παράδοξο ήταν ότι ανάμεσα στις λίγες εφημερίδες που απείχαν από τις πολεμικές παροτρύνσεις προς τους Κύπριους, ήταν η *Αυγή*. Αν και η τελευταία στο παρελθόν επέδειξε τη συμπάθεια της στη βία ως μέσο ανταποικιακού αγώνα²⁵⁵. Η σιωπή του δημοσιογραφικού οργάνου της ΕΔΑ έγινε πολύ πιο αισθητή μέσα από την αντίδραση της για τη σύλληψη του καϊκιού Αγ. Γεώργιος. Το πλοιάριο συνελήφθη από τις βρετανικές αρχές στις ακτές της Χλώρακας φορτωμένο με πυρομαχικά προορισμένα για την προετοιμασία του ένοπλου αγώνα²⁵⁶. Απέναντι στα σημάδια κινητοποίησης στο νησί η *Αυγή* επέδειξε έλλειψη ενθουσιασμού. Απέδωσε το γεγονός σε «σκηνοθεσία» των Βρετανών προκειμένου να δικαιολογήσουν την περαιτέρω ένταση των καταπιεστικών μέτρων που ήδη είχαν επιβληθεί στο νησί²⁵⁷. Είναι γεγονός, πάντως, ότι και ο υπόλοιπος ελλαδικός Τύπος αντιδρώντας, αρχικά, στα γεγονότα της Χλώρακας δεν απέρριψε την υπόθεση της *Αυγής*²⁵⁸. Ταυτόχρονα, όμως, μαζί με τις επιφυλάξεις τους -σε αντιδιαστολή με την *Αυγή*- εξέφρασαν και την ελπίδα μιας πιο δυναμικής έκφρασης του αγώνα από τα «τραγουδάκια» των συλλαλητηρίων²⁵⁹.

Γιατί αυτή η διαφοροποίηση της ΕΔΑ; Ο ένας λόγος έχει ήδη υπαινιχθεί: η ΕΔΑ θεωρούσε ότι η μεγάλη «μάχη» για το κυπριακό θα δινόταν στην Αθήνα και όχι στην Κύπρο. Δεν θεωρούσε αναγκαιότητα την ύπαρξη ενός ένοπλου αγώνα στο νησί. Ακόμη και όταν, αργότερα, η ΕΔΑ αποδέχθηκε και δόξασε τον ένοπλο αγώνα της ΕΟΚΑ, δεν σταμάτησε να θεωρεί ότι οι τύχες του κυπριακού εξαρτώνται από τις κινήσεις της Αθήνας²⁶⁰. Σε όλη τη δεκαετία του '50 βασική προϋπόθεση για την ελλαδική αριστερά της επίτευξης της

²⁵⁵*Η Αυγή*, Αθήνα 8 Ιουλίου 1953.

²⁵⁶Συγκεκριμένα, το καϊκι έφθασε στη Χλώρακα από τη Ρόδο στις 25 Ιανουαρίου 1955. Οι Βρετανοί έχοντας πληροφορίες για την άφιξή του επενέβηκαν και συνέλαβαν τους οκτώ άνδρες υποδοχής και τα πέντε μέλη του πληρώματος. Κατέσχεσαν επίσης είκοσι επτά κιβώτια με 10,000 φυσίγγια, 2,200 πυροκροτητές και 2,200 μέτρα φιτίλι. Περισσότερα βλ. Crouzet, *ο.π. Τόμος Α'*, σ. 480-482.

²⁵⁷*Η Αυγή*, Αθήνα 28 Ιανουαρίου 1955.

²⁵⁸Βλ. ενδεικτικά *ΤΑ ΝΕΑ*, Αθήνα 29 Ιανουαρίου 1955 και *Ελευθερία*, Αθήνα 27 Ιανουαρίου 1955.

²⁵⁹*ΤΑ ΝΕΑ*, Αθήνα 29 Ιανουαρίου 1955.

²⁶⁰Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, «Εισηγήσεις στη Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη (15)18)7)56), τευχ. 1. Η Κεντρική.....», σ.24.

ποθούμενης Ένωσης ήταν η ριζική αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και η απαλλαγή της χώρας από το καθεστώς «υποτέλειας» στους Αγγλοαμερικάνους, και όχι ο ένοπλος αγώνας.

Βέβαια, η ΕΔΑ μπορεί να μη συμμεριζόταν τις παροτρύνσεις του ελλαδικού Τύπου για προσφυγή στα όπλα μετά την αποτυχημένη προσφυγή στον ΟΗΕ, ωστόσο μετά την κατάληξη στον ΟΗΕ προέβαλε και υποστήριξε τα αντιβρετανικά συλλαλητήρια διαμαρτυρίας του ελληνικού λαού στο νησί θέλοντας να ενισχύσει τον πολιτικό της λόγο στο κυπριακό. Η πρόσληψη της άγριας καταστολής των συλλαλητηρίων στην Κύπρο από τους Βρετανούς στα τέλη του '54 (στη Λεμεσό η βρετανική αστυνομία έκανε χρήση όπλων ενάντια στους διαδηλωτές²⁶¹) από την Αυγή, είναι αρκετά επεξηγηματική της θεώρησης των εξελίξεων στην Κύπρο από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς:

Ο νόμος του Αρμυιτσιτς²⁶². Εν ονόματι του «ελεύθερου κόσμου» απαγορεύεται και να προφέρης τις λέξεις «Ένωσις-Λευτεριά». Στα καλύβια και τις χαμοκέλες το παιδί της Κύπρου, ρωτάει:

-Ποιος σκοτώνει μάνα τα αδέρφια μας;

-Ο Τσώρτσιλ παιδί μου!

--Ο Τσώρτσιλ ο «ελευθερωτής»;

-Ναι, παιδί μου, κι ο Αρμυιτσιτς, ο τοποτηρητής του.

[...]Ακριβώς πριν από δέκα χρόνια, στον Κολωνό, στην Κυψέλη, στην Καισαριανή και στην Καλλιθέα, το παιδί της Αθήνας, τρέμοντας απ' το κρύο, σκελετωμένο απ' την πείνα, σφιγγόταν στην αγκαλιά της μάνας του και ρωτούσε:

-Τίνος είναι Μάνα, τ' αεροπλάνα, που βουίζουν πάνω απ' τα κεφάλια μας;

-Του Τσώρτσιλ, παιδί μου!

²⁶¹Ελευθερία, Αθήνα 21 Δεκεμβρίου 1954 και Crouzet, ο.π, Τόμος Α', σ. 451-452.

²⁶²Ο βρετανός κυβερνήτης στην Κύπρο εκείνη την περίοδο.

-Του Τσώρτσιλ, του «αρχηγού της Νίκης»; Και τίνος είναι οι σφαίρες που τρουπάνε την ντενεκεδένια στέγη μας;

-Του Σκόμπυ παιδί μου, του στρατηγού του!²⁶³

Μέσα από το φανταστικό διάλογο μάνας-παιδιού, ο οποίος φιλοξενήθηκε στις σελίδες της *Αυγής*, επιχειρείται ο παραλληλισμός της καταστολής των διαδηλώσεων στην Κύπρο με τα Δεκεμβριανά. Για την ΕΔΑ ο εχθρός δεν άλλαξε: οι Βρετανοί των Δεκεμβριανών είναι οι ίδιοι με τους Βρετανούς που καταστέλλουν τον κυπριακό αγώνα. Υπάρχει, άλλωστε, ένας κοινός παρανομαστής, βοηθητικός του παραλληλισμού: ο Churchill, ο οποίος ήταν πρωθυπουργός και στα Δεκεμβριανά και σ' εκείνη την περίοδο της βρετανικής καταστολής του ενωτικού αιτήματος. Μέσα από την καταγγελία του βρετανού αποικιοκράτη στο νησί, η ΕΔΑ βρίσκει ξανά την ευκαιρία να καταγγέλλει την «αποικιοκρατικού» τύπου επέμβαση στα Δεκεμβριανά και, έμμεσα, τη συνεχιζόμενη «αποικιοποίηση», όπως την αντιλαμβανόταν, της χώρας από τους συμμάχους. Τέτοιες αφηγήσεις έσπαζαν συμβολικά το καθεστώς σιωπής που είχε επιβληθεί από τους νικητές του εμφυλίου στους ηττημένους. Οι τελευταίοι ζούσαν υπό το βάρος της δεξιάς αφήγησης ενός «συμμοριτοπόλεμου» στον οποίο οι «συμμορίτες» της Αριστεράς δαιμονοποιήθηκαν ως ο εχθρός εκ των έσω, αλλά και ως αποκλειστικός υπεύθυνος για τη σύρραξη του 1946-1949²⁶⁴. Η Αριστερά εσωτερίκευσε κατά κάποιο τρόπο τον αγώνα στην Κύπρο και μπόρεσε να μιλήσει για τους δικούς της λογοκριμένους αγώνες. Έτσι, με τη συνδρομή του κυπριακού μετέτρεψε την ήττα των Δεκεμβριανών σε γεγονός εθνικής αντίστασης κατά των βρετανών του Σκόμπυ, θέλοντας να εξιλεωθεί –ίσως- και για τα πολιτικά λάθη εκείνης της περιόδου. Το κυπριακό είχε τη δυνατότητα να μετατρέπει τις

²⁶³Η *Αυγή*, Αθήνα 25 Δεκεμβρίου 1954.

²⁶⁴Νίκος Δεμερτζής, «Ο ελληνικός εμφύλιος ως πολιτισμικό τραύμα» στο *Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τευχ. 28, Χειμώνας 2011-2012, σ. 92 και Ελένη Πασχαλούδη, «Ο εμφύλιος πόλεμος στις εθνικές αφηγήσεις: Η ενσωμάτωση των εμφυλίων στον επετειακό χάρτη των ΗΠΑ, της Ισπανίας και της Ελλάδας» στο Βασίλης Δαλκαβούκης-Ελένη Πασχαλούδη-Ηλίας Σκουλίδας-Κατερίνα Τσέκου (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 350.

ήττες της Αριστεράς σε ένδοξα γεγονότα και τη σιωπή της σε φωνή αναζήτησης της παλαιότερης της αίγλης.

Η ανακάλυψη της ταυτότητας των συλληφθέντων επιβατών του καϊκιού Αγ. Γεώργιος συνέβαλε περαιτέρω στους δισταγμούς αποδοχής ενός ένοπλου αγώνα. Ανάμεσα στους συλληφθέντες ο πιο επιφανής ήταν ο Σωκράτης Λοϊζίδης: εθναρχικός σύμβουλος, παλαιός ηγέτης της δεξιάς Παναγροτικής Ένωσης Κύπρου (ΠΕΚ), συνδεδεμένος με φιλομοναρχικές ομάδες την περίοδο της κατοχής²⁶⁵ και εθελοντής με τον Εθνικό Στρατό στον εμφύλιο²⁶⁶. Αυτά ήταν επιβαρυντικά βιογραφικά στοιχεία για την Αριστερά. Το ενδεχόμενο ενός ένοπλου αγώνα υπό την ηγεσία της Δεξιάς και ο αποκλεισμός της Αριστεράς από αυτόν, όπως προέβλεπε μια προκήρυξη η οποία βρέθηκε στο πλοιάριο υπογραμμένη από το Εθνικόν Μέτωπον Απελευθέρωσης Κύπρου (ΕΜΑΚ)²⁶⁷, θα έφερνε την ΕΔΑ μπροστά σε βασανιστικό δίλημμα: θα υποστήριζε ή όχι μια αντικομμουνιστική-δεξιά οργάνωση, η οποία όμως θα διεξήγαγε αγώνα κατά της αποικιοκρατικής Δύσης και υπέρ της Ένωσης; Δυστυχώς, για την Αριστερά, το δίλημμα θα έπρεπε σύντομα να απαντηθεί καθότι ο κυπριακός αγώνας εισερχόταν στην ένοπλη του φάση.

²⁶⁵Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές.....», σ.44-47.

²⁶⁶Χαράλαμπος Αρ. Χαραλαμπίδης, *Η ροδανγή της Λευτεριάς. Το μυστικό ξεκίνημα του επικού απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ*, Λευκωσία 2016, σ. 42.

²⁶⁷*Η Καθημερινή*, Αθήνα 18 Μαρτίου 1955. ΕΜΑΚ ήταν το όνομα προορισμένο για την ένοπλη οργάνωση στο νησί, όμως εγκαταλείφθηκε αντί του ΕΟΚΑ γιατί θύμιζε κομμουνιστικές κινήσεις: Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Α', σ. 481.

3^ο κεφάλαιο: Η έναρξη του ένοπλου αγώνα και η περιθωριοποίηση της Αριστεράς. Τα Σεπτεμβριανά, η ΕΔΑ στο προσκήνιο (1955-1956)

Εμφανώς αμήχανη από τις εκρήξεις και δολιοφθορές της 1^{ης} Απριλίου 1955 η ΕΔΑ αποφεύγει να πάρει θέση απέναντι στα γεγονότα στο νησί και στο νέο παράγοντα που έκανε την εμφάνισή του στο κυπριακό, την ΕΟΚΑ. Χαρακτηριστικό της άβολης θέσης του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς ήταν η συμπεριφορά της *Αυγής* απέναντι στο φοιτητικό συλλαλητήριο της 9ης Απριλίου στην Αθήνα, το οποίο έγινε με αφορμή την έναρξη του ένοπλου αγώνα: χωρίς τους συνήθεις πηχυαίους τίτλους υποστήριξης των συλλαλητηρίων για το κυπριακό, το συναισθηματικά φορτισμένο τρόπο παρουσίασης των γεγονότων, το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ περιορίστηκε σε μια απλή περιγραφή των συλλήψεων και στην προβολή του αντιβρετανικού τόνου του συλλαλητηρίου. Φρόντισε, ακόμη, να λογοκρίνει το κύριο σύνθημα των διαδηλωτών²⁶⁸, το οποίο υποδήλωνε και το λόγο της διεξαγωγής του συλλαλητηρίου: «Ζήτω η ΕΟΚΑ»²⁶⁹.

Η σιωπή της ΕΔΑ για τα γεγονότα στην Κύπρο λαμβάνει τέλος με άρθρο της 14^{ης} Απριλίου 1955 στην *Αυγή*, στο οποίο για πρώτη φορά καταφέρεται ενάντια στην ΕΟΚΑ:

Οι σκοπιμότητες και οι συμβιβασμοί της υψηλής υπερατλαντικής πολιτικής, που καί αυτός και η Συναγερμική Κυβέρνησις ετήρησαν στην περίπτωσιν της προσφυγής στον ΟΗΕ, απεξένωσαν την Κυπριακή υπόθεσιν από τους αληθινούς συμπαραστάτες της. Έρριξαν τον κυπριακό λαό στην περιπέτεια των ανατινάξεων και των βομβών εκείνων, που στις προκηρύξεις τους γράφουν:

²⁶⁸Η *Αυγή*, Αθήνα 10 Απριλίου 1955.

²⁶⁹Ελευθερία, Αθήνα 10 Απριλίου 1955.

«Άγγλοι! Βγάλετε από τον νουν σας ότι μπορείτε να έχετε βάσεις εις μίαν Κύπρον υπόδουλον. Μια υπόδουλος Κύπρος θα είναι πάντα εναντίον σας. Μια ελευθέρα Κύπρος θα είναι πάντα μαζί σας!».

Αυτές τις προκηρύξεις διανέμει η οργάνωσις Ε.Ο.Κ.Α. Οι Κύπριοι, όλοι οι Κύπριοι, όπως και όλοι οι Έλληνες, θέλουν την ελευθερία της Κύπρου, την χωρίς όρους, συμβιβασμούς και παραχωρήσεις ελευθερία²⁷⁰.

Αφορμή για την επίθεση ήταν μια προκήρυξη της ΕΟΚΑ με την οποία πρόσφερε βάσεις στη Βρετανία. Για την ΕΔΑ ήταν αδιανόητο ένα κίνημα που θέλει να παρουσιάζεται ως ανταποικιακό, όπως η ΕΟΚΑ, να προσφέρει βάσεις στους Βρετανούς. Σε αντίθεση με τα όσα έλεγε η ΕΔΑ, η χειρονομία παραχώρησης βάσεων από την ΕΟΚΑ δεν ήταν ασφαλώς μοναδική στην ιστορία των ανταποικιακών κινήματων²⁷¹. Όπως και να έχει, σημαντικό ρόλο στην πιο πάνω επικριτική τοποθέτηση της *Αυγής* απέναντι στην ΕΟΚΑ έπαιξε και το ΚΚΕ. Δεν είναι σύμπτωση ότι μια μέρα πριν το άρθρο της 14^{ης} Απριλίου, το ΚΚΕ με επίσημη ανακοίνωση είχε επιτεθεί για πρώτη φορά ενάντια στη δράση των αγωνιστών της ΕΟΚΑ²⁷² -τερματίζοντας τη δική του περίοδο αμηχανίας απέναντι στα γεγονότα στην Κύπρο μετά την 1^η Απριλίου²⁷³. Αξιοπρόσεκτο στοιχείο στην επίσημη τοποθέτηση του ΚΚΕ της 13^{ης} Απριλίου, ήταν οι προσβλητικοί χαρακτηρισμοί («προδοσία», «τυχοδιωκτισμοί») για τη δράση των αγωνιστών της ΕΟΚΑ. Στο εξής και για μερικούς μήνες, ανάλογοι χαρακτηρισμοί θα συνόδευαν, σχεδόν, κάθε αναφορά του ΚΚΕ για την ΕΟΚΑ.

²⁷⁰Η *Αυγή*, Αθήνα 14 Απριλίου 1955. Η αυτούσια προκήρυξη δεν βρέθηκε, θεωρούμε όμως ότι είναι υπαρκτή αφού είναι συμβατή με το ύφος των προκηρύξεων του Γρίβα στις αρχές του ένοπλου αγώνα.

²⁷¹Σημειώνουμε ως παράδειγμα το αντιιμπεριαλιστικό κίνημα των «Ελεύθερων Αξιωματικών», ανέβηκε στην εξουσία το 1952, το οποίο είχε διαπραγματευτεί την άδεια χρησιμοποίησης του Σουέζ ως βάση από τους Βρετανούς με αντάλλαγμα την άμεση αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από τη χώρα. John Darwin, *The Empire Project. The Rise and Fall of the British World-System, 1830-1970*, New York 2009, 594-595.

²⁷²Αρχείο ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 108, φ/3/1/33, «Απόφαση.....».

²⁷³Για τη στάση του ΚΚΕ απέναντι στον ένοπλο αγώνα βλ. το τελευταίο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

Το άκομψο λεξιλόγιο του ΚΚΕ θα υιοθετούνταν, εν μέρει, από την *Αυγή*. Αυτό υποδεικνύουν οι αναφορές της *Αυγής*, κατά το πρώτο διάστημα από την εμφάνιση της ΕΟΚΑ, σε «νταήδες» αγωνιστές της ΕΟΚΑ και σε «τυχοδιωκτικές ενέργειες» που μόνο σκοπό είχαν την εξυπηρέτηση των βρετανικών σχεδίων στο νησί²⁷⁴. Είναι ακόμη μια ένδειξη της επιρροής του ΚΚΕ στη διαμόρφωση της στάσης της ΕΔΑ απέναντι στην ΕΟΚΑ.

Θα πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι οι φορές που η *Αυγή* επιτέθηκε ευθέως στην ΕΟΚΑ ήταν ελάχιστες. Κυρίως προτίμησε την αποστασιοποίηση και αποσιώπηση της δράσης της οργάνωσης. Σε αντίθεση με τον υπόλοιπο ελλαδικό Τύπο ο οποίος υποδέχθηκε, από τις πρώτες κιόλας μέρες, την εμφάνιση της ΕΟΚΑ με τυμπανοκρουσίες ενθουσιασμού, αναγγέλλοντας τη δημιουργία ενός «νέου ελληνικού θρύλου»²⁷⁵.

Ήταν η πρώτη φορά από την ίδρυση του κόμματος που οι εξελίξεις στο νησί έφεραν σε δυσμενή θέση το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς. Κάτι που δεν άφησαν ανεκμετάλλευτο οι αντίπαλοι της: η στάση της ΕΔΑ απέναντι στον ένοπλο αγώνα παρουσιάστηκε από τον φιλοκυβερνητικό Τύπο της εποχής ως η απόδειξη των μόνιμων κατηγοριών του αντικομμουνιστικού κόσμου για το μη πραγματικό ενδιαφέρον της ΕΔΑ για το κυπριακό²⁷⁶. Ο αντικομμουνιστικός μηχανισμός θέλοντας να δυσχεράνει ακόμη περισσότερο την ήδη δύσκολη θέση του κόμματος, ενέσπειρε πληροφορίες στον Τύπο για προβλήματα κομματικής συνοχής στην ΕΔΑ. Αυτή ήταν μια από τις πιο συνήθεις τακτικές του για αντιμετώπιση της Αριστεράς²⁷⁷. Ενδεικτικά, τις ημέρες μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα, εφημερίδες, όπως η *Μακεδονία* στη Θεσσαλονίκη, παρουσίασαν πληροφορίες για υφέρπουσα εσωκομματική κρίση στην ΕΔΑ

²⁷⁴Η *Αυγή*, Αθήνα 5 Μαΐου 1955.

²⁷⁵Το *ΒΗΜΑ*, Αθήνα 17 Απριλίου 1955.

²⁷⁶*Απογευματινή*, Αθήνα 11 Απριλίου 1955, *Ακρόπολις*, Αθήνα 3 και 11 Απριλίου 1955.

²⁷⁷ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημήτριος Σοϊμοίρης, κ.1 φακ. 3, «επαρουσιάσθη κατ' αρχάς μεν με το προσώπειο της Δημοκρατικής Παρατάξεως...».

λόγω διαφωνιών ανάμεσα στα κομμουνιστικά στελέχη του κόμματος και στα υπόλοιπα στελέχη²⁷⁸.

Ήταν πράγματι οξύμωρο: η πολιτική ορμή της ΕΔΑ στο κυπριακό θα διακοπεί τον Απρίλιο του '55, στο σημείο που ο κυπριακός αγώνας πήρε την πιο αγωνιστική του μορφή, με την έναρξη των ένοπλων επιχειρήσεων στο νησί. Ακόμη χειρότερα για την ΕΔΑ, η οπισθοχώρησή της ερχόταν σ' ένα σημείο που το κυπριακό θα έμπαινε σε καινούργια μονοπάτια.

Η Τριμερής Διάσκεψη

Τον Ιούνιο του 1955 η Βρετανία πρότεινε τη σύγκληση διάσκεψης στο Λονδίνο με τη συμμετοχή της ίδιας, της Ελλάδας και της Τουρκίας. Με τη διάσκεψη η Βρετανία απέβλεπε στην υποτίμηση του ΟΗΕ ως χώρου επίλυσης διαφορών. Την ίδια ώρα, επεδίωκε να εντάξει και την Τουρκία, η οποία είχε ήδη εκφράσει την αποφασιστικότητα να έχει γνώμη για τις εξελίξεις στην Κύπρο²⁷⁹, ως ισότιμο εταίρο στη συζήτηση για το κυπριακό. Ήταν ένας πολιτικός ελιγμός των Βρετανών. Μια πιθανή διένεξη Τουρκίας και Ελλάδας θα καθιστούσε αναγκαία την επιδιαιτησία της Βρετανίας, καταδεικνύοντας παράλληλα τις πιθανές αρνητικές συνέπειες του αιτήματος των Κυπρίων για αυτοδιάθεση στη σταθερότητα της περιοχής, αλλά και για το ΝΑΤΟ γενικότερα²⁸⁰.

Οι προσκλήσεις προς τις κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας στάλθηκαν στις 30 Ιουνίου 1955. Σχεδόν αμέσως η Τουρκία απάντησε καταφατικά, θεωρώντας ότι για πρώτη φορά η Βρετανία αναγνώριζε το νόμιμο συμφέρον της χώρας στην Κύπρο²⁸¹. Για την ελληνική κυβέρνηση, τα πράγματα δεν ήταν και τόσο εύκολα. Η απουσία του Παπάγου από τα πρωθυπουργικά του καθήκοντα λόγω της ασθένειας που τον ταλαιπωρούσε, δημιουρούσε προβλήματα στην κυβέρνηση. Οι δύο ισχυροί άνδρες της κυβέρνησης, Κανελλόπουλος και

²⁷⁸Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 16 Απριλίου 1955.

²⁷⁹Χριστόφορος Χρηστίδης, *Κυπριακό και Ελληνοτουρκικά. Πορεία μιας εθνικής χρεωκοπίας 1953-1967*, Αθήνα 1967, σ. 103-104.

²⁸⁰Άγγελος Μ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα 2015, σ. 131 και Hatzivassiliou, «Britain and the International.....», σ. 26.

²⁸¹Crouzet, ό,π., *Τόμος Β'*, σ. 649-655.

Στεφανόπουλος, βρίσκονταν σε ασυνεννοησία. Από τη μια ο Στεφανόπουλος είχε αποδεχθεί την πρόσκληση σε κοινό ανακοινωθέν με το βρετανό υπουργό εξωτερικών, Harold Macmillan, και από την άλλη ο Κανελλόπουλος διαβεβαίωνε το ίδιο διάστημα ότι η πρόταση μελετάται. Εκτεθειμένη από τα σοβαρά εσωτερικά προβλήματά της, η κυβέρνηση ζήτησε και πήρε τη συγκατάνευση της αντιπολίτευσης (για τη στάση της οποίας γίνεται εκτενέστερη αναφορά στη συνέχεια), και στις αρχές Ιουλίου επισημοποίησε τη συμμετοχή της στην Τριμερή²⁸².

Η ΕΔΑ δεν είχε αμφιβολία ότι η κυβέρνηση θα αποδεχόταν την πρόταση. Δεν της προξένησε καμιά εντύπωση η εξέλιξη αυτή. Φυσιολογικά, εναντιώθηκε στην προοπτική της Διάσκεψης ως απομάκρυνση από το στόχο της αυτοδιάθεσης. Παράλληλα, εξέφρασε μεγάλη ανησυχία για την ανάμειξη της Τουρκίας διαβλέποντας μια αναβίωση της «παλαιάς ιμπεριαλιστικής αρχής του διαίρει και βασίλευε»²⁸³. Βέβαια, δεν παρέλειψε να επικεντρωθεί στην «ανάμειξη» των ΗΠΑ στη σύγκληση της Τριμερούς, η οποία, κατά την ίδια, είχε ως σκοπό «να μετατρέψει το ιερό αίτημα της απελευθερώσεως της Κύπρου σε πιόνι των αγγλοαμερικάνικων ανταγωνισμών»²⁸⁴. Αυτό, δεν ήταν κάτι καινούργιο: για την ΕΔΑ πίσω από κάθε διπλωματική πρωτοβουλία που αφορούσε το κυπριακό βρίσκονταν οι ΗΠΑ, εγγυητής ενός αρνητικού αποτελέσματος. Ακόμα και αν οι ΗΠΑ δεν φαίνονταν να είχαν κάποιο πρωταγωνιστικό ρόλο, η ΕΔΑ φρόντιζε να επινοεί κάποιο, όπως σε αυτή την περίπτωση. Η Τριμερής ήταν ξεκάθαρα βρετανικής έμπνευσης και είχε συζητηθεί, ήδη από το 1954, στο Υπουργείο Αποικιών. Οι ΗΠΑ απλώς ενθάρρυναν τη βρετανική πρωτοβουλία²⁸⁵. Η επινόηση του ρόλου των ΗΠΑ ήταν ένα από τα πολλά αποτυπώματα του αντιαμερικανισμού της ΕΔΑ και της προσπάθειας προώθησής του.

²⁸²Χατζηβασιλείου, «Η άνοδος.....», σ. 150-152.

²⁸³Η Αυγή, Αθήνα 2 Ιουλίου 1955.

²⁸⁴Στο ίδιο.

²⁸⁵Crouzet, ο.π, Τόμος Β', σ. 650 και Harold MacMillan, *Tides of Fortune 1945-1955*, London 1969, σ. 664.

Ως αντίβαρο στην «αγγλοαμερικάνικη» λύση της διάσκεψης, η ΕΔΑ προέβαλε την προσφυγή στον ΟΗΕ, διαβλέποντας ότι η άνοδος του ανταποικιακού κινήματος έκανε τη συζήτηση του κυπριακού στον ΟΗΕ πιο επιτακτική από ποτέ:

Η θέση της Κυβερνήσεως (εννοεί: για συμμετοχή στη Τριμερή) καθίσταται περισσότερο εγκληματική όταν ληφθή υπ' όψιν ότι μετά την διάσκεψιν του Μπαντούνγκ και την ανάπτυξη του ανταποικιακού πνεύματος, εφέτος, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, υπάρχουν ευνοϊκότερες συνθήκες για να εξασφαλίση η προσφυγή την υποστήριξιν της συντριπτικής πλειοψηφίας των Κρατών-μελών του Ο.Η.Ε²⁸⁶.

Σχεδόν κάθε αναφορά-κριτική της ΕΔΑ στις εξελίξεις στο κυπριακό ακολουθούσε αυτό το μοτίβο: επικέντρωση στην ανάμειξη της Δύσης, η οποία νομοτελειακά θα οδηγούσε σε μια λύση στο κυπριακό που θα εξυπηρετούσε τα δυτικά συμφέροντα σε βάρος του κυπριακού λαού, και ταυτόχρονη υπόδειξη του εναλλακτικού δρόμου: της λύσης του κυπριακού στο πλαίσιο της ένταξης στο στρατόπεδο της ειρήνης και της ουδετερότητας, την οποία εκείνη την περίοδο ενσάρκωνε το αναδυόμενο αντιιμπεριαλιστικό κίνημα των αδέσμευτων χωρών.

Η πιο πάνω αναφορά στο Μπαντούνγκ, είχε να κάνει με τη διάσκεψη στην πόλη της Ινδονησίας τον Απρίλιο του 1955. Ήταν μια πρώτη, φιλόδοξη - ανταποικιακού χαρακτήρα- προσπάθεια των αφροασιατικών χωρών για συνεργασία μεταξύ τους ως αντίδραση στην τάση των αποικιακών χωρών για επέμβαση στις εσωτερικές τους υποθέσεις²⁸⁷. Παρόλο που η απαιτούμενη σύμπνοια ανάμεσα στις χώρες του συνεδρίου δεν είχε επιτευχθεί, ιδιαίτερα ανάμεσα σε χώρες όπως η κομμουνιστική Κίνα και σε φιλοδυτικές (όπως το

²⁸⁶Η Αυγή, Αθήνα 16 Ιουλίου 1955.

²⁸⁷Οι συμμετέχοντες της διάσκεψης ήταν χώρες της Αφρικής και της Ασίας, οι περισσότερες από τις οποίες είχαν κερδίσει την ανεξαρτησία τους σχετικά πρόσφατα. Βλ: Amitav Acharya-See Seng Tan, «The Normative relevance of the Bandung Conference for Contemporary Asian and International Order» στο Amitav Acharya-See Seng Tan (eds) *Bandung revisited. The legacy of the 1955 Asian-African Conference for International Order*, Singapore 2008, σ. 1-16.

Ιράκ, Πακιστάν, Τουρκία), αυτό δεν έμοιαζε να ενοχλεί την ΕΔΑ. Πρόθυμη να παραβλέψει τα μειονεκτήματα του συνεδρίου, παρουσίασε μια εικόνα ενότητας και ομαδικής καταδίκης του ιμπεριαλισμού²⁸⁸. Ήλπιζε, ότι το φανταστικά ενωμένο αντιαποικιακό κίνημα στο Μπαντούνγκ θα υποστήριζε την κυπριακή υπόθεση σε ενδεχόμενη προσφυγή, αν και φρόντισε (η ΕΔΑ) να παραλείψει το γεγονός ότι η διάσκεψη δεν ασχολήθηκε καν με το κυπριακό²⁸⁹.

Γιατί, όμως, η ΕΔΑ επέμενε τόσο πολύ σε μια διάσκεψη της οποίας η επιτυχία ήταν αμφίβολη και χωρίς –άμεση τουλάχιστον- σχέση με το κυπριακό; Η ΕΔΑ δήλωνε ότι η αλληλεγγύη προς το Μπαντούνγκ, και κατά συνέπεια προς το αντιαποικιακό κίνημα, θα εξασφάλιζε τις απαραίτητες ψήφους για μια θετική ετυμηγορία στον ΟΗΕ σε πιθανή ελληνική προσφυγή. Είναι γεγονός ότι χώρες του αντιαποικιακού κόσμου, όπως η Ινδία, δεν στήριξαν την ελληνική προσφυγή, αλλά αυτό δεν οφειλόταν στη δυτικόφιλη πολιτική της Ελλάδας· οφειλόταν στο γεγονός ότι το αίτημα για αυτοδιάθεση-Ένωση ξένιζε τις χώρες οι οποίες διαπνέονταν από αντιαποικιακό πνεύμα²⁹⁰.

Όπως και να είχε, ακόμη και μια θετική ετυμηγορία στον ΟΗΕ πιθανότατα δεν θα άλλαζε δραματικά τις εξελίξεις στο κυπριακό. Και υπήρχε πάντα το πολύ σοβαρό ενδεχόμενο, παρά την εξασφάλιση συμπαράστασης, η Ελλάδα να μην κέρδιζε την ψηφοφορία. Στον ΟΗΕ παρά την εισδοχή χωρών-πρώην αποικιών, οι ΗΠΑ εξακολουθούσαν να ασκούν καθοριστική επιρροή για την έκβαση της ελληνικής προσφυγής²⁹¹. Και οι ΗΠΑ, όπως είδαμε, δεν ήταν διατεθειμένη να στηρίξει το ελληνικό αίτημα στον ΟΗΕ. Αυτά είναι απίθανο να μην τα είχε υπόψη της η ΕΔΑ. Αλλού όμως ήθελε να οδηγήσει τα

²⁸⁸Η Αυγή, Αθήνα 14 Απριλίου 1955.

²⁸⁹ΤΝΑ, FO 371/117633, «Statement by Archbishop of Cyprus». Βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών προς Υπουργείο Αποικιών.

²⁹⁰Χειλά, «Η αυτοδιάθεση των λαών.....» στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974. Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Αθήνα 2013, σ. 75-76.

²⁹¹Μενέλαος Αλεξανδράκης, Βύρων Θεοδωρόπουλος, Ευστάθιος Λαγάκος, *Το κυπριακό 1950-1974. Μια ενδοσκόπηση*, Αθήνα 1987, σ. 122.

πράγματα: Το Μπαντούνγκ εκπροσωπούσε στα μάτια της Αριστεράς το στρατόπεδο της ουδετερότητας. Χρησιμοποιώντας ως πρόφαση την αναζήτηση ψήφων υπέρ της κυπριακής υπόθεσης, επεδίωκε την ταύτιση με τον «ουδέτερο» κόσμο, ακολουθώντας την πολιτική νόρμα όλων των κομμουνιστικών κομμάτων της Δύσης εκείνη την περίοδο²⁹².

Θέλοντας να προλειάνει το δρόμο προς την προσφυγή, η ΕΔΑ πρότεινε τη σύγκληση «Πανεθνικής Επιτροπής». Στην Επιτροπή θα συμμετείχαν όλα τα κόμματα και οργανώσεις όχι μόνο της Ελλάδας (είναι αυτονόητο ότι εξαιρούνταν το κυβερνητικό κόμμα), αλλά και της Κύπρου, με κύριο στόχο τη διοργάνωση συλλαλητηρίων προκειμένου να ασκηθεί πίεση για προσφυγή²⁹³. Το κάλεσμα στην αντιπολίτευση για συμμετοχή σε ένα κοινό όργανο με αποκλειστική ενασχόληση το κυπριακό, δεν ήταν τυχαίο. Υπαγορευόταν από το φόβο παράτασης της περιθωριοποίησης του κόμματος εξαιτίας των θέσεων του απέναντι στην ΕΟΚΑ: Η ΕΔΑ μη μπορώντας να συμμετάσχει σε διαδηλώσεις υπέρ της ΕΟΚΑ είχε χάσει ακόμη και το «πεζοδρόμιο», το μόνο δρόμο υπεράσπισης του κυπριακού αγώνα που είχε ως τώρα. Επιπλέον δεν είχε λόγο στις πολιτικές εξελίξεις του τόπου αφού ήταν εκτός Βουλής και παρέμενε αποκλεισμένη -λόγω ιδεολογίας- από το Συμβούλιο του Στέμματος²⁹⁴.

Η πρόταση για «Εθνική Επιτροπή» έμοιαζε να θέλει να υποκαταστήσει τον αποκλεισμό της από το Συμβούλιο του Στέμματος, του οποίου τη σύγκληση

²⁹²Fernando Claudin, *The Communist Movement. From Comintern to Cominform. Part Two. The Zenith of Stalinism*, New York, 1975 σ. 582-584.

²⁹³ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 480.1, «Επί των προτάσεων της Διοικούσης Επιτροπής της ΕΔΑ, ο Αρχηγός του Ριζοσπαστικού Κόμματος, κ. Ρέντης εδήλωσε τα εξής» και *Η Αυγή*, Αθήνα 16 Ιουλίου 1955.

²⁹⁴Το Συμβούλιο του Στέμματος ήταν ένα άτυπο-συμβουλευτικό όργανο υπό την αιγίδα του βασιλιά, συγκαλούνταν για τη συζήτηση μείζονος σημασίας εθνικών θεμάτων και συμμετείχαν σ' αυτό, αν και η σύνθεση του δεν ήταν σταθερή, κυρίως οι ηγέτες των κοινοβουλευτικών κομμάτων, πρώην πρωθυπουργοί και οι αρχηγοί των ενόπλων δυνάμεων. Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, 1800-2010*, Αθήνα 2011, σ. 384.

ζητούσε εκείνη την περίοδο η κοινοβουλευτική αντιπολίτευση²⁹⁵. Η δε αναφορά για συμπερίληψη και των πολιτικών οργανώσεων της Κύπρου στην προτεινόμενη «Επιτροπή» (υπονοώντας προφανώς το ΑΚΕΛ), ίσως αποτελούσε και μια έμμεση μορφή αποδοκιμασίας προς το Μακάριο και την επιμονή του στον αποκλεισμό της κυπριακής αριστεράς από τη συνεργασία με την Εθναρχία. Ταυτόχρονα, η πρόταση για «Πανεθνική Επιτροπή» ήταν και μια υπόνοια αμφισβήτησης προς την ΕΟΚΑ, προτείνοντας μια εναλλακτική μορφή διεκδίκησης πέρα από τον ένοπλο αγώνα.

Η πρόταση για σύγκληση «Πανεθνικής Επιτροπής» έπεσε στο κενό. Προσωπικότητες της αντιπολίτευσης, όπως ο Βενιζέλος, προσυπέγραψαν - χωρίς μάλιστα ιδιαίτερες επιφυλάξεις- τη συμμετοχή της χώρας στην Τριμερή. Η κύρια ανησυχία του Βενιζέλου ως προς τη συμμετοχή στην Διάσκεψη δεν φάνηκε να ήταν οι τυχόν επιπτώσεις στην υπόθεση αυτοδιάθεση, αλλά οι τυχόν επιπλοκές που θα προέκυπταν στις ελληνοτουρκικές σχέσεις από τη συμμετοχή της Τουρκίας στην Τριμερή. Ο Βενιζέλος είχε κάθε λόγο να ανησυχεί για την πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων, ως ο αρχιτέκτονας της ελληνοτουρκικής φιλίας στις αρχές της δεκαετίας. Και για αυτό φρόντισε να επιστήσει την προσοχή στην κυβέρνηση πως δεν πρέπει επ' ουδενί λόγω στην Τριμερή «να δημιουργηθεί ζήτημα με Τουρκίαν, ίνα μη διαταραχθούν αι συμμαχικά μετ' αυτής σχέσεις μας²⁹⁶». Διακριτικά, μάλιστα, ο Βενιζέλος υποβάθμισε και την αναγκαιότητα μιας νέας προσφυγής στον ΟΗΕ για το κυπριακό:

Όσον αφορά την χρονολογίαν καταθέσεων της προσφυγής δηλ. πρό ή μετά την 20^{ην} Ιουλίου ε.ε., τούτο είναι θέμα της αρμοδιότητος της

²⁹⁵Ελευθερία, Αθήνα 2 Ιουλίου 1955. Το Συμβούλιο του στέμματος είχε συγκληθεί, πάντως, για τελευταία φορά το 1951. Βασιλική Π. Μεσθανέως, *Η αντιπολίτευση στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, 1949-1963*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 117-119.

²⁹⁶Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής (ΙΚΚ), Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φακ. 24 Α/002280, « Απόψεις κ. Βενιζέλου επί βρετανικής προσκλήσεως δια συζήτηση του κυπριακού», 1/7/55 και Άγγελος Βλάχος, *Δέκα χρόνια κυπριακού*, Αθήνα 1980, σ. 107-108.

*Κυβερνήσεως ήτις χειρίζεται το θέμα. Τούτο, φυσικά εφ' όσον ευρισκόμεθα εντός των προθεσμιών καταθέσεως της προσφυγής*²⁹⁷

Η απουσία έμφασης από το Βενιζέλο στην αναγκαιότητα προσφυγής και η προθυμία για υποχωρήσεις προκάλεσε την αντίδραση του Αλέξη Κύρου, ο οποίος πριν από μερικούς μήνες είχε παραιτηθεί από τη θέση του Γενικού Διευθυντή του Υπουργείου Εξωτερικών, χρεωμένος με την αποτυχία στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Σε προσωπική του επιστολή προς το Βενιζέλο, άφησε υπόνοιες για μικροκομματικές σκοπιμότητες πίσω από τις μειωμένες αντιστάσεις του στο θέμα της συμμετοχής στην Τριμερή²⁹⁸. Είναι αλήθεια, ότι, ο Βενιζέλος εκείνο το διάστημα κατέβαλλε προσπάθεια συσπείρωσης του Κέντρου υπό ένα ενιαίο κομματικό σχηματισμό, προβάλλοντας ως ο επίδοξος διάδοχος του Παπάγου²⁹⁹. Ως διεκδικητής της πρωθυπουργίας ο Βενιζέλος γνώριζε ότι για να κερδίσει την απαραίτητη, για τις φιλοδοξίες του, εμπιστοσύνη των συμμάχων και την εύνοιά τους, θα έπρεπε να επιδείξει μετριοπαθή στάση στο κυπριακό και ιδιαίτερα στο θέμα της Τριμερούς. Ο Κύρου άμεσα αναμειγμένος στο κυπριακό ως πριν από λίγο καιρό, ήταν γνώστης των μικροκομματικών σκοπιμοτήτων των πολιτικών της χώρας και ίσως και των απόψεων του Βενιζέλου για μια γρήγορη συμβιβαστική λύση στο κυπριακό ζήτημα. Ακόμη, δεν αποκλείεται πίσω από τις υπόνοιες προς το Βενιζέλο να κρυβόταν και κάποια πικρία. Μετά την αποτυχημένη προσφυγή του '54, ο Σοφοκλής Βενιζέλος, όπως παλαιότερα ο πατέρας του Ελευθέριος Βενιζέλος, μαζί με την πλειοψηφία της πολιτικής ζωής του τόπου, του είχαν φορτώσει, για δεύτερη φορά³⁰⁰, ακόμη μια αποτυχία στο κυπριακό³⁰¹.

²⁹⁷Στο ίδιο.

²⁹⁸Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ. 25, φ. 226/25/22, «Τα προσωπικά συναισθήματα δημόσιων υπαλλήλων....», 8/7/55.

²⁹⁹Ριζάς, «Η ελληνική πολιτική.....». σ. 151.

³⁰⁰Ο Αλέξης Κύρου αναλαμβάνοντας τον Ιούνιο του 1930 ως Πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο αναμείχθηκε έντονα στο ενωτικό κίνημα. Κατά την περίοδο των Οκτωβριανών είχε θεωρηθεί από την κυβέρνηση Ελευθέριου Βενιζέλου, η οποία καταδίκασε τις αντιβρετανικές εκδηλώσεις των Ελλήνων της Κύπρου, ως υποκινητής της εξέγερσης, με αποτέλεσμα να ανακληθεί. Ο Κύρου απογοητευμένος από τη στάση του Ελευθέριου Βενιζέλου μετακινήθηκε από το στρατόπεδο των βενιζελικών στους αντιβενιζελικούς. Για μια -αυτοβιογραφική-

Ο Στεφανόπουλος λίγο μετά το τέλος της Τριμερούς επεχείρησε ένα απολογισμό της, θέλοντας να αμβλύνει τις ευθύνες του ιδίου και της κυβέρνησης για την αποτυχία της Διάσκεψης. Ισχυρίστηκε ότι μόνο δύο κόμματα της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, ΕΠΕΚ (Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου) και ΔΚΕΛ, έθεσαν ως όρο συμμετοχής στην Τριμερή την αποδοχή της αυτοδιάθεσης από τους Βρετανούς³⁰². Ο Στεφανόπουλος είχε εν μέρει δίκαιο. Με εξαίρεση τον Παπανδρέου³⁰³, τα υπόλοιπα ισχυρά κόμματα της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, τα νεοπαγή, Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση (ΦΔΕ)³⁰⁴, υπό τον Σοφοκλή Βενιζέλο, και το κόμμα των Προοδευτικών του Μαρκεζίνη³⁰⁵, δεν είχαν θέσει ένα τέτοιο όρο. Γνώριζαν ότι αν έθεταν ένα τέτοιο όρο αυτό θα ήταν αποτρεπτικό για τη διεξαγωγή της Διάσκεψης, ρισκάροντας να πέσουν στη δυσμένεια των συμμάχων. Ανέφεραν, βέβαια, το θέμα της αυτοδιάθεσης στις δημόσιες παρεμβάσεις τους, αλλά μόνο ως ευκαταίο ενδεχόμενο³⁰⁶. Το δυστύχημα όμως για τους Βενιζέλο και Μαρκεζίνη, ήταν ότι εξαναγκαζόμενοι από τον Μακάριο να υιοθετήσουν τη θέση για

αποτύπωση της δράσης του Κύρου κατά την περίοδο των Οκτωβριανών βλ: Αλέξης Κύρου, *Όνειρα και Πραγματικότητα: σαραπέντε χρόνια διπλωματικής ζωής*, Αθήνα 1972.

³⁰¹Γεροζήσης (επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Α', σ. σ. 74.

³⁰²Γεννάδειος Βιβλιοθήκη Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, φακ. 115, υποφ. 2, «Το κυπριακόν εις την Διάσκεψιν Λονδίνου και την Γ. Συνέλευσιν του ΟΗΕ».

³⁰³Συγκεκριμένα, ο Παπανδρέου δήλωσε από το βήμα της βουλής ότι αν οι Βρετανοί δεν προχωρούσαν σε αναγνώριση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των Κυπρίων πριν από την έναρξη της Τριμερούς τότε θα ήταν καλύτερα η Ελλάδα να μην λάβει μέρος στη Διάσκεψη. Γεροζήσης (επιμ.) *ο.π.*, Τόμος Α', σ. 99.

³⁰⁴Ιδρύθηκε στις 11 Απριλίου 1955. Η προσχώρηση στο νεοσύστατο κόμμα του Κέντρου βουλευτών από το Κόμμα των Φιλελευθέρων, την ΕΠΕΚ και ανεξάρτητων βουλευτών, κατέστησε τη ΦΔΕ αξιόλογη κοινοβουλευτική δύναμη (συνολικά είχε εικοσιτέσσερις βουλευτές). Νικολακόπουλος, «Η πολιτική πορεία...», σ. 122-123.

³⁰⁵Ιδρύθηκε τον Φεβρουάριο του 1955.

³⁰⁶Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ. 11, φ. 226/11/101, «Απόψεις Α.Ε κ. Βενιζέλου επί βρετανικής προσκλήσεως διά συζήτησιν Κυπριακού», 1/7/1955. Ο Μαρκεζίνης όταν κλήθηκε από τον Κανελλόπουλο να διατυπώσει τη γνώμη του σχετικά με την βρετανική πρόταση για συμμετοχή στη Διάσκεψη, απέφυγε να πάρει σαφή θέση. Πίσω από την ασάφεια του Μαρκεζίνη, πιστεύουμε ότι κρύβεται η προτεραιότητά του για ανάκαμψη των ελληνοβρετανικών σχέσεων και η προσπάθειά του –εκείνο το διάστημα- να κερδίσει την εύνοια των Βρετανών, προβάλλοντας ως επίδοξος διάδοχος του Παπάγου. Για τις προσπάθειες του Μαρκεζίνη να κερδίσει την εύνοια των Βρετανών και τις φιλοδοξίες του για την ανάληψη της πρωθυπουργίας, βλ: TNA, FO 286/1263, «Record of conversation with Spiros Markezinis 1 Oct 1955». Ταξίαρχος Hobbs, στρατιωτικός ακόλουθος της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, προς (:).

προσφυγή στον ΟΗΕ πριν από την Τριμερή, προκάλεσαν αυτό που ήθελαν εξ αρχής να αποφύγουν: τη δυσαρέσκεια των συμμάχων. Δύσκολα άλλωστε θα μπορούσαν να μην υποκύψουν στις πιέσεις του Μακάριου. Ακόμα και η κυβέρνηση υποχωρώντας και αυτή στις πιέσεις του Μακάριου αναγκάστηκε να καταθέσει προσφυγή στον ΟΗΕ πριν την Τριμερή³⁰⁷.

Η επιρροή του Μακάριου, σε συνδυασμό με την αδυναμία της κυβέρνησης λόγω της ασθένειας Παπάγου και τα προβλήματα συνοχής που αντιμετώπιζε η κεντρικά αντιπολίτευση, είναι γεγονός ότι είχε αυξηθεί κατά πολύ. Είναι χαρακτηριστικό, ότι κανένα από τα μεγάλα κόμματα της αντιπολίτευσης (Προοδευτικοί, ΦΔΕ, Φιλελεύθεροι) δεν έθεσαν ως προαπαιτούμενο αποδοχής της Τριμερούς τη συμμετοχή του Μακάριου ως εκπροσώπου του κυπριακού λαού στη Διάσκεψη. Φοβόντουσαν, προφανώς, μήπως ο Μακάριος τορπιλίσει τη Διάσκεψη και δυσχεράνει ακόμη περισσότερο τις σχέσεις της χώρας με τους συμμάχους. Η επιρροή του εκπροσώπου των Ελλήνων της Κύπρου, τρώμαζε ακόμη και τον βρετανό Πρωθυπουργό, Anthony Eden, ο οποίος έγραφε στα απομνημονεύματά του για το Μακάριο: «Ήταν αποφασισμένος να δημιουργήσει όσο το δυνατόν πιο σοβαρά προβλήματα»³⁰⁸ στην πορεία διεξαγωγής της Τριμερούς. Η μη πρόσκληση του Μακάριου στην Τριμερή είχε άλλωστε να κάνει με το φόβο των Βρετανών να μη βρεθεί ο Στεφανόπουλος υπό την επιρροή του ηγέτη της Εθναρχίας³⁰⁹. Ο Μαρκεζίνης, ο οποίος διέθετε υπολογίσιμη κοινοβουλευτική δύναμη (άμεσα μετά την ίδρυση του κόμματος του είχαν προσχωρήσει σ' αυτό 23 βουλευτές καθιστώντας το τρίτη

³⁰⁷TNA, FO 371/11764, «Iraclis Araouso came to see me at his request....», 4/8/55. Armitage προς John Martin (Υπουργείο Αποικιών). Για τον αντίκτυπο των πιέσεων που άσκησε ο Μακάριος τις μέρες Ιουλίου 1955 στην ελληνική κυβέρνηση για την κατάθεση προσφυγής βλ. Δημήτρης Ι. Καραγεώργος, *Η διαδρομή του Ελληνικού Συναγερμού. Από την Ίδρυση του ως την αδρανοποίηση του, 1951-1956*, διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Β' Κύκλος Μεταπτυχιακών Σπουδών, Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2015, σ. 514-520.

³⁰⁸Anthony Eden, *The Memoirs of Sir Anthony Eden. Full Circle*, London 1960, σ. 399.

³⁰⁹TNA, FO 371/117647, « In Jack Ward's absence on leave....». Επιστολή του Συμβούλου της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, Lambert, στον Sir Charles Peake.

κοινοβουλευτική δύναμη³¹⁰) και φιλοδοξίες ότι θα διαδεχόταν τον ετοιμοθάνατο Παπάγο στην πρωθυπουργία της χώρας, θέλησε να καθησυχάσει την αγωνία των Βρετανών: τους διαβεβαίωσε ότι μόλις αναλάμβανε τα ηνία της χώρας, θα ήλεγχε το Μακάριο³¹¹. Προς το παρόν, όμως, το ασταθές πολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας δύσκολα μπορούσε να υπαγορεύσει οτιδήποτε στο Μακάριο.

Από την άλλη, η ΕΔΑ, θεωρητικά, συνέκλινε πολύ περισσότερο από την αντιπολίτευση προς τις θέσεις του Μακαρίου. Πέρα από τις ισχυρές ενστάσεις Μακαρίου και ΕΔΑ στη συμμετοχή της Ελλάδας στην Τριμερή, η ΕΔΑ, όπως και ο Μακάριος, έθεταν ως προαπαιτούμενα για συμμετοχή στη Διάσκεψη την αναγνώριση της αρχής της αυτοδιάθεσης και την κατάθεση προσφυγής στον ΟΗΕ. Επιπλέον, υπήρχε και η στροφή του Μακαρίου προς το ανταποικιακό κίνημα με τη συμμετοχή του τελευταίου στη διάσκεψη του Μπαντούνγκ. Παρά τις συγκλίσεις, η ΕΔΑ, σε αντιδιαστολή ακόμη και με το ΚΚΕ, το οποίο εκείνη την περίοδο τηρούσε ευμενή στάση απέναντι στο Μακάριο λόγω των αντιρρήσεων του τελευταίου για την Τριμερή³¹², προτίμησε να κρατήσει αποστάσεις από τον ηγέτη των Ελλήνων της Κύπρου και την πολιτική του. Σ' αυτό έπαιξε ρόλο η γενικότερη εφεκτική στάση της ΕΔΑ προς τον Μακάριο μέχρι εκείνο το σημείο, αλλά και κάποιες δηλώσεις του Μακαρίου εκείνη την περίοδο. Συγκεκριμένα, ο Μακάριος βάλλοντας εκείνο το διάστημα κατά της Τριμερούς, δεν παρέλειπε να επαναλαμβάνει τη θέση του ότι το κυπριακό είναι διμερές ζήτημα μεταξύ της ελληνικής και της αγγλικής κυβέρνησης³¹³. Αυτό ήταν κάτι που αντιτίθονταν στην διεθνοποιημένη οπτική του κυπριακού που είχε η ΕΔΑ, υπενθυμίζοντάς της την ίδια ώρα ότι ο Μακάριος παρέμενε ένας φιλοδυτικός ηγέτης. Ένας άλλος λόγος για τη μη ευδοκίμηση των

³¹⁰Γιώργος Ρωμαιοσ, *Η περιπέτεια του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα, Τόμος Γ' 1940-1974*, Αθήνα 2012, σ.250.

³¹¹TNA, FO 286/1263, «Record of conversation with Spiros Markezinis 1 Oct 1955». Ταξίαρχος Hobbs, στρατιωτικός ακόλουθος της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, προς (:).

³¹²ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Ελεύθερη Ελλάδα», κ. 60, «Οι τελευταίες εξελίξεις του κυπριακού φανέρωσαν ότι υπάρχει...», 20/7/55.

³¹³Νίκος Κρασιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα 1981, σ. 99.

συγκυριακών συγκλίσεων, ήταν και η, σχεδόν, ανοικτή υποστήριξη του Μακαρίου προς τον αγώνα της ΕΟΚΑ³¹⁴.

Ακόμη και όταν ο Μακάριος πέτυχε να πείσει την ελληνική κυβέρνηση να καταθέσει προσφυγή για το κυπριακό πριν την Τριμερή, η ΕΔΑ πάλι δεν ενθουσιάστηκε· παρά το γεγονός ότι είχε προσδώσει στο εγχείρημα χαρακτήρα πρώτης προτεραιότητας. Χαρακτήρισε την προσφυγή «τυπική»³¹⁵, χωρίς κάποιο αντίκρισμα. Πίσω από την άτονη αντίδραση της Αριστεράς κρυβόταν, ίσως, ο βασικότερος λόγος της άλλοτε φανερής και άλλοτε συγκαλυμμένης αντιπάθειας της ΕΔΑ προς τον Μακάριο, κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του '50. Ο Μακάριος, κατά τον μετέπειτα υπουργό Εξωτερικών της χώρας, Ευάγγελο Αβέρωφ, ήταν αποφασισμένος εκείνη την περίοδο να απογαλακτίσει τις τύχες του κυπριακού από το εθνικό κέντρο αναλαμβάνοντας αυτός την ευθύνη των αποφάσεων· να γίνει, δηλαδή, ο ίδιος «εθνικό κέντρο»³¹⁶. Οι τύχες του κυπριακού ήταν ξεκάθαρο για την ΕΔΑ ότι δεν θα μπορούσαν να αφεθούν στα χέρια του Μακαρίου, ενός φιλοδυτικού ηγέτη, ο οποίος πιθανότατα, όπως διέβλεπε η ΕΔΑ, θα επέλυε το κυπριακό διατηρώντας την Κύπρο στη σφαίρα επιρροής των δυτικών συμμάχων. Θα προτιμούσε η ΕΔΑ η προσφυγή να είναι αποτέλεσμα συντονισμένης προσπάθειας όλων των πολιτικών δυνάμεων σε Ελλάδα και Κύπρο και όχι αποτέλεσμα της μεγάλης επιρροής την οποία ασκούσε εκείνη την περίοδο ο Μακάριος στην ελληνική κυβέρνηση. Είναι, σχεδόν, βέβαιο ότι η ΕΔΑ έβλεπε το κύρος του Μακαρίου και τον πρωταγωνιστικό του ρόλο στο κυπριακό ως μελλοντικό εμπόδιο στο να αναλάβει η ίδια το ρόλο του υπέρμαχου του κυπριακού αγώνα.

Δεν ήταν όμως μόνο η επιρροή του Μακαρίου το μεγάλο πρόβλημα για την ΕΔΑ. Ο Μακάριος αναμείχθηκε πολύ πιο άμεσα, απ' όσο θα υποπτευόταν η

³¹⁴Νέαρχος Νεάρχου (επιμ.) *Απαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ'. Τόμος Β', 1955-Απρίλιος 1957*, Λευκωσία 1992, σ. 48-49, *Crouzet, ο.π.*, Τόμος Β', σ. 663 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 27 Αυγούστου 1955.

³¹⁵*Η Αυγή*, Αθήνα 22 Ιουλίου 1955.

³¹⁶Ευάγγελος Αβέρωφ Τσοίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, Α' Τόμος, Αθήνα 1982, σ. 74.

ΕΔΑ, στην παρεμπόδιση της Αριστεράς από το να εκμεταλλευτεί το κυπριακό: Σύμφωνα με μαρτυρία του κύπριου μεγαλοεπιχειρηματία, Ηρακλή Αραούζου, με έντονη ανάμειξη εκείνο το διάστημα στο κυπριακό (σε ρόλο ανεπίσημου μεσολαβητή μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και Βρετανίας³¹⁷), στα κίνητρα του Μακάριου για κατάθεση προσφυγής πριν τη Διάσκεψη ήταν και η προσπάθεια αναχαίτισης της κινητοποίησης της Αριστεράς προς τον ίδιο σκοπό. Ο Μακάριος, προφανώς, ήθελε να αποφύγει το ενδεχόμενο η προσφυγή να θεωρηθεί ως καρπός των κινητοποιήσεων της Αριστεράς, γεγονός το οποίο θα είχε αρνητικές συνέπειες για την έκβαση της συζήτησης στον ΟΗΕ και επιπλέον θα βάρυνε την αντικομμουνιστική του συνείδηση³¹⁸.

Έτσι, δημιουργείται το παράδοξο η ΕΔΑ να κρατάει αποστάσεις από το μόνο υπολογίσιμο αντίβαρο στη Διάσκεψη. Αν, μάλιστα, προστεθεί και η εναντίωση της ΕΔΑ απέναντι στην ΕΟΚΑ, τότε η υπεράσπιση του κυπριακού αγώνα από την Αριστερά γινόταν κολοβά, χωρίς τους κυριότερους εκπρόσωπους του ενωτικού αγώνα στο νησί. Τα παράδοξα αποτυπώνουν το αδιέξοδο της ΕΔΑ. Την ίδια ώρα, η ελληνική κυβέρνηση φαινόταν αποφασισμένη να επιτύχει λύση στην Τριμερή. Ο Στεφανόπουλος μάλιστα, σύμφωνα με την άποψη του ισχυρού επιχειρηματία, Πρόδρομου Μποδοσάκη-Αθανασιάδη (ο τελευταίος διατηρούσε ιδιαίτερα στενές σχέσεις με την κυβέρνηση Παπάγου), ήταν αποφασισμένος για οποιαδήποτε λύση με την οποία θα μπορούσε να πείσει το κοινοβούλιο και την κοινή γνώμη³¹⁹. Η προοπτική μιας λύσης στην Τριμερή, αναμφίβολα θα ήταν ένα καταστροφικό ενδεχόμενο για την Αριστερά: θα άνοιγε το δρόμο για βελτίωση των σχέσεων με τη Βρετανία, ανασύσταση της ελληνοτουρκικής φιλίας και αναπόφευκτο κατευνασμό του ρεύματος

³¹⁷Η στενή του ανάμειξη στο κυπριακό οφείλεται, κυρίως, στη φιλία του με το βρετανό Υπουργό Αποικιών, Lennox Boyd. *Ελευθερία*, Λευκωσία 31 Αυγούστου 1955.

³¹⁸TNA, FO 371/11764, «Iraclis Araouso came to see me at his request....», 4/8/55. Armitage προς Sir John Martin (Υπουργείο Αποικιών)

³¹⁹Ο Μποδοσάκης εξέφρασε την άποψή του σε συζήτηση που είχε με το Σύμβουλο της βρετανικής πρεσβείας, Anthony Lambert. Τη γνώμη του Μποδοσάκη ο ίδιος ο Lambert την αξιολογούσε ως πολύ αξιόπιστη, ακριβώς λόγω των ιδιαίτερα καλών σχέσεων του έλληνα μεγαλοεπιχειρηματία με την κυβέρνηση Παπάγου. TNA, FO 371/117650, «Since my letter No. 1024/618/55....», 18/8/55. Lambert προς Υπουργείο Εξωτερικών.

ουδετεροφιλίας το οποίο είχε διογκωθεί χάρις στο κυπριακό. Από την άλλη, η συμμαχία με τον Μακάριο κατά της Τριμερούς θα ήταν εξίσου καταστροφική για την επιρροή της ΕΔΑ, αφού τον αγώνα και τις δάφνες υπεράσπισης του κυπριακού θα τις καρπωνόταν ο Μακάριος. Σε δύσκολη θέση, ελλείψει ευνοίωνων επιλογών, η ΕΔΑ παρακολούθησε την έναρξη και τις διεργασίες της Τριμερούς.

Οι εργασίες της Τριμερούς ξεκίνησαν στις 29 Αυγούστου. Η Τουρκία εξέφρασε ανοικτά το ενδιαφέρον της για την Κύπρο με τους Βρετανούς να παρουσιάζονται ως επιδιαιτητές της ελληνοτουρκικής διαμάχης, μη έχοντας καμιά διάθεση για συζήτηση περί αυτοδιάθεσης. Ο νέος υπουργός Εξωτερικών της Βρετανίας, Harold Macmillan, παρουσίασε ένα σχέδιο συντάγματος του οποίου οι λεπτομέρειες δεν ανακοινώθηκαν κατά τη Διάσκεψη. Το περιεχόμενό του αποτελούσε ένα οιονεί σύνταγμα αυτοκυβέρνησης, με σημαντικούς όμως περιορισμούς, οι οποίοι αλλοίωσαν σημαντικά το χαρακτήρα της αυτοκυβέρνησης³²⁰. Υπήρχε η πρόβλεψη για πλειοψηφία ελλήνων βουλευτών στη Συνέλευση, η οποία θα απαρτιζόταν από 13 αιρετούς Έλληνες και 5 Τούρκους, 3 «επίσημα» μέλη και 4 διορισμένους βουλευτές από τις τάξεις του πληθυσμού. Η φαινομενικά όμως ευνοϊκή πρόνοια για τον ελληνικό πληθυσμό ακυρωνόταν από τις υπέρμετρες εξουσίες που διατηρούσε ο βρετανός κυβερνήτης: ο τελευταίος θα είχε τον έλεγχο του οικονομικού τομέα, της άμυνας, της εσωτερικής ασφάλειας και των εξωτερικών σχέσεων, καθιστώντας τη Συνέλευση ουσιαστικά χωρίς αρμοδιότητες³²¹. Στην ακύρωση της ελληνικής πλειοψηφίας στη Συνέλευση συνέβαλε και η πρόβλεψη μιας ιδιότυπης συνεργασίας Ελλάδας, Τουρκίας στη διοίκηση του νησιού, ως ένα ημιεπίσημο διεθνές διευθυντήριο στο οποίο η Ελλάδα θα αποτελούσε

³²⁰Κώστας Χατζηαντωνίου, *Κύπρος 1954-1974. Από το Έπος στην Τραγωδία*, Αθήνα 2007, σ. 41 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η Τριμερής του Λονδίνου: αποτιμήσεις και ζητήματα ερμηνείας», στο α) *Ο πρώτος χρόνος του Αγώνα. Απρίλιος-Μάρτιος 1956*, β) *Ο αγώνας της ΕΟΚΑ κατά το κρίσιμο έτος 1956. Διαλέξεις Ακαδημίας Ιστορικών Σπουδών 2012-2013 και 2013-2014*, Λευκωσία 2017, σ. 35-39.

³²¹Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό Σύνταγμα...», σ. 74-75.

μειοψηφία³²². Στην ουσία οι συνταγματικές προτάσεις Macmillan δεν αποτελούσαν κάποιο καινούργιο στοιχείο στη βρετανική πολιτική, απλώς επιβεβαίωναν γνωστές βρετανικές θέσεις και έδιναν την αίσθηση μιας καλοστημένης συμπαιγνίας Βρετανών και Τούρκων εις βάρος της Ελλάδας³²³. Αυτή την αίσθηση, είχε και η ΕΔΑ.

Η ΕΔΑ χωρίς ιδιαίτερες αναλύσεις απέρριψε το προτεινόμενο σύνταγμα. Έκανε λόγο για «ψευδοσύνταγμα» το οποίο αποσκοπούσε στη ματαιώση της προσφυγής «για να διαφυλαχθούν τα αποικιακά και στρατηγικά συμφέροντα των Άγγλων και του NATO»³²⁴. Κύριο υπεύθυνο για την προσφορά «ψευδοσυντάγματος» και τη διαφαινόμενη αποτυχία της Τριμερούς θεώρησε τον Στεφανόπουλο και την «υποταγή» της ελληνικής κυβέρνησης στις βουλές του NATO³²⁵. Ακόμη και ο Τύπος της Δεξιάς, απογοητευμένος από τις γενικότερες εξελίξεις στη Διάσκεψη, άφησε υπόνοιες για υπέρμετρη μετριοπάθεια της ελληνικής αντιπροσωπείας απέναντι σε Τουρκία και Βρετανία³²⁶. Αποδεικνυόταν, έτσι, ότι οι Στεφανόπουλος και Κανελλόπουλος δεν είχαν τη στήριξη και την εμπιστοσύνη την οποία απολάμβανε στο παρελθόν ο Παπάγος από τους κύκλους της Δεξιάς. Ο τελευταίος βαριά άρρωστος ήταν, ουσιαστικά, εκτός πολιτικού σκηνικού. Δικαιολογημένα λοιπόν, σε κανένα δεν προκάλεσε έκπληξη ότι όχι μόνο η ΕΔΑ αλλά και τα υπόλοιπα κόμματα δεν έλαβαν σοβαρά υπόψη τη συνταγματική πρόταση Macmillan³²⁷. Η πρόταση των Βρετανών ήταν εξ αρχής καταδικασμένη, όχι μόνο λόγω του περιεχομένου της αλλά και λόγω των γεγονότων της νύκτας της 6^{ης} προς 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 σε Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη.

³²²Στο ίδιο.

³²³Crouzet, *ο,π., Τόμος Β', σ. 674* και Holland, «Britain and the Revolt of Cyprus...», σ. 74.

³²⁴*Η Αυγή*, Αθήνα 7 Σεπτεμβρίου 1955.

³²⁵Στο ίδιο.

³²⁶*Η Καθημερινή*, Αθήνα 4 Σεπτεμβρίου 1955.

³²⁷TNA, FO 371/117659, «You will have seen from my telegrams Nos. 461...», 15/9/55. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς Jack Ward (Υπουργείο Εξωτερικών).

Σεπτεμβριανά

Οι βανδαλισμοί των περιουσιών και η «νύκτα του Αγίου Βαρθολομαίου» για την ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη, τα έκτροπα εις βάρος του ελληνικού προξενείου και των ελλαδικών αξιωματικών οι οποίοι υπηρετούσαν στο νατοϊκό στρατηγείο στη Σμύρνη, συνιστούσαν μια τραγωδία για τον Ελληνισμό. Μέσα από αυτή την τραγωδία, όμως, η ΕΔΑ βγήκε ενδυναμωμένη:

Ουδέποτε, όμως, απέβλεψε ο κ. Στεφανόπουλος προς το Κυπριακόν, όπως είχε αποβλέψει ο Ελληνικός λαός και ο στρατάρχης Παπάγος προς της τραγικής ασθένειάς του. Δεν πταίει, ίσως, δι' αυτό, ο κ. Υπουργός των Εξωτερικών, όπως δεν πταίει διότι δεν εγεννήθη πραγματικός πολιτικός ανήρ με ευρύτερας εθνικάς επιδιώξεις, αλλά ραδιούργος μικροπολιτικός, με ιδιοτελείς, μόνον, και ταπεινάς μικροφιλοδοξίας. Το Κυπριακόν το αντιμετώπισεν, αποκλειστικώς και μόνον, ως μέσον προσελκύσεως, επί του προσώπου του, της πρόσκαιρου ευνοίας των Αμερικανών αρμοδίων δια την ενδεχομένην διαδοχήν του ασθενούς Στρατάρχου³²⁸.

Αν εξαιρέσει κανείς το κομμάτι εκθειαςμού της πολιτικής Παπάγου στο κυπριακό, το παραπάνω άρθρο της 12^{ης} Σεπτεμβρίου θα μπορούσε να είχε γραφτεί στην *Αυγή*. Και όμως, δημοσιεύθηκε στη συντηρητική-φιλομαρκεζινική *Εστία*, η οποία στο παρελθόν είχε διατηρήσει εφεκτική στάση απέναντι στον Στεφανόπουλο και τους χειρισμούς του στο κυπριακό³²⁹. Η όποια όμως συναίνεση-ανοχή της κοινής γνώμης και του Τύπου υπήρξε γύρω από τις ενέργειες των δύο αντιπροέδρων (Κανελλόπουλος-Στεφανόπουλος) στο παρελθόν, είχε θαφτεί κάτω από τα συντρίμια του πογκρόμ στην Κωνσταντινούπολη. Όπως είχαν θαφτεί και τα απομεινάριά της ελληνοτουρκικής φιλίας. Κανείς στην Ελλάδα δεν είχε αμφιβολία ότι τα επεισόδια ήταν προμελετημένα και οργανωμένα από την τουρκική

³²⁸*Εστία*, Αθήνα 12 Σεπτεμβρίου 1955.

³²⁹*Εστία*, Αθήνα 29 Αυγούστου 1955.

κυβέρνηση, παρά την προσπάθεια της τελευταίας να στρέψει αλλού την προσοχή, υποδεικνύοντας τους κομμουνιστές ως ένοχους³³⁰.

Σύσσωμος ο Τύπος ανήγγειλε το τέλος της ελληνοτουρκικής φιλίας³³¹, με ορισμένες εφημερίδες να αφήνουν ανοικτό ακόμη και το ενδεχόμενο ενός πολέμου με την Τουρκία³³². Οι αναφορές στη γείτονα χώρα μαρτυρούσαν την επαναφορά των Τούρκων στο καθεστώς του «προαιώνιου εχθρού». Ο Δημήτρης Ψαθάς εισηγήθηκε τα γιαταγάνια και τα καριοφίλια του '21 ως το μόνο τρόπο προσέγγισης των «μεμέτηδων»- όπως υποτιμητικά τους αποκαλούσε- αλλά και σωφρονισμού τους³³³. Το λαμπρό '21 επανερχόταν συνεχώς εκείνες τις ημέρες, δεικτική υπόμνηση ότι, όπως και τότε, έτσι και τώρα, οι Έλληνες μπορούσαν να τα βάλουν με την Τουρκία. Στο πνεύμα των ημερών ο Φώτης Κόντογλου στο συντηρητικό περιοδικό *Νέα Εστία* παρουσίασε αφιέρωμα στον Βασίλη Μιχαηλίδη και το ποίημα του «9^η Ιουλίου» το οποίο ξεκινούσε με τους διάσημους πρώτους στίχους του ποιήματος, σημειώνοντας: «πρέπει να 'χει πέτρινη καρδιά όποιος Έλληνας το διαβάσει και δεν δακρύσει»³³⁴.

Η Αριστερά σε μια πρόσληψη του '21 με βάση την προοπτική του σήμερα, «ανακαλύπτει» τη ρωσόφιλη πλευρά του Διονύσιου Σολωμού: Τον Οκτώβριο, το καθοδηγούμενο από την Αριστερά περιοδικό³³⁵, *Επιθεώρηση Τέχνης*, φιλοξένησε μια μελέτη με τίτλο: «Ο πατριωτισμός του Σολωμού και οι υβριστές του». Στο κείμενο απομονώνεται το ρωσόφιλο στοιχείο στα έργα του

³³⁰Γιάννης Δ. Στεφανίδης (επιμ.) *Χριστόφορος Χρηστίδης, Τα Σεπτεμβριανά (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955). Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων*, Αθήνα 2000, σ. 207-217.

³³¹Βλ. ενδεικτικά: *Εστία*, Αθήνα 9 Σεπτεμβρίου 1955, *Η Καθημερινή*, Αθήνα 10 και 15 Σεπτεμβρίου 1955, *Εθνικός Κήρυξ*, Αθήνα 15 Σεπτεμβρίου 1955.

³³²*Εθνικός Κήρυξ*, Αθήνα 14 Σεπτεμβρίου 1955.

³³³*ΤΑ ΝΕΑ*, Αθήνα 12 Σεπτεμβρίου 1955.

³³⁴Αλέξανδρος Δ. Μπαζούκης, «Ένας νέος «Εθνικός Βάρδος»; Όψεις της προβολής και της πρόσληψης του Βασίλη Μιχαηλίδη και του έργου του σε ελλαδικά έντυπα στη δεκαετία του 1950» στο *Βασίλης Μιχαηλίδης, 95 χρόνια από το θάνατο του. Πρακτικά ημερίδας. Λευκωσία, 12 Δεκεμβρίου 2012*, Λευκωσία 2015, σ. 150-152 και *Ελευθερία*, Αθήνα 28 Οκτωβρίου 1955.

³³⁵Άννα Ματθαίου-Στρατής Μπουρνάζος-Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Φίλιππος Ηλιού: Ψηφίδες Ιστορίας και Πολιτικής του Εικοστού Αιώνα*, Αθήνα 2007, σ. 319-320. Για την Επιθεώρηση Τέχνης βλ. Αιμιλία Καραλή, *Μια ημιτελής άνοιξη.... Ιδεολογία, πολιτική και λογοτεχνία στο περιοδικό Επιθεώρηση Τέχνης 1954-1967*, Αθήνα 2005.

Σολωμού, η έκκληση του για ρωσική βοήθεια προς την ελληνική επανάσταση, αλλά και η καταγγελία του για τη βρετανική πολιτική την περίοδο του αγώνα των Ελλήνων³³⁶. Η σημειολογία είναι ξεκάθαρη: η Αριστερά του '55 προέτασε απέναντι στην αγγλοτουρκική πολιτική, τη στροφή προς την ΕΣΣΔ επικαλούμενη το Διονύσιο Σολωμό, τον οποίο η διανοήση της Αριστεράς προσπαθούσε εκείνο το διάστημα να οικειοποιηθεί προσδίδοντας στα έργα του «αριστεριζουσες» προεκτάσεις³³⁷.

Οι εικόνες του 1952, της επίσκεψης του Τούρκου προέδρου Bayar στην Ελλάδα και του ελληνικού βασιλικού ζεύγους στην Τουρκία, της ενθουσιώδους υποδοχής που έτυχαν από τον ελληνικό και τουρκικό λαό αντίστοιχα, έμοιαζαν πολύ μακρινές. Έμπλεος ενθουσιασμού, ο Πασαλίδης ανακοίνωσε το τέλος της ελληνοτουρκικής φιλίας³³⁸.

Παρά τον όποιο ενθουσιασμό, ο γενικευμένος οξυμμένος αντιτουρκισμός συνιστούσε και ένα πρόβλημα για την ΕΔΑ. Η αντιμετώπιση της Τουρκίας με όρους 1821, δηλαδή ως του προαιώνιου «εχθρού του έθνους», επισκίαζε την άλλη, πιο πρόσφατη, ιδιότητα της Τουρκίας: αυτή του συμμάχου του ΝΑΤΟ. Οι επιθέσεις προς την Τουρκία, όπως μετά λύπης διαπίστωνε η ΕΔΑ, δεν άγγιζαν το ΝΑΤΟ και τους Αμερικανούς, τουλάχιστον στο βαθμό που θα ήθελε. Την ενδιέφερε η Τουρκία να ιδωθεί ως σύμμαχος του ΝΑΤΟ και όχι ως ο αρχετυπικός εχθρός του έθνους. Παρήγορο όμως για την ίδια, η διαπίστωση ύφεσης των φίλιων αισθημάτων προς τις ΗΠΑ:

Αλλ' ας καμαρώσουν και οι Αμερικανοί πλέον, τα αποτελέσματα της όλης, έναντι της Ελληνοαγγλικής αντιθέσεως, πολιτικής του κ. Ντάλλες και του ατυχεστάτου εν Αθηναις πρεσβευτού των³³⁹.

Στο παραπάνω κείμενο της *Εστίας*, της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955, είναι ευδιάκριτη η απογοήτευση για τη στάση των ΗΠΑ. Όσο περνούσαν, μάλιστα, οι μέρες

³³⁶Γιώργης Βαλτινός, «Ο Πατριωτισμός του Σολωμού και οι υβριστές του» στο *Επιθεώρηση Τέχνης*, τευχ. 10, Οκτώβριος 1955, σ. 325-327.

³³⁷Γιώργος Ανδρειωμένος, *Λογοτεχνικά περιοδικά της αριστεράς και Διονύσιος Σολωμός (1924-1967)*, Αθήνα 1998, σ. 58-59

³³⁸*Η Αυγή*, Αθήνα 8 Σεπτεμβρίου 1955.

³³⁹*Εστία*, Αθήνα 7 Σεπτεμβρίου 1955.

μετά τα γεγονότα σε Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη, η απογοήτευση μεγεθυνόταν. Στην Ελλάδα μετά τις βιαιοπραγίες στην Τουρκία κυριάρχησε η προσδοκία ότι η «προστάτιδα» χώρα του ελεύθερου κόσμου θα πάρει θέση για τα γεγονότα, είτε τιμωρώντας την τουρκική κυβέρνηση είτε εκφράζοντας τη δημόσια καταδίκη της για τα επεισόδια. Η αμερικάνικη πρεσβεία στην Αθήνα παραδέχθηκε ότι κάθε μέρα που περνούσε χωρίς την αμερικάνικη παρέμβαση, η αρχική προσδοκία μετατρέποταν σε διαρκώς ογκούμενη δυσαρέσκεια, μειώνοντας ανησυχητικά το γόητρο της χώρας ανάμεσα στον ελληνικό λαό³⁴⁰. Την εναγώνια αναμονή της παρέμβασης των ΗΠΑ βίωσε προσωπικά και ο σύμβουλος της βρετανικής πρεσβείας, Anthony Lambert. Ανακάλυψε ότι ένας Έλληνας υπήκοος δεν ανησυχούσε λιγότερο από ένα υπηρεσιακό στέλεχος του Υπουργείου Εξωτερικών για το κυπριακό, όταν ένας αγρότης σταμάτησε το αυτοκίνητό του ζητώντας από τον ίδιο εξηγήσεις για την αμερικάνικη στάση³⁴¹. Συναισθανόμενος ότι στο τέλος του δρόμου της απογοήτευσης για την αμερικάνικη στάση ελλόχευε ο κίνδυνος ρήξης με το ΝΑΤΟ, ο διευθυντής της *Νέας Εστίας*, Πέτρος Χάρης, κάλεσε τους διανοούμενους της χώρας να μην «περάσουν αυτό το σύνορο» -της ρήξης με τους συμμάχους- γιατί θα ήταν καταστροφικό³⁴².

Το «σύνορο», όμως, όσο περνούσαν οι μέρες χωρίς να έρχεται η αντίδραση των ΗΠΑ άρχισαν να το προσεγγίζουν εφημερίδες όπως η *Ελευθερία*, προβάλλοντας ως λύσεις την προσωρινή διακοπή των σχέσεων με το ΝΑΤΟ και την ανάκληση των ελλήνων αξιωματικών οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι στο κλιμάκιο του ΝΑΤΟ στη Σμύρνη³⁴³. Την ίδια ώρα, ακόμη και εφημερίδες της Δεξιάς έδειξαν να θέλγονται από την αδέσμευτη εξωτερική πολιτική την

³⁴⁰Foreign Relations of the United States (FRUS), Volume XXIV, 1955-1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean, «Telegram from the Embassy in Greece to the Department of State», 13/9/55 Αμερικάνικη πρεσβεία στην Αθήνα προς αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών και Στεφανίδης, «Έν ονόματι...», σ. 314-315.

³⁴¹TNA/ FO 286/1287, «My letter to Jack Ward No 1024/804/55.....», 15/9/55. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

³⁴²Πέτρος Χάρης, «Ο Μόνος Ανεύθυνος», στο *Νέα Εστία*, τευχ. 677, 15 Σεπτεμβρίου 1955, σ. 1184.

³⁴³*Ελευθερία*, Αθήνα 11 Σεπτεμβρίου 1955.

οποία ακολουθούσε ο Nasser στην Αίγυπτο, παρουσιάζοντας την ως πρότυπο εθνικής εξωτερικής πολιτικής³⁴⁴. Η πλειοψηφία της αντιπολίτευσης δεν έμεινε ανεπηρέαστη από το γενικότερο κλίμα. Συγκεκριμένα, η ΦΔΕ με ανακοίνωση της κατηγόρησε το NATO για «ένοχον αδιαφορία» και ζήτησε επανεξέταση της εξωτερικής πολιτικής³⁴⁵. Ανάλογο ήταν και το αίτημα της ΕΠΕΚ, λιγότερο ήπιο στις αντιδράσεις του ήταν το ΔΚΕΛ το οποίο έκανε νύξεις για αποχώρηση από το NATO³⁴⁶. Ο Παπανδρέου και ο Μαρκεζίνης αποτέλεσαν εξαιρέσεις στις «αντισυμμαχικές» αντιδράσεις των υπολοίπων πολιτικών κομμάτων, με τον Παπανδρέου, όμως, να παραδέχεται την απομόνωση της χώρας από τους συμμάχους μετά τα γεγονότα στην Πόλη και Σμύρνη³⁴⁷.

Παρά τις εκδηλώσεις αμφισβήτησης της υφιστάμενης εξωτερικής πολιτικής από τρία κόμματα της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, η ΦΔΕ -και πιθανότατα και η ΕΠΕΚ- ήταν ταυτόχρονα ανήσυχα και για ένα πιθανό νέο κύμα αντιαμερικανισμού. Αυτό ήταν και το «σύνορο» των αντιδράσεων τους. Ο Βενιζέλος, σε συζήτηση που είχε, μετά τα Σεπτεμβριανά, με το σύμβουλο της Αμερικάνικης Πρεσβείας, Ray Thurston, του επισήμανε την αναγκαιότητα της αμερικάνικης παρέμβασης υπό το φόβο εκμετάλλευσης των γεγονότων από την Αριστερά³⁴⁸. Ήταν φανερό ότι οι όποιες αντιδυτικές εξάρσεις της αντιπολίτευσης, ιδιαίτερα στην περίπτωση του Βενιζέλου, ήταν υπό την πίεση της σύγκλισης με τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης. Υπό την πίεση της οποίας υπέκυψε και η αδύναμη κυβέρνηση των δύο αντιπροέδρων, αναγκαζόμενη να αναστείλει προσωρινά τη συμμετοχή της χώρας στις ασκήσεις του NATO³⁴⁹.

Αν και η ΕΔΑ, πολύ πιθανόν, αγνοούσε τις «φιλοδυτικές» ανησυχίες του Βενιζέλου, ήταν τουλάχιστον ευχαριστημένη από τη δημόσια αμφισβήτηση

³⁴⁴Εθνικός Κήρυξ, Αθήνα 15 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁴⁵Η Καθημερινή, Αθήνα 13 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁴⁶Ακρόπολις, Αθήνα 13 Σεπτεμβρίου 1955 και Χατζηβασιλείου, «Η άνοδος.....» σ. 186.

³⁴⁷Η Καθημερινή, Αθήνα 11 Σεπτεμβρίου 1955 και Στεφανίδη, «Εν ονόματι.....», σ. 314.

³⁴⁸FRUS, Volume XXIV, 1955-1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean, «Letter from the Counselor of the Embassy in Greece (Thurston) to the Director of the Office of Greek, Turkey and Iranian Affairs (Baxter)», 12/9/55. Thurston προς Baxter.

³⁴⁹Λιναρδάτος, «Από τον εμφύλιο στη.....», Τόμος Β', σ. 384-385.

της εξωτερικής πολιτικής της χώρας από μια σημαντική μερίδα του πολιτικού κόσμου. Ενθαρρυμένη και δικαιωμένη για τη στάση της πριν από την Τριμερή³⁵⁰, ζήτησε, μέσω δηλώσεων του Πασαλίδη, επαναδιαπραγμάτευση της εξωτερικής πολιτικής:

Οι ανθελληνικές αυτές εκδηλώσεις των Τούρκων που δίκαια ξεσηκώνουν την Πανελλήνια αγανάκτησιν θέτουν επί τάπητος περισσότερο από κάθε άλλη φορά σήμερα το γενικότερο εθνικό πρόβλημα: Ότι δηλαδή τέτοιες «φιλίες» και ανάλογες «συμμαχίες» και πολεμικά σύμφωνα μόνο δεινά επισωρεύουν στον τόπο [...]. Το γενικώτερο αυτό πρόβλημα δεν αντιμετωπίζεται με θεαματικά διαβήματα και διαμαρτυρίες προς την τουρκική Κυβέρνησιν και το Συμβούλιο του ΝΑΤΟ. Απαιτεί ουσιαστικές και αποφασιστικές ενέργειες: Άμεση και οριστική καταγγελία κάθε συμμαχίας με την Τουρκία και τους αποικιστές-ιμπεριαλιστές συμμάχους της. Διακοπή κάθε συζητήσεως με τους Αγγλο-Τούρκους για το Κυπριακό. Και παραπέρα ριζική αναθεώρησιν της εξωτερικής μας πολιτικής και προσαρμογής της στις αρχές της συνυπάρξεως, της ανεξαρτησίας, της ίσης και στέρεης φιλίας με όλους τους λαούς³⁵¹.

Όπως φαίνεται από το πιο πάνω κείμενο η ΕΔΑ είναι αρκετά προσεκτική στον τρόπο με τον οποίο θέτει το ζήτημα της αποχώρησης από το ΝΑΤΟ, δεν το θέτει ξεκάθαρα (αν και είναι βέβαιο ότι το υπονοεί εμφατικά -σχεδόν το δηλώνει- με την αναφορά σε «Άμεση και οριστική καταγγελία κάθε συμμαχίας με την Τουρκία..»). Ο λόγος ήταν απλός: με τη χώρα να οδεύει σε προδιαγραφόμενες εκλογές (όλα τα κόμματα της αντιπολίτευσης και, σχεδόν, όλος ο Τύπος ζητούσαν την παραίτηση της κυβέρνησης³⁵²), η ΕΔΑ προσδοκούσε σε ενιαίο μέτωπο της αντιπολίτευσης. Γνώριζε ότι μια ξεκάθαρη θέση για έξοδο από το ΝΑΤΟ θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα σε

³⁵⁰Αποφάσεις και Ανακοινώσεις του Γ.Σ και της Δ.Ε της ΕΔΑ πάνω στα Ζωτικά Προβλήματα του λαού και της χώρας, Αθήνα 1955, σ. 4.

³⁵¹Η Αυγή, Αθήνα 8 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁵²Χατζηβασιλείου, «Η άνοδος.....» σ. 185-188.

πιθανές συνεργασίες. Όποια και να ήταν, εξάλλου, η δυσαρέσκεια των κομμάτων της υπόλοιπης αντιπολίτευσης από τη συμπεριφορά των συμμάχων στο κυπριακό, μια συζήτηση για έξοδο από το ΝΑΤΟ ήταν, εκείνη τουλάχιστον την περίοδο, ανεπιθύμητη.

Προκειμένου να υπηρετήσει την αναγκαιότητα σύναψης συμμαχιών, το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς ήταν, με αφορμή τα Σεπτεμβριανά, διατεθειμένο να δείξει προς την υπόλοιπη αντιπολίτευση και άλλα δείγματα της μετριοπάθειάς της επιθυμώντας να αποβάλει από πάνω της την ετικέτα ενός κόμματος-απειλή για το υπάρχον πολιτικό σύστημα: Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο βασιλιάς με το διάγγελμα της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 προσπάθησε να κατευνάσει τα οξυμμένα πνεύματα κατά των συμμάχων και να δηλώσει την προσήλωση της χώρας στη Δύση³⁵³, η ΕΔΑ παραδόξως επέλεξε να μην επιτεθεί στο βασιλιά. Η ΕΔΑ μη θέλοντας να του ασκήσει κριτική, κατήγγειλε ότι το διάγγελμα το συνέταξε η ελληνική κυβέρνηση και το υπέγραψε ο βασιλιάς³⁵⁴. Επιβεβαιώνει έτσι την αποδοχή του θεσμικού ρόλου του βασιλιά στο μετεμφυλιακό κράτος, έστω και αν επί της αρχής ήταν αντίθετη με το βασιλικό θεσμό³⁵⁵.

Την ίδια ώρα πάντως που η Αριστερά ήταν ιδιαίτερα προσεκτική στη στάση της απέναντι στο βασιλιά, το κύριο στήριγμα του μετεμφυλιακού αντικομμουνιστικού κράτους και ίσως τον φανατικότερο υποστηρικτή της συμμαχίας με τη Δύση, η δημοτικότητα του βασιλιά έφθινε διαρκώς³⁵⁶. Μέρος της κοινής γνώμης είχε ενοχληθεί από το γεγονός ότι την περίοδο των ταραχών σε Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη ο βασιλιάς δεν ευαισθητοποιήθηκε να αναβάλει τη φιλοξενία του Τίτο στη Γιουγκοσλαβία,

³⁵³ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 17 Σεπτεμβρίου 1955

³⁵⁴Η Αυγή, Αθήνα 17 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁵⁵Χαράλαμπος Κουρουνδής, «Η ΕΔΑ και το Σύνταγμα στην πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία» στο Μιχάλης Λυμπεράτος-Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) *Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940-1960, 17-20 Απριλίου 2013. Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 2014, σ. 206-208.

³⁵⁶ΤΝΑ, FO 286/1263, «Record of Conversation with Spiros Markezinis 1 Oct 1955». Ταξίαρχος Hobbs, στρατιωτικός ακόλουθος της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, προς(;).

όπου παρέμεινε από τις 5 μέχρι τις 14 Σεπτεμβρίου³⁵⁷. Ήταν ένα ακόμη από τα παράλογα επεισόδια της εξέτασης της στάσης της ΕΔΑ στο κυπριακό: ο βασιλιάς αμφισβητούνταν και συγχρόνως η ΕΔΑ επεδείκνυε την αποδοχή από μέρους της του θεσμικού του ρόλου.

Η ΕΔΑ βέβαια, παρά το πνεύμα μετριοπάθειας, διαφοροποιήθηκε σε σημαντικό βαθμό με τη συντριπτική πλειονότητα του πολιτικού κόσμου ως προς την ερμηνεία των γεγονότων στην Τουρκία. Η ΕΔΑ επέρριψε την κύρια ευθύνη για τα «Σεπτεμβριανά» στο ΝΑΤΟ και όχι στη Βρετανία και την Τουρκία. Απέφυγε γενικώς να εκτιμήσει τα επεισόδια μέσα από το τρίγωνο ελληνοτουρκικών σχέσεων και της Κύπρου, περιορίζοντας τη θέαση των γεγονότων -όπως συνήθιζε- μέσα από τη μονόπλευρη ματιά του ψυχροπολεμικού πεδίου. Την ενδιέφερε, όπως και στην αποτυχημένη προσφυγή του '54, η αποκλειστική στοχοποίηση του ΝΑΤΟ και η εδραίωση του αντιαμερικάνικου πνεύματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Έλληνες πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη ονομάστηκαν από την *Αυγή* «πρόσφυγες του ΝΑΤΟ»³⁵⁸. Επιπλέον, η Τουρκία δεν ειδώθηκε στα δημοσιεύματά της με την ιδιότητα του «προαιώνιου» εχθρού, αλλά σαν σύμμαχος του ΝΑΤΟ, όπως άλλωστε και η Βρετανία. Την ίδια ώρα, οι παραλληλισμοί με το παρελθόν δεν έλειπαν, προσαρμοσμένοι ώστε να αναδείξουν τον - διαχρονικά- καταστροφικό ρόλο των δυτικών συμμάχων: Η *Αυγή* υπενθύμισε ότι, όπως οι σφαγές των Τούρκων πριν από περίπου τριάντα χρόνια στην Μ. Ασία ήταν υπό το απαθές βλέμμα των βρετανικών πλοίων, έτσι και οι αγριότητες του Σεπτεμβρίου έγιναν και πάλι υπό την κάλυψη των συμμάχων³⁵⁹. Για την ΕΔΑ, η «κάλυψη» των βιαιοπραγιών στην Τουρκία απεκάλυπτε τους «πραγματικούς» εχθρούς του έθνους. Και αυτοί, δηλαδή οι εχθροί του έθνους, σίγουρα δεν ήταν οι «σεσημασμένοι» βόρειοι γείτονες. Όπως εμπαικτικά έγραφε ο Κώστας Βάρναλης εκείνες τις ημέρες μετά τα

³⁵⁷Στο ίδιο.

³⁵⁸Η *Αυγή*, Αθήνα 8 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁵⁹Στο ίδιο.

Σεπτεμβριανά στην καθιερωμένη του στήλη στην *Αυγή*: «Το νου σου μέρα νύκτα στην..... «ερυθρά επιβουλήν». Των Σλαύων.....τον είχα το νου μου εκεί, αλλά μου 'ρθε απ' αλλου.....»³⁶⁰.

Για την ΕΔΑ το θέμα ήταν απλό. Η λογική της ένταξης της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ προερχόταν από την ανάγκη αντιμετώπισης του «ερυθρού κινδύνου». Εφ' όσον αποδεικνυόταν ότι ο κίνδυνος δεν προερχόταν από τα κομμουνιστικά κράτη του Βορρά αλλά –με αφορμή τα Σεπτεμβριανά- από συμμάχους στο ΝΑΤΟ, η ΕΔΑ θα αποδείκνυε, ταυτόχρονα, το μη αναγκαίο της παραμονής στον Οργανισμό. Η όποια μετριοπάθεια προσπαθούσε να επιδείξει η ΕΔΑ δεν σήμαινε ότι θα σταματούσε να υπονομεύει το ΝΑΤΟ. Η αναίρεση του «ερυθρού κινδύνου» επιχειρήθηκε από την ΕΔΑ και μετά την καταψήφιση της ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ, τον Δεκέμβριο του '54. Η διαφορά ήταν ότι οι καταστροφές σε βάρος της ελληνικής μειονότητας στην Πόλη και τα έκτροπα στη Σμύρνη, ήταν -σε σύγκριση με τις αρνητικές ψήφους των συμμάχων- ένα πολύ πιο στέρεο έδαφος για να οικοδομηθεί ο αντιδυτικισμός.

Οι δύο ταυτόσημες επιστολές Dulles

Στις 18 Σεπτεμβρίου δημοσιεύτηκαν από το State Department δύο ταυτόσημες επιστολές του υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ John F. Dulles, με αποδέκτες τους πρωθυπουργούς της Ελλάδας και της Τουρκίας. Ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ επιχειρώντας να αποκαταστήσει τις καλές σχέσεις Τουρκίας-Ελλάδας και κατ' επέκταση την ενότητα του ΝΑΤΟ, έβαλε στην ίδια μοίρα το θύμα και το θύτη της 6^{ης} Σεπτεμβρίου, παραβλέποντας ακόμη και την έκφραση συμπάθειας για τα θύματα του πογκρόμ. Λίγες μέρες μετά τη δημοσίευση της επιστολής Dulles, η Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ καταψήφισε την ελληνική αίτηση για εγγραφή του κυπριακού στην ημερήσια διάταξη του

³⁶⁰Η *Αυγή*, Αθήνα 11 Σεπτεμβρίου 1955. Η αναφορά του Βάρναλη στον «ερυθρό κίνδυνο» των Σλαύων δεν ήταν τυχαία: τον Αύγουστο του '55 είχαν παρουσιαστεί στον Τύπο δημοσιεύματα για συγκέντρωση σοβιετικών δυνάμεων στα σύνορα με τη Βουλγαρία. Τα δημοσιεύματα αν και αποδείχθηκαν στο τέλος ανυπόστατα, επανέφεραν στο προσκήνιο την αίσθηση απειλής από τους βόρειους γείτονες. Ριζάς, «Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο.....» σ. 147-150.

ΟΗΕ. Πέντε από τις εφτά αρνητικές ψήφους προέρχονταν από χώρες του ΝΑΤΟ, συμπεριλαμβανομένων και των ΗΠΑ. Πολωνία, Αίγυπτος και ΕΣΣΔ ψήφισαν υπέρ της εγγραφής³⁶¹.

Στην Ελλάδα, ο αντιαμερικανισμός είχε φθάσει, πλέον, στο απόγειό του. Σχεδόν καμιά εφημερίδα δεν προσπάθησε να δικαιολογήσει την αμερικάνικη στάση. Η *Καθημερινή*, ανήγγειλε το τέλος της συμμαχίας με την Αγγλία και της άνευ όρων φιλίας με τους Αμερικανούς, η οποία είχε μετατρέψει την Ελλάδα στο «αθλιότερο προτεκτοράτο του κόσμου»³⁶². Η *Εστία* έκανε λόγο για «εσχάτη πλάνη» να πιστέψουν ότι οι ΗΠΑ ήταν η προστάτιδα δύναμη του «ελεύθερου κόσμου» και στενή σύμμαχος της χώρας. Απαίτησε μια πιο διεκδικητική πολιτική, μακριά από την τυφλή υποταγή στους συμμάχους³⁶³. Ακόμα και η φανατικά αντικομμουνιστική-φιλοδυτική, *Απογευματινή*, ένοιωσε ότι το ΝΑΤΟ θεωρεί τους Έλληνες δεδομένους. Σε βίαιο ύφος κάλεσε τον ελληνικό λαό να «φτύσουν» Άγγλους, Τούρκους και Γάλλους και να ψάξουν για μια νέα πολιτική³⁶⁴. Η *Απογευματινή*, όπως και μεγάλη μερίδα του Τύπου, απογοητευμένη, επένδυσε τις ελπίδες της για αυτοδιάθεση της Κύπρου σχεδόν αποκλειστικά στην ΕΟΚΑ³⁶⁵. Κατά δεύτερο λόγο, ο Τύπος αναζήτησε στηρίγματα και στην προσέγγιση του ανερχόμενου αντιαποικιακού κινήματος³⁶⁶. Οι αντιδράσεις του λαού ήταν ακόμη πιο έντονες: στη Θεσσαλονίκη οι φοιτητές με ψηφίσματα ζήτησαν όπλα για να αγωνιστούν στην Κύπρο και απαίτησαν άμεση αποχώρηση από το ΝΑΤΟ³⁶⁷.

Συμβατές με την ατμόσφαιρα της εποχής ήταν και οι τοποθετήσεις των κομμάτων: Ο Σοφοκλής Βενιζέλος παραδέχθηκε ότι το μήνυμα Dulles πλήγωσε την εθνική περηφάνια και διεύρυνε το χάσμα ανάμεσα στην χώρα και τους νατοϊκούς της συμμάχους. Έθεσε, και πάλι, θέμα

³⁶¹Theodore A. Coloumbis, *Greek Political Reaction to American and NATO influences*, New Haven 1966, σ. 96 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 319.

³⁶²*Η Καθημερινή*, Αθήνα 23 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁶³*Εστία*, Αθήνα 3 Οκτωβρίου 1955.

³⁶⁴*Απογευματινή*, Αθήνα 22 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁶⁵Στο ίδιο και *Η Βραδυνή*, Αθήνα 24 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁶⁶*ΤΑ ΝΕΑ*, Αθήνα 22 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁶⁷Στεφανίδης, «Η κίνηση για την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.....», σ. 156

επαναδιαπραγμάτευσης της εξωτερικής πολιτικής και εξέτασης του κατά πόσο «συμφέρει» η παραμονή στο ΝΑΤΟ ³⁶⁸. Το ΔΚΕΛ προχώρησε ένα βήμα πιο πέρα από τις νύξεις περί αποχώρησης, δηλώνοντας ότι πλέον «δεν υπάρχει λόγος παραμονής στο ΝΑΤΟ»³⁶⁹.

Την ίδια ώρα η σοβιετοφιλία άρχισε να γίνεται δημοφιλής ανάμεσα στον ελληνικό λαό. Το αντιαμερικανικό μένος που είχε αναπτυχθεί, σε συνδυασμό με τη στάση της ΕΣΣΔ υπέρ της κυπριακής υπόθεσης στον ΟΗΕ, αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη συμπάθειας σ' αυτό που άλλοτε χαρακτηριζόταν «κομμουνιστικός κίνδυνος»³⁷⁰. Επιτομή της ανόδου της σοβιετοφιλίας, ήταν η ομιλία του Αρχιεπίσκοπου Αθηνών στις 20 Σεπτεμβρίου στον κρατικό ραδιοσταθμό: «Και όμως, εφ' όσον η αγία και κραταιά αυτοκρατορία της Ρωσίας εν τη Ανατολή ήτο ο προστάτης των Ορθοδόξων ουδέποτε οι βάρβαροι τόλμησαν τοιαύτας ιεροσυλίας»³⁷¹. Το απόσπασμα από την ομιλία του Αρχιεπισκόπου θύμιζε αλυτρωτικό λόγο του 19^{ου} αιώνα, όπου η ρωσοφιλία έμοιαζε το παλίμψηστο του ελληνικού αλυτρωτισμού. Η Αριστερά ευχαριστημένη, πλέον, έβλεπε ότι δεν χρειαζόταν να ανατρέχει στο 1821 και το Σολωμό για να «πλάσει» την ιστορική αναγκαιότητα της ρωσικής βοήθειας. Τα γεγονότα του Σεπτέμβρη, μάλιστα, έμελλε να έχουν και αναδρομική αξία για την ΕΔΑ. Ιδιαίτερα, το μήνυμα Dulles, εφεξής θα αποτελούσε μνημείο

³⁶⁸Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ. 11, φ 226/11/90, «Η ΦΔΕ δια το μήνυμα του κ. Ντάλλες» και Μουσείο Μπενάκη, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ.11, φ. 226/11/79, «Ανακοίνωσις του Πολιτικού Γραφείου της ΦΔΕ επί της αποφάσεως του ΟΗΕ», 23/9/55.

³⁶⁹Δημοτικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ιστορίας Βόλου, Αρχείο Καρτάλη, κ.56/10.89, «Η συναγερμική Τριετία. Και ο απολογισμός του αντιλαϊκού έργου της». Μόνο ο Παπανδρέου αποστασιοποιήθηκε από το κλίμα όζυσης εκείνων των ημερών, δηλώνοντας ότι μόνο ως τρέλα θα μπορούσε να ιδωθεί το σενάριο αποχώρησης από το ΝΑΤΟ. Στεφανίδης, «Εν ονόματι...» σ. 314.

³⁷⁰ΤΝΑ, FO 286/1288, «Pravda of September 11...», 15/9/55. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στη Μόσχα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών. Και *Ελευθερία*, Αθήνα 21 Σεπτεμβρίου 1955.

³⁷¹Η *Καθημερινή*, Αθήνα 21 Σεπτεμβρίου 1955 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 317-318.

αντιαμερικανισμού στον πολιτικό λόγο της ΕΔΑ και αντίβαρο σε κάθε μελλοντική αμερικάνικη ανάμειξη στο κυπριακό³⁷².

Στο ευνοϊκό για τον πολιτικό λόγο της Αριστεράς κλίμα των ημερών του Σεπτεμβρίου 1955, υπήρχε ένα πρόβλημα: πώς η ΕΔΑ θα αντιμετώπιζε την ολοένα και μεγαλύτερη προσκόλληση της κοινής γνώμης προς τον αγώνα της ΕΟΚΑ και τη θρυλοποίησή του ως εφάμιλλου των αγώνων της Μακεδονίας και της Κρήτης για Ένωση με τη μητέρα πατρίδα; Η ΕΔΑ δεν άργησε να διορθώσει την ανορθογραφία. Μετά το μήνυμα Dulles και την απόρριψη της προσφυγής, σχεδόν ανεπαίσθητα μεταστράφηκε από την αρχική-αρνητική της θέση απέναντι στην ΕΟΚΑ³⁷³. Οι «τυχοδιωκτικές ενέργειες» της οργάνωσης μετατράπηκαν στα τέλη του '55 σε «μαχόμενους Κύπριους»³⁷⁴ και οι «νταήδες» σε «κυπρίους πατριώτες»³⁷⁵. Επιχειρήσεις της ΕΟΚΑ παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά σε πρωτοσέλιδα της *Αυγής*³⁷⁶ και η ΕΔΑ χαιρέτισε ασμένως την πρόταση του ηγέτη του ΑΚΕΛ, Εζεκία Παπαϊωάννου, το Νοέμβριο του 1955, για συνεργασία ΕΟΚΑ-ΑΚΕΛ³⁷⁷. Στη μεταστροφή της ΕΔΑ, συνέβαλε και το ΚΚΕ. Το τελευταίο εμφάνισε ένα πολύ πιο ήπιο πρόσωπο απέναντι στην ένοπλη οργάνωση. Ενδεικτική, ήταν η μετονομασία της δράσης της ΕΟΚΑ από το ΚΚΕ σε «πατριωτική» και η εκδήλωση συμπαράστασης προς τους φυλακισμένους αγωνιστές της ΕΟΚΑ³⁷⁸. Ήταν φανερό ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα προσπαθούσε με την μετριοπάθειά του να μην εμποδίσει την ευκαιρία αύξησης της επιρροής του πολιτικού λόγου της ΕΔΑ, αλλά και να μην παρεμβάλει εμπόδια στην προτεραιότητα της ΕΔΑ για επίτευξη συνεργασιών. Υπάρχει, όμως, την περίοδο της μεταστροφής της ΕΔΑ προς την ΕΟΚΑ ένα δυϊσμός στην τοποθέτηση του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς απέναντι

³⁷²Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, *Η πολιτική της Ε.Δ.Α. Επίσημα Κείμενα. Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3/12/56 μέχρι 25/9/57*, Αθήνα 1957, σ. 38-39 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 318-319.

³⁷³*Η Αυγή*, Αθήνα 19 Αυγούστου 1955.

³⁷⁴*Η Αυγή*, Αθήνα 19 Οκτωβρίου 1955.

³⁷⁵*Η Αυγή*, Αθήνα 19 Νοεμβρίου 1955.

³⁷⁶Στο ίδιο.

³⁷⁷*Η Αυγή*, 16 Νοεμβρίου 1955.

³⁷⁸Εταιρεία Μελέτης της Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας (ΕΜΙΑΝ), Αρχείο Καίτης Τοπάλη, φακ. 5 υποφ. 3, «Φλόγα».

στην ένοπλη οργάνωση. Η ΕΔΑ διαχώριζε τους αγωνιστές της ένοπλης οργάνωσης, τη δράση των οποίων υποστήριζε, από την ΕΟΚΑ ως οργάνωση. Είναι χαρακτηριστικό ότι η *Αυγή* κάνει αναφορές σε στρατιωτικές επιχειρήσεις «κυπρίων πατριωτών»³⁷⁹, σε «μαχόμενους Κύπριους» αλλά σε κανένα σημείο δεν τους ονομάζει «αγωνιστές της ΕΟΚΑ», λες και ξεφύτρωσαν από τη γη σαν Μυρμιδόνες. Αυτή η, έστω, δυσδιάκριτη διαφορά αποδεικνύει την επιφυλακτικότητα που εξακολουθούσε να έχει η ΕΔΑ για την ΕΟΚΑ, παρά την αλλαγή στάσης. Ήταν φανερό ότι το κύρος που είχε αποκτήσει η ΕΟΚΑ και η ανάγκη εξόδου από το πολιτικό περιθώριο, φαίνεται ότι δεν άφηνε άλλη επιλογή στην ΕΔΑ από την, έστω λειψή, αποδοχή της ΕΟΚΑ.

Η άνοδος Καραμανλή στην Εξουσία

Στις 4 Οκτωβρίου πεθαίνει ο Παπάγος και ο βασιλιάς Παύλος, αιφνιδιάζει, αναθέτοντας στον Υπουργό Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων, Κωνσταντίνο Καραμανλή, την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Σύμφωνα με τον Ευάνθη Χατζηβασιλείου, η αμερικανική και βρετανική πρεσβεία είχαν επίσης αιφνιδιαστεί από την επιλογή του βασιλιά³⁸⁰. Η ΕΔΑ πάντως θεωρούσε τον Καραμανλή ως μια επιλογή του στέμματος και των Αγγλοαμερικανών³⁸¹. Και υπήρχε η βεβαιότητα για την ΕΔΑ ότι ο νέος πρωθυπουργός -ως επιλογή της Δύσης- είχε επιφορτισθεί με το «κλείσιμο» του κυπριακού³⁸². Ο Καραμανλής είναι γεγονός ότι έχαιρε εκτίμησης από άτομα στο βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών, καθώς από τις μέρες του ως υπουργός στην κυβέρνηση Παπάγου είχε κρατήσει αποστάσεις από την ενωτική έξαρση και είχε εκφραστεί υπέρ μιας συμβιβαστική λύσης στο κυπριακό³⁸³. Ο βρετανός

³⁷⁹ *Η Αυγή*, Αθήνα 19 Νοεμβρίου 1955.

³⁸⁰ Χατζηβασιλείου, «Η άνοδος.....», σ. 228-229 και 240-243.

³⁸¹ *Η Αυγή*, Αθήνα 9 Οκτωβρίου 1955.

³⁸² *Η Αυγή*, Αθήνα 8 και 9 Οκτωβρίου 1955.

³⁸³ TNA, FO 371/17615, «New Greek Government», 11/10/55. Αναφορά του William Hilary Young (βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών) προς το βρετανό υπουργό Εξωτερικών. Για τις απόψεις του Καραμανλή όταν ήταν μέλος της κυβέρνησης Παπάγου βλ. John O. Iatrides, «Challenging the Limitations of the Atlantic Community. Konstantinos Karamanlis and NATO» στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου και Ευάνθης Χατζηβασιλείου

πρέσβης στην Αθήνα πάντως διατηρούσε κάποια δυσπιστία προς το πρόσωπο του νέου πρωθυπουργού: κυρίως λόγω των καλών σχέσεων του Καραμανλή με τους Αμερικανούς και του φόβου για περαιτέρω αύξηση της επιρροής των ΗΠΑ στην Ελλάδα και της παρεμβατικότητάς τους στο κυπριακό³⁸⁴.

Στις 10 Οκτωβρίου κατά τις προγραμματικές του δηλώσεις, ο Καραμανλής έσπευσε να δηλώσει τη σταθερή προσήλωση της χώρας στο δυτικό συνασπισμό. Παράλληλα, έκανε και κάποιες νύξεις συμβιβασμού στο κυπριακό δείγμα της προθυμίας του να επαναφέρει τις συμμαχικές σχέσεις στο πρότερο καλό επίπεδο. Μια τέτοια νύξη ήταν η μη αναφορά τη λέξης «αυτοδιάθεση», περιοριζόμενος σε αναφορά «εις το δίκαιον αίτημα» του κυπριακού λαού³⁸⁵. Η παράλειψη ικανοποίησε τη βρετανική πρεσβεία, μετριάζοντας τις όποιες επιφυλάξεις είχε προς το πρόσωπο του νέου πρωθυπουργού³⁸⁶. Αυτό επιδίωκε και ο Καραμανλής: ήλπιζε πως αν κέρδιζε την εμπιστοσύνη των συμμάχων θα εξασφάλιζε ευνοϊκότερη μεταχείριση στο κυπριακό³⁸⁷. Για την ΕΔΑ, βέβαια, οι δηλώσεις του νέου πρωθυπουργού δεν ήταν παρά ένα υπόδειγμα «γραιοκυλισμού» προς τους συμμάχους και πρόκλησης προς το δημόσιο αίσθημα³⁸⁸. Αυτό όμως που εξερέθισε ακόμη περισσότερο την Αριστερά ήταν η νέα τακτική την οποία εισήγαγε ο Καραμανλής στο κυπριακό.

Ο νέος πρωθυπουργός διαφοροποιούμενος από την πολιτική Παπάγου δήλωσε ότι το κυπριακό, πλέον, δεν θα είναι ένα ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και

(επιμ.) Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β', Αθήνα 2008, σ.21-22, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.) Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο. Γεγονότα και Κείμενα, 1^{ος} τόμος, Αθήνα 1992, σ. 256-257 και Χατζηβασιλείου, «Η άνοδος.....», σ.319-320.

³⁸⁴Χατζηβασιλείου, «Η άνοδος.....», σ. 242 και Σπύρος Παπαγεωργίου, Καραμανλής και Κυπριακόν, Αθήνα 1992, σ. 55

³⁸⁵Η Καθημερινή, Αθήνα 11 Οκτωβρίου 1955.

³⁸⁶ΤΝΑ, FO 371/17615, «The New Greek Government having got their vote of confidence...», 14/11/55. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

³⁸⁷James Miller, «The Greek De Gaulle or “Our Man in Athens”? Karamanlis and the Americans, 1954-1974», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β', Αθήνα 2008, σ.48.

³⁸⁸Η Αυγή, Αθήνα 11 Οκτωβρίου 1955.

Βρετανίας αλλά μεταξύ Κυπρίων και Βρετανίας, όπου η Ελλάς θα έχει ρόλο συμπαραστάτη στις αποφάσεις των Κυπρίων. Αυτό που ανακοίνωσε ο Καραμανλής, με λίγα λόγια, ήταν εγκατάλειψη –θεωρητικά τουλάχιστον- του ηγετικού ρόλου της Αθήνας ως «εθνικού κέντρου» στις διαπραγματεύσεις για το κυπριακό, περιοριζόμενη σε ρόλο «εντολοδόχου» της Εθναρχίας³⁸⁹.

Ήταν, περισσότερο, μια κίνηση εντυπώσεων. Ο ίδιος ο Καραμανλής γνώριζε ότι δεν είχε τη δύναμη, ευρισκόμενος υπό διαρκή αμφισβήτηση και χωρίς λαϊκή νομιμοποίηση, να επιβάλει το σιδηρόπλοιο στο Μακάριο. Άλλωστε από τη στιγμή που ο Μακάριος είχε καταφέρει να ασκήσει την επιρροή του στην κυβέρνηση Παπάγου, δεν θα είχε πρόβλημα να το πράξει ξανά σε μια πολύ λιγότερο συμπαγή και δημοφιλή κυβέρνηση όπως αυτή του Καραμανλή. Επιπλέον, ο Καραμανλής αντιλαμβανόταν ότι ως αδύναμη κυβέρνηση, και ενόψει προγραμματισμένων εκλογών σε λίγους μήνες, δεν θα μπορούσε να αναλάβει –προς το παρόν- το βάρος της διαχείρισης του κυπριακού. Κάτι το οποίο παραδέχθηκε και ο νέος υπουργός Εξωτερικών, Σπύρος Θεοτόκης³⁹⁰. Ίσως, ακόμη, η υποχώρηση της ελληνικής κυβέρνησης σε ρόλο συμπαραστάτη των αποφάσεων της Εθναρχίας στο κυπριακό να ήταν και μια κίνηση «κολακείας» από μέρος του Καραμανλή προς το γόητρο του Μακαρίου, προσδοκώντας μέσω της συνεργασίας τους να αποκτήσει κάποια επιρροή επάνω του.

Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι ο κυριότερος αντίπαλος της κυβέρνησης Καραμανλή εκείνη τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο δεν ήταν η κολοβή κεντρικά αντιπολίτευση και η εξωκοινοβουλευτική αριστερά, αλλά ο Μακάριος. Η επιρροή του τελευταίου στην κοινή γνώμη και στον Τύπο, έδινε τη δυνατότητα στον Μακάριο, αν το επεδίωκε, να ακυρώσει την προτεραιότητα της ελληνικής κυβέρνησης για κατευνασμό της ατμόσφαιρας που δημιούργησε το κυπριακό. Ιδιαίτερα, ο Θεοτόκης δεν έπαυε να

³⁸⁹Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές του κυπριακού», σ. 341-342.

³⁹⁰ΤΝΑ, FO 286/1290, «I spoke seriously to Minister for Foreign Affairs this morning about these broadcasts...», 19/10/55. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

υπογραμμίζει στις επαφές του με το βρετανό πρέσβη το άγχος της παρουσίας του Μακάριου για τη νεοσύστατη κυβέρνηση: Στα τέλη Οκτωβρίου 1955 ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών εξομολογήθηκε στον Peake την ανησυχία του, εξαιτίας της ανακοίνωσης του Μακάριου για την πρόθεσή του να επισκεφθεί την Αθήνα προκειμένου να έχει συναντήσεις με τη νέα ηγεσία. Παραδέχθηκε ότι θεωρούσε ανεπιθύμητη την άφιξή του, φοβούμενος την άσκηση πιέσεων προς την κυβέρνηση. Παρά τις προσπάθειες του Θεοτόκη να μεταπείσει τον Μακάριο, ο τελευταίος επισκέφθηκε τελικά την Αθήνα, αναγκάζοντας τον έλληνα υπουργό Εξωτερικών να απολογηθεί στο βρετανό πρέσβη για την αποτυχία του να αποτρέψει το ταξίδι του Μακάριου. Επιπλέον, ζήτησε προκαταβολικά συγγνώμη από το βρετανό πρέσβη για οποιεσδήποτε «δημαγωγικές» δηλώσεις θα προέβαινε ο Μακάριος κατά την παραμονή του στην ελληνική πρωτεύουσα³⁹¹. Η συγγνώμη του, επιβεβαίωσε τις πληροφορίες που είχαν οι Βρετανοί για τον Θεοτόκη: φιλοβρετανός και «πολύ πιο εύκολος από το φίλο Στεφανόπουλο»³⁹².

Σε βάθος χρόνου η εγκατάλειψη από την Αθήνα του πρωτεύοντα ρόλου στο κυπριακό και η επιδίωξη συνυπευθυνότητας με τον Μακάριο του βάρους της διαχείρισης του κυπριακού, δεν αποδείχθηκε και ιδιαίτερα πετυχημένη τακτική για την ελληνική κυβέρνηση. Είναι για αυτό που ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, μετέπειτα Υπουργός Προεδρίας της κυβέρνησης Καραμανλή, διαμαρτυρήθηκε –μέσα από τα πολιτικά του απομνημονεύματα- για το γεγονός ότι μόνο ο Καραμανλής λαιδορήθηκε για την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Από την άλλη, ο Μακάριος ο οποίος ήταν, κατά τον Τσάτσο, «όχι μόνο συνυπεύθυνος αλλά και πρωταγωνιστής στην ασκηθείσα στο κυπριακό πολιτική», έμεινε στο απυρόβλητο³⁹³. Ο Τσάτσος φαίνεται ότι παρέλειψε το γεγονός ότι ο Μακάριος δεν ενέπιπτε στη σφαίρα

³⁹¹TNA, FO 371/117667, «The Ministry of Foreign Affairs asked to see me this morning....», 30/10/55. Επιστολή του Peake προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

³⁹²TNA, FO 286/1270, «Very many thanks for yours of the 8th November...», 15/11/55. Επιστολή Lord Ismay στον Peake.

³⁹³Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Ο Άγνωστος Καραμανλής*, Αθήνα 1989, σ. 112.

του πολιτικού στοιχείου, αλλά του «εθνικού συμβόλου». Και τα εθνικά σύμβολα είναι – σχετικά- άθικτα στην κριτική. Πάντως, τη δεδομένη χρονική περίοδο η νέα πολιτική του Καραμανλή φαίνεται να απέδιδε καρπούς δίνοντάς του την ευκαιρία, αποφορτισμένος κάπως από τη διαχείριση του κυπριακού, να ανασυγκροτήσει τη δεξιά παράταξη. Τον Ιανουάριο του 1956 ίδρυσε, μάλιστα, ένα νέο πολιτικό κόμμα, την ΕΡΕ³⁹⁴.

Η πρώτη μεγάλη δοκιμασία για την κυβέρνηση Καραμανλή, ήταν η διεξαγωγή των συνομιλιών Μακαρίου με το νέο κυβερνήτη της Κύπρου, John Harding. Ιδιαίτερα, η βρετανική πρεσβεία ανησυχούσε αν η αδύναμη κυβέρνηση Καραμανλή θα μπορούσε να διαχειριστεί το Μακάριο στις συζητήσεις του με τον Harding. Φοβόταν η πρεσβεία, ότι μια νέα αποτυχία στο κυπριακό θα σήμαινε όχι μόνο νέα άνοδο της Αριστεράς αλλά και παράδοση της χώρας σ' αυτή (η Δεξιά θα αποσυντίθονταν και το Κέντρο, ήδη, διασπασμένο και αποδυναμωμένο θα αδυνατούσε να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο αφήνοντας ως μόνη αξιόπιστη πολιτική δύναμη την ΕΔΑ)³⁹⁵.

Διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Harding

Στις 4 Οκτωβρίου 1955, πριν ακόμη αναλάβει η κυβέρνηση Καραμανλή, πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνάντηση ανάμεσα στον Μακάριο και τον Harding. Ο Μακάριος, ήδη πριν από την έναρξη του ένοπλου αγώνα, είχε εκδηλώσει τάσεις υποχώρησης και αποδοχής ενός συντάγματος ως ενδιάμεσου σταθμού προς την αυτοδιάθεση³⁹⁶. Τις υποψίες για σημάδια υποχώρησης επιβεβαίωσε ο Μακάριος λίγες μέρες μετά την έναρξη των διαπραγματεύσεων με τον κυβερνήτη της Κύπρου. Δήλωσε ότι θα αποδεχόταν

³⁹⁴Η ΕΡΕ παρουσιάστηκε ως ένα εντελώς νέο πολιτικό εγχείρημα αποκομμένο από την όποια σύνδεση με το «νεκρό» κόμμα του Παπάγου. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), «Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο. Γεγονότα.....», 1^{ος} Τόμος, Αθήνα 1992, σ. 338.

³⁹⁵ΤΝΑ, FO 286/1264, «The new Greek government having got their vote of confidence..», 14/10/55. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

³⁹⁶ΤΝΑ, CO 926/446, «With reference to your telegrams Nos. 101 and 102.....», 3/3/55. Armitage προς John Martin (Υπουργείο Αποικιών). Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 95.

εφαρμογή της αυτοδιάθεσης «σε μελλοντική ημερομηνία, σε μερικά χρόνια»³⁹⁷, εγκαταλείποντας το στόχο της άμεσης αυτοδιάθεσης. Η νέα ελληνική κυβέρνηση ικανοποιημένη από την υποχώρηση του Μακάριου και ως μέρος της πολιτικής παραχώρησης πρωτοβουλιών στον ίδιο, ενθάρρυνε τις συνομιλίες στο νησί³⁹⁸.

Αναμενόμενα, οι διαπραγματεύσεις δεν ειδώθηκαν με καλό μάτι από την ΕΔΑ. Χρησιμοποιώντας τη γνώριμη ρητορική της, απαξίωσε πλήρως τις συνομιλίες ως «παζαρέματα» τα οποία αποσκοπούσαν σε μια «παρασκηνιακή διευθέτηση» του κυπριακού³⁹⁹. Δεν είχε καμιά αμφιβολία ότι οι διαπραγματεύσεις ήταν μέρος των «δουλικών» υπηρεσιών της ελληνικής κυβέρνησης προς τους συμμάχους και ιδιαίτερα τους Αμερικάνους, τους οποίους- πάλι- ενέπλεξε ως εμπνευστές των διαπραγματεύσεων⁴⁰⁰. Η ΕΔΑ είχε μια σειρά από λόγους να απορρίπτει τις συνομιλίες: η δογματική προσήλωσή της στη γραμμή της άμεσης αυτοδιάθεσης «χωρίς παζάρια και χωρίς όρους» δεν άφηνε περιθώρια για καμιά υποχώρηση ή συμβιβασμό. Ακόμη, ως οπαδός της διεθνοποίησης του κυπριακού διαμαρτυρήθηκε για τον «εγκλεισμό» του προβλήματος μεταξύ του Μακάριου και της Βρετανίας- όπως παλαιότερα είχε διαμαρτυρηθεί για τον ορισμό του κυπριακού από τις ελληνικές κυβερνήσεις ως ενός διμερούς προβλήματος μεταξύ Ελλάδας και Βρετανίας. Τέλος, η ΕΔΑ πιστή στο αξίωμα ότι η επιτυχία της αυτοδιάθεσης περνούσε μέσα από την αλλαγή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ήταν αναμενόμενο να απέρριπτε οποιαδήποτε προσπάθεια λύσης του κυπριακού από τη στιγμή που στην ηγεσία της Ελλάδας βρισκόταν μια κυβέρνηση «υπόδουλη», όπως την χαρακτήριζε, στους συμμάχους⁴⁰¹.

Η γενικότερη στάση της ΕΔΑ προς τον Μακάριο ήταν μέχρι εκείνο το σημείο αμφιλεγόμενη και καθοριζόμενη από τις επικρατούσες περιστάσεις. Όταν οι

³⁹⁷Crouzet,ό.π, Τόμος Β', σ. 716.

³⁹⁸Hatzivassiliou, «Britain and the International status...»,σ. 46.

³⁹⁹Η Αυγή, Αθήνα 1 Δεκεμβρίου 1955.

⁴⁰⁰Η Αυγή, Αθήνα 1 Νοεμβρίου 1955 και 27 Ιανουαρίου 1956.

⁴⁰¹Η Αυγή, Αθήνα 18 Οκτωβρίου 1955.

περιστάσεις και ο ρόλος του Μακάριου δεν ευνοούσαν τη γραμμή της ΕΔΑ στο κυπριακό, όπως τη συγκεκριμένη περίοδο, η ΕΔΑ φανέρωνε τη δυσαρέσκεια της. Η συμμετοχή του Μακάριου στα «παζαρέματα» με τους Βρετανούς και η δηλωμένη πρόθεσή του για συμβιβασμό και εγκατάλειψη της άμεσης αυτοδιάθεσης, ήταν υπεραρκετά πειστήρια για την ΕΔΑ προκειμένου να θεωρηθεί συνένοχος της ελληνικής κυβέρνησης στην προσπάθεια για «διευθέτηση» του κυπριακού⁴⁰². Η ΕΔΑ ήταν, βέβαια, προσεκτική και φρόντισε να υποβιάσει τις ευθύνες του επικεφαλής της Εθναρχίας σε σχέση με τον Καραμανλή. Της ήταν δύσκολο να καταφερθεί απέναντι στον αδιαμφισβήτητο, για την ελλαδική κοινή γνώμη, εκπρόσωπο του κυπριακού λαού. Αυτός ήταν, ίσως, και ένας καλός λόγος για τον οποίο η ΕΔΑ ουδέποτε αποδέχθηκε την πολιτική παραχώρησης πρωτοβουλιών από τον Καραμανλή στο Μακάριο: σε διαφορετική περίπτωση θα έπρεπε να τα βάλει με τον Μακάριο, από τη στιγμή που θα τον είχε αποδεχθεί ως τον διαχειριστή του κυπριακού. Αυτό, όπως καταλαβαίνει κανείς, θα ισοδυναμούσε με πολιτική αυτοκτονία. Ήταν πολύ πιο εύκολο να τα βάλει με την, ούτως ή άλλως, υπό αμφισβήτηση ελληνική κυβέρνηση η οποία, στο κάτω-κάτω, ήταν και ο πολιτικός της αντίπαλος.

Η επιλογή του εύκολου στόχου δεν απάλλασε την ΕΔΑ απ' όλα τα προβλήματα: Οι δηλώσεις ικανοποίησης του Μακαρίου για τους χειρισμούς της κυβέρνησης στο κυπριακό και της συνεργασίας μεταξύ τους⁴⁰³, προκαλούσαν προβληματισμό στην ΕΔΑ αφού βελτίωναν την εικόνα του νέου πρωθυπουργού και μείωναν ταυτόχρονα την αμφισβήτηση προς το πρόσωπό του⁴⁰⁴. Γι' αυτό προσπάθησε να υπονομεύσει το κύρος του Μακάριου, αποφεύγοντας, όμως, την ευθεία αντιπαράθεση μαζί του. Η *Αυγή*, για παράδειγμα, παρουσίαζε ειδήσεις για μειωμένη προσέλευση σε συγκεντρώσεις στην Αθήνα όπου ο Μακάριος ήταν ομιλητής⁴⁰⁵. Επιπλέον, το

⁴⁰²Η *Αυγή*, Αθήνα 19 Νοεμβρίου 1955.

⁴⁰³Η *Καθημερινή*, Αθήνα 1 Νοεμβρίου 1955.

⁴⁰⁴ΤΟ *ΒΗΜΑ*, Αθήνα, 2 Νοεμβρίου 1955.

⁴⁰⁵Η *Αυγή*. Αθήνα 26 Νοεμβρίου 1955.

πάνδημο συλλαλητήριο στην Αθήνα υπέρ της Ένωσης, με αφορμή την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου, προβλήθηκε, στρεβλωτικά, στην εφημερίδα της Αριστεράς ως ανάθεμα κατά των συνομιλιών (και συνεκδοχικά κατά του Μακαρίου)⁴⁰⁶. Στην εκστρατεία υπονόμησης του Μακάριου, η ΕΔΑ δεν είχε ιδιαίτερους δισταγμούς να προπαγανδίσει ακόμη και τις απόψεις του ακραία αντικομμουνιστικού κύκλου της Μητρόπολης Κυρηνείας, συγκεκριμένα του μητροπολίτη Κυρηνείας Κυπριανού και του γραμματέα της Μητρόπολης Πολύκαρπου Ιωαννίδη, οι οποίοι είχαν εκφράσει σοβαρές ενστάσεις για τη συμμετοχή του Μακάριου στις διαπραγματεύσεις⁴⁰⁷. Οι διαφωνίες του κυρηναϊκού κύκλου προβλήθηκαν στα φύλλα της *Αυγής* ως απόδειξη της σοβούσας αμφισβήτησης του Μακάριου εντός της Εθναρχίας και της, δήθεν, μειωμένης δημοτικότητάς του στην Κύπρο⁴⁰⁸. Ακόμη και το ΚΚΕ, σε ενίσχυση της ΕΔΑ, επικρότησε τις δηλώσεις Πολύκαρπου Ιωαννίδη περί παρέκκλισης του Μακάριου από την γραμμή του αγώνα⁴⁰⁹. Η «αφύσικη συμφωνία» ΕΔΑ-ΚΚΕ και του κυρηναϊκού κύκλου, αποδείκνυε την ικανότητα του κυπριακού να «συνενώνει» ακόμη και ορκισμένους εχθρούς, εκλογικεύοντας φαινομενικά παράλογες «συμμαχίες». Επιπλέον, η όλη προσπάθεια της ΕΔΑ για υπονόμηση του Μακάριου ενίσχυσε, έστω και άθελά, τη βρετανική προπαγάνδα: οι Βρετανοί στη διελκυστίνδα των διαπραγματεύσεων Μακαρίου-Harding προέβαλαν, ως μοχλό πίεσης προς τον Μακάριο για περαιτέρω υποχωρήσεις, τον ισχυρισμό ότι δεν ήταν αποδεκτός ως ο μόνος εκπρόσωπος του ελληνικού πληθυσμού στο νησί⁴¹⁰. Ακόμη μια «αφύσικη» συμφωνία απόψεων για την Αριστερά.

Την ίδια ώρα που υπονόμει το Μακάριο, η ΕΔΑ προχωρούσε και σε κινήσεις που –έστω και έμμεσα- αποδέχονταν τη βαρύτητα του ρόλου του. Κατά την

⁴⁰⁶*Η Αυγή*, Αθήνα 29 Οκτωβρίου 1955.

⁴⁰⁷Νίκος Κρασιδιώτης, *Οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρτινγκ (1955-1956)*, Αθήνα 1987, σ. 49.

⁴⁰⁸*Η Αυγή*, Αθήνα 11 Δεκεμβρίου 1955.

⁴⁰⁹ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ, «Ελεύθερη Ελλάδα» κ. 60, «Ο παράγοντας της Κύπρου...», 8/12/55.

⁴¹⁰Hatzivassiliou, «Britain and the International.....», σ. 57 και TNA, FO 286/1300, «Thank you very much for your letter 1024/1005/55 of 18th October...», 22/10/55. Επιστολή της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο προς την βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα.

επίσκεψη του Μακάριου στην Αθήνα, το πρώτο δεκαπενθήμερο Νοεμβρίου 1955, τριμελής αντιπροσωπεία υψηλόβαθμων στελεχών της ΕΔΑ (Μανώλης Γλέζος, Στέφανος Σαράφης, Γεράσιμος Αυγερόπουλος) είχαν επισκεφθεί τον επικεφαλής της Εθναρχίας. Στη συνάντηση είχαν επισημάνει στον Μακάριο την αναγκαιότητα για επιστροφή στο δρόμο διεκδίκησης της άμεσης αυτοδιάθεσης⁴¹¹. Η αναγνώριση του κύρους του Μακάριου, όπως υποδηλώνεται από την επίσκεψη, αλλά και η ταυτόχρονη υπόσκαψή του (βλ. παραπάνω), μαρτυρά την αμηχανία και τη δυσκολία της ΕΔΑ να αποκρυσταλλώσει μια ξεκάθαρη στάση απέναντι στο Μακάριο. Αν και αυτό, δεν ήταν το μόνο πρόβλημα της ΕΔΑ κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων Μακαρίου-Harding.

Το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς εγκλωβισμένο σ' όλη την πορεία των διαπραγματεύσεων Μακαρίου-Harding στη γραμμή της άμεσης αυτοδιάθεσης, της πολεμικής κριτικής απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση, απέτυχε να εκτιμήσει τα -όποια- θετικά αποτελέσματα προέκυψαν παρά την τελική αποτυχία των συνομιλιών: Κυρίως, την αλλαγή στάση της Βρετανίας και την αναγνώριση, έστω έμμεσα και υπό προϋποθέσεις⁴¹², του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των Κυπρίων. Στην αποτυχία εκτίμησης της αλλαγής στάσης των Βρετανών στο θέμα της αυτοδιάθεσης συνέβαλε το γεγονός ότι η ΕΔΑ δεν αξιολόγησε τις συνομιλίες με βάση τον αντίκτυπο που είχαν στην κυπριακή υπόθεση, αλλά με βάση τον αντίκτυπο που είχαν για την εξωτερική πολιτική της χώρας. Δηλαδή, περισσότερο ένοιαζε την ΕΔΑ η αποτροπή επίτευξης μιας «δυτικού τύπου» λύσης στο κυπριακό -η οποία θα ήταν καταλύτης για τη βελτίωση των σχέσεων της χώρας με τη Δύση-, παρά το τι θα συζητούνταν στις διαπραγματεύσεις. Πάντως, ανάλογο βαθμό απορριπτικότητας των

⁴¹¹Η Αυγή, Αθήνα 15 Νοεμβρίου 1955.

⁴¹²Συγκεκριμένα, το Λονδίνο αναγνώρισε έμμεσα το δικαίωμα αυτοδιάθεσης δηλώνοντας ότι δεν ήταν η θέση του πως η αρχή της αυτοδιάθεσης δεν ήταν εφαρμόσιμη στην Κύπρο. Παράλληλα, κατέστησε σαφές ότι η εφαρμογή της αυτοδιάθεσης θα εξαρτιόνταν από τα στρατηγικά συμφέροντα της Βρετανίας στη Μ. Ανατολή και την ανατολική Μεσόγειο. Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό ζήτημα.....», σ.77-79.

συνομιλιών επέδειξαν και τα κόμματα της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, αν και είχαν λιγότερο απόλυτες θέσεις από την ΕΔΑ στο κυπριακό.

Ο Παπανδρέου αποτιμώντας τις συνομιλίες Μακαρίου-Harding κατηγόρησε τον Καραμανλή για απεμπόληση της αυτοδιάθεσης⁴¹³, επιπλέον το ΔΚΕΛ, ο Βενιζέλος και ο Μαρκεζίνης προχώρησαν ένα βήμα παρακάτω στην αντιπολιτευτική τους κριτική κάνοντας λόγο για πολιτική «εθνική μειοδοσίας» και υποταγή στις «αγγλοτουρκικές απόψεις»⁴¹⁴. Η αξιοσημείωτη σύμπτωση θέσεων στην αντιπολίτευση, θα πρέπει να αποδοθεί στην κοινή πεποίθηση για αναρμοδιότητα μιας «διορισμένης» κυβέρνησης να διαχειρίζεται τόσο σοβαρά εθνικά ζητήματα. Πιθανότατα, πίσω από την καταδίκη των συνομιλιών να ήταν και η εντύπωση της αντιπολίτευσης ότι η διαχείριση των συνομιλιών από την ελληνική κυβέρνηση γινόταν υπό την προοπτική των επικείμενων εκλογών (οι οποίες προκηρύχθηκαν στις 11 Ιανουαρίου 1956 και διεξήχθησαν στις 19 Φεβρουαρίου). Το ΔΚΕΛ δεν δίστασε να κατηγορήσει την κυβέρνηση ότι η πολιτική παραχώρησης πρωτοβουλιών στο Μακάριο στις διαπραγματεύσεις για το κυπριακό, ήταν μέρος της τακτικής της προκειμένου να απαλλαγεί από το βάρος της διαχείρισης του κυπριακού κατά την προεκλογική περίοδο⁴¹⁵. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, η εφημερίδα *ΩΡΑ*, η οποία διάκειτο ευμενώς προς το ΔΚΕΛ, άφησε υπόνοιες κατά του Μακαρίου ότι καθόριζε την τακτική του στις διαπραγματεύσεις έχοντας κατά νου την ενίσχυση των πιθανοτήτων νίκης της ΕΡΕ στις εκλογές⁴¹⁶. Μια τέτοια υπόνοια, αν και αποτελούσε σχεδόν βλασφημία για την πολιτική ατμόσφαιρα της εποχής, δεν ήταν και τόσο αβάσιμη, ή, τουλάχιστον, δεν έδειχνε και τόσο αβάσιμη.

Το μέλος της Εθναρχίας, Βίας Μαρκίδης, με δηλώσεις του στην κυπριακή εφημερίδα *Έθνος*, στην οποία ήταν διευθυντής, τάχθηκε ανοικτά υπέρ του

⁴¹³*Ελευθερία*, Αθήνα 4 Φεβρουαρίου 1956.

⁴¹⁴*Ελευθερία*, Αθήνα 4 και 8 Φεβρουαρίου 1956.

⁴¹⁵Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, Αρχείο Καρτάλη, κ.56/10.97, «Η κυβέρνηση Καραμανλή υπήρξε προϊόν του κλίματος ηττοπάθειας....».

⁴¹⁶*Η ΩΡΑ*, Αθήνα 13 Φεβρουαρίου 1956.

Καραμανλή στις εκλογές⁴¹⁷. Το γεγονός προκάλεσε την αντίδραση του Μακάριου, ο οποίος απηύθυνε δημόσια έκκληση το κυπριακό και η Εθναρχία να μείνουν εκτός της προεκλογικής διαμάχης⁴¹⁸. Η έκκληση του Μακάριου όμως δεν φαίνεται να καθυσάχασε την αντιπολίτευση⁴¹⁹. Ιδιαίτερα από τη στιγμή που ένα μέλος της Εθναρχίας, ο Σάββας Λοιζίδης, ήταν υποψήφιος με την ΕΡΕ⁴²⁰, και μέλη της Εθναρχίας αποδοκίμαζαν δημόσια, εν μέσω της προεκλογικής περιόδου, τη ρητορική της αντιπολίτευσης ως δημαγωγική⁴²¹.

Όσο και αν ο Μακάριος δήλωνε ότι δεν επιθυμούσε ανάμειξη του κυπριακού στην προεκλογική περίοδο, στην πράξη στήριξε και ενίσχυσε, έστω και έμμεσα, την ελληνική κυβέρνηση. Αυτό το έκανε με το να επιδιώκει συνεχώς τη συνέχιση των διαπραγματεύσεων, παρά το γεγονός ότι αρκετές φορές κατά τη διάρκειά τους έφτασε κοντά σε ρήξη με τη βρετανική κυβέρνηση. Το έκανε επίσης με δηλώσεις στον Τύπο περί ομοψυχίας και αγαστής συνεργασίας με την ελληνική κυβέρνηση⁴²², αν και αρκετές φορές στην πορεία των διαπραγματεύσεων ο Μακάριος ήταν δυσαρεστημένος από τη στάση της Αθήνας⁴²³. Δεν ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να προβλέψει κανείς ποιες θα ήταν οι συνέπειες για την ΕΡΕ ενόψει εκλογών, αν ο Μακάριος δήλωνε το αντίθετο για τη συνεργασία του με την ελληνική κυβέρνηση ή αν κατέρρεαν οι διαπραγματεύσεις. Μη θέλοντας να περιμένει την επιβεβαίωση των προβλέψεων, η ελληνική κυβέρνηση παρακάλεσε, με τη συνδρομή του State Department, τη Βρετανία να μη δημοσιεύσει έγγραφα τα οποία συνέδεαν τον Μακάριο με την ΕΟΚΑ, φοβούμενη, δικαιολογημένα, ότι θα οδηγούσαν σε κατάρρευση των συνομιλιών και συνακόλουθη ήττα στις εκλογές⁴²⁴. Ήταν εύλογο ότι σε περίπτωση δημοσιοποίησης τέτοιων εγγράφων θα εκθέτονταν η

⁴¹⁷ *Εθνος*, Λευκωσία 5 Φεβρουαρίου 1956.

⁴¹⁸ *ΤΟ ΒΗΜΑ*, Αθήνα 8 Φεβρουαρίου 1956.

⁴¹⁹ *Αθηναϊκή*, Αθήνα 8 Φεβρουαρίου 1956.

⁴²⁰ *Η ΩΡΑ*, Αθήνα 14 Φεβρουαρίου 1956.

⁴²¹ *Times of Cyprus*, Λευκωσία 5 Φεβρουαρίου 1956.

⁴²² Νεάρχου (επιμ.) «Άπαντα Αρχιεπισκόπου.....», *Τόμος Β'*, Λευκωσία 1992, σ. 289 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 19 Νοεμβρίου 1955.

⁴²³ Κρανιδιώτης, «Δύσκολα.....» σ. 140.

⁴²⁴ ΤΝΑ, FO 371/123869, «Colonial Office telegram No. 284 to Ottawa.....», 9/2/56. Επιστολή του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών προς Ουάσινγκτον.

αξιοπιστία του Μακάριου ως συνομιλητή, αφού ο τελευταίος αρνούνταν κάθε ανάμειξη στην ένοπλη οργάνωση⁴²⁵. Ακόμη, ο Θεοτόκης, μέσω του ελληνικού προξενείου στο νησί, πίεζε συνεχώς το Μακάριο, όταν αντιλαμβανόταν ότι οι συνομιλίες οδηγούνταν σε στασιμότητα, να επιμένει στη συνέχισή τους⁴²⁶. Στα τέλη του '55, μάλιστα, όταν είχαν διακοπεί οι διαπραγματεύσεις, ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών έστειλε στην Κύπρο τον διευθυντή του διπλωματικού του γραφείου, Αλέξη Λιάτη, παλαιό πρόξενο στην Κύπρο, προκειμένου να πείσει το Μακάριο για την αναγκαιότητα επανέναρξης των συνομιλιών. Ο Λιάτης έδωσε στο Μακάριο να κατανοήσει ότι αν δεν συνεχίζονταν οι διαπραγματεύσεις θα ήταν δύσκολο για την ελληνική κυβέρνηση να αντέξει τις επιθέσεις της αντιπολίτευσης⁴²⁷. Είναι εκτίμηση του συγγραφέα ότι το πιο πάνω επιχείρημα του Λιάτη μάλλον είχε σημαντικό ρόλο στην απόφαση του Μακάριου να επανέλθει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων αμέσως μετά την επίσκεψη του έλληνα απεσταλμένου. Για την αντιπολίτευση η αντιμετώπιση του κυπριακού από την ελληνική κυβέρνηση υπό το πρίσμα των εκλογών ισούταν με «εθνική προδοσία». Την ίδια όμως «προδοσία» διέπρατταν και ορισμένες προσωπικότητες της αντιπολίτευσης, όπως ο Μαρκεζίνης και Βενιζέλος: οι τελευταίοι αν και έδειξαν πρόθυμοι στο παρελθόν –σε ιδιωτικές του συζητήσεις- για μια γρήγορη διευθέτηση του κυπριακού, κατά τη διάρκεια των συνομιλιών επέδειξαν εμμονή στη διασφάλιση της αυτοδιάθεσης (και μάλιστα σε καθορισμένο χρόνο): κατηγορώντας ταυτόχρονα τον Καραμανλή για εγκατάλειψη του κυπριακού αγώνα. Η αντιφατικότητα είναι βέβαια εξηγήσιμη: ο ορίζοντας των εκλογών, οι συνθήκες ανόδου του Καραμανλή

⁴²⁵Η παρουσία τέτοιων εγγράφων τα οποία συνέδεαν Μακάριο και ΕΟΚΑ ήταν η αιτία την οποία οι Βρετανοί προέβαλαν για να δικαιολογήσουν την κίνηση τους, λίγο αργότερα, να εξορίσουν το Μακάριο. John Reddaway, *Burdened with Cyprus. The British Connection*, Nicosia 1986, σ. 64-71.

⁴²⁶TNA, FO 286/1300, «Minister for Foreign Affairs told member of my staff yesterday that he had instructed....», 12/10/55. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁴²⁷TNA, FO 371/117679, «The Minister of Foreign Affairs came to see me this evening to given me a further account of Liati's..», 1/1/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

στην εξουσία, σκλήρυναν την αντικυβερνητική στάση του Βενιζέλου και Μαρκεζίνη (και της υπόλοιπης αντιπολίτευσης). Το αποτέλεσμα ήταν οι δύο τους να εκφράσουν απόλυτες θέσεις στο κυπριακό, απορρίπτοντας λύσεις που υπό άλλες συνθήκες θα υποστήριζαν. Τον καθορισμό της τύχης της Κύπρου από την αντιπολίτευση με βάση το εκλογικό ζύγι σάρκασε, εύστοχα, ο Πιπινέλης: παρατήρησε ότι η εκλογική αντιπαλότητα οδηγούσε την αντιπολίτευση να εμφανίζεται «βασιλικότερη του βασιλέως» προβάλλοντας όρους που εξ ορισμού κανένας δεν ήταν δυνατό να δεχθεί⁴²⁸.

Το κάτοπτρο της εκλογικής αναμέτρησης και η σκληρή αντιπαράθεση με τη Δεξιά, παραμόρφωσε για την ΕΔΑ, αλλά και για την υπόλοιπη αντιπολίτευση, την εκτίμηση των -όποιων- θετικών στοιχείων πιθανότατα θα προέκυπταν από μια ενδεχόμενη συμφωνία στις διαπραγματεύσεις. Αργότερα, η προσφορά χειρότερων λύσεων επέτρεψε μια πολύ πιο ψύχραιμη επανεκτίμηση των συνομιλιών: Ένα από τα κορυφαία στελέχη της ΕΔΑ, ο Ηλίας Ηλιού⁴²⁹, λίγο μετά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου έκανε λόγο για πολύ καλύτερες λύσεις από αυτές των Συμφωνιών, εννοώντας τις συνομιλίες Μακαρίου-Χάρτινγκ⁴³⁰. Την ίδια άποψη με τον Ηλιού είχαν και οι Μαρκεζίνης, Βενιζέλος, Παπανδρέου⁴³¹. Πιθανότατα, αυτό που ίσως εκτίμησαν εκ των υστέρων τα μέλη της αντιπολίτευσης στις συνομιλίες Μακαρίου-Χάρτινγκ -κάνοντας την αντιπαράβολή με τα υπόλοιπα σχέδια λύσης τα οποία ακολούθησαν-, ήταν το γεγονός ότι οι Βρετανοί στις συνομιλίες άφηναν ανοικτό το ενδεχόμενο συζήτησης του εύρους της αυτοκυβέρνησης και επιπλέον δεν επέβαλαν την προνομιακή μεταχείριση των Τούρκων του νησιού στο νέο καθεστώς, αν και έκαναν λόγο για συμμετοχή του μειονοτικού στοιχείου στις διαβουλεύσεις για την κατάρτιση νέου

⁴²⁸Παναγιώτης Πιπινέλης, «Το Κυπριακόν. Δηλώσεις και Σχόλια», στο Πολιτικά Φύλλα, τευχ. 2-3, 15 Ιανουαρίου -15 Φεβρουαρίου 1956, σ. 29.

⁴²⁹Πληροφορίες για τον πολιτικό βίο του Ηλία Ηλιού βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Ηλίας Ηλιού. Πολιτική Βιογραφία*, Αθήνα 2017 και Βασίλης Μπρακατσούλας, *Ηλίας Ηλιού. Η ζωή και η δράση του*, Αθήνα 2014

⁴³⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 478, «Αποκλείεται για πάντα η Ένωση».

⁴³¹Έκδοσις Πολιτικών Νεολαίων, *Ηγωνίσθησαν οι Κύπριοι. Ενίκησεν η Τουρκία. Η αλήθεια δια το Κυπριακόν*, Αθήνα 1959, σ. 8, 24 και 64.

συντάγματος. Επιπλέον, αν και ήταν μια γοιφώδης υπόσχεση, εξαρτημένη από πολλούς παράγοντες, οι Βρετανοί κατά τις συνομιλίες άφησαν ένα παράθυρο ανοικτό προς την αυτοδιάθεση-Ένωση τα υπόλοιπα σχέδια που ακολούθησαν μέχρι τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου άφηναν μεν ένα παράθυρο ανοικτό προς την Ένωση αλλά όχι ολόκληρης της Κύπρου. Είναι βέβαιο ότι η *a posteriori* εκτίμηση των διαπραγματεύσεων Μακαρίου-Harding από την αντιπολίτευση ενείχε το στοιχείο του εξωραϊσμού: κανείς δεν μπορούσε με βεβαιότητα να προεξοφλήσει ότι η τελική μορφή του συνταγματικού σχεδίου που θα προέκυπτε -αν τελεσφορούσαν οι διαπραγματεύσεις-, θα παρείχε τα επίπεδα αυτοκυβέρνησης που επιθυμούσαν οι Έλληνες του νησιού και θα δρομολογούσε την επίτευξη αυτοδιάθεσης. Ίσως δε να ήταν και μια ενοχική αντίδραση της αντιπολίτευσης για τα θετικά στοιχεία τα οποία δεν μπόρεσαν να εκτιμήσουν σε επίκαιρο χρόνο, ή, για να το θέσουμε πιο σωστά, η όξυνση της προεκλογικής περιόδου δεν τους άφησε να εκτιμήσουν.

Οι εκλογές της 19ης Φεβρουαρίου 1956

Ενόψει των εκλογών της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1956, το Κόμμα Φιλελευθέρων και η ΦΔΕ είχαν δραστηριοποιηθεί με σκοπό την ενοποίηση του Κέντρου. Το αποτέλεσμα της σύμπραξης των δύο κομμάτων ήταν η ίδρυση στις 2 Δεκεμβρίου 1955 του Δημοκρατικού Κέντρου. Ο νέος πολιτικός συνασπισμός ενισχύθηκε λίγο αργότερα και με την προσχώρηση του μικρού κόμματος των Αγροτών⁴³².

Η ΕΔΑ προοριζόταν να μείνει εκτός των σχεδίων του νέου πολιτικού σχηματισμού. Κάθε ιδέα συνεργασίας με την ΕΔΑ ήταν απεχθής στους πρωτεργάτες του Δημοκρατικού Κέντρου. Ωστόσο, το εκλογικό νομοσχέδιο το οποίο κατέθεσε στη Βουλή η κυβέρνηση Καραμανλή και το οποίο εγκρίθηκε

⁴³²Δαφνής, «Σοφοκλής...» σ. 529-530 και Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική...», σ. 199.

στις 19 Δεκεμβρίου 1955, περίπλοκο και εμφανώς μεροληπτικό υπέρ της ΕΡΕ⁴³³, δεν άφησε κανένα περιθώριο στο Κέντρο⁴³⁴. Ο μόνος τρόπος για το Κέντρο να διεκδικήσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία ήταν να συνεργαστεί με τον διάβολο, την Αριστερά. Έτσι, από τη συνεργασία του Κέντρου με την Αριστερά προέκυψε η Δημοκρατική Ένωση, ένας συνασπισμός επτά κομμάτων (ΕΠΕΚ, Κόμμα Αγροτών-Εργαζομένων, ΔΚΕΛ, Λαϊκό Κόμμα, ΦΔΕ, Φιλελεύθεροι και η ΕΔΑ), ιδρυόμενος στις 17 Ιανουαρίου 1956.

Η συγκρότηση της Δ.Ε αν και πανηγυρίστηκε ως επιτυχία από την ΕΔΑ αλλά και το ΚΚΕ⁴³⁵, είχε φέρει, αντίθετα, τη ΦΔΕ και τους Φιλελεύθερους σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση: Αν και ήταν μια συμμαχία με καθαρά εκλογικό χαρακτήρα, χωρίς δεσμεύσεις για μετεκλογική συνεργασία⁴³⁶, δεν έπαυαν τα δύο μεγάλα κόμματα του Κέντρου να τη θεωρούν ανεπιθύμητη. Για την ακρίβεια ήταν κάτι περισσότερο από ανεπιθύμητη. Ο Βενιζέλος δήλωσε σε ύφος εξομολογητικό στο ανακτορικό περιβάλλον ότι «υποφέρει ψυχικώς» για αυτή τη συμμαχία, αλλά δεν γινόταν αλλιώς⁴³⁷. Η εξομολογητική διάθεση του Βενιζέλου υποδείκνυε και τις βάσεις αυτής της συνεργασίας: ο εκλογικός νόμος και η ανάγκη αντιμετώπισης του «σφετεριστή» της εξουσίας, Καραμανλή.

Το χειρότερο για τις δύο ισχυρές παρατάξεις του Κέντρου ήταν ότι η άνοδος της Αριστεράς επηρέασε και τον πολιτικό τους λόγο. Στο δημόσιο τους λόγο στο κυπριακό, ΦΔΕ και Φιλελεύθεροι είχαν ήδη χαράξει τη γραμμή της αυτοδιάθεσης «εντός ευλόγου και τακτής προθεσμίας», αποδεχόμενοι δηλαδή

⁴³³Γιάννης Γιανουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία 1945-1963*, Αθήνα 1992, σ. 314.

⁴³⁴Ένα κόμμα θα είχε δικαίωμα στην κατανομή εδρών εάν συγκέντρωνε 15% των έγκυρων ψηφοδελτίων της εκλογικής περιφέρειας και της χώρας, και ένας συνασπισμός εάν συγκέντρωνε το 25%. Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική δημοκρατία...», σ. 196 και Γιώργος Ο. Αναστασιάδης, *Πολίτευμα και Κομματικοί Σχηματισμοί στην Ελλάδα (1925-1967). Ιστορική Επισκόπηση*. Θεσσαλονίκη 1991, σ. 27.

⁴³⁵«Ανασκοπήσεις», στο *Νέος Κόσμος*, τευχ.2, Φεβρουάριος 1956, σ. 76.

⁴³⁶*ΤΟ ΒΗΜΑ*, Αθήνα 26 Ιανουαρίου 1956 και *Ελευθερία*, Αθήνα 18 Ιανουαρίου 1956.

⁴³⁷ΤΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, «Λαμβάνω την τιμήν ν' αναφέρω εις την Υμετέρα Μεγαλειότητα τα κατωθι: Επισκέφθη χθες το απόγευμα τον κ. Βενιζέλον...», 31/1/56. Συνομιλία Βενιζέλου με τον επικεφαλής του Γραφείου του Βασιλέως, Αντιστράτηγο Ανδρέα Μπαλοδήμο.

ένα μεταβατικό στάδιο το οποίο σε καθορισμένο χρόνο θα απέληγε στην αυτοδιάθεση. Παρόλα αυτά, η διακήρυξη της πρόσκαιρης συμμαχίας του Δημοκρατικού Κέντρου έκανε λόγο για «ανένδοτος υποστήριξης του δικαιώματος άμεσου αυτοδιαθέσεως της Κύπρου»⁴³⁸. Προφανώς, η αναφορά έγινε για να υπερκαλυφθεί ο ανταγωνισμός με το μαξιμαλιστικό τόνο της «άμεσης αυτοδιάθεσης» τον οποίο χρησιμοποιούσε η ΕΔΑ. Παρόμοια αναφορά για δικαίωμα «άμεσου αυτοδιάθεσης του κυπριακού λαού»⁴³⁹ εμπεριεχόταν και στο πρακτικό ίδρυσης της Δημοκρατικής Ένωσης, αν και στον προεκλογικό τους λόγο Παπανδρέου και Βενιζέλος προέβαλλαν ως γραμμή τους την αυτοδιάθεση σε «τακτό και εύλογο χρονικό διάστημα»⁴⁴⁰. Μια ένδειξη σύγχυσης, αποτέλεσμα της συμμαχίας των δύο μεγάλων κομμάτων του Κέντρου με ένα σύμμαχο τον οποίο στην πραγματικότητα τον έβλεπαν ως εχθρό. Παπανδρέου και Βενιζέλος είχαν δύο εχθρούς κατά την προεκλογική περίοδο, με τον ένα συμμαχούσαν.

Αντίθετα, η ΕΔΑ έβλεπε τη Δημοκρατική Ένωση ως εκπλήρωση ενός εκ των βασικών της ιδρυτικών στόχων, της δημιουργίας ενιαίου μετώπου με τις δυνάμεις της αντιπολίτευσης. Και για να καθησυχάσει τις συνεργαζόμενες πολιτικές δυνάμεις απέφυγε, και πάλι, να θέσει θέμα εξόδου της χώρας από το ΝΑΤΟ. Αναμενόμενα λοιπόν στις βασικές θέσεις της Δ.Ε δεν γίνεται οποιαδήποτε αναφορά για έξοδο από το ΝΑΤΟ. Η μοναδική αναφορά στο κοινό πρόγραμμα της Δ.Ε για την εξωτερική πολιτική, ανέφερε το εξής: «Υπεράσπιση της Εθνικής Αξιοπρέπειας και των Εθνικών Συμφερόντων»⁴⁴¹. Μια πολύ ήπια, αβλαβής αναφορά στην εξωτερική πολιτική της χώρας, αν αναλογιστεί κανείς το τι προηγήθηκε. Στο κυπριακό, αν και συμπεριλήφθηκε η θέση της ΕΔΑ για «άμεση αυτοδιάθεση» στο κοινό πρόγραμμα της Δ.Ε, δεν

⁴³⁸Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Α. Παπανδρέου, Αρχείο Γεώργιος Παπανδρέου, κ. 3, «Η Προγραμματική διακήρυξις του Δημοκρατικού Κέντρου».

⁴³⁹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 487, «Το ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ», 25/1/56 και Τρίκκας, *ο.π.*, Τόμος Α', σ. 355-356 και Λιναρδάτος, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 494-495.

⁴⁴⁰Το ΒΗΜΑ, Αθήνα 7 και 18 Φεβρουαρίου 1956.

⁴⁴¹Η Αυγή, Αθήνα 18 Ιανουαρίου 1956

συνέβη το ίδιο με την άλλη βασική θέση του κόμματος της Αριστεράς στο κυπριακό: αυτό της μη εγκατάστασης βάσεων στο νησί. Άλλη μια προέκταση του συμβιβασμού της ΕΔΑ προκειμένου να μη θιγούν οι συνεργασίες. Κανένα κόμμα, άλλωστε, από την υπόλοιπη αντιπολίτευση δεν είχε θέσει μέχρι εκείνη τη στιγμή θέμα μη παραχώρησης βάσεων στους Βρετανούς. Αυτό ήταν ευνόητο: κόμματα, όπως η ΦΔΕ και οι Φιλελεύθεροι, εξακολουθούσαν να θεωρούν τη Βρετανία σύμμαχο χώρα, έστω και αν αυτό δεν ήταν πολύ έκδηλο εκείνη την περίοδο.

Το ηγετικό στέλεχος της ΕΔΑ, στρατηγός Στέφανος Σαράφης, παραδέχθηκε στον προεκλογικό του λόγο τις μεγάλες υποχωρήσεις του κόμματος. Επισήμανε, ωστόσο, την προσωρινότητα αυτών των υποχωρήσεων:

Όλοι έκαναν θυσίες για να βγει [ενν. στις εκλογές] η «Δημοκρατική Ένωση». Κι η ΕΔΑ τις μεγαλύτερες. Μα όταν πρόκειται για το λαό, όταν πρόκειται για την Ελλάδα, καμιά θυσία δεν είναι μεγάλη. Συμμετέχοντας στην Δημοκρατική Ένωση δεν εγκαταλείπουμε το ιδιαίτερο πρόγραμμά μας. Αφήσαμε την υποστήριξίν του για αργότερα και συμφωνήσαμε σε μια συνεργασία μ' ένα σκοπό: Να συντριβή ο Συναγερμός και ν' ανοίξει ο δρόμος μιας νέας εθνικής ζωής⁴⁴².

Παρά τις υποχωρήσεις και παρά τη συνεργασία τους, ορισμένες διαφορές της ΕΔΑ με τα υπόλοιπα κόμματα της Δ.Ε εξακολουθούσαν να είναι εμφανείς. Ίσως, η πιο κτυπητή απ' όλες ήταν η απουσία βούλησης του επικεφαλής της Δημοκρατικής Ένωσης, Παπανδρέου να θέσει στο επίκεντρο των εκλογών την εξωτερική πολιτική και την ανάγκη για επαναπροσδιορισμό της. Σύμφωνα με τον Παπανδρέου ήταν και ο Βενιζέλος, παρά τις μεγαλόστομες διακηρύξεις του πριν την προεκλογική περίοδο για υιοθέτηση πολιτικής «ίσης φιλίας»⁴⁴³. Σ' αντίθεση με τους Παπανδρέου και Βενιζέλο, η ΕΔΑ έθεσε στον προεκλογικό της λόγο θέμα εξωτερικής πολιτικής προτάσσοντας το κυπριακό:

⁴⁴²Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ(επιμ.), *Άρθρα-Λόγοι-Δηλώσεις 1952-1957 του Στρατηγού Σαράφη*. Αναμνηστική Έκδοση. Αθήνα 1957, σ. 69.

⁴⁴³Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ.11 , φ. 226/11/94, «Λόγος του αρχηγού της Φ.Δ.Ε κ. Βενιζέλου εις Θεσσαλονίκην», 4/10/55.

Από την άποψη αυτή η ψήφος μας είναι πρώτα-πρώτα, καταδικαστική των δυνάμεων και της πολιτικής της συναγερμικής Δεξιάς. Είναι ψήφος ενάντια στο ξεπούλημα της χώρας στους Αμερικανούς, ενάντια στους εξευτελισμούς της Πόλης και της Σμύρνης, ενάντια σ' αυτούς που παζαρεύουν το ξεπούλημα της Κύπρου....⁴⁴⁴

Η κίνηση του Βενιζέλου και Παπανδρέου να μη θέσουν θέμα εξωτερικής πολιτικής ήταν μια προσπάθεια των δύο να κατευνάσουν τις αντιδράσεις μιας μερίδας οπαδών των κομμάτων τους, οι οποίοι δεν είδαν με καλό μάτι τη συνεργασία με την Αριστερά και είχαν αρχίσει να στρέφονται προς την ΕΡΕ⁴⁴⁵. Παράλληλα, έστειλαν και ένα μήνυμα προς ΗΠΑ και Βρετανία, ότι παρά τη συνεργασία με την Αριστερά παραμένουν προσηλωμένοι στο ΝΑΤΟ και τις συμμαχίες της χώρας. Όμως οι Βρετανοί είχαν ήδη ψυχρανθεί με την κεντρικά αντιπολίτευση και ιδιαίτερα το Βενιζέλο: τον θεωρούσαν εντελώς αναξιόπιστο για να το εμπιστευτούν, όχι μόνο εξαιτίας της συνεργασίας με την Αριστερά αλλά και της διπροσωπίας του στο κυπριακό⁴⁴⁶.

Οι αντιφάσεις εντός της Δ.Ε δεν οδήγησαν τη Δεξιά σε εφησυχασμό, ιδιαίτερα όταν η υπονόμηση της προσήλωσης της χώρας στη Δύση ήταν στην πρώτη γραμμή του προεκλογικού λόγου της ΕΔΑ. Γι αυτό η ΕΡΕ έσπευσε να υπενθυμίσει ποια ήταν η Αριστερά, καταφεύγοντας στη ρητορική του υστερικού αντικομμουνισμού:

Εις τον τόπον, όμως, όπου επληρώθηκε με 50,000 χιλιάδες νεκρούς η κομμουνιστική επιβολή, είμεθα όλοι εμπειρογνώμονες του κομμουνισμού και γνωρίζομεν να διακρίνωμεν αμέσως τους εκ του κομμουνισμού κινδύνους⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, ΑΣΚΙ, κ. 475, «Εθνική Ενότητα....».

⁴⁴⁵ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημήτριος Σοϊμοίρης, κ.1 φακ. 3, «Εκθεσις επί του αποτελέσματος της κομμουνιστικής δραστηριότητος κατά τας προεκλογικὰς εκλογὰς 19/2/56».

⁴⁴⁶ΤΝΑ, FO 371/123847 «The definitive results of the elections are now unlikely to be known....», 22/2/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁴⁴⁷Τεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Τσάτσου, φακ. 54, υποφ.1, «Όλοι οι Έλληνες πρέπει να ψηφίσουν την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσιν».

Το πιο πάνω απόσπασμα είναι από κείμενο της προεκλογικής εκστρατείας του υποψήφιου βουλευτή της ΕΡΕ, Κωνσταντίνου Τσάτσου, πρώην καθηγητή Φιλοσοφίας του Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, παλαιότερα μέλος του κόμματος των Φιλελευθέρων και Υφυπουργός Συντονισμού στη μετεμφυλιακή κυβέρνηση Βενιζέλου⁴⁴⁸. Ο Τσάτσος, βαθύτητα αντικομμουνιστής, είχε επίγνωση, όπως και η Δεξιά, ότι η επίκληση του φόβου απέναντι στην άνοδο της Αριστεράς ήταν απαραίτητη από τη στιγμή που η ΕΔΑ κατηγορούσε τον Καραμανλή για «εθνική προδοσία» στο κυπριακό, αμφισβητώντας τον «εθνοσωτήριο» ρόλο της Δεξιάς. Η ΕΡΕ έπρεπε να απαντήσει, να ξαναστήσει το «Γράμμο», πείθοντας ότι ο αγώνας κατά του κομμουνισμού συνεχίζει να αποτελεί προτεραιότητα. Προκειμένου να το πετύχει αυτό, η δεξιά παράταξη έκανε αυτό που ο Τσάτσος απεχθανόταν πιο πολύ: μονοπώλησε την πατριωτική ταυτότητα, παρουσιαζόμενη ως η μόνη εθνικόφρων παράταξη και προστάτης των εθνικών συμφερόντων από τη στιγμή που το Κέντρο «συνοδοιόρησε» με την Αριστερά, κατά τον ευφημιστικό όρο τον οποίο χρησιμοποίησε η ΕΡΕ⁴⁴⁹. Την περίοδο του εμφυλίου ο Τσάτσος είχε προειδοποιήσει το Λαϊκό Κόμμα πως η εμμονή του στο μονοπώλιο της εθνικής ταυτότητας θα ενδυνάμωνε στο τέλος την Αριστερά⁴⁵⁰. Τώρα, η νέα παράταξή του ακύρωνε τα λόγια του.

Ο φόβος για το τι θα σήμαινε για τη χώρα πιθανή νίκη της Δ.Ε στις εκλογές δεν ήταν μονάχα ένα «εκλογικό» κατασκεύασμα της Δεξιάς, ήταν πραγματικός. Κατέτρωχε την κυβέρνηση, αλλά και όλο το μηχανισμό που στήριζε το μετεμφυλιακό κράτος. Ο Μαρκεζίνης κατέθεσε, σε συνομιλία του

⁴⁴⁸Ιωάννης Κ. Φιλανδρός, «Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος στο δημόσιο βίο, 1956-1967» στο Μόσχος Μορφακίδης, Παναγιώτα Παπαδοπούλου, Δημήτρης Αγγελής (επιμ.) *Κωνσταντίνος Τσάτσος. Φιλόσοφος, Συγγραφέας, Πολιτικός. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Αθήνα, 6-8 Νοεμβρίου 2009*, Αθήνα 2010, σ. 566.

⁴⁴⁹Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Τσάτσου, φακ. 55, υποφ. 1, «Ετοιμάζονται για την ήττα τους».

⁴⁵⁰Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Κόσμοι των ιδεών, ορίζοντες της πράξης: Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και το ελληνικό πολιτικό σύστημα, 1942-1975» στο Μόσχος Μορφακίδης, Παναγιώτα Παπαδοπούλου, Δημήτρης Αγγελής (επιμ.) *Κωνσταντίνος Τσάτσος. Φιλόσοφος, Συγγραφέας, Πολιτικός. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Αθήνα, 6-8 Νοεμβρίου 2009*, Αθήνα 2010, σ. 531.

με κύκλους της βρετανική πρεσβείας, τη μαρτυρία για συνάντηση του σταθμάρχη της CIA στην Αθήνα Richardson με τον Λαμπράκη προκειμένου να επηρεάσει τη στάση των εφημερίδων του (*Το Βήμα* και *Τα Νέα*) υπέρ του Καραμανλή⁴⁵¹.

Παρά την επιθετικότητα της ΕΡΕ κατά την προώθηση της κληρονομιάς του εμφυλίου, στις αναφορές της για το κυπριακό είχε, αντίθετα, περιοριστεί σε αμυντική στάση⁴⁵². Ο Καραμανλής σχεδόν σε κάθε προεκλογικό του λόγο τόνιζε τις δυσχέρειες κάτω από τις οποίες ανέλαβε τη διαχείριση του κυπριακού⁴⁵³, επιδιώκοντας να αποστασιοποιηθεί από την πολιτική και τα λάθη του Συναγερμού. Ήταν δύσκολο για τον Καραμανλή υπό το βάρος των εν εξελίξει διαπραγματεύσεων και των αποτυχιών της προηγούμενης διακυβέρνησης να ακολουθήσει τις μεγαλόστομες διακηρύξεις και το μαξιμαλισμό της Δ.Ε στο κυπριακό· μειοδότησε, έτσι, σ' ένα από τα κυριότερα θέματα της προεκλογικής περιόδου.

Μόνη παρέκκλιση από την αμυντική τακτική της ΕΡΕ στο κυπριακό, ήταν οι διαρκείς υπενθυμίσεις-επιθέσεις του φιλοκυβερνητικού Τύπου για το ποια ήταν η αρχική στάση της ΕΔΑ και του ΚΚΕ απέναντι στην ΕΟΚΑ, ως απάντηση για το ποιος είναι ο «προδότης» του κυπριακού αγώνα⁴⁵⁴. Η *Απογευματινή*, συγκεκριμένα, κατήγγειλε ότι η στροφή της ΕΔΑ απέναντι στον ένοπλο αγώνα προήλθε από το φόβο της πολιτικής απομόνωσης, την ανάγκη εκμετάλλευσης του κυπριακού και όχι από κάποια ξαφνική έλξη προς την ΕΟΚΑ. Έφερε ως παράδειγμα το γεγονός ότι ουδέποτε η *Αυγή*, ακόμα και μετά τη στροφή της ΕΔΑ υπέρ του ένοπλου αγώνα, αναφέρθηκε υπέρ του Γρίβα⁴⁵⁵· γεγονός που όπως θα δούμε στη συνέχεια ήταν αλήθεια. Την ίδια ώρα

⁴⁵¹TNA, FO 286/1340, «Brigadier Hobbs and I had last evening about 2 hours conversation with Mr. Markezinis», 2/3/56. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς (;) . Οι εφημερίδες του Λαμπράκη, πάντως, αν και θεωρητικά ανήκαν στον κεντρικό χώρο, τήρησαν ευνοϊκή στάση απέναντι στην υποψηφιότητα Καραμανλή.

⁴⁵²TNA, FO 371/123847, «In our elections dispatch No.33 of January 25.....», 9/2/56. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁴⁵³Σβολόπουλος(επιμ.), Αρχείο Κωνσταντίνος Καραμανλής.....,1^{ος} Τόμος, σ. 352.

⁴⁵⁴*Απογευματινή*, Αθήνα 30 Ιανουαρίου 1956.

⁴⁵⁵Στο ίδιο

η *Καθημερινή* σχολίαζε σκωπτικά τον υποτιμητικό τρόπο παρουσίασης του Μακάριου από την *Αυγή* κατά την πορεία των διαπραγματεύσεων του με τον Harding, προσθέτοντας ότι ακόμη και η βρετανική προπαγάνδα ωχριούσε μπροστά στον τρόπο απεικόνισης του ηγέτη των Ελλήνων της Κύπρου από την *Αριστερά*⁴⁵⁶. Ήταν εμφανές ότι η δεξιά προπαγάνδα εκμεταλλευόταν τις σκιές της *Αριστεράς* στην υπεράσπιση του κυπριακού αγώνα: τη στάση της απέναντι στον Μακάριο και την αρχική της θέση απέναντι στην ΕΟΚΑ.

Η αντικομμουνιστική εκστρατεία είχε, επίσης, ενισχυθεί από ένα γεγονός εκτός προεκλογικού κλίματος: την - ίσως- για πρώτη φορά, από την ίδρυση της ΕΔΑ, τόσο εμφανή διάσταση απόψεων ανάμεσα σε ΕΔΑ-ΚΚΕ. Είναι γεγονός ότι κατά την προεκλογική περίοδο η ΕΔΑ είχε αποκτήσει περιθώρια αυτονομίας, τα οποία δεν είχε ποτέ άλλοτε. Αυτό εξάγεται από τη μαρτυρία του απεσταλμένου του ΚΚΕ προκειμένου να καθοδηγήσει την ΕΔΑ κατά την προεκλογική περίοδο, Μιλτιάδη Πορφυρογένη, μέλους της Κ.Ε του Κομμουνιστικού Κόμματος: ο ίδιος σε επιστολή του προς το ΚΚΕ, μετά τις εκλογές, παραδέχθηκε ότι δεν μπορούσε να κάνει και πολλά ως προς την επιτέλεση της αποστολής του αφού είχε φθάσει πολύ αργά στην Ελλάδα, μόλις 13 μέρες πριν τις εκλογές⁴⁵⁷. Ακόμη, κατά την προεκλογική περίοδο, με βάση μαρτυρίες μελών του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ που είχε απομείνει στην Αθήνα⁴⁵⁸, υπήρχε και πρόβλημα επικοινωνίας του ΚΚΕ με την κομματική βάση της ΕΔΑ. Οι δυσκολίες επικοινωνίας, η γενικότερη αδυναμία καθοδήγησης, οδήγησαν σε -σημαντικές- διαφοροποιήσεις στο λόγο των δύο κομμάτων, με αρνητικό αντίκτυπο στην προσπάθεια παρουσίασης μιας μετριοπαθούς εικόνας από την ΕΔΑ: Το ΚΚΕ συνέχισε να κάνει λόγο κατά την προεκλογική περίοδο για έξοδο από το ΝΑΤΟ⁴⁵⁹, την ώρα που η ΕΔΑ έκανε ότι μπορούσε για να πείσει τα κόμματα της συνεργαζόμενης αντιπολίτευσης ότι

⁴⁵⁶*Η Καθημερινή*, Αθήνα 27 Νοεμβρίου 1956.

⁴⁵⁷ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.174, φ. 7/61/145, «Έκθεση για την δουλειά μου στην Ελλάδα».

⁴⁵⁸ΑΣΚΙ, Αρχείο Αργυρώς και Νίκου Κοροβλή, φ.1, «Στο προηγούμενο σημείωμα...».

⁴⁵⁹«Αποφάσεις της 5ης Ολομέλειας της ΚΕ και της ΚΕΕ του ΚΚΕ» στο *Νέος Κόσμος*, τευχ. 1, Ιανουάριος 1956, σ. 7.

ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν ήταν στις προτεραιότητές της. Ακόμη, η συνέχιση προβολής του εμφυλιοπολεμικού συνθήματος «λεύτερη Κύπρος σε λεύτερη Ελλάδα»⁴⁶⁰ από το ΚΚΕ, προξενούσε, επίσης, προβλήματα στην ΕΔΑ. Ιδιαίτερα εκείνο το «λεύτερη Ελλάδα» το οποίο ενείχε το σπόρο της πολιτειακής μεταβολής, έδινε βάση στις κατηγορίες ενάντια στην Αριστερά για προσπάθεια ανατροπής του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ακόμη χειρότερα, ο παράνομος Τύπος του ΚΚΕ που κυκλοφορούσε στην Ελλάδα έθετε εν μέσω προεκλογικής περιόδου θέματα όπως η ισοπολιτεία των «Σλαβομακεδόνων»⁴⁶¹, θέμα το οποίο θεωρούνταν ανύπαρκτο από το ελληνικό κράτος και κάθε αναφορά σ' αυτό εκλαμβάνονταν ως απειλή της εθνικής κυριαρχίας⁴⁶².

Είναι δύσκολο να εξακριβωθεί το μέγεθος της ζημιάς που μπορεί να προκάλεσαν οι θέσεις του ΚΚΕ στην εκλογική απήχηση της ΕΔΑ. Υπάρχουν ωστόσο κάποιες ενδείξεις: Ο Μαρκεζίνης, ο μόνος από τους αρχηγούς των κοινοβουλευτικών κομμάτων ο οποίος δεν συνεργάστηκε με τη Δ.Ε, υποστήριξε, με δόση χαιρεκακίας, ότι η δυσαρμονία θέσεων ανάμεσα σε ΚΚΕ και ΕΔΑ έφερε σε ιδιαίτερη δύσκολη θέση την τελευταία και έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ήττα της Δ.Ε⁴⁶³. Ακόμη, ο Μπριλλάκης σε εκ των υστέρων αξιολόγηση της κατάστασης εκείνης της περιόδου, καταλόγισε αδυναμία στο ΚΚΕ να κατανοήσει τις επικρατούσες συνθήκες στην Ελλάδα με αποτέλεσμα να εμποδίσει την ανάπτυξη της ΕΔΑ και να ενισχύσει με τη ρητορική του τις «αντιδραστικές» δυνάμεις⁴⁶⁴.

⁴⁶⁰«Η 5η ολομέλεια εγκρίνει τον εθνικό χειρισμό.....», στο Νέος Κόσμος, τευχ. 1, Ιανουάριος 1956, σ. 9-10.

⁴⁶¹ΓΑΚ, Αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών ΑΒΕ 1107, κ. 133, «Δελτίον Πληροφοριών. Μηνός Δεκεμβρίου 1955..», 7/1/56.

⁴⁶²Ιάκωβος Μιχαηλίδης, «Άνευ όρων προσφορά φιλίας»: οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1955-59» στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β'*, Αθήνα 2008, σ.444-445.

⁴⁶³ΤΝΑ,ΦΟ 286/1340, «Brigadier Hobbs and I had last evening about 2 hours conversation with Mr. Markezinis» 2/3/56. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς (:).

⁴⁶⁴Αντώνης Μπριλλάκης, *Το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα. Ιστορική διαδρομή-κρίση-προοπτικές*, Αθήνα 1980, σ. 129-132.

Όποιες και να ήταν οι επιθέσεις του αντικομμουνιστικού μηχανισμού, όσο ακούσια υπονομευτικός και να ήταν ο ρόλος του ΚΚΕ, η ΕΔΑ είχε κερδίσει μια σημαντική νίκη, ήδη, πριν από τις εκλογές. Το κυπριακό βγάζοντας την Αριστερά από το πολιτικό περιθώριο, μεγέθυνε κατά πολύ τις δυνατότητες απήχησης των αιτημάτων της για άρση των συνεπειών του εμφυλίου. Το γεγονός, σε συνδυασμό με τη θετική προδιάθεση της πλειονότητας της κοινής γνώμης σ' ένα τέτοιο αίτημα (κάτι το οποίο σημείωνε στις αναφορές της η βρετανική πρεσβεία⁴⁶⁵), μεγάλωσε το φόβο περαιτέρω επέκτασης της επιρροής της Αριστεράς. Ο Καραμανλής, και οι υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις, ήταν αναγκασμένες να υιοθετήσουν -έστω ως ένα βαθμό- την πολιτική αναίρεσης των συνεπειών του εμφυλίου, με σκοπό τον περιορισμό της επιρροής της ΕΔΑ⁴⁶⁶. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στην προεκλογική περίοδο του '52 ο Βενιζέλος περηφανευόταν για τη συνεισφορά του στο νικηφόρο συμμοριτοπόλεμο⁴⁶⁷, και στην προεκλογική περίοδο του '56 τάχθηκε υπέρ της «λήθης» και της απάλειψης των συνεπειών του εμφυλίου (κατάργησης των εκτάκτων μέτρων, διοικητικών εκτοπίσεων, χορήγηση αμνηστίας...)⁴⁶⁸.

Επιπλέον, με εφιαλτήριο το κυπριακό, η ΕΔΑ συνέχισε να αμφισβητεί την επίσημη εκδοχή της εθνοφοροσύνης για τα γεγονότα της δεκαετίας του '40, σε κάτι που έμοιαζε με κήρυξη «πολέμου» για την αποκατάσταση της μνήμης. Αυτή τη φορά τη φορά, όμως, η ΕΔΑ μίλησε για το τραύμα της «προδομένης» Αντίστασης και του εμφυλίου, το οποίο συχνά αποσιωπούσε⁴⁶⁹, μέσα από τον αγώνα της ΕΟΚΑ. Κατασκεύασε για αυτό το σκοπό παραλληλισμούς ανάμεσα

⁴⁶⁵ΤΝΑ, FO 371/123847, «The Internal Situation: Elections», 17/1/56. Τηλεγράφημα της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁴⁶⁶Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Τσάτσου, , φακ. 55, υποφ. 1, «Ο κ. Καραμανλής ανήγγειλε την δημιουργία νέου πολιτικού σχηματισμού.....».

⁴⁶⁷Κατερίνα Δεδέ, *Η ανάδυση του Κέντρου στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρο του Νικόλαου Πλαστήρα*, διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Σχολή Κοινωνικών Επιστημών. Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Κόρινθος 2013, σ. 234.

⁴⁶⁸Η Αυγή, Αθήνα 25 Ιανουαρίου 1956.

⁴⁶⁹Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 227.

στην Εθνική Αντίσταση και την ΕΟΚΑ, όπως θα διαφανεί και στο πιο κάτω κείμενο του Βάρναλη (από τη μόνιμη στήλη που αυτός διατηρούσε στην *Αυγή*):

Ο ξεσηκωμός του Έθνους για τη σωτηρία του Καραολή θα ευρύνει ανέλπιστα το «πεδίο οράσεως» του έθνους και θα φανούν πολλά «μυστικά» της μεταπελευθερωτικής Ελλάδας. Κι όταν ένα έθνος ξεσηκώνεται δεν ξανακοιμάται εύκολα! Ο Πουλλής που τον σκότωσε η Εθνική Αντίσταση της Κύπρου είτανε προδότης. Όργανο των Εγγλέζων[...] Το λοιπόν, αυτός ο Πουλλής είτανε κάθαυμα με πατέντα. Την ειχ' επάγγελμα την εθνοπροδοσία (του το μάθαν οι ανώτεροι του!). Στην κατοχή βρισκόταν εδώ, στην Αθήνα. Κ' είτανε πράχτορας και χαφίες των Γερμανών-και φυσικά και των κατοχικών κυβερνήσεων μας [...] Αυτό λοιπόν, το ξεσκολισμένο κάθαυμα δεν έπρεπε να το χάσουν οι Άγγλοι τύραννοι της Κύπρου. Τον πήρανε στο νησί και τον κάνανε μυστικό τους πληροφοριοδότη. Και τη στιγμή που επρόκειτο να του δώσουν και το περίφημο «παράσημο της προδοσίας» έπεσεν.....επί των επάλξεων της εθνοπροδοσίας⁴⁷⁰!

Ο Ηρόδοτος Πουλλής, αστυφύλακας των Βρετανών, είχε δολοφονηθεί στις 28 Αυγούστου. Υπαίτιος για τη δολοφονία του θεωρήθηκε ο Μιχαλάκης Καραολής ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο. Η καταδίκη του προκάλεσε μαζικές κινητοποιήσεις για ακύρωση της απόφασης ανάμεσα στην κοινή γνώμη στην Ελλάδα (με τη συμμετοχή και της Αριστεράς)⁴⁷¹. Ευνόητα, οι αναφορές στον ελλαδικό Τύπο για τον Καραολή ήταν αρκετά συχνές, αν και αυτή του Βάρναλη διαφέρει: ο Βάρναλης εστιάζει όχι στον Καραολή, αλλά στον Πουλλή. Ανατρέχει στο παρελθόν του και τον παρουσιάζει ως δωσίλογο κατά την περίοδο της Κατοχής ο οποίος αργότερα παίρνει «προαγωγή» ως πληροφοριοδότης-κατάσκοπος των κομμουνιστών στο νησί για λογαριασμό των Βρετανών. Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι δεν υπάρχουν πληροφορίες για οποιαδήποτε «δωσίλογη» δράση του Πουλλή κατά την

⁴⁷⁰Η *Αυγή*, Αθήνα 25 Νοεμβρίου 1955.

⁴⁷¹Η *Αυγή*, Αθήνα 23 Νοεμβρίου 1955.

περίοδο της Κατοχής, και είναι, μάλλον, αμφίβολο αν ποτέ είχε αποκτήσει τέτοια δεξιότητα⁴⁷². Ανεξαρτήτως ακρίβειας πληροφοριών, ο συνειρμός του Βάρναλη ήταν ξεκάθαρος: ο Πουλλής «εκπροσωπούσε» την αποκατάσταση των δοσίλογων στο μεταπολεμικό περιβάλλον της χώρας και τη συνέχιση της «προδοτικής υπηρεσίας» τους⁴⁷³. Αντίθετα, ο Καραολής της «Εθνικής Αντίστασης» πληρώνει τη δράση του υπέρ της πατρίδας με φυλάκιση και θανατική καταδίκη, όπως και αρκετοί αγωνιστές της περιόδου 1940-1944 στην Ελλάδα οι οποίοι βρίσκονταν ακόμη σε φυλακές. Ο Βάρναλης δεν κρύβει την προσδοκία του μέσα από την υποστήριξη του κύριου αγωνιστή: θέλει μέσα από το ξεσηκωμό της χώρας για την καταδίκη Καραολή, να φανούν «πολλά μυστικά» της μεταπολεμικής Ελλάδας. Να αποκαλυφθεί δηλαδή ποιοι ήταν οι «Καραολήδες» της χώρας και ποιοι ο «Πουλής». Ποιος υπερασπίστηκε την πατρίδα και ποιος την πρόδωσε.

Εάν γίνει δεκτή η άποψη των ιστορικών της μνήμης ότι η επίκληση της δεκαετίας του '40 αποτελούσε για την Αριστερά αναπόσπαστο στοιχείο της ταυτότητάς της⁴⁷⁴, τότε η *pastiche* απεικόνιση αγωνιστών της ΕΟΚΑ και της Εθνικής Αντίστασης μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο αγώνας της ΕΟΚΑ ενοφθαλμίστηκε στην αριστερή ταυτότητα, έστω και με «προσαρμογές». Ο Βάρναλης το λέει ξεκάθαρα: «τον Πουλή που τον σκότωσε η Εθνική Αντίσταση της Κύπρου». Η ταύτιση ΕΟΚΑ-Εθνικής Αντίστασης από τη μια φιλοδοξούσε, μέσω της ευαισθητοποίησης που υπήρχε στην κοινή γνώμη για τον αγώνα των Κύπριων, να ενδυναμώσει τη φωνή υπεράσπισης της ΕΔΑ ενάντια σε όσους την κατηγορούσαν ως υπεύθυνη για τον εμφύλιο και για τα δεινά της χώρας. Από την άλλη, διευκόλυνε την εξύμνηση των αγωνιστών της

⁴⁷²Αντίθετα, ήταν σωστές οι πληροφορίες του Βάρναλη για τις αντικομμουνιστικές υπηρεσίες τις οποίες προσέφερε ο Πουλλής στην Κύπρο για τους Βρετανούς βλ. Ρίχτερ, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 339.

⁴⁷³Για τη συμμετοχή πρώην δοσίλογων στην πολιτική ζωή του τόπου βλ: Στράτος Ν. Δορδανάς, *Η γερμανική στολή στη Ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του Δοσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Αθήνα 2011, σ. 223-284.

⁴⁷⁴Ελένη Πασχαλούδη, «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο: από την αμηχανία των νικητών στη «δικαίωση» των ηττημένων» στο Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη, Γιώργος Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος. Πολιτισμικό Τραύμα*, Αθήνα 2013, σ. 128.

Οργάνωσης. Ήταν πολύ πιο εύκολο για την ΕΔΑ να εκθειάζει την ΕΟΚΑ αν έφερνε την οργάνωση στα μέτρα της: «φτιάχνοντας» την καθ' ομοίωσιν του εαυτού της και επισκιάζοντας τις δεξιές καταβολές της.

Το αποτέλεσμα των εκλογών ανέδειξε δύο νικητές: Την ΕΡΕ, η οποία χάρις στην στρεβλωτική επίδραση του εκλογικού συστήματος εξασφάλισε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (165 έδρες) αν και πήρε λιγότερες ψήφους από τη Δ.Ε (47,4% έναντι 48,2%), και την ΕΔΑ. Στις επτά εκλογικές περιφέρειες όπου παρουσίασε υποψηφίους το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς εκλέχθηκαν όλοι με άνετη πλειοψηφία. Υπολογίζεται ότι αν η ΕΔΑ συμμαχούσε μόνο με το ΔΚΕΛ θα ήταν δεύτερο κόμμα με μια επιρροή γύρω στο 18% σε εθνικό επίπεδο, βελτιώνοντας σημαντικά τα ποσοστά της σε σχέση με τις προηγούμενες βουλευτικές εκλογές⁴⁷⁵. Στο κοινοβούλιο η ΕΔΑ θα εκπροσωπούνταν από 18 βουλευτές, όσοι ήταν και οι υποψήφιοί της με βάση προεκλογική συμφωνία⁴⁷⁶, αλλά υπολογίζεται ότι είχε υπό την επιρροή της συνολικά 40 μέλη του κοινοβουλίου⁴⁷⁷ (οι υπόλοιποι ήταν οι ονομαζόμενοι «συνοδοιπόροι» τους οποίους προμοδότησε κατά τον προεκλογικό αγώνα⁴⁷⁸). Εύλογα τρομοκρατημένοι, οι αντικομμουνιστικοί κύκλοι διαπίστωναν, επιπλέον, μετακίνηση της δεξαμενής ψηφοφόρων της Αριστεράς δεξιότερα, καθώς η ΕΔΑ εκμεταλλεύθηκε τη συνεχιζόμενη κρίση στο χώρο του Κέντρου, του μεγάλου χαμένου των εκλογών⁴⁷⁹. Από την άλλη, ο Καραμανλής κατάφερε να συσπειρώσει τη Δεξιά του Ελληνικού Συναγερμού διαθέτοντας, πλέον, μια αυτοδύναμη κυβέρνηση για να αντεπεξέλθει στη διαχείριση του κυπριακού. Είχε όμως να αντιμετωπίσει την ισχυρή αντιπολίτευση της ΕΔΑ. Η τελευταία, ήδη, από την επαύριον των εκλογών έκανε λόγο για συνέχεια του σχεδίου συνεργασίας του Καραμανλή με τους ιμπεριαλιστές για «κλείσιμο»

⁴⁷⁵Ηλίας Νικολακόπουλος, «Η ΕΔΑ στις εκλογές του 1956» στο Αρχαιοτάξιο, τευχ. 3, Μάιος 2001, σ. 42-49.

⁴⁷⁶Στο ίδιο, σ. 41.

⁴⁷⁷ΤΝΑ/FO 371/123847, «This is an important dispatch with a direct bearing on the Cyprus problem», 13/4/56. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς Υπουργείο Αποικιών.

⁴⁷⁸Νικολακόπουλος, «Η ΕΔΑ στις εκλογές.....», σ. 42-49.

⁴⁷⁹ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημήτριος Σοϊμοίρης, κ.1 φακ. 3, «Εκθεσις επί του αποτελέσματος της κομμουνιστικής δραστηριότητας κατά τας προεκλογικάς εκλογας 19/2/56».

του κυπριακού⁴⁸⁰. Αυτό όμως που η ΕΔΑ δεν κατανοούσε εκείνη την περίοδο ήταν ότι υπήρχε μια καλή πιθανότητα το κυπριακό να «έκλεινε» πολύ πιο γρήγορα: στην περίπτωση που η ίδια, δηλαδή η Δ.Ε, κέρδιζε τις εκλογές.

Οι Βρετανοί μετά την εξορία του Μακάριου εξέτασαν δύο επιλογές όσον αφορά την πολιτική τους στο κυπριακό: τη συνταγματική λύση και τη συστηματοποίηση της δράσης τους για συντριβή της ΕΟΚΑ. Εφάρμοσαν και τις δύο⁴⁸¹. Στην περίπτωση που πρωθυπουργός εκλεγόταν ο Παπανδρέου, ως επικεφαλής της Δ.Ε, είναι πολύ πιθανό να εξέταζαν μόνο τη δεύτερη επιλογή. Οι Βρετανοί παρά την όποια εφεκτικότητά τους απέναντι στον Καραμανλή, είχαν πειστεί ότι η παραμονή του στην εξουσία ήταν το μόνο ανάχωμα μπροστά στον κίνδυνο εγκατάλειψης από την Ελλάδα της προσήλωσής της στη Δύση. Και για αυτό επιθυμούσαν την εκλογή του⁴⁸². Θεωρούσαν ανεπιθύμητη την εκλογή του Παπανδρέου, αφού θεωρούνταν οπορτουνιστής και διπρόσωπος -όπως άλλωστε θεωρούσαν οι Βρετανοί όλους τους Έλληνες πολιτικούς της αντιπολίτευσης⁴⁸³.

Το κυπριακό, βέβαια, δεν απέφυγε τη δίνη των διαδοχικών κρίσεων, ακόμη και με την εκλογή Καραμανλή. Τα πράγματα όμως θα ήταν, ίσως, χειρότερα αν κέρδιζε τις εκλογές η Δ.Ε.

⁴⁸⁰Η Αυγή, Αθήνα 11 Μαρτίου 1956.

⁴⁸¹Hatzivassiliou, «Britain and the International.....», σ. 68.

⁴⁸²TNA, FO 371/123847, «In my telegram No. 128 of the 22nd of February....», 14/3/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς Selwyn Lloyd.

⁴⁸³Στο ίδιο.

4^ο Κεφάλαιο: Το ευοίωνο περιβάλλον του 1956 και ο σπόρος της «ήττας».

Εξορία Μακάριου

Σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τις εκλογές οι συνομιλίες οδηγήθηκαν σε αποτυχία. Το αποτέλεσμα ήταν η «απαγωγή» του Μακάριου στις 9 Μαρτίου και η εξορία του στις Σεϋχέλλες⁴⁸⁴. Την είδηση για την εξορία του Μακάριου διαδέχθηκε ένα κύμα βίαιων διαδηλώσεων και συλλαλητηρίων σ' όλη, σχεδόν, την Ελλάδα. Ο αντιβρετανισμός ήταν κάτι παραπάνω από έντονος. Στις 10 Μαρτίου ο πρώην πρόεδρος του Πανεπιστημίου Αθηνών, Απόστολος Δασκαλάκης, απευθυνόμενος στους φοιτητές -σε μια επανάληψη του ακραίου αντιβρετανικού του λόγου στα συλλαλητήρια Αυγούστου 1954⁴⁸⁵- τους κάλεσε να απαιτήσουν το κλείσιμο του Βρετανικού Ινστιτούτου, όλων των χρηματοδοτούμενων από το βρετανικό κράτος ιδρυμάτων στην Ελλάδα και να διώξουν τον βρετανό πρόξενό από τη χώρα⁴⁸⁶. Την ίδια μέρα με την ομιλία Δασκαλάκη διαδηλωτές εισέβαλαν, εκμεταλλευόμενοι τα ανεπαρκή μέτρα ασφάλειας, στο βρετανικό προξενείο της πόλης του Ηρακλείου με αποτέλεσμα ο έντρομος βρετανός πρόξενος να φυγαδευτεί από τις τοπικές αρχές σε στρατιωτική βάση στα περίχωρα της πόλης⁴⁸⁷. Η χώρα έμοιαζε την περίοδο 10-14 Μαρτίου 1956 να είναι υπό την ομηρία των διαδηλωτών, και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αν τις μέρες εκείνες δεν επικρατούσε κακοκαιρία τα

⁴⁸⁴Ως γνωστόν μαζί με τον Μακάριο εξορίστηκαν ο μητροπολίτης Κηρυνείας, Κυπριανός, ο Πολύκαρπος Ιωαννίδης και ο εφημέριος του ιερού ναού Φανερωμένης, Παπασταύρος Παπαγαθαγγέλου

⁴⁸⁵Λεπτομέρειες για τον ακραίο αντιβρετανισμό του Δασκαλάκη στα συλλαλητήρια του 1954, βλ. Χατζηβασιλείου, «Στρατηγικές του Κυπριακού.....» σ. 164-168.

⁴⁸⁶Η Αυγή, Αθήνα 11 Μαρτίου 1956, *Ελευθερία*, Αθήνα 11 Μαρτίου 1956 και TNA, FO 286/1340, «According to Press reports Professor A. Daskalakis made a speech....», 13/3/56. Aide-Memoire της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα.

⁴⁸⁷Η Αυγή, Αθήνα 11 Μαρτίου 1956, *Ελευθερία*, Αθήνα 11 Μαρτίου 1956 και TNA, FO 286/1340, «I have the honour to give below an account of the outrage..», 15/3/56. Επιστολή του βρετανικού προξενείου στο Ηράκλειο προς τη βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα.

πράγματα θα ήταν πολύ χειρότερα⁴⁸⁸. Στην Αθήνα η βρετανική πρεσβεία γίνεται το επίκεντρο των συλλαλητηρίων και για κάποιες μέρες βρίσκεται σε κατάσταση πολιορκίας. Ο βρετανός πρέσβης αποκαρδιωμένος από την κατάσταση, εξομολογείται στις υπηρεσιακές του αναφορές ότι ακόμη και οι ανυπόφορες μέρες του ως πρέσβης της Γιουγκοσλαβίας στις απαρχές του Ψυχρού Πολέμου (1946-1951) του φαίνονταν εκείνες τις ημέρες πολύ καλύτερες από τη θητεία του στην Αθήνα⁴⁸⁹.

Αντιδρώντας στην ατμόσφαιρα εκείνων των ημερών τα δύο μεγάλα κόμματα της κεντρώας αντιπολίτευσης (ΦΔΕ και Φιλελεύθεροι) εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους για τη βρετανική πολιτική αναγνωρίζοντας το δίκαιο της αντίδρασης του λαού. Παρόλα αυτά απέφυγαν να ακολουθήσουν το δραματικό αντιβρετανικό τόνο των διαδηλωτών. Η ΦΔΕ έκανε από τη μια λόγο για προσβολή του «ιδανικού της Ελευθερίας»⁴⁹⁰ από τη Βρετανία, αλλά θεώρησε ως κύρια υπεύθυνη για την εξορία την κυβέρνηση Καραμανλή και την πολιτική παραχώρησης πρωτοβουλιών στον Μακάριο· θεωρώντας ότι του φόρτωσε όλες τις ευθύνες αφήνοντάς τον αβοήθητο απέναντι στη Βρετανική Αυτοκρατορία⁴⁹¹. Κατά παρόμοιο τρόπο ο Παπανδρέου, αν και έκανε κάποιες αναφορές κατά της Βρετανίας ως χώρας αποσυνάγωγου των αρχών της ελευθερίας που διέπουν τον ελεύθερο κόσμο⁴⁹², απέδωσε και αυτός την ευθύνη για την εξορία του Μακάριου στην ελληνική κυβέρνηση⁴⁹³. Πίσω από τη μετριοπάθεια στις αναφορές για τη Βρετανία, σε σχέση με την ατμόσφαιρα φανατικού αντιβρετανισμού που επικρατούσε στον περίγυρο των μεγάλων κομμάτων του Κέντρου, διακρίνει κανείς την προσπάθεια εξιλέωσης μπροστά στα μάτια των συμμάχων για το «ολίσθημα» της συνεργασίας με την Αριστερά στις τελευταίες εκλογές. Η γνώμη και η εύνοια των συμμάχων –

⁴⁸⁸TNA, FO 286/1340, «Reaction in Greece to the deportation of Archbishop Makarios», 27/3/56. Sir Charles Peake προς Selwyn Lloyd.

⁴⁸⁹TNA, FO 286/1339, «I was not surprised by the reaction in your telegram No. 290.....», 13/3/56. Επιστολή του Peake προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁴⁹⁰Η Αυγή, Αθήνα 10 Μαρτίου 1956.

⁴⁹¹Γεροζήσης (επιμ.), *ό.π.*, Τόμος Α', σ. 110-111.

⁴⁹²Ελευθερία, Αθήνα 10 Μαρτίου Αθήνα 1956.

⁴⁹³Γεροζήσης (επιμ.), *ό.π.*, Τόμος Α', σ. 112-113.

όπως άλλωστε έχει σημειωθεί- έπαιζε σημαντικό ρόλο για τη ΦΔΕ και τους Φιλελεύθερους και τις φιλοδοξίες τις οποίες διατηρούσαν για άνοδο στην εξουσία.

Από την άλλη και η ΕΔΑ αποστασιοποιήθηκε από το αντιβρετανικό μένος των διαδηλωτών· όχι, βέβαια, γιατί ήλπιζε στην εύνοια των Βρετανών σε μια μελλοντική διεκδίκηση της εξουσίας. Προτίμησε και αυτή να επικεντρώσει – σχεδόν αποκλειστικά- τις ευθύνες για την εξορία στην εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης. Επιπλέον, βρήκε την ευκαιρία να θέσει ζήτημα παραίτησης της κυβέρνησης, της οποίας, άλλωστε, τη νομιμότητα της πρόσφατης εκλογικής νίκης ουδέποτε αποδέχθηκε⁴⁹⁴. Την ίδια ώρα η ΕΔΑ απηύθυνε κάλεσμα στα υπόλοιπα κόμματα της αντιπολίτευσης, κοινοβουλευτικής και εξωκοινοβουλευτικής, για τη δημιουργία ενός εθνικού μετώπου στο πρότυπο της Δημοκρατικής Ένωσης, με στόχο την αντικατάσταση της κυβέρνησης⁴⁹⁵.

Το κάλεσμα όμως της ΕΔΑ δεν είχε απήχηση. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης δεν έδειχναν διάθεση ακόμη και για συζήτηση του ενδεχόμενου νέας συνεργασίας με την Αριστερά. Μέχρι και ο Καρτάλης φαινόταν μετεκλογικά να εγκαταλείπει την πολιτική συνεργασία με την Αριστερά- πιθανότατα αποκαρδιωμένος από την πρόσφατη μειωτική συμπεριφορά της ΕΔΑ κατά την προεκλογική περίοδο απέναντι στο κόμμα του και ιδιαίτερα απέναντι στον Αλέξανδρο Σβώλο (με τον οποίο ήταν συναρχηγοί στο ΔΚΕΛ)⁴⁹⁶. Ακόμη χειρότερα για την ΕΔΑ, προσωπικότητες της αντιπολίτευσης, όπως ο Σοφοκλής Βενιζέλος, είχαν στραμμένη την προσοχή τους στις προοπτικές συνεργασίας με την υφιστάμενη κυβέρνηση. Με προσωπική επιστολή του προς τον Καραμανλή, στις 24 Μαρτίου 1956, ο Βενιζέλος είχε προτείνει τη δημιουργία κυβέρνησης εθνικής ενότητας, χωρίς τη συμμετοχή της ΕΔΑ, με

⁴⁹⁴Η Αυγή, Αθήνα 21 και 22 Φεβρουαρίου 1956.

⁴⁹⁵Η Αυγή, Αθήνα 11 Μαρτίου 1956.

⁴⁹⁶Ο Καρτάλης είχε κατηγορήσει την ΕΔΑ για μειωτική συμπεριφορά απέναντι στον Σβώλο κατά την προεκλογική περίοδο των εκλογών 1956, θεωρώντας ότι αυτή η συμπεριφορά συνέβαλε στον «αιφνίδιο» θάνατο του επιφανούς συνταγματολόγου λίγες μέρες μετά τις εκλογές της 19ης Φεβρουαρίου 1956. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 174, φ. 7/61/145, «Έκθεση για τη δουλειά μου στην Ελλάδα». Έκθεση Πορφυρογέννη προς ΚΚΕ.

σκοπό τη διαχείριση του κυπριακού ζητήματος στη βάση του ορατού κινδύνου απομόνωσης της χώρας από τους συμμάχους⁴⁹⁷. Η ιδέα συνεργασίας της πέραν της Αριστεράς αντιπολίτευσης με την κυβέρνηση παρέμεινε, ωστόσο, ανέφικτη εξαιτίας της εφεκτικότητας του έλληνα πρωθυπουργού: ο τελευταίος πίστευε ότι μια τέτοια πολυμερής συνεργασία δεν θα ήταν λειτουργική λόγω της ανομοιογένειας μεταξύ των κομμάτων⁴⁹⁸.

Η προσπάθεια ΦΔΕ και των Φιλελευθέρων για αποκλεισμό της Αριστεράς από κάθε ενδεχόμενη μελλοντική συνεργασία της αντιπολίτευσης είχε ως προφανή στόχο την περιθωριοποίησή της, υπό το φόβο της συνεχούς ενδυνάμωσης της Αριστεράς. Ο φόβος των δύο ισχυρών κομμάτων του Κέντρου έγινε ακόμη πιο μεγάλος μετά την εξορία του Μακάριου, βλέποντας την ΕΔΑ να μετατρέπει ακόμη μια αρνητική εξέλιξη στο κυπριακό σε υπόμνηση της ανάγκης για επαναπροσδιορισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής- κάνοντας ανοικτά, αυτή τη φορά, λόγο για έξοδο από το ΝΑΤΟ⁴⁹⁹. Ο Μαρκεζίνης, ο οποίος αν και είχε μείνει εκτός βουλής παρέμενε ενεργός πολιτικά, διατύπωνε τις ημέρες μετά την εξορία του Μακάριου την άποψη ότι αν συνεχιζόταν το μοτίβο αποτυχία στο κυπριακό-εκμετάλλευση από την ΕΔΑ, δεν αποκλειόταν το ενδεχόμενο αλλαγής της εξωτερικής πολιτικής⁵⁰⁰.

Αυτό όμως που εκνεύριζε περισσότερο την πέραν της ΕΔΑ αντιπολίτευση, αλλά και την κυβέρνηση, ήταν το γεγονός ότι η ΕΔΑ έκτιζε την πολιτική της απήχηση σε πολιτικές οι οποίες καταργούσαν κάθε κανόνα πολιτικής λογικής: αν δηλαδή η χώρα έβγαινε εκτός ΝΑΤΟ, όπως προέτρεπε η ΕΔΑ, οι Βρετανοί θα έκαναν δεύτερες σκέψεις για την εξορία του Μακάριου; Συνεκδοχικά, κατά την εύλογη απορία του υπουργού Προεδρίας της

⁴⁹⁷ΙΚΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φακ. 24 Α 002371 «Η σοβαρότης της καταστάσεως μου επιβάλλει.....», 24/3/56. Επιστολή του Σοφοκλή Βενιζέλου προς τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

⁴⁹⁸ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, «Ας μου επιτρέψει η Υψηλή Μεγαλειότης να υποβάλω εν σημειώματι τας αντιλήψεις που εξέθεσα....», 27/3/56. Επιστολή του Τσαλδάρη προς τον βασιλιά Πάυλο.

⁴⁹⁹Η Αυγή, Αθήνα 10 Μαρτίου 1956.

⁵⁰⁰ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, «Λαμβάνω την τιμή ν' αναφέρω ότι σήμερα με επεσκέφθη ο αρχηγός της ΚΥΠ...», 16/3/56.

κυβέρνησης, Κωνσταντίνου Τσάτσου, αν οι Αμερικανοί και οι Άγγλοι οι οποίοι δεν έδιναν την Κύπρο στην Ελλάδα, μια χώρα-μέλος του ΝΑΤΟ, υπήρχε περίπτωση να τη δώσουν αν έβγαινε η Ελλάδα από το ΝΑΤΟ;⁵⁰¹ Η λογική, όμως, του Τσάτσου και γενικότερα η κοινή λογική ήταν ένα από τα θύματα της όξυνσης που προκαλούσε η κυπριακή υπόθεση.

Το γεγονός της εξορίας δεν ήταν η μόνη ευνοϊκή εξέλιξη για την ΕΔΑ. Το ίδιο ευοίωνη εξέλιξη ήταν και η προοπτική της απουσίας του Μακάριου από το πολιτικό προσκήνιο. Μέχρι τώρα η κυβέρνηση μετρίαζε τη φθορά της από τη διαχείριση του κυπριακού οχρωμένη πίσω από την πολιτική συμπαράστασης στο Μακάριο. Η ΕΔΑ έβλεπε, μάλλον, με ικανοποίηση ότι η απουσία του Μακάριου από το πολιτικό σκηνικό άφηνε εκτεθειμένη την κυβέρνηση και ακόμη πιο ευάλωτη απέναντι στην αντιμετώπιση του κυπριακού προβλήματος. Δεν ήταν και ιδιαίτερα δύσκολο να πιθανολογήσει κανείς ότι η κυβέρνηση Καραμανλή δύσκολα θα αντεπεξερχόταν στη διαχείριση του κυπριακού χωρίς την παρουσία του Μακάριου στην πολιτική σκηνή. Ήδη ο Καραμανλής, σύμφωνα με μαρτυρία του Peake, έντονα ανήσυχος από τις ταραχές που είχαν ξεσπάσει μετά την εξορία του Μακάριου είχε σκεφτεί ακόμη και το ενδεχόμενο παραίτησης⁵⁰². Ακόμη και ο αμερικάνος πρέσβης Cannon ανησυχούσε ιδιαίτερα εκείνες τις ημέρες μήπως η πίεση της αντιπολίτευσης και το γενικότερο αντιδυτικό αίσθημα υπερίσχυαν των αντιστάσεων του έλληνα πρωθυπουργού και τον οδηγούσαν σε αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής⁵⁰³.

Η «υπερέκθεση» της κυβέρνησης στο κυπριακό εξαιτίας της απουσίας του Μακάριου από το πολιτικό σκηνικό, δεν ήταν η μόνη ευνοϊκή επίπτωση για την ΕΔΑ. Η εμπλοκή του Μακάριου στις διαδικασίες επίλυσης του κυπριακού συνιστούσε μέχρι τώρα ένα μεγάλο πρόβλημα για την ΕΔΑ. Η τελευταία

⁵⁰¹Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, Φακ. 62, υποφ. 6, «Εφ' όσον δεν δυνάμεθα να την εκδιώξομεν εκείθε δια πολέμου...».

⁵⁰²TNA, FO 286/1340, «Reactions in Greece to the Deportation of Archbishop Makarios», 27/3/56.

⁵⁰³FRUS, Volume XXIV, 1955-1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean, «Telegram from the embassy in Greece to the Department of State», 12/3/56. Αμερικάνικη πρεσβεία στην Αθήνα προς αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

φοβούνταν ότι ο Μακάριος θα έφθανε σε συνεννόηση με τη Δύση για την επίτευξη συμβιβαστικής λύσης στο κυπριακό. Ο διαρκής φόβος για την ΕΔΑ επίτευξης μίας δυτικού τύπου λύσης-«συνθηκολόγησης» κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων Μακαρίου-Harding, ήταν άλλωστε πολύ πρόσφατος για να ξεχαστεί⁵⁰⁴. Αυτός ο φόβος ήταν ιδιαίτερα ισχυρός καθότι η ΕΔΑ γνώριζε ότι η λύση η οποία θα συμφωνούνταν από τον Μακάριο θα είχε εξασφαλισμένα υψηλά ποσοστά αποδοχής από τον ελληνικό λαό, λόγω του υψηλού γοήτρου του ηγέτη της Εθναρχίας. Εύλογα η ΕΔΑ θα πρέπει να ένοιωθε ανακουφισμένη, καθότι η απουσία του Μακαρίου από το πολιτικό προσκήνιο απομάκρυνε για την ίδια το φόβο μιας ανεπιθύμητης λύσης στο κυπριακό. Θεωρούσε αυτονόητο ότι οποιαδήποτε λύση προερχόταν από το Μακάριο, με βάση το δείγμα των διαπραγματεύσεων με το Harding, εκ προοιμίου θα θεωρούνταν αντίθετη με τις μαξιμαλιστικές επιδιώξεις της Αριστεράς και θα βρισκόταν σε ανεπιθύμητο πλαίσιο: μακριά από την εκμετάλλευση της ανόδου του αντιαποικιακού κινήματος και τη σοβιετική υποστήριξη στο κυπριακό.

Επιπλέον, η απουσία του Μακαρίου από το πολιτικό σκηνικό άφηνε ελεύθερο το πεδίο στην ΕΔΑ για την ανάληψη πρωταγωνιστικού ρόλου στην υπεράσπιση του κυπριακού. Όπως έχουμε δει, η παρουσία του Μακαρίου στο πολιτικό προσκήνιο επισκίαζε και υποβάθμιζε κάθε πρωτοβουλία της ΕΔΑ στο κυπριακό. Και για το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς ήταν αυτονόητο ότι όσο πιο αναβαθμισμένο ρόλο είχε στην υπεράσπιση του κυπριακού, τόσο πιο πολλά οφέλη θα μπορούσε να καρπωθεί από την όξυνση του εθνικού προβλήματος.

Θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η εξορία του Μακαρίου ήταν ανάλογα ευνοϊκή εξέλιξη και για την υπόλοιπη αντιπολίτευση: ο αρχηγός του κοινοβουλευτικού Λαϊκού Κόμματος, Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, σε συνομιλία του με τον Καραμανλή, κάποιες μέρες μετά τον κατευνασμό των ταραχών στη χώρα, άφησε να νοηθεί η ικανοποίησή του για το γεγονός ότι η απουσία του

⁵⁰⁴Η Αυγή, Αθήνα 29 Φεβρουαρίου 1956.

Μακάριου από την πολιτική σκηνή θα επανέφερε τη διαχείριση του εθνικού ζητήματος στα χέρια της Αθήνας. Ο ίδιος είχε διαφωνήσει με την παραχώρηση της πρωτοβουλίας των κινήσεων στο Μακάριο, θεωρώντας τον ακατάλληλο να αναλάβει τη διαχείριση του κυπριακού⁵⁰⁵.

Ο αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος θεωρούσε ότι μόνη αρμόδια για τη χάραξη εθνικής πολιτικής, της διαχείρισης εθνικών ζητημάτων, ήταν η Αθήνα και όχι ο Μακάριος. Τις απόψεις του Τσαλδάρη είναι –μάλλον βέβαιο– ότι συμμερίζονταν η ΦΔΕ και οι Φιλελεύθεροι. Άλλωστε, ΦΔΕ και Φιλελεύθεροι, όπως έχει ήδη γραφτεί, είχαν διαφωνήσει με την πολιτική παραχώρησης πρωτοβουλιών στον Μακάριο από την κυβέρνηση Καραμανλή, φοβούμενοι μήπως η «περιφέρεια» (Μακάριος) βλάψει το «εθνικό κέντρο».

Η ΕΔΑ, από την άλλη, ασπαζόταν και αυτή την αντίληψη περί χάραξης εθνικής πολιτικής αποκλειστικά από το εθνικό κέντρο, υπό την έννοια ότι θεωρούσε ότι απαραίτητος όρος για την αυτοδιάθεση της Κύπρου ήταν η αλλαγή της υφιστάμενης εξωτερικής πολιτικής. Έτσι μπορούσε να κατανοήσει την αντίδραση του Τσαλδάρη στην πολιτική περιθωριοποίηση του Μακάριου, χωρίς βέβαια να συμμερίζεται την ανακούφιση του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος για τη διασφάλιση με την εξορία του Μακάριου των πολιτικών του «εθνικού κέντρου» (δηλαδή τη συνέχιση της προσκόλλησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στις συμμαχίες της Δύσης). Οι πολιτικές του μετεμφυλιακού «εθνικού κέντρου», άλλωστε, δεν εξέφραζαν την ΕΔΑ. Και για αυτό στο παρελθόν δεν είχε πρόβλημα ακόμη και να υποτάξει το «εθνικό κέντρο» στην «περιφέρεια», όταν αυτό εξυπηρετούσε το σκοπό της αναίρεσης των πολιτικών του «εθνικού κέντρου» (π.χ. υποστήριξη της απειλής Μακάριου για ανάληψη της προσφυγής για το κυπριακό από χώρα του σοβιετικού συνασπισμού). Με λίγα λόγια, η ΕΔΑ υποστήριζε ότι η διαχείριση του κυπριακού θα έπρεπε να γίνεται από το «εθνικό κέντρο», όχι όμως από το

⁵⁰⁵ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, «Απόψεις του Αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος κ. Κωνσταντ. Τσαλδάρη διατυπωθείσαι κατά την συζήτησιν μετά του Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Κ. Καραμανλή κατά την συνάντησιν 23/3/56», 27/3/56.

«εθνικό κέντρο» στην υφιστάμενή του μορφή και με τις υφιστάμενες πολιτικές που ακολουθούσε.

Ο Μακάριος ήταν από την ίδρυση της ΕΔΑ το ανεπίλυτο πρόβλημα για αυτήν. Κυρίως γιατί ήταν ένα πρόσωπο υπεράνω κριτικής στο οποίο η ΕΔΑ δεν μπορούσε να ασκήσει πίεση όπως για παράδειγμα ασκούσε στην κυβέρνηση. Και αυτό γιατί ο Μακάριος δεν δρούσε στο πολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας, περισσότερο επιδρούσε σε αυτό. Ήταν ανεξέλεγκτος, αλλά και απρόβλεπτος για την Αριστερά: μπορούσε με ένα του λόγο υπέρ της Δύσης να αντιστρέψει το αντιδυτικό κλίμα στη χώρα και αντίστροφα με ένα αντιιμπεριαλιστικό του λόγο να δώσει ακόμη περισσότερη ώθηση στον αντιδυτικισμό της χώρας, τελματώνοντας ή ενισχύοντας αντίστοιχα τον πολιτικό λόγο της Αριστεράς. Η εξορία του, «εξόριζε», ευτυχώς, για την ΕΔΑ και το πρόβλημα το οποίο την κατέτρωχε από την ίδρυση του κόμματος: ποια θα έπρεπε να ήταν η στάση της απέναντι στον εκπρόσωπο του κυπριακού αγώνα.

Η ανακούφιση από την εξορία του Μακάριου εκδηλώθηκε και στις δηλώσεις του Πασαλίδη την επαύριον της εξορίας, από τις οποίες απουσίαζε ακόμη και η απλή έκφραση συμπαράστασης του επικεφαλής της ΕΔΑ για τις δοκιμασίες στις οποίες υποβαλλόταν ο ηγέτης του κυπριακού αγώνα⁵⁰⁶.

Τα νέα αυτά μέτρα των Άγγλων κατακτητών (εννοεί την εξορία Μακάριου) είναι συνέχεια προηγούμενων που έθεσαν εκτός νόμου το ΑΚΕΛ, την ηγεσία του και άλλες πατριωτικές Κυπριακές οργανώσεις[.].Ο Ελληνικός λαός[.].απαιτεί: 1^{ov}) άμεση καταγγελία των βάρβαρων και δολοφονικών μέτρων των Άγγλων κατακτητών της Κύπρου στην αρμόδια επιτροπή του ΟΗΕ. Έκκλησιν προς τον ΟΗΕ, προς όλους ανεξαιρέτως τους Λαούς, προς τις κυβερνήσεις όλων των αντιαποικιακών χωρών, να συμπαρασταθούν στον αγώνα των Κυπρίων αδελφών μας, να απαιτήσουν την κατάπαυσιν της τρομοκρατίας στην

⁵⁰⁶Η Αυγή, Αθήνα 10 Μαρτίου 1956.

Κύπρο και την απελευθέρωσιν όλων των ηγετών του Κυπριακού λαού και των αγωνιστών του⁵⁰⁷.

Η ΕΔΑ στο πιο πάνω κείμενο δίνει την εντύπωση ότι η απαγωγή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου ήταν για αυτήν περισσότερο μια καλή ευκαιρία να φέρει στο προσκήνιο του δημόσιου διαλόγου το αίτημα διαμαρτυρίας για τη σύλληψη και φυλάκιση στελεχών του ΑΚΕΛ. Είναι γεγονός ότι η απαγόρευση λειτουργίας του ΑΚΕΛ, σε αντίθεση με την πανελλαδική κατακραυγή για τα μέτρα «έκτακτης ανάγκης» των Βρετανών στο νησί, δεν συγκίνησε ιδιαίτερα την κοινή γνώμη και τη συντριπτική πλειοψηφία του Τύπου στην Ελλάδα: κάτι που ασφαλώς είχε υποπέσει στην αντίληψη της ΕΔΑ. Ήταν ίσως η μόνη κατασταλτική πράξη των Βρετανών στο νησί για την οποία, πλην της Αριστεράς, δεν διαμαρτυρήθηκε κανείς στην Ελλάδα⁵⁰⁸.

Η Αριστερά περισσότερο ίσως από τον καθένα θα έπρεπε να συμπαρασταθεί στον Εθνάρχη για την εξορία του· έχοντας η ίδια ανάλογα βιώματα. Όμως, όπως και ο υπόλοιπος πολιτικός κόσμος στην Ελλάδα δεν διαμαρτυρήθηκε για την απαγόρευση λειτουργίας του ΑΚΕΛ λόγω των αισθημάτων καχυποψίας προς το κόμμα της κυπριακής αριστεράς, έτσι και η ΕΔΑ έχοντας ανάλογα αισθήματα καχυποψίας προς το ρόλο του Μακαρίου δεν εναντιώθηκε, σε πειστικό βαθμό τουλάχιστον, στην εξορία του Εθνάρχη.

Για την κυβέρνηση δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί με ασφάλεια ότι ο εξοβελισμός του Μακαρίου από το πολιτικό προσκήνιο ήταν μια ευνοϊκή για αυτήν εξέλιξη ή όχι. Είναι γεγονός ότι η πολιτική της παραχώρησης του πρώτου λόγου στον Μακάριο για τη διαχείριση του κυπριακού έφερε το εθνικό ζήτημα για πρώτη φορά τόσο κοντά σε λύση, την οποία η κυβέρνηση αποζητούσε για να απαλλαγεί από τις δυσμενείς συνέπειες της διαχείρισης του κυπριακού. Από την άλλη, είναι βέβαιο ότι συμμεριζόταν τις ανησυχίες της πέραν της ΕΔΑ αντιπολίτευσης: ο Μακάριος έθετε σε κίνδυνο την

⁵⁰⁷Στο ίδιο.

⁵⁰⁸ΤΝΑ, FO 371/117677, «Press Comment on report proscription is almost uniform», 15/12/55.

Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

εξωτερική πολιτική της χώρας προσπαθώντας να «σώσει» την Κύπρο. Αυτός ήταν ένας από τους λόγους, πιθανότατα ο κυριότερος, για τον οποίο ο υπουργός Εξωτερικών της χώρας φαίνεται να έτρεφε μια ιδιαίτερη αντιπάθεια προς το Μακάριο. Στο παρελθόν ο Θεοτόκης είχε εκφράσει σε συζητήσεις του με τη βρετανική πρεσβεία τη διόλου κολακευτική του άποψη για το Μακάριο. Ανάμεσα σε άλλα, τον είχε χαρακτηρίσει διπλοπρόσωπο, χωρίς ίχνος διάθεσης για πνευματική καθοδήγηση του λαού, ο οποίος έβρισκε ευχαρίστηση στο να διαμένει σε ακριβά ξενοδοχεία της Αθήνας και να επεμβαίνει στην ελληνική πολιτική ζωή⁵⁰⁹. Με αφορμή μάλιστα την επίσκεψη του Μακαρίου στην Αθήνα, τον Νοέμβριο του '55, είχε διαμηνύσει στον Peake ότι αν είχε τη δύναμη, ευχαρίστως, θα τον απήλαυνε από τη χώρα- δείχνοντας, έστω και κάπως πρόωρα, ότι δεν ήταν αντίθετος σε τέτοιου είδους τακτικές.

Η προσωπική γνώμη του Θεοτόκη για το Μακάριο και η αμφισημία της δημόσιας στάσης της ΕΔΑ απέναντι στην εξορία του Μακαρίου, ερχόταν σε αντίφαση με το λαό της χώρας ο οποίος με ψηφίσματα, συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις ζητούσε με θέρμη την επιστροφή του Μακαρίου⁵¹⁰. Η αντίφαση αισθημάτων, δεν εμπόδισε την ΕΔΑ από το να ταυτιστεί με το πλήθος των διαδηλωτών και να σταθεί στο πλευρό τους. Χωρίς ιδιαίτερους ενδοιασμούς το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς -τις ημέρες που ακολούθησαν της εξορίας του Μακαρίου- επικρότησε, έμμεσα, τα επεισόδια ενάντια στα βρετανικά προξενία της χώρας⁵¹¹, προσπαθώντας παράλληλα μέσω της *Αυγής* να χρωματίσει το χαρακτήρα των διαδηλώσεων ως κύρια αντικυβερνητικό⁵¹²- χωρίς πάντως κάτι τέτοιο να δικαιολογείται. Όπως δεν δικαιολογούνταν η χάλκευση των συλλαλητηρίων από την ΕΔΑ ως κατά βάση αντινατοικά - αντιαμερικάνικα, εκμεταλλεζόμενη κάποια συνθήματα κατά του ΝΑΤΟ και

⁵⁰⁹ΤΝΑ, FO 371/117670, «I saw the Minister for Foreign Affairs last night...», 16/11/55. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁵¹⁰Η *Καθημερινή*, Αθήνα 14 Μαρτίου 1956.

⁵¹¹Η *Αυγή*, Αθήνα 11 Μαρτίου 1956.

⁵¹²Στο ίδιο.

περιστατικά σκισίματος αμερικάνικων σημαιών⁵¹³. Ο χαρακτήρας των συλλαλητηρίων διαμαρτυρίας για την εξορία του Μακάριου, όσο και αν δυσαρεστούσε την ΕΔΑ, ήταν κατά κύριο λόγο αντιβρετανικός.

Από την άλλη, οι Φιλελεύθεροι και η ΦΔΕ παρά τις αποστάσεις τις οποίες κράτησαν από τη ρητορική μίσους κατά της Βρετανίας, υπερασπίστηκαν τους διαδηλωτές και το δικαίωμά τους να διαδηλώσουν. Ο Παπανδρέου παρατήρησε δηκτικά ότι «μόνον κυβέρνησις κατοχής» θα μπορούσε να απαγορεύσει στον ελληνικό λαό την έκφραση της αγανάκτησής του⁵¹⁴. Η στάση της κεντρώας αντιπολίτευσης επιβεβαίωνε την πρόβλεψη των αντικομμουνιστικών κύκλων για υιοθέτηση από το Κέντρο μέρους της ακραίας ρητορικής της Αριστεράς στο κυπριακό (ως ανακλαστική αντίδραση στη μείωση των ποσοστών του στις πρόσφατες εκλογές)⁵¹⁵. Η προσπάθεια υπερκάλυψης της ρητορικής της Αριστεράς δημιουργούσε αντιφάσεις στη στάση, ιδιαίτερα, των δύο ισχυρών κομμάτων του Κέντρου. Από τη μια, Φιλελεύθεροι και ΦΔΕ απέφευγαν να υψώσουν τους τόνους κατά της Βρετανίας, από την άλλη θώπευαν τους διαδηλωτές οι οποίοι κατέστρεφαν βρετανικές περιουσίες. Ο Peake, δικαίως, με θλίψη διαπίστωνε ότι για να κάνει κάποιος καριέρα πολιτικού στη χώρα θα έπρεπε να επιδείξει κάποιου είδους αντιβρετανισμό⁵¹⁶.

Το πιο θλιβερό όμως για τον Peake ήταν η διαπίστωση ότι ακόμη μια κρίση του κυπριακού δημιούργησε νέες ευνοϊκές συγκυρίες για την ΕΔΑ: η επακόλουθη όξυνση από την εξορία του Μακάριου ανέστελλε-έστω και προσωρινά- τα οποιαδήποτε σχέδια της κυβέρνησης για διευθέτηση του κυπριακού⁵¹⁷, ενίσχυσε την αντιδυτική ατμόσφαιρα και αύξανε ακόμη πιο πολύ το ρεύμα σοβιετοφιλίας. Ακόμα και ο Μαρκεζίνης, λίγες μέρες μετά την εξορία του

⁵¹³Λαλιούτη, «Ο αντιαμερικανισμός.....», σ. 220.

⁵¹⁴Ελευθερία, Αθήνα 13 Μαρτίου 1956 και Λιναρδάτος, *ο.π.* Τόμος Β', σ. 521.

⁵¹⁵ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων φ. 385, «Το εκλογικόν αποτέλεσμα, απροσδόκητον.....».

⁵¹⁶ΤΝΑ, FO 286/1339, «I was not surprised by the reaction in your telegram...», 13/3/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁵¹⁷ΤΝΑ, FO 371/123938, «Kit Steel sent me a copy of his letter of March 28...», 9/4/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

Μακαρίου, είχε εισηγηθεί στον βουλευτή του ΔΚΕΛ, Ανδρέα Ζάκκα, να ζητήσει από τον σοβιετικό πρέσβη στην Αθήνα, με τον οποίο ο Ζάκκας είχε φαίνεται επαφές⁵¹⁸, όπως η ΕΣΣΔ προβεί σε δηλώσεις υπέρ της αυτοδιάθεσης της Κύπρου και εγγύησης της ακεραιότητας της Ελλάδας⁵¹⁹. Αν ο Μαρκεζίνης, από τις ακραιφνέστερες προσωπικότητες της Δεξιάς, αναγνώριζε το ενδιαφέρον της ΕΣΣΔ για το κυπριακό, τότε, ήδη, ο απόηχος της εξορίας του Μακάριου προσέφερε για την Αριστερά πολύ πιο θετικά στοιχεία απ' όσο η παρουσία του Μακάριου τα τελευταία χρόνια στο πολιτικό σκηνικό⁵²⁰.

Στο διάστημα μετά την εξορία του Μακάριου διαφαινόταν, δυστυχώς για τους πολέμιους της Αριστεράς και ιδίως για τον Καραμανλή, μια νέα όξυνση του κυπριακού με την επικείμενη εκτέλεση του Καραολή. Οι αντιδράσεις σε μια ενδεχόμενη εκτέλεση του αγωνιστή της ΕΟΚΑ προβλεπόταν, με βάση τις κινητοποιήσεις για την ακύρωση της θανατικής του ποινής, να ξεπεράσουν ακόμη και αυτές των διαδηλώσεων μετά την εξορία του Μακαρίου.

Εκτέλεση Καραολή και Δημητρίου. Το απόγειο της όξυνσης για το κυπριακό.

Ο Peake αντιλαμβανόμενος τις επιπτώσεις από μια νέα όξυνση του κυπριακού στην ελληνική κυβέρνηση και στο μέλλον των ελληνοβρετανικών σχέσεων, έγραψε στον Harding με σκοπό την ακύρωση της καταδίκης του Καραολή σε θάνατο⁵²¹. Ο βρετανός πρέσβης πίστευε ότι η ακύρωση της απόφασης θα

⁵¹⁸B. Κόντης, Γ. Μούρελος, Κ. Παπουλίδης, Μ. Γ. Προζουμέντσικοφ, Ν. Ντ. Σμιρνόβα, Ν.Γ. Τομίλινα (επιμ.) *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 190-193.

⁵¹⁹ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, «Λαμβάνω την τιμή ν' αναφέρω ότι σήμερα μ' επεσκέφθη ο Αρχηγός της Κ.Υ.Π....», 16/3/56.

⁵²⁰ Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η προτροπή του Μαρκεζίνη προς τον Ζάκκα δεν εκκινούσε μόνο από τη δυσαρέσκεια του ίδιου για τη στάση των συμμάχων στο κυπριακό. Ο Μαρκεζίνης ήταν ένας από τους πρώτους παράγοντες της Δεξιάς ο οποίος είχε αντιληφθεί μετά το θάνατο του Στάλιν το «λιώσιμο των πάγων», επιζητώντας ως Υπουργός της κυβέρνησης Συναγερμού (1952-54) την καλλιέργεια σχέσεων με την ΕΣΣΔ. Μελέτης Μελετόπουλος, «Σπύρος Μαρκεζίνης. Ο αστικός ριζοσπαστισμός» στο *Νέα Κοινωνιολογία*, τευχ. 34 Άνοιξη 2002, σ. 127-128.

⁵²¹TNA, FO 371/123887, «On instructions from the State Department the United States Embassy today...». Βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών (;) προς βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα. Το θέμα

προσέδινε το κύρος ενός διπλωματικού θριάμβου στην ελληνική κυβέρνηση ικανό για να αντιμετωπίσει τους επικριτές της και για να διαπραγματευτεί μια λύση στο κυπριακό, ακόμη και αν αυτό σήμαινε τη μη εκτέλεση ενός «κοινού δολοφόνου», όπως θεωρούσε ο Peake ότι ήταν ο Καραολής⁵²². Ο βρετανός πρόεδρος είχε την ειλικρίνεια να παραδεχθεί στην επιστολή του προς τον Harding ότι η παραίνεση για μη εκτέλεση του Καραολή κινούνταν και από λιγότερο αλτρουιστικά κίνητρα: τον είχε καταλάβει ο φόβος μην ξαναζήσει ο ίδιος και η πρεσβεία του το αντιβρετανικό μένος των ημερών του Μάρτη, «a desire to preserve my own skin» (όπως, εύγλωττα, το περιέγραψε)⁵²³. Ο Harding, όμως, αγνόησε τις νουθεσίες του βρετανού πρόεδρου θεωρώντας ως ένδειξη αδυναμίας τη μη εκτέλεση του Καραολή⁵²⁴. Στις 9 Μαΐου, μια μέρα πριν την προγραμματισμένη εκτέλεση του Μιχαλάκη Καραολή και του Ανδρέα Δημητρίου, οι διαδηλώσεις στην Αθήνα κατά της καταδίκης των δύο αγωνιστών εξελίχθηκαν στις πιο αιματηρές της δεκαετίας. Εκείνη την ημέρα σε ογκώδες συλλαλητήριο το οποίο διεξήχθη με άδεια της κυβέρνησης και υπό την αιγίδα της ΠΕΕΚ, οι διαδηλωτές μετά τη διάλυση της συγκέντρωσης κινήθηκαν με απειλητικές διαθέσεις προς τη βρετανική πρεσβεία⁵²⁵. Αυτό προκάλεσε την επέμβαση της αστυνομικής δύναμης. Από τις γενικευμένες συγκρούσεις αστυνομίας- διαδηλωτών το αποτέλεσμα ήταν ο μεγάλος αριθμός τραυματιών, ο θάνατος τριών διαδηλωτών και ενός αστυνομικού (ο οποίος υπέκυψε στα τραύματα του λίγες μέρες αργότερα)⁵²⁶. Ο

της εκτέλεσης ή όχι του Καραολή μετά και την απόρριψη χάριτος από την Επιτροπή Δικαιοσύνης του Βρετανικού Συμβουλίου του Στέμματος, στις 14 Απριλίου 1956, ήταν στην απόλυτη δικαιοδοσία του βρετανού κυβερνήτη στην Κύπρο. Ρίχτερ, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 436.

⁵²²TNA, FO 371/123884, «You will, I am sure, appreciate my strong reluctance to give you advice...», 19/4/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁵²³Στο ίδιο.

⁵²⁴TNA, FO 371/123890 «Thank you very much letter 1054/70/56 G..», 30/4/56. John Harding προς Sir Charles Peake.

⁵²⁵ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 10 Μαΐου 1956 και Λιναρδάτος, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 552-554.

⁵²⁶Λιναρδάτος, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 553-554. Για τον ακριβή αριθμό των νεκρών την επομένη του συλλαλητηρίου υπήρχε διαφωνία ανάμεσα στον αθηναϊκό Τύπο. Η *Αυγή* και η *Ελευθερία*, για παράδειγμα, έκαναν αναφορά σε έξι νεκρούς διαδηλωτές ενώ *ΤΟ ΒΗΜΑ*, πιο καλά

αντιβρετανισμός είχε πάρει ξανά τη μορφή ακραίων εκδηλώσεων: οι ζωές του βρετανού πρέσβη και των υπολοίπων μελών της βρετανικής πρεσβείας ήταν σε κίνδυνο την 9^η Μαΐου. Οι Βρετανοί υπό το κράτος του φόβου εξέτασαν ακόμη και το ενδεχόμενο επέμβασης του βρετανικού στόλου σε υπεράσπιση της πρεσβείας⁵²⁷.

Σε σχέση με τα υπόλοιπα συλλαλητήρια που είχαν γίνει μέχρι εκείνο το σημείο για το κυπριακό, το συλλαλητήριο της 9^{ης} Μαΐου έχει μια ιδιαίτερη σημασία για την ΕΔΑ. Ο λόγος; ήταν το πρώτο και μοναδικό (μέχρι τότε) συλλαλητήριο για το κυπριακό στο οποίο υπήρχαν νεκροί. Θεωρώ, ότι η εξέταση του τρόπου αντιμετώπισης των νεκρών του συλλαλητηρίου από την ΕΔΑ έχει ιδιαίτερη σημασία ως προς την κατανόηση της στάσης του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς απέναντι στον αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου.

Μετά το θάνατο τριών διαδηλωτών από αστυνομικούς στο συλλαλητήριο της 9^{ης} Μαΐου, ο υπότιτλος ενός άρθρου στο πρωτοσέλιδο της *Αυγής* της 10^{ης} Μαΐου έγραφε: «Τα βόλια Ελλήνων θερίζουν Έλληνας που θέλησαν να σώσουν από την κρεμάλα του Χάρτινγκ τους δύο κύπριους αγωνιστές». Ακόμη, άρθρο της *Αυγής* της 11^{ης} Μαΐου ανέφερε:

Τιμή και δόξα, αναφωνεί το Έθνος, στους Κυπρίους αγωνιστάς της Ελευθερίας, που κρέμασε ο δήμιος Χάρτινγκ.

Τιμή και δόξα στους Έλληνας πατριώτας που, εδώ στην Ελλάδα, τους εδολοφόνησε η κυβέρνηση.⁵²⁸

Η ΕΔΑ προσπάθησε να οικειοποιηθεί τους τρεις νεκρούς διαδηλωτές, παρά το γεγονός ότι από τους τρεις νεκρούς (Γεροντής, Νικολάου και Κωνσταντοπούλου) μόνο ο Γεροντής φαίνεται ότι ανήκε στην Αριστερά (έχοντας δράση στην ΕΠΟΝ)⁵²⁹. Ήξερε πολύ καλά η ΕΔΑ ότι ο Καραολής και

πληροφορημένο, έκανε αναφορά σε τρεις. Βλ: *Η Αυγή*, Αθήνα 10 Μαΐου 1956, *Ελευθερία* 10 Μαΐου 1956 και *ΤΟ ΒΗΜΑ*, Αθήνα 10 Μαΐου 1956.

⁵²⁷TNA, FCO 141/4305, «I and my American colleague and certain other of our Nato....», 10/5/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁵²⁸*Η Αυγή*, Αθήνα 11 Μαΐου 1956.

⁵²⁹Ήταν άλλωστε και ο μοναδικός από τους τρεις νεκρούς στο οποίο την κηδεία παραβρέθηκαν βουλευτές της ΕΔΑ. *Η Αυγή*, Αθήνα 11 Μαΐου 1956. Η πληροφορία για το

Δημητρίου δύσκολα θα μπορούσαν να θεωρηθούν «δικοί της νεκροί», όσο και αν η ίδια είχε αλλάξει τη στάση της απέναντι στον ένοπλο αγώνα. Έτσι η ΕΔΑ θέλησε στο πρόσωπο των τριών νεκρών διαδηλωτών να αποκτήσει τους δικούς της νεκρούς στον αγώνα της για την Κύπρο, ελπίζοντας πως έτσι θα ενίσχυε ακόμη περισσότερο την αυτοπροβολή της ως ένθερμου υπερασπιστή του κυπριακού αγώνα για αυτοδιάθεση.

Τις μέρες μετά τις διαδηλώσεις της 9^{ης} Μαΐου ο θάνατος των τριών διαδηλωτών γίνεται σημείο αναφοράς στα φύλλα της *Αυγής*: φιλοξενούνται φωτογραφίες των τριών νεκρών μαζί με ένα συνοπτικό βιογραφικό τους, παρουσιάζονται εκτενή ρεπορτάζ γύρω από τις συνθήκες του θανάτου τους, τις έρευνες εξιχνίασης των «δολοφονιών»⁵³⁰, αλλά και από την κηδεία τους⁵³¹. Η *Αυγή* εμπλέκεται μάλιστα στο ανακριτικό έργο για τα γεγονότα της 9^{ης} Μαΐου παρέχοντας πληροφορίες για την ταυτότητα των «δολοφόνων»⁵³². Δεν υπάρχει πρωτοσέλιδο της *Αυγής* τις πρώτες έξι μέρες μετά το αιματηρό συλλαλητήριο που να μην έχει ως κύριο τίτλο αναφορές σε γεγονότα τα οποία σχετίζονται με τους τρεις νεκρούς διαδηλωτές⁵³³. Αντίθετα, είναι πολύ πιο περιορισμένες οι αναφορές στα πρόσωπα των δύο αγωνιστών της ΕΟΚΑ. Ενδεικτικά, έξι ημέρες μετά τον απαγχονισμό των αγωνιστών της ΕΟΚΑ δεν εντοπίστηκε, με εξαίρεση το φύλλο της 11^{ης} Μαΐου⁵³⁴, καμία αναφορά σε τίτλους στα πρωτοσέλιδα της *Αυγής* για τους δύο ήρωες.

Αντιθετική με τα φύλλα της *Αυγής* ήταν η εικόνα του εθνικόφρονος Τύπου: φωτογραφίες των Καραολή και Δημητρίου εμφανίζονται σε περίοπτη θέση στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων⁵³⁵, εξιστορούνται με λεπτομερή περιγραφή οι τελευταίες στιγμές των δύο ηρώων και προβάλλεται εκτεταμένα ο διεθνής

επονίτικο παρελθόν του Γεροντή προέρχεται από άρθρο του Τάσου Κωστόπουλου βλ. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, «Το «πεζοδρόμιο» του 1956, Αθήνα 8 Μαΐου 2016.

⁵³⁰Η *Αυγή*, Αθήνα 10 Μαΐου 1956.

⁵³¹Η *Αυγή*, Αθήνα 11 και 13 Μαΐου 1956.

⁵³²Η *Αυγή*, Αθήνα 16 Μαΐου 1956.

⁵³³Η *Αυγή*, Αθήνα 10,11, 12,13,15 και 16 Μαΐου 1956. Τη Δευτέρα 14 Μαΐου, όπως και κάθε Δευτέρα, η *Αυγή* δεν κυκλοφόρησε.

⁵³⁴Η *Αυγή*, Αθήνα 11 Μαΐου 1956.

⁵³⁵Βλ. ενδεικτικά: *Έθνος*, Αθήνα 10 Μαΐου 1956, *Το ΒΗΜΑ*, Αθήνα 11 Μαΐου 1956 και *Απογευματινή*, Αθήνα 10 Μαΐου 1956.

αντίκτυπος της εκτέλεσης τους⁵³⁶. Με λίγα λόγια, τα φύλλα του εθνικόφρονος Τύπου είχαν μετατραπεί εκείνες της ημέρες σε μαρτυρολόγιο των Καραολή και Δημητρίου. Το μαρτυρολόγιο, πέρα από την προφανή προσπάθεια υπόμνησης της ηρωικής διάστασης της θυσίας των δύο αγωνιστών, ήταν και μια έμμεση δήλωση προς την Αριστερά: ότι το προνόμιο της υπεράσπισης και εκθειασμού του αγώνα της ΕΟΚΑ εξακολουθούσε να το έχει ο εθνικόφρων κόσμος και όχι η, πριν από λίγο καιρό, εχθρική προς τον κυπριακό αγώνα, Αριστερά. Για τον εθνικόφρων κόσμο ήταν αυτονόητο ότι στο μοιρολόι των ηρώων της ΕΟΚΑ η ΕΔΑ δεν είχε το δικαίωμα να μετάσχει, θεωρώντας ότι σε οτιδήποτε «εθνικό» η Αριστερά δεν θα μπορούσε να έχει θέση και λόγο.

Ο εθνικόφρων Τύπος της Δεξιάς παράλληλα με τα αφιερώματα στους δύο ήρωες, δεν παρέλειψε να ασχοληθεί με τα επεισόδια στην Αθήνα. Δικαιολόγησε την καταστολή της αστυνομίας και το θάνατο των διαδηλωτών, αναπαράγοντας τον -συνήθη σε τέτοιες περιπτώσεις- ισχυρισμό της κυβέρνησης περί παρείσφρησης στο συλλαλητήριο «αναρχικών στοιχείων»⁵³⁷ (εννοώντας προφανώς τους κομμουνιστές). Ταυτόχρονα, συνέδεσε το παρελθόν των σκοτωμένων διαδηλωτών με πρότερη κομμουνιστική δράση αλλά και με την παρουσίαση τεκμηρίων τα οποία «απεδείκνυαν» ότι οι αστυνομικοί πυροβόλησαν ευρισκόμενοι σε αυτοάμυνα⁵³⁸. Η Αυγή ανταπαντώντας στις κατηγορίες περί «αναρχικών στοιχείων», επίρριψε τις ευθύνες αποκλειστικά στην αστυνομία κάνοντας λόγο για κίνδυνο εκτροπής του πολιτεύματος από τέτοιες συμπεριφορές των δυνάμεων καταστολής⁵³⁹. Η Αυγή προσηλώθηκε εμμονικά, σχεδόν, στα επεισόδια του συλλαλητηρίου της 9^{ης} Μαΐου και στην υπεράσπιση των διαδηλωτών, αποφασισμένη να αποτελέσει τον αντίλογο στις κατηγορίες του Τύπου της Δεξιάς. Πίσω όμως από τη σπουδή της Αυγής για υπεράσπιση των διαδηλωτών, δεν ήταν μόνο η

⁵³⁶Εθνικός Κήρυξ, Αθήνα 10 Μαΐου 1956 και Απογευματινή, Αθήνα 10 και 14 Μαΐου 1956.

⁵³⁷Η Καθημερινή, Αθήνα 10 Μαΐου 1956.

⁵³⁸Εθνικός Κήρυξ, Αθήνα 11 Μαΐου 1956.

⁵³⁹Η Αυγή, Αθήνα 12 και 13 Μαΐου 1956.

ανάγκη για αντίλογο στην αντικομμουνιστική ρητορική, αλλά και κάτι παραπάνω από αυτό.

Τα επεισόδια της 9^{ης} Μαΐου, όπως και κάθε συλλαλητήριο για το κυπριακό, για την ΕΔΑ αποτελούσε αντικαθρέφτισμα του μετεμφυλιακού της αγώνα. Συγκεκριμένα, ο αγώνας της Αριστεράς για αποδέσμευση της χώρας από τα «δεσμά» του ΝΑΤΟ ενσαρκώνονταν στην επίθεση των διαδηλωτών εκείνη την ημέρα κατά της βρετανικής πρεσβείας και, κυρίως, κατά της Αμερικάνικης Υπηρεσίας Πληροφοριών και της Αμερικάνικης Βιβλιοθήκης. Ταυτόχρονα, η υπεράσπιση των προαναφερθέντων κτηρίων από την αστυνομία, οι μάχες των διαδηλωτών με τους αστυνομικούς, αποτύπωνε την πάλη της Αριστεράς με τους προασπιστές της «υποδούλωσης» της χώρας στους συμμάχους. Αντίστροφα, η υπεράσπιση των αμερικάνικων εγκαταστάσεων και της βρετανικής πρεσβείας θεωρούνταν, πέρα από κυβερνητικό καθήκον, αγώνας «εθνικός» για την ελληνική κυβέρνηση. Έτσι, στο πλαίσιο του «εθνικού» αγώνα ο υπουργός Εσωτερικών Δημήτρης Μακρής κατονόμασε ως «αντεθνικά στοιχεία» τα άτομα τα οποία φώναζαν συνθήματα κατά του ΝΑΤΟ και επιτέθηκαν στις αμερικάνικες εγκαταστάσεις⁵⁴⁰. Η τοποθέτηση του Μακρή ήταν δηλωτική του νέου μεγάλου αγώνα που καλούνταν να δώσει η Αριστερά: της ανάγκης για υπεράσπιση στο πεδίο του δημόσιου λόγου των «αντεθνικών στοιχείων» του συλλαλητηρίου της 9^{ης} Μαΐου. Υπερασπίζοντας τα «αντεθνικά στοιχεία», η ΕΔΑ ενίσχυε τον αγώνα που διεξήγαγε από την ίδρυση της για απαλλαγή από το στίγμα της «εθνοπροδοσίας» και την ένταξη της στον εθνικό κορμό.

Η ΕΔΑ είχε και άλλες φορές δώσει τη «μάχη» ενάντια στους «Μακρήδες» της «εθνοπροδοσίας» και τις κατηγορίες τους περί «αντεθνικής δράσης». Οι νεκροί όμως του πεζοδρομίου στην Αθήνα προσέδιδαν μια διαφορετικότητα σε σύγκριση με τις προηγούμενες φορές, αποτελώντας ένα εν δυνάμει συγκριτικό πλεονέκτημα το οποίο η Αριστερά δοκίμασε να αξιοποιήσει. Προσπάθησε να παρουσιάσει τους τρεις νεκρούς ως σύμβολα του γνήσιου

⁵⁴⁰Γεροζήσης (επιμ.), ο.π., Τόμος Α', σ. 217-218.

πατριωτισμού που διέκρινε τον αγώνα της Αριστεράς για την Κύπρο, με όλα τα πλεονεκτήματα που προσδίδουν τα σύμβολα στην απήχηση ενός πολιτικού λόγου. Το μέσο για ηρωοποίηση- συμβολοποίηση των νεκρών διαδηλωτών ήταν η απόπειρα ταύτισης τους με τους απαγχονισμένους ήρωες της ΕΟΚΑ. Για να επιτευχθεί όμως η, κάπως παράταιρη, ταύτιση, χρειαζόταν η παρουσία ενός κοινού εχθρού. Αυτό δεν ήταν δύσκολο για την Αριστερά: όπως και στο παρελθόν, έτσι και τώρα, Καραμανλής και Harding παρουσιάστηκαν ως όμοιοι, οι οποίοι κατέφευγαν στις ίδιες τακτικές σε Ελλάδα και Κύπρο για να καταστείλουν τη δράση των «ταραχοποιών στοιχείων»:

Τα αιματηρά γεγονότα είναι φρικτά και απλά: Στην κυπριακή πρωτεύουσα οι άγγλοι αποικισται κρέμασαν τους δύο Κυπρίους αγωνιστές. Στην ελληνική πρωτεύουσα με άλλη διαδικασία και άλλα μέσα η ελληνική κυβέρνηση εθανάτωσε και ετραυμάτισε έλληνας πατριώτας. Ο δήμιος Χάρτινγκ επικαλείται για τις κρεμάλες την ανάγκη «επιβολής του νόμου και της τάξεως» που στην Κύπρο «διασαλεύονται από αναρχικά και τρομοκρατικά στοιχεία». Και η κυβέρνηση Καραμανλή ακριβώς τα ίδια προσχήματα επικαλείται για να οικοδομήσει ένα «άλλοθι» για την εγκληματική αιματοχυσία, που προεκάλεσε⁵⁴¹.

Η εξομοίωση του Καραμανλή με τον Harding διασφάλιζε την εξίσωση ηρωοποίησης των τριών διαδηλωτών με τους Καραολή και Δημητρίου: και οι τρεις διαδηλωτές, όπως και οι Καραολής και Δημητρίου, πέθαναν αντιστεκόμενοι σε ένα δυνάστη της ελευθερίας. Η ηρωοποίηση όχι μόνο εξασφάλιζε την αποδόμηση της κυβερνητικής προπαγάνδας και των κατηγοριών περί αντεθνικής δράσης, αλλά επέστρεφε τα «πυρά» της κυβέρνησης· σε μια υπόμνηση ότι η εθνική ταυτότητα δεν είναι κτήμα των νικητών του εμφυλίου, αλλά ήταν τουλάχιστον διεκδικήσιμη, όπως υπονοείται στο πιο κάτω απόσπασμα άρθρου της *Αυγής* εκείνες τις ημέρες:

⁵⁴¹Η *Αυγή*, Αθήνα 11 Μαΐου 1956.

Αλλά γνωρίζει καλά [εννοεί: η κυβέρνηση] ότι τα «αντεθνικά στοιχεία» που προκάλεσαν την προχθεσινή τραγωδία και έχυσαν ελληνικό αίμα είναι η ίδια με τις εγκληματικές διαταγές που έδωσε στα όργανα της⁵⁴².

Η κυβέρνηση Καραμανλή ένοιωθε για ακόμη μια φορά την αντιστροφή των ρόλων και το βάρος της κατηγορίας για «αντεθνική δράση» εξαιτίας του κυπριακού. Πόσο πειστική μπορούσε να γίνει η ελληνική κυβέρνηση ως ο υπερασπιστής της εθνικής ταυτότητας όταν οι αστυνομικοί σκότωναν και τραυμάτιζαν διαδηλωτές που φώναζαν υπέρ της Κύπρου, προστατεύοντας τη «μισητή» βρετανική προεσβεία;

Όψη της διεκδίκησης της εθνικής ταυτότητας ήταν και η κατακραυγή της Αριστεράς ενάντια στη δράση των δυνάμεων ασφαλείας στις διαδηλώσεις της 9^{ης} Μαΐου, η οποία θα πρέπει να ιδωθεί και ως μέρος μιας γενικότερης επίθεσης ενάντια στο αστυνομικό κράτος των νικητών του εμφυλίου, το οποίο καταδίωκε, φυλάκιζε και εξόριζε μέλη της αριστεράς με την κατηγορία της «αντεθνικής δράσης». Η ΕΔΑ έθετε αρκετές φορές το ερώτημα: με πιο ηθικό κύρος η ελληνική κυβέρνηση υπερασπιζόταν το κυπριακό και απαιτούσε την ελευθερία των κυπρίων αδελφών, όταν αυτή καταπατούσε την ελευθερία και την δημοκρατία στην Ελλάδα⁵⁴³; Ακόμη και οι βρετανοί διπλωμάτες φαίνεται να αναρωτιούνταν στην υπηρεσιακή τους αλληλογραφία γιατί διαμαρτυρόταν η ελληνική κυβέρνηση για τα έκτακτα μέτρα στην Κύπρο, αφού εφαρμόζε ανάλογα μέτρα για τους κομμουνιστές της χώρας⁵⁴⁴. Είναι φανερό ότι η Αριστερά επιστράτευε το κυπριακό όχι μόνο για την ανατροπή της υφιστάμενης εξωτερικής πολιτικής, αλλά και για θέματα εσωτερικής πολιτικής, όπως οι διώξεις εναντίον των μελών της. Διώξεις και εξωτερική πολιτική, εσωτερική και εξωτερική πολιτική, ήταν ένα και το αυτό για την ΕΔΑ: αναπαραστάσεις του μετεμφυλιακού κράτους, το κληροδότημα του οποίου ήθελε να ανατρέψει. Για αυτό το σκοπό χρησιμοποίησε, και σε αυτή

⁵⁴²Στο ίδιο.

⁵⁴³Η Αυγή, Αθήνα 23 Δεκεμβρίου 1956.

⁵⁴⁴ΤΝΑ, FCO 141/3723, «The island of Yura lying between...», 10/8/55. Τηλεγράφημα Peake προς τον Κυβερνήτη της Κύπρου.

την περίπτωση, τη μνήμη, η οποία συνδεόμενη με το παρόν -το κυπριακό-, αποτέλεσε όπλο για υπέρβαση της ήττας του εμφυλίου.

Για την Αριστερά οι διαδηλώσεις για το κυπριακό, όπως έχει επισημανθεί, συνειρμικά ταυτίζονταν με το ένδοξο παρελθόν της Αντίστασης. Ίσως, όμως, το συλλαλητήριο της 9^{ης} Μαΐου εξαιτίας της «θυσίας» των τριών διαδηλωτών να ενσάρκωνε πολύ περισσότερο, από κάθε άλλη φορά, το αντιστασιακό της παρελθόν: Η μαζική παρουσία κόσμου, εν είδει συλλαλητηρίου, στις κηδείες των τριών νεκρών και η μετατροπή τους σε βήμα διαμαρτυρίας ενάντια στους «ηθικούς αυτουργούς» της «δολοφονίας»(ελληνική κυβέρνηση)⁵⁴⁵, θύμιζε -σε ήσωνα βαθμό ασφαλώς- την κηδεία του Παλαμά στην Κατοχή, την οποία η νεολαία της Αντίστασης μετέτρεψε σε συλλαλητήριο κατά των κατοχικών δυνάμεων. Τέτοιοι συνειρμοί βοηθούσαν την Αριστερά να στήσει μια νοητή γέφυρα από το ένδοξο αντιστασιακό της παρελθόν στο τωρινό «αντιστασιακό» παρόν της, ως υπόμνηση ότι αγώνας συνεχίζεται εφ' όσον και σήμερα υπάρχουν κυβερνήσεις «εθνικής μειοδοσίας»(όπως χαρακτήριζε αυτή του Καραμανλή). Ο Βάρναλης ακολουθώντας και αυτός το μίτο της «συνειρμικής» συνέχειας των εθνικών αγώνων της Αριστεράς, επισήμανε ότι και οι διαδηλωτές στα συλλαλητήρια του 1943, κατά του μέτρου της επιστράτευσης και κατά της επέκτασης της βουλγάρικης κατοχής στην Ελλάδα⁵⁴⁶, θεωρήθηκαν από τις κατοχικές αρχές ως «αναρχικά στοιχεία» υπονοώντας με αυτό τον τρόπο τη «δοσιλογική» συνέχεια του μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους :

Τώρα θα ρωτήσεις; πώς μέσα σε χίλιους αναρχικούς (σκοτωμένους, πληρωμένους και «συλληφθέντας») δεν βρέθηκε κανένας με όπλο! Πώς λοιπόν πυροβολήσανε [αναφέρεται στο συλλαλητήριο του '56]; Δεν ξέρεις λοιπόν τι σατανικά όντα είναι αυτοί οι «αναρχικοί»! [...] Όταν επί

⁵⁴⁵Η Αυγή, Αθήνα 11 Μαΐου 1956.

⁵⁴⁶Συγκεκριμένα, η απόφαση της Γερμανίας για πολιτική επιστράτευση και λίγο αργότερα για επέκταση της ζώνης κατοχής του βουλγάρικου στρατού στη Μακεδονία προκάλεσαν το Φεβρουάριο-Μάρτιο και Ιούλιο του 1943 ,αντίστοιχα, τις μαζικότερες διαδηλώσεις κατά την περίοδο της Κατοχής. Καθοδηγητής των διαδηλωτών ήταν το ΕΑΜ. Για τις διαδηλώσεις του '43 βλ. Χαραλαμπίδης, «Η εμπειρία της Κατοχής και...», σ.166-173.

Κατοχής ο «φιλόνομος» λαός των Αθηνών ξεχύθηκε στους δρόμους να ευχαριστήσει τους Γερμανούς σωτήρες και τους Έλληνες συνεργάτες τους για την εργατική επιστράτευση που του κάναν και για την κάθοδο στην Αθήνα των Βουλγάρων των Φιλώφ (του επιτίμου μας διδάκτορος!) τ' αναρχικά στοιχεία πέσαν μέσα στους τροχούς των τάνκς για να τ' ανατρέψουν⁵⁴⁷.

Ήταν εμφανές για την ΕΔΑ, για ακόμη μια φορά, ότι υπήρχε μια αδιόρατη γραμμή που ένωνε το 1940-1944 με τον αγώνα για την Κύπρο. Αντιλήφθηκε και παρουσίασε το κυπριακό σαν ένα δεύτερο ΕΑΜ⁵⁴⁸ με προφανή σκοπό όχι μόνο την επανάκτηση των ευσήμων της εθνικής δράσης του παρελθόντος αλλά και εξωραϊσμού της εαμικής αντίστασης, μετερχόμενη το συγκινησιακό περιβάλλον το οποίο είχε διαμορφωθεί στην Ελλάδα γύρω από την κυπριακή υπόθεση. Είναι σχετικά γνωστό ότι ο κατοχικός αγώνας του ΕΑΜ αμαυρωμένος από τους νικητές του εμφυλίου, όχι μόνο δεν αναγνωρίστηκε στα χρόνια μετά τον εμφύλιο ως πράξη εθνικής αντίστασης αλλά είχε γίνει συνώνυμος στο δημόσιο λόγο με την «εθνοπροδοσία» και την προσπάθεια ανατροπής της νομιμότητας⁵⁴⁹. Είναι για αυτό που ο Μανώλης Γλέζος σε άρθρο του με αφορμή τα δεκαπέντε χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ στηλίτευσε -διά μέσου του κυπριακού- τη λαιμορία του εαμικού αγώνα, κάνοντας την εξής ερώτηση: «πώς μπορεί να υπάρξει αποτελεσματική συμπαράσταση στην εθνική αντίσταση του κυπριακού λαού όταν στην Ελλάδα καταδιώκεται το πνεύμα της Εθνικής Αντίστασης;»⁵⁵⁰. Έστω και υπό τύπο αρθρογραφίας η Αριστερά έσπαζε το ταμπού και έθετε θέμα για τον

⁵⁴⁷Η Αυγή, Αθήνα 12 Μαΐου 1956.

⁵⁴⁸Χριστίνα Αλεξοπούλου (καταγραφή και σχόλια), Στέφανος Στεφάνου. *Ένας απ' τους πολλούς της Ελληνικής Αριστεράς 1941-1971*, Αθήνα 2013, σ. 335-337.

⁵⁴⁹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Τα Δεκεμβριανά στη δεξιά μνήμη της δεκαετίας του 1980 και η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης» στο Θανάσης Δ. Σφήκας, Λουκιανός Ι. Χασιώτης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Δρόμοι του Δεκεμβρίου: Από τον Λίβανο στην Αθήνα, 1944*, Αθήνα 2016, σ. 332 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967: Παρατηρήσεις για τη λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού» στο Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.) *Γρηγόρης Φαράκος: Διαδρομές στην Ιστορία. Τόμος τιμητικός για τον Γρηγόρη Φαράκο. Μέρος Α'*, Κέρκυρα 2011, σ. 166.

⁵⁵⁰Η Αυγή, Αθήνα 27 Σεπτεμβρίου 1956.

τρόπο με τον οποίο το μετεμφυλιακό κράτος συντηρούσε τη μνήμη των εαμικών αγώνων, εκμεταλλευόμενη τη δυνατότητα που είχε αναπτύξει η υπόθεση της κυπριακής αυτοδιάθεσης να αμφισβητεί -στη μετεμφυλιακή ιδεολογική ιεραρχία- την πρωτοκαθεδρία του αντικομμουνισμού. Επιπλέον, ήταν εμφανές ότι ο αγώνας για την Κύπρο ως μια εκδοχή του αγώνα για το έθνος, αποτέλεσε τον ενοποιητικό μύθο των αγώνων της Αριστεράς: «η ίδια εθνική αγωνία, η ίδια πατριωτική λαχτάρα» συνένωνε, κατά τον Γλέζο, το τότε της Εθνικής Αντίστασης με το τώρα του κυπριακού⁵⁵¹.

Στις διαδηλώσεις υπήρχε και ένας τέταρτος νεκρός, ένας αστυνομικός, ο Κώστας Γιαννακούρης, ο οποίος είχε τραυματιστεί σοβαρά στις συμπλοκές της 9^{ης} Μαΐου και είχε υποκύψει στα τραύματα του λίγο αργότερα. Η επαγγελματική ιδιότητα του Γιαννακούρη ήταν η αιτία της εξαίρεσης του από το υμνολόγιο της ΕΔΑ για τους νεκρούς της διαδήλωσης, η τελευταία σχεδόν επέλεξε να αγνοήσει το θάνατο του. Για την ΕΔΑ, άλλωστε, ο Γιαννακούρης ήταν ένας ένστολος-υπερασπιστής της μετεμφυλιακής βίας και άρα ένας εχθρός για την ίδια, μια παράπλευρη απώλεια στον, κατά άλλα, αναίμακτο μετεμφυλιακό αγώνα της για αποκατάσταση της Αριστεράς.

Η κυβέρνηση περιήλθε σε δεινή θέση στο εσωτερικό μέτωπο. Η όποια αντιπροπαγάνδα φαίνεται να αδυνατούσε να αντεπεξέλθει στη διεύρυνση απήχησης του αριστερού λόγου. Είναι ενδεικτικό ότι την ίδια ώρα που προσπαθούσε να ενοχοποιήσει την Αριστερά για τα επεισόδια της 9^{ης} Μαΐου, έβλεπε τη νεολαία του κυβερνώντος κόμματος, ΕΡΕΝ, να συμπράττει με τη νεολαία της Αριστεράς στα συλλαλητήρια και στις γενικότερες κινητοποιήσεις για το κυπριακό (κυρίως στην κατάθεση κοινών υπομνημάτων)⁵⁵².

Παρόλα αυτά, η συμμετοχή της ΕΡΕΝ σε κοινές πρωτοβουλίες με τη νεολαία της Αριστεράς, ήταν -ίσως- το λιγότερο που απασχολούσε εκείνο το διάστημα την κυβέρνηση και τον Καραμανλή. Η αντιπολίτευση, με αφορμή τα γεγονότα

⁵⁵¹Στο ίδιο.

⁵⁵²Γιώργος Γιανναρής, *Φοιτητικά κινήματα και ελληνική παιδεία, Τόμος Β'*, Αθήνα 1993, σ. 188 και Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 56, υποφ. 5, «Εγκύκλιος».

της 9^{ης} Μαΐου, είχε καταθέσει πρόταση μομφής εναντίον της, την ίδια ώρα οι σχέσεις της χώρας με Τουρκία και Βρετανία βρίσκονταν σε χαμηλό σημείο. Επιπλέον, οι διαδοχικές κρίσεις του κυπριακού συνέβαλαν στην εσωτερική αμφισβήτηση του Καραμανλή από ισχυρές προσωπικότητες του κόμματος, όπως ο πρόεδρος της Βουλής, Κωνσταντίνος Ροδόπουλος, ο υπουργός Εμπορίου και Βιομηχανίας, Παναγής Παπαληγούρας, και ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, Ανδρέας Αποστολίδης⁵⁵³. Ευνόητο ήταν για τον Καραμανλή να αγωνιά εκείνες τις ημέρες για μια λύση-απαλλαγή από το κυπριακό, όπως διαπίστωνε ο βουλευτής των Εργατικών, με έντονη ανάμειξη στο κυπριακό, Francis Noel-Baker⁵⁵⁴.

Στο κουτί της Πανδώρας που άνοιξε το πολυαίμακτο συλλαλητήριο της 9^{ης} Μαΐου, υπήρχε και μια θετική εξέλιξη, την οποία επισήμανε ο Θεοτόκης στον επικεφαλής του γραφείου του βασιλέως, Αντριστράτηγο Ανδρέα Μπαλοδήμο:

Τα χθεσινά θλιβερά επεισόδια έχουν και την καλήν των άποψιν. Έχει κάθε δικαίωμα η κυβέρνηση ν' απαγορεύσει πλέον κάθε συλλαλητήριον δια σήμερον ή ενδεχομένως αύριον⁵⁵⁵

Η κυνική παρατήρηση του υπουργού Εξωτερικών για τα γεγονότα της 9^{ης} Μαΐου έμελλε να επιβεβαιωθεί. Μετά την 9^η Μαΐου η κυβέρνηση Καραμανλή, με αφορμή το φόβο ανάλογων επεισοδίων, δεν έδωσε έγκριση σε άλλο συλλαλητήριο για το κυπριακό μέχρι το τέλος της δεκαετίας. Το αποτέλεσμα ήταν μέχρι τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου να μη γίνει καμιά άλλη ανάλογη σε όγκο διαδήλωση με αυτές που είχαν γίνει για το κυπριακό από το 1954 μέχρι την 9^η Μαΐου 1956- η «καλή άποψη» την οποία προέβλεψε ο Θεοτόκης. Σε αυτό, βέβαια, συνέβαλαν και οι εξελίξεις στο κυπριακό, όπως και μια γενικότερη κάμψη της δράσης του φοιτητικού κινήματος το οποίο

⁵⁵³TNA, FO 286/1341, «I had an hour and a half with Spiro Markezinis.....», 31/5/56. Hobbs προς (;)

⁵⁵⁴TNA, FO 371/123904, «Cyprus and the Greek government», 6/56. Philip Noel-Baker προς Anthony Eden.

⁵⁵⁵ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, «Με επεσκέφθη ο Υπουργός των Εξωτερικών....», 10/5/56. Αναφορά Μπαλοδήμου για τη συνάντηση που είχε με τον Θεοτόκη.

πρωτοστατούσε στις διαδηλώσεις για την Κύπρο⁵⁵⁶. Εύλογα η νεολαία φοβόταν ότι αν αψηφούσε την απαγόρευση διαδηλώσεων της κυβέρνησης θα ακολουθούσε ξανά το αιματοκύλισμα των ημερών του Μαΐου.

Δυστυχώς για την Αριστερά, η μεγάλη «νίκη» της στις διαδηλώσεις της 9^{ης} Μαΐου έκρυβε τελικά μια μεγάλη ήττα. Η απουσία μεγάλων σε μέγεθος συλλαλητηρίων για το κυπριακό στερούσε από την ΕΔΑ ένα βασικό της στήριγμα στην πολιτική αμφισβήτησης της κυβερνητικής πολιτικής και εδραίωσης του ρεύματος ουδετεροφιλίας.

Το «τέλος του πεζοδρομίου» ήταν ασφαλώς για την ελληνική κυβέρνηση ένα μακροπρόθεσμο κέρδος. Εκείνη την περίοδο ο Καραμανλής καλούνταν να αντιμετωπίσει, πέρα από τις προαναφερόμενες δυσμενείς συνέπειες της εκτέλεσης των δύο κυπρίων αγωνιστών, ένα νέο πρόβλημα το οποίο όμως χρονολογούνταν πριν από τα γεγονότα Μαΐου. Ήταν το ζήτημα Θεοτόκη.

Η παραίτηση Θεοτόκη

Τον Απρίλιο του '56 ο εθναρχικός σύμβουλος Βίας Μαρκίδης με αρθρογραφία του στην κυπριακή εφημερίδα *Έθνος* όπου ήταν αρχισυντάκτης, χαρακτήρισε τον Θεοτόκη ακατάλληλο-«ανίδεο»⁵⁵⁷ για τη θέση του υπουργού Εξωτερικών ζητώντας την παραίτησή του. Η αρθρογραφία του εθναρχικού συμβούλου προκάλεσε γενική αίσθηση ανάμεσα στον πολιτικό κόσμο της Ελλάδας εξαιτίας των καταγγελιών, του ύφους του αρθρογράφου, αλλά κυρίως για το γεγονός ότι ο Μαρκίδης φαινόταν να είναι κομιστής της επιθυμίας του Μακάριου και της Εθναρχίας⁵⁵⁸. Πράγματι, ο Μαρκίδης δεν εξέφραζε προσωπικές απόψεις. Λίγο μετά τη δημοσίευση των επίμαχων άρθρων ο εθναρχεύων Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος απέστειλε υπόμνημα στην

⁵⁵⁶Νίκος Σερντεδάκης, «Η διαδρομή του φοιτητικού κινήματος στη μετεμφυλιακή Ελλάδα» στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ευή Ολυμπίου, Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.) *Ελληνική νεολαία στον 20^ο αιώνα. Πολιτικές Διαδρομές, Κοινωνικές Πρακτικές και Πολιτιστικές Εκφράσεις*, Αθήνα 2010, σ. 164.

⁵⁵⁷*Έθνος*, Λευκωσία 22 Απριλίου 1956.

⁵⁵⁸Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1978-1978. Η εξέγερση της ΕΟΚΑ. Επαφές Μακαρίου-Χάρτινγκ. Κύπριοι στην Αγκόνη. Γρηγόρης Αυξεντίου*, Λευκωσία 1980, σ. 97-98 και *Έθνος*, Λευκωσία 22, 24 και 27 Απριλίου 1956.

ελληνική κυβέρνηση με το οποίο ζητούσε και αυτός την αποπομπή του Θεοτόκη. Το περιεχόμενο του υπομνήματος-κατηγορητήριο προς το Θεοτόκη, αποκρυστάλλωνε την κύρια αντίληψη της Εθναρχίας για τον έλληνα υπουργό Εξωτερικών: ο Θεοτόκης δεν εκπροσωπούσε τα συμφέροντα των Ελλήνων της Κύπρου, δεν είχε καμιά συμβολή στην προώθηση της κυπριακής υπόθεσης, αντίθετα ενεργούσε περισσότερο προς την κατεύθυνση εξυπηρέτησης των βρετανικών συμφερόντων⁵⁵⁹.

Είναι γεγονός ότι ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών είχε αποκτήσει ανάμεσα στους κύκλους της Εθναρχίας, από την περίοδο των διαπραγματεύσεων Μακαρίου-Harding, τη φήμη του αγγλόφιλου συγκεντρώνοντας επάνω του τα βλέμματα καχυποψίας των Κυπρίων σε κάθε του πολιτική κίνηση. Σύμφωνα με μαρτυρία του Peake, ο ίδιος ο Μακάριος ενοχλημένος από τη στάση του Θεοτόκη την περίοδο των διαπραγματεύσεων φαίνεται να ζήτησε από την ελληνική κυβέρνηση τη μη συνέχιση της θητείας του ως υπουργού Εξωτερικών μετά τις εκλογές Φεβρουαρίου του 1956⁵⁶⁰- κάτι το οποίο, ασφαλώς, διέψευσε η ελληνική κυβέρνηση⁵⁶¹.

Η Εθναρχία δεν είχε άδικο ως προς τα «αγγλόφιλα» αισθήματα του Θεοτόκη. Οι σχέσεις του τελευταίου με το βρετανό πρέσβη είχαν ξεπεράσει το στενό κύκλο των υπηρεσιακών επαφών και φαίνεται να είχαν προχωρήσει στην ανάπτυξη ιδιαίτερα φιλικών σχέσεων μεταξύ τους, τουλάχιστον από τη μεριά του Θεοτόκη. Από την άλλη, ο Peake –όπως διαπιστώνεται μέσα από τις υπηρεσιακές του αναφορές- είχε μια αφ' υψηλού συμπεριφορά απέναντι στο Θεοτόκη. Είχε και αυτός την άποψη ότι ο Θεοτόκης ήταν ακατάλληλος για τη θέση του υπουργού Εξωτερικών. Πίστευε ότι δεν είχε την απαραίτητη πολιτική πείρα για αυτή τη θέση. Περισσότερο, έγραφε στις υπηρεσιακές του αναφορές, ο Θεοτόκης έμοιαζε με εκπρόσωπο της κερκυραϊκής αριστοκρατίας παρά με

⁵⁵⁹Ολόκληρο το υπόμνημα του Μητροπολίτη Κιτίου στο Άγγελος Βλάχος, *Μια φορά κι ένα καιρό ένας διπλωμάτης (50 κυβερνήσεις). Τόμος Δ'. Γενικός Πρόξενος Α. Ιεροσόλυμα. Β. Λευκωσία*, Αθήνα 1999, σ. 219-228.

⁵⁶⁰TNA,FO 371/117670, «Interim Intelligence Report dated 8th November 1955», 9/11/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;).

⁵⁶¹Γεροζήσης (επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Α', σ. 182.

πολιτικό- η αναφορά ήταν προφανώς επηρεασμένη από τις αριστοκρατικές ρίζες του κερκυραίου υπουργού Εξωτερικών⁵⁶². Παρόλα αυτά, ο Peake ένοιωθε κολακευμένος από το γεγονός ότι φαινόταν να κέρδιζε τη συμπάθεια και την εμπιστοσύνη του έλληνα υπουργού Εξωτερικών. Ο Θεοτόκης, σύμφωνα πάντα με το βρετανό πρέσβη, ένοιωθε προς αυτόν ιδιαίτερα οικειότητα. Για αυτό σε κάθε συνάντησή τους στο σπίτι του Θεοτόκη, ο τελευταίος συνήθιζε-πριν από τις εθιμοτυπικού χαρακτήρα μεταξύ τους συζητήσεις- να βάζει στο γραμμόφωνο τον αγαπημένο του Μπετόβεν. Ταυτόχρονα ρητόρευε για τη μουσική ιδιοφυΐα του γερμανού μουσουργού, έχοντας την εντύπωση ότι ο βρετανός πρέσβης ήταν αντάξιος της βαθειάς του καλλιέργειας και θα έβρισκε την ίδια ακουστική ευχαρίστηση με αυτόν⁵⁶³. Αυτά όλα, βέβαια, τα βαριόταν ο Peake. Ως αντίτιμο όμως για την υπομονή του ο Θεοτόκης είχε φθάσει στο σημείο να του αποκαλύπτει απόρρητες συνομιλίες του ιδίου με τον Μακάριο. Για παράδειγμα λίγο μετά την αποστολή Λιάτη στην Κύπρο (τέλη Δεκεμβρίου 1955), ο Θεοτόκης εκμυστηρεύτηκε στον Peake, υπό τον συνήθη όρο ότι δεν θα ανέφερε ότι η πληροφορία προήλθε από τον ίδιο, ότι ο Μακάριος του δήλωσε εμπιστευτικά πως ήταν έτοιμος να δεχθεί το ακαθόριστο του χρονικού διαστήματος προκειμένου να ολοκληρωθεί η μετάβαση από το καθεστώς αυτοκυβέρνησης στην αυτοδιάθεση⁵⁶⁴- το οποίο, πράγματι, στην πορεία των διαπραγματεύσεων αποδέχθηκε ο Μακάριος⁵⁶⁵. Τέτοιες πληροφορίες προφανώς έδιναν προβάδισμα στη διαπραγματευτική στρατηγική των Βρετανών έναντι του Μακαρίου, δικαιώνοντας -μάλλον- τις κατηγορίες της Εθναρχίας για τον ρόλο του Θεοτόκη.

⁵⁶²TNA, FO 286/1270, «It may be useful at this moment If I give you some account of the meetings which I am having late at night....»,15/11/55. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών. Για το γενεαλογικό δέντρο του Θεοτόκη βλ: Σπύρος Ι. Θεοτόκης, *Πολιτικοί Αναμνήσεις*, Αθήνα 1986.

⁵⁶³Στο ίδιο.

⁵⁶⁴TNA, FO 371/123863, «The Minister for Foreign Affairs came to see me this evening to given me a further account of Liati's visit», 1/1/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁵⁶⁵Crouzet, *ο.π.*, *Τόμος Β'*, σ. 762-763.

Όπως και να έχει, οι Βρετανοί επιθυμούσαν την παραμονή του Θεοτόκη στη θέση του παρά το γεγονός δεν άλλαξαν γνώμη για την ανικανότητά του. Και ο λόγος δεν ήταν μονάχα οι πολύτιμες εκμυστηρεύσεις του. Ήλπιζαν ότι η κυβέρνηση Καραμανλή θα επεδείκνυε ανθεκτικότητα απέναντι στις πιέσεις της Εθναρχίας, με την ελπίδα, αν και το θεωρούσαν πολύ δύσκολο, της απεξάρτησης της ελληνικής κυβέρνησης από την επιρροή της τελευταίας⁵⁶⁶.

Ήταν πολύ δύσκολο για τον Καραμανλή να προβάλλει αντιστάσεις στο θέμα της αντικατάστασης του Θεοτόκη, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η αντιπολίτευση συμπαρατάχθηκε με το αίτημα της Εθναρχίας: Σε συζήτηση στη Βουλή για το υπόμνημα της Εθναρχίας, ο Παπανδρέου αν και παραδέχθηκε ότι η αποδοχή της αξίωσης της Εθναρχίας θα ήταν αντισυνταγματική, αφού μόνο η πλειοψηφία του Κοινοβουλίου «ορίζει την Κυβέρνηση του Ελληνικού Κράτους»⁵⁶⁷, συγκατένευσε τελικά στην αποδοχή του υπομνήματος εκτιμώντας το «ηθικόν βάρος» ενός τέτοιου αιτήματος από τους εκπροσώπους των αγωνιζομένων Ελλήνων.

Ο Παπανδρέου αποδεχόμενος την παρεμβατικότητα της Εθναρχίας υπέπιπτε σε αντιφάσεις ως προασπιστής της βενιζελικής κληρονομιάς και του απαράδεκτου της «εθνικής περιφέρειας» να επιβάλλει αποφάσεις στο «εθνικό κέντρο». Ως μέλος των κυβερνήσεων του Κέντρου το 1950-1952 είχε, άλλωστε, αρνηθεί το αίτημα της Εθναρχίας για διεθνοποίηση του κυπριακού ζητήματος ως ζημιογόνο για τα συμφέροντα του «εθνικού κέντρου»⁵⁶⁸. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η βενιζελική κληρονομιά έπεφτε θύμα της γενικότερης

⁵⁶⁶TNA, FO 371/123887, «In my telegram No. 319 I had the honor to report a statement by the Prime Minister of Greece....», 1/5/56. Sir Charles Peake στον Selwyn Lloyd.

⁵⁶⁷Τεροζήσης (επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Α', σ. 171.

⁵⁶⁸Αλέξης Ηρακλείδης, *Το κυπριακό. Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα 2002, σ. 40. Κάποια χρόνια αργότερα ο Παπανδρέου, αυτή τη φορά ως Πρωθυπουργός, μετά το θρίαμβο του στις εκλογές του 1964, επεχείρησε να περιορίσει τις πρωτοβουλίες του Μακάριου στο κυπριακό επαναφέροντας το κέντρο λήψης αποφάσεων και πάλι στην Αθήνα στο πλαίσιο του λεγόμενου δόγματος του «εθνικού κέντρου». Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των εθνικών θεμάτων» στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η σύντομη δεκαετία του 60'. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες*, Αθήνα 2008, σ. 309 και Νίκος Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας και το κυπριακό(1977-1988)*, Αθήνα 2013, σ. 25.

αδυναμίας της βενιζελογενούς αντιπολίτευσης να εκφράσει –υπό το φόβο πολιτικού κόστους- διαφορετική γνώμη από την Εθναρχία.

Σύμφωνη με την τοποθέτηση Παπανδρέου ήταν και η ΕΔΑ. Το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς είχε δείξει μέχρι τώρα πόσο ελαστική μπορούσε να γίνει στις επεμβάσεις της «περιφέρειας», όταν αυτές εξυπηρετούσαν τις πολιτικές του κόμματος. Και από τη στιγμή που οι αιτιάσεις της Εθναρχίας για το ρόλο του Θεοτόκη συνέκλιναν με τις επικρίσεις της ΕΔΑ για την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης, τότε η αλληλεγγύη προς το αίτημα της Εθναρχίας ήταν δεδομένη:

Βέβαια όπως λέγει και η Κυβέρνησις είναι αναρμόδιοι οι Έλληνες του Εξωτερικού να αναμιγνύονται εις τα εσωτερικά μας. Οι αρμόδιοι, όμως, ο Πηκ και Κάνον, ημπορούν να αναμιγνύονται[...] Και αυτό λέγεται ελληνική πολιτική⁵⁶⁹

Στις 28 Μαΐου 1956 ο Θεοτόκης παραιτείται οριστικά από τη θέση του. Αντικαταστάτης του ήταν ο ως τότε υπουργός Γεωργίας, Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας. Η υπόθεση Θεοτόκη και η κατάληξή της ανέδειξε ως μεγάλο ηττημένο τον Καραμανλή. Ο έλληνας πρωθυπουργός ευρισκόμενος σε δυσμενή θέση μετά τα γεγονότα της 9^{ης} Μαΐου δεν θα μπορούσε πέρα από την αντιπολίτευση να έχει και ως αντίπαλο και την Εθναρχία. Για αυτό προτίμησε να «θυσιάσει» το Θεοτόκη για να εξευμενίσει την Εθναρχία και κατά συνέπεια τον Μακάριο. Η παραίτηση Θεοτόκη ήταν σαν παραδοχή άσκησης λανθασμένης εξωτερικής πολιτικής από πλευράς της ελληνικής κυβέρνησης και αδυναμίας της να αναλάβει το βάρος του κυπριακού, δίνοντας το δικαίωμα στην Εθναρχία να παρεμβαίνει σε ζητήματα για τα οποία ο ελληνικός λαός με τη ψήφο του την κατέστησε αποκλειστικά υπεύθυνη. Όπως πολύ σωστά σημείωνε ο Φίλιππος Δραγούμης, με δημόσια παρέμβαση του στην *Καθημερινή*, με αυτή της την απόφαση η κυβέρνηση υποβάθμιζε τη θέση της ως αξιόπιστου συνομιλητή απέναντι στους συμμάχους⁵⁷⁰. Το επεισόδιο

⁵⁶⁹Γεροζήσης (επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Α', σ. 192.

⁵⁷⁰Η *Καθημερινή*, Αθήνα 25 Απριλίου 1956.

Θεοτόκη αναμφίβολα ενίσχυσε και την κρατούσα αντίληψη της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα περί ομηρείας της ελληνικής κυβέρνησης από τις μαξιμαλιστικές φωνές που ακούγονταν στο κυπριακό ⁵⁷¹. Παρόλα αυτά, η κυβέρνηση έκρινε ότι τα μειονεκτήματα σε περίπτωση παραμονής του Θεοτόκη θα ήταν πολύ περισσότερα. Κυρίως, θα είχε να αντιμετωπίσει σε καθημερινή βάση την κριτική Εθναρχίας, αντιπολίτευσης και κοινής γνώμης, γεγονός το οποίο θα οδηγούσε την κυβέρνηση σε ομηρεία στο κυπριακό· καθότι απασχολημένη να αμύνεται στις πανταχόθεν αιτιάσεις για τη διαχείριση του κυπριακού δεν θα μπορούσε να ασχοληθεί με οποιοδήποτε άλλο θέμα⁵⁷².

Ήταν εξαιρετικά απίθανο ο Καραμανλής να μπορούσε να ικανοποιήσει τις προσδοκίες του πρέσβη επί τιμή Α.Α Πάλλη, ο οποίος με άρθρο του στην *Καθημερινή* κάλεσε τον Καραμανλή να φερθεί σαν Ελευθέριος Βενιζέλος απέναντι στο αίτημα των Ελλήνων της Κύπρου για αντικατάσταση του Θεοτόκη. Ο Πάλλης δηλαδή καλούσε τον Καραμανλή να κωφεύσει στο αίτημα των Ελλήνων της Κύπρου και να μιμηθεί το παράδειγμα του Βενιζέλου ο οποίος το 1912 αρνήθηκε την είσοδο των συμπατριωτών του στη Βουλή και την απαίτησή τους για ανακήρυξη της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, προτάσσοντας το συμφέρον της πατρίδας⁵⁷³. Ζητούσε όμως πολύ περισσότερα ο Πάλλης από όσο επέτρεπαν οι δυνάμεις του Καραμανλή. Ο Βενιζέλος όταν ανέλαβε το βάρος της τολμηρής κίνησης είχε από πίσω του τη θριαμβευτική επανεκλογή στις βουλευτικές εκλογές Μαρτίου του 1912 και θετικό πρόσημο στην αποτίμηση της πρώτης κυβερνητικής του θητείας. Αντίθετα, ο Καραμανλής είχε να επιδείξει ένα αμφιλεγόμενο χρίσμα του βασιλιά και μια εξίσου αμφισβητήσιμη «μειοψηφική» νίκη στις τελευταίες εκλογές. Είναι για αυτό που η κυβέρνηση υπό το βάρος της υπόθεσης Θεοτόκη φαίνεται να

⁵⁷¹Evanthis Hatzivassiliou, «Suez crisis, Cyprus and Greek Foreign policy, 1956. A view from the British archives» στο *Balkan Studies*, Vol. 30. (numb. 1) 1989, σ. 117.

⁵⁷²Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 1, «Παραίτηση Θεοτόκη...».

⁵⁷³*Η Καθημερινή*, Αθήνα 24 Απριλίου 1956.

σκέφτηκε ακόμη και το ενδεχόμενο παραίτησης και προκήρυξης νέων εκλογών, με σκοπό μια νέα -άνετη αυτή τη φορά- εκλογική νίκη η οποία θα την ενίσχυε απέναντι στην αντιπολίτευση⁵⁷⁴. Πάντως η ελληνική κυβέρνηση φρόντισε να λάβει τα μέτρα της προκειμένου να μη χρειαστεί ξανά να βρεθεί σε θέση ανάλογη με αυτή του Βενιζέλου το 1912.

Σε έγγραφο το οποίο απόκειται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, με ημερομηνία 28 Ιουνίου 1956, φαίνεται να εξετάστηκε από το Υπουργείο Προεδρίας της κυβέρνησης (το αρμόδιο για θέματα προπαγάνδας) το θέμα της οικονομικής ενίσχυσης μη κομμουνιστικών εφημερίδων στην Κύπρο, θέλοντας -υπό το φόβο επανάληψης παρόμοιων καταστάσεων αντιπολιτευτικής αρθρογραφίας τύπου Μαρκίδη- να ελέγχουν το τι γράφεται στον κυπριακό Τύπο⁵⁷⁵. Πριν από την υπόθεση Θεοτόκη, συγκεκριμένα από το Σεπτέμβριο του 1949, μόνο μια εφημερίδα επιχορηγούνταν από το ελληνικό κράτος. Ήταν η *Ελευθερία*, η μεγαλύτερη σε κυκλοφορία καθημερινή εφημερίδα στην Κύπρο, η οποία λάμβανε το αξιοσέβαστο για την εποχή ποσό των πέντε χιλιάδων δραχμών μηνιαίως⁵⁷⁶. Δεν είναι καθόλου συμπτωματικό ότι η *Ελευθερία* ήταν η μόνη εφημερίδα, ανάμεσα στις ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδες της Κύπρου, η οποία κράτησε αποστάσεις από την επίθεση στον Θεοτόκη. Μετά την παραίτηση Θεοτόκη, πάντως, η *Ελευθερία* φαίνεται να μην ήταν ο μόνος αποδεκτής χρηματοδότησης από το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με μαρτυρία του εθναρχικού συμβούλου Χριστόδουλου Μιχαηλίδη, φαίνεται ότι η πέτρα του σκανδάλου, η κυπριακή εφημερίδα *Έθνος*, μετά τον κατευνασμό της υπόθεσης Θεοτόκη συμπεριλήφθηκε και αυτή στον κατάλογο επιχορήγησης από το ελληνικό κράτος⁵⁷⁷. Η εφημερίδα *Έθνος* μετουσίωσε, έτσι, την μαχητική

⁵⁷⁴Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 1, «Παραίτησης Θεοτόκη...».

⁵⁷⁵ΓΑΚ, Αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών, φ. 368, «Εις απάντησιν του από 31^η Μαΐου υπ' αριθ. 20853 εγγράφου σας...», 28/6/1956. Υπουργείο Προεδρίας της κυβέρνησης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

⁵⁷⁶Στο ίδιο.

⁵⁷⁷ΤΝΑ, FCO 141/4221, «According to Mikhaelides, Makarios...». Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (:).

της αρθρογραφία ενάντια στον Θεοτόκη σε ένα επ' αμοιβή συμβιβασμό με την ελληνική κυβέρνηση.

Η ΕΔΑ, όπως και η υπόλοιπη αντιπολίτευση, αν και θεωρητικά θα έπρεπε να θεωρούνται ενισχυμένες από τους κλυδωνισμούς της κυβέρνησης, στην πραγματικότητα βγήκαν κατά κάποιο τρόπο ζημιωμένες από την υπόθεση Θεοτόκη. Και αυτό γιατί ο Καραμανλής, αν και με μειωμένο γόητρο από την παραίτηση του Θεοτόκη, ανακτούσε τη στήριξη της Εθναρχίας. Αυτό του έδινε περισσότερα περιθώρια κινήσεων στη διαχείριση του κυπριακού. Η μόνη – ίσως- κερδισμένη από την υπόθεση Θεοτόκη ήταν η Εθναρχία. Μια ομάδα ατόμων με περιορισμένο κύρος, υπό τη σκιά του Μακάριου και με προβλήματα εσωτερικής διχόνοιας⁵⁷⁸, είχαν καταφέρει να ασκήσουν σημαντική επιρροή έστω και ως πληρεξούσιοι του Μακάριου. Η Εθναρχία πλήρως ικανοποιημένη από την παραίτηση Θεοτόκη, επανέφερε ως ένδειξη ευχαριστίας την εμπιστοσύνη της προς την ελληνική κυβέρνηση και τους χειρισμούς της στο κυπριακό. Ο εθναρχεύων Άνθιμος λίγο πριν τη σύλληψη του από τις βρετανικές αρχές, τον Αύγουστο του '56, εξουσιοδότησε τον έλληνα πρωθυπουργό να αναλάβει τις τύχες του κυπριακού· υπό ένα όρο: να ενεργεί σε συμφωνία επί των βασικών αρχών τις οποίες καθόρισε ο Μακάριος για όσο καιρό αυτός βρισκόταν έγκλειστος (του είχε επιβληθεί κατ' οίκον περιορισμός) και για όσο ήταν εξόριστος ο Μακάριος⁵⁷⁹. Το «ηθικόν βάρος» της γνώμης της Εθναρχίας στο οποίο τόσο πολύ επένδυσε η Αριστερά και η υπόλοιπη αντιπολίτευση στην υπόθεση Θεοτόκη, δυστυχώς για την αντιπολίτευση μετακινούνταν αυτή τη φορά στη στήριξη της ελληνικής κυβέρνησης.

⁵⁷⁸Τα εσωτερικά προβλήματα στην Εθναρχία μπορούν να διαπιστωθούν από μια επιστολή την οποία απέστειλε τον Ιούλιο του 1956 ο εθναρχεύων Άνθιμος προς τον Καραμανλή, με την οποία του ζητούσε να μην λαμβάνει υπόψη τις γνώμες του κλιμακίου της Εθναρχίας στην Αθήνα καθότι δεν εκπροσωπούσαν την Εθναρχία. ΠΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φακ. 24^Α 002490, «Σας ευχαριστώ θερμώς δια την πρόσκλησιν...», 4/7/56.

⁵⁷⁹ΠΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φακ. 24^Α 000039, «Κατόπιν της αδιαλλάκτου στάσεως της Βρετανικής Κυβερνήσεως...», 29/12/56. Ο εθναρχεύων Άνθιμος προς Καραμανλή.

Η εκχειρία της ΕΟΚΑ

Το δυστύχημα για την Αριστερά ήταν ότι η κυβέρνηση πέρα από την Εθναρχία βρήκε εκείνη την περίοδο ακόμη ένα απρόσμενο, αλλά ισχυρό σύμμαχο, στο πρόσωπο του Γεώργιου Γρίβα Διγενή. Στις 16 Αυγούστου ο ηγέτης της ΕΟΚΑ ανακοίνωσε την απόφαση της ΕΟΚΑ για κατάπαυση των εχθροπραξιών, θέλοντας να δώσει την ευκαιρία στη Βρετανία να επιδείξει καλή θέληση και να επιστρέψει στις διαπραγματεύσεις⁵⁸⁰. Η απόφαση έδωσε τέλος στην ένταση της βίας η οποία επακολούθησε στην Κύπρο μετά την εκτέλεση των Καραολή και Δημητρίου, προκαλώντας αισθήματα αυθόρμητου ενθουσιασμού ανάμεσα στο λαό του νησιού ο οποίος βγήκε στους δρόμους να γιορτάσει το τέλος μια δύσκολης περιόδου⁵⁸¹. Αντίθετα, στην Ελλάδα η ενέργεια του Γρίβα προκάλεσε νέες πολιτικές εντάσεις.

Μετά την παρέλευση δύο ημερών ο Καραμανλής αντέδρασε στην πρόταση εκχειρίας χαιρετίζοντας την κίνηση του αρχηγού της ΕΟΚΑ ως «γενναία» απόφαση⁵⁸². Η ΕΔΑ από την άλλη εναντιώθηκε στην ανακωχή. Βέβαιη για τις προθέσεις της κυβέρνησης να «κλείσει» το κυπριακό δεν είχε καμιά αμφιβολία ότι πίσω από την εκχειρία βρισκόταν η ελληνική κυβέρνηση, όπως και η σπουδή της να εξαντλήσει όλα τα μέσα για αποφυγή της συζήτησης του κυπριακού στον ΟΗΕ⁵⁸³. Δεν είχε πέσει έξω: η κήρυξη εκχειρίας ήταν στην πραγματικότητα πρωτοβουλία της κυβέρνησης και αποτέλεσμα άσκησης πιέσεων στο Γρίβα⁵⁸⁴. Σε επιστολή του Αβέρωφ προς τον γενικό πρόξενο της Ελλάδας στη Λευκωσία, Αγγελο Βλάχο, ο υπουργός Εξωτερικών παραδέχθηκε ότι πίσω από την πρωτοβουλία της ανακωχής βρισκόταν και η ανάγκη για αποφυγή της συζήτησης του κυπριακού στον ΟΗΕ. Εύλογα ο Αβέρωφ ανησυχούσε μην έρθει στη θέση που είχαν έρθει οι προκάτοχοί του στο παρελθόν· να απολογείται, δηλαδή, στην κοινή γνώμη, μετά από συζήτηση

⁵⁸⁰Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 821.

⁵⁸¹Ρίχτερ, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 514

⁵⁸²Η Καθημερινή, Αθήνα 19 Αυγούστου 1956.

⁵⁸³Η Αυγή, Αθήνα 18 Αυγούστου 1956.

⁵⁸⁴Ρίχτερ, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 513.

του κυπριακού στον ΟΗΕ, για την αρνητική στάση των συμμάχων στις ψηφοφορίες για την αυτοδιάθεση της Κύπρου⁵⁸⁵.

Όσο ευεργετικό ήταν το ενδεχόμενο για την κυβέρνηση να «κλείσει» το κυπριακό ανάλογα καταστροφικό ήταν ένα τέτοιο ενδεχόμενο για την ΕΔΑ, ιδιαίτερα σε εκείνο το χρονικό σημείο όπου μια σειρά από συγκυρίες ευνοούσαν την άνοδο του ρεύματος ουδετεροφιλίας στην Ελλάδα. Τέτοιες ήταν: ο ευμενής αντίκτυπος στην Ελλάδα της κίνησης του Nasser να εθνικοποιήσει τον Ιούλιο του 1956 την εταιρεία της διώρυγας του Σουέζ (η οποία ελεγχόταν κατά κύριο λόγο από βρετανικά συμφέροντα), και γενικότερα η δημοφιλία την οποία απολάμβανε ο αντιαποικιακός αγώνας της Αιγύπτου στην κοινή γνώμη της Ελλάδας⁵⁸⁶.

Εύλογα καχύποπτη, η ΕΔΑ σχημάτισε την εντύπωση ότι η επιλογή της κυβέρνησης να προσφύγει στην εκχειρία τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο είχε να κάνει με την ανάσχεση του αναδυόμενου ρεύματος ουδετεροφιλίας στην Ελλάδα, αλλά και μια νέα απόπειρα της ελληνικής κυβέρνησης για μια «δυτικού τύπου» λύση στο κυπριακό. Ο κίνδυνος η ανακωχή να αποτελέσει πρόδρομο μιας ανεπιθύμητης για την ΕΔΑ λύσης, ανέδειξε τις πραγματικές της εντυπώσεις για την ΕΟΚΑ, όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει από την πιο κάτω ανακοίνωση του κόμματος με αφορμή την κήρυξη της ανακωχής:

Η αστείρευτη αγωνιστική δύναμις του κυπριακού και του ελληνικού λαού, που ποτέ δεν εξαρτήθηκαν από το είδος της τακτικής του αγώνος, ήταν και παραμένει η προϋπόθεσις για την εξασφάλισιν της κυπριακής αυτοδιαθέσεως και της ελληνικής ανεξαρτησίας. Πολύ περισσότερο όταν, υπό τις σημερινές διεθνείς εξελίξεις με την ιδιαίτερη άνοδο του

⁵⁸⁵ΠΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα , φ. 55/1/5/1. «Η δια του υπ. αριθμ. 33082.....», 1/8/56. Αβέρωφ προς Άγγελο Βλάχο.

⁵⁸⁶Άγγελος Νταλαχάνης, *Ακυβέρνητη παροικία. Οι Έλληνες στην Αίγυπτο από την κατάργηση των προνομίων στην έξοδο 1937-1962*, Ηράκλειο 2015, σ. 91-92 και ΤΝΑ, FO 371/119082, «Public and Press reactions here, in contrast...», 1/8/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών και Στεφανίδς, «Εν ονόματι...», σ. 301.

αντιαποικιακού αγώνος και στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, διανοίγονται οι πιο ευνοϊκές προοπτικές νίκης⁵⁸⁷.

Η φράση «η αστείρευτη αγωνιστική δύναμις του κυπριακού και ελληνικού λαού, που ποτέ δεν εξαρτήθηκαν από το είδος της τακτικής του αγώνος», ήταν μια αιχμή προς την ΕΟΚΑ και προς τη μορφή του ένοπλου αγώνα. Για πρώτη φορά μετά την μεταστροφή της υπέρ της ΕΟΚΑ, η ΕΔΑ αφήνει –έστω και υπόνοιες- ενάντια στην κυπριακή οργάνωση και τον τρόπο δράσης της, επιβεβαιώνοντας την εκτίμηση ότι η ΕΔΑ ουσιαστικά δεν ανασκεύασε την αρχική της αντίθεση για την ΕΟΚΑ, απλά την απέκρουσε, κατανοώντας την ανάγκη και το όφελος από την ένθερμη υποστήριξη του ένοπλου αγώνα. Είναι, επίσης, άποψη του γράφοντος ότι η ΕΔΑ ποτέ δεν συμφώνησε με την ένοπλη μορφή του αγώνα. Δεν είναι μόνο η πιο πάνω υπόνοια για το «είδος της τακτικής του αγώνος». Περίπου δύο χρόνια μετά την πιο πάνω ανακοίνωση της ΕΔΑ, συγκεκριμένα τον Απρίλιο του '58, το ηγετικό στέλεχος της ΕΔΑ, Ηλίας Ηλιού, εξέφρασε δημόσια, και κάπως όψιμα είναι αλήθεια, τις ενστάσεις του για τις πιθανότητες επιτυχίας που μπορεί να έχει η ένοπλη μορφή αγώνα στην Κύπρο εξαιτίας των γεωγραφικών ιδιαιτεροτήτων του νησιού: «Ένα νησί κυκλωμένο από παντού και που μπορεί να αποκλειστεί από το στόλο της κατέχουσας δύναμης, δεν μπορεί να αναπτυχθεί τακτικός ένοπλος απελευθερωτικός αγώνας και να κερδηθεί με την ένοπλη αναμέτρηση»⁵⁸⁸. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο Ηλιού είχε αυτές τις απόψεις από την αρχή του ένοπλου αγώνα. Απλά δεν μπορούσε να τις εκφράσει το '56, την περίοδο της κορύφωσης της δράσης της ΕΟΚΑ στην Κύπρο. Τις εξέφρασε, έτσι, το '58 όταν ο αγώνας της ΕΟΚΑ ήταν πλέον σε ύφεση και στην ΕΔΑ επικρατούσε η βεβαιότητα ότι επίκειται το «κλείσιμο» του κυπριακού, ασφαλώς στη δημοσιοποίηση των ενστάσεων του Ηλιού έπαιξαν ρόλο και οι δολοφονίες ακελικών από στελέχη της ένοπλης οργάνωσης οι οποίες είχαν

⁵⁸⁷Η Αυγή, Αθήνα 19 Αυγούστου 1956.

⁵⁸⁸Η Αυγή, Αθήνα 10 Απριλίου 1958.

προηγηθεί⁵⁸⁹. Βέβαια, παρά τις όποιες συνθήκες επικρατούσαν το '58, οι απόψεις του Ηλιού υπήρχε πάντα ο κίνδυνος να θεωρηθούν «βλάσφημες», για αυτό ο ίδιος συμπλήρωσε μαζί με τις ενστάσεις για τη μορφή της ένοπλης πάλης και την αναγνώριση της συμβολής της ΕΟΚΑ στον «αντιαποικιακό» αγώνα της Κύπρου.

Λίγες μέρες μετά την ανακοίνωση του κόμματος για την ανακωχή της ΕΟΚΑ, ένα μονόστηλο στην *Αυγή* με τίτλο «Δυοιν θάτερον» συνεπικουρούσε ακόμη περισσότερο στην άποψη ότι η αρχική της αντίθεση για την ΕΟΚΑ διατηρούνταν σε λανθάνουσα κατάσταση:

Πρέπει δηλαδή, σύμφωνα με τον ισχυρισμό τους, τα κυβερνητικά φερέφωνα και ο ίδιος ο κ. Καραμανλής, να μας εξηγήσουν τι από τα δύο συμβαίνει: Η ένοπλη μορφή του αγώνος όπως διεξήγετο από την ΕΟΚΑ προωθούσε ή εμπόδιζε την λύσιν του κυπριακού; Γιατί, αν συνέβαινε το πρώτο, όπως τουλάχιστον διεκήρυσσαν ως προχθές, γιατί μόνο σήμερα, την στιγμή ακριβώς που οι Άγγλοι ευρίσκονται στη δυσκολότερη θέση εξαιτίας του Σουέζ, η μορφή αυτή του αγώνος εμπόδιζε πια την «πολιτική λύσιν» του Κυπριακού; Και εάν συνέβαινε το δεύτερο γιατί δεν εσκέφθησαν ενωρίτερα, τουλάχιστο πριν από την κρίση του Σουέζ, που επροκάλεσε την καθολικήν εξέγερσιν των χωρών της Μ. Ανατολής κατά των Άγγλων αποικιστών ότι έπρεπε να...«αφοπλισθή η κυβέρνηση του Λονδίνου; Ας μας πουν τέλος πάντων καθαρά τι από τα δύο θεωρούν «σφάλμα»: τη χρησιμοποίηση του αγώνος από την ΕΟΚΑ επί 16 μήνες ή την σημερινή κατάπαυσιν του πυρός⁵⁹⁰;

Η Αριστερά έδειξε ότι μπορούσε από τη μια να διαδηλώνει και να θρηνεί για τους αγωνιστές της ΕΟΚΑ και από την άλλη να αφήνει αιχμές για την καταλληλότητα του ένοπλου αγώνα και για την εργαλειοποίησή του από την ελληνική κυβέρνηση. Επιπλέον, δεν είχε κανένα ενδοιασμό να αντιστρατευτεί

⁵⁸⁹Λεπτομέρειες για τις δολοφονίες ακελικών από στελέχη της ΕΟΚΑ στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

⁵⁹⁰Η *Αυγή*, Αθήνα 22 Αυγούστου 1956.

ακόμη και τη βούληση του κυπριακού λαού όπως και των εκπροσώπων του, αν αυτό εξυπηρετούσε την πολιτική της: την ώρα που η ΕΔΑ ήταν ενάντια στην εκχειρία, η Εθναρχία την επικρότησε⁵⁹¹, ο πληθυσμός στην Κύπρο το ίδιο, ακόμη και το ΑΚΕΛ⁵⁹². Ακόμη, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η αναγκαιότητα συνέχισης του ένοπλου αγώνα η ΕΔΑ δεν είχε πρόβλημα να ακυρώνει ακόμη και δικές της πολιτικές: Θα περίμενε κάποιος η ΕΔΑ να συμφωνήσει με την πρόταση εκχειρίας από τη στιγμή που η προοπτική επικράτησης ειρηνικού κλίματος στην Κύπρο ήταν σύμφωνη με τις γενικότερες φιλειρηνικές διακηρύξεις του κόμματος αλλά και των προσπαθειών, μέσω της υποβολής υπομνημάτων διαμαρτυρίας-εκστρατειών διαφωτισμού, για τερματισμό των βρετανικών μέτρων καταστολής στο νησί⁵⁹³. Οι αντιφάσεις της ΕΔΑ «εκλογικεύονται» από το γεγονός ότι η δράση της ΕΟΚΑ, παρά την όποια αντίληψη είχε για αυτήν, ήταν σε εκείνο το σημείο πιο χρήσιμη από ποτέ λόγω των παράλληλων ευνοϊκών συγκυριών, που έχουν ήδη περιγραφεί, για το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς.

Αυτό το οποίο δεν τολμούσε η Αριστερά, την ευθεία αντιπαράθεση με την ΕΟΚΑ και τον αρχηγό της, το έκανε ο Κομνηνός Πυρομάγλου, πολιτικός υπαρχηγός του ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος) και συμπαθών της Αριστεράς⁵⁹⁴. Σε τρία άρθρα του σε συνέχειες (22, 23 και 24 Αυγούστου) δημοσιευμένα στην εφημερίδα *Ωρα*, μια εφημερίδα χαμηλής κυκλοφορίας η οποία ήταν φιλικά προσκείμενη στο ΔΚΕΛ⁵⁹⁵, ο Πυρομάγλου καταφέρεται ενάντια στο Γρίβα και στην πρόταση εκχειρίας. Αποτολμά να εγκαλέσει το Γρίβα για «στραγγαλισμό» του εθνικού αγώνα προκειμένου να ικανοποιήσει προσωπικές πολιτικές του φιλοδοξίες, τις οποίες, όπως πίστευε,

⁵⁹¹ *Ελευθερία*, Αθήνα 18 Αυγούστου 1956.

⁵⁹² *Χαραυγή*, Λευκωσία 21 Αυγούστου 1956.

⁵⁹³ Για τις κινητοποιήσεις της ΕΔΑ κατά των μέτρων καταστολής των Βρετανών στην Κύπρο βλ: ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 693, «Εκκλησις προς τας κυβερνήσεις των Κρατών-Μελών του ΟΗΕ».

⁵⁹⁴ Νίκος Βαφέας-Βαγγέλης Τζούκας, «Από την Αντίσταση στη Βουλή: πρώην Εδεσίτες στα κοινοβουλευτικά έδρανα» στο *Δοκιμές*, τευχ. 15-16 Αθήνα 2010, σ. 276.

⁵⁹⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 353, «Συνηντήθην σήμερα με τον Πρόεδρον της κυβερνήσεως ο οποίος μου εξήγησε δια μακρών ότι εσκεμμένως.....», 25/9/56. Αναφορά Χαράλαμπου Ποταμιάνου, μέλος του ανακτορικού περιβάλλοντος, προς Βασιλιά Παύλο.

καλλιεργούσε για το πολιτικό περιβάλλον το οποίο θα προέκυπτε από μια πιθανή λύση στο κυπριακό. Ο Πυρομάγλου υπενθύμισε -με ύφος νουθεσίας προς το Γρίβα - ότι τον πολιτικό ρόλο του αγώνα είχε αναλάβει ο Μακάριος και θα ήταν καλύτερα να περιοριστεί στο στρατιωτικό σκέλος του αγώνα:

Ο Διγενής έγινε θρύλος ως μαχητής-ηγέτης ενός απελευθερωτικού κινήματος και όχι ως μέγας πολιτικός ικανός να περιαγάγη την Μ. Βρετανίαν και την Αμερικήν εις δύσκολιν θέσιν. Διατί την 16^{ην} Αυγούστου απεφάσισε να τσαλακώση τον θρύλον και να προβάλη ως ανατέλλων πολιτικός Ήλιος[.] Ανταπεκρίθη μέχρι τέλους ο Διγενής εις την ιεράν του αποστολήν του μαχητού-ηγέτου των μαχομένων Κυπρίων; Θλιβόμεθα βαθύτατα διότι είμεθα υποχρεωμένοι να απαντήσωμεν κατηγορηματικά όχι. Ο ηγέτης-μαχητής, όταν εδέχθη την τιμήν της ηγεσίας, μιαν μόνον εντολήν έλαβεν από τον Κυπριακόν λαόν: να οδηγήση τους Κυπρίους αγωνιστάς εις την πάσης μορφής αντίστασιν εναντίον του κατακτητού και ή να νικήσει ή να πέσει. Εις άλλους ανετέθη- εις την Εθναρχίαν εις τον Εθνάρχην Μακάριον- ο πολιτικός χειρισμός των επιδιώξεων του αγώνος⁵⁹⁶.

Οι νύξεις στις πολιτικές φιλοδοξίες του Γρίβα δεν ήταν τυχαίες, αφού αυτές δεν ήταν άγνωστες στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Ο αρχηγός της ΕΟΚΑ είχε κατέλθει στις εκλογές του 1946 με το Κόμμα Χιτών Εθνικής Αντιστάσεως⁵⁹⁷ και το 1950 ως αρχηγός του Εθνικού Αγροτικού Κόμματος Χιτών, με παταγώδη αποτυχία⁵⁹⁸. Η άδοξη προϋπηρεσία του στον πολιτικό στίβο ήταν αυτή που εκμαίευσε και την ειρωνεία από τον Πυρομάγλου: «προβάλη ως ο ανατέλλων πολιτικός Ήλιος».

⁵⁹⁶Η ΩΡΑ, Αθήνα 23 Αυγούστου 1956. Τα τρία άρθρα του Πυρομάγλου παρατίθενται αυτούσια και στο: Κομνηνός Πυρομάγλου, *Η κρίσις της πολιτικής ηγεσίας εις την Ελλάδα και την Δυτικήν Ευρώπην*, Αθήνα 1958, σ. 11-21

⁵⁹⁷Ο Γρίβας μπορεί να μην παρουσιαζόταν τυπικά ως ο αρχηγός του Κόμματος Χιτών Εθνικής Αντιστάσεως στις εκλογές του 1946, όμως ουσιαστικά ήταν ο ηγέτης του κόμματος. Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική.....», σ. 69-70.

⁵⁹⁸Στις εκλογές του 1946 το κόμμα του πήρε μόλις 1848 ψήφους ενώ το 1950 το Εθνικό Αγροτικό Κόμμα Χιτών είχε συγκεντρώσει 0,86%. Στο ίδιο, σ. 69-74 και 108.

Ο Πυρομάγλου εκείνη την περίοδο δεν είχε ακόμα αναμειχθεί στην πολιτική ζωή, όμως οι απόψεις του, παρά το εδεδεσμένο παρελθόν του, βρίσκονταν πολύ κοντά στις θέσεις της Αριστεράς⁵⁹⁹. Η ανέξοδη από πολιτικό κόστος κριτική του Πυρομάγλου εξηγούσε, προφανώς, τις μειωμένες αναστολές του στο να καταφέρεται εναντίον του «θρυλικού» Γρίβα. Θεωρώ πάντως εξαιρετικά πιθανό το ενδεχόμενο οι απόψεις του Πυρομάγλου να εξέφραζαν, σε μεγάλο βαθμό, και την ΕΔΑ. Ιδιαίτερα, θα πρέπει να εξέφραζαν την ΕΔΑ οι κατηγορίες του Πυρομάγλου προς το Γρίβα για «εκτροπήν του αγώνος των Κυπρίων από τους αρχικούς σκοπούς του»⁶⁰⁰ εξαιτίας των επιθέσεων της ΕΟΚΑ κατά μελών και οπαδών της Αριστεράς που είχαν προηγηθεί της συγγραφής των άρθρων του πρώην υπαρχηγού του ΕΔΕΣ⁶⁰¹. Είναι κατανοητό ότι η ΕΔΑ δεν ήταν σε θέση να αναπαράγει το κατηγορητήριο του Πυρομάγλου. Η διώξη, άλλωστε, που ασκήθηκε από την Εισαγγελία Αθηνών στην εφημερίδα *Ωρα* εξαιτίας των απόψεων Πυρομάγλου και της δριμείας κριτικής που άσκησε η εφημερίδα για την προκήρυξη εκεχειρίας⁶⁰², εξηγεί γιατί η ΕΔΑ προτίμησε τους υπαινιγμούς για την ΕΟΚΑ παρά τη «βλάσφημη» γλώσσα του Πυρομάγλου. Θα έλεγε κανείς, όμως, ότι ο Πυρομάγλου έλεγε όσα δεν μπορούσε να πει η ΕΔΑ φοβούμενη το πολιτικό κόστος, αλλά και την πολιτική διώξη.

Η απαξιωτική απάντηση του Harding στην πρόταση εκεχειρίας⁶⁰³ φαινόταν να βγάζει από τη δύσκολη θέση την ΕΔΑ προ της διαφαινόμενης επανέναρξης των εχθροπραξιών. Ο Γρίβας έκανε ωστόσο μια τελευταία προσπάθεια να διασώσει την πρόταση εκεχειρίας. Στις 23 Αυγούστου με νέα προκήρυξή του

⁵⁹⁹Δύο χρόνια αργότερα, εξάλλου, ο Πυρομάγλου θα εκλεγεί βουλευτής Αθηνών με το ψηφοδέλτιο της ΕΔΑ. Βαφέας- Τζούκας, «Από την Αντίσταση στην Βουλή.....», σ. 359 και 363.

⁶⁰⁰*Η Ωρα*, Αθήνα 23 Αυγούστου 1956

⁶⁰¹Ενδεικτικά, αναφέρονται οι πυροβολισμοί εναντίον του σπιτιού του Γενικού Γραμματέα της ΠΕΟ, Ανδρέα Ζιαρτίδη, το Σεπτέμβριο του '55. Η ΕΟΚΑ αν και αρνήθηκε την πατρότητα των επιθέσεων, δεν φαίνεται να έπεισε την ελλαδική αριστερά και ιδιαίτερα το ΚΚΕ. ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Ελεύθερη Ελλάδα» κ. 60, υποφ. 3, «Ο ραδιοσταθμός της Αθήνας μετέδωσε χτες πληροφορίες...», 3/9/55.

⁶⁰²*Η Ωρα*, Αθήνα 21 και 24 Αυγούστου 1956.

⁶⁰³Οι Βρετανοί όχι μόνο απέρριψαν την πρόταση, αλλά κάλεσαν την ΕΟΚΑ να παραδοθεί. Crouzet, *ο.π.*, *Τόμος Β'*, σ. 824.

κάλεσε τη βρετανική κυβέρνηση να αποσύρει την πρόταση κατάθεσης όπλων και να αρχίσει διαπραγματεύσεις με βάση τις προτάσεις του Αρχιεπισκόπου Μακάριου⁶⁰⁴. Αναπάντεχα, η ΕΔΑ αποφάσισε να στηρίξει την προσπάθεια Γρίβα για διάσωση της πρότασης εκχειριάς⁶⁰⁵.

Η αντίδραση της ΕΔΑ προκαλεί αρκετά ερωτήματα: Γιατί η ΕΔΑ επιλέγει να στηρίξει την πρόταση Γρίβα, αποδεχόμενη –αυτή τη φορά– τον πολιτικό ρόλο του στο κυπριακό, ενώ λίγες μέρες πριν είχε χαρακτηρίσει ως «εθνική προδοσία» την πρότασή του για εκχειρία; Το πιο σημαντικό όμως: μήπως η αποδοχή της πρότασης Γρίβα για επανέναρξη διαπραγματεύσεων στη βάση των προτάσεων του Μακαρίου, σήμαινε οπισθοχώρηση από τη μέχρι τώρα μαξιμαλιστική γραμμή της ΕΔΑ για «άμεση και χωρίς όρους αυτοδιάθεση»; Το τελευταίο ερώτημα τίθεται έχοντας υπόψη ότι μια από τις προτάσεις του Μακαρίου, τις οποίες επικαλούνταν ο Γρίβας ως βάση διαπραγματεύσεων, έκανε λόγο για συζήτηση λύσης του κυπριακού στο πλαίσιο ενός ενδιάμεσου σταδίου μέχρι την αυτοδιάθεση.

Είναι πολύ πιθανό η ΕΔΑ να μην υποχώρησε. Πιθανότατα η υποστήριξη της νέας πρότασης εκχειριάς ήταν απλά μια κίνηση εντυπώσεων. Στην ορθότητα της υπόθεσης συντείνει το γεγονός ότι μερικούς μήνες αργότερα η ΕΔΑ, σε μια επανεκτίμηση της στάσης της, ανασκεύασε δηλώνοντας ότι και η δεύτερη πρόταση εκχειριάς ήταν μη «εξυπηρετική» εκείνη την περίοδο για τον κυπριακό αγώνα⁶⁰⁶. Φαίνεται ότι η βεβαιότητα η οποία υπήρχε στο πολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας, και προφανώς και στην ΕΔΑ, για μια δεύτερη αρνητική απάντηση των Βρετανών στην πρόταση Γρίβα, παρείχε την πολυτέλεια στην ΕΔΑ να αποφύγει μια δεύτερη -επιζήμια για τον πολιτικό της λόγο- αντιπαράθεση σε διάστημα λίγων ημερών με τον αρχηγό της ΕΟΚΑ. Με λίγα λόγια, η ΕΔΑ υποστήριξε εκ του ασφαλούς τη δεύτερη πρόταση εκχειριάς από το Γρίβα, γνωρίζοντας ότι αυτή δεν είχε καμιά τύχη.

⁶⁰⁴Στο ίδιο, σ. 824-825.

⁶⁰⁵Η Αυγή, Αθήνα 25 Αυγούστου 1956.

⁶⁰⁶ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, «Θέσεις της ΕΔΑ για το πολιτικό πρόβλημα της χώρας».

Η ΕΔΑ δεν έπεσε έξω, η δεύτερη πρόταση του Γρίβα είχε την κατάληξη της πρώτης και το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς υποδέχθηκε με διάχυτη ικανοποίηση την επανέναρξη των δραστηριοτήτων της ΕΟΚΑ⁶⁰⁷. Ακολούθως η ΕΔΑ θέλοντας, ίσως, να εξιλεωθεί για την αρχική της στάση απέναντι στην πρόταση εκεχειρίας, επαύξησε ακόμη πιο πολύ τους επαίνους για την ΕΟΚΑ. Η *Αυγή* προέβαλλε τους μήνες που ακολούθησαν δραστηριότητες της ΕΟΚΑ ως πρώτο θέμα⁶⁰⁸ και φιλοξένησε μέχρι και φωτογραφία του Γρίβα στο φύλλο της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1956· για πρώτη και μοναδική φορά στην υπό μελέτη δεκαετία⁶⁰⁹. Η τελευταία πράξη προκάλεσε, εύλογα, τον εκνευρισμό του ΚΚΕ, το οποίο έκπληκτο διαπίστωνε ότι την ώρα που η *Αυγή* «υπερπροέβαλλε»⁶¹⁰ τη δράση της ΕΟΚΑ, η ΕΔΑ παρέμενε απαθής στις επιθέσεις της ένοπλης οργάνωσης κατά της Αριστεράς στην Κύπρο⁶¹¹. Βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι γενικότερα το ΚΚΕ ενθάρρυνε τη γραμμή της ΕΔΑ για δημόσια υποστήριξη της ΕΟΚΑ, αλλά όπως καταλαβαίνει κανείς αυτή η ενθάρρυνση είχε και όρια.

Η «φωνή» του Γρίβα, «φωνή» της ΕΔΑ

Στα μέσα Οκτωβρίου, όμως, ακόμη και το ΚΚΕ πιθανότατα θα ευνοούσε την «υπερπροβολή» του Γρίβα. Εκείνο το διάστημα ο αρχηγός της ΕΟΚΑ σε προκήρυξή του με αφορμή την επικείμενη συζήτηση του κυπριακού στην Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ επιχείρησε, στη βάση του κύρους που είχε αποκτήσει, να παρέμβει στη διαχείριση του κυπριακού κάνοντας ορισμένες συστάσεις προς την Αθήνα:

Να σχηματισθή εν εθνικόν μέτωπον, αρραγές, ώστε η φωνή επί του Κυπριακού να απηχή την τοιαύτην ολοκλήρου του Έθνους και όχι μόνον του κυβερνώντος κόμματος. 2) Να διαδηλωθεί η αμετάκλητος

⁶⁰⁷Η *Αυγή*, Αθήνα 31 Αυγούστου 1956.

⁶⁰⁸Στο ίδιο και Η *Αυγή*, Αθήνα 6 Οκτωβρίου 1956.

⁶⁰⁹Η *Αυγή*, Αθήνα 14 Δεκεμβρίου 1956.

⁶¹⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 245, φ. 13/7/213, «Έκθεση σχετικά με την *Αυγή*».

⁶¹¹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 174, «Η κατάσταση στην Ελλάδα», 13/9/56.

απόφασις του Κυπριακού λαού όπως διεκδικήση δια παντός μέσου το νόμιμον δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, το οποίο ενώ αναγνωρίζεται δια διεθνών συμφωνιών, εν τούτοις καταπατείται υπό των Άγγλων εν Κύπρω, υπό διάφορα προσχήματα[...] Να εκφρασθή η πικρία του Ελληνικού λαού της Κύπρου, διότι οι διάφοροι διεθνείς οργανισμοί και οργανώσεις εκώφευσαν εις την φωνήν του τόσον δια την άσκησιν του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως όσον και δια τα αποτρόπαια εγκλήματα των Άγγλων εν Κύπρω. Εάν παρά πάσαν ελπίδα, και την φοράν αυτήν ο ΟΗΕ κωφεύση εις την φωνήν του Πανελληνίου, ημείς μεν θα συνεχίσουμεν με μεγαλυτέραν σφοδρότητα και αποφασιστικότητα τον αγώνα, έστω και αν πρόκειται να γίνωμεν ολοκαύτωμα, δια τον πολιτικόν όμως κόσμον της Ελλάδος γεννάται ζήτημα επί της μελλοντικής τηρητέας στάσις έναντι των διαφόρων διεθνών οργανισμών, εφ' όσον ούτοι δεν επιζητούν την εφαρμογήν των αρχών του δικαίου και της ηθικής, αλλά γίνονται κονίστρα ανήθικων παζαρεμάτων, όπου επικρατεί η σκοπιμότης και η συναλλαγή⁶¹².

Το ύφος του Γρίβα φαίνεται να είχε περισσότερο προστακτικό χαρακτήρα, παρά καλοπροαίρετης συμβουλής. Η κυβέρνηση και ο φιλοκυβερνητικός Τύπος, κάπως μουνδιασμένοι στην αρχή, προσπάθησαν να διαψεύσουν την αυθεντικότητα της προκήρυξης, υποψιαζόμενοι προβοκάτσια των Βρετανών⁶¹³. Όταν όμως η γνησιότητά της δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί, αποδείχθηκε ότι ακόμη και η μυθική μορφή του αρχηγού της ΕΟΚΑ δεν θα μπορούσε να μείνει στο απυρόβλητο από τη Δεξιά, αν ο ίδιος, ξεπερνώντας τα εσκαμμένα, συνιστούσε τη δημιουργία πολιτικών μορφωμάτων τα οποία προσομοίαζαν με το ΕΑΜ και κυρίως αν αμφισβητούσε τη θέση της χώρας στη Δύση. Η φιλοκυβερνητική Ακρόπολις υπεδείκνυε στους αναγνώστες της ότι ο Γρίβας δεν ήταν σε θέση από την απομόνωση στην οποία βρισκόταν να υποβάλει

⁶¹²Η Καθημερινή, Αθήνα 19 Οκτωβρίου 1956.

⁶¹³Στο ίδιο και Απογευματινή, Αθήνα 19 Οκτωβρίου 1956.

στην Αθήνα την εξωτερική της πολιτική⁶¹⁴. Παράλληλα, ο Αβέρωφ επεδίωξε να βάλει το Γρίβα στη θέση του, υπενθυμίζοντας ποιος είναι αρμόδιος για τον καθορισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής:

Την εξωτερικήν πολιτικήν της χώρας, την οποίαν εδημιούργησαν επί 130 έτη τα αίματα και οι ιδρώτες των Ελλήνων την καθορίζει αποκλειστικώς η Κυβέρνησις ην εκλέγουν οι Έλληνες. Τούτο θα συνεχισθή ακλόνητως εφόσον έχομεν την εμπιστοσύνην του Βασιλέως και της Βουλής και είμεθα βέβαιοι ότι εκτελούμεν το καθήκον μας έναντι της Ελλάδος και έναντι της Κύπρου. Αι χείρες του Καραμανλή και των υπεύθυνων συνεργατών του δεν τρέμουν εις το πηδάλιον⁶¹⁵.

Η φράση του Αβέρωφ: «είμεθα βέβαιοι ότι εκτελούμεν το καθήκον μας έναντι της Ελλάδος και έναντι της Κύπρου», υπονοούσε τη βασική αντίληψη η οποία διέτρεχε τις αποφάσεις της κυβέρνησης Καραμανλή στο κυπριακό σε όλη την υπό μελέτη δεκαετία: η διαχείριση του κυπριακού γίνονταν με γνώμονα τη διαφύλαξη των βασικών αξόνων του μετεμφυλιακού κράτους, ο βασικότερος εκ των οποίων ήταν η διατήρηση της χώρας στην τροχιά της Δύσης. Ούτε η υπόθεση της Κύπρου, ούτε και ο ίδιος ο Γρίβας, μπορούσαν να αμφισβητήσουν τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας, θέτοντας κατ' επέκταση σε κίνδυνο την ίδια την υπόσταση του κράτους που γεννήθηκε μετά τον εμφύλιο. Η αντίδραση της κυβέρνησης πρόσθεσε ακόμη ένα οξύμωρο στη διελκυστίδα Δεξιάς και Αριστεράς για το κυπριακό. Η Δεξιά να καταφέρεται κατά του Γρίβα και η Αριστερά να τον υπερασπίζεται. Η ΕΔΑ η οποία πριν από λίγους μήνες είχε απορρίψει την πρώτη πρόταση εκχειρίας του αρχηγού της ΕΟΚΑ ως περίπου «προδοσία» του αγώνα, τώρα χαιρετούσε τη νέα του πρόταση ως «πατριωτική». Η ειδοποιός διαφορά ήταν ότι η προκήρυξη του Οκτωβρίου ενίσχυε σημαντικά τις θέσεις του κόμματος της Αριστεράς για αναπροσαρμογή της εξωτερικής πολιτικής και δημιουργίας Εθνικού Μετώπου (παρόλο που η πρόταση του Γρίβα για Εθνικό Μέτωπο πιθανολογούμε ότι δεν

⁶¹⁴Ακρόπολις, Αθήνα 18 Οκτωβρίου 1956.

⁶¹⁵ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 19 Οκτωβρίου 1956.

συμπεριελάμβανε την ΕΔΑ)⁶¹⁶. Από την «προδοτική» ανακωχή στην «πατριωτική»⁶¹⁷, πλέον, φωνή του Γρίβα, η Αριστερά είχε αποδείξει ότι ο δρόμος ήταν σύντομος, στρωμένος με την προσαρμοστικότητα της Αριστεράς στις εξελίξεις στο κυπριακό. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Βάρναλη ο οποίος επικροτώντας το περιεχόμενο της προκήρυξης του Οκτωβρίου, ευχήθηκε την παρουσία πολλών «Διγενίδων» και στην Ελλάδα με σκοπό την «αναμόρφωση» των κυβερνώντων και της πολιτικής τους στο κυπριακό⁶¹⁸.

Ο Γρίβας χωρίς να το επιθυμεί όχι μόνο προκάλεσε τη στήριξη της ελλαδικής Αριστεράς προς το πρόσωπό του, αλλά ενίσχυσε και την προπαγάνδα της στο εσωτερικό μέτωπο. Είναι, ίσως, και για αυτό που ο Αβέρωφ χρησιμοποίησε αυστηρό ύφος στην πιο πάνω απάντησή του προς την προκήρυξη Γρίβα. Ο ίδιος ο Γρίβας λίγο μπορούσε να κατανοήσει τη χείρα βοήθειας στην Αριστερά, αλλά και τη μείωση του κύρους του –λαμβάνοντας υπόψη τις αρνητικές αντιδράσεις του φιλοκυβερνητικού Τύπου- από την απόπειρα ανάμειξης του στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Χωρίς αμφιβολία δεν ήταν από τις εξυπνότερες πρωτοβουλίες του Γρίβα κατά τη διάρκεια του αγώνα, δίνοντας βάση σε δυσοίωνες εκτιμήσεις εκείνης της περιόδου για το διανοητικό του επίπεδο- ανάμεσα σε αυτούς που εξέφρασαν υποτιμητικές απόψεις για την ευφυΐα του Γρίβα ήταν και παλαιοί συνεργάτες του, όπως ο Μαρκεζίνης⁶¹⁹. Ακόμη και ο Αβέρωφ σε άρθρο του δύο περίπου χρόνια μετά την επίμαχη προκήρυξη του Οκτωβρίου 1956, χαρακτήρισε ως «βλάκες» εκείνους οι οποίοι προερχόμενοι από το χώρο της Δεξιάς φωνάζουν για έξοδο της χώρας από το ΝΑΤΟ, ενισχύοντας έτσι την αριστερή προπαγάνδα⁶²⁰. Είναι βέβαιο ότι ανάμεσα στους «βλάκες» ο Αβέρωφ συμπεριελάμβανε –χωρίς βέβαια να τον

⁶¹⁶Η Αυγή, Αθήνα 18 Οκτωβρίου 1956.

⁶¹⁷Στο ίδιο.

⁶¹⁸Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Σουέζ και Ουγγαρία, φθινόπωρο 1956: η πρόσληψη της κρίσης στην Ελλάδα» στο Αγορά Χωρίς Σύνορα, τευχ. 12 2007, σ. 330 και Η Αυγή, Αθήνα 20 Οκτωβρίου 1956.

⁶¹⁹ΤΝΑ, FO 286/1341, «I spent over two hours with Markezinis....», 21/8/56. Hobbs προς (:).

⁶²⁰Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Απαρχές και χαρακτήρας της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Μια επανεκτίμηση» στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματάρχων και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Αθήνα 2016, σ. 26. Η Καθημερινή, Αθήνα 6 και 9 Ιουλίου 1958.

αναφέρει ονομαστικά- και τον Γρίβα. Και αυτό γιατί ο Γρίβας συνέχισε μέχρι του τέλους του ένοπλου αγώνα να είναι «βλάκας», καταφερόμενος σε κάθε ευκαιρία κατά των συμμάχων της Ελλάδας και κάνοντας υποδείξεις για το ποια θα πρέπει να είναι η ελληνική εξωτερική πολιτική⁶²¹. Καμιά όμως από τις μελλοντικές προκηρύξεις-επεμβάσεις του δεν είχε την ίδια απήχηση με αυτή του Οκτωβρίου 1956. Ο λόγος ήταν ότι με την επιστροφή του Μακαρίου από τις Σευχέλλες και την επάνοδό του στο πολιτικό προσκήνιο το βάρος του πολιτικού λόγου του αρχηγού της ΕΟΚΑ, αναπόφευκτα, υποβαθμίστηκε.

Παρά τη σθεναρή αντίσταση της κυβέρνησης απέναντι στις νουθεσίες του Γρίβα η προκήρυξη του Οκτωβρίου 1956, μόλις λίγους μήνες μετά την παρέμβαση της Εθναρχίας στο θέμα Θεοτόκη, επανέφερε στους κόλπους της κυβέρνησης αυτό που ο Σεφέρης ονόμαζε ως «σύμπλεγμα Θεοτόκη»⁶²². το φόβο, δηλαδή, επικρίσεων από τους εκπροσώπους των αγωνιζόμενων Ελλήνων της Κύπρου. Λίγες μέρες μετά την επίμαχη προκήρυξη Γρίβα, ο Αβέρωφ, ο οποίος είχε ένα λόγο παραπάνω να είναι φορέας του συμπλέγματος, ασπάζεται ασμένως την πρόταση του Noel Baker για μια νέα ανακωχή στο νησί⁶²³, επιζητώντας, ανάμεσα σε άλλα, να «αφοπλίσει» την πένα του Γρίβα. Ατυχώς όμως για τον έλληνα υπουργό Εξωτερικών μια πολεμική σύρραξη στην περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου, περίπου δέκα μέρες μετά την προκήρυξη του αρχηγού της ΕΟΚΑ, θα έθετε ακόμη πιο επιτακτικά το ζήτημα το οποίο είχε εγείρει ο Γρίβας: αυτό της αλλαγής της εξωτερικής πολιτικής. Κι αυτή τη φορά μια αποστομωτική απάντηση όπως αυτή στον αρχηγό της ΕΟΚΑ δεν θα ήταν αρκετή.

⁶²¹Κρατικό Αρχείο Κύπρου (ΚΑΚ), φ. ΕΟΚΑ 9/55 «ΟΥΔΕΜΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ...». Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 147.

⁶²²Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Στ' . 20 Απρίλη 1951- 4 Αυγούστου 1956*, Αθήνα 1986, σ. 218 και Γιώργος Γεωργής, «Κωνσταντίνος Καραμανλής-Γιώργος Στ. Σεφεριάδης: σχέση αμοιβαίας εκτίμησης.» στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β'*, Αθήνα 2008, σ. 250.

⁶²³ΤΝΑ, FO 371/123933, «The following is an account of the tangled skein....», 24/10/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

Ο πόλεμος στο Σουέζ

Η ανατροπή του βασιλιά της Αιγύπτου, Farouk, το 1952, από μια ομάδα στρατιωτικών οι οποίοι ξεχώριζαν για τον αντιβρετανισμό τους, κατέστησε την Αίγυπτο ως ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής για τα επόμενα τέσσερα χρόνια. Κύρια ανησυχία των Βρετανών ήταν η βάση τους στο Σουέζ η οποία ήταν εξαιρετικά σημαντική για τα συμφέροντά τους στην περιοχή. Έτσι, όταν τον Ιούλιο του 1956 ο ηγέτης της Αιγύπτου Nasser (πρωθυπουργός της χώρας από το 1954 και πρόεδρος από το 1956) ανακοίνωσε την εθνικοποίηση της εταιρείας της διώρυγας του Σουέζ (βρετανικών συμφερόντων), η αντίδραση των Βρετανών αναμενόταν να είναι άμεση. Πολύ σύντομα ο πρωθυπουργός της Βρετανίας, Eden, πήρε την απόφαση για στρατιωτική επέμβαση στην Αίγυπτο σε συνεργασία με τη Γαλλία και το Ισραήλ⁶²⁴. Στις 29 Οκτωβρίου 1956 ισραηλινές δυνάμεις, μετά από συνεννόηση με τη Βρετανία και τη Γαλλία, επιτέθηκαν στην Αίγυπτο. Λίγες μέρες αργότερα η βρετανική και γαλλική αεροπορία βομβάρδισαν τη χώρα, παράλληλα γάλλοι και βρετανοί αλεξιπτωτιστές είχαν αρχίσει να συγκεντρώνονται στο αιγυπτιακό έδαφος. Μετά όμως από ισχυρές πιέσεις των ΗΠΑ, Βρετανία και Γαλλία αναγκάζονται να κηρύξουν κατάπαυση πυρός, στις 7 Νοεμβρίου. Σχεδόν ταυτόχρονα Βρετανία και Γαλλία ανακοίνωσαν την αποχώρηση των στρατευμάτων τους⁶²⁵. Το βραχύβιο πολεμικό επεισόδιο, το αποκορύφωμα της διένεξης ανάμεσα στην Αίγυπτο και τη Βρετανία γύρω από τη διώρυγα του Σουέζ, βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και στην Ελλάδα.

Η Αριστερά ένθερμη υποστηρίκτρια των ανταποικιακών κινημάτων, έχοντας ήδη εκφραστεί υπέρ του Nasser, αναμενόμενα τάχθηκε την περίοδο της εμπόλεμης σύρραξης στο πλευρό του αιγυπτιακού λαού. Αναβίβασε την Αίγυπτο σε χώρα-σύμβολο της πάλης κατά του ιμπεριαλισμού, απόδειξη ότι η

⁶²⁴Ronald Hyam, *Britain's Declining Empire: The road to Decolonisation, 1918-1968*, New York 2006, σ. 221-240.

⁶²⁵Tony Judt, *Postwar. A history of Europe since 1945*, London 2010, σ. 294-297.

πολιτική της ανεξάρτητης πορείας ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πόλους ήταν εφικτή⁶²⁶. Ασφαλώς στην εξιδανίκευση του καθεστώτος Nasser δεν βοηθούσε μόνο η αντιαποικιακή φύση του καθεστώτος, αλλά και το γεγονός ότι ο ηγέτης της Αιγύπτου είχε καλλιεργήσει, ήδη πολύ πιο πριν από την επίθεση των αγγλογάλλων, ιδιαίτερα φιλικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ⁶²⁷.

Η Αριστερά θεώρησε ότι ο πόλεμος στην Αίγυπτο της έδινε την ευκαιρία, εκμεταλλευόμενη το ισχυρό ρεύμα συμπάθειας προς τον αιγυπτιακό λαό και τον Nasser ανάμεσα στην κοινή γνώμη της χώρας⁶²⁸, να συνδέσει τις δοκιμασίες του αιγυπτιακού λαού με αυτές του ελληνικού λαού στην Κύπρο, συνδουλίζοντας ακόμη περισσότερο το ρεύμα ουδετεροφιλίας στη χώρα. Για την ΕΔΑ μια «κοινή μοίρα»⁶²⁹ ένωνε Κύπρο και Αίγυπτο.

Δεν ήταν όμως μόνο η «κοινή μοίρα» ή ο κοινός εχθρός ο οποίος οδήγησε την ΕΔΑ να συνδέσει Κύπρο και Αίγυπτο. Στη διάρκεια της εισβολής στην Αίγυπτο η Κύπρος χρησιμοποιήθηκε ως βάση αεροπορικών επιδρομών και μεταφοράς αγγλογαλλικών στρατευμάτων στην Αίγυπτο⁶³⁰. Αυτό έδινε την ευκαιρία στην ΕΔΑ να δώσει έμφαση σε μια από τις βασικές πολιτικές της αξιώσεις στο κυπριακό, αυτή της μη παραχώρησης βάσεων σε περίπτωση λύσης του κυπριακού:

...Το ηρωικό νησί χρησιμοποιείται σαν βάση και ορμητήριο των ληστροικών επιχειρήσεων κατά της Αιγύπτου. Το γεγονός αυτό φανερώνει δύο πράγματα: Πρώτον, την ορθότητα της πολιτικής μας για αυτοδιάθεσιν χωρίς βάσεις. Βάσεις στα εδάφη μικρών ή εξηρημένων χωρών στην διάθεσιν του ιμπεριαλισμού δεν

⁶²⁶ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 11.1, «Θέσεις για την ανάλυση των Εργασιών του Γενικού Συμβουλίου».

⁶²⁷P.J Vatikiotis, *Nasser and his generation*, London 1978, σ. 231.

⁶²⁸Άγγελος Νταλαχάνης, «Ακυβέρνητη παροικία.....», σ. 91 και ΤΝΑ, FO 371/119082, «Public and press reactions here..», 1/8/56 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 77-78.

⁶²⁹Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, *Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα κείμενα (Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις Βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11-56)*, Αθήνα 1956, σ. 37.

⁶³⁰Robert Holland, *Blue-Water Empire. The British in the Mediterranean since 1800*, London 2013, σ. 317-319.

συντελούν παρά στο να μεταφέρουν τις φλόγες του πολέμου πάνω στα εδάφη των χωρών αυτών.⁶³¹

Παρά την ευρεία απήχηση που είχε αποκτήσει ο λόγος της Αριστεράς στο κυπριακό, το θέμα της μη παραχώρησης βάσεων παρέμενε το λιγότερο δημοφιλές κομμάτι της πολιτικής της στο εθνικό ζήτημα της Κύπρου. Και αυτό γιατί κανένα από τα υπόλοιπα κόμματα της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, μέχρι εκείνο το σημείο, δεν είχε θέσει θέμα μη παραχώρησης βάσεων στους Βρετανούς σε περίπτωση λύσης, ενώ Μακάριος και Γρίβας στο παρελθόν δεν είχαν κανένα πρόβλημα να προσφέρουν βάσεις στους Βρετανούς με αντάλλαγμα την αυτοδιάθεση. Η ΕΔΑ ήλπιζε ότι αυτή τη φορά με τη συγκυρία της χρησιμοποίησης των βάσεων στην Κύπρο από τους Βρετανούς το αίτημα θα είχε καλύτερη τύχη. Το ίδιο πίστευε και για το αίτημα αποστρατικοποίησης της νήσου, το οποίο η ΕΔΑ είχε προβάλει για πρώτη φορά κάποιους μήνες πριν την αγγλογαλλική επίθεση στην Αίγυπτο⁶³².

Η αποστρατικοποίηση θα αποτελούσε στο εφεξής ένα από τα κύρια αιτήματα της ΕΔΑ στο κυπριακό μέχρι και το τέλος της δεκαετίας⁶³³. Αυτό που ξεχώριζε το αίτημα για αποστρατικοποίηση από το αντίστοιχο -συγγενικό αίτημα για λύση «χωρίς βάσεις», ήταν ότι το «χωρίς βάσεις» είχε μακροπρόθεσμη προοπτική ενταγμένο στον ορίζοντα της ζητούμενης από την Αριστερά λύσης του κυπριακού. Από την άλλη, το αίτημα για αποστρατικοποίηση έπρεπε να έχει άμεση εφαρμογή για την ΕΔΑ ανεξάρτητα δηλαδή από το αν θα προέκυπτε λύση ή όχι στο κυπριακό⁶³⁴. Η απαίτηση για αποστρατικοποίηση, όπως και το αίτημα για «χωρίς βάσεις» λύση, δεν υπάκουε όμως στις ανάγκες του κυπριακού αγώνα. Εκείνη την περίοδο η Εθναρχία ακόμη και το ΑΚΕΛ⁶³⁵,

⁶³¹Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, «Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα κείμενα (Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις Βουλευτών της από 16-8-56», σ. 37.

⁶³²Στο ίδιο, σ. 9.

⁶³³Βλ. ενδεικτικά: ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 4, «Η ΕΔΑ στηρίζει το πρόγραμμα της...» και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ 256.1, «Απόφασις».

⁶³⁴Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, «Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα κείμενα (Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις Βουλευτών της από 16-8-56», σ. 9.

⁶³⁵Για τη στάση του ΑΚΕΛ στο θέμα των βάσεων εκείνη την περίοδο βλ. το τελευταίο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

δεν θα ενοχλούνταν αν δινόταν η αυτοδιάθεση και παρέμεναν βάσεις και βρετανοί στρατιώτες στην Κύπρο. Το αίτημα για αποστρατικοποίηση υπάκουε περισσότερο στην πολιτική της ΕΣΣΔ εκείνη την περίοδο για εξάλειψη των πολεμικών βάσεων διεθνώς και γενικού αφοπλισμού⁶³⁶. Στις επιταγές της σοβιετικής πολιτικής, πιο συγκεκριμένα της προσπάθειας της ΕΣΣΔ για ανάμειξη στην περιοχή της Μ. Ανατολής, υπάκουε και η απαίτηση της ΕΔΑ εκείνη την περίοδο για αποστολή «αστυνομικής δύναμews του ΟΗΕ» στην Κύπρο⁶³⁷. Αν ικανοποιούνταν η επιθυμία της ΕΔΑ και αποστέλλονταν δυνάμεις του ΟΗΕ στην Κύπρο, η ΕΣΣΔ αποκτούσε αυτόματα κυρίαρχο λόγο, ως μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας, στις εξελίξεις στο κυπριακό⁶³⁸. Η ΕΔΑ, όχι για πρώτη φορά, λειτουργούσε στο κυπριακό ως αγωγός της σοβιετικής πολιτικής γεγονός που επεξηγούσε τα άσχετα, με τα αιτήματα των εκπροσώπων του ελληνικού πληθυσμού στην Κύπρο, ζητήματα που έθετε στο κυπριακό. Ταυτόχρονα, έδινε υπόσταση στις αντικομμουνιστικές φωνές που έκαναν λόγο για άσκηση πολιτικής από την Αριστερά στο κυπριακό με βάση τα σοβιετικά συμφέροντα στην περιοχή⁶³⁹.

Παρά τις ευοίωνες προοπτικές η προπαγάνδα για αποστρατικοποίηση δεν φαινόταν να είχε την απήχηση την οποία ανέμενε η ΕΔΑ. Σε αυτό έπαιξαν ρόλο και οι εξελίξεις, σχεδόν ταυτόχρονα με τον πόλεμο του Σουέζ, στην κεντρική Ευρώπη οι οποίες ανέκοψαν, κατά παραδοχή και της ίδιας της ΕΔΑ, την ορμή του πολιτικού της λόγου⁶⁴⁰.

⁶³⁶Joseph L. Noguee-Robert H. Donaldson, *Soviet Foreign Policy since World War II*, Exeter 1985, σ. 116-119 και R. Craig Nation, *Black Earth, Red Star. A history of Soviet Security Policy, 1917-1991*, New York 1992, σ. 217.

⁶³⁷Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, *Η πολιτική της ΕΔΑ. Επίσημα κείμενα (Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56 μέχρι 20-9-57)*, Αθήνα 1957, σ. 13.

⁶³⁸Κατά τον ίδιο τρόπο κάποια χρόνια αργότερα, συγκεκριμένα μετά το ξέσπασμα των διακοινοτικών συγκρούσεων του '63 - '64, η ΕΣΣΔ ενθάρρυνε την αποστολή δυνάμeww του ΟΗΕ στην Κύπρο με σκοπό την απ' ευθείας ανάμειξη της στο κυπριακό. Andreas Stergiou, «Soviet Policy towards Cyprus» στο *The Cyprus Review*, Vol. 19:2 Fall 2007, σ. 94.

⁶³⁹Ο κυπριακός αγών και οι Κομμουνισταί, Αθήνα 1960, σ. 15.

⁶⁴⁰Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, *Η εισήγησης του Προέδρου της ΕΔΑ κ. Ιωάν. Πασαλίδη εις το Γενικό Συμβούλιο του Κόμματος κατά την πρώτην μετά την Πανελλαδικήν Συνδιάσκεψιν σύνοδον του από 1ης έως 3ης Δεκεμβρίου 1956. Η πολιτική απόφασις του Γενικού Συμβουλίου της ΕΔΑ*, Αθήνα 1957, σ. 1-2.

Το κυπριακό ως ασπίδα στα γεγονότα της Ουγγαρίας

Η επέμβαση στις αρχές Νοεμβρίου 1956 των σοβιετικών τανκς στην Ουγγαρία με σκοπό την ανακοπή της πορείας εκδημοκρατισμού της χώρας και επαναφοράς της υπό το σοβιετικό έλεγχο, φέρνει σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση την ΕΔΑ⁶⁴¹.

Η *Αυγή*, αρχικά, υποδέχθηκε τα γεγονότα της εξέγερσης των διαδηλωτών στην Ουγγαρία με φανερή αμηχανία⁶⁴². Τάσσεται όμως τελικά υπέρ της επέμβασης των σοβιετικών τανκς, θεωρώντας την αναγκαία εξαιτίας της παρείσφρησης «αντεπαναστατικών»- «φασιστικών» στοιχείων ανάμεσα στους ούγγρους διαδηλωτές, οι οποίοι υπονόμευαν το αίτημα για εκδημοκρατισμό⁶⁴³. Είναι δύσκολο να μην παρατηρήσει κανείς ότι η ρητορική της ΕΔΑ περί παρείσφρησης μιας ομάδας διαδηλωτών με αλλότρια κίνητρα οι οποίοι νόθευαν το σκοπό της διεξαγωγής των συλλαλητηρίων, θύμιζε έντονα την αντίστοιχη γλώσσα αντικομμουνιστικών κύκλων στην αντιμετώπιση του αντιδυτικού χαρακτήρα των συλλαλητηρίων για το κυπριακό. Όπως οι αντικομμουνιστικοί κύκλοι επικαλούνταν την ανάμειξη των κομμουνιστικών στοιχείων στις διαδηλώσεις για την Κύπρο, προκειμένου να δικαιολογήσουν την καταστολή τους, έτσι και η ΕΔΑ, κατά μίμηση, επικαλέστηκε την παρείσφρηση «φασιστικών» στοιχείων για να δικαιολογήσει τη σοβιετική καταστολή στην Ουγγαρία.

Το διάστημα που ακολούθησε μετά τη σοβιετική καταστολή, το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ επιχείρησε με σειρά άρθρων και ρεπορτάζ να δικαιολογήσει την επέμβαση των σοβιετικών στρατευμάτων ως σωτήρια για το ουγγρικό έθνος και την επανάσταση⁶⁴⁴. Παρά την εγρήγορση της προπαγανδιστικής μηχανής, φαίνεται ότι τα γεγονότα στην Ουγγαρία δημιούργησαν, έστω κάποιον, σκεπτικισμό ανάμεσα σε στελέχη της Αριστεράς. Αυτό επιβεβαιώνουν οι αιχμές αμφισβήτησης για την αναγκαιότητα μιας τόσο

⁶⁴¹Περισσότερες πληροφορίες για τα γεγονότα στην Ουγγαρία βλ. στο Χρονολόγιο.

⁶⁴²*Η Αυγή*, Αθήνα 30 Οκτωβρίου 1956.

⁶⁴³*Η Αυγή*, Αθήνα 9 Νοεμβρίου 1956.

⁶⁴⁴Βλ. ενδεικτικά: *Η Αυγή*, Αθήνα 18, 20, 21 και 22 Νοεμβρίου 1956.

βίαης καταστολής, όπως καταγράφονται σε προσωπικές σημειώσεις εκείνης της περιόδου του τότε δημοσιογράφου της Αυγής, Λεωνίδα Κύρκου⁶⁴⁵, αλλά και οι αναφορές του παράνομου κομματικού μηχανισμού του ΚΚΕ για τα προβλήματα απήχησης του λόγου της Αριστεράς εξαιτίας των γεγονότων στην Ουγγαρία⁶⁴⁶. Ακόμη και οι δημόσιες παρεμβάσεις του Πασαλίδη εκείνη την περίοδο προκειμένου να διαψεύσει τις φήμες για διάσπαση του κόμματος λόγω των γεγονότων στην Ουγγαρία, φανέρωναν τη δημιουργία κάποιων εσωτερικών προβλημάτων⁶⁴⁷. Όμως τα προβλήματα που προκάλεσε στην ΕΔΑ η σοβιετική καταστολή στην Ουγγαρία ήταν μάλλον αμελητέα σε σύγκριση με τον αντίκτυπο τον οποίο προκάλεσαν τα γεγονότα στην Ουγγαρία στα κομμουνιστικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης με τις μαζικές αποχωρήσεις στελεχών⁶⁴⁸.

Θα μπορούσε και το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς να είχε την τύχη των κομμάτων της Δυτικής Ευρώπης; Και γιατί δεν την είχε; Πάντως, οι πολέμιοι του κομμουνισμού στην Ελλάδα, βρήκαν την ευκαιρία με τα γεγονότα της Ουγγαρίας να περάσουν στην αντεπίθεση με σκοπό την άσκηση πίεσης στην ΕΔΑ, προσδοκώντας παράλληλα και σε περιορισμό του φιλοσοβιετισμού στη χώρα. Το μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας, παραλλήλισε, σε ένα μικρό του σημείωμα στο αφιέρωμα του περιοδικού *Νέα Εστία* για την τραγωδία στην Ουγγαρία, την αντίσταση του ουγγρικού λαού στο σοβιετικό εισβολέα με το Μεσολόγγι και τους «ελεύθερους πολιορκημένους». Θέλησε με αυτό το λεκτικό συμβολισμό, αποκύημα

⁶⁴⁵ΑΣΚΙ, Αρχείο Λεωνίδα Κύρκου, κ. 3, φ. 4, «Η άρση των αντιθέσεων από το λαϊκό κίνημα».

⁶⁴⁶ΑΣΚΙ, Αρχείο Αργυρώς και Νίκου Κοροβλή, φ.1, «6/11/56..» και ΑΣΚΙ, Αρχείο Αργυρώς και Νίκου Κοροβλή, «Στο σημείωμα σου...», 28/7/57.

⁶⁴⁷*Η Αυγή*, Αθήνα 20 Δεκεμβρίου 1956.

⁶⁴⁸Peter Kende, «The Revolution and Western Europe» στο Bela Kiraly, Barbara Lotze, Nandor F. Dreiszeger (eds), *The First War between socialist states: The Hungarian Revolution of 1956 and its impact*, New York 1984, σ. 347. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Βρετανίας, από τα μικρότερα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης, αποχώρησε πάνω από το ¼ των μελών του κόμματος ως ένδειξη διαμαρτυρίας για την υποστήριξη της σοβιετικής καταστολής από την ηγεσία του κόμματος. Henry Peling, *The British Communist Party. A historical Profile*, London 1975, σ.174--178, Robert Service, *Comrades. A world history of Communism*, London 2007, σ. 315 και Αθηνά Συριάτου, «Η Βρετανία και το 1956» στο Αρχαιοτάξιο, τευχ. 18, Νοέμβριος 2016, σ. 56.

αναμφίβολα της ιδιότητάς του ως ποιητή, να τονώσει το ενδιαφέρον και την αλληλεγγύη του ελληνικού λαού προς τον ουγγρικό λαό⁶⁴⁹.

Κυρίως, οι αντικομμουνιστικοί κύκλοι προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την κυπριακή αντίφαση της ΕΔΑ να υπερασπίζει με σθένος τον αγώνα του κυπριακού και αιγυπτιακού λαού, και κάθε λαού στην υφήλιο που μαχόταν για αυτοδιάθεση, χωρίς όμως να δείχνει ανάλογη ευαισθησία για τον αγώνα αυτοδιάθεσης του ουγγρικού λαού. Η *Απογευματινή* διακωμωδώντας το «μυθιστορηματικό» τρόπο αφήγησης των γεγονότων στην Ουγγαρία από την *Αυγή*⁶⁵⁰, σημειώνει, σκωπτικά, ότι η ΕΔΑ στην περίπτωση της Ουγγαρίας, και σε αντίθεση με αυτή του Σουέζ, έπαθε «γλωσσοδέτη»⁶⁵¹. Επιπλέον, με αφορμή τα γεγονότα στην Ουγγαρία, εσκεμμένα έγινε προσπάθεια να επανέλθει στο προσκήνιο η Β. Ήπειρος⁶⁵². Ήταν μια ακόμη υπενθύμιση των αντικομμουνιστικών κύκλων ότι η ΕΔΑ δεν έχει κανένα πραγματικό ενδιαφέρον για την αυτοδιάθεση των λαών, παρά μόνο για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της ΕΣΣΔ⁶⁵³.

Για κάθε όμως Β. Ήπειρο και Ουγγαρία, η ΕΔΑ στηριζόμενη στην κληρονομιά του κυπριακού (αντιβρετανική-φιλοαραβική κοινή γνώμη) αντιπαρέβαλε το Σουέζ ως ασπίδα στις επιθέσεις⁶⁵⁴. Διαβαθμίζοντας τη σημασία των γεγονότων, το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς υπέδειξε –με υψηλή δόση αναληγής– ότι υπέρτερη έγνοια στις ανησυχίες του λαού θα έπρεπε να είναι η Αίγυπτος και όχι κάποια «μακρινά» γεγονότα στην Κεντρική Ευρώπη⁶⁵⁵. Όπως εύγλωττα το διατύπωσε ο Βάρναλης: «Ξέρεις, ποιοι επιτέθησαν

⁶⁴⁹Γ. Αθανασιάδης-Νόβας, «Η εξέγερση του Ουγγρικού λαού...» στο Νέα Εστία, τευχ. 710, 1 Φεβρουαρίου 1957, σ. 180.

⁶⁵⁰*Απογευματινή*, Αθήνα 29 Οκτωβρίου 1956.

⁶⁵¹*Απογευματινή*, Αθήνα 2 Νοεμβρίου 1956.

⁶⁵² Όπως σημειώνει ο Στεφανίδης το Βορειοηπειρωτικό αν και ήταν ένα ζήτημα σχετικά υψηλής έντασης στην Ελλάδα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου, κατά τη δεκαετία του '50 επισκιάστηκε από το κυπριακό. Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 124-133.

⁶⁵³Ελληνική Επιμορφωτική Εταιρεία, «Πίσω από τα συνθήματα», σ. 23-26 και ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημήτριος Σοϊμοίρης, κ.1 φακ. 8, «Βασίλειον της Ελλάδος. Το Υπουργείον Εσωτερικών», 7/7/58.

⁶⁵⁴Για τα υψηλά επίπεδα φιλοαραβισμού στην Ελλάδα βλ. Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 350-351.

⁶⁵⁵*Η Αυγή*, Αθήνα 25 Ιανουαρίου 1957.

εναντίον του ουγγρικού λαού; Και ποιοι εναντίον της Αιγύπτου....»⁶⁵⁶. Ταυτόχρονα, η ΕΔΑ υπενθύμιζε διαρκώς τη στάση της ΕΣΣΔ στο κυπριακό σε αντιπαραβολή με αυτή της Δύσης, ως μια ακόμη προσπάθεια «ξεπλύματος» των σοβιετικών εισβολών.

Ο αντιπερισπασμός της ΕΔΑ φαίνεται να ήταν επιτυχημένος: κυπριακό και Σουέζ υποβίβασαν τη σημαντικότητα των γεγονότων της Ουγγαρίας στη χώρα, απορροφώντας τους κραδασμούς των αντισοβιετικών επιθέσεων. Η επιβεβαίωση της πετυχημένης αντιπροπαγάνδας της Αριστεράς προέρχεται από μια συνομιλία του Ηλία Ηλιού με τον Α' Γραμματέα της Πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα, τις ημέρες μετά την σοβιετική καταστολή στην Ουγγαρία. Ο Ηλιού κόμπασε μπροστά στο μέλος της σοβιετικής πρεσβείας για την επιτυχία του να οδηγήσει τα αντικομμουνιστικά συνδικάτα σε ακύρωση των σχεδιασμών τους για διεξαγωγή αντισοβιετικής διαδήλωσης στην Αθήνα, ως ένδειξη αλληλεγγύης προς τον ουγγρικό λαό, χρησιμοποιώντας ως απειλή τη διοργάνωση αντιδιαδήλωσης για το κυπριακό⁶⁵⁷!

Η ευαισθητοποίηση για το κυπριακό ήταν τόσο ισχυρή σε βαθμό που ενοχλούσε ακόμη και φανατικούς αντικομμουνιστές η προσπάθεια δημιουργίας ανάλογης συγκινησιακής ατμόσφαιρας γύρω από τα γεγονότα της Ουγγαρίας. Μέχρι και ο Ραδιοσταθμός των Αθηνών, παραδοσιακό αντικομμουνιστικό βήμα, σάρκασε την καταδίκη των γεγονότων στην Ουγγαρία και την επίκληση στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης από τους Βρετανούς, Αμερικανούς και Γάλλους, αντιπαραβάλλοντας τη στάση των δύο πρώτων στο κυπριακό και της Γαλλίας στην Αλγερία⁶⁵⁸. Το ίδιο και η ΕΟΚΑ, μέσω της ΠΕΚΑ (Πολιτική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνος)⁶⁵⁹, έκανε λόγο για δύο μέτρα και δύο σταθμά αναφερόμενη στη συγκίνηση της Δύσης για τα

⁶⁵⁶Η Αυγή, Αθήνα 14 Νοεμβρίου 1956.

⁶⁵⁷Β. Κόντης, Γ. Μούρελος, Κ. Παπουλίδης, Μ. Γ. Προζουμέντσικοφ, Ν. Ντ. Σμιρνόβα, Ν.Γ. Τομίλινα (επιμ.) «Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια.....», σ. 96.

⁶⁵⁸ΓΑΚ, Αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών ΑΒΕ 1222, φακ. 54, «Η Ουγγαρία και η Κύπρος», 30/11/56.

⁶⁵⁹Η ΠΕΚΑ ιδρύθηκε τον Αύγουστο του '56 από το Γρίβα για τον καλύτερο συντονισμό της πολιτικής και στρατιωτικής προπαγάνδας. Χαράλαμπος Αλεξάνδρου, «Εισαγωγή», στο *Προπαγάνδα και Αντιπροπαγάνδα. Απελευθερωτικός Αγώνας 1955-1959*, Λευκωσία 2013, σ. 12

γεγονότα στην Ουγγαρία και την αναντίστοιχη απάθεια την οποία επιδείκνυε για την Κύπρο⁶⁶⁰. Ακόμη, ο δήμαρχος Λευκωσίας και φανατικός αντικομμουνιστής, Θεμιστοκλής Δέρβης, έχοντας ιδιαίτερες ευαισθησίες για τις εξελίξεις στην Ουγγαρία (η γυναίκα του ήταν Ουγγαρέζα), διερωτήθηκε, σε επιστολή του προς τη βρετανική διοίκηση στο νησί, για το πώς είναι δυνατόν οι Βρετανοί να θεωρούν τις διαδηλώσεις και τις κινητοποιήσεις του ουγγρικού λαού ως πατριωτικές και των Ελλήνων της Κύπρου ως τρομοκρατικές⁶⁶¹; Θορυβημένος ο βασιλιάς από τη μειωμένη απήχηση των γεγονότων της Ουγγαρίας στην Ελλάδα, την ώρα που οι ευρωπαϊκές πρωτεύουσες γίνονταν το επίκεντρο διαδηλώσεων κατά της σοβιετικής εισβολής⁶⁶², επεχείρησε να ανυψώσει, όπως έκανε και κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, το αντικομμουνιστικό φρόνημα. Αφορμή στάθηκε το καθιερωμένο πρωτοχρονιάτικό του μήνυμα. Αφιέρωσε σχεδόν ολόκληρο το διάγγελμα του στην καταδίκη της σοβιετικής εισβολής, κάνοντας, μονάχα, μια μικρή αναφορά στο αίτημα αυτοδιάθεσης της Κύπρου⁶⁶³. Αβίαστα, προκάλεσε τη σαρκαστική διάθεση της *Αυγής* η οποία συνόψισε το περιεχόμενο του πρωτοχρονιάτικού διαγγέλματος του βασιλιά με μια μονάχα λέξη: «ανοησίες»⁶⁶⁴.

«Γνωρίζω ότι εκφράζω τά αισθήματα όλων των Ελλήνων όταν κηρύσσω την συμπάθειαν και τον θαυμασμόν του λαού μου διά τον ηρωικόν Ουγγρικόν Λαόν. Οι Έλληνες δυνάμεθα περισσότερον παντός άλλου νά αισθανθώμεν και να εννοήσωμεν τους Ούγγρους». Το απόσπασμα από το πρωτοχρονιάτικο μήνυμα είναι ενδεικτικό της εξόφθαλμης προσπάθειας του ανώτατου άρχοντα της χώρας για τη δημιουργία αντισοβιετικού κλίματος. Αν και αυτή η

⁶⁶⁰TNA, CO 926/671, «The tortures in Hungary and Cyprus Must stop». Προκήρυξη της ΠΕΚΑ η οποία εντοπίστηκε από τους Βρετανούς στο Κτήμα της Πάφου τον Απρίλιο του '57.

⁶⁶¹TNA, FCO 141/3658, «I have been authorized by the Island's Greek Mayors and Deputy Mayors...», 18/9/57. Επιστολή του Δέρβη προς τη βρετανική διοίκηση στο νησί.

⁶⁶²Duco Hellema, «The Relevance and Irrelevance of Dutch Anti-Communism: The Netherlands and the Hungarian Revolution, 1956-1957» στο *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, No. 1 January 1995, σ. 174.

⁶⁶³*Η Καθημερινή*, Αθήνα 1 Ιανουαρίου 1957.

⁶⁶⁴*Η Αυγή*, Αθήνα 3 Ιανουαρίου 1956.

προσπάθεια ήταν, μάλλον, άτοπη λίγο πριν την επικείμενη συζήτηση του κυπριακού στον ΟΗΕ. Ο βασιλιάς δεν έδειχνε να κατανοεί ότι την πρωτοκαθεδρία στο δημόσιο λόγο δεν είχε, δυστυχώς για αυτόν, ο αντικομμουνιστικός λόγος αλλά το κυπριακό. Ευρισκόμενος εκτός τόπου και χρόνου προκάλεσε ακόμη και τον εκνευρισμό των Βρετανών, λόγω της εξομοίωσης -στο διάγγελμα- του ουγγρικού αγώνα με τον αγώνα των «τρομοκρατών» της ΕΟΚΑ⁶⁶⁵.

Δυστυχώς για τα ανάκτορα, τους κυβερνητικούς κύκλους, και γενικότερα για τους αντικομμουνιστικούς κύκλους, το κυπριακό αποδεικνυόταν ότι δεν προωθούσε μόνο τις θέσεις της ΕΔΑ, αλλά τις προστάτευε κιόλας. Η ατμόσφαιρα του κυπριακού αγώνα είχε δημιουργήσει ένα τέτοιο κλίμα αντιδυτικισμού⁶⁶⁶, που ακόμη και ο παραλογισμός της ΕΔΑ να υπερασπίζεται την ΕΣΣΔ ως προστάτιδα του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών -την ώρα που αυτή ποδοπατούσε με τα σοβιετικά τανκς ούγγρους διαδηλωτές-, δεν σήκωνε παρά, ίσως, κάποια βλέφαρα αμφισβήτησης ανάμεσα στους υποστηρικτές της.

Το σύνταγμα Radcliffe

Είναι βέβαιο ότι η απήχηση του λόγου της Αριστεράς δημιουργούσε ιδιαίτερο προβληματισμό για την κυβέρνηση. Η τελευταία μάλιστα δεν διέβλεπε βελτίωση της κατάστασης στο άμεσο μέλλον. Η δυσοίωνη πρόβλεψη είχε να κάνει, κυρίως, με την επερχόμενη συζήτηση του κυπριακού στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ· εκεί όπου η κυβέρνηση, κατά τον Καραμανλή, θα ήταν αναγκασμένη «να κολακεύσουμεν εχθρούς και να πολεμήσωμεν φίλους»⁶⁶⁷. Εύλογα, λοιπόν, η κυβέρνηση επιζητούσε εναγωνίως λύση του κυπριακού προβλήματος. Μια τέτοια ελπίδα λύσης ήταν η προαναγγελλόμενη πρόταση

⁶⁶⁵ΤΝΑ, FO 371/130014, «I have the honour to report that his Majesty King Paul...», 4/1/57.

Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁶⁶⁶Για τα υψηλά επίπεδα αντιδυτικισμού στην Ελλάδα βλ. Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 348-356.

⁶⁶⁷ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 55/1/21/1, «Υπηρεσιακόν Σημείωμα», 26/11/56. Έγγραφο με τις συνομιλίες Καραμανλή με αμερικάνους επίσημους.

συντάγματος από τους Βρετανούς, το λεγόμενο σύνταγμα Radcliffe, από το όνομα του διάσημου βρετανού συνταγματολόγου Lord Cyril John Radcliffe, ο οποίος ανέλαβε την εκπόνησή του. Ο ίδιος ο Αβέρωφ εκμυστηρεύτηκε σε επιστολή του προς τον Άγγελο Βλάχο ότι το -υπό παρασκευή εκείνο το διάστημα- βρετανικό συνταγματικό σχέδιο θα μπορούσε να συνεισφέρει στη λύση του κυπριακού, βάζοντας ένα τέλος στις μεγάλες του ανησυχίες⁶⁶⁸. Έμπλεος προσδοκιών από τη βρετανική πρωτοβουλία, ο Αβέρωφ φρόντισε να εγγράψει το κυπριακό τελευταίο στην ατζέντα του ΟΗΕ ούτως ώστε να συζητηθεί τον Φεβρουάριο του '57. Είχε την ελπίδα ότι ως τότε το εθνικό ζήτημα θα εισερχόταν σε κύκλο διαπραγματεύσεων για λύση, οπότε θα δικαιολογούνταν η ακύρωση της προσφυγής⁶⁶⁹. Οι προσδοκίες όμως του υπουργού Εξωτερικών της χώρας επρόκειτο να αποδειχθούν φρούδες.

Ο Radcliffe υπέβαλε τις συνταγματικές του προτάσεις προς τη βρετανική κυβέρνηση στις 16 Νοεμβρίου 1956⁶⁷⁰. Σχεδόν ένα μήνα αργότερα, στις 19 Δεκεμβρίου, οι προτάσεις παρουσιάστηκαν στο βρετανικό κοινοβούλιο από τον υπουργό Αποικιών, Lennox-Boyd, ως το πιο ολοκληρωμένο συνταγματικό σχέδιο που παρουσίασε το Λονδίνο στη δεκαετία του '50⁶⁷¹. Υπό την επιρροή των στρατηγικών αναγκών της Βρετανίας, το συνταγματικό σχέδιο προέβλεπε, ανάμεσα σε άλλα, την παραμονή της Κύπρου υπό βρετανική κυριαρχία -χωρίς καμιά πρόνοια για δικαίωμα αυτοδιάθεσης- και τη χρησιμοποίηση ολόκληρης της Κύπρου ως βάση για την εκπλήρωση των διεθνών υποχρεώσεων της Βρετανίας⁶⁷². Για τα θέματα διακυβέρνησης το σχέδιο, στο πλαίσιο ενός συντάγματος περιορισμένης αυτοκυβέρνησης, προνοούσε την παραχώρηση σημαντικών υπερεξουσιών στο βρετανό

⁶⁶⁸ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 55/1/14/1, «Λόγω του ειδικού ρόλου...», 24/9/56. Επιστολή του Αβέρωφ προς το ελληνικό προξενείο στη Λευκωσία.

⁶⁶⁹ΠΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 55/1/18/1, «Υπόμνημα Συνομιλίας του Υπουργού των Εξωτερικών, κου Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα μετά του Αμερικανού Επιτετραμμένου, κου Θέρστον και κου Χόλμς», 10/56.

⁶⁷⁰Νίκος Χριστοδουλίδης, «Το 1956 σημείο καμπής για το κυπριακό: Το βρετανικό σχέδιο Radcliffe» στο Κλειώ, τευχ. 5 Σεπτέμβριος 2009, σ. 199.

⁶⁷¹Χατζηβασιλείου, «Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960.....», σ. 86.

⁶⁷²Στο ίδιο, σ. 87.

κυβερνήτη ο οποίος θα είχε την αρμοδιότητα της εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και εσωτερικής ασφάλειας. Ενδεικτικό των υπερεξουσιών του κυβερνήτη ήταν και η δυνατότητα που του παρείχε το συνταγματικό σχέδιο να ακυρώνει, αν το έκρινε αναγκαίο, ακόμη και αποφάσεις της Βουλής⁶⁷³. Ελάχιστες ήταν οι ευνοϊκές πρόνοιες του σχεδίου για τους Έλληνες του νησιού. Μια από αυτές ήταν η πλειοψηφία των Ελλήνων στη Βουλή⁶⁷⁴, η οποία, όμως, στην πράξη αναιρούνταν από το δικαίωμα του κυβερνήτη να ακυρώνει τις αποφάσεις του σώματος⁶⁷⁵.

Την ημέρα της παρουσίασης του συνταγματικού σχεδίου, η δημοσιοποίηση του περιεχομένου των προτάσεων επισκιάστηκε από μια δήλωση του Lennox-Boyd. Ο υπουργός Αποικιών της Βρετανίας σε μια κίνηση η οποία θα καθόριζε στο εξής τις εξελίξεις στο κυπριακό, αναγνώρισε το δικαίωμα χωριστής αυτοδιάθεσης για τους Έλληνες και Τούρκους κατοίκους του νησιού. Αποδέχθηκε, δηλαδή, το ενδεχόμενο της διχοτόμησης ως μια από τις επιλογές για διευθέτηση του κυπριακού. Η τοποθέτηση της διχοτόμησης επί σκηνής είχε ως σκοπό την ικανοποίηση της τουρκικής κυβέρνησης η οποία προέβαλλε απροσχημάτιστα εκείνο το διάστημα την προοπτική της διχοτομικής λύσης⁶⁷⁶.

Η ΕΔΑ είχε ήδη δείξει, από την ανακοίνωση πρόθεσης της βρετανικής κυβέρνησης για σύνταξη συνταγματικού σχεδίου, ότι ήταν αντίθετη σε μια τέτοια πρωτοβουλία⁶⁷⁷. Έτσι, όταν δημοσιοποιήθηκαν οι συνταγματικές προτάσεις κανείς δεν είχε την αμφιβολία ότι η ίδια θα τις απέρριπτε. Ήταν πασιφανές ότι η ΕΔΑ, όπως και στα προηγούμενα συνταγματικά σχέδια, δεν υπήρχε περίπτωση να συζητήσει οτιδήποτε από τη στιγμή που το σχέδιο δεν προνοούσε άμεση αυτοδιάθεση και υπήρχε ανάμειξη, κυρίως αυτό, δυνάμεων

⁶⁷³Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Τάσος Παπαδόπουλος. Τα «σχέδια» για το Κυπριακό από το 1956 έως το 1984. «Υπήρξαν» και «χάθηκαν» ευκαιρίες για λύση; Ιστορική ανάλυση σε σειρά άρθρων που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα Κήρυκας, τη διετία 1984-1985*, Αθήνα 2016, σ. 138-147.

⁶⁷⁴Χριστοδουλίδης, «Τα σχέδια λύσης του κυπριακού.....», σ.99-100.

⁶⁷⁵Crouzet, ο.π, *Τόμος Β΄*, σ. 857-858.

⁶⁷⁶Χαράλαμπος Καυκαρίδης, *Τουρκία και Κύπρος 1923-1960. Η αρχή της Τουρκικής Πολιτικής στο Κυπριακό-Από τον Ατατούρκ στον Μεντερές*, Λευκωσία 2010 σ. 256.

⁶⁷⁷Η Αυγή, Αθήνα 14 Ιουλίου 1956.

της Δύσης. Ο χαρακτηρισμός «ψευτοσύνταγμα» τον οποίο προσέδωσε η ΕΔΑ στο βρετανικό σχέδιο, μαρτυρούσε την απροθυμία της Αριστεράς να εισέλθει, έστω, σε διάλογο για το σχέδιο⁶⁷⁸. Εθισμένη στην ψυχροπολεμική ανάλυση, αν και αυτή τη φορά δεν έπεφτε και πολύ έξω στις εκτιμήσεις της, η ΕΔΑ ερμήνευσε την πρωτοβουλία της Βρετανίας ως μέρος των σχεδίων για διατήρηση της επιρροής της στη Μ. Ανατολή⁶⁷⁹. Πράγματι, μελετητές του βρετανικού σχεδίου κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι πίσω από τις συνταγματικές προτάσεις Radcliffe βρισκόταν η βούληση της Βρετανίας για διατήρηση της επιρροής της στη Μ. Ανατολή⁶⁸⁰.

Μόνη εξαίρεση στη συνοπτική αποτίμηση-απόρριψη του συνταγματικού σχεδίου από μέρους της Αριστεράς, ήταν ο Μπριλλάκης. Το ηγετικό στέλεχος της ΕΔΑ ανέλυσε κάπως πιο διεξοδικά τις πρόνοιες του συνταγματικού σχεδίου: υποστήριξε ότι το συνταγματικό σχέδιο δεν προνοούσε καμιά πραγματική αυτοκυβέρνηση, ούτε ήταν φιλελεύθερο εξαιτίας των υπερεξουσιών οι οποίες δίνονταν στον κυβερνήτη. Σημείωσε τη μη κατοχύρωση της συνταγματικής ελευθερίας του πολίτη αφού το σχέδιο δεν έκανε αναφορά σε βασικές ελευθερίες του ατόμου, όπως το συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι. Επιπλέον, παρατήρησε την απουσία από το σχέδιο σημαντικών παραμέτρων της λύσης, όπως το θέμα της γενικής αμνηστίας.

Και ο ίδιος ο Μπριλλάκης όμως στα συμπεράσματά του δεν απέκλινε από τους αφορισμούς του κόμματός του, χαρακτηρίζοντας το σχέδιο ως «τερατώδες κατασκεύασμα πρόκλησιν προς την ανθρώπινη νοημοσύνη και την βασική αντίληψιν της δημοκρατίας». Το μόνο που επιτρέπει το βρετανικό σύνταγμα στους Κύπριους, έλεγε ο Μπριλλάκης, είναι να αναπνέουν «εφ' όσον η αναπνοή τους δεν ζημιώνει τα Βρετανικά συμφέροντα»⁶⁸¹.

⁶⁷⁸Η Αυγή, Αθήνα 23 Δεκεμβρίου 1956.

⁶⁷⁹Η Αυγή, Αθήνα 29 Δεκεμβρίου 1956.

⁶⁸⁰Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό ζήτημα.....» σ. 86.

⁶⁸¹ΑΣΚΙ, Αρχείο Μπριλλάκη, κ.8, «Τα γεγονότα και τα κείμενα. Ένα ακόμη σχέδιον Αποικιακού Συντάγματος δια την Κύπρον. Το σύνταγμα Ράντκλιφ.».

Όπως και να είχε, η μη αναφορά σε αυτοδιάθεση της Κύπρου, η δήλωση περί διχοτόμησης και τα αντιφιλελεύθερα στοιχεία του σχεδίου, όχι μόνο δεν απογοήτευσαν την ΕΔΑ, αλλά αντίθετα ήταν μια πολύ καλή εξέλιξη για αυτήν. Εκμεταλλεζόμενη την ομόθυμη απογοήτευση της κοινής γνώμης και του πολιτικού κόσμου σε Ελλάδα και Κύπρο για τη νέα πρωτοβουλία των Βρετανών⁶⁸², η ΕΔΑ προσπάθησε να ενισχύσει ακόμη περισσότερο το αντιαποικιακό ρεύμα στην Ελλάδα ευελπιστώντας ότι έτσι θα ξεπεράσει τη μερική κάμψη του λόγου της λόγω των γεγονότων της Ουγγαρίας⁶⁸³. Επιπλέον, το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην υποστήριξη του συνταγματικού σχεδίου από τις ΗΠΑ, ως ακόμη μια απόδειξη εναντίωσης της δυτικής υπερδύναμης προς τον κυπριακό αγώνα για αυτοδιάθεση⁶⁸⁴. Σκοπός της ήταν να επαναφέρει τη δυτική υπερδύναμη στο κάδρο των επικρίσεων της κοινής γνώμης, αφού είναι αλήθεια ότι μετά το περιβόητο μήνυμα Dulles οι ΗΠΑ δεν έδωσαν ιδιαίτερες αφορμές για ανάδευση του αντιαμερικανισμού στη χώρα. Ενδεικτικό της βαρύτητας την οποία προσέδιδε η ΕΔΑ στην υπόσκαψη του ρόλου των ΗΠΑ και στην προώθηση του αντιαμερικανισμού, ήταν ότι το κόμμα της Αριστεράς δεν εξέδωσε καμιά -καταδικαστική- ανακοίνωση μετά τη δημοσιοποίηση του συνταγματικού σχεδίου στη βρετανική βουλή, ενώ αντίθετα εξέδωσε ανακοίνωση μετά την -ευνοϊκή- τοποθέτηση των Αμερικανών στο σύνταγμα Radcliffe⁶⁸⁵.

Την κύρια όμως ευθύνη για το γεγονός ότι οι Βρετανοί «τόλμησαν να μας πετάξουν στα μούτρα το ψευτοσύνταγμα Ράντκλιφ»⁶⁸⁶, κατά την εύγλωττη περιγραφή του Πασαλίδη, δεν έφερε για την Αριστερά ο ξένος παράγοντας, αλλά η πολιτική «ειλωτείας» της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στους συμμάχους. Ο Πασαλίδης θεωρούσε ότι αν η ελληνική κυβέρνηση

⁶⁸²Η Καθημερινή, Αθήνα 20 Δεκεμβρίου 1956 και Απογευματινή, Αθήνα 21 Δεκεμβρίου 1956.

⁶⁸³Η Αυγή, Αθήνα 23 Δεκεμβρίου 1956.

⁶⁸⁴Η Αυγή, Αθήνα 29 Δεκεμβρίου 1956.

⁶⁸⁵Στο ίδιο.

⁶⁸⁶Η Αυγή, Αθήνα 23 Δεκεμβρίου 1956.

ακολουθούσε «ανεξάρτητη ελληνική πολιτική», εννοώντας τη σύγκρουση με τους συμμάχους της στο NATO ή ακόμη και έξοδο από το δυτικό Οργανισμό, δεν θα είχαν το «θράσος» οι Βρετανοί να καταθέσουν ένα τέτοιο συνταγματικό σχέδιο. Η ελληνική κυβέρνηση προφανώς βρισκόταν και πάλι σε δύσκολη θέση, αν και δεν είχε καμιά ευθύνη για το συνταγματικό σχέδιο, ούτε βέβαια για την ευνοϊκή τοποθέτηση των ΗΠΑ απέναντι στο βρετανικό σχέδιο. Ο Αβέρωφ έχοντας επενδύσει ελπίδες ότι το σχέδιο θα ήταν, έστω μια καλή βάση για περαιτέρω συζητήσεις⁶⁸⁷, απογοητεύθηκε σε τέτοιο βαθμό από το περιεχόμενο του συνταγματικού σχεδίου, που το χαρακτήρισε ως χειρότερο και από το προτεινόμενο σύνταγμα **Winster (1948)**⁶⁸⁸. Προφανώς φορτισμένος από απογοήτευση, ο Αβέρωφ είχε υπερτιμήσει τις συνταγματικές προτάσεις **Winster** οι οποίες προσέφεραν ένα πολύ κατώτερο στάδιο αυτοκυβέρνησης σε σύγκριση με αυτό του συνταγματικού σχεδίου **Radcliffe**⁶⁸⁹.

Πάντως, η ελληνική κυβέρνηση παρά τη δημόσια ετυμηγορία της ότι το σχέδιο δεν μπορεί να αποτελέσει βάση για λύση του κυπριακού ζητήματος⁶⁹⁰, στις επαφές της με τους Βρετανούς δεν εμφανιζόταν τόσο απορριπτική στη συζήτηση ενός μελλοντικού συνταγματικού καθεστώτος για την Κύπρο στη βάση των συνταγματικών προτάσεων **Radcliffe**⁶⁹¹. Πίσω από την απορριπτικότητα της κυβέρνησης, λοιπόν, δεν ήταν τόσο η αξιολογική εκτίμηση του περιεχομένου του προτεινόμενου συνταγματικού σχεδίου, όσο η ομόφωνη κατακραυγή ενάντια στο σχέδιο σε Ελλάδα και Κύπρο και κυρίως η άρνηση συζήτησης του σχεδίου -ουσιαστικά απόρριψής του- από τον εξόριστο Μακάριο.

⁶⁸⁷ΠΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τσοτίτσα, φ. 55/1/14/1, «Λόγω του ειδικού ρόλου...», 24/9/56. Επιστολή του Αβέρωφ προς το ελληνικό προξενείο στη Λευκωσία.

⁶⁸⁸ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 353, «Επί συντάγματος **Radcliffe**.....», 17/12/56.

⁶⁸⁹Κατά τον καθηγητή Ευάνθη Χατζηβασιλείου το σχέδιο **Radcliffe** υπήρξε «η πιο φιλελεύθερη βρετανική συνταγματική προσφορά σε όλο το διάστημα της αποικιακής περιόδου». Χατζηβασιλείου, «Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960.....», σ. 90. Για τις συνταγματικές προτάσεις **Winster** βλ. Κατσιαούνης, «Η Διασκεπτική 1946-1948.....».

⁶⁹⁰Η Καθημερινή, Αθήνα 20 Δεκεμβρίου 1956.

⁶⁹¹Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 3, «Συνομιλία της 22^{ης} Μαρτίου».

Η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν αφελής, ήξερε πως ακόμη και αν συμφωνούσε σε μια πρόταση λύσης του κυπριακού θα ήταν αδύνατο να την περάσει ως αποδεκτή στον ελληνικό λαό σε Κύπρο και Ελλάδα· χρειαζόταν για αυτό τη σύμφωνη γνώμη και το κύρος του Μακάριου⁶⁹². Και από τη στιγμή που ο Μακάριος ήταν εξόριστος, αρνούμενος να συζητήσει το σύνταγμα Radcliffe, τότε το σχέδιο δεν είχε κανένα μέλλον. Επιβεβαιωτικά, ο Έλληνας επιτετραμμένος στο Λονδίνο, Δημήτριος Νικολαρεΐζης, σε συνομιλία του με τον βρετανό διπλωμάτη, Patrick Reilly, τις ημέρες της συζήτησης του σχεδίου Radcliffe, αποκάλυψε στο συνομιλητή του ότι στο παρελθόν ο Αβέρωφ του είχε εκμυστηρευτεί ότι ο ίδιος θα αποδεχόταν το οτιδήποτε ήταν αποδεκτό στον Μακάριο⁶⁹³. Χρονικά, βέβαια, η κυβέρνηση απέρριψε το σχέδιο πριν ο Μακάριος τοποθετηθεί, γνώριζε όμως η κυβέρνηση ότι ο Μακάριος δεν υπήρχε περίπτωση ενόσω ήταν εξόριστος να αποδεχθεί, ή έστω να συζητήσει, το συγκεκριμένο σχέδιο.

Ο Καραμανλής αναγνωρίζοντας τον καθοριστικό ρόλο του Μακάριου στις προσπάθειες επίτευξης λύσης προσπάθησε, σε συζήτηση που είχε με τον Boyd λίγο πριν τη δημοσιοποίηση του σχεδίου, να πείσει τον Υπουργό Αποικιών για την αναγκαιότητα της απελευθέρωσης του Μακάριου⁶⁹⁴. Ήλπιζε ο Καραμανλής ότι το τέλος της εξορίας του Μακάριου θα αποτελούσε την απαρχή ευοίωνων προοπτικών για λύση του κυπριακού. Πίστευε ότι αν ο Μακάριος επέστρεφε από την εξορία θα ήταν πολύ πιο εύκολο να του ασκηθεί πίεση από τον διεθνή παράγοντα, αλλά και από την ελληνική κυβέρνηση, για την αποδοχή μιας συμβιβαστικής λύσης. Όσο παρέμενε ο Μακάριος στην εξορία η ελληνική κυβέρνηση περιοριζόταν περισσότερο σε ρόλο δέκτη των αντιδράσεών του, με αρνητικές συνέπειες στις προσπάθειες που κατέβαλλε για λύση του κυπριακού. Είναι για αυτό που η ΕΔΑ επιθυμούσε παραμονή του

⁶⁹²Στο ίδιο.

⁶⁹³ΤΝΑ, FO 371/123941, «The Greek Charge d' Affaires came to see me.....», 18/12/56. Patrick Reilly προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁶⁹⁴ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 353, «Πρακτικά συνομιλίας Προέδρου Κυβέρνησης-Λένοξ Μπούντ».

Μακάριου στον Ινδικό Ωκεανό, αντιμετωπίζοντας με σκεπτικισμό τις πληροφορίες που εμφανίστηκαν την περίοδο της συζήτησης των συνταγματικών προτάσεων για απελευθέρωση του Μακάριου⁶⁹⁵. Παραμένει γεγονός, πάντως, ότι ακόμη και η σκιά του εξόριστου Μακάριου φαίνεται να καθόριζε τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης στο κυπριακό.

Δημοσιεύματα της *Αυγής* την περίοδο της δημοσιοποίησης του σχεδίου Radcliffe έκαναν λόγο για παρασκηνακές διεργασίες Αμερικανών, Βρετανών και ελληνικής κυβέρνησης οι οποίες συνέδεαν την απελευθέρωση του Μακάριου με την αποδοχή του βρετανικού σχεδίου⁶⁹⁶. Παράλληλα, η *Αυγή* υπογράμμιζε την αγωνία της κυβέρνησης για απελευθέρωση του Μακάριου με σκοπό να «φορτώσει»⁶⁹⁷ στον ηγέτη της Εθναρχίας μια ενδεχόμενη συμφωνία αποδοχής του βρετανικού σχεδίου⁶⁹⁸. Η ΕΔΑ γνώριζε ότι ο Μακάριος είναι το «κλειδί» για λύση του κυπριακού· και το κυριότερο γνώριζε ότι η ελληνική κυβέρνηση χωρίς τον Μακάριο δεν μπορούσε να λύσει το κυπριακό. Δεν είναι τυχαία λοιπόν η καχυποψία της ΕΔΑ στο ενδεχόμενο απελευθέρωσης του Μακάριου.

Η αρχική αντίδραση της ΕΔΑ στην εξορία του Μακάριου⁶⁹⁹, οι καχυποψίες της για το τι θα σήμαινε ενδεχόμενη απελευθέρωση του Μακάριου είναι σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση της στάσης της ΕΔΑ. Αν σε αυτά προστεθούν και τα οφέλη της απουσίας από την πολιτική σκηνή ενός εν δυνάμει παράγοντα (Μακάριος) για την επίτευξη μιας ανεπιθύμητης -για την ΕΔΑ- λύσης στο κυπριακό, τότε υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις οι οποίες οδηγούν στη διαπίστωση ότι η ΕΔΑ θα αισθανόταν πολύ πιο άνετα αν ο Μακάριος παρέμενε στις Σεύχελλες. Βέβαια, είναι αυτονόητο ότι αυτή της την επιθυμία δεν θα την εκδήλωνε ποτέ, αν το έκανε θα σήμαινε πολιτική αυτοκτονία.

⁶⁹⁵Η *Αυγή*, Δεκέμβριος 19 Δεκεμβρίου 1956.

⁶⁹⁶Στο ίδιο

⁶⁹⁷Στο ίδιο.

⁶⁹⁸Στο ίδιο

⁶⁹⁹Βλ. στις αρχές του κεφαλαίου.

Παρά τις ανησυχίες για την πιθανότητα απελευθέρωσής του Μακάριου μετά τη δημοσιοποίηση του σχεδίου Radcliffe, οι συγκυρίες στα τέλη του '56 ήταν κάτι παραπάνω από ευνοϊκές για την ΕΔΑ: Η αποτυχία του συνταγματικού σχεδίου Radcliffe διατήρησε, αν δεν ενέτεινε, το αντιδυτικό κλίμα, ενώ οι σχέσεις της ελληνικής κυβέρνησης με τους συμμάχους της στη Δύση δεν διήγαν και τις καλύτερές τους μέρες. Χαρακτηριστικά, αν και με κάποια δόση υπερβολής, ο Αβέρωφ δήλωνε στα μέσα του 1956 στον Lambert ότι οι διεθνείς σχέσεις της χώρας διένυαν τη χειρότερη τους κρίση από το 1821⁷⁰⁰. Την ίδια ώρα οι αποτυχίες στο κυπριακό κληροδότησαν στην κυβέρνηση και εσωτερικά προβλήματα μετά την αποχώρηση βουλευτών από το κυβερνών κόμμα (Μόντζαλας, Καρούσος, Ευταξίας)⁷⁰¹. Ακόμη, οι σχέσεις του Καραμανλή με το βασιλιά, το κυριότερο στήριγμα της ελληνικής κυβέρνησης στο εσωτερικό, διέρχονταν περίοδο σοβαρής κρίσης εξαιτίας των υπέρογκων βασιλικών δαπανών οι οποίες έφεραν σε δύσκολη θέση την κυβέρνηση⁷⁰², αλλά και λόγω του κυπριακού: Σύμφωνα με πληροφορίες των Βρετανών, ο βασιλιάς - εμμονικά προσηλωμένος στη διαφύλαξη των συμμαχιών της χώρας- έφθασε στο σημείο να προειδοποιήσει τον Καραμανλή να μην βιαστεί να απορρίψει το συνταγματικό σχέδιο Radcliffe γιατί θα τον απομάκρυνε από την εξουσία⁷⁰³. Μια τέτοια πληροφορία δεν αποκλείεται να ευσταθεί, αν λάβει κανείς υπόψη τη στάση του άνακτος απέναντι στο βρετανικό σχέδιο: ο Τσάτσος επιβεβαίωνε εκείνο το διάστημα, σε συνομιλίες με το βρετανό πρέσβη, ότι ο βασιλιάς έδειχνε τάσεις αποδοχής του βρετανικού σχεδίου, γεγονός το οποίο ανησυχούσε τον Καραμανλή. Συγκεκριμένα, ο έλληνας πρωθυπουργός ανησυχούσε ότι αν έβγαινε προς τα έξω η ευνοϊκή στάση του βασιλιά προς το

⁷⁰⁰ΤΝΑ, FO 371/130123, «As I reported in my telegram 528 of July 13...», 21/7/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁷⁰¹Λιναρδάτος, ο.π, Τόμος Β', σ. 603.

⁷⁰²Σπύρος Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)*. Τόμος Γ', Αθήνα 1994, σ. 77.

⁷⁰³ΤΝΑ, FO 371/123940 «I learn on reliable authority that King Paul.....», 16/12/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

σχέδιο Radcliffe αυτό θα σήμαινε σοβαρά προβλήματα για το στέμμα και κατ' επέκταση για την κυβέρνηση⁷⁰⁴.

Τη μεγιστοποίηση της εκμετάλλευσης των ευνοϊκών συγκυριών από την Αριστερά στα τέλη του '56 ευνόησε και μια «εξωκυπριακή» συγκυρία: η μετεξέλιξη της ΕΔΑ από πολιτικό μέτωπο σε κόμμα κατά την Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς (μέσα Ιουλίου 1956) και η -συνεπαγόμενη- βελτίωση στην οργανωτική συγκρότηση της⁷⁰⁵, ήταν παράγοντας ο οποίος ενίσχυσε τις δυνατότητες απήχησης του κόμματος στο κυπριακό. Ενδεικτικά, μετά τη Συνδιάσκεψη του κόμματος είχαν δημιουργηθεί 22 συνοικιακές Επιτροπές Κυπριακού αγώνος στην Αθήνα, μια Παμπειραϊκή και μια συνοικιακή στον Πειραιά⁷⁰⁶.

Οι ευνοϊκές συγκυρίες για την ΕΔΑ προμήνυαν ακόμη πιο ευοίωνες προοπτικές για αυτήν, ιδιαίτερα από τη στιγμή που αναμενόταν η συζήτηση του κυπριακού στον ΟΗΕ τον Φεβρουάριο του '57. Μια ακόμη «νίκη» της ΕΔΑ στον ΟΗΕ και μια συνακόλουθη νέα έξαρση αντιδυτικισμού θα επέφερε νέους σοβαρούς τριγμούς στην κυβέρνηση, μη αποκλείοντας ακόμη και το ενδεχόμενο κατάρρευσής της. Παρόλα αυτά, η ΕΔΑ στο ελπιδοφόρο περιβάλλον το οποίο διαμορφωνόταν δεν μπορούσε να δει τα σημάδια τα οποία θα οδηγούσαν το κυπριακό στο δρόμο της συνθηκολόγησης. Η είσοδος της διχοτόμησης στον πολιτικό διάλογο, την οποία η ΕΔΑ είχε παραγνωρίσει σε εκείνο το στάδιο, επέβαλε την παρουσία της στα επόμενα χρόνια σε κάθε εξέλιξη του κυπριακού. Η απειλή εφαρμογής της σε συνδυασμό με τις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης για απαλλαγή από το κυπριακό, η αποφασιστική ανάμειξη των ΗΠΑ στο κυπριακό από το 1957 και έπειτα, η

⁷⁰⁴TNA, FO 371/123940, «I had a long talk.....», 15/12/56. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁷⁰⁵Ιωάννα Παπαθανασίου, «Όρια και δυναμική της ένταξης στην προδικτατορική ΕΔΑ. Απόπειρα καταγραφής της αριθμητικής εμβέλειας, της γεωγραφικής κατανομής και της κοινωνικής σύνθεσης του αριστερού πληθυσμού.....», στο Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τευχ. 84, 1995, σ. 29-32 και Παύλος Νεφελούδης, *Στις πηγές της κακοδαιμονίας. Τα βαθύτερα αίτια της διάσπασης του ΚΚΕ, 1918-1968. Επίσημα κείμενα και προσωπικές εμπειρίες*, Αθήνα 1974, σ. 324.

⁷⁰⁶ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 11.1, «Η συνέχεια και το τέλος της εισηγήσεως του Προέδρου στο Γεν. Συμβούλιο», σ.1-2.

συμβιβαστική διάθεση του Μακάριου, δημιουργούσε στα επόμενα χρόνια μια εξίσωση η οποία οδηγούσε σε αυτό που η ΕΔΑ φοβόταν πιο πολύ: τη «διευθέτηση» του κυπριακού.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

5^ο Κεφάλαιο: 1957: Η ΕΔΑ επαναπροσδιορίζει το ενδιαφέρον της για το κυπριακό.

Η συζήτηση γύρω από το αποτέλεσμα της προσφυγής Φεβρουαρίου 1957.

Η πολυαναμενόμενη -για την ΕΔΑ- συζήτηση του κυπριακού στην Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ άρχισε στις 18 Φεβρουαρίου 1957. Μετά από ολιγοήμερες διαπραγματεύσεις η Πολιτική Επιτροπή υιοθέτησε, με 76 χώρες να ψηφίζουν υπέρ (ανάμεσα τους και η Ελλάδα) και μόνο δύο αποχές, την πρόταση του Ινδού Αντιπροσώπου Krishna Menon. Η πρόταση, η οποία επικυρώθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, όριζε πως:

Η Γενική Συνέλευσις, εξετάσασα το Κυπριακόν ζήτημα, πιστεύουσα ότι η λύσις του προβλήματος τούτου απαιτεί ατμόσφαιραν ειρήνης και ελευθερίας γνώμης, εκφράζει την ειλικρινή επιθυμίαν όπως ειρηνική, δημοκρατική και δικαία λύσις εξευρεθή συμφώνως προς τας αρχάς του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ και εκφράζει την ελπίδα ότι αι διαπραγματεύσεις θα επαναρχίσουν και θα συνεχισθούν προς τον σκοπόν τούτον⁷⁰⁷.

Η πιο πάνω απόφαση δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως επιτυχία για την ελληνική κυβέρνηση αφού δεν συμπεριλαμβανόταν πουθενά η λέξη «αυτοδιάθεση», όπως προέβλεπε το αρχικά προτεινόμενο σχέδιο της ελληνικής αντιπροσωπείας⁷⁰⁸. Παρόλα αυτά, ήταν μια απόφαση ανοικτή σε ερμηνείες, γεγονός το οποίο εκμεταλλεύτηκε η ελληνική ηγεσία. Ο Αβέρωφ αποτιμώντας το αποτέλεσμα, σε συζήτηση στο ελληνικό κοινοβούλιο, θεώρησε -υπό τις περιστάσεις- ότι η ελληνική αντιπροσωπεία πέτυχε μια από τις «καλλιτέρας δυνατάς αποφάσεις»⁷⁰⁹. Αιτιολογώντας την αισιόδοξη εκτίμησή του, ισχυρίστηκε, ανάμεσα σε άλλα, ότι η απόφαση στη Γενική

⁷⁰⁷Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 884-885.

⁷⁰⁸Τερλεξής, *ο.π.*, σ. 190.

⁷⁰⁹Γεροζήσης (επιμ.), *ό.π.*, Τόμος Β', σ. 24.

Συνέλευση απομάκρυνε οριστικά τον κίνδυνο για διχοτόμηση και οποιαδήποτε σκέψη για επαναφορά των συνταγματικών προτάσεων Radcliffe στο τραπέζι των συζητήσεων⁷¹⁰.

Η ΕΔΑ διαφώνησε με την ερμηνεία του Αβέρωφ. Με αφορμή τη μη αναφορά της λέξης «αυτοδιάθεση» στην απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, η ΕΔΑ κατηγόρησε την ελληνική κυβέρνηση –για ακόμη μια φορά– για εγκατάλειψη της αυτοδιάθεσης και προδοσία του κυπριακού αγώνα⁷¹¹. Ο Πασαλίδης έσπευσε να ψέξει την ελληνική αντιπροσωπεία για το γεγονός ότι απέσυρε την αρχική της πρόταση για αυτοδιάθεση, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων στον ΟΗΕ, προκειμένου να υποστηρίξει την πρόταση Menon. Θεώρησε, ο Πασαλίδης, ότι ο λόγος πίσω από την κίνηση απόσυρσης της πρότασης για αυτοδιάθεση ήταν η προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να ικανοποιήσει τους συμμάχους της- αν και η αλήθεια ήταν ότι η ελληνική αντιπροσωπεία περισσότερο εξαναγκάστηκε από τους συμμάχους της σε υποστήριξη της ινδικής πρότασης⁷¹². Επιπλέον, ο ηγέτης της ΕΔΑ κατηγόρησε την ελληνική αντιπροσωπεία για αποτυχία εκμετάλλευσης της –δεδομένης– υποστήριξης των χωρών του αντιαποικιακού κόσμου και της ανατολικής Ευρώπης σε ενδεχόμενο ψήφισμα για την αυτοδιάθεση της Κύπρου⁷¹³.

Η κριτική της ΕΔΑ ήταν πιστό αντίγραφο παλαιότερων αντιδράσεων της. Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το αποτέλεσμα της ελληνικής προσφυγής, σε αντίθεση με προηγούμενες φορές, την έφερε σε δύσκολη θέση: περισσότερο η ΕΔΑ ανέμενε, παρά τις όποιες επιφυλάξεις της για τις διαθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης⁷¹⁴, ότι η ελληνική αντιπροσωπεία θα κατέθετε προς ψήφιση στην Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ πρόταση για ικανοποίηση του αιτήματος αυτοδιάθεσης της Κύπρου. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο η ΕΔΑ θα είχε την ευκαιρία, εκμεταλλευόμενη τη δεδομένη απόρριψη ενός αιτήματος

⁷¹⁰Στο ίδιο, σ. 20.

⁷¹¹Η *Αυγή*, Αθήνα 24 Φεβρουαρίου 1957.

⁷¹²Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 884.

⁷¹³Γεροζήσης (επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 30.

⁷¹⁴ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 478, «Θέσεις της Ε.Δ.Α για το πολιτικό πρόβλημα της χώρας».

αυτοδιάθεσης από τους συμμάχους της Δύσης, να μετατρέψει μια ακόμη προσφυγή στον ΟΗΕ σε βήμα καταγγελίας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η κίνηση όμως της ελληνικής κυβέρνησης να εγκαταλείψει την πρόταση αυτοδιάθεσης και να ταχθεί υπέρ της πρότασης Menon, στέρησε από την ΕΔΑ αυτή τη δυνατότητα⁷¹⁵. Είναι για αυτό που το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς ακούγοντας τον Αβέρωφ να αναφέρεται σε «νίκη»⁷¹⁶ της ελληνικής αποστολής στον ΟΗΕ, είχε την αίσθηση ότι ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών δεν αναφερόταν σε «νίκη» του αγώνα για την αυτοδιάθεση αλλά σε «νίκη» της κυβέρνησης επί της Αριστεράς και γενικότερα επί των πολιτικών της αντιπάλων. Η ΕΔΑ αποτύγχανε για πρώτη φορά, από τότε που το κυπριακό πήρε το δρόμο της διεθνοποίησης, να εκμεταλλευτεί το αποτέλεσμα στον ΟΗΕ και να προωθήσει την πολιτική της ουδετεροφιλίας, χάνοντας σε ένα πεδίο (ΟΗΕ) μέχρι τώρα προνομιακό για αυτήν.

Την αποδοχή της ερμηνείας της κυβέρνησης περί επιτυχούς έκβασης της ελληνικής προσφυγής ενίσχυσε η Εθναρχία η οποία χαιρέτισε το ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης. Ανάλογα έπραξαν οι δήμαρχοι της Κύπρου⁷¹⁷, αλλά και διακεκριμένοι Κύπριοι, όπως ο λογοτέχνης και πρώην βουλευτής της ΕΠΕΚ Λουκής Ακρίτας⁷¹⁸. Ο Αβέρωφ είχε πετύχει αυτό το οποίο έθετε ως στόχο πριν από την προσφυγή για το κυπριακό: μια απόφαση που θα ικανοποιούσε τους Έλληνες της Κύπρου και ταυτόχρονα δεν θα όξυνε το κλίμα των σχέσεων της κυβέρνησης με τους συμμάχους στη Δύση⁷¹⁹ (η ασάφεια της απόφασης στον ΟΗΕ άφησε Αμερικανούς και Βρετανούς εξίσου ικανοποιημένους⁷²⁰).

⁷¹⁵Η ελληνική αντιπροσωπεία βλέποντας ότι η αρχική της πρόταση για αναγνώριση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των Κυπρίων δεν συγκέντρωνε την απαραίτητη υποστήριξη, στράφηκε προς την πρόταση Menon την οποία θεώρησε ως πολύ καλύτερη από άλλες προτάσεις (όπως π.χ της Ταϊλάνδης). Για τις λεπτομέρειες των διεργασιών της προσφυγής του Φεβρουαρίου 1957 βλ: Xydis, *Cyprus. Conflict and Conciliation, 1954-1958*, Ohio 1967, σ.39-65.

⁷¹⁶Η Αυγή, Αθήνα 26 Φεβρουαρίου 1956.

⁷¹⁷Ελευθερία, Λευκωσία 3 Μαρτίου 1957.

⁷¹⁸Ακρόπολις, Αθήνα 28 Φεβρουαρίου και 1 Μαρτίου 1957.

⁷¹⁹ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τσοίτσα, φ. 58/1/38/1, «Μολονότι εντός ολίγων ημερών.....», 30/9/57. Επιστολή Αβέρωφ προς Καραμανλή.

⁷²⁰Nicolet, ο.π, σ. 96 και Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt: An account of the struggle for union with Greece*, Boston 1978, σ. 229.

Η «επιτυχία» της ελληνικής κυβέρνησης στον ΟΗΕ θα της ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη για το μέλλον. Σε κάθε μελλοντική κατηγορία της αντιπολίτευσης για «αντεθνική» στάση στη διαχείριση του κυπριακού, η ελληνική κυβέρνηση θα προέβαλλε ως αντίλογο τη «νίκη» της στην προσφυγή Φεβρουαρίου 1957⁷²¹. Η ελληνική κυβέρνηση είχε, δηλαδή, να επιδείξει τα πρώτα πειστήρια «πατριωτισμού» σε διάψευση των κατηγοριών της αντιπολίτευσης για «προδοσία» του κυπριακού. Εξίσου σημαντικό για την κυβέρνηση ήταν ότι κατάφερε με την απόφαση στον ΟΗΕ να αποσιωπηθεί, μέσω της γενικόλογιας της πρότασης Menon, η αντίθεση του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ στο αίτημα της αυτοδιάθεσης, αποσοβώντας έτσι ένα πιθανό νέο κύμα αντιδυτικισμού. Βέβαια, η ελληνική κυβέρνηση συνέχισε να θεωρεί, όπως έχει αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, τον ΟΗΕ ως ένα ανεπιθύμητο πεδίο συζήτησης του κυπριακού. Η «επιτυχία» στον ΟΗΕ δεν της άλλαξε τη γνώμη ότι κάθε προσφυγή στο διεθνή οργανισμό για το κυπριακό αποτελούσε κίνδυνο για περαιτέρω επιδείνωση των σχέσεων με τους συμμάχους στη Δύση.

Δεν ήταν όμως μόνο το γεγονός της «νίκης» της ελληνικής κυβέρνησης το οποίο έθιξε την ΕΔΑ. Ένας από τους βασικούς στόχους του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς εκείνη την περίοδο ήταν η διατήρηση του ανοδικού ρεύματος ουδετεροφιλίας, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί κατά την κρίση του Σουέζ⁷²². Το γεγονός ότι η προσφυγή δεν αποτύπωσε -μέσω μιας πιθανής ψηφοφορίας για αυτοδιάθεση- τη σχεδόν βέβαιη στήριξη της συντριπτικής πλειοψηφίας των αραβικών λαών στο αίτημα αυτοδιάθεσης, για την ΕΔΑ ήταν μια χαμένη ευκαιρία προώθησης της πολιτικής της ουδετεροφιλίας. Επίσης, η μη διεξαγωγή ψηφοφορίας υπέρ της αυτοδιάθεσης της Κύπρου στέρησε από την ΕΔΑ την ευκαιρία προβολής της σοβιετικού ψήφου υπέρ του αγώνα των Κυπρίων, όπως είχε γίνει σε άλλες προσφυγές. Η ΕΔΑ έχανε έτσι και την ευκαιρία για προώθηση του κλίματος σοβιετοφιλίας στην Ελλάδα. Την ώρα

⁷²¹Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 6, «Το κυπριακό ζήτημα...».

⁷²²ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 478, «Θέσεις της Ε.Δ.Α για το πολιτικό πρόβλημα της χώρας».

μάλιστα που η προώθηση του φιλοσοβιετικού ρεύματος στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σε εκείνο το χρονικό σημείο, ήταν ακόμη πιο πολύ αναγκαία για την ΕΔΑ. Η ΕΔΑ δεν είχε άλλωστε πειστεί, ιδιαίτερα μετά το νέο αντικομμουνιστικό διάγγελμα του βασιλιά στα Ιωάννινα (εκφωνήθηκε την ίδια περίοδο της συζήτησης του κυπριακού στον ΟΗΕ), ότι είχαν τερματιστεί οι προσπάθειες των αντικομμουνιστικών κύκλων για εδραίωση του αντικομμουνισμού μέσω της εκμετάλλευσης των γεγονότων της ουγγρικής εξέγερσης⁷²³.

Πέρα από τα μη αναμενόμενα οφέλη για την ΕΔΑ από την προσφυγή στον ΟΗΕ, το κόμμα της ελλαδική αριστεράς εξέφρασε συγκεκριμένους φόβους για το τι κρυβόταν πίσω από τη συναίνεση της ελληνικής κυβέρνησης στην απόφαση της Γενικής Συνέλευσης. Συγκεκριμένα, η ΕΔΑ θεώρησε ότι η προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να μην έρθει σε ρήξη με τους συμμάχους της κατά τη συζήτηση του κυπριακού στον ΟΗΕ, αποτελούσε ένδειξη πιθανής ένταξης της χώρας στο Δόγμα Eisenhower⁷²⁴. Ενδεχόμενη ένταξη της Ελλάδας στο Δόγμα Eisenhower θα σήμαινε για την ΕΔΑ την ολοκλήρωση μετατροπής της χώρας σε προτεκτοράτο των ΗΠΑ⁷²⁵. Τους φόβους της ΕΔΑ για συσχετισμό της απόφασης της Γενικής Συνέλευσης με την ένταξη της Ελλάδας στο Δόγμα ενίσχυσαν η, δημόσια εκφρασμένη, ευνοϊκή άποψη του Αβέρωφ για το Δόγμα⁷²⁶, αλλά και η έκθεση, τον Μάρτιο του '57, του αμερικανού πρώην διπλωμάτη, Norman Armour, προς την αμερικάνικη Γερουσία. Στην έκθεση του Armour -τα στοιχεία της έγιναν γνωστά και στην Ελλάδα- υπογραμμίζονταν η αναγκαιότητα της Ελλάδας για την άμυνα των ΗΠΑ⁷²⁷. Οι ανησυχίες της ΕΔΑ θα επιβεβαιώνονταν λίγους

⁷²³Στο διάγγελμα του ο βασιλιάς επιχείρησε, και πάλι, να δώσει έμφαση στα γεγονότα της ουγγρικής εξέγερσης. *Η Αυγή*, Αθήνα 22 Φεβρουαρίου 1957.

⁷²⁴*Η Αυγή*, Αθήνα 26 Φεβρουαρίου 1957. Το Δόγμα Eisenhower είχε διακηρυχτεί τον Ιανουάριο του 1957 από τον πρόεδρο των ΗΠΑ, Dwight Eisenhower, με απώτερο σκοπό την αντιμετώπιση του κινδύνου αύξησης της σοβιετικής επιρροής στην περιοχή της Μ. Ανατολής και των ιδεών του παναραβισμού τις οποίες διέδωσε η εξέγερση του Nasser. Ray Takeyh, *The Origins of the Eisenhower Doctrine. The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953-1957*, London 2000, σ. 142-153,

⁷²⁵ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 11.1, «Η Διεθνής Κατάσταση» και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 475, «Η πλήρης στρατιωτική εξάρτηση και υποταγή της Χώρας στον Αμερικάνικο ιμπεριαλισμό».

⁷²⁶*Η Αυγή*, Αθήνα 19 Φεβρουαρίου 1957.

⁷²⁷Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War: Frontline state, 1952-1967*, London 2006, σ. 71.

μήνες αργότερα, τον Μάιο του 1957, όταν η κυβέρνηση πήρε την απόφαση για ένταξη στο Δόγμα.

Το γεγονός ότι οι ΗΠΑ, Βρετανία και Τουρκία είχαν ευμενώς αποδεχθεί την απόφαση της Γενικής Συνέλευσης για το κυπριακό, ήταν επίσης παράγοντας ανησυχίας για την ΕΔΑ. Πολύ πιο ανησυχητική, όμως, ήταν για την ΕΔΑ η ερμηνεία του ψηφίσματος από τη Βρετανία και Τουρκία. Οι δύο τελευταίες ερμήνευσαν την απόφαση στον ΟΗΕ ως κάλεσμα προς όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη του κυπριακού (Βρετανία, Τουρκία, Ελλάδα) να επιδιώξουν λύση εκτός του ΟΗΕ⁷²⁸. Στη βάση των αγγλοτουρκικών ερμηνειών, η ΕΔΑ έσπευσε να προειδοποιήσει για τον κίνδυνο εκτροχιασμού της συζήτησης για το κυπριακό από τον ΟΗΕ στο ΝΑΤΟ. Μια τέτοια μεταβολή του πεδίου συζήτησης για το κυπριακό θεωρούνταν καταστροφική για την ΕΔΑ. Και αυτό γιατί οι συζητήσεις για το κυπριακό στον ΟΗΕ προσέφεραν την ευκαιρία στην ΕΔΑ να διασυνδέσει το κυπριακό με το αντιαποικιακό κίνημα και τις προσπάθειες απεξάρτησης της χώρας από τη Δύση, με ιδιαίτερη έως τώρα επιτυχία: αν ασφαλώς εξαιρέσει κανείς την τελευταία προσφυγή. Αν η ΕΔΑ έχανε τον ΟΗΕ ως πεδίο συζήτησης του κυπριακού, και ακόμη χειρότερα αν η κυπριακή υπόθεση μετατρέπεται σε ένα «ενδοσυμμαχικό» ζήτημα, το κυπριακό θα έχανε μεγάλο μέρος από τη χρησιμότητά του για το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς. Από την άλλη, η ΕΔΑ γνώριζε ότι οι ψηφοφορίες στον ΟΗΕ δεν είχαν, και πολύ δύσκολα επρόκειτο να έχουν, αποτέλεσμα υπέρ της αυτοδιάθεσης ενόσω οι ΗΠΑ παρέμεναν ενάντια σε κάθε ψήφισμα αυτοδιάθεσης⁷²⁹. Όμως, όσο παράδοξο και αν ακούγεται, για αυτό ακριβώς το λόγο η ΕΔΑ επέμενε ακόμη πιο πολύ στη διατήρηση του κυπριακού στο δρόμο

⁷²⁸Ελευθερία, Αθήνα 24 Φεβρουαρίου 1956.

⁷²⁹Βαγγέλης Κουφουδάκης, «Η εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών και το κυπριακό ζήτημα. Μια πρότυπη περίπτωση ψυχροπολεμικής διπλωματίας» στο Θεόδωρος Α. Κουλουμπής- Sallie Hicks (επιμ.) *Η αμερικάνικη εξωτερική πολιτική για την Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα 1976, σ. 256-257. Όπως έχει ήδη επισημανθεί σε αυτή τη διατριβή, η στάση των ΗΠΑ ήταν καθοριστική για την έκβαση της ελληνικής προσφυγής λόγω της επιρροής που ασκούσε σε μεγάλο αριθμό των χωρών-μελών του ΟΗΕ. Υπενθυμίζεται ότι για να εγκριθεί απόφαση στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ υπέρ της αυτοδιάθεσης της Κύπρου ήταν απαραίτητη η πλειοψηφία των 2/3 των χωρών-μελών του διεθνούς οργανισμού.

του ΟΗΕ: η σχεδόν βέβαιη εναντίωση των ΗΠΑ σε μελλοντικά ψηφίσματα αυτοδιάθεσης (και συνεπώς μια -πιθανή- μελλοντική αποτυχία της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ), εξυπηρετούσε, όπως φάνηκε και σε ανάλογες περιπτώσεις στο παρελθόν, τον αντιδυτικό λόγο του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς.

Πέρα από τον κίνδυνο υπαγωγής του κυπριακού στο ΝΑΤΟ, η ΕΔΑ είχε να αντιμετωπίσει εκείνη την περίοδο την επιμονή της Βρετανίας, επηρεασμένη από τις επιθυμίες της Τουρκίας⁷³⁰, για τη σύγκληση νέας Τριμερούς Διάσκεψης για το κυπριακό⁷³¹. Μπροστά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο η ΕΔΑ έσπευσε να προειδοποιήσει για το τι θα σήμαινε μια νέα Τριμερής για την Ελλάδα και την Κύπρο, επικαλούμενη τα όσα επακολούθησαν της Τριμερούς του '55:

Οι κομπασμοί και η θριαμβολογία τόσων μηνών καταλήγουν ήδη σε επιστροφήν στον Αύγουστον του 1955, στα καταδικασμένα και ολέθρια μεθοδεύματα όπως οι τριμερείς διαπραγματεύσεις του Λονδίνου, που απέληξαν στις θηριωδίας της Κωνσταντινουπόλεως και της Σμύρνης, στις αγχόνας, τα στρατόπεδα και την ανείπωτην ταλαιπωρίαν του ηρωικού κυπριακού λαού.⁷³²

Οι μνήμες ήταν πράγματι ακόμη πολύ ισχυρές, αναγκάζοντας την κυβέρνηση να αρνείται την επανάληψη μιας νέας Τριμερούς⁷³³. Είναι ενδεικτικό ότι ο Σεφέρης (πρέσβης στο Λονδίνο από το καλοκαίρι του 1957) επισήμανε στους Βρετανούς ότι ακόμη και η λέξη «Τριμερής» προκαλούσε αναστάτωση στην κοινή γνώμη της Ελλάδας⁷³⁴.

Αντί της Τριμερούς, η κυβέρνηση Καραμανλή επέμενε ότι η συζήτηση του κυπριακού θα έπρεπε να διεξαχθεί σε διμερές πλαίσιο, ανάμεσα στον

⁷³⁰Van Coufoudakis, «The Cyprus Question: International Politics and the Failure of Peacemaking» στο Theodore A. Couloumbis, Theodore Kariotis, Fotini Bellou (επιμ.) *Greece in the Twentieth Century*, London 2004, σ.112.

⁷³¹Xydis, ο.π, σ. 43-45.

⁷³²Η Αυγή, Αθήνα 24 Φεβρουαρίου 1956.

⁷³³ΤΝΑ, FO 371/130139, «M. Spaak told me this evening.....», 2/10/57. Sir Frank Roberts, μόνιμος αντιπρόσωπος της Βρετανίας στο ΝΑΤΟ, προς βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών.

⁷³⁴ΤΝΑ, FO 371/136306 «The Greek Ambassador called on me this afternoonon..», 17/2/58. Ross προς Martin (Υπουργείο Αποικιών)

κυπριακό λαό και τη Βρετανία⁷³⁵. Η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε ότι σε αυτές τις διμερείς διαπραγματεύσεις είχε αυτοδικαίως λόγο ως «εντολοδόχος» του κυπριακού λαού. Η θέση περί διμερών συνομιλιών εξέφραζε την προσπάθεια της κυβέρνησης Καραμανλή για αποδιεθνοποίηση του κυπριακού, απαγκίστρωση δηλαδή του κυπριακού από διεθνείς διασκέψεις (π.χ. Τριμερής) αλλά και από τον ΟΗΕ⁷³⁶. Αναμενόμενα, η ΕΔΑ διαφώνησε με την πιο πάνω θέση της κυβέρνησης, ως οπαδός της διεθνοποίησης (μέσω του ΟΗΕ). Είχε την εντύπωση, όχι άδικα, ότι η προσπάθεια εφαρμογής των διμερών διαπραγματεύσεων ήταν μια απόπειρα της κυβέρνησης για αποφυγή της συζήτησης του κυπριακού στον ΟΗΕ⁷³⁷.

Η σκληρή αντιπολιτευτική στάση της ΕΔΑ για το αποτέλεσμα της ελληνικής προσφυγής ήταν αναμενόμενη για την κυβέρνηση. Περισσότερο η ελληνική κυβέρνηση απογοητεύτηκε από τις θέσεις της υπόλοιπης αντιπολίτευσης και κυρίως από την επιλογή των Παπανδρέου και Βενιζέλου (οι οποίοι από τις 28 Φεβρουαρίου 1957 είχαν γίνει συναρχηγοί του κόμματος των Φιλελευθέρων⁷³⁸) να ακολουθήσουν την ΕΔΑ στους υψηλούς τόνους της αντιπολιτευτικής κριτικής. Οι Παπανδρέου και Βενιζέλος κατηγόρησαν την κυβέρνηση για χειρισμούς στον ΟΗΕ οι οποίοι υποδείκνυαν εγκατάλειψη του στόχου της αυτοδιάθεσης⁷³⁹. Ανέμενε τουλάχιστον η κυβέρνηση πως οι Παπανδρέου και Βενιζέλος, με τους οποίους μοιραζόταν την ίδια προτεραιότητα για διατήρηση της χώρας στις συμμαχίες της Δύσης, ότι θα κατανοούσαν τους χειρισμούς της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ και την προσπάθεια για μη περαιτέρω όξυνση του κλίματος κατά των συμμάχων. Εκνευρισμένος ο Τσάτσος, έκανε λόγο για εμμονή των δύο συναρχηγών του Φιλελεύθερου κόμματος στο «ανέφικτο» με σκοπό την αποκόμιση μικροκομματικών ωφελειών⁷⁴⁰. Ως

⁷³⁵Γεροζήσης (επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 24.

⁷³⁶Nicolet, *ο.π.*, σ. 99.

⁷³⁷Η Αυγή, Αθήνα 26 Φεβρουαρίου 1956.

⁷³⁸Πρόκειται ουσιαστικά για επανένωση του Κόμματος των Φιλελευθέρων μετά τη διάσπαση του 1955. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου.....», σ.538-539.

⁷³⁹Γεροζήσης (επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 16.

⁷⁴⁰Στο ίδιο, σ. 84.

«ανέφικτο» στοιχείο ο Τσάτσος θεωρούσε την επιμονή Βενιζέλου και Παπανδρέου στην απαίτηση ψηφίσματος αυτοδιάθεσης. Ο Τσάτσος υποδείκνυε στους δύο ισχυρούς άνδρες του Κέντρου ότι οι δυσμενείς διεθνείς συνθήκες οι οποίες είχαν διαμορφωθεί για την Ελλάδα μετά τη λήξη της κρίσης στο Σουέζ, κυρίως η αναβάθμιση του περιφερειακού ρόλου της Τουρκίας, δεν ευνοούσαν την επιδίωξη μαξιμαλιστικών επιλογών στο κυπριακό. Η κατηγορία της εμμονής στο «ανέφικτο», ήταν και μια παράλληλη νύξη του Τσάτσου για τη «συνοδοιοπορία» της κεντρικής αντιπολίτευσης με την «έξαλλη», όπως την χαρακτήριζε, πολιτική της ΕΔΑ στο κυπριακό.

Στους επικριτές των χειρισμών της κυβέρνησης στην τελευταία προσφυγή στον ΟΗΕ προστέθηκε και ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Στέφανος Στεφανόπουλος. Ο Στεφανόπουλος σε αρθρογραφία του στο ΒΗΜΑ⁷⁴¹, αναρωτήθηκε πως ήταν δυνατό η κυβέρνηση να παρουσιάζεται ως «εντολοδόχος» του κυπριακού λαού και ταυτόχρονα να αποδέχεται την πρόταση Menon, εγκαταλείποντας, ουσιαστικά, το αίτημα της αυτοδιάθεσης⁷⁴²;

Ίσως, η κατηγορία της εγκατάλειψης της αυτοδιάθεσης από τον Στεφανόπουλο να ήταν κάπως άδικη για την κυβέρνηση. Το ψήφισμα δεν προνοούσε, άλλωστε, οποιαδήποτε μορφή λύσης για το κυπριακό. Από την άλλη, όμως, η κατηγορία της εγκατάλειψης της αυτοδιάθεσης δεν ήταν και εντελώς αβάσιμη: ήταν γνωστές οι απόψεις του ινδού αντιπροσώπου υπέρ της ανεξαρτησίας ως τελική μορφή λύσης του κυπριακού⁷⁴³, ενώ είχαν κυκλοφορήσει πληροφορίες μετά την προσφυγή για αποδοχή από τον Αβέρωφ πρότασης ανεξαρτησίας⁷⁴⁴. Η αλήθεια ήταν ότι ο ίδιος ο Αβέρωφ κατά τη διάρκεια της συζήτησης του κυπριακού στον ΟΗΕ είχε προτείνει, στις επαφές

⁷⁴¹Ο Στεφανόπουλος υπέγραφε την αρθρογραφία του στο ΒΗΜΑ με το ψευδώνυμο «Παλαιός Διπλωμάτης».

⁷⁴²Το ΒΗΜΑ, Αθήνα 7 Μαρτίου 1957.

⁷⁴³Τερλεξής, ο.π., σ. 202-204.

⁷⁴⁴Ελευθερία, Αθήνα 10 Μαρτίου 1957.

του με τους συμμάχους, ως λύση την ιδέα της ανεξαρτησίας⁷⁴⁵. Δεν είναι βέβαιο παρόλα αυτά αν ο Αβέρωφ εννοούσε την ανεξαρτησία ως τελικό ή ως ενδιάμεσο στάδιο προς την Ένωση. Στη σύγκυση γύρω από το ζήτημα συμβάλλουν και οι θέσεις του Αβέρωφ: στις επαφές του με τους Βρετανούς υποστήριζε ότι η ανεξαρτησία θα ήταν το μόνιμο καθεστώς λύσης⁷⁴⁶. Αντίθετα, στην ενδοϋπηρεσιακή του αλληλογραφία εξέφρασε την πεποίθηση ότι η ανεξαρτησία της Κύπρου, προσωρινά, θα προσέφερε στην Ελλάδα έναν ελληνικό «δορυφόρο» και στο μέλλον θα αποτελούσε το σκαλοπάτι για την επίτευξη της Ένωσης⁷⁴⁷. Προφανώς ο έλληνας Υπουργός Εξωτερικών έπαιζε διπλό παιχνίδι, φροντίζοντας την ίδια ώρα να αποκρούσει από την κοινή γνώμη το γεγονός ότι ήταν ο εισηγητής της ανεξαρτησίας. Είναι βέβαιο, όμως, ότι πρωτοβουλίες του Αβέρωφ δικαίωναν τον Στεφανόπουλο. Ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών -και η ελληνική κυβέρνηση- δεν λειτουργούσε ως «εντολοδόχος» των Ελλήνων της Κύπρου, εκφραστής δηλαδή της βούλησής του. Από τη στιγμή που ο ελληνικός λαός της Κύπρου και οι εκπρόσωποί του δεν συζητούσαν τον Φεβρουάριο του '57 σενάριο ανεξαρτησίας, είτε σαν ενδιάμεσο σταθμό είτε σαν οριστικό.

Ο Καρτάλης θεωρούσε και αυτός ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν εκπλήρωνε το ρόλο του «εντολοδόχου» των Ελλήνων της Κύπρου, κατηγορώντας την κυβέρνηση -στο διάστημα μετά την προσφυγή- ότι είχε εγκαταλείψει το σκοπό της αυτοδιάθεσης-Ένωσης για χάρη της ανεξαρτησίας ως τελικό στάδιο λύσης του κυπριακού⁷⁴⁸. Το κόμμα του, μάλιστα, μαζί με το Κόμμα των Φιλελευθέρων κατέθεσε πρόταση δυσπιστίας προς την κυβέρνηση για το χειρισμό του κυπριακού στον ΟΗΕ⁷⁴⁹. Η ΕΔΑ αν και στήριξε την πρόταση δυσπιστίας δεν έδωσε ιδιαίτερο βάρος στην κατηγορία για αποδοχή της

⁷⁴⁵Hatzivassiliou, «Britain and the International.....», σ. 99.

⁷⁴⁶TNA, FO 371/130123, «The Greek Foreign Minister, Mr. Averoff, asked to see me.....», 27/2/57. Pearson προς βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα.

⁷⁴⁷Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 3, «Εκ τηλεγραφημάτων κ. Βλάχου.....», 23/2/57. Αβέρωφ προς Καραμανλή

⁷⁴⁸Γεροζήσης (επιμ.), ο.π. Τόμος Β', σ. 109.

⁷⁴⁹Ελευθερία, Αθήνα 7 Μαρτίου 1957.

ανεξαρτησίας ως τελική λύση στο κυπριακό ζήτημα, ίσως γιατί αυτή η εξέλιξη δεν προκάλεσε καμία αίσθηση στην ΕΔΑ· ήταν βέβαιο άλλωστε το κόμμα της Αριστεράς ότι η κυβέρνηση Καραμανλή επιδίωκε –με κάθε τρόπο- οριστικό κλείσιμο του κυπριακού από την ημέρα που ανέβηκε στην εξουσία.

Κάποιος επισκοπώντας τη συζήτηση για το αποτέλεσμα της προσφυγής για το κυπριακό θα έβρισκε σε γενικές γραμμές υπερβολικές τις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης⁷⁵⁰, αλλά και της κυβέρνησης, για ένα ψήφισμα γενικόλογο το οποίο δεν προεξοφλούσε οτιδήποτε για την εξέλιξη των διαπραγματεύσεων. Η αλήθεια ήταν ότι το ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης μπορεί να μην είχε ουσιαστικό αντίκτυπο, αρνητικό ή θετικό, στην προώθηση της αυτοδιάθεσης, είχε όμως δυσανάλογα μεγάλη σημασία για τις διεργασίες στο εσωτερικό πολιτικό μέτωπο. Μέχρι τώρα, κάθε επεισόδιο-σταθμός στην εξέλιξη του κυπριακού (π.χ. προσφυγές στον ΟΗΕ, απαγχονισμοί αγωνιστών) κατέληγε σε πριμοδότηση του πολιτικού λόγου της ΕΔΑ έναντι των πολιτικών της αντιπάλων. Η, έστω, υπό αμφισβήτηση «νίκη» της ελληνικής αντιπροσωπείας στην τελευταία προσφυγή αναίρεσε τον μέχρι εκείνο το σημείο κανόνα. Ο λόγος της ΕΔΑ είχε αυτή τη φορά υποχωρήσει. Κανένα σοβαρό κύμα αντιαμερικανισμού ή φιλοσοβιετισμού δεν ακολούθησε την προσφυγή του Φεβρουαρίου 1957, όπως είχε γίνει σε ανάλογες περιπτώσεις στο παρελθόν (σε αυτό βέβαια συνέβαλε όχι μόνο η «νίκη» της ελληνικής αντιπροσωπείας αλλά και η απαγόρευση των συγκεντρώσεων). Μπορεί στον ΟΗΕ η κυβέρνηση να πέτυχε μια αμφισβητήσιμη νίκη, στο εσωτερικό μέτωπο όμως η επικράτηση της ήταν ξεκάθαρη επί της ΕΔΑ.

Αρκετούς μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του 1957, όταν παρήλθε το πνεύμα όξυνσης που προκάλεσε η απόφαση στον ΟΗΕ, η ΕΔΑ εντόπισε κάποια «ελάχιστα» θετικά σημεία στο ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης⁷⁵¹. Τα «ελάχιστα» θετικά είχαν να κάνουν με το κάλεσμα στο ψήφισμα της Γενικής

⁷⁵⁰Όπως έχουμε αναφέρει η αντιπολίτευση (συγκεκριμένα το Κόμμα των Φιλελευθέρων και το ΔΚΕΛ) έφθασε στο σημείο να καταθέσει μέχρι και πρόταση μομφής στη Βουλή για το χειρισμό του εθνικού θέματος στον ΟΗΕ. Λιναρδάτος, *ο.π.*, *Τόμος Β΄*, σ. 649.

⁷⁵¹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 475, «Η Διεθνής Κατάσταση».

Συνέλευσης για τη δημιουργία ατμόσφαιρας «ειρήνης και ελευθερίας γνώμης» στην Κύπρο. Η επίκληση στην ατμόσφαιρα ειρήνης και ελευθερίας ανταποκρινόταν στη θέση της ΕΔΑ για άρση της απαγόρευσης του ΑΚΕΛ. Ταυτόχρονα, απηχούσε τη συμπαράσταση της ΕΔΑ προς την έκκληση των Ελλήνων της Κύπρου για κατάργηση των έκτακτων μέτρων βρετανικής καταστολής στο νησί. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η -κατόπιν εορτής- υπόδειξη θετικών σημείων έγινε υπό το βάρος της σε εξέλιξη εκείνη την περίοδο πρωτοβουλίας του ΝΑΤΟ (υπό το Γ.Γ. του οργανισμού, Spaak) για εξεύρεση λύσης στο κυπριακό⁷⁵². Υπό τον υπαρκτό πλέον φόβο υπαγωγής του κυπριακού στο ΝΑΤΟ, η ΕΔΑ επιδίωξε με την όψιμη κριτική της να υπογραμμίσει ότι ο ΟΗΕ εξακολουθούσε να είναι ο καταλληλότερος χώρος για διευθέτηση του κυπριακού (ενόψει και της νέας προγραμματισμένης συζήτησης για το κυπριακό στον ΟΗΕ, τον Δεκέμβριο του 1957).

Η επάνοδος του Μακάριου στο πολιτικό προσκήνιο. Η ΕΔΑ επανατοποθετείται απέναντι στον «Εθνάρχη».

Η «ατμόσφαιρα ειρήνης και ελευθερίας γνώμης», το θετικό στοιχείο το οποίο αναγνώρισε η ΕΔΑ, ήταν αυτό το οποίο επικαλέστηκε και η ελληνική κυβέρνηση αμέσως μετά τη Γενική Συνέλευση προκειμένου να ζητήσει την απελευθέρωση του εξόριστου Μακάριου⁷⁵³. Ο φόβος ότι η απόφαση του ΟΗΕ ήταν προάγγελος της απελευθέρωσης του Μακάριου ήταν ένας ακόμη λόγος, από τους πιο σοβαρούς, παρότι άδηλος, για τον οποίο η ΕΔΑ εναντιώθηκε στο ψήφισμα Φεβρουαρίου 1957. Οι λόγοι για τους οποίους η ΕΔΑ επιθυμούσε παραμονή του Μακάριου στις Σευχέλλες έχουν αναλυθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, ωστόσο μετά την εξέλιξη της προσφυγής Φεβρουαρίου για το κυπριακό, πιθανότατα να προστέθηκε ακόμη ένας: η ΕΔΑ φοβόταν ότι πιθανή απελευθέρωση του Μακάριου θα γινόταν με αντάλλαγμα νέες υποχωρήσεις της ελληνικής κυβέρνησης στο κυπριακό και τη δρομολόγηση της οριστικής

⁷⁵²Για την πρωτοβουλία Spaak βλ: Nicolet, *ο.π.*, σ. 99-112.

⁷⁵³Γεροζήσης (επιμ.) *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 23.

διευθέτησης του κυπριακού ζητήματος. Την άποψη της ΕΔΑ συμμαριζόταν και το ΚΚΕ, το οποίο χωρίς περιστροφές εξίσωνε την απελευθέρωση Μακαρίου με «ενταφιασμό» του κυπριακού⁷⁵⁴. Ήδη, μετά το αποτέλεσμα της Γενικής Συνέλευσης στον ΟΗΕ ορισμένα δημοσιεύματα της *Αυγής* άρχισαν να συνδέουν ενδεχόμενη απελευθέρωση του Μακάριου με τις σε εξέλιξη εκείνη την περίοδο πρωτοβουλίες του Γ.Γ. του ΝΑΤΟ, Lord Ismay⁷⁵⁵, για διαμεσολάβηση στο κυπριακό⁷⁵⁶. Η ανακοίνωση της ΕΔΑ την επαύριον της είδησης απελευθέρωσης του Μακάριου, συνόψιζε τις καχυποψίες της:

Η Απελευθέρωσις του Μακάριου δεν είναι άσχετη με τους αγώνες της Ελλάδας και της Κύπρου και με την συμπαράσταση του αντιαποικιακού στρατοπέδου. Υπό τους όρους όμως και τις προϋποθέσεις που πραγματοποιείται αυτή η απελευθέρωσις, συνδέεται με την όλη στάση της κυβερνήσεως, από την τελευταία σύνοδο του ΟΗΕ μέχρι σήμερα. Στάσιν, η οποία κατέστησε φανερόν ότι η επίσημη ελληνική πολιτική δεν είχε καμιά διάθεση αποφασιστικής συμπαραστάσεως στον αγώνα των κυπρίων αδελφών μας. Ακόμα η ενέργεια αυτή (ενν. η απελευθέρωση του Μακάριου), μαζί με τις άλλες ενέργειες της βρετανικής κυβερνήσεως και ολόκληρου του ιμπεριαλιστικού, αποικιοκρατικού μηχανισμού, βρίσκεται στο πλαίσιο ενός ευρύτατου αγγλο-αμερικάνικου ανθελληνικού σχεδίου. Σχεδίου που αποβλέπει να ωθήση το κυπριακό προς «λύση» στο ΝΑΤΟ για να ταφεί εκεί οριστικά και να εξυπηρετηθούν έτσι τα γενικότερα ιμπεριαλιστικά αποικιοκρατικά σχέδια των συμμάχων στη Μέση Ανατολή. Κάθε «λοιπόν», πανηγυρισμός για «επιτυχία» της κυβερνήσεως και για

⁷⁵⁴«Ανακοίνωση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Εθνική Ενότητα! Όχι ατομικές βάσεις στην Ελλάδα και στην Κύπρο! Αυτοδιάθεση! Γενική Αμνηστία!» στο *Νέος Κόσμος*, χρονιά Θ', αρ. 5, Μάιος 1957, σ. 6-8.

⁷⁵⁵Η *Αυγή*, Αθήνα 26 Μαρτίου 1957

⁷⁵⁶Ο Ismay διετέλεσε Γενικός Γραμματέας του ΝΑΤΟ από το 1952 μέχρι τον Μάιο του 1957 όταν τον διαδέχθηκε ο Spaak. Για την πρωτοβουλία Ismay βλ: Hatzivassiliou, «Britain and the International.....», σ. 100-103.

«καλές» προθέσεις των Άγγλων αποικιστών και των συνεταίρων τους, είναι τουλάχιστον απαράδεκτος⁷⁵⁷.

Οι ανησυχίες της ΕΔΑ δεν μπορούν να χαρακτηριστούν υπερβολικές, όπως αποδεικνύει μια πληροφορία στο αρχείο του Κωνσταντίνου Τσάτσου στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη⁷⁵⁸. Σύμφωνα λοιπόν με αυτήν, η ελληνική κυβέρνηση απαντώντας αρνητικά στην πρόταση Ismay για διαμεσολάβηση στο κυπριακό είχε παράλληλα αφήσει ένα παράθυρο ανοικτό για την αποδοχή της (η απάντηση της κυβέρνησης είχε δοθεί πριν από την ανακοίνωση της απελευθέρωσης του Μακάριου χωρίς όμως να δημοσιευθεί το περιεχόμενο της)⁷⁵⁹. Συγκεκριμένα, η ελληνική κυβέρνηση είχε τονίσει ότι αν άλλαζαν οι υπάρχουσες συνθήκες ήταν πρόθυμη να επανεξετάσει την πρόταση του Γ.Γ. του Οργανισμού. Οι υπάρχουσες συνθήκες παρέπεμπαν –προφανώς- στο ενδεχόμενο απελευθέρωσης του Μακάριου. Η ελληνική κυβέρνηση, όπως έχει υπογραμμιστεί στην παρούσα διατριβή, θεωρούσε αποφασιστικής σημασίας την απελευθέρωση του Μακάριου για την ευόδωση των προσπαθειών επίτευξης λύσης στο κυπριακό. Τη διάθεση να προσφέρει ανταλλάγματα στους Βρετανούς για την απελευθέρωση του Μακάριου επέδειξε και ο Αβέρωφ. Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών εξέφρασε, κατά τις διπλωματικές του επαφές στις αρχές του '57, την ετοιμότητά του για αποδοχή ακόμη και ανεξαρτησίας της Κύπρου εντός της Κοινοπολιτείας ως τελική λύση στο κυπριακό πρόβλημα, αν οι Βρετανοί άφηναν ελεύθερο το Μακάριο⁷⁶⁰.

Ο Μακάριος έφτασε στην Αθήνα στις 17 Απριλίου 1957 όπου έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής από χιλιάδες άτομα, σε μια από τις μεγαλύτερες

⁷⁵⁷Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, «Η πολιτική της ΕΔΑ. Επίσημα κείμενα (Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56.....)», σ. 21-23.

⁷⁵⁸Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 3. «Την μεσημβριάν της 20^{ης} Μαρτίου συνηντήθην....».

⁷⁵⁹Ακολούθησε και δεύτερη αρνητική απάντηση στις αρχές Μαΐου 1957. Hatzivassiliou, «Britain and the International.....», σ. 103.

⁷⁶⁰TNA, FO 371/130123 «The Greek Foreign Minister, MR. Averoff, asked to see me....», 27/2/57. Pearson προς βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα.

λαϊκές συγκεντρώσεις μέχρι εκείνη την περίοδο στη μεταπολεμική Ελλάδα⁷⁶¹. Η λαϊκή υποδοχή είχε πάρει το χαρακτήρα αντιδυτικών εκδηλώσεων με συνθήματα κατά του ΝΑΤΟ και της Βρετανίας⁷⁶², γεγονός το οποίο ικανοποίησε την ΕΔΑ και αναμενόμενα δυσαρέστησε την κυβέρνηση⁷⁶³. Λίγες μέρες πριν την υποδοχή του Μακάριου ο Μανιαδάκης⁷⁶⁴ -γνώστης των απόψεων στους κύκλους της Δεξιάς⁷⁶⁵-, είχε επισημάνει σε βρετανό διπλωμάτη ότι η ελληνική κυβέρνηση θα προτιμούσε η προσέλευση κατά την ημέρα της άφιξης του Μακάριου να μην ήταν ιδιαίτερα μεγάλη υπό το φόβο αντιδυτικών συνθημάτων⁷⁶⁶. Δεν ήταν μόνο τα αντιδυτικά συνθήματα. Η ελληνική κυβέρνηση θα πρέπει να ήρθε σε εξίσου δύσκολη θέση όταν το πλήθος της υποδοχής του Μακάριου φώναζε υπέρ της αυτοδιάθεσης, την ώρα που η ίδια είχε απομακρυνθεί από αυτό το στόχο⁷⁶⁷.

Την ικανοποίηση της ΕΔΑ από τις εκδηλώσεις του κόσμου ενίσχυσε και ο λόγος τον οποίο εκφώνησε ο Μακάριος κατά την υποδοχή του. Κυρίως, η ΕΔΑ έδειξε ευχαριστημένη στα σημεία όπου ο Μακάριος διαβεβαίωσε για την προσήλωσή του στον αγώνα υπέρ της αυτοδιάθεσης, καταδίκασε τη χρήση των βάσεων στην Κύπρο κατά τον πόλεμο του Σουέζ, αλλά και για τις υπόνοιες που άφησε ενάντια στις απόπειρες ξένων επεμβάσεων (ΝΑΤΟ) στο κυπριακό⁷⁶⁸. Η Αυγή λιγότερο καχύποπτη πλέον, παρουσίασε τον Μακάριο ως

⁷⁶¹Βλ. ενδεικτικά αναφορές του ελληνικού Τύπου από την υποδοχή του Μακάριου: *Ελευθερία*, Αθήνα 18 Απριλίου 1957, *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 19 Απριλίου 1957, *Έθνος*, Λευκωσία 18 Απριλίου 1957.

⁷⁶²*Η Καθημερινή*, Αθήνα 18 Απριλίου 1957 και *Ελευθερία*, Αθήνα 18 Απριλίου 1957.

⁷⁶³ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 11.1, «Η Διεθνής Κατάσταση».

⁷⁶⁴Ο Μανιαδάκης ίδρυσε το 1956 το Κόμμα Αρχών Ιωάννη Μεταξά, το οποίο, όπως δηλώνει το όνομα, ήταν νοσταλγό του μεταξικού καθεστώτος. Η απήχηση του κόμματος ήταν εξαιρετικά πενιχρή, αποσπώντας μόλις 0,11 % στις εκλογές του 1956. Δημήτρης Ψαρράς, «Ο Κωνσταντίνος Πλεύρης και το Κόμμα 4^{ης} Αυγούστου: από τον Μανιαδάκη στον Μιχαλολιάκο» στο *Αρχειοτάξιο*, τευχ. 16, Νοέμβριος 2014, σ. 48. Το 1954 το όνομα του Μανιαδάκη είχε συσχετιστεί με τη συγγραφή ενός άρθρου κατά του Μακάριου και της ανάμειξης του ηγέτη της Εθναρχίας στα ελληνικά πράγματα. Η υπόθεση απασχόλησε ιδιαίτερα την κοινή γνώμη. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 285-286.

⁷⁶⁵ΤΝΑ, FO 371/136218, «Leading personalities in Greece». Peake προς Selwyn Lloyd.

⁷⁶⁶ΠΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φ. 25^Α 000323, «Συνομιλία κ. Μανιαδάκη με κ. Χέαρ.....».

⁷⁶⁷Στο ίδιο.

⁷⁶⁸*Η Καθημερινή*, Αθήνα 18 Απριλίου 1956.

τον εγγυητή της συνέχισης του ανένδοτου αγώνα για αυτοδιάθεση και ως εμπόδιο στις προσπάθειες της κυβέρνησης και των συμμάχων της για «ενταφιασμό» του κυπριακού⁷⁶⁹. Ταυτόχρονα όμως η ΕΔΑ έσπευσε να προειδοποιήσει το Μακάριο για το τι αναμένει από αυτόν: κάλεσε τον Μακάριο να αντισταχθεί σε οποιαδήποτε προσπάθεια ανάμειξης του ΝΑΤΟ στο κυπριακό, να μη δεχθεί οποιαδήποτε λύση πέρα από την αυτοδιάθεση, χωρίς την ύπαρξη στρατιωτικών βάσεων στο νησί, επισημαίνοντάς του πως οποιεσδήποτε διαπραγματεύσεις πρέπει να γίνουν υπό την υψηλή εποπτεία του ΟΗΕ⁷⁷⁰. Οι προειδοποιήσεις προς τον Μακάριο ήταν απόσταγμα της καχυποψίας της ΕΔΑ γύρω από τις συνθήκες απελευθέρωσής του. Είναι γεγονός ότι η καχυποψία της ΕΔΑ προς τον Μακάριο είχε κάπως μετριαστεί μετά τις πρώτες δηλώσεις του Μακαρίου κατά την υποδοχή του, ωστόσο δεν είχε εκλείψει τελείως.

Παρά την όποια καχυποψία, μελετώντας κανείς τη στάση της ΕΔΑ απέναντι στο Μακάριο μετά την απελευθέρωση του, είναι δύσκολο να μην παρατηρήσει κανείς τη σταδιακή αύξηση του βαθμού αποδοχής της ΕΔΑ προς τον ηγέτη του κυπριακού αγώνα. Ενδεικτικό της αλλαγής στάσης της ΕΔΑ προς τον Μακάριο ήταν η υποχώρηση της ΕΔΑ από την πάγια ρητορική της στο κυπριακό για «άμεση αυτοδιάθεση χωρίς όρους και χωρίς βάσεις» στη ρητορική για αυτοδιάθεση «σύντομον και πλήρως εγγυημένην»⁷⁷¹. Εκ πρώτης όψεως η διαφορά των δύο συνθημάτων φαίνεται ανεπαίσθητη, είναι ωστόσο ουσιαστική. Η ΕΔΑ υιοθετώντας τη γραμμή για «σύντομον και πλήρως εγγυημένην» αυτοδιάθεση αποδέχθηκε το μεταβατικό στάδιο μέχρι την αυτοδιάθεση, το οποίο μέχρι εκείνο το σημείο απέρριπτε (όπως υποδήλωνε το παλαιότερο σύνθημα για «άμεση αυτοδιάθεση»). Η υποχώρηση της ΕΔΑ οφείλεται στην προσπάθειά της να προσεγγίσει το Μακάριο, ο οποίος όπως είδαμε είχε ήδη αποδεχθεί τη γραμμή του μεταβατικού σταδίου μέχρι την

⁷⁶⁹Η Αυγή, Αθήνα 18 Απριλίου 1956.

⁷⁷⁰Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, «Η πολιτική της ΕΔΑ. Επίσημα κείμενα (Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56.....)», σ. 21-23.

⁷⁷¹Η Αυγή, Αθήνα 28 Απριλίου 1956.

αυτοδιάθεση⁷⁷², γνωρίζοντας ότι η επιρροή και το γόητρό του ήταν ακόμη πιο αυξημένο μετά την επιστροφή από την εξορία⁷⁷³. Η νέα γραμμή της ΕΔΑ στο κυπριακό συμφωνούσε και με την υπόλοιπη αντιπολίτευση. Η τελευταία ήδη από τις παραμονές της Τριμερούς του 1955 είχε ταχθεί, στο δημόσιο της λόγο τουλάχιστον, υπέρ της αποδοχής ενός μεταβατικού σταδίου που θα οδηγούσε σε «τακτό και εύλογο» χρονικό διάστημα στην αυτοδιάθεση. Βέβαια, η κύρια διαφορά στην πολιτική γραμμή της ΕΔΑ και της υπόλοιπης αντιπολίτευσης για το κυπριακό ήταν, ασφαλώς, το θέμα των βάσεων. Η υπόλοιπη αντιπολίτευση δεν είχε καμιά ένσταση για παραχώρηση βάσεων, είτε στη Βρετανία είτε στο ΝΑΤΟ μετά τη λύση, αντίθετα η ΕΔΑ θεωρούσε ανεπιθύμητο ένα τέτοιο ενδεχόμενο.

Εξίσου ενδεικτικό της αλλαγής στάσης απέναντι στο Μακάριο ήταν η προσαγόρευση του ως «Εθνάρχη» από την ΕΔΑ και τη νεολαία του κόμματος, στο διάστημα μετά το τέλος της εξορίας και της μόνιμης εγκατάστασης του Μακάριου στην Αθήνα⁷⁷⁴. Η αναφορά σε «Εθνάρχη» δεν έχει αμελητέα σημασία. Αντίθετα, υποδήλωνε αποδοχή από την ΕΔΑ του ρόλου του Μακάριου ως ηγέτη των Ελλήνων της Κύπρου και εντεταλμένου με την αποστολή Ένωσης της Κύπρου με τη μητέρα πατρίδα. Αυτή άλλωστε ήταν και η ερμηνεία του όρου «Εθνάρχης» στο πλαίσιο του αλυτρωτικού αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου⁷⁷⁵. Πάντως μέχρι να αρχίσει να τον αποκαλεί «Εθνάρχη», ο Μακάριος αναφέρονταν στα φύλλα της *Αυγής* με ουδέτερους χαρακτηρισμούς: «Αρχιεπίσκοπος Κύπρου» ή και, κάπως, ειρωνικά «ο κ. Μακάριος»⁷⁷⁶. Βέβαια, είναι αναγκαίο να σημειωθεί ότι παρά τους πρότερους ειρωνικούς χαρακτηρισμούς, η ΕΔΑ σε κανένα σημείο μέχρι εκείνη την

⁷⁷²Εθνος, Λευκωσία 16 Μαΐου 1957.

⁷⁷³Paul Sant Cassia, «The Archbishop in the Beleaguered City: An Analysis of the Conflicting Roles and Political Oratory of Makarios», στο *Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol. 8, 1982, σ. 197-198.

⁷⁷⁴Η *Αυγή*, Αθήνα 30 Αυγούστου 1957 και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 479, «Η ελληνική νεολαία.....».

⁷⁷⁵Sia Anagnostopoulou, «Makarios III, 1950-1977: Creating the Ethnarchic state» στο Andrekos Varnava and Michalis N. Michael (ed.), *The Archbishops of Cyprus in the Modern Age: The Changing role of the Archbishop-Ethnarch, their Identities and Politics*, Newcastle 2013, σ. 241.

⁷⁷⁶Βλ. ενδεικτικά: Η *Αυγή*, Αθήνα 30, 31 Ιουλίου 1954, 15 Δεκεμβρίου 1955 και Παπαπολυβίου, «Η Ελλαδική Αριστερά και ο Αγώνας της ΕΟΚΑ...», σ. 101.

περίοδο –και στην υπό μελέτη δεκαετία- δεν αμφισβήτησε το γεγονός ότι ο Μακάριος ήταν ο εκπρόσωπος των Ελλήνων της Κύπρου· κάτι τέτοιο άλλωστε θα ισοδυναμούσε με πολιτική αυτοκτονία. Αυτό που αμφισβητούσε η ΕΔΑ ήταν αν ο Μακάριος θα έπρεπε να είναι ο μόνος εκπρόσωπος του ελληνικού λαού στο νησί (εννοώντας ότι και το ΑΚΕΛ θα έπρεπε να έχει λόγο στην εκπροσώπηση των Ελλήνων της Κύπρου και στη διαχείριση του εθνικού ζητήματος). Από εκεί και πέρα, μετά την απελευθέρωση του Μακάριου, εύλογα κάποιος μπορεί κάποιος να θέσει το ερώτημα αν η μετωνυμία του σε «Εθναρχη» σήμαινε την αλλαγή στάσης της ΕΔΑ ως προς το θέμα της αποδοχής της αποκλειστικότητας του Μακάριου;

Είναι γεγονός ότι παρά την αλλαγή στάσης της ΕΔΑ απέναντι στο Μακάριο, είναι δύσκολο να τοποθετηθεί κανείς για το αν τα υψηλά επίπεδα αποδοχής της ΕΔΑ έφταναν μέχρι το σημείο της αναγνώρισης του Μακάριου ως του «μόνου» εκπρόσωπου του ελληνικού λαού στο νησί. Όπως τον αποδεχόταν, δηλαδή, ο υπόλοιπος πολιτικός κόσμος της Ελλάδας. Η άποψη του συγγραφέα είναι ότι η ΕΔΑ δεν αποδέχθηκε τον Μακάριο μετά την εξορία του ως τον μοναδικό και απόλυτο εκπρόσωπο του κυπριακού λαού, παρά τον υψηλό βαθμό εύνοιας τον οποίο επεδείκνυε προς το πρόσωπο του. Η άποψη μας δεν αλλάζει, ακόμη και αν το ΚΚΕ το οποίο μάλλον παρασυρόμενο –και ενοχλημένο- από τις υπερβάλλουσες εκδηλώσεις υποστήριξης της ΕΔΑ προς τον Μακάριο, έκανε λόγο, στα τέλη του '57, για «de facto»⁷⁷⁷ αποδοχή του Μακάριου από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς ως του μόνου και αδιαμφισβήτητου ηγέτη του ελληνικού λαού στην Κύπρο⁷⁷⁸. Η ενόχληση του ΚΚΕ ήταν ακόμη μεγαλύτερη από τη στιγμή που διαπίστωνε ότι η ΕΔΑ -την ώρα που εκθείαζε τον Μακάριο - δεν προέβαλλε παρά ελάχιστα το ΑΚΕΛ και το πάγιο αίτημά του στην Εθναρχία για συμμετοχή στη διαχείριση του κυπριακού⁷⁷⁹. Η ΕΔΑ μπορεί μεν από την περίοδο του τέλους της εξορίας και

⁷⁷⁷ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 246, φ. 13/8/100, «Ορισμένες γενικές παρατηρήσεις και σκέψεις σχετικά με την Αυγή».

⁷⁷⁸Στο ίδιο.

⁷⁷⁹Στο ίδιο.

μέχρι τα τέλη του '57 να είχε ανεβάσει αισθητά τα επίπεδα υποστήριξης προς τον ηγέτη της Εθναρχίας, παρόλα αυτά, όπως θα δούμε στα επόμενα δύο κεφάλαια, όταν στα τέλη του '58 και στις αρχές του '59 οι κινήσεις του Μακάριου ήρθαν σε αντίθεση με τις πολιτικές της ΕΔΑ, η τελευταία δεν δίστασε να δείξει την ενόχληση της επιβεβαιώνοντας έτσι τον ευκαιριακό χαρακτήρα της όποιας προσκόλλησης στον «Εθναρχη».

Το ΚΚΕ στο θέμα της προβολής του ΑΚΕΛ είχε πάντως δίκαιο. Είναι αλήθεια ότι η ΕΔΑ είχε πάψει, αν εξαιρέσει κανείς το πρώτο διάστημα μετά την άφιξη του Μακάριου στην Αθήνα⁷⁸⁰, να καλεί τον ηγέτη της Εθναρχίας σε συνεργασία και κοινό μέτωπο με το ΑΚΕΛ για τη διεκδίκηση της αυτοδιάθεσης της Κύπρου, όπως έκανε προ της εξορίας. Ίσως ο κυριότερος λόγος για αυτό να είχε να κάνει με το κλίμα όξυνσης το οποίο επικρατούσε στην Κύπρο και τις επιθέσεις στελεχών της ΕΟΚΑ ενάντια σε μέλη του ΑΚΕΛ (οι επιθέσεις είχαν ως αφετηρία το 1956 και έφτασαν στο αποκορύφωμα της όξυνσής τους το 1958). Αν η ΕΔΑ ζητούσε τη συμμετοχή του ΑΚΕΛ σε ενιαίο μέτωπο με την Εθναρχία την ώρα που τα στελέχη της κυπριακής αριστεράς δολοφονούνταν από την ΕΟΚΑ ως προδότες (και άρα ως προδότες θεωρούνταν και από την πλειοψηφία της ελλαδικής κοινής γνώμης), θα δημιουργούσε ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες για την ίδια στο εσωτερικό μέτωπο.

Βέβαια, ακόμη και την περίοδο όπου η υποστήριξη της ΕΔΑ προς το Μακάριο έφθασε στο υψηλότερό της σημείο (το τελευταίο μισό του '57 δηλαδή), αυτό δεν σήμαινε ότι οι διαφορές ανάμεσα σε Μακάριο και ΕΔΑ είχαν εκλείψει. Από τη μια ο Μακάριος επέμενε ότι το κυπριακό ήταν ένα πρόβλημα μεταξύ Βρετανίας και Κυπρίων⁷⁸¹, κάτι που αντιτίθονταν στις απόψεις της ΕΔΑ, και της Αριστεράς στην Κύπρο, ότι το κυπριακό αποτελούσε ένα διεθνές πρόβλημα. Επιπλέον, ο Μακάριος δεν απέκλειε το ενδεχόμενο ανάμειξης του ΝΑΤΟ στις διαπραγματεύσεις για το κυπριακό⁷⁸². Στις πρώτες δηλώσεις του

⁷⁸⁰Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, «Η πολιτική της ΕΔΑ. Επίσημα κείμενα (Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56.....)», σ. 23-26.

⁷⁸¹Η Καθημερινή, Αθήνα 28 Μαΐου 1956.

⁷⁸²Η Αυγή, Αθήνα 7 Μαΐου 1956.

μετά την απελευθέρωσή του, ο Μακάριος άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο ακόμη και εγκατάσταση νατοϊκών βάσεων στην Κύπρο μετά τη λύση του κυπριακού, υπό την προϋπόθεση ότι θα χρησιμοποιούνταν για αμυντικούς σκοπούς⁷⁸³. Εύλογα, η ΕΔΑ αντιτίθονταν σφόδρα σε τέτοια ενδεχόμενα. Όπως αντίθετη ήταν με τις δημόσιες δηλώσεις του Μακάριου, μετά την απελευθέρωσή του, για αποδοχή λύσης ανεξαρτησίας ως σκαλοπάτι για την Ένωση⁷⁸⁴. Παρά τις κραυγαλέες διαφωνίες μεταξύ των δύο πλευρών, η ΕΔΑ φρόντιζε –μέχρι τα τέλη του '57 τουλάχιστον- να τις αποσιωπά, για χάρη της αναγκαιότητας που προέκυπτε για υποστήριξη του Μακαρίου.

Η ΕΔΑ αντιλήφθηκε, ιδιαίτερα μετά το αποτέλεσμα της Γενικής Συνέλευσης στον ΟΗΕ, ότι ο Μακάριος φαινόταν να είναι μια από τις λίγες ελπίδες της προκειμένου να διατηρήσει «ζωντανό» το κυπριακό. Το κυπριακό είχε εισέλθει μετά την απελευθέρωση του Μακάριου σε περίοδο ύφεσης, αφού η οξυμμένη ατμόσφαιρα του παρελθόντος και των μεγάλων συλλαλητηρίων είχε-όπως εξηγήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο- παρέλθει. Επιπλέον, μετά την κήρυξη ανακωχής της ΕΟΚΑ, τον Μάρτιο του 1957, στην Αθήνα είχε εδραιωθεί η εντύπωση ότι η ένοπλη οργάνωση στην Κύπρο ήταν εμφανώς αποδυναμωμένη από τα κτυπήματα των Βρετανών και αδύναμη να συνεχίσει τον αγώνα⁷⁸⁵.

Ως ένα βαθμό ο Μακάριος δικαίωσε τις προσδοκίες της ΕΔΑ διατηρώντας με κάποιες ενέργειες του υψηλούς τόνους στο κυπριακό, προς δυσαρέσκεια των συμμάχων. Μια τέτοια ενέργεια ήταν για παράδειγμα η εκστρατεία του Μακάριου για καταγγελία των βρετανικών ακροτήτων σε βάρος του πληθυσμού στην Κύπρο στα μέσα του '57⁷⁸⁶, την οποία η ΕΔΑ είδε με θετική

⁷⁸³Εθνος, Λευκωσία 14 Σεπτεμβρίου 1957.

⁷⁸⁴Κρανιδιώτης, «Δύσκολα.....», σ. 281-285.

⁷⁸⁵ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, « Με επεσκέφθησαν διαδοχικώς οι κ.κ Ναύαρχος Σακελλαρίου και Πιπινέλης....», 21/7/56 και ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, «Λαμβάνω την τιμήν ν' αναφέρω ότι σήμερα με επεσκέφθη ο Αρχηγός της ΚΥΠ.....», 16/3/56.

⁷⁸⁶Tabitha Morgan, *Sweet and Bitter Island. A history of the British in Cyprus*, London 2010, σ. 433.

διάθεση⁷⁸⁷. Αντίθετα, η ελληνική κυβέρνηση δεν θα πρέπει να ήταν ευχαριστημένη από τις πρωτοβουλίες του Μακάριου θεωρώντας αχρεία στο σιδήποτε μπορούσε να οξύνει την ατμόσφαιρα και να παρεμποδίσει τις προσπάθειες επίλυσης του κυπριακού⁷⁸⁸. Η ελληνική κυβέρνηση όμως δεν φαίνεται να έβρισκε πάντα τον πιο διακριτικό τρόπο να εκφράζει τις αντιρρήσεις της στον Μακάριο. Είχε φτάσει στο σημείο να διακόψει μια ομιλία του Αρχιεπισκόπου Κύπρου στον ελληνικό ραδιοσταθμό, την ώρα που ο τελευταίος προέβαινε σε καταγγελίες για τα βασανιστήρια των Βρετανών στο νησί. Βέβαια, η ελληνική κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι αυτό έγινε κατά λάθος⁷⁸⁹. Γνωρίζοντας τις διαφωνίες ανάμεσα σε Μακάριο και ελληνική κυβέρνηση στο κυπριακό, η ΕΔΑ προσπάθησε να τις εκμεταλλευτεί. Η Αυγή έκανε λόγο για ύπαρξη διαφορών ανάμεσα σε Μακάριο και ελληνική κυβέρνηση, παρουσιάζοντας τον ηγέτη του κυπριακού αγώνα ως εμπόδιο στα σχέδια της ελληνικής κυβέρνησης για οριστική διευθέτηση του κυπριακού⁷⁹⁰. Ήταν προφανές ότι τέτοιες τοποθετήσεις από την ΕΔΑ αποσκοπούσαν στην υπόσκαψη της κυβέρνησης και των χειρισμών της στο κυπριακό, εκμεταλλευόμενη το κύρος του Μακαρίου.

Παρά τις κατά καιρούς διαβεβαιώσεις του Μακάριου για πλήρη σύμπνοια με τις ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης⁷⁹¹, η προπαγάνδα της ΕΔΑ για τριβές μεταξύ Μακάριου και κυβέρνησης δεν ήταν εξ ολοκλήρου ανυπόστατη. Οι σχέσεις του Μακάριου με τον Αβέρωφ δεν φαίνονταν να ήταν και οι καλύτερες, με τον πρώτο να αναφέρεται στις ιδιωτικές του συνομιλίες με υποτιμητικά λόγια για τον έλληνα υπουργό Εξωτερικών⁷⁹². Ανάμεσα στους

⁷⁸⁷Η Αυγή, Αθήνα 20 Ιουνίου 1957.

⁷⁸⁸TNA, FO 371/136218, «In this dispatch I have the honour to submit my annual review.....», 28/1/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁷⁸⁹TNA, FO 371/130139, «I am not altogether surprised that M. Spaak.....», 25/6/57. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁷⁹⁰Η Αυγή, Αθήνα 31 Μαΐου 1957.

⁷⁹¹Χαραυγή, Λευκωσία 11 Ιουλίου 1957 και Έθνος, Λευκωσία 10 Ιουλίου 1957.

⁷⁹²TNA, FCO 141/4221, «I have the honour to refer to my letters of the above reference resting with that of 22 May 1957.....» Aubrey προς βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών. Και TNA, FO 371/130014, «We have received conflicting accounts.....» 10/5/57. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

δύο άντρες υπήρχαν άλλωστε σημαντικές διαφορές: για παράδειγμα ο Αβέρωφ όχι μόνο δεν ήταν αντίθετος στην τουρκική ανάμειξη στο κυπριακό, αλλά βρετανικές πληροφορίες ανέφεραν ότι την ευνοούσε κιόλας⁷⁹³(σε αντίθεση με τα όσα δήλωνε στο δημόσιο του λόγο⁷⁹⁴). Από την άλλη, ο Μακάριος ήταν κατηγορηματικά αντίθετος σε μια ενδεχόμενη ελληνοτουρκική διευθέτηση του κυπριακού⁷⁹⁵. Από τις αρχές του 1957, ο νέος βρετανός πρέσβης στην Αθήνα, Sir Roger Allen, είχε και αυτός διαπιστώσει τις σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε κυβέρνηση και Μακάριο χαρακτηρίζοντας τη σχέση τους ως συμβιβασμό από αμοιβαίο συμφέρον, «*marriage of convenience*»⁷⁹⁶. Για την κυβέρνηση ο Μακάριος ήταν απαραίτητος, λόγω του γοήτρου του, στην προσπάθεια να γίνει αποδεκτή από το λαό ενδεχόμενη επίτευξη συμφωνίας στο κυπριακό. Ήξερε η ελληνική κυβέρνηση ότι χωρίς τη συγκατάθεση του Μακάριου καμιά λύση δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή. Ακόμη, η ελληνική κυβέρνηση πίστευε ότι Μακάριος θα μπορούσε να αποδειχθεί πολύ χρήσιμος ασκώντας κάποιου είδους έλεγχο στο Γρίβα⁷⁹⁷, ο οποίος για την ελληνική κυβέρνηση θεωρούνταν αστάθμητος παράγοντας και εν δυνάμει εμπόδιο για τη λύση. Από την άλλη, για τον Μακάριο η κυβέρνηση ήταν απαραίτητη εφ' όσον οι Βρετανοί αρνούνταν να διαπραγματευτούν μαζί του⁷⁹⁸. Επιπλέον, η ελληνική κυβέρνηση γινόταν ακόμη πιο απαραίτητη για το Μακάριο, από τη στιγμή που ο ίδιος δεν μπορούσε να συμμετάσχει σε διακυβερνητικές επαφές λόγω του ότι δεν εκπροσωπούσε κράτος⁷⁹⁹.

Ως μέρος του «*marriage of convenience*» και η ελληνική κυβέρνηση φρόντιζε με τη σειρά της να αποκρύπτει τις διαφωνίες στις σχέσεις της με τον Μακάριο. Η ελληνική κυβέρνηση διακήρυττε συνεχώς τη συναντίληψή της με τον Μακάριο

⁷⁹³ΤΝΑ, FO 371/130123 «The Greek Foreign Minister, MR. Averoff, asked to see me.....»27/2/57.

⁷⁹⁴Γεροζήσης (επιμ.) *ό.π.*, Τόμος Β', σ. 27.

⁷⁹⁵*Εθνος*, Λευκωσία 10 Ιουλίου 1957.

⁷⁹⁶ΤΝΑ, CO 926/924, «I was much interested by the Governor's letter of May 30.....», 18/6/57.

Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁷⁹⁷Βλάχος, «Μια φορά κι ένα καιρό.....», σ. 348-349.

⁷⁹⁸Crouzet, *ό.π.*, Τόμος Β', σ. 935.

⁷⁹⁹Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 5 «Υπάρχει η εντύπωση ότι ακολουθείται..».

και το καλό πνεύμα συνεργασίας μεταξύ των δύο πλευρών, έχοντας επίγνωση ότι αν τυχόν έβγαιναν προς τα έξω οι διαφορές της με το Μακάριο θα επωφελούνταν οι δυνάμεις της αντιπολίτευσης. Ενδεικτικό της σημασίας που προσέδιδε η κυβέρνηση στην καλή εικόνα των σχέσεων της με τον Μακάριο, ήταν η σπουδή του Αβέρωφ να αναλώσει σημαντικό μέρος από τις τοποθετήσεις του στη Βουλή των Ελλήνων, το Μάιο του '57, σε συζήτηση για κυπριακό, προκειμένου να πείσει την αντιπολίτευση και την κοινή γνώμη για την ανέφελη συνεργασία μεταξύ Μακάριου και κυβέρνησης⁸⁰⁰.

Πάντως, η ΕΔΑ δεν ήταν η μόνη η οποία προσδοκούσε να αποκομίσει οφέλη από την παρουσία του Μακάριου στην Αθήνα. Το μέλος της Εθναρχίας, Βίας Μαρκίδης, ευρισκόμενος στην Αθήνα κατά τις πρώτες μέρες της άφιξης του Μακάριου είχε ζήσει από πρώτο χέρι τις αντιδράσεις των πολιτικών κύκλων, τις οποίες κατέγραψε σε αρθρογραφία του στη λευκωσιάτικη εφημερίδα *Εθνος*. Ανάμεσα σε άλλα, σημείωνε τη σπουδή σύσσωμης της αντιπολίτευσης με σκοπό την εκμετάλλευση της παρουσίας του Μακάριου και της αποκόμισης μικροκομματικών οφελών⁸⁰¹. Συγκεκριμένα, έκανε λόγο για προσπάθεια της αντιπολίτευσης να εμφανιστεί ως η μόνη η οποία εκπροσωπούσε τις απόψεις του Μακάριου, θέλοντας έτσι να πλήξει το γόητρο της κυβέρνησης⁸⁰². Η αντιπολίτευση όμως φαίνεται να έκανε πολύ περισσότερα από το να χρησιμοποιεί τον Μακάριο ως υλικό στην αντιπολιτευτική της προπαγάνδα. Σύμφωνα με μαρτυρία του Νίκου Κρανιδιώτη, ενός εκ των στενότερων συνεργατών του Μακάριου εκείνη την περίοδο, ο Σοφοκλής Βενιζέλος είχε προτείνει στο Μακάριο να αναλάβει την ηγεσία του Κόμματος των Φιλελευθέρων και να διεκδικήσει την πρωθυπουργία⁸⁰³. Ο Μακάριος, φυσιολογικά, απέρριψε την πρόταση: ήταν αρκετά έξυπνος για να αντιληφθεί ότι τυχόν ανάμειξη στην πολιτική ζωή του τόπου θα είχε ως αποτέλεσμα τη

⁸⁰⁰ΤΝΑ, CO 926/924, «I was much interested by the Governor's letter of May 30....», 18/6/57.

Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁸⁰¹*Εθνος*, Λευκωσία 8 Μαΐου 1957.

⁸⁰²Στο ίδιο.

⁸⁰³Κρανιδιώτης, «Δύσκολα χρόνια...», σ. 278-280.

μείωση του κύρους του και κατά συνέπεια της επιρροής που ασκούσε⁸⁰⁴. Είναι για αυτό που σε ερώτηση του Παπανδρέου προς τον Μακάριο, κατά τη διάρκεια συνάντησής τους το Μάιο του 1957, γιατί δεν εκδήλωνε ανοικτά τις αντιρρήσεις του για τους χειρισμούς της κυβέρνησης, ο Μακάριος απάντησε ότι κάτι τέτοιο θα ήταν αχρείαστο και επιπόλαιο εκ μέρους του αφού θα εκλαμβάνονταν ως παρέμβαση στην πολιτική ζωή του τόπου⁸⁰⁵. Η απάντηση του Μακαρίου προσέθετε ακόμη ένα λόγο γιατί ο ίδιος προτιμούσε το «marriage of convenience» με την ελληνική κυβέρνηση από την ανοικτή σύγκρουση.

Οι Βρετανοί με τη σειρά τους φαίνεται να ήλπιζαν ότι η παρατεταμένη διαμονή του Μακαρίου στην Αθήνα, στο τέλος θα τον παρέσερνε στην ανάμειξη του με την πολιτική ζωή της χώρας. Με αυτό τον τρόπο οι Βρετανοί αποσκοπούσαν στην αποδυνάμωση του Μακαρίου έχοντας συνειδητοποιήσει ότι η ισχύς και το μέγεθος της επιρροής του Μακαρίου αποτελούσε το κύριο εμπόδιο στις προσπάθειες για λύση⁸⁰⁶. Για αυτό άλλωστε οι Βρετανοί είχαν, ήδη, προχωρήσει σε εκστρατεία δυσφήμισης του στην Κύπρο και φαίνεται να υπήρχαν σκέψεις για κάτι ανάλογο και στην Αθήνα, μετά την απελευθέρωσή του από τις Σεϋχέλλες⁸⁰⁷.

Ο Ηλιού, ο οποίος φαίνεται να γνώριζε για τις προσπάθειες προσέγγισης του Μακαρίου από την υπόλοιπη αντιπολίτευση -οι φήμες άλλωστε περί ανάμειξης του Μακαρίου στην πολιτική ζωή του τόπου συνόδευαν την άφιξή του στην Αθήνα⁸⁰⁸- ξεκαθάρισε σε κύριο άρθρο του στην *Αυγή* ότι η ΕΔΑ δεν θα προσεγγίσει τον Μακάριο για οποιοδήποτε άλλο σκοπό πέρα από το κυπριακό. Ο Ηλιού εξέφρασε ταυτόχρονα την ελπίδα ότι ο Μακάριος δεν θα

⁸⁰⁴Στο ίδιο, σ. 280.

⁸⁰⁵TNA, FCO 141/4221, «I have the honour to refer to my letters of the above reference resting with that of 7 May 1957.....», 14/5/57. Aubrey προς βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών.

⁸⁰⁶TNA, CO 926/924, «Archibishop Makarios has now been at large...», 17/5/57. Επιστολή Harding προς Υπουργείο Αποικιών. Και TNA, CO 926/924, «I was much interested by the Governor's letter of May 30....», 18/6/57. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁸⁰⁷TNA, CO 926/924 «I was much interested by the Governor's letter of May 30...», 18/6/57.

Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁸⁰⁸*Εθνος*, Λευκωσία 8 Μαΐου 1957.

αναμειγνυόταν στην πολιτική ζωή του τόπου, ματαιώνοντας τα σχέδια της κεντρώας αντιπολίτευσης για συνεργασία μαζί του⁸⁰⁹. Ευνόητα, η ΕΔΑ θεωρούσε ανεπιθύμητο ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Και αυτό γιατί θα ναυαγούσαν οριστικά τα σχέδιά της για σύμπηξη ενιαίου μετώπου με την υπόλοιπη αντιπολίτευση, θεωρώντας δεδομένο ότι ενδεχόμενη συνεργασία Μακάριου-αντιπολίτευσης αυτομάτως θα απέκλειε την ΕΔΑ. Η ΕΔΑ δεν είχε άδικο: θα ήταν μάλλον απίθανο ο Μακάριος, ο οποίος μέχρι τώρα αγνοούσε τις προτάσεις του ΑΚΕΛ για συνεργασία, να συνεργαζόταν με την ΕΔΑ. Ας μη ξεχνάμε ότι μια πιθανή συνεργασία του Μακάριου με την ΕΔΑ θα ισοδυναμούσε με πολιτική αυτοκτονία για τον εκπρόσωπο των Ελλήνων της Κύπρου, αν λάβει κανείς υπόψη το έντονο αντικομμουνιστικό κλίμα το οποίο επικρατούσε στη μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Παρά τις διακηρύξεις της ΕΔΑ περί μη προσέγγισης του Μακάριου για οποιαδήποτε άλλο σκοπό πέραν του κυπριακού, στις αρχές Αυγούστου 1957 αντιπροσωπεία στελεχών της ΕΔΑ επισκέφθηκε τον Μακάριο. Η επίσκεψη έγινε προκειμένου η ΕΔΑ να ενημερώσει το Μακάριο για τις διώξεις που υφίσταται η Αριστερά ζητώντας του να παρέμβει⁸¹⁰. Ο Μακάριος αν και δεν είχε καμιά πρόθεση να ικανοποιήσει το αίτημα της ΕΔΑ, αποδέχθηκε τη συνάντηση. Η χειρονομία αποδοχής της συνάντησης από τον Μακάριο ενίσχυε, χωρίς αμφιβολία, το γόητρο της ΕΔΑ. Κυρίως, ενίσχυσε την προσπάθεια κόμματος της Αριστεράς να εμφανίζεται ως κομμάτι του Έθνους και των αγώνων του και όχι ως εχθρός του κυπριακού αγώνα και των ηγετών του, όπως την παρουσίαζαν οι πολέμιοί της. Για τον Μακάριο, η αποδοχή συνάντησης με την αντιπροσωπεία της ΕΔΑ ήταν μάλλον μέρος της προσπάθειας αυτοπροβολής του σαν υπερκομματικού παράγοντα και ως εν δυνάμει πόλου συναίνεσης μεταξύ αντιπολίτευσης και κυβέρνησης για το καλό του κυπριακού. Επιπλέον, σύμφωνα με βρετανικές πληροφορίες, ο Μακάριος φαίνεται να είχε ως σκοπό την εργαλειοποίηση της αποδοχής της

⁸⁰⁹Η Αυγή, Αθήνα 17 Απριλίου 1957.

⁸¹⁰Η Αυγή, Αθήνα 3 Αυγούστου 1957.

Αριστεράς σε Κύπρο και Ελλάδα προς το πρόσωπό του, προκειμένου να εξασφαλίσει τη συναίνεση τους σε μια ενδεχόμενη λύση του κυπριακού⁸¹¹. Η πρόθεση εργαλειοποίησης της αποδοχής από την Αριστερά θα γινόταν πολύ πιο αντιληπτή κατά το επόμενο έτος- ιδιαίτερα όσον αφορά το ΑΚΕΛ. Αυτό, βέβαια, θα προκαλούσε τις ισχυρές διαφωνίες του Καραμανλή⁸¹². Ο τελευταίος θεωρούσε αδιανόητη έστω και μια ωφελιμιστικού τύπου συνεργασία με την ΕΔΑ και το ΑΚΕΛ⁸¹³.

Η υποχώρηση του κυπριακού στον πολιτικό λόγο της ΕΔΑ.

Ένα γεγονός χωρίς, άμεση τουλάχιστον, σχέση με το κυπριακό έρχεται να επιβεβαιώσει αυτό που φοβόταν η ΕΔΑ μετά το ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης και την απελευθέρωση Μακάριου: τη δρομολόγηση μιας συμβιβαστικής λύσης στο κυπριακό. Στις αρχές Μαΐου η ελληνική κυβέρνηση ανακοινώνει την είσοδο της χώρας στο Δόγμα Eisenhower. Μετά από αυτή την εξέλιξη η ΕΔΑ οδηγείται στη συνειδητοποίηση της δραματικής μείωσης των προσδοκιών της για ένταξη ή προσανατολισμό της χώρας προς το στρατόπεδο της ουδετερότητας⁸¹⁴, ενώ την ίδια ώρα διατυπώνει τη βεβαιότητά της περί επικείμενης νατοϊκής λύσης στο κυπριακό⁸¹⁵. Την ίδια περίπου περίοδο πληθαίνουν τα δημοσιεύματα στον ελληνικό Τύπο για πρόθεση των ΗΠΑ να εγκαταστήσουν πυρηνικά όπλα στην Ελλάδα. Αργότερα, στα τέλη του 1957, οι ΗΠΑ πήραν την απόφαση για εξοπλισμό των χωρών-μελών του NATO με πυρηνικά όπλα⁸¹⁶.

⁸¹¹TNA, FCO 141/4222, «Relations between Karamanlis and Makarios», 19/12/58. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς βρετανική διοίκηση στην Κύπρο.

⁸¹²Στο ίδιο.

⁸¹³Στο ίδιο.

⁸¹⁴TNA, FO 371/130014, «I attach a copy of the communiqué as broadcast over Athens Radio...», 7/5/57. Goodall προς (;)

⁸¹⁵Η Αυγή, Αθήνα 9 Μαΐου 1957.

⁸¹⁶Λυκούργος Κουρκουβέλας, *Η Ελλάδα και ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, Αθήνα 2011, σ. 97 και 181 και Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα 2002, σ. 146-147.

Οι πιο πάνω εξελίξεις σε συνδυασμό με την παράλληλη περίοδο ύφεσης στο κυπριακό, μετά και την παύση των εχθροπραξιών από την ΕΟΚΑ⁸¹⁷, οδήγησε στη σταδιακή υποχώρηση του κυπριακού από την κυρίαρχη ιεραρχικά θέση την οποία κατείχε στον πολιτικό λόγο της ΕΔΑ. Από τα μέσα του 1957 μέχρι το 1959 η προσπάθεια αποτροπής του ενδεχόμενου εγκατάστασης πυρηνικών όπλων στη χώρα θα αποτελούσε το νέο κυρίαρχο στοιχείο της ρητορικής της ΕΔΑ, σε αντικατάσταση του κυπριακού. Κατά κάποιο τρόπο για την ΕΔΑ το θέμα των πυρηνικών όπλων έγινε, πλέον, το νέο κυπριακό· ένας δηλαδή παράγοντας, που όπως και το κυπριακό, όξυνε το αντικυβερνητικό κλίμα και κινητοποιούσε το λαό εις βάρος της «αμερικανοποίησης» της χώρας.

Είναι γεγονός ότι ο βαθμός κινητοποίησης της κοινής γνώμης γύρω από την αποτροπή της εγκατάστασης πυρηνικών όπλων στη χώρα προσομοίαζε, ως ένα βαθμό, με αυτόν του κυπριακού στα προηγούμενα χρόνια: το ΔΚΕΛ, το Κόμμα των Προοδευτικών, τοπικά σύνολα, οργανώσεις, εφημερίδες (όπως η *Ελευθερία*, ακόμη και η φιλοκυβερνητική *Καθημερινή*), εξέφρασαν την αντίθεσή τους στην εγκατάσταση πυρηνικών όπλων⁸¹⁸. Σε αντίθεση με το 1953 όταν η ΕΔΑ ήταν η μόνη πολιτική δύναμη η οποία εναντιώθηκε στην εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων των ΗΠΑ σε ελληνικό έδαφος, η ΕΔΑ αποτελούσε -αυτή τη φορά- μέρος μιας σημαντικής μερίδας του ελληνικού λαού στον αγώνα κατά της εγκατάστασης πυρηνικών όπλων. Το υπόβαθρο της αντιθετικής εικόνας του 1953 με το 1957, ήταν αναμφίβολα το κυπριακό. Το κυπριακό ζήτημα ως αιτία για την «παραγωγή» μεγάλων ποσοτήτων αντιαμερικανισμού έθεσε τις βάσεις για το σχηματισμό ενός διευρυσμένου αντιπυρηνικού μετώπου και ανυπακοής στην αμερικάνικη επιθυμία για πυρηνικό εξοπλισμό της χώρας. Για αυτό και η ΕΔΑ προκειμένου να μεγιστοποιήσει την απήχηση της αντιπυρηνικής της εκστρατείας φρόντιζε να

⁸¹⁷Μετά την εκχειρία Μαρτίου 1957, η ΕΟΚΑ επανάρχισε τη δράση της στις αρχές του 1958.

⁸¹⁸ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 256.2, «Εκδήλωσις κατά των Βάσεων εκτοξεύσεως πυραύλων στην Ελλάδα (ενδεικτικός κατάλογος μέχρι 31-1-58), ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 477, «Αντιδράσεις.....» και Κουρκουβέλας, «Η Ελλάδα και το ζήτημα.....», σ. 191-196.

συναρτά τις τύχες του κυπριακού με την εκστρατεία κατά των πυρηνικών όπλων:

Αν η Ελλάδα συρθεί στη νέα «συμμαχία» θα της επιβληθεί να δεχθεί στα εδάφη της υδρογονικά όπλα και τηλεκατευθυνόμενα βλήματα, θα υπογράψει στην ουσία την πράξη εκμηδενίσεώς της. Παραπέρα, θα υποχρεωθεί η κυβέρνηση, κάτω από την πίεση των Αμερικανών και άλλων ιμπεριαλιστών να θυσιάσει την κυπριακή ελευθερία χάριν της ενότητας του «ελεύθερου κόσμου»⁸¹⁹.

Το κυπριακό μπορεί να ήταν μεν σε ύφεση, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι δεν εξακολουθούσε να διατηρεί την επιρροή του. Είναι γεγονός ότι το άλυτο κυπριακό πρόβλημα και η συνεπαγόμενη διατήρηση των υψηλών επιπέδων αντιαμερικανισμού, απέτρεπαν τον Καραμανλή από το να ικανοποιήσει το αίτημα των Αμερικανών για εγκατάσταση πυρηνικών όπλων. Ο Έλληνας πρωθυπουργός προσπαθούσε, άλλωστε, να μη δίνει την εικόνα ενός ηγέτη πιστά αφοσιωμένου στο ΝΑΤΟ⁸²⁰. Μόνο τυχαίο δεν είναι ότι οι πρώτες πυρηνικές κεφαλές εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μετά τη λύση του κυπριακού, τον Δεκέμβριο του 1960⁸²¹.

Ο αντίκτυπος της υπόσχεσης στο Brighton.

Το φθινόπωρο του '57 μια απόφαση του Εργατικού κόμματος στη Βρετανία απασχόλησε το δημόσιο διάλογο για το κυπριακό. Συγκεκριμένα, στις 4 Οκτωβρίου 1957 κατά τη διάρκεια Συνεδρίου στο Brighton το Εργατικό Κόμμα πήρε την απόφαση να αναγνωρίσει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης για τους Κύπριους. Παράλληλα, οι Εργατικοί έδωσαν την υπόσχεση πως θα προσπαθήσουν να εφαρμόσουν την απόφαση για αυτοδιάθεση σε περίπτωση

⁸¹⁹Η Αυγή, Αθήνα 17 Νοεμβρίου 1957.

⁸²⁰Stelios Zachariou, «The road to the Garrison state: An overview of Greek-American Relations during the Eisenhower and Kennedy Administrations (1952-1963)» στο Modern Greek Studies Yearbook, Vol. 14/15 (1998/1999), σ. 252.

⁸²¹Στεφανίδης, «Ασύμμετροι Εταίροι...», σ. 187.

που επικρατούσαν στις επόμενες εκλογές⁸²². Δεν ήταν η πρώτη φορά που το Εργατικό Κόμμα και τα μέλη του εκφράστηκαν με συμπάθεια υπέρ της αυτοδιάθεσης της Κύπρου⁸²³: στο ετήσιο συνέδριο των Εργατικών στο Scarborough, το 1954, το κόμμα είχε ταχθεί ενάντια στην πολιτική του «ουδέποτε» την οποία ακολουθούσε η κυβέρνηση των Συντηρητικών στο κυπριακό⁸²⁴. Ακόμη, στο συνέδριο του Εργατικού Κόμματος τον επόμενο χρόνο εγκρίθηκε ψήφισμα υπέρ της αυτοδιάθεσης της Κύπρου⁸²⁵.

Η απόφαση του Brighton, όπως ήταν φυσικό, προκάλεσε γενικό ενθουσιασμό. Το κόμμα των Φιλελευθέρων, το ΔΚΕΛ και η ΕΠΕΚ, αλλά και οργανώσεις στη χώρα, χαιρέτησαν με ικανοποίηση την απόφαση⁸²⁶. Το ίδιο έπραξε και ο Μακάριος⁸²⁷, ο Μητροπολίτης Κυρηνείας⁸²⁸ και ο Τύπος σε Κύπρο και Ελλάδα⁸²⁹. Στην άκρατη αισιοδοξία συνέτεινε η πίστη ότι η νίκη των Εργατικών στις επόμενες εκλογές-λόγω του φιάσκου της κυβέρνησης των Συντηρητικών στο Σουέζ- θεωρούνταν κάτι παραπάνω από βέβαιη⁸³⁰. Η *Καθημερινή*, ενδεικτικό του ενθουσιασμού της, μνημόνευσε την απόφαση ως «ίσως το θετικότερο επίτευγμα υπέρ της μεγάλης αυτής υποθέσεως αφ' ης εποχής το Κυπριακόν ήλθεν εις το προσκήνιον του διεθνούς ενδιαφέροντος»⁸³¹. Ο γενικός ενθουσιασμός ο οποίος επικράτησε συντείνει στη διαπίστωση ότι η υπόσχεση των Εργατικών στο Brighton υπήρξε η τελευταία αναλαμπή του «επτανησιακού προηγούμενου», όπως είναι γνωστό στην ιστορική

⁸²²Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 954.

⁸²³Achilles C. Emilianides, «The Cyprus Question before the house of Commons: 1954-1955» στο Michalis Kontos, Sozos-Christos Theodoulou, Nikos Panayiotides and Haralambos Alexandrou (ed.) *Great Power Politics in Cyprus: Foreign Interventions and domestic perceptions*, Newcastle 2014, σ. 11-31.

⁸²⁴Mayes, «Cyprus...», σ. 193.

⁸²⁵*Εθνος*, Λευκωσία 12 Οκτωβρίου 1955.

⁸²⁶*Ελευθερία*, Αθήνα 8 Οκτωβρίου 1956 και *Η Καθημερινή*, Αθήνα 6 Οκτωβρίου 1957.

⁸²⁷*Ελευθερία*, Λευκωσία 19 Οκτωβρίου 1957.

⁸²⁸ Στο ίδιο.

⁸²⁹Βλ. ενδεικτικά: *Ελευθερία*, Αθήνα 8 Οκτωβρίου 1957, *Αλήθεια*, Λεμεσός 7 Οκτωβρίου 1957, *Εθνος*, Λευκωσία 5 Οκτωβρίου 1957.

⁸³⁰Mayes, «Cyprus.....», σ. 195.

⁸³¹*Η Καθημερινή*, Αθήνα 6 Οκτωβρίου 1956.

βιβλιογραφία⁸³². Η αντίδραση της κυβέρνησης φαίνεται ότι ήταν λιγότερο ενθουσιώδης. Αν και πίστευαν στην ελληνική κυβέρνηση ότι η υπόθεση της Κύπρου θα εξυπηρετούνταν πολύ περισσότερο με τους Εργατικούς στην εξουσία⁸³³, επικρατούσε μεγάλη δυσπιστία για το αν οι Εργατικοί θα τηρούσαν την υπόσχεσή τους όταν θα αποκτούσαν την εξουσία⁸³⁴. Δεν θα ήταν η πρώτη φορά άλλωστε που οι Εργατικοί θα απογοήτευαν τις ελπίδες των Ελλήνων για αυτοδιάθεση. Την επαύριον του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Έλληνες της Κύπρου είχαν επενδύσει τις ελπίδες τους στην κυβέρνηση των Εργατικών του Clement Attlee για παραχώρηση αυτοδιάθεσης. Αντ' αυτού, η κυβέρνηση Attlee συνέχισε την πολιτική των Συντηρητικών και της υπεράσπισης των αυτοκρατορικών συμφερόντων⁸³⁵. Δεν ήταν μόνο η ελληνική κυβέρνηση επιφυλακτική. Την άποψη ότι η απόφαση των Εργατικών στο Brighton προορίζονταν περισσότερο για σκοπούς εσωτερικής κατανάλωσης εξέφρασε ο Christopher Woodhouse, πολύ καλός γνώστης της ελληνικής πραγματικότητας, λόγω και της ανάμειξής του στο κίνημα της ελληνικής Αντίστασης. Σε ομιλία-παρέμβαση στο Ραδιοφωνικό Σταθμό του Λονδίνου ο Woodhouse επιχείρησε να κατευνάσει τον ενθουσιασμό των Ελλήνων. Προειδοποίησε ότι η πλειοψηφία των Εργατικών και των Συντηρητικών δεν είχαν ουσιαστικές διαφορές ως προς την πολιτική τους στο κυπριακό και θεώρησε απίθανο αν ανέβαινε στην εξουσία το Εργατικό Κόμμα να προχωρήσει στην εκπλήρωση της υπόσχεσης που είχε δώσει στο Brighton. Ακόμη, επισήμανε στους Έλληνες ότι οι Εργατικοί αλλιώς συμπεριφέρονται

⁸³²«Επτανησιακό προηγούμενο» ονομάστηκε η ακλόνητη πεποίθηση των ηγητόρων του ενωτικού αγώνα ότι οι Βρετανοί, όπως παλαιότερα παραχώρησαν τα Επτάνησα στην Ελλάδα, θα παραχωρούσαν και την Κύπρο στη μητέρα πατρίδα. Γιώργος Γεωργιάδης, «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος» στο Ιωάννης Θεοχαρίδης (επιμ.) *Κύπρος. Το Πολιτιστικό της Πρόσωπο Δια Μέσων των Αιώνων*, Λευκωσία 2003, σ. 164-165.

⁸³³ΠΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα ,φ. 55/2/6/1, «Συνομιλία του Υπουργού των Εξωτερικών Κου Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα μετά του εν Αθήναις Πρεσβευτού των Η.Π.Α. Κου Αλλεν-Παρασκευή 12 Απριλίου 1957», 13/4/57 και Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 3, «Εκ τηλεγραφημάτων κ. Βλάχου.....», 23/2/57.

⁸³⁴ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα , φ. 57/2/2/1, «Φίλε κ. Υπουργέ.....» 27/2/58. Επιστολή Γιώργου Σεφεριάδη σε Αβέρωφ. Και Δημήτρης Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, Αθήνα 1977, σ. 57-58.

⁸³⁵Αργυρίου, «Το εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων.....», σ. 243-244.

ως αντιπολίτευση και αλλιώς ως κυβέρνηση στο κυπριακό, υπενθυμίζοντας την κατηγορηματική άρνηση της Εργατικής κυβέρνησης μετά το δημοψήφισμα του 1950 να συζητήσει την οποιαδήποτε αλλαγή του καθεστώτος στην Κύπρο⁸³⁶. Ο ίδιος ο Woodhouse, παρά το διαπρύσιο φιλελληνισμό που τον διέκρινε, δέχθηκε εντονότατη κριτική από το αθηναϊκό ραδιόφωνο για την απρονοησία του να διασαλεύσει την ατμόσφαιρα ενθουσιασμού στην Ελλάδα με τις απόψεις του⁸³⁷.

Στην επίμαχη ομιλία πέρα από τη διάψευση των ελπίδων, ο Woodhouse φρόντισε να υπογραμμίσει ότι η απόφαση του Brighton προβλημάτισε ιδιαίτερα την κυβέρνηση των Συντηρητικών η οποία φοβόταν επηρεασμό των διαπραγματεύσεων. Είναι γεγονός ότι η μεγαλύτερη ανησυχία των Βρετανών ήταν ο φόβος εκμετάλλευσης του Brighton από την ελληνική αντιπολίτευση, ως μέσο άσκησης πίεσης στην κυβέρνηση⁸³⁸. Οι Βρετανοί δεν έπεσαν έξω στις προβλέψεις τους, καθότι η αντιπολίτευση δεν άφησε την ευκαιρία ανεκμετάλλευτη.

Από την πλευρά της αντιπολίτευσης, ο Παπανδρέου θριαμβολόγησε για τη στάση των Εργατικών την οποία εξέλαβε ως επιβράβευση της επιμονής του κόμματος του σε λύση αυτοδιάθεσης. Προειδοποίησε την ελληνική κυβέρνηση ότι δεν θα ανεχόταν στο μέλλον στήριξη προτάσεων ανάλογη με αυτή του Menon, και γενικότερα δεν θα ανεχόταν καμιά υποχώρηση από το στόχο της αυτοδιάθεσης. Δεν μπορεί, δήλωνε ο Παπανδρέου, το Εργατικό Κόμμα της Βρετανίας να δεσμεύεται υπέρ της αυτοδιάθεσης και η ελληνική κυβέρνηση να αποδέχεται οτιδήποτε λιγότερο από αυτή⁸³⁹. Είναι αλήθεια ότι ο Παπανδρέου προσέδωσε στην απόφαση των Εργατικών πολύ μεγαλύτερη σημασία, από όση πιθανότατα της αναλογούσε, θέλοντας να φέρει σε δύσκολη θέση την κυβέρνηση. Ο ενθουσιασμός του Παπανδρέου από τις

⁸³⁶Το ΒΗΜΑ, Αθήνα 9 Οκτωβρίου 1957.

⁸³⁷Crawshaw, *ο.π.*, σ. 261.

⁸³⁸ΤΝΑ, FCO 141/3964, «I saw the Greek ambassador here....», 11/10/57. Βρετανική πρεσβεία στην Αγκυρα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁸³⁹Γεροζήσης(επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 144-150.

εξελίξεις στο Brighton τον έφερε μέχρι το σημείο να δηλώσει ότι δεν υπήρχε πλέον λόγος το κόμμα του να διεκδικήσει οτιδήποτε άλλο στο κυπριακό· το μόνο που είχε να κάνει είναι να περιμένει την ημέρα που θα ανεβούν στην εξουσία οι Εργατικοί. Φαινόταν απόλυτα βέβαιος για την υλοποίηση της υπόσχεσης που είχαν δώσει οι Εργατικοί⁸⁴⁰. Η βεβαιότητα του Παπανδρέου έμοιαζε ασυνήθιστα αφελής. Ιδιαίτερα αν σκεφτεί κανείς ότι ακόμη και βουλευτές του Εργατικού Κόμματος σχολίαζαν αρνητικά τοποθετήσεις, όπως αυτή του Παπανδρέου, περί παγοποίησης των διεργασιών λύσης του κυπριακού και τήρησης στάσης παθητικής αναμονής μέχρι την άνοδο του κόμματός τους στην εξουσία⁸⁴¹. Είναι δυνατόν ο Παπανδρέου να ήταν τόσο αφελής; την ώρα, μάλιστα, που ο ίδιος ως μέλος των κυβερνήσεων 1950-1952 είχε γνωρίσει από πρώτο χέρι την αποδοκιμασία της κυβέρνησης των Εργατικών στο αίτημα των Κυπρίων για αυτοδιάθεση; Πιθανότατα, ο Παπανδρέου γνώριζε ότι δεν είχε κανένα πραγματικό αντίκρισμα η απόφαση του Brighton.

Υπάρχουν άλλωστε σοβαρές ενδείξεις ότι η ρητορική του Κόμματος των Φιλελευθέρων για την απόφαση στο Brighton φαίνεται να ήταν περισσότερο - όπως και η ίδια η απόφαση των Εργατικών- προορισμένη για αντιπολιτευτικούς σκοπούς: την ώρα που το Κόμμα των Φιλελευθέρων πλειοδοτούσε, με αφορμή την απόφαση των Εργατικών, υπέρ της αυτοδιάθεσης-Ένωσης, ο έτερος ηγέτης του Κόμματος των Φιλελευθέρων, Βενιζέλος, είχε ήδη ταχθεί -στις ιδιωτικές του συνομιλίες- υπέρ της λύσης ανεξαρτησίας ως μόνιμο καθεστώς λύσης. Ο Βενιζέλος έλεγε χαρακτηριστικά κατά τις επαφές του με την αμερικάνικη πρεσβεία, ότι η Ένωση δεν ήταν αναγκαία αφού η ανεξάρτητη Κύπρος θα ήταν μια «δεύτερη Ελλάς»⁸⁴². Όπως γίνεται κατανοητό οι απόψεις του Βενιζέλου περί ανεξαρτησίας προορίζονταν

⁸⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 148.

⁸⁴¹ ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 54/1/39/1, «Ως προφορικός είχαν προαναγγείλει Υμετέραν Εξοχότητα...», 19/11/57. Σεφεριάδης προς Αβέρωφ.

⁸⁴² ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 55/2/6/1, «Συνομιλία του Υπουργού των Εξωτερικών Κου Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα μετά του εν Αθήναις Πρεσβευτού των Η.Π.Α. Κου Άλλεν-Παρασκευή 12 Απριλίου 1957», 13/4/57.

αποκλειστικά για τις ιδιωτικές του συνομιλίες. Δεν είχε άδικο ο Μακάριος, γνωρίζοντας και τις απόψεις του Αβέρωφ περί ανεξαρτησίας, όταν έλεγε εκείνη την περίοδο πως κυβέρνηση και αντιπολίτευση (πλην της ΕΔΑ) δεν είχαν ουσιαστικές διαφορές στο κυπριακό, παρά τις αντίθετες ενδείξεις⁸⁴³.

Πάντως, η εξύψωση της απόφασης του Brighton από το Κόμμα των Φιλελευθέρων σε καθοριστικό γεγονός στην εξέλιξη του κυπριακού δεν εξυπηρετούσε μόνο τα αντιπολιτευτικά κίνητρα του κεντρικού κόμματος. Παράλληλα, εξυπηρετούσε την ευκαιρία να υπερκεράσει –σε μια από τις σπάνιες φορές στην υπό μελέτη δεκαετία– το λόγο της Αριστεράς στο κυπριακό. Ήταν πολύ εύκολο για το Κόμμα των Φιλελευθέρων να πλειοδοτήσει υπέρ της απόφασης των Εργατικών για ένα απλό λόγο: η απόφαση υπέρ της αυτοδιάθεσης δεν προερχόταν από την ΕΣΣΔ ή από τον αντιαποικιακό κόσμο, αλλά από μια «σύμμαχο» χώρα. Επιπλέον, η υπόσχεση αυτοδιάθεσης του Brighton έμοιαζε σαν αναδρομική δικαίωση για τους δύο ηγέτες του Κόμματος των Φιλελευθέρων: από το 1954 και έπειτα, Παπανδρέου και Βενιζέλος δεν έπαψαν να υποστηρίζουν ότι η Βρετανία παραμένει μια «φίλη» χώρα και πως οι αποφάσεις της κυβέρνησης των Συντηρητικών δεν αντικατόπτριζαν τα αισθήματα της υπόλοιπης Βρετανίας για το κυπριακό⁸⁴⁴.

Η ΕΔΑ δεν έδωσε ιδιαίτερα έμφαση στην απόφαση του Brighton. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ σχεδόν όλος ο Τύπος της χώρας είχε ως πρωτοσέλιδη αναφορά την υπόσχεση αυτοδιάθεσης των Εργατικών, η *Αυγή* υποβάθμισε το γεγονός. Το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ προτίμησε να δώσει όλη της την προσοχή στην εκτόξευση του πρώτου τεχνητού δορυφόρου (Sputnik) στο διάστημα από την ΕΣΣΔ, η οποία έγινε την ίδια μέρα με την απόφαση του συνεδρίου στο Brighton⁸⁴⁵.

Είκοσι μέρες μετά την πολυσυζητημένη απόφαση των Εργατικών, ο Πασαλίδης, από το βήμα της Βουλής, αρχικά χαιρέτισε, έστω και με τυπικό

⁸⁴³Εθνος, Λευκωσία 9 Μαΐου 1957.

⁸⁴⁴Γεροζήσης (επιμ.) ο.π., Τόμος Α', σ.148.

⁸⁴⁵Βλ. ενδεικτικά: Η *Αυγή*, Αθήνα 5,6 και 8 Οκτωβρίου 1956.

τόνο, τις εξελίξεις στο Brighton. Παρόλα αυτά, στη συνέχεια του λόγου του ο Πασαλίδης έσπευσε να υποβαθμίσει την απόφαση των Εργατικών αναδεικνύοντας με υψηλή δόση πραγματισμού, κάτι που δεν επεδείκνυαν και τόσο συχνά στις αναφορές τους για το κυπριακό τα στελέχη της ΕΔΑ, την υπερτίμηση της υπόσχεσης των Εργατικών:

Αλλά θα σας ειπώ, διότι είμαι ειλικρινής, ότι όλοι όταν είναι εις την αντιπολίτευσιν πολλά υπόσχονται και εδώ όταν είσασθε εις την αντιπολίτευσιν πολλά υποσχόσαστε, όταν όμως έρχονται εις την εξουσία αλλάζουν τα πράγματα. Δεν ξέρω τι θα γίνει εις το μέλλον, αλλά εκ παραδόσεως γνωρίζουμεν εμείς ότι εις την εξωτερικήν πολιτικήν τα δύο Κόμματα της Αγγλίας, σχεδόν έχουν μίαν ενιαίαν πολιτικήν⁸⁴⁶.

Βέβαια, αν η απόφαση προερχόταν από τις χώρες ανατολικά του παραπετάσματος είναι αμφίβολο αν ο Πασαλίδης υποτιμούσε την αξία της. Όπως και σε άλλες φάσεις του κυπριακού, το ουσιώδες για την ΕΔΑ δεν ήταν το περιεχόμενο της οποιασδήποτε απόφασης για το κυπριακό αλλά ποιος την έπαιρνε (την απόφαση). Για την ΕΔΑ δεν θα μπορούσε, ποτέ, η υπόσχεση των Εργατικών να αποτελέσει κύριο επιχείρημα της ελληνικής αντιπροσωπείας στην επικείμενη συζήτηση του κυπριακού στον ΟΗΕ, όπως υποστήριζε η υπόλοιπη αντιπολίτευση⁸⁴⁷. Και αυτό γιατί το κυπριακό ως αντιαποικιακό πρόβλημα, κατά τη θεώρηση της ΕΔΑ, θα ήταν αντιφατικό να εξαρτήσει την υπόθεση αυτοδιάθεσης στη βάση της απόφασης ενός κόμματος το οποίο, παρά τις διακηρύξεις του, υπήρξε συνεχιστής της βρετανικής αποικιακής πολιτικής. Η μόνη επωφελής τακτική για το κυπριακό στον ΟΗΕ ήταν, κατά την ΕΔΑ, η προσέγγιση των αραβικών χωρών⁸⁴⁸.

Το Κόμμα των Φιλελευθέρων και η ΕΔΑ επένδυαν, ασφαλώς, τη ρητορική τους σε πολιτικές οι οποίες δεν είχαν και ιδιαίτερα ευοίωνες προοπτικές. Οι

⁸⁴⁶Γεροζήσης (επιμ.), *ό.π. Τόμος Β΄*, σ. 157.

⁸⁴⁷Στο ίδιο, σ. 149.

⁸⁴⁸*Η Αυγή*, Αθήνα 13 Οκτωβρίου 1957.

Εργατικοί, όπως διαβεβαίωναν και οι βουλευτές του κόμματος λίγο μετά την απόφαση του Brighton⁸⁴⁹, ήταν απίθανο να υλοποιήσουν την υπόσχεση αυτοδιάθεσης. Από την άλλη, οι ψήφοι του αραβικού κόσμου στον ΟΗΕ ήταν επίσης απίθανο να εξασφαλίσουν την αναγκαία πλειοψηφία των 2/3 των ψήφων στη Γενική Συνέλευση ενόσω οι ΗΠΑ ήταν ενάντια σε ένα ψήφισμα αυτοδιάθεσης. Ο ρεαλισμός όμως, όπως και άλλες φορές, δεν ήταν στις προτεραιότητες της αντιπολίτευσης.

Αξίζει να συμπεριληφθεί στην εξέταση της απήχησης του συνεδρίου των Εργατικών και η άποψη ενός ιστορικού μέλους της Εθναρχίας. Το μέλος του Γραφείου της Εθναρχίας στην Αθήνα, Νικόλαος Λανίτης, ευρισκόμενος στην όγδοη δεκαετία της ζωής του και έχοντας ζήσει και πρωταγωνιστήσει σε ένα μεγάλο μέρος της διαδρομής του ενωτικού ζητήματος, προειδοποίησε με άρθρο του στο ΒΗΜΑ ότι οι αποφάσεις των Εργατικών δεν είναι για να λαμβάνονται υπόψη⁸⁵⁰. Είχε ο ίδιος εμπειρική γνώση για αυτό⁸⁵¹. Καθοδηγούμενος από το παρελθόν, ο Λανίτης παρότρυνε τον πολιτικό κόσμο της χώρας αντί της ευπιστίας στις βρετανικές υποσχέσεις να ακολουθήσει το δρόμο της αλληλεγγύης προς τον αραβικό κόσμο ως καταλληλότερος για την υπόθεση της αυτοδιάθεσης. Τέτοιες τοποθετήσεις σαν του Λανίτη, ήταν ανησυχητικά σημάδια για τους Βρετανούς. Οι τελευταίοι είχαν διαπιστώσει την – πολιτικά παράταιρη- κοινή ρητορική ορισμένων μελών της Εθναρχίας, και κυρίως του αδιάλλακτου στο ενωτικό ζήτημα και βαθιά αντικομμουνιστικού

⁸⁴⁹Mayes, «Cyprus and.....», σ. 196.

⁸⁵⁰Το ΒΗΜΑ, Αθήνα 10 Μαΐου 1957.

⁸⁵¹Το 1924 ο Λανίτης είχε απευθυνθεί στον Πρωθυπουργό της κυβέρνησης των Εργατικών, Ramsay MacDonald, ζητώντας του να υλοποιήσει την υπόσχεση αυτοδιάθεσης για την Κύπρο που είχε δώσει το 1919, ως αντιπολίτευση τότε, κατά το συνέδριο των σοσιαλιστικών κομμάτων στη Βέρνη. Ως απάντηση εισέπραξε την άρνηση του Εργατικού πρωθυπουργού, ο οποίος αρνήθηκε ακόμη και να συζητήσει ένα τέτοιο ζήτημα. Για την υπόσχεση του 1919 βλ. G.S. Georghallides, *A political and administrative history of Cyprus 1918-1926. With a survey of the foundations of British rule*, Nicosia 1979, σ. 152.

κυρηναϊκού κύκλου (στον οποίο οι Βρετανοί κατέτασαν και το Λανίτη⁸⁵²), με την ΕΔΑ⁸⁵³.

Οι απόψεις του Λανίτη ή του Woodhouse, ήταν, παρόλα αυτά, η εξαίρεση στο γενικότερο ενθουσιασμό που προκάλεσε η απόφαση στο Brighton. Η κυβέρνηση είχε κάθε δικαίωμα να ανησυχεί: η γενικότερη έξαψη γύρω από το στόχο της αυτοδιάθεσης αύξανε την πίεση και δυσκόλευε τους χειρισμούς στο κυπριακό. Ακόμη χειρότερα για την ελληνική κυβέρνηση, οι θέσεις της Τουρκίας υπέρ της διχοτόμησης είχαν σκληρύνει ακόμη περισσότερο ως αντίδραση στην απόφαση του συνεδρίου των Εργατικών⁸⁵⁴. Ο Αβέρωφ διαπιστώνοντας τις αντιδράσεις των Τούρκων προειδοποίησε πως η αποστολή της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ γινόταν πλέον ακόμη πιο δύσκολη⁸⁵⁵. Την ίδια ώρα, ο Έλληνας πρέσβης στην Τουρκία εκείνη την περίοδο, Γεώργιος Πεσμαζόγλου, θορυβημένος εξίσου από τον αντίκτυπο του συνεδρίου των Εργατικών, πήγε την ανησυχία του ένα βήμα παραπέρα. Σε συνομιλίες του με το βρετανό πρέσβη στην Τουρκία, Michael Stewart, δήλωσε, οδηγούμενος από υπερβάλλοντα ζήλο για την ανάγκη αναθέρμανσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων, ανήσυχος ακόμη και για την έστω ακραία πιθανότητα οι Εργατικοί ανεβαίνοντας στην εξουσία να εκπληρώσουν την υπόσχεση αυτοδιάθεσης. Ο Πεσμαζόγλου θεωρούσε μια τέτοια εξέλιξη ανεπιθύμητη, αναλογιζόμενος την ανεπανόρθωτη ζημιά που θα προκαλούσε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις το βρετανικό «δώρο» της αυτοδιάθεσης⁸⁵⁶.

⁸⁵²TNA, FCO 141/4221, «I have the honour to refer to my letters of the above reference resting with that of 7 June 1957», 10/6/57. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς βρετανική διοίκηση στην Κύπρο.

⁸⁵³TNA, FO 371/130053, «Please refer to our letter (2231/21)...», 8/11/57. Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁸⁵⁴Mayes, «Cyprus and.....», σ. 195-196.

⁸⁵⁵ΙΚΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φ. 25^A 000371, «Μολονότι εντός ολίγων ημερών θα ευρίσκομαι εις Αθήνας.....».

⁸⁵⁶TNA, FCO 141/3964, «I saw the Greek ambassador here.....», 11/10/57. Βρετανική πρεσβεία στην Αγκυρα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

Η προσφυγή Δεκεμβρίου 1957. Η νέα «ήττα» της ΕΔΑ.

Στις 13 Δεκεμβρίου, λίγο μετά τα μεσάνυκτα, σε μια περίοδο όπου διεξάγονταν οι τελικές συζητήσεις για το κυπριακό στον ΟΗΕ, εξερράγησαν βόμβες στην αμερικανική αεροπορική βάση του Ελληνικού και στη βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών στο κέντρο των Αθηνών. Με ανακοίνωσή της στην *Αυγή* (δημοσιεύθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 1957), η ΕΔΑ φοβούμενη στοχοποίησή της έσπευσε να κάνει λόγο για προβοκάτσια από «πράκτορες» της Δύσης. Θεώρησε ότι η ενέργεια είχε ως σκοπό την ανατροπή του αντιδυτικού κλίματος το οποίο επικρατούσε στην Ελλάδα (μέσω της θυματοποίησης των Αμερικανών)⁸⁵⁷. Αν αυτό επιτυγχανόταν (η άμβλυνση δηλαδή του αντιδυτικού κλίματος), σημείωνε η ΕΔΑ, θα οδηγούσε το κυπριακό σε «ενταφιασμό». Ήταν φανερό ότι οι οίκονομοι για την ΕΔΑ ενόψει της ψηφοφορίας στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ δεν ήταν και οι καλύτεροι.

Στις 14 Δεκεμβρίου, με 31 ψήφους υπέρ, 23 εναντίον και 24 αποχές, το σχέδιο της ελληνικής αντιπροσωπείας για διαπραγματεύσεις με στόχο την παραχώρηση αυτοδιάθεσης στην Κύπρο, χωρίς να καθορίζεται το χρονικό όριο μέχρι την αυτοδιάθεση, απορρίφθηκε από τη Γενική Συνέλευση⁸⁵⁸. Λίγες μέρες πριν το σχέδιο της ελληνικής αντιπροσωπείας για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των Κυπρίων είχε εγκριθεί με πλειοψηφία από την Πολιτική Επιτροπή⁸⁵⁹. Παρά τη νέα αποτυχία, ήταν η πρώτη φορά που σημειωνόταν μια απλή, έστω, πλειοψηφία στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών υπέρ της

⁸⁵⁷Η *Αυγή*, Αθήνα 14 Δεκεμβρίου 1957. Δύο μέρες μετά τις βομβιστικές επιθέσεις την ευθύνη ανέλαβε η Εθνική Οργάνωσις Διαφυλάξεως Ελληνικής Ανεξαρτησίας, η οποία αυτοσυστήθηκε ως αντικομμουνιστική. Η ανακοίνωση ανάληψης ευθύνης για τις βομβιστικές επιθέσεις είναι μεταγενέστερη της ανακοίνωσης της ΕΔΑ· έτσι δεν τίθεται θέμα οι αντικομμουνιστικές πεποιθήσεις των δραστών να επηρέασαν την ανακοίνωση της ΕΔΑ. Για την υπόθεση συνελήφθησαν πέντε Έλληνες της Κύπρου ως ύποπτοι για την υπόθεση, οι τέσσερις από τους οποίους φοιτούσαν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Περισσότερες πληροφορίες για τις βομβιστικές επιθέσεις βλ. Στεφανίδης, *ο.π.*, σ. 335-336.

⁸⁵⁸Η *Καθημερινή*, Αθήνα 15 Δεκεμβρίου 1957.

⁸⁵⁹Η *Καθημερινή*, Αθήνα 13 Δεκεμβρίου 1957.

αυτοδιάθεσης της Κύπρου⁸⁶⁰. Σε αυτό το γεγονός επένδυσε τη ρητορική της η ελληνική κυβέρνηση για την υπεράσπιση του έργου της ελληνικής αντιπροσωπείας στο διεθνή οργανισμό, κάνοντας λόγο για νέα -συνέχεια της προηγούμενης- επιτυχίας στον ΟΗΕ⁸⁶¹.

Αυτή τη φορά τα πράγματα για την ΕΔΑ ήταν πιο δύσκολα. Σε αντίθεση με την προηγούμενη προσφυγή στον ΟΗΕ, στην οποία η ανοικτή σε ερμηνείες απόφαση άφηνε περιθώρια κριτικής στο κόμμα της ελλαδικής αριστεράς, σε αυτή την περίπτωση δεν ίσχυε κάτι τέτοιο. Η ελληνική κυβέρνηση είχε στηρίξει, έστω και υπό την πίεση του Μακάριου⁸⁶², πρόταση η οποία συμπεριλάμβανε το αίτημα αυτοδιάθεσης της Κύπρου, οπότε η ΕΔΑ δεν μπορούσε να την κατηγορήσει για αυτό. Ιδιαίτερα από τη στιγμή που ο Μακάριος είχε χαιρετίσει τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης κατά την προσφυγή⁸⁶³. Την ικανοποίηση του Μακάριου για τους χειρισμούς της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ εκμεταλλεύτηκε πλήρως η κυβέρνηση απέναντι στην κριτική της αντιπολίτευσης. Όταν για παράδειγμα ο Ηλιού, κατά τη συζήτηση του αποτελέσματος της Γενικής Συνέλευσης στη Βουλή, προσπάθησε να ασκήσει κριτική για χλιαρή επιδίωξη της αυτοδιάθεσης, ο βουλευτής της ΕΡΕ, Εμμανουήλ Σκορδίλης, παρέπεμψε το βουλευτή της ΕΔΑ στις τοποθετήσεις του Μακάριου για το αποτέλεσμα της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ⁸⁶⁴.

Η ΕΔΑ ήταν προφανώς απογοητευμένη. Ακόμη και η συνήθης κατηγορία του κόμματος της Αριστεράς για μη προσεταιρισμό των αραβικών χωρών, δεν είχε αυτή τη φορά αντίκτυπο: η ελληνική αντιπροσωπεία είχε καταφέρει να αποσπάσει τη στήριξη σχεδόν όλου του αραβικού κόσμου στη διαδικασία της ψηφοφορίας. Εξάλλου, η κυβέρνηση Καραμανλή ακολουθούσε εκείνη την

⁸⁶⁰Hubert Faustmann, «The UN and the Internationalization of the Cyprus Conflict, 1949-1958» στο Oliver P. Richmond and James Ker-Lindsay (ed.) *The Work of the UN in Cyprus. Promoting Peace and Development*, New York 2001, σ. 28-29 και Crouzet, ο.π., Τόμος Β', σ. 982.

⁸⁶¹Η Καθημερινή, Αθήνα 15 Δεκεμβρίου 1957.

⁸⁶²Κρανιδιώτης, «Δύσκολα...», σ. 301.

⁸⁶³Η Καθημερινή, Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1957.

⁸⁶⁴Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρίασις της 21^{ης} Ιανουαρίου 1958, σ. 965-967.

περίοδο φιλοαραβική πολιτική. Αυτό επιβεβαίωνε και η στήριξη της φιλοσοβιετικής Συρίας στην ελληνική προσφυγή ως ανταπόδοση της στήριξης την οποία της παρείχε η Ελλάδα κατά τη διπλωματική της διένεξη με την Τουρκία⁸⁶⁵. Μάταια ο Ηλιού προσπάθησε να πείσει τα μέλη του ελληνικού κοινοβουλίου ότι η μη ψήφιση υπέρ της πρότασης αυτοδιάθεσης από τέσσερις αραβικές χώρες ήταν αποτέλεσμα της προσχώρησης της Ελλάδας στο δόγμα Eisenhower⁸⁶⁶. Οι τρεις από τις τέσσερις αραβικές χώρες (Ιορδανία, Μαρόκο, Λιβύη) στις οποίες αναφέρονταν ο Ηλιού απουσίαζαν την ώρα της ψηφοφορίας, και η τέταρτη χώρα, Ιράκ, απείχε. Η αποχή όμως του Ιράκ ήταν περισσότερο επιβεβαίωση της φιλοαραβικής πολιτικής που ασκούσε η ελληνική κυβέρνηση παρά το αντίθετο, αφού το Ιράκ ήταν μια χώρα με ξεκάθαρα δυτικόφιλο προσανατολισμό εκείνη την περίοδο- η μόνη αραβική χώρα ενταγμένη στο δυτικών συμφερόντων Σύμφωνο της Βαγδάτης⁸⁶⁷.

Η ΕΔΑ είχε «χάσει» ξανά τη μάχη των εντυπώσεων μετά από προσφυγή στον ΟΗΕ. Όπως και άλλες φορές στο παρελθόν, μια ξεκάθαρη αποτυχία της ελληνικής προσφυγής (π.χ. απόσυρση της ελληνικής πρότασης για αυτοδιάθεση ή καταψήφιση στη Γενική Συνέλευση), θα είχε αναμφίβολα πολύ πιο θετικά αποτελέσματα για την ΕΔΑ. Ήλπιζε η ΕΔΑ ότι σε μια τέτοια περίπτωση αποτυχίας ήταν πολύ πιθανό ο Γρίβας να διακόψει την εκεχειρία⁸⁶⁸ και να αναλάβει στρατιωτική δράση- αυτό φαίνεται να ανέμεναν και οι Βρετανοί⁸⁶⁹. Μια πιθανή επανέναρξη του αγώνα της ΕΟΚΑ θα όξυνε την ατμόσφαιρα στην Ελλάδα, η οποία είχε αποδειχθεί τόσο ευνοϊκή για την ΕΔΑ,

⁸⁶⁵Evanthis Hatzivassiliou, «Greece and the Arabs 1956-1958» στο *Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol 16, 1992, σ. 69 και Σακκάς, «Η Ελλάδα, Το κυπριακό και ο Αραβικός Κόσμος...», σ.67-74.

⁸⁶⁶Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Συνεδριάσεις της 21ης Ιανουαρίου 1958, σ.966.

⁸⁶⁷Το Σύμφωνο της Βαγδάτης εμφανίστηκε το 1955 ως μια προσπάθεια της Δύσης, ενθαρρυμένη κυρίως από τις ΗΠΑ, για απόκρουση της σοβιετικής επιρροής στην Μ. Ανατολή. Μέλη του ήταν η Τουρκία, το Ιράν, το Πακιστάν, η Βρετανία και το Ιράκ. Οι ΗΠΑ επίσημα δεν ήταν μέλος, αν και είχε ενεργό ανάμειξη στο Σύμφωνο. Peter L. Hahn, *Historical Dictionary of United States-Middle East Relations*, London 2016, σ. 57-58.

⁸⁶⁸Η ΕΟΚΑ είχε προβεί σε κάποιες πράξεις δολιοφθοράς στα τέλη του '57, χωρίς όμως ουσιαστικά να παραβιάζει την εκεχειρία. Crouzet, *ο.π*, *Τόμος Β'*, σ. 968.

⁸⁶⁹ΤΝΑ, FCO 141/4221, «Mr Benenson called again today...», 13/12/57. John Martin (Υπουργείο Αποικιών προς (:).

απομακρύνοντας το κυπριακό από το δρόμο του διαφαινόμενου συμβιβασμού. Αυτό όμως δεν θα ήταν το χειρότερο δυνατό σενάριο για την ελληνική κυβέρνηση, καθότι τα πράγματα μπορεί να γίνονταν πολύ χειρότερα για αυτήν αν ο Γρίβας έπαιρνε ξανά τα όπλα. Στα μέσα του 1957, ο Αβέρωφ είχε επισημάνει -προειδοποιητικά- στο Μακάριο ότι πιθανή επανέναρξη της δράσης της ΕΟΚΑ, σε συνδυασμό με τη σε εξέλιξη δράση τούρκικων-τρομοκρατικών οργανώσεων στην Κύπρο⁸⁷⁰, ήταν σχεδόν βέβαιο ότι θα οδηγούσε σε ελληνοτουρκικές συγκρούσεις στο νησί. Και μια τέτοια εξέλιξη, διαβεβαίωνε ο Αβέρωφ, θα παρέσερνε Τουρκία και Ελλάδα σε πόλεμο⁸⁷¹. Καταλαβαίνει κανείς ότι το τίμημα μιας ενδεχόμενης αποτυχίας της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ ήταν πολύ υψηλό.

Η ελληνική κυβέρνηση είχε κάθε λόγο στα τέλη του 1957 να είναι ικανοποιημένη. Στο κυπριακό μπορεί να μην επιτεύχθηκε κάποια σημαντική πρόοδος, ωστόσο οι επιδέξιοι χειρισμοί της κυβέρνησης και οι δύο «νίκες» τις οποίες πέτυχε μέσα στο 1957 στον ΟΗΕ, αποτέλεσαν σημαντικό πλήγμα για την ΕΔΑ. Ιδιαίτερα αν σκεφτεί κανείς ότι ο ΟΗΕ ως χώρος συζήτησης του κυπριακού αποτελούσε προνομιακό πεδίο για την καλλιέργεια του προπαγανδιστικού λόγου της ΕΔΑ. Γενικότερα, η κυβέρνηση είχε καταφέρει να στερήσει από την ΕΔΑ σχεδόν κάθε πεδίο δράσης της στο κυπριακό. Πέρα από τις ήττες στον ΟΗΕ, την απαγόρευση διαδηλώσεων για το κυπριακό από το προηγούμενο έτος, η ΕΔΑ είχε χάσει ως βήμα διαμαρτυρίας και τη Βουλή των Ελλήνων. Μετά από πρωτοβουλία της κυβέρνησης οι εργασίες της Βουλής είχαν ανασταλεί για ένα διάστημα από το Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο του '57, προκαλώντας -εύλογα- τις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης⁸⁷². Η κυβέρνηση θεώρησε το «κλείσιμο» της Βουλής αναγκαίο μέτρο προκειμένου η ίδια- και ιδιαίτερα ο Αβέρωφ- να προστατευτεί από την αντιπολιτευτική κριτική, ενόψει

⁸⁷⁰Πληροφορίες για την ίδρυση και δράση των τουρκικών τρομοκρατικών οργανώσεων βλ: Κτωρής, «Τουρκοκύπριοι. Από το Περιθώριο...», σ. 456-720.

⁸⁷¹ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα ,φ. 55/2/18/1, «Περί συνομιλίας του κ. Υπουργού των Εξωτερικών κ. Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα μετά του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κου Κου Μακάριου (5 Αυγούστου 1957)».

⁸⁷²Ελευθερία, Αθήνα 3 Μαΐου 1957.

και των εξελίξεων στο κυπριακό⁸⁷³. Το αποτέλεσμα της απώλειας προνομιακών -για τη δράση της στο κυπριακό- πεδίων, ήταν η στροφή της ΕΔΑ σε «παράδοξες» συγκλίσεις.

Πέρα από την προσκόλληση στον Μακάριο, η ΕΔΑ συνέκλινε κατά καιρούς με τον «κυρηναικό κύκλο», προβάλλοντας και επικροτώντας δηλώσεις του Πολύκαρπου Ιωαννίδη και του Μητροπολίτη Κυρηνείας στο κυπριακό. Η παράδοξη σύγκλιση με τον φανατικά αντικομμουνιστικό κύκλο εξηγείται όχι μόνο από τις κοινές μαξιμαλιστικές επιδιώξεις στο κυπριακό ζήτημα, αλλά και από την κοινή αντιιμπεριαλιστική-αντινατοϊκή ρητορική. Δεν ήταν λίγες οι φορές που τα μέλη του κυρηναικού κύκλου εκφράστηκαν κατά της παραμονής βρετανικών βάσεων στο νησί μετά τη λύση του κυπριακού⁸⁷⁴. Την ίδια ώρα, μετά την κήρυξη ανακωχής από την ΕΟΚΑ, τον Μάρτιο του '57, η *Αυγή* για πρώτη φορά ίσως σε τόσο μεγάλο βαθμό παρουσίαζε στα φύλλα της προκηρύξεις του κυπριακού αγώνα⁸⁷⁵. Και αυτό γιατί το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ ελκόταν από την αντιδυτικού-αντιιμπεριαλιστικού περιεχομένου ρητορική της ΕΟΚΑ εκείνη την περίοδο⁸⁷⁶ και την άρνηση της ένοπλης οργάνωσης να συζητήσει λύσεις τύπου ανεξαρτησίας⁸⁷⁷. Χαρακτηριστικό της υψηλής ταύτισης με την ΕΟΚΑ, ήταν η υιοθέτηση από τη νεολαία της ΕΔΑ ακόμη και φράσεων από προκηρύξεις του Γρίβα σε ανακοινώσεις της⁸⁷⁸.

Το οξύμωρο, ασφαλώς, ήταν ότι την περίοδο που ο αγώνας της ΕΟΚΑ είχε εισέλθει σε περίοδο ύφεσης, έχοντας θέσει σε αδράνεια το επιχειρησιακό της κομμάτι, η ΕΔΑ επιδείκνυε την πιο θερμή της υποστήριξη. Εξίσου παράδοξο το

⁸⁷³ΤΝΑ, FO 371/130014, «We have received conflicting accounts.....», 10/5/57 . Επιστολή της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα προς το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών και ΠΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 56/1/17/1, «Συνομιλία του Υπουργού Εξωτερικών και Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα μετά του εν Αθήναις πρεσβευτού των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής», 5/7/1958.

⁸⁷⁴Εστία, Αθήνα 19 Απριλίου 1958.

⁸⁷⁵Βλ. ενδεικτικά: *Η Αυγή*, Αθήνα 18 Ιουλίου 1957, *Η Αυγή* 2 Αυγούστου 1957 και *Η Αυγή*, Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1957.

⁸⁷⁶*Η Αυγή*, Αθήνα 16 Μαΐου 1957.

⁸⁷⁷*Η Αυγή*, Αθήνα 2 Αυγούστου 1957.

⁸⁷⁸*Η Αυγή*, Αθήνα 10 Δεκεμβρίου 1957.

γεγονός ότι την ίδια ώρα της επικρότησης του πολιτικού λόγου της ΕΟΚΑ από την ΕΔΑ, το ΑΚΕΛ, όπως θα δούμε στο τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής, ζούσε υπό το φόβο της εξόντωσης από την ΕΟΚΑ.

Παρενθετικά, λίγο πριν την εκχειρία (ο Γρίβας εξέδωσε διαταγή για αναστολή των επιχειρήσεων της οργάνωσης στις 31 Μαρτίου 1957), η Αυγή προέβαλε το θάνατο του Αυξεντίου και του Παλληκαρίδη. Για το θάνατο του Παλληκαρίδη ηθικός αυτουργός θεωρήθηκε για την ΕΔΑ η ελληνική κυβέρνηση⁸⁷⁹. Ο θάνατος όμως του Αυξεντίου ήταν η απόδειξη για την ελλαδική αριστερά ότι ο αγώνας της ΕΟΚΑ συνεχίζεται με σθένος, σε διάψευση των όποιων πληροφοριών υπήρχαν για κατάρρευση της⁸⁸⁰. Ασφαλώς, ο συγκλονισμός του κόσμου της ελλαδικής αριστεράς για τη θυσία του Αυξεντίου αποτυπώνεται πολύ πιο εύγλωττα στο ποίημα «Αποχαιρετισμός» του Γιάννη Ρίτσου, μέλους της ΕΔΑ⁸⁸¹, το οποίο γράφτηκε λίγες μέρες μετά τον ηρωικό θάνατο του αγωνιστή της ΕΟΚΑ.

Η στροφή του κόμματος της Αριστεράς σε παράδοξες συγκλίσεις -σε αυτές θα πρέπει να συμπεριληφθεί και ο Μακάριος-, φανέρωναν ακόμη πιο πολύ την αποδυνάμωση του πολιτικού λόγου της ΕΔΑ στο κυπριακό. Πλέον, η ΕΔΑ είχε νέες προτεραιότητες. Στη βάση αυτών, στα τέλη Δεκεμβρίου 1957, απηύθυνε κάλεσμα για νέες εκλογές «με μόνο θέμα την αποδοχή ή όχι των βάσεων»⁸⁸². Το αίτημα της ΕΔΑ για εκλογές γινόταν σε μια περίοδο πολιτικά αίθρια η οποία έβρισκε τον Καραμανλή, παρά την αποχώρηση στελεχών της κυβέρνησης⁸⁸³, περισσότερο ενδυναμωμένο σε σχέση με τα τέλη του 1956⁸⁸⁴. Στις αρχές του 1958, παρόλα αυτά, μια πολιτική κρίση η οποία ξέσπασε στους

⁸⁷⁹Η Αυγή, Αθήνα 14 Μαρτίου 1957

⁸⁸⁰Η Αυγή, Αθήνα 6 Μαρτίου 1957.

⁸⁸¹Αγγελική Κώττη. Γιάννης Ρίτσος. *Ενα σχεδιάσμα βιογραφίας. Νέα αναθεωρημένη έκδοση*, Αθήνα 2009.

⁸⁸²Η Αυγή, Αθήνα 22 Δεκεμβρίου 1957.

⁸⁸³Τον Ιούλιο του 1957 παραιτείται ο Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, Ανδρέας Αποστολίδης, και λίγους μήνες αργότερα ο Υπουργός Γεωργίας, Σπύρος Θεοτόκης. Λιναρδάτος, *ο.π*, Τόμος Β', σ. 690-692 και 715.

⁸⁸⁴Ριζάς, «Η ελληνική πολιτική.....», σ. 193.

κόλπους του κυβερνώντος κόμματος οδήγησε στις ζητούμενες από την ΕΔΑ εκλογές.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

6^ο κεφάλαιο: Σχέδιο Macmillan: το τέλος του δρόμου.

Εκλογές Μαΐου 1958

Στα τέλη Φεβρουαρίου 1958 οι υπουργοί Δημοσίων Έργων (Γεώργιος Ράλλης) και Εμπορίου και Βιομηχανίας (Παναγής Παπαληγούρας), μαζί με άλλους 13 βουλευτές του κόμματος, ανακοίνωσαν την παραίτηση τους. Είχαν διαφωνήσει για τη συμφωνία υιοθέτησης εκλογικού συστήματος ενισχυμένης αναλογικής ανάμεσα στον Καραμανλή και Παπανδρέου. Οι παραιτήσεις οδήγησαν σε κυβερνητική κρίση με τον έλληνα πρωθυπουργό να παραιτείται και να ζητά εκλογές. Οι εκλογές ορίστηκαν από τη μεταβατική κυβέρνηση Γεωργακόπουλου για τις 11 Μαΐου 1958⁸⁸⁵.

Σε αντίθεση με τις εκλογές του 1956 στις οποίες το εκλογικό σύστημα ευνόησε τη δημιουργία της Δημοκρατικής Ένωσης, οι συνθήκες του 1958 ήταν διαφορετικές. Το νέο εκλογικό σύστημα αποσκοπούσε στην ενίσχυση της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης του πρώτου κόμματος, στην εδραίωση της ηγεμονίας του κόμματος των Φιλελευθέρων στον κεντρικό χώρο και στην παρεμπόδιση των συνεργασιών της ΕΔΑ με τα μικρότερα κόμματα⁸⁸⁶. Υπό αυτές τις αντίξοες συνθήκες, οι οποίες επιβαρύνονται και από τη δράση εξωθεσμικών παραγόντων με σκοπό τη μείωση της επιρροής της ΕΔΑ⁸⁸⁷, το κόμμα της Αριστεράς αναζήτησε συμμαχίες με τα μικρότερα κόμματα.

⁸⁸⁵Για τις συνθήκες παραίτησης του έλληνα πρωθυπουργού και την προκήρυξη εκλογών βλ: Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική.....», σ. 221-225, Ριζάς, «Η Ελληνική πολιτική.....», σ. 192-200, Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα. Τόμος Γ', 1958-1962*, Αθήνα 2009, σ. 26-32.

⁸⁸⁶Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη Δημοκρατία. Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία» στο Γιάννης Βούλγαρης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Σωτήρης Ρίζας, Τάσος Σακελλαρόπουλος, Ιωάννης Στεφανίδης (επιμ.), *Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004*, Αθήνα 2011, σ. 36 και Ριζάς, «Η Ελληνική Πολιτική.....», σ.198.

⁸⁸⁷Ο δημοσιογράφος Γιάννης Κάτρης έκανε λόγο για προσπάθεια της πρεσβείας των Η.Π.Α στην Αθήνα για μείωση της απήχησης της ΕΔΑ ενόψει των εκλογών Μαΐου 1958, βλ: Γιάννης Κάτρης, *Η γέννηση του Νεοφασισμού (Ελλάδα 1960-1974)*, Αθήνα 1974, σ. 69. Εκτενέστερα, για τις παρεμβάσεις των ΗΠΑ κατά την προεκλογική περίοδο βλ. Χρήστος Χρηστίδης, «Από την πολιτική κρίση στην αναδιάταξη του πολιτικού σκηνικού. Μια πολιτική αποτίμηση» στο Κωνσταντίνος Μπότσιου και Γιάννης Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-1962. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 150-153.

Συγκεκριμένα, η ΕΔΑ με την ενθάρρυνση του ΚΚΕ⁸⁸⁸ ήρθε σε επαφές με τα μικρά-κοινοβουλευτικά κόμματα, ΔΚΕΛ, ΕΠΕΚ, Κόμμα Αγροτών Εργαζομένων (ΚΑΕ) και με το εξωκοινοβουλευτικό Κόμμα των Προοδευτικών του Μαρκεζίνη, στην προσπάθεια δημιουργίας ενός κοινού μετώπου⁸⁸⁹. Κυρίως οι επαφές της ΕΔΑ είχαν επικεντρωθεί γύρω από το ενδεχόμενο συνεργασίας με τον Μαρκεζίνη, ο οποίος θεωρούνταν ως ο πλέον προβεβλημένος από τους ηγέτες των μικρών κομμάτων εκείνη την περίοδο⁸⁹⁰. Ανάμεσα στον Μαρκεζίνη και την ΕΔΑ υπήρχαν εκείνο το διάστημα σημαντικές συγκλίσεις: στο κυπριακό και οι δύο υποστήριζαν αυτοδιάθεση σε «τακτική και εύλογο προθεσμία»⁸⁹¹ και, επιπλέον, ο ηγέτης των Προοδευτικών ήταν και αυτός ενάντια σε μία νατοϊκή διευθέτηση του κυπριακού (στο δημόσιο του λόγο τουλάχιστον). Ασφαλώς, σημαντικός παράγοντας για την προοπτική συνεργασίας των δύο ήταν και η κοινή τους εναντίωση στην εγκατάσταση πυρηνικών όπλων στη χώρα⁸⁹². Παρά τις συγκλίσεις, η συνεργασία της ΕΔΑ με τον Μαρκεζίνη, όπως και με τα υπόλοιπα κόμματα της αντιπολίτευσης, δεν έγινε κατορθωτή. Κατά το δημοσιογράφο της *Αυγής*, εκείνη την περίοδο, Λεωνίδα Κύρκο, ο λόγος μη επίτευξης συνεργασιών ήταν ο δισταγμός των κομμάτων της υπόλοιπης αντιπολίτευσης να αποδεχθούν το αίτημα της ΕΔΑ για τοποθέτηση του ζητήματος άρνησης εγκατάστασης πυρηνικών όπλων στη χώρα ως το κύριο θέμα της προεκλογικής τους ατζέντας⁸⁹³. Επιπλέον, η επιμονή του Μαρκεζίνη σε ρητή αναφορά-διακήρυξη παραμονής της χώρας στο ΝΑΤΟ σε ενδεχόμενο κοινό εκλογικό πρόγραμμα, φαίνεται να αποτέλεσε

⁸⁸⁸«Οχι βάσεις πυραύλων στην Ελλάδα! Στην πατριωτική ενότητα βρίσκεται η σωτηρία του τόπου!(Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ για τη θέση του στις επικείμενες εκλογές)» στο *Νέος Κόσμος*, χρονιά Γ' αρ. 4, Απρίλιος 1958, σ. 3-7 και Γιωργής Δ. Κατσούλης, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, Τόμος Ζ', 1950-1968*, Αθήνα 1978, σ. 297-300.

⁸⁸⁹Πληροφορίες για τις προεκλογικές επαφές και διεργασίες βλ: Τρίκκας, *ο.π.*, σ. 541-554.

⁸⁹⁰ Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική.....», σ. 228.

⁸⁹¹Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, *Πορεία Προς τον λαόν. Τόμος Α'. Οι λόγοι και οι περιοδικοί του Αρχηγού από 10 Φεβρουαρίου μέχρι 12 Ιουνίου 1957*, Αθήνα 1957, σ. 12.

⁸⁹²Στο ίδιο, σ. 66-67 και 114-115, Αρχείο ΕΜΙΑΝ, Συλλογή Ρηνιώς Παπατσαρούχα Μίσσιου, φακ.1, υποφ. 2. «Αποσπάσματα από λόγους του κ. Σπύρου Β. Μαρκεζίνη εκφωνηθέντας κατά το έτος 1957» και Στεφανίδη, «Ασύμμετροι εταίροι...», σ. 167.

⁸⁹³ΑΣΚΙ, Αρχείο Λεωνίδα Κύρκου, κ. 3. φ.4. «Θέσεις για μια.....».

εξίσου σημαντικό παράγοντα μη επίτευξης συμφωνίας. Η ΕΔΑ, εύλογα, ήταν αντίθετη σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο⁸⁹⁴.

Το γεγονός ότι ο κίνδυνος εγκατάστασης πυρηνικών όπλων στη χώρα δεν αποτέλεσε το κύριο διακύβευμα των εκλογών για την αντιπολίτευση, αποδυνάμωνε την προσπάθεια της ΕΔΑ για προώθηση των εκλογών ως βήμα διαμαρτυρίας κατά της προσήλωσης της χώρας στις συμμαχίες με τη Δύση, όπως αντίστοιχα είχε συμβεί στις εκλογές του 1956.

Είναι αλήθεια ότι το περιβάλλον των εκλογών Μαΐου 1958, σε αντίθεση με αυτό του 1956, δεν ήταν ιδιαίτερα πρόσφορο για την καλλιέργεια αντιδυτικού λόγου- αν και στις εκλογικές συγκεντρώσεις δεν έλειπαν οι εκδηλώσεις αντιαμερικανισμού από το πλήθος⁸⁹⁵. Το κυπριακό είχε πάψει να αποτελεί παράγοντα όξυνσης εδώ και καιρό, ενώ υπήρχε διάχυτη η πεποίθηση στην αντιπολίτευση, ιδιαίτερα στην ΕΔΑ, για «κλείσιμο» του κυπριακού. Η πεποίθηση έτεινε για την ΕΔΑ να γίνει βεβαιότητα μετά και την επίσκεψη, αρχές του 1958, του υπουργού Εξωτερικών της Βρετανίας στην Αθήνα, Selwyn Lloyd, προκειμένου να προωθήσει ένα νέο σχέδιο λύσης των Βρετανών, εμπνευσμένο από τον κυβερνήτη του νησιού, Foot⁸⁹⁶. Επιπλέον, η κυβέρνηση δεν βρισκόταν σε θέση απολογητή για τη διαχείριση του κυπριακού, όπως βρισκόταν στην προεκλογική περίοδο του 1956. Είχε, πλέον, να επιδείξει επιτυχίες στο κυπριακό: η απελευθέρωση του Μακάριου και οι δύο «νίκες» στον ΟΗΕ μέσα στο 1957, τις οποίες προέβαλλε ως επιχειρήματα ενάντια στις κατηγορίες περί «αντεθνικής» διαχείρισης του κυπριακού⁸⁹⁷. Το χειρότερο όμως για την ΕΔΑ ήταν ότι οι εξελίξεις στην Κύπρο, μερικούς μήνες πριν τις εκλογές, την έφεραν, ξανά, σε δύσκολη θέση.

⁸⁹⁴Τρίκκας, *ο.π.*, 545-548.

⁸⁹⁵Χρηστίδης, «Από την πολιτική κρίση στην αναδιάρταξη...», σ. 153.

⁸⁹⁶Β. Κόντης, Γ. Μούρελος, Κ. Παπουλίδης, Μ. Γ. Προζουμέντσικοφ, Ν. Ντ. Σμιρονόβα, Ν.Γ. Τομίλινα (επιμ.), *ό.π.*, σ. 197. Για το σχέδιο Φουτ βλ. Χριστοδουλίδης, «Τα σχέδια λύσης...», σ. 110-119.

⁸⁹⁷Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ.57, υποφ. 2, «Λόγος Εκφωνηθείς υπό του αρχηγού της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως κ. Καραμανλή εν Θεσσαλονίκη την 14 Απριλίου 1958».

Στις αρχές του 1958, η εν υπνώσει ένταση ανάμεσα σε ΑΚΕΛ και ΕΟΚΑ έρχεται στην επιφάνεια⁸⁹⁸. Συγκεκριμένα, στις 21 του Γενάρη δολοφονούνται με την κατηγορία της προδοσίας δύο μέλη του ΑΚΕΛ, ο Ηλίας Ττοφαρής και ο Μιχαήλ Πέτρου. Η ΠΕΟ, η συνδικαλιστική οργάνωση του ΑΚΕΛ, με ανακοίνωσή της άφησε υπόνοιες κατά της ΕΟΚΑ για δολοφονίες με πολιτικό κίνητρο με σκοπό την εξολόθρευση της Αριστεράς στην Κύπρο⁸⁹⁹. Την ίδια ώρα, σε συλλαλητήρια διαμαρτυρίας τα οποία διοργάνωσε η ΠΕΟ ακούστηκαν συνθήματα από το πλήθος ενάντια στην ΕΟΚΑ, ενώ σε πολλά χωριά της Κύπρου υπήρξαν συμπλοκές μεταξύ αριστερών και δεξιών⁹⁰⁰. Ο Γρίβας υπερασπιζόμενος την εκτέλεση των δύο μελών του ΑΚΕΛ ισχυρίστηκε ότι οι ακελικοί είχαν προκαλέσει επεισόδια⁹⁰¹. Το επιθετικό πνεύμα στις αντιδράσεις του ΑΚΕΛ, πάντως, δεν θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητο από τον αντικομμουνιστικό μηχανισμό στην Ελλάδα.

Η «Επιτροπή Διαφώτισης» (όργανο της κυβέρνησης υπαγόμενο στο Υπουργείο Προεδρίας, Εθνικής Άμυνας, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών, και επιφορτισμένο με την καταπολέμηση της κομμουνιστικής επιρροής στη χώρα⁹⁰²) έδωσε ιδιαίτερο βάρος στην εκμετάλλευση των γεγονότων του Ιανουαρίου στο νησί⁹⁰³. Η Επιτροπή συνεργαζόμενη με ένα μεγάλο αριθμό από επικοινωνιακά μέσα: ανάμεσά τους ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Ενόπλων Δυνάμεων και οι εφημερίδες *Ακρόπολις*, *Καθημερινή*, *Βραδυνή*, *Απογευματινή*, *Στρατιωτικά Νέα*, προσπάθησε να παρουσιάσει το ΑΚΕΛ, με αφορμή τις υπόνοιες που άφησε το κόμμα της κυπριακής αριστεράς κατά της ΕΟΚΑ, ως απειλή για τον κυπριακό αγώνα⁹⁰⁴. Ο στόχος της Επιτροπής ήταν, μέσω του ΑΚΕΛ, να επανέλθει στο

⁸⁹⁸ Για τη στάση του ΑΚΕΛ απέναντι σε ΕΟΚΑ βλ. το τελευταίο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

⁸⁹⁹ *Crawshaw*, ο.π, σ. 281-282 και *Χαραυγή*, Λευκωσία 25 Ιανουαρίου 1958.

⁹⁰⁰ *Χαραυγή*, Λευκωσία 24 Ιανουαρίου 1958.

⁹⁰¹ Γεώργιος Γρίβα-Διγενή, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α, 1955-1959*, Αθήνα 1961, σ. 222-223.

⁹⁰² Στην «Επιτροπή Διαφώτισης» συμμετείχε και η ΚΥΠ η οποία είχε ρόλο εκτελεστή των αποφάσεων του αντικομμουνιστικού οργάνου. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 56, υποφ. 5, «Προτάσεις δια την οργάνωσιν της εθνικής διαφωτίσεως υποβαλλόμεναι εις τον κύριον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως».

⁹⁰³ Στο ίδιο.

⁹⁰⁴ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 56, υποφ. 5, «Απολογισμός Διαφωτιστικής Προσπάθειας. Μηνός Ιανουαρίου 1958». Έκθεση της Κεντρικής Υπηρεσίας

προσκήνιο της μετεμφυλιακής Ελλάδας η διαρκής απειλή του κομμουνισμού προς το Έθνος και τους αγώνες του ελληνισμού- μια υπόμνηση ότι παρά την υπεράσπιση του κυπριακού αγώνα η Αριστερά, σε Ελλάδα και Κύπρο, συνέχιζε να απεργάζεται τη διάλυση του Έθνους. Οι κατηγορίες ενάντια στο ΑΚΕΛ, άλλωστε, άγγιζαν και την ΕΔΑ. Ο αντικομμουνιστικός μηχανισμός δεν έκανε διαχωρισμό: ΕΔΑ, ΑΚΕΛ και ΚΚΕ τα θεωρούσε ως ένα, ενωμένα από μια «παγκομμουνιστική αλληλεγγύη»⁹⁰⁵.

Βέβαια, όπως θα αναλυθεί εκτενώς στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της διατριβής, ΕΔΑ και ΑΚΕΛ, παρά τη στενή ιδεολογική τους συγγένεια, δεν είχαν ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ τους. Λίγη σημασία όμως είχε αυτό για τους πολέμιους της ΕΔΑ και ιδιαίτερα για τον κυβερνητικό-αντικομμουνιστικό μηχανισμό. Ο τελευταίος ήταν, μάλλον, ικανοποιημένος από το γεγονός ότι τα αντικομμουνιστικά ανακλαστικά του Γρίβα παρέμεναν ακόμη ενεργά, έχοντας την ευκαιρία να ενισχύσει, στη βάση των γεγονότων στην Κύπρο, την εικόνα της Αριστεράς ως εχθρού των αγώνων του Έθνους. Και φαίνεται ότι ο αντικομμουνιστικός μηχανισμός έκανε καλή δουλειά καθότι το έργο του αναγνωρίστηκε και στην Κύπρο. Είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, μέσω της αλληλογραφίας την οποία διατηρούσε ο Γρίβας εκείνη την περίοδο με συνεργάτες του και με το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, ότι ο αρχηγός της ΕΟΚΑ είχε εκφράσει, στις αρχές του '58, την ικανοποίησή του για το έργο της αντικομμουνιστικής εκστρατείας στην Ελλάδα. Παρότρυνε, μάλιστα, για τη συνέχισή της προκειμένου να στιγματιστεί η ΕΔΑ και το ΑΚΕΛ ως εχθροί του κυπριακού αγώνα, δηλώνοντας πρόθυμος να βοηθήσει το έργο του αντικομμουνιστικού μηχανισμού⁹⁰⁶. Όπως και έκανε.

Πληροφοριών (Υπηρεσία Ειδικών Μελετών). *Η Βραδυνή*, Αθήνα 25 Ιανουαρίου 1958, *Απογευματινή*, Αθήνα 27,28, 29 Ιανουαρίου 1958, *Ακρόπολις*, Αθήνα 25, 26 Ιανουαρίου 1958, *Η Καθημερινή*, Αθήνα 25 Ιανουαρίου 1958, *Στρατιωτικά Νέα*, Αθήνα 28 και 29 Ιανουαρίου 1958 και Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 56, υποφ. 5, «Οι διασπασταί του κυπριακού αγώνος».

⁹⁰⁵Βλ. ενδεικτικά *Ακρόπολις*, Αθήνα 26 Ιανουαρίου 1958.

⁹⁰⁶Σπύρος Παπαγεωργίου, *ΑΚΕΛ το άλλο Κ.Κ.Ε.*, Αθήνα 1984, σ. 343-349 και Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ (ΣΙΜΑΕ), Αρχείο Σπύρου Παπαγεωργίου, φ. 4/403/1, «Πρωτεύα», 25/1/1958.

Λίγες μέρες πριν τις εκλογές της 11^{ης} Μαΐου 1958 κυκλοφόρησε στην Αθήνα ένα μικρό βιβλιαράκι της ΕΟΚΑ έκτασης 69 σελίδων, με τίτλο «Η Κομμουνιστική ηγεσία έναντι του Κυπριακού αγώνος»⁹⁰⁷. Μέσα από τις σελίδες του αντικομμουνιστικού πονήματος γίνεται προσπάθεια στοιχειοθέτησης των ισχυρισμών της ΕΟΚΑ περί συνεργασίας ΑΚΕΛ και Βρετανών με σκοπό την εξόντωσή της. Το προεκλογικό δώρο της ΕΟΚΑ σπεύδει να το εκμεταλλευτεί ο Τύπος της Δεξιάς. Η *Απογευματινή* με «ιδιαιτέρη συγκίνηση»⁹⁰⁸ αφιέρωσε τις σελίδες του φύλλου της 6^{ης} Μαΐου στη δημοσίευση ολόκληρου του περιεχόμενου του συγγράμματος της ΕΟΚΑ, αισθανόμενη δικαιωμένη που οι απόψεις της οργάνωσης συνέπιπταν με τα όσα κατήγγελλε η ίδια τα τελευταία χρόνια περί «προδοσίας» ΑΚΕΛ, ΚΚΕ και ΕΔΑ στο κυπριακό⁹⁰⁹. Επιπλέον, η *Ακρόπολις* σε άρθρο της με τον εμφατικό τίτλο «Ο Διγενής μας καλεί να σκεφθώμεν τας ευθύνas μας» και με υπέρτιτλο «Μήνυμα προς το Έθνος από το Πεδίον της Μάχης»⁹¹⁰, κάλεσε τον ελληνικό λαό να διαβάσει την «βίβλον» της ΕΟΚΑ ως «ευαγγέλιον» και να σκεφτεί ενόψει εκλογών το καθήκον του έναντι της ΕΔΑ⁹¹¹. Βέβαια, οι εφημερίδες που αποθέωναν τον Γρίβα, τον οποίο θεωρούσαν ως τον συγγραφέα του αντικομμουνιστικού βιβλιαρίου, ήταν οι ίδιες που είχαν ψέξει στο παρελθόν τον αρχηγό της ΕΟΚΑ για τα κηρύγματα περί ενιαίου μετώπου στην Ελλάδα. Η διαφορά ήταν ότι η δράση του Γρίβα ταυτιζόμενη, σε εκείνο το σημείο, με τον αντικομμουνιστικό αγώνα της Δεξιάς στην Ελλάδα διευκόλυνε την αποθέωση. Βέβαια, ένας προσεκτικός μελετητής θα παρατηρήσει ότι η ΕΟΚΑ στο αντικομμουνιστικό της σύγγραμμα δεν αναφέρει, παραδόξως, οτιδήποτε ενάντια στην ΕΔΑ. Το αντίθετο, η ΕΟΚΑ επισήμανε την έντονη αντίθεση της

⁹⁰⁷ΕΟΚΑ, *Η κομμουνιστική ηγεσία έναντι του κυπριακού αγώνος*, χ.τ. 1958. Το βιβλιαράκι κυκλοφόρησε μόνο στην Ελλάδα. Βλ. Αλεξάνδρου, «Προπαγάνδα και Αντιπροπαγάνδα.....», σ. 200. Ο συγγραφέας είναι άγνωστος ενώ αναφέρεται ως εκδότης η ΕΟΚΑ, χωρίς να υπάρχει ο τόπος έκδοσης. Πάντως, όπως θα δούμε στη συνέχεια, μερίδα του φιλοκυβερνητικού Τύπου δεν είχε αμφιβολία ότι ο συγγραφέας του κειμένου ήταν ο Γρίβας.

⁹⁰⁸*Απογευματινή*, Αθήνα 7 Μαΐου 1958.

⁹⁰⁹*Απογευματινή*, Αθήνα 6 Μαΐου 1958.

⁹¹⁰*Ακρόπολις*, Αθήνα 6 Μαΐου 1958.

⁹¹¹Στο ίδιο.

ΕΔΑ στη σταθερή εναντίωση του ΑΚΕΛ απέναντι στον ένοπλο αγώνα⁹¹². Αυτό, όμως, δεν ήταν κάτι που παρηγορούσε την ΕΔΑ. Η Αυγή σε προφανή αμηχανία αποφεύγει να σχολιάσει τις κατηγορίες της ΕΟΚΑ κατά του ΑΚΕΛ, αφήνοντας ανυπεράσπιστο το κόμμα της κυπριακής αριστεράς. Γεγονός το οποίο, και πάλι, προκάλεσε τον εκνευρισμό του ΚΚΕ⁹¹³. Το κόμμα της υπεροχίας δεν έδειχνε να κατανοεί ότι αν η ΕΔΑ έβγαине και υπεράσπιζε το ΑΚΕΛ αυτό θα σήμαινε την ανοικτή αντιπαράθεση με την ΕΟΚΑ, γεγονός το οποίο θα πριμοδοτούσε ακόμη πιο πολύ τον αντικομμουνιστικό λόγο στην Ελλάδα.

Γενικότερα η ΕΔΑ έχοντας επανα-ιεραρχήσει τις προτεραιότητες της και συνειδητοποιώντας ότι η δράση της ΕΟΚΑ είχε πλέον αρνητικό αντίκτυπο για αυτήν, μείωσε αισθητά -σε σχέση με τον αντίστοιχο προεκλογικό αγώνα πριν δύο χρόνια- τις αναφορές της στο κυπριακό. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο προεκλογικό πρόγραμμα της ΕΔΑ για τις εκλογές του 1958, αν και υπάρχει αναφορά στο κυπριακό, αυτό δεν κατονομάζεται ανάμεσα στα βασικά ζητήματα τα οποία απασχολούσαν τον εκλογέα. Ως βασικά ζητήματα αναφέρθηκαν στο προεκλογικό πρόγραμμα το ζήτημα της εγκατάστασης πυρηνικών όπλων και η ανεργία⁹¹⁴. Επιπλέον, όταν η ΕΔΑ έκανε αναφορές στο κυπριακό κατά την προεκλογική περίοδο, κυρίως το έκανε για να ενισχύσει τη ρητορική της κατά της εγκατάστασης πυρηνικών όπλων, εκμεταλλευόμενη τους αντιδυτικούς συνειρμούς τους οποίους το κυπριακό εξακολουθούσε να δημιουργεί στην κοινή γνώμη. Ο υποβιβασμός του κυπριακού ζητήματος σε υποστηρικτικό στοιχείο της αντιπυρηνικής πολιτικής της ΕΔΑ προκάλεσε τη σκωπτική διάθεση του «φιλομαρκεζινικού» Πολύκαρπου Ιωαννίδη. Ο τελευταίος σε άρθρο του στην *Εστία*, λίγες μέρες πριν από τις εκλογές της 11^{ης} Μαΐου, περιέγραψε τη χρήση του κυπριακού από την ΕΔΑ κατά την προεκλογική περίοδο ως τακτική των «μαιάνδρων», δηλώνοντας, μεταφορικά,

⁹¹²ΕΟΚΑ, «Η κομμουνιστική ηγεσία.....», σ. 13.

⁹¹³ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 246, φ. 13/8/100, «Ορισμένες γενικές παρατηρήσεις και σκέψεις σχετικά με την Αυγή».

⁹¹⁴Το εκλογικό πρόγραμμα της ΕΔΑ, Αθήνα 1958, σ. 3.

τον ευτελισμό του κυπριακού από την ΕΔΑ σε διακοσμητικό στοιχείο της αντιπυρηνικής της εκστρατείας⁹¹⁵.

Εξαίρεση στην τακτική των «μαιάνδρων» και στη γενική αμηχανία της ΕΔΑ απέναντι στις αντικομμουνιστικές επιθέσεις της Δεξιάς, ήταν το φύλλο της *Αυγής* στις 8 Μαΐου 1958 τρεις μέρες πριν τις εκλογές. Θέλοντας να απαντήσει, έστω και έμμεσα, στην εκμετάλλευση της αντικομμουνιστικής «βίβλου» της ΕΟΚΑ από τη Δεξιά, η *Αυγή* αφιέρωσε ολόκληρο το πρωτοσέλιδο εκείνης της ημέρας στην αναθύμηση γεγονότων: Σεπτεμβριανά, μήνυμα Dulles, απαγχονισμοί ηρώων της ΕΟΚΑ, ως υπενθύμιση –και συγχρόνως απάντηση στη Δεξιά– για το ποιος είναι ο «προδότης» του κυπριακού αγώνα και του Έθνους. Η απάντηση του δημοσιογραφικού οργάνου της ΕΔΑ συνόψιζε το διακύβευμα πίσω από την αντιπαλότητα Δεξιάς και Αριστεράς στο κυπριακό: ποιος εκπροσωπούσε τα συμφέροντα του κυπριακού αγώνα, δηλαδή του Έθνους, η Δεξιά ή η Αριστερά; Σε αντίθεση όμως με το πρόσφατο παρελθόν η προσπάθεια της ΕΔΑ να υπερασπιστεί τον αγώνα της για την Κύπρο διεξαγόταν, αυτή τη φορά, σε ιδιαίτερα δυσμενές για αυτήν περιβάλλον. Τα όπλα της ΕΟΚΑ στρεφόμενα κατά των Αριστερών στην Κύπρο, είχαν στραφεί, ουσιαστικά, εναντίον της.

Προκαλεί, πάντως, εντύπωση ότι το προπαγανδιστικό βιβλιάριο της ΕΟΚΑ δεν είχε ιδιαίτερη απήχηση παρά μόνο στο χώρο της Δεξιάς. Μια πιθανή εξήγηση για αυτό, την οποία δίδει το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών⁹¹⁶, είναι ότι η ΕΟΚΑ δεν έλεγε κάτι νεοφανές περισσότερο ανακύκλωνε παλαιότερες κατηγορίες κατά του ΑΚΕΛ, όπως για παράδειγμα αυτή της συνεργασίας ΑΚΕΛ και Βρετανών⁹¹⁷. Μια τέτοια εξήγηση, όμως, δεν καλύπτει πλήρως το ερώτημα γιατί το Κόμμα των Φιλελευθέρων δεν εκμεταλλεύθηκε το κατηγορώ της ΕΟΚΑ. Ίσως, το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης στην προσπάθειά του να τοποθετηθεί διακριτά ανάμεσα στην Αριστερά και στη Δεξιά, δεν

⁹¹⁵Εστία, Αθήνα 7 Μαΐου 1958.

⁹¹⁶TNA, FCO 141/3461, «In paragraph 6 of our telegram....», 12/5/58. Βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών προς βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα.

⁹¹⁷Στο ίδιο.

ήθελε να ακολουθήσει το μένος της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας της Δεξιάς. Για αυτό επέλεξε μια πολύ πιο ήπια ρητορική, επιδιώκοντας επιπλέον τον προσεταιρισμό προοδευτικών στοιχείων από το χώρο της κεντροαριστεράς και της Αριστεράς⁹¹⁸. Εξίσου πιθανή εξήγηση, ήταν ο φόβος του Κόμματος των Φιλελευθέρων ότι αν υιοθετούσε την προπαγάνδα της ΕΟΚΑ κατά της Αριστεράς αυτό θα γύριζε εναντίον του. Η ΕΡΕ, η οποία μονίμως υπενθύμιζε στα κεντρικά κόμματα το ανοσιούργημα της συνεργασίας με την ΕΔΑ στις εκλογές του 1956⁹¹⁹, είναι βέβαιο ότι δεν θα έχανε την ευκαιρία να εκμεταλλευτεί τυχόν εγκόλπωση της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας της ΕΟΚΑ από το Κόμμα των Φιλελευθέρων, προκειμένου να το μυκτηρίσει ακόμη περισσότερο για τη συνεργασία του '56.

Αυτό δεν σήμαινε ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων, αντιλαμβανόμενο και αυτό ότι το κυπριακό αποτελούσε αχίλλειο πτέρνα για την ΕΔΑ κατά την προεκλογική περίοδο, δεν προσπάθησε να το εκμεταλλευτεί και να φέρει το κόμμα της Αριστεράς σε δύσκολη θέση. Ενδεικτικά, το Κόμμα των Φιλελευθέρων άφησε να νοηθεί ότι θα αποδέχονταν την εγκατάσταση πυρηνικών όπλων στη χώρα, θέμα για το οποίο δεν είχε πάρει ξεκάθαρη θέση⁹²⁰, αν παραχωρούνταν αυτοδιάθεση στην Κύπρο⁹²¹. Ήταν προφανές ότι η προβοκατόρική τοποθέτηση του Κόμματος των Φιλελευθέρων είχε ως αποδέκτη την ΕΔΑ, ένας υπαινιγμός ότι το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς δεν θα ακολουθούσε την ίδια επιλογή. Η ΕΔΑ απέφυγε, όπως ήταν αναμενόμενο, να απαντήσει στο ψευδο-δίλλημα που έθετε το Κόμμα των

⁹¹⁸Το ΒΗΜΑ, Αθήνα 27 Απριλίου 1958 και Η Αυγή, Αθήνα 23 Μαρτίου 1958.

⁹¹⁹Το ΒΗΜΑ, Αθήνα 10 Μαΐου 1958.

⁹²⁰Το Κόμμα των Φιλελευθέρων δεν ήταν αρνητικό στην εγκατάσταση πυρηνικών όπλων στη χώρα, έθετε ωστόσο ως βασική προϋπόθεση για την εγκατάστασή τους ότι τα όπλα αυτά θα γίνονταν δεκτά από όλες τις χώρες του ΝΑΤΟ. Η αρχή της καθολικότητας, την οποία επικαλούνταν οι Φιλελεύθεροι, δεν έγινε παρόλα αυτά δεκτή από το ΝΑΤΟ στο συγκεκριμένο ζήτημα. Κουρκουβέλας, «Η Ελλάδα και το ζήτημα.....», σ. 181 και 200. Και Στεφανίδης, «Ασύμμετροι εταίροι...», σ. 167.

⁹²¹Η Αυγή, Αθήνα 2 Απριλίου 1958.

Φιλελευθέρων θεωρώντας απαράδεκτο να συσχετίζονται τα δύο «εθνικά θέματα», όπως τα χαρακτήριζε⁹²².

Παρά τη μειονεκτική θέση στην οποία βρέθηκε λόγω του κυπριακού, της όξυνσης του αντικομμουνιστικού κλίματος και των εμποδίων που προέβαλε ο κρατικός μηχανισμός στη διεξαγωγή της προεκλογικής της εκστρατείας⁹²³, η ΕΔΑ σημείωσε μεγάλη επιτυχία στις εκλογές αναδεικνυόμενη σε αξιωματική αντιπολίτευση (24.4% των ψήφων και 79 έδρες). Η επιτυχία της ΕΔΑ θα πρέπει να αποδοθεί, κυρίως, στα σοβαρά προβλήματα συνοχής του Κόμματος των Φιλελευθέρων και στην αδυναμία του τελευταίου να συνεργαστεί με μικρότερους πολιτικούς σχηματισμούς. Χάρης στις αδυναμίες του ισχυρότερου κόμματος στον κεντρικό χώρο η ΕΔΑ μπόρεσε να επανασυσπειρώσει τον παλιό εαμικό κόσμο και να θέσει τις βάσεις για την εκλογική επιτυχία της⁹²⁴.

Το ΚΚΕ κατά την αποτίμηση του εκλογικού αποτελέσματος είχε μια διαφορετική άποψη για την εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ. Θεώρησε ότι σημαντική συμβολή είχε και η «προοδοσία» του κυπριακού από την ελληνική κυβέρνηση⁹²⁵. Ήταν ευνόητο πως το ΚΚΕ μακριά από την πολιτική ατμόσφαιρα του προεκλογικού αγώνα δεν έλαβε υπόψη -στην αποτίμηση του εκλογικού αποτελέσματος- ότι αυτή τη φορά σε άβολη θέση εξαιτίας του κυπριακού βρέθηκε περισσότερο η ΕΔΑ παρά η ΕΡΕ. Άλλωστε, η εξασφάλιση άνετης πλειοψηφίας από την ΕΡΕ (41,2% των ψήφων και 171 έδρες), παρά τη μείωση στα ποσοστά της σε σχέση με τις προηγούμενες εκλογές⁹²⁶, κάθε άλλο παρά ένδειξη αποτελούσε ότι η διαχείριση του κυπριακού επηρέασε, τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό, την εκλογική απήχηση του κόμματος της Δεξιάς.

⁹²²Στο ίδιο.

⁹²³ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 480.1, «Το πρόβλημα των συμμαχιών μας» και Ευγενία Καβαλλάρη, *Οι ιστορικές εκλογές του 1958 και η Ημαθία*, Αθήνα 2015, σ. 55-61.

⁹²⁴Ως «εαμικός κόσμος» ορίζονται οι δυνάμεις του χώρου μεταξύ Κέντρου και Αριστεράς που ανήκαν στο ΕΑΜ και οι οποίες μετά τη λήξη του εμφυλίου απομακρύνθηκαν από την ΕΔΑ. Γιαννιλόπουλος, *ο.π.*, σ. 318-321.

⁹²⁵ΚΚΕ, «Επίσημα Κείμενα. Τόμος όγδοος.....», σ. 289-290.

⁹²⁶Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη Δημοκρατία.....», σ. 37.

Αποτελεί σχεδόν κοινό κτήμα ανάμεσα στους μελετητές της περιόδου η διαπίστωση της σημαντικής συμβολής του κυπριακού -ως παράγοντα αντιδυτικισμού και ενδυνάμωσης της ΕΔΑ κατά τα προηγούμενα χρόνια- στη μεγάλη εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ⁹²⁷. Αυτό είναι βέβαια σωστό. Κανείς σοβαρός ερευνητής δεν πρόκειται να αμφισβητήσει ότι το υπόβαθρο της εκλογικής επιτυχίας της ΕΔΑ το '58 ήταν η προηγούμενη περίοδος ευεργετικών επιδράσεων του κυπριακού στο κίνημα της Αριστεράς. Παρόλα αυτά, από την υπάρχουσα ιστοριογραφία φαίνεται να διαφεύγει το γεγονός ότι το κυπριακό ζήτημα κατά την προεκλογική περίοδο του 1958 αποτέλεσε, αν όχι ένα κακό αγωγό του προεκλογικού της λόγου, σίγουρα ένα θέμα στο οποίο η ΕΔΑ δεν στήριξε την απήχηση του προεκλογικού της λόγου⁹²⁸. Αν αυτό το γεγονός είχε, ή δεν είχε, σημαντικό αντίκτυπο στην εκλογική επιρροή της ΕΔΑ είναι, ασφαλώς, κάτι που είναι αδύνατο να εκτιμηθεί.

Όπως και να είχε, η ανάδειξη της ΕΔΑ σε κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης μόλις λίγα χρόνια μετά την ήττα του ΚΚΕ στο Γράμμο ήταν μια μεγάλη επιτυχία, μια «επιτυχία του Έθνους» όπως θριαμβολόγησε η *Αυγή*⁹²⁹. Σε αναντιστοιχία με τον ενθουσιασμό της ΕΔΑ, στον αντικομμουνιστικό πολιτικό κόσμο επικράτησε αναστάτωση από το αποτέλεσμα. Χαρακτηριστικά, ο Γεώργιος Ράλλης, ο παραιτηθείς υπουργός Δημοσίων Έργων της κυβέρνησης Καραμανλή, θεωρούσε την ανάδειξη ενός «αντεθνικού κόμματος», όπως χαρακτήριζε την ΕΔΑ, στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης ως μείζον πρόβλημα για την ελληνική

⁹²⁷Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Η ελληνική πολιτική ζωή: Εικοστός αιώνας. Από την προβενιζελική στη μεταπαπανδρεϊκή εποχή. Με ένα επίμετρο για τον Γ. Παπανδρέου*, Αθήνα 1997, σ. 177, Γιανουλόπουλος, *ο.π.*, σ. 321 και Στεφανίδης, «Ανακτώντας τα «Πατριωτικά Διαπιστευτήρια»: Ο πολιτικός λόγος της ΕΔΑ στο κυπριακό...» στο Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.) *Γρηγόρης Φαράκος: Διαδρομές στην Ιστορία. Τόμος τιμητικός για τον Γρηγόρη Φαράκο. Μέρος Α΄*, Κέρκυρα 2011, σ. 133. Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη δημοκρατία...», σ. 38.

⁹²⁸Χαρακτηριστική είναι η -λανθασμένη- αναφορά του Σπύρου Σακελλαρόπουλου ότι η προεκλογική εκστρατεία της ΕΔΑ το 1958 είχε ως κεντρικό πυρήνα το κυπριακό. Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, Αθήνα 2017, σ. 387-388.

⁹²⁹*Η Αυγή*, Αθήνα 14 Μαΐου 1958.

δημοκρατία⁹³⁰. Όχι μόνο ο εθνικόφρων κόσμος, αλλά και οι σύμμαχοι ήταν ανήσυχoi: η αμερικάνικη πρεσβεία αιφνιδιασμένη πλήρως από το αποτέλεσμα εξέφρασε φόβους για περαιτέρω αύξηση της δυναμικής της ΕΔΑ⁹³¹.

Ο Καραμανλής, παρά την απογοήτευσή του από την άνοδο της ΕΔΑ, θέλησε να εκμεταλλευτεί το οδυνηρό ξάφνιασμα των Αμερικανών από το εκλογικό αποτέλεσμα. Σε επιστολή του προς την αμερικάνικη κυβέρνηση, λίγες μέρες μετά τις εκλογές, φρόντισε να αποδώσει την άνοδο της ΕΔΑ αποκλειστικά στο κυπριακό. Η αποτίμηση του εκλογικού αποτελέσματος από τον Καραμανλή ήταν προφανές ότι δεν αποσκοπούσε στην πιστή αποτύπωση της πραγματικότητας- αν και προφανώς θεωρούσε ο έλληνας πρωθυπουργός το κυπριακό ως καθοριστικό παράγοντα για την άνοδο της Αριστεράς. Περισσότερο αποσκοπούσε στην άσκηση πιέσεων προς τις ΗΠΑ για αλλαγή στάσης στο κυπριακό ζήτημα:

Όπως ανέφερα και εις την προμνημονευθεισαν επιστολήν μου η τηρηθείσα υπό των Δυτικών Δυνάμεων στάσις επί του κυπριακού είναι εκείνη η οποία διηκόλυνε προ διετίας την δημιουργίαν Λαϊκού Μετώπου. Αυτή δέ υπήρξε και η αποφασιστική αιτία διολισθήσεως κατά τας προσφάτους εκλογάς πολλών ψήφων προς την εκφράζουσαν το αντιδυτικόν πνεύμα παράταξιν της άκρας αριστεράς. Εάν δεν ικανοποιηθῆ το αίτημα των Κυπρίων εγώ τουλάχιστον προβλέπω περαιτέρω επιδείνωσιν της καταστάσεως με απροβλέπτους συνεπείας⁹³².

Δεν ήταν μόνο ο Καραμανλής ο οποίος θεωρούσε τις μελλοντικές εξελίξεις στο κυπριακό ως καθοριστικό παράγοντα για μείωση ή περαιτέρω αύξηση της δυναμικής της ΕΔΑ. Ανάλογες απόψεις είχαν και οι εκπρόσωποι του μεγάλου ηττημένου των εκλογών, του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Ο Βενιζέλος σε

⁹³⁰Γιώργος Ι. Ράλλης, *Οι δύο δρόμοι. Δημοκρατία-Κομμουνισμός*, Αθήνα 1958, σ. 62-63.

⁹³¹James Edward Miller, *The United States and the Making of Modern Greece. History and Power, 1950-1974*, North Carolina 2009, σ. 73.

⁹³²Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 60, υποφ. 1, «Σας ευχαριστώ δια τας ευχάς...».

επιστολή του προς το βασιλιά, με ημερομηνία 1^η Ιουλίου 1958, σημείωσε ότι στο νέο κλίμα διπολισμού το οποίο διαμορφώθηκε μετά το εκλογικό αποτέλεσμα δεν «υπάρχουν περιθώρια δια δύο Εθνικόφρονες παρατάξεις», προαναγγέλλοντας ουσιαστικά τη διάλυση του κόμματός του⁹³³. Στην ίδια επιστολή, ο Βενιζέλος απέδωσε τις ευθύνες για την άνοδο της ΕΔΑ, κυρίως, στην κατασταλτική δράση του κράτους έναντι της Αριστεράς η οποία ενδυνάμωνε αντί να αποδυναμώνει την ΕΔΑ- μια ομολογουμένως πολύ προχωρημένη αντίληψη για την εποχή της. Όμως λίγες μέρες μετά την επιστολή προς το βασιλιά, σε συνομιλία του με τον πτέραρχο Ποταμιάνο - μέλος του ανακτορικού περιβάλλοντος-, ο Βενιζέλος δεν υπήρξε τόσο ψύχραιμος στην αποτίμηση των αιτιών ανόδου της ΕΔΑ. Θεωρώντας, αυτή τη φορά, το κυπριακό ζήτημα ως την κύρια αιτία για την εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ, ο Βενιζέλος επισήμανε στον Ποταμιάνο ότι ο μόνος τρόπος για να μη συνεχιστεί η άνοδος της ελλαδικής αριστεράς είναι να βρεθεί λύση στο κυπριακό όσο οδυνηρή και αν είναι. Τα ακριβή λόγια του Βενιζέλου ήταν: «η λύσις (ενν. για το κυπριακό) δυνατόν να είναι οδυνηρά εξ ανάγκης»⁹³⁴. Σημειώνεται, ότι, η συνομιλία με τον Ποταμιάνο ήταν στις αρχές Ιουλίου 1958, κάποιες μέρες μετά τη δημοσιοποίηση του βρετανικού Σχεδίου Macmillan· του χειρότερου από τα μέχρι εκείνο το σημείο προτεινόμενα βρετανικά σχέδια, με φανερές διχοτομικές τάσεις και με πρόνοια για ενδεχόμενο τριπλό συνεταιρισμό Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας ως τελική λύση στο θέμα της Κύπρου⁹³⁵. Αν και είναι αδύνατον να εξακριβωθεί το τι εννοούσε με τη φράση «οδυνηρά» λύση, η συγκυρία της δημοσιοποίησης του Σχεδίου MacMillan δημιουργεί, όχι παράλογα θεωρώ, το ερώτημα: μήπως ο Βενιζέλος εννοούσε αποδοχή του Σχεδίου MacMillan;

⁹³³ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 385, «Επειδή δεν θέλω να υπάρξει ουδεμία αμφιβολία...», 1/7/58. Σοφοκλής Βενιζέλος προς Βασιλιά.

⁹³⁴ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων φ. 385, «Λαμβάνω την τιμή να αναφέρω ευλαβώς τα κάτωθι: Μετέβη σήμερα...», 9/7/1958. Αναφορά από τον Ποταμιάνο στο Βασιλιά της συνομιλίας του με τον Σοφοκλή Βενιζέλο.

⁹³⁵Για τις πρόνοιες του σχεδίου Macmillan βλ: Χριστοδουλίδης, «Τα σχέδια λύσης.....», σ. 120-137 και Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό ζήτημα.....», σ.96-110.

Αυτό όμως που μπορεί να γραφτεί με βεβαιότητα, είναι ότι η «οδύνη» στην προσέγγιση του Βενιζέλου στο κυπριακό υπογράμμισε τα όρια διαχείρισης του κυπριακού για τον ηγέτη του κεντρικού χώρου: ακόμη και ένα εθνικό ζήτημα, όπως το κυπριακό, δεν ήταν πιο πάνω για τον Βενιζέλο από τον αγώνα κατά του κομμουνισμού.

Ο Βενιζέλος μετά τις εκλογές Μαΐου 1958, πρότεινε τη δημιουργία -με πρωτοβουλία του βασιλιά- μιας κυβέρνησης προσωπικοτήτων του εθνικόφρονος κόσμου η οποία θα έδινε τη λύση στο κυπριακό και θα τερμάτιζε την ανοδική πορεία της ΕΔΑ⁹³⁶. Το κυπριακό, όσο και να ήλπιζε η ΕΔΑ, δεν μπόρεσε να υπερβεί την κληρονομιά του εμφυλίου, την ενότητα του εθνικόφρονος κόσμου και να αποτελέσει το πλαίσιο δημιουργίας ενός μακρόπνοου ενιαίου μετώπου μεταξύ ΕΔΑ και της υπόλοιπης αντιπολίτευσης. Αθελά του, η πιο πάνω απαίτηση του Βενιζέλου για συσπείρωση του εθνικόφρονος κόσμου απέναντι στην άνοδο της ΕΔΑ υπεδείκνυε και ένα από τους βασικούς λόγους κατάρρευσης του ιστορικού κόμματος των Φιλελευθέρων στα τέλη της υπό μελέτη δεκαετίας, ίσως τον πιο βασικό: η κοινή, ανάμεσα σε Δεξιά και Κέντρο, μεταπολεμική προτεραιότητα του αντικομμουνιστικού αγώνα δημιούργησε σοβαρά προβλήματα διακριτής τοποθέτησης του ιστορικού κόμματος των Φιλελευθέρων ανάμεσα σε Δεξιά και Αριστερά, τα οποία ουσιαστικά δεν επίλυσε ποτέ⁹³⁷. Οι εκλογές του 1958 αποτέλεσαν το κύκνειο άσμα του ιστορικού κόμματος το οποίο μετεκλογικά ακολούθησε πορεία αποσύνθεσης μέχρι την οριστική διάλυση στις αρχές της δεκαετίας του '60.

Σε αυτό σημείο θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επείγουσα ανάγκη για λύση στο κυπριακό την οποία εξέφρασε ο Βενιζέλος, έγινε υπό το βάρος μιας νέας

⁹³⁶ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων φ. 385, «Λαμβάνω την τιμή να αναφέρω ευλαβώς τα κάτωθι: Μετέβη σήμερα...», 9/7/1958.

⁹³⁷Για το πρόβλημα τοποθέτησης του Κέντρου ανάμεσα σε Αριστερά και Δεξιά κατά την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο βλ. Σωτήρης Ριζάς, «Το κόμμα των Φιλελευθέρων και τα Δεκεμβριανά: από τον μεσοπολεμικό δημοκρατικό φιλελευθερισμό στο μεταπολεμικό δημοκρατικό Κέντρο» στο Θανάσης Δ. Σφήκας, Λουκιανός Ι. Χασιώτης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.) *Δρόμοι του Δεκεμβρίου. Από τον Λίβανο στην Αθήνα, 1944*. Θεσσαλονίκη 2016, σ. 117-135.

κρίσης στο κυπριακό ζήτημα. Η νέα κρίση όξυνε και πάλι την αμφισβήτηση προς τους συμμάχους και απειλούσε να φέρει Ελλάδα και Τουρκία στο χείλος πολύ δυσάρεστων καταστάσεων, ότι χειρότερο για τον ακραιφνή υποστηρικτή της ελληνοτουρκικής φιλίας, Σοφοκλή Βενιζέλο.

Διακοινοτικές συγκρούσεις στην Κύπρο

Τον Ιούνιο του 1958 μια βόμβα η οποία ρίχτηκε στο Γραφείο Πληροφοριών του τούρκικου προξενείου στη Λευκωσία⁹³⁸, έδωσε στους τούρκους εξτρεμιστές του νησιού το πρόσχημα που έψαχναν προκειμένου να προχωρήσουν σε εκτεταμένες βιαιότητες εις βάρος των Ελλήνων του νησιού. Το αποτέλεσμα ήταν η γρήγορη κλιμάκωση της εθνοτικής βίας κατά τους μήνες Ιούνιο-Ιούλιο. Οι αιματηροί μήνες του καλοκαιριού 1958 θα πρέπει να θεωρηθούν απόληξη του εχθρικού κλίματος ανάμεσα στις δύο κοινότητες του νησιού εξαιτίας της εναντίωσης του τουρκικού στοιχείου στο στόχο της αυτοδιάθεσης-Ένωσης και της ταυτόχρονης προσπάθειας για προώθηση της διχοτόμησης ως της ενδεδειγμένης λύσης⁹³⁹.

Η ΕΔΑ θεώρησε, αναμενόμενα, την ελληνική κυβέρνηση -λόγω της πολιτικής των συμμαχιών με χώρες όπως η Βρετανία και η Τουρκία- ως ηθική αυτουργό για τον διακοινοτικό παροξυσμό στο νησί⁹⁴⁰. Αυτό όμως που ξεχωρίζει από τις αναφορές του δημοσιογραφικού οργάνου της ΕΔΑ κατά τη βίαιη δράση του τουρκικού στοιχείου στο νησί, είναι η αθρόα εκδήλωση αντιτουρκικών αισθημάτων. Ενδεικτικά, οι Τούρκοι της Κύπρου χαρακτηρίζονται από την *Αυγή* ως «κανίβαλοι»⁹⁴¹, «σωβινιστές»⁹⁴², οι οποίοι ανέκαθεν απέβλεπαν στην εξάλειψη του Ελληνισμού⁹⁴³.

⁹³⁸Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 1015.

⁹³⁹Για τη στάση των Τούρκων της Κύπρου απέναντι στο ενωτικό ζήτημα κατά την περίοδο της βρετανικής αποικιοκρατίας βλ. Κτωρής, *ο.π.*

⁹⁴⁰*Η Αυγή*, Αθήνα 10 Ιουνίου 1958.

⁹⁴¹Στο ίδιο

⁹⁴²*Η Αυγή*, Αθήνα 11 Ιουνίου 1958.

⁹⁴³*Η Αυγή*, Αθήνα 24 Ιουνίου 1958.

Είναι γεγονός ότι σε όλη την υπό μελέτη δεκαετία η ΕΔΑ διακατέχεται από ένθερμο αντιτουρκισμό, κληρονομιά του αντίστοιχου αντιτουρκισμού του ΚΚΕ κατά τη δεκαετία του 1940⁹⁴⁴. Ο αντιτουρκισμός της ΕΔΑ είναι διςυπόστατος: εστιάζει στο καθεστώς της Τουρκίας ως του «προαιώνιο εχθρού» του Έθνους⁹⁴⁵ και στο καθεστώς της ως μέλους του ΝΑΤΟ. Η ΕΔΑ χρησιμοποίησε το παλαιό μίσος προς την Τουρκία για να υπονομεύσει το ΝΑΤΟ, κατηγορώντας το δυτικό οργανισμό ότι φιλοξενεί στους κόλπους του τον «προαιώνιο εχθρό» και σύγχρονο επιβουλέα του αγώνα της Κύπρου για αυτοδιάθεση⁹⁴⁶. Λαμβάνοντας υπόψη την εμμονή της ΕΔΑ, σε όλη τη διάρκεια της υπό μελέτη δεκαετίας, για ανεύρεση τρόπων ενοχοποίησης του ΝΑΤΟ δεν προκαλεί έκπληξη ότι η ΕΔΑ απέδωσε στον δυτικό οργανισμό τις ευθύνες για τις επιθέσεις των «αγγλότουρκων» κατά των Ελλήνων της Κύπρου στα μέσα του '58. Είναι χαρακτηριστικό ότι για τη σφαγή στο χωριό Κιόνελλι (επαρχία Λευκωσίας), στις 12 Ιουνίου 1958, οκτώ Ελλήνων από το μαινόμενο τουρκικό όχλο ως κύριος υπαίτιος για την ΕΔΑ θεωρήθηκε ότι ήταν το ΝΑΤΟ⁹⁴⁷.

Η νατοϊκή στοχοποίηση για τις τουρκικές ακρότητες στο νησί βρήκε απήχηση και στην υπόλοιπη αντιπολίτευση⁹⁴⁸. Η τελευταία επέκρινε τη στάση του ΝΑΤΟ και την κάλυψη που προσέφερε στους υπεύθυνους των βιαιοτήτων στο νησί (Τουρκία-Βρετανία), παρακινώντας τον Καραμανλή σε αναζήτηση νέων συμμαχιών⁹⁴⁹. Ενδεικτικά, ο νέος επικεφαλής του ΔΚΕΛ, Αλλαμανής, υπέδειξε

⁹⁴⁴Γιώργος Μιχαηλίδης, «Ελληνική Αριστερά και εθνικά ζητήματα κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία» στο Μιχάλης Λυμπεράτος-Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940-1960*, 17-20 Απριλίου 2013, Πρακτικά Συνεδρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2014, σ. 352.

⁹⁴⁵Χριστοφής, «Το χρήσιμο παρελθόν: Η Κύπρος στην Ελληνική και...» στο Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη του Ρολάνδου Κατσιαούνη. *Κοινωνική, Οικονομική και Πολιτική Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 2015, σ. 177 και Nikos Christofis, «Enosis in the Left Discourse: EDA's Talks in the Greek Parliament», *Paper for the 4th Hellenic Observatory PHD Symposium on Contemporary Greece. Hellenic Observatory, European Institute, LSE, June 25-26 2009*.

⁹⁴⁶Η *Αυγή*, Αθήνα 15 Ιουνίου 1958.

⁹⁴⁷Στο ίδιο.

⁹⁴⁸Ελευθερία, Αθήνα 17 Ιουνίου 1958.

⁹⁴⁹Γεροζήσης(επιμ.), *ό.π.*, Τόμος Γ', σ. 203—206.

την περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων της χώρας με την ΕΣΣΔ⁹⁵⁰. Ενθαρρυσμένος ο Πασαλίδης προέτρεψε την ελληνική κυβέρνηση για σύναψη στενών σχέσεων με το νεοϊδρυθέν κράτος της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας (Η.Α.Δ) το οποίο εμφανιζόταν ως ένας τρίτος πόλος ανάμεσα σε Σοβιετική Ένωση και ΗΠΑ στο χώρο της Μέσης Ανατολής⁹⁵¹. Παρόλα αυτά, κανένα κόμμα, ακόμη και η ΕΔΑ, δεν έθεσε θέμα εξόδου της χώρας από το ΝΑΤΟ.

Αυτό, όμως, δεν παρηγορούσε τον Καραμανλή. Οι ταραχές στο νησί, η αναθέρμανση του αντιδυτικού κλίματος στη χώρα και κυρίως η όξυνση της αντιπολιτευτικής διάθεσης, έφερνε και πάλι σε δύσκολη θέση την κυβέρνηση. Το βαρύ κλίμα ακύρωνε όποια ελπίδα είχε μετεκλογικά η κυβέρνηση να προσεγγίσει τα κόμματα της υπόλοιπης κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, κυρίως το Κόμμα των Φιλελευθέρων και το Προσοδευτικό του Μαρκεζίνη, με στόχο τη δημιουργία ενός κοινού μετώπου του εθνικόφρονος κόσμου απέναντι στην ΕΔΑ⁹⁵². Ακόμη χειρότερα για τον έλληνα πρωθυπουργό, ο Μακάριος ασκούσε έντονες πιέσεις προς την κυβέρνηση για αντίδραση στη συμπεριφορά των συμμάχων και καταγγελία των αγγλοτουρκικών βιαιοτήτων στη διεθνή κοινότητα. Ταυτόχρονα, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου καλούσε τους Έλληνες σε αυτοάμυνα απέναντι στις τούρκικες επιθέσεις, ενισχύοντας, άθελά του, την ατμόσφαιρα ταραχών στο νησί⁹⁵³.

Η Αυγή, εκμεταλλευόμενη την έκκληση του Μακάριου για οργάνωση ομάδων αυτοάμυνας προχώρησε ένα βήμα παραπέρα και ενθάρρυνε τους Έλληνες της Κύπρου στην ανταπόδοση των τουρκικών βιαιοτήτων⁹⁵⁴. Η παρότρυνση της βίας, ωστόσο, δεν ήταν αποτέλεσμα αποκλειστικά του αντιτουρκισμού της

⁹⁵⁰Couloumbis, «Greek political reaction to American...», σ. 127.

⁹⁵¹Η Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία ιδρύθηκε τον Φεβρουάριο του 1958 και αποτελούσε μέχρι τη διάλυση της (1961) την ένωση δύο κρατών, της Συρίας και της Αιγύπτου. Πρόεδρος του νεοσύστατου κράτους ήταν ο Nasser. Eugene Rogan, *The Arabs. A History*, London 2011, σ. 385-401.

⁹⁵²TNA, FO 371/136308, «The Greek Ambassador called on me this morning evidently.....», 19/5/58. Ross προς Martin.

⁹⁵³Ελευθερία, Αθήνα 10 Ιουνίου 1958.

⁹⁵⁴Η Αυγή, Αθήνα 15 Ιουνίου 1958.

ΕΔΑ: ήταν κυρίως η επίγνωση του γεγονότος ότι η διατήρηση του κυπριακού ως «ανοικτού ζητήματος» -ήταν προφανές ότι η βία στην Κύπρο το διατηρούσε ως τέτοιο- ευνοούσε την καλλιέργεια της πολιτικής της ουδετεροφιλίας, αυξάνοντας ταυτόχρονα την πίεση προς την ελληνική κυβέρνηση. Ασφαλώς, η πράξη ενθάρρυνσης της βίας από την ΕΔΑ αντιτίθονταν στις φιλειρηνικές διακηρύξεις του κόμματος από την ίδρυσή του. Για την ΕΔΑ η βία καθαγιαζόταν μόνο στην περίπτωση της αντιαποικιακής πάλης. Μόνο που οι Τούρκοι της Κύπρου δεν ήταν ο αποικιακός εχθρός. Ήταν όμως για την ΕΔΑ οι συνεργάτες των βρετανών αποικιοκρατών⁹⁵⁵. Έτσι, κατά αυτό τον τρόπο, το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς «νομιμοποιούσε» το κάλεσμα για άσκηση βίας.

Είναι πολύ εύκολο να εντοπίσει κανείς την αντίθεση ανάμεσα στην ενθάρρυνση της βίας κατά την περίοδο των διακοινοτικών ταραχών και στη στάση την οποία τήρησε η ΕΔΑ κατά τις δολοφονίες μελών της κυπριακής αριστεράς. Στις περιπτώσεις της δολοφονίας ακελικών η ΕΔΑ είχε επιδοθεί σε αγώνα, ασκώντας συνεχώς πιέσεις στο Μακάριο, προκειμένου να επικρατήσει κλίμα ειρήνης στην Κύπρο. Ήταν κάτι παραπάνω από έκδηλο ότι το αισθητήριο της ειρηνικής ατμόσφαιρας στο νησί ήταν πολύ πιο ευαίσθητο για την ΕΔΑ όταν αφορούσε τις συγκρούσεις Δεξιάς και Αριστεράς παρά στις διακοινοτικές συγκρούσεις. Στην ανομοιομορφία των αντιδράσεων της ΕΔΑ θα πρέπει να προστεθεί και το γεγονός ότι στις περιπτώσεις των δολοφονιών ακελικών, το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς προειδοποίησε για τον κίνδυνο «εμφυλίου» πολέμου⁹⁵⁶. Από την άλλη, η ΕΔΑ σε κανένα σημείο δεν έκανε χρήση του όρου «εμφύλιου» στις αναφορές της για τις διακοινοτικές συγκρούσεις. Ο λόγος ήταν ότι η ΕΔΑ έβλεπε την τουρκική κοινότητα της νήσου όχι ως αυτόχθονες κατοίκους του νησιού, αλλά ως εκτελεστικά όργανα της Τουρκίας, «πράκτορες του Μεντερές» κατά τη δηκτική φρασεολογία της

⁹⁵⁵Η Αυγή, Αθήνα 10 Ιουνίου 1958

⁹⁵⁶Η Αυγή, Αθήνα 28 Μαΐου 1958.

Αυγής⁹⁵⁷. Με λίγα λόγια, η πρόσληψη της ΕΔΑ για την τουρκική κοινότητα της Κύπρου ήταν ότι λειτουργούσε ως περίπου ο «δούρειος ίππος» της Τουρκίας. Για αυτό και ο πόλεμος εναντίον των Τούρκων της Κύπρου είχε για την ΕΔΑ περισσότερο το χαρακτήρα του απελευθερωτικού αγώνα, παρά ενός «εμφυλίου». Κατά μια ειρωνεία της Ιστορίας, η αντιμετώπιση της τουρκικής κοινότητας από την ΕΔΑ «υιοθετούσε» τον τρόπο που ο εθνικόφρων κόσμος αντιμετώπιζε την ίδια και την «πρακτορική» δράση της στο μετεμφυλιακό πολιτικό περιβάλλον.

Μερικοί μελετητές της ελλαδικής αριστεράς ασκούν κριτική στην ΕΔΑ για την εθνικιστική-σοβινιστική αντιμετώπιση των Τούρκων της Κύπρου, θεωρώντας ότι η ΕΔΑ θα έπρεπε να επιδεικνύει μια πιο «αντι-εθνικιστική» προσέγγιση στο θέμα, συμβατή με τα σοσιαλιστικά πρότυπα⁹⁵⁸. Πώς όμως θα μπορούσε η ΕΔΑ να επιδείξει αλληλέγγυα στάση προς το τουρκικό στοιχείο; ιδιαίτερα την ώρα που οι δύο ηγέτες της τουρκικής κοινότητας στο νησί, Küçük και Denktash, χρησιμοποιούσαν την άνοδο της ΕΔΑ ως μέσο προβολής της απειλής του «κομμουνιστικού κινδύνου» -που, δήθεν, περιέβαλλε το νησί- με σκοπό την εξασφάλιση της εύνοιας των Αμερικανών στις θέσεις τους⁹⁵⁹. Ακόμη, πώς θα μπορούσε το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς να επιδείξει αλληλέγγυα στάση όταν οι παράγοντες της τουρκικής κοινότητας επέμειναν στη διχοτόμηση, κάνοντας ακόμη και λόγο για ίδρυση τουρκικού κράτους στην Κύπρο;⁹⁶⁰ Τέτοιες αναλύσεις-κριτικές αποτελούν μια *a posteriori* ανάγνωση της τοποθέτησης της ΕΔΑ, ιδεολογικά φορτισμένη, η οποία αγνοεί ή παραβλέπει το κλίμα της εποχής.

Ο αντιτουρκισμός της ΕΔΑ κατά την περίοδο των διακοινοτικών συγκρούσεων, απηχούσε το γενικό αίσθημα στην Ελλάδα. Οι νεολαίες των κομμάτων της

⁹⁵⁷Η Αυγή, Αθήνα 10 Ιουνίου 1958

⁹⁵⁸Αντωνίου, «Ελληνική Αριστερά και Κυπριακό Ζήτημα.....», Χριστοφής, «Το χρήσιμο παρελθόν.....», σ. 171-191 και Θρασυβούλου, «Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων.....», σ. 165-169.

⁹⁵⁹Niyazi Kizilyurek, *Μια εποχή της Βίας. Το σκοτεινό 1958*, Λευκωσία 2015, σ. 70-71.

⁹⁶⁰Νίκος Στέλγιας, *Ο αγώνας της ΕΟΚΑ 1955-1959 στα πρωτοσέλιδα του Τουρκοκυπριακού Τύπου 1955-1959*, Λευκωσία 2013, σ. 69.

αντιπολίτευσης δήλωναν έτοιμες ακόμη και να πάρουν τα όπλα κατά των «αγγλότουρκων»⁹⁶¹, την ίδια ώρα σωματεία, οργανώσεις, δημοτικά συμβούλια, από όλη σχεδόν την Ελλάδα, με υπομνήματά τους απαιτούσαν πιο αποφασιστικά μέτρα από την κυβέρνηση κατά της Αγγλίας και της Τουρκίας⁹⁶². Η βρετανική πρεσβεία ανήσυχη από τις εξελίξεις εξέφρασε φόβους ότι η κατάσταση μπορεί να οδηγήσει ακόμη και στη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας⁹⁶³. Τα πράγματα για την ελληνική κυβέρνηση επρόκειτο, δυστυχώς για αυτήν, να χειροτερέψουν, όταν στο μέσο των διακοινοτικών ταραχών ανακοινώθηκε το νέο βρετανικό σχέδιο για λύση στο κυπριακό.

Σχέδιο Macmillan

Στις 19 Ιουνίου ο βρετανός πρωθυπουργός, Harold Macmillan, παρουσίασε στη Βουλή των Κοινοτήτων το νέο βρετανικό σχέδιο λύσης, γνωστό ως Σχέδιο Macmillan. Το βρετανικό σχέδιο διέφερε σημαντικά από τα προηγούμενα καθότι δεν διατύπωνε συγκεκριμένες προτάσεις αλλά αποτελούσε μια διακήρυξη αρχών⁹⁶⁴. Επιπλέον, ήταν εμφανές ότι αποσκοπούσε στην ικανοποίηση των τουρκικών απαιτήσεων. Προέβλεπε διατήρηση της βρετανικής κυριαρχίας για περίοδο επτά χρόνων και «συνεταιρισμό» στη διοίκηση του νησιού Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας κατά τη μεταβατική περίοδο. Οι δύο τελευταίες χώρες θα είχαν τη δυνατότητα διορισμού κυβερνητικού αντιπροσώπου στο νησί⁹⁶⁵. Περαιτέρω, το σχέδιο προέβλεπε ισότητα εξουσιών και πλήρη θεσμικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων. Υπήρχε για παράδειγμα πρόνοια για δύο βουλές, ελληνική και τουρκική, ενώ προβλέπονταν διπλή υπηκοότητα για τους Κύπριους (βρετανική- ελληνική και βρετανική-τουρκική αντίστοιχα). Μετά το τέλος της επταετίας, όπως

⁹⁶¹Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 10 Ιουνίου 1958.

⁹⁶²ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Φωνή της Αλήθειας», κ. 352, «Οι βανδαλισμοί των Τούρκων.....», 17/6/58.

⁹⁶³ΤΝΑ, FO 371/136313, «Three possible courses of action.....», 2/10/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁹⁶⁴Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό ζήτημα.....», σ. 104.

⁹⁶⁵Στο ίδιο, σ.103-107.

επισημαίνει ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου, προκρίνονταν ουσιαστικά δύο ενδεχόμενα ως «τελικές λύσεις»: η συγκυριαρχία ελληνικού και τουρκικού στοιχείου και η διχοτόμηση⁹⁶⁶.

Το σχέδιο παραγνώριζε, απροκάλυπτα, τις απαιτήσεις της ελληνικής κοινότητας και αποτελούσε, όπως παραδέχονταν και οι Βρετανοί, προστάδιο διχοτόμησης⁹⁶⁷. Η ελληνική κυβέρνηση, όπως και ο Μακάριος, απέρριψαν το προτεινόμενο σχέδιο⁹⁶⁸. Όμως, αυτή τη φορά, η άρνηση της ελληνικής πλευράς δεν συνιστούσε αποτροπή εφαρμογής του σχεδίου. Η Βρετανία διατηρούσε το δικαίωμα να εφαρμόσει μονομερώς το σχέδιο, χωρίς, δηλαδή, τη συγκατάθεση των δύο ενδιαφερομένων μερών, Ελλάδας και Τουρκίας⁹⁶⁹.

Η ΕΔΑ μετά τη δημοσιοποίηση του βρετανικού σχεδίου έκανε λόγο για «τραγικό αδιέξοδο» στο κυπριακό⁹⁷⁰. Κατά την προσφιλή της συνήθεια θεώρησε την κυβέρνηση και συγκεκριμένα την πολιτική των συνεχών υποχωρήσεων την οποία ακολουθούσε στο κυπριακό, ως την κύρια αιτία για την κατάθεση του χειρότερου έως τώρα βρετανικού σχεδίου⁹⁷¹. Τα υπερπρονόμια της τουρκικής κοινότητας που από μειονότητα μετατρέπονταν σε συνέταιρο, ενόχλησαν ιδιαίτερα την ΕΔΑ. Η τελευταία παρατήρησε, σκωπτικά, ότι η «επιβράβευση» των αγώνων και θυσιών του ελληνικού λαού στην Κύπρο ήταν η επιστροφή της Τουρκίας, μετά το 1878, στο νησί⁹⁷².

Η αντίδραση της ΕΔΑ στο βρετανικό σχέδιο δεν εξέπληξε, όπως και η επιμονή της ότι η στροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς τις αραβικές χώρες ήταν η μόνη ενδεδειγμένη απάντηση στο βρετανικό σχέδιο και στη γενικότερη στάση της Δύσης απέναντι στο κυπριακό⁹⁷³. Ίσως το πιο ενδιαφέρον στοιχείο στις αντιδράσεις της ΕΔΑ ήταν η επαναφορά του αιτήματος για

⁹⁶⁶Στο ίδιο, σ. 104.

⁹⁶⁷Andrekos Varnava, «Reinterpreting Macmillan's Policy, 1957-1960» στο *Cyprus Review*, Vol. 22:1, Spring 2010, σ. 92.

⁹⁶⁸*Ελευθερία*, Αθήνα 21 και 22 Ιουνίου 1958.

⁹⁶⁹Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό ζήτημα.....», σ. 105.

⁹⁷⁰*Η Αυγή*, Αθήνα 20 Ιουνίου 1958.

⁹⁷¹*Η Αυγή*, Αθήνα 21 και 25 Ιουνίου 1958.

⁹⁷²ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κουτί 479, «Αγωνία Σφίγγει.....».

⁹⁷³Στο ίδιο.

αποστρατικοποίηση της νήσου. Το αίτημα αποστρατικοποίησης δικαιολογήθηκε από την ΕΔΑ με το πρόσχημα της ακύρωσης του επιχειρήματος της Τουρκίας η οποία υποστήριζε πως κινδυνεύει η ακεραιότητά της αν επιτευχθεί η Ένωση⁹⁷⁴. Όμως ο πραγματικός λόγος ήταν άλλος. Όπως έχει αναφερθεί στη διατριβή, η ΕΔΑ έθεσε για πρώτη φορά θέμα αποστρατικοποίησης της Κύπρου λίγους μήνες πριν την αγγλογαλλική επέμβαση στο Σουέζ, διαβλέποντας τις πολεμικές προθέσεις της Βρετανίας στο χώρο της Μ. Ανατολής. Όχι συμπτωματικά, το νέο αίτημα για αποστρατικοποίηση συνέπιπτε, και πάλι, με ταραχές στο χώρο της Μ. Ανατολής. Στο Λίβανο, την περίοδο της παρουσίασης του βρετανικού σχεδίου, η εξουσία του φιλοδυτικού προέδρου, Camille Chamoun, κινδύνευε από μουσουλμανικά και φιλοσυριακά στοιχεία. Η πιθανότητα επέμβασης της Δύσης προς υπεράσπιση του Chamoun ήταν ορατή και η ΕΔΑ ήθελε με την πρόταση αποστρατικοποίησης να εμποδίσει την Κύπρο από το να γίνει, όπως και στο Suez, ορμητήριο επιθέσεων των χωρών του «ελεύθερου κόσμου» στη Μ. Ανατολή.

Λίγο αργότερα, στα μέσα Ιουλίου 1958, όταν οι Αμερικανοί είχαν τελικά επέμβει στρατιωτικά στο Λίβανο και οι Βρετανοί χρησιμοποίησαν την Κύπρο ως βάση προκειμένου τα στρατεύματά τους να εισβάλουν στην Ιορδανία - στηρίζοντας την εξουσία του βασιλιά Hussein⁹⁷⁵-, η ΕΔΑ συνέδεσε ξεκάθαρα το αίτημα της αποστρατικοποίησης με την «προστασία» των αραβικών λαών. Σε συνέντευξή του στην κυπριακή εφημερίδα *Φως*, ο Πασαλίδης δήλωσε σχετικά:

Νομίζω ότι ήδη η καθυστέρησης της καταθέσεως της προσφυγής στον ΟΗΕ έβλαψε την εθνικήν υπόθεσιν. Την έβλαψε επίσης η άρνησις της Κυβερνήσεως να προσφύγει στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Αυτή τη στιγμή

⁹⁷⁴Γεροζήσης(επιμ.), *ο.π*, Τόμος Γ', σ. 231.

⁹⁷⁵Μετά την ανατροπή του φιλοδυτικού καθεστώτος στο Ιράκ, ο βασιλιάς Hussein φοβούμενος την ανατροπή και του δικού του -επίσης φιλοδυτικού καθεστώτος- από φιλοναζερικά στοιχεία, ζήτησε την επέμβαση των βρετανικών δυνάμεων. Βλ. Rogan, «The Arabs...», σ. 397-398.

που η Παγκόσμια προσοχή είναι στραμμένη στα γεγονότα της Μέσης Ανατολής, χρέος της Ελλάδος είναι να συνδέσει το αίτημα της αυτοδιαθέσεως της Κύπρου και της πλήρους αποστρατιωτικοποιήσεώς της προς το αίτημα των Αραβικών λαών για ανεξαρτησία.⁹⁷⁶

Το κλίμα στην Ελλάδα ήταν, όπως και το '56, πολύ πρόσφορο για τέτοιου είδους δηλώσεις μετά τη νέα έξαρση αντιδυτικισμού στη χώρα. Είναι ενδεικτικό ότι η ελληνική κυβέρνηση παραχώρησε τον εναέριο και θαλάσσιό της χώρο στα αμερικάνικα πλοία και αεροσκάφη για την επέμβασή τους στο Λίβανο, ζητώντας όμως η χρήση τους να γίνει υπό πλήρη μυστικότητα φοβούμενη τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης⁹⁷⁷.

Η ατμόσφαιρα μετά τη δημοσιοποίηση του βρετανικού σχεδίου και τις διακοινοτικές ταραχές έμοιαζε, επίσης, αρκετά με αυτή που επικράτησε μετά τα Σεπτεμβριανά, κατά την επισήμανση της ΕΔΑ⁹⁷⁸. Πράγματι, οι ομοιότητες στα μέσα του '58 ήταν αρκετές με εκείνες τις ημέρες μετά τα Σεπτεμβριανά: ο αντιτουρκισμός ήταν και πάλι έντονος στην Ελλάδα, όπως και τα επίπεδα αντιαμερικανισμού. Στα αυξημένα επίπεδα αντιαμερικανισμού συνέβαλε και η μη καταδίκη, αρχικά, του Σχεδίου Macmillan από τις Η.Π.Α και η αποδοχή, αργότερα, από την ατλαντική υπερδύναμη μιας βελτιωμένης εκδοχής του σχεδίου⁹⁷⁹. Υπήρξε, όμως, μια ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στην ατμόσφαιρα που επικράτησε μετά τα Σεπτεμβριανά και σε αυτή του '58. Η πρόθεση της Βρετανίας για μονομερή εφαρμογή του σχεδίου Macmillan και οι διακοινοτικές συγκρούσεις, οδηγούσαν -εκβιαστικά- σε λύση στο κυπριακό σε αντίθεση με τη στασιμότητα που είχε επέλθει στις συζητήσεις για το κυπριακό ζήτημα μετά τα Σεπτεμβριανά.

Η ελληνική κυβέρνηση προ του φάσματος της διχοτόμησης αποφάσισε να διαπραγματευτεί μια αναθεωρημένη εκδοχή του Σχεδίου Macmillan την οποία

⁹⁷⁶ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 478, «Επί των ερωτημάτων τα οποία εθέσατε...», 11/8/1958.

⁹⁷⁷Σακκάς, *ό.π.*, σ. 75 και Στεφανίδης, «Ασύμμετροι εταίροι...», σ. 311-312.

⁹⁷⁸Η Αυγή, Αθήνα 24 Ιουνίου 1958.

⁹⁷⁹Nicolet, *ο.π.*, σ. 116-128 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 344.

είχαν προτείνει οι Βρετανοί τον Αύγουστο του 1958. Η διαπραγμάτευση δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα καθότι η ελληνική πλευρά εξακολουθούσε να παραμένει ανικανοποίητη⁹⁸⁰.

Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι ο Καραμανλής σε συνομιλία του με τον Macmillan, κατά την επίσκεψη του τελευταίου στην Αθήνα, στις αρχές Αυγούστου 1958, υπέδειξε στο βρετανό πρωθυπουργό ότι οι Έλληνες της Κύπρου για να αποδεχθούν οποιοδήποτε προσωρινό καθεστώς θα πρέπει αργότερα να έχουν το δικαίωμα να αποφασίσουν ελεύθερα για το μόνιμο καθεστώς της Κύπρου. Ο Καραμανλής άφηνε να νοηθεί έτσι ότι θα μπορούσε να αποδεχθεί το αναθεωρημένο σχέδιο MacMillan⁹⁸¹ και πρόνοιες όπως οι δύο Βουλές και την αποστολή τούρκου αντιπροσώπου στην Κύπρο -σε μια προσωρινή βάση-, φθάνει να εξασφαλιστεί η αυτοδιάθεση⁹⁸². Υποχωρώντας ακόμη περισσότερο ο Αβέρωφ, υπό το βάρος της ανάληψης των καθηκόντων του τούρκου αντιπροσώπου στην Κύπρο την 1^η Οκτωβρίου 1958, εξέφρασε την ετοιμότητά του στο βρετανό πρέσβη να αποδεχθεί το αναθεωρημένο σχέδιο Macmillan ως είχε, υπό τον όρο της εφαρμογής μιας μόνιμης λύσης μετά τη μεταβατικό περίοδο των επτά χρόνων η οποία θα απέκλειε τη διχοτόμηση⁹⁸³. Η υποχώρηση του Αβέρωφ έγινε αποδεκτή και από τον Μακάριο, δείγμα της

⁹⁸⁰TNA, FO 371/136312, «In the present despatch I have the honour to furnish you with a review....», 21/8/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς Selwyn Lloyd.

⁹⁸¹Το αναθεωρημένο σχέδιο MacMillan δεν είχε μεγάλες διαφορές από το αρχικό σχέδιο, παρόλα αυτά είχαν γίνει κάποιες αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις: Το σχέδιο συνέχιζε να περιλαμβάνει την αποστολή αντιπροσώπων στο νησί με τη διαφορά ότι δεν θα παρακάθονταν ως μέλη στο Συμβούλιο του κυβερνήτη, επιπλέον δεν περιλαμβανόταν πρόνοια για διπλή υπηκοότητα και υπήρχε προσθήκη πρόνοιας για τη δημιουργία χωριστών, ελληνικών και τουρκικών, δημοτικών συμβουλίων στις μεγάλες πόλεις. Εκφράστηκε επίσης η ευχή από τους Βρετανούς για τη δημιουργία κοινού αντιπροσωπευτικού σώματος, που θα λειτουργούσε παράλληλα με τις δύο Βουλές, και αποσύρθηκε η αναφορά για το ενδεχόμενο συγκυριαρχίας Ελλάδας, Τουρκίας και Βρετανίας ως πιθανή τελική λύση του κυπριακού. Χριστοδουλίδης, «Τα σχέδια λύσης...», σ. 130-131.

⁹⁸²Στο ίδιο.

⁹⁸³TNA, FCO 141/4222, «We were interested to see the comments.....», 15/10/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

ιδιαίτερα δύσκολης θέσης στην οποία περιήλθε η υπόθεση της αυτοδιάθεσης⁹⁸⁴.

Οι υποχωρήσεις της κυβέρνησης, περιγράφονται από τον πρέσβη της Ελλάδας στις ΗΠΑ, Γιώργο Μελά, ως «ξέφρενη πορεία» (*frantic course*) προς ικανοποίηση των τουρκικών απαιτήσεων⁹⁸⁵. Ο ίδιος ο Μελάς απογοητευμένος από τις πρόνοιες του σχεδίου και τη στάση της κυβέρνησης υπέβαλε την παραίτησή του. Είναι, πράγματι, ενδιαφέρον ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε αποδειχθεί, έστω σε προσωρινή βάση, τα διχοτομικά στοιχεία του βρετανικού σχεδίου. Και παραμένει άγνωστο αν η ελληνική κυβέρνηση έλαβε υπόψη της ότι μετά τα επτά χρόνια του προσωρινού καθεστώτος-εφαρμογής του σχεδίου *Macmillan*, πολύ πιθανόν να μονιμοποιούνταν μια κατάσταση διχοτόμησης η οποία πολύ δύσκολα θα άλλαζε. Είναι ευνόητο ότι υπό το φόβο νέου κύματος αντιδράσεων, οι υποχωρήσεις της ελληνικής κυβέρνησης παρέμεναν εν κρυπτώ και παραβύστω. Δημόσια η ελληνική κυβέρνηση συνέχιζε να απορρίπτει στην ολότητά του ως «απαράδεκτο» το Σχέδιο *Macmillan*⁹⁸⁶.

Μια μερίδα Βρετανών, πιο συγκεκριμένα ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα, *Sir Roger Allen*, ο *Foot* και ο *Ross* (βοηθός του βρετανού Υφυπουργού Εξωτερικών), θεωρούσαν ότι αν ο Μακάριος επέστρεφε στην Κύπρο, τότε, η ελληνική κυβέρνηση απελευθερωμένη από την παρουσία του θα έβλεπε πολύ πιο ευνοϊκά το σχέδιο *Macmillan*⁹⁸⁷. Ο *Foot*, ο πιο θερμός -ίσως- υποστηρικτής της επιστροφής του Μακάριου, σημείωνε επιπλέον ότι η επιστροφή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου θα έβαζε τέλος στις ταραχές στο νησί και θα έθετε τις

⁹⁸⁴ΙΚΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φ. 27^Α 000989, «Σημείωμα». Έκθεση αναφορικά με τα όσα ειπώθηκαν σε σύσκεψη στην οικία του Κ. Καραμανλή παρουσία του Μακάριου και μελών της κυβέρνησης.

⁹⁸⁵Manolis Koumas-Christos Christidis, «Georgios Melas, The Greek embassy in Washington, and the Cyprus Question, 1954-1958» στο *Modern Greek Studies Yearbook*, University of Minnesota, Vol. 26-27 2010-2011, σ.111-112.

⁹⁸⁶Η Καθημερινή, Αθήνα 12 Οκτωβρίου 1958.

⁹⁸⁷TNA, FO 371/136309, «As instructed I saw the Greek Prime Minister and the Minister of Foreign Affairs....», 11/6/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών. TNA, FO 371/136312, «The Greek Minister for Foreign Affairs rang me up....», 22/8/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών. Και TNA, FO 371/136312, «Cyprus», 21/8/58.

βάσεις για λύση⁹⁸⁸. Παρά τη βαρύνουσα άποψη των τριών ανδρών, λόγω της άμεσης εμπλοκής τους στο κυπριακό, και των πιέσεων από ορισμένους κύκλους του Εργατικού Κόμματος προς την κατεύθυνση της επιστροφής του Μακάριου⁹⁸⁹, η πρόταση απορρίφθηκε από τη βρετανική κυβέρνηση. Κυρίως, λόγω των πιθανών αντιδράσεων της Τουρκίας σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, αλλά και του φόβου του βρετανού πρωθυπουργού ότι η άφιξη του Μακάριου στο νησί θα δημιουργούσε περισσότερες ταραχές παρά θα έφερε την ηρεμία⁹⁹⁰. Στο δε Σχέδιο Macmillan υπήρχε μεν αναφορά για επιστροφή του Μακάριου αλλά χωρίς να αποτελεί βασική πρόνοια του σχεδίου. Ήταν μια δευτερεύουσα πτυχή η οποία θα εφαρμοζόταν σε περίπτωση αποδοχής από Τουρκία και Ελλάδα των βασικών σημείων του σχεδίου και τερματισμού της διακοινοτικής βίας στο νησί⁹⁹¹.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο η ΕΔΑ είχε λόγους να θεωρεί, κατά το έτος 1957, απαραίτητη την παρουσία του Μακάριου στο πολιτικό περιβάλλον της Αθήνας. Η παρουσία του στην ελληνική πρωτεύουσα συνέχιζε να είναι αναγκαία για την ΕΔΑ και κατά την περίοδο της υποβολής του Σχεδίου Macmillan. Δεν είναι τυχαίο ότι η ΕΔΑ συνέχιζε να μη θέτει θέμα επιστροφής του Μακάριου στην Κύπρο. Ένα τέτοιο αίτημα το είχε θέσει μόνο κατά την άφιξη του Αρχιεπισκόπου Κύπρου στην Αθήνα από την εξορία και έκτοτε ποτέ ξανά⁹⁹². Επιπλέον, η ΕΔΑ αντιλαμβανόταν ότι η επάνοδος του Μακάριου στο νησί πιθανότατα θα σήμαινε το τέλος της ΕΟΚΑ και της δράσης της, η οποία έστω και με την αντικομμουνιστική στροφή που πήρε εξακολουθούσε να είναι χρήσιμη και να θέτει μεγάλα εμπόδια στις διαπραγματεύσεις για επίλυση του κυπριακού.

⁹⁸⁸TNA, FO 371/136312, «The Greek Ambassador asked.....», 5/9/58. Ross προς Martin και Holland, «Britain and the Revolt.....», σ. 277-281.

⁹⁸⁹Η Καθημερινή, Αθήνα 14 Αυγούστου 1958.

⁹⁹⁰TNA, FCO 141/4222, «Would you please look at Athens telegram to the Foreign Office No 913.....», 31/12/58. Hugh Foot προς Sir John Martin. Και Holland, «Britain and the Revolt.....», σ. 280.

⁹⁹¹Χριστοδουλίδης, «Τα σχέδια λύσης.....», σ.124.

⁹⁹²Η Αυγή, Αθήνα 28 Απριλίου 1957

Εξάλλου, γιατί να επιθυμεί επιστροφή του Μακάριου; αφού σε γενικές γραμμές η ΕΔΑ ήταν ικανοποιημένη από την πολιτική δραστηριοποίηση του Μακάριου στην Αθήνα. Συγκεκριμένα, η ΕΔΑ έβλεπε με ευχαρίστηση τις έκδηλες φιλονασερικές τάσεις του Μακάριου (με αποκορύφωμα το ταξίδι του στην Αίγυπτο στις αρχές Ιουνίου 1958) να ενισχύουν την ουδετερόφιλη πολιτική του κόμματος⁹⁹³. Πιο πολύ ευχαρίστηση θα πήρε όμως η ΕΔΑ με τις τοποθετήσεις του Μακάριου μετά τη δημοσιοποίηση του σχεδίου *Macmillan*. Πλέον ο Μακάριος άφηνε να νοηθεί ότι η παραχώρηση βάσεων στη Βρετανία δεν ήταν δεδομένη, ακόμη και αν η λύση στο κυπριακό ικανοποιούσε την ελληνική πλευρά⁹⁹⁴. Οι δηλώσεις ξάφνιασαν τον πολιτικό κόσμο της Ελλάδας, καθότι μέχρι εκείνο το σημείο ο Μακάριος θεωρούσε δεδομένη την παραχώρηση βάσεων σε περίπτωση που η λύση ικανοποιούσε την ελληνική πλευρά. Πιθανότατα κάποιο ρόλο στην αλλαγή στάσης του Μακάριου έπαιξε και η επιρροή του Nasser και το εύλογο, λόγω πρότερης εμπειρίας από τον πόλεμο του Suez, αίτημα του ηγέτη της ΗΑΔ προς τον Μακάριο για μη παραχώρηση βάσεων στην Κύπρο σε περίπτωση λύσης⁹⁹⁵. Από την άλλη, οι φιλονασερικές τάσεις του Μακάριου δεν έτυχαν της ίδιας εκτίμησης και από τους Βρετανούς οι οποίοι έβλεπαν με ανησυχία την έλξη που ασκούσε ο Nasser στον Μακάριο. Έφθασαν μάλιστα στο σημείο οι Βρετανοί να διατυπώνουν φόβους ότι ο Μακάριος θα μεταφέρει τα γραφεία του από την Αθήνα στην ΗΑΔ⁹⁹⁶.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και η ελληνική κυβέρνηση, ιδιαίτερα ο Αβέρωφ, δεν επιθυμούσε παραμονή του Μακάριου στην Αθήνα. Μέσα από τις υπηρεσιακές αναφορές του Roger Allen, δίνεται η πληροφορία ότι ο ίδιος ο

⁹⁹³Η Αυγή, Αθήνα 6 Ιουνίου 1958

⁹⁹⁴ΤΝΑ, FCO 141/4222, «In this interview, Makarios.....». Βρετανική πρεσβεία στην Τουρκία προς (:), ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Φωνή της Αλήθειας», κ. 352, «Συνέντευξη του Μακάριου.....», 25/11/58, FCO 141/4222, «Archbishop Makarios». Αυτούσια η συνέντευξη του Μακάριου στην τηλεοπτική εκπομπή «College News Conference» στις 23 Νοεμβρίου 1958 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 18 Νοεμβρίου 1958.

⁹⁹⁵*Ελευθερία*, Λευκωσία 10 Ιουνίου 1958.

⁹⁹⁶ΤΝΑ, FCO 141/4222, «Archbishop Makarios may....», 7/12/58. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς βρετανική διοίκηση στην Κύπρο.

Αβέρωφ είχε εισηγηθεί στους Βρετανούς, στα μέσα Αυγούστου 1958, την επιστροφή του Μακάριου στην Κύπρο⁹⁹⁷. Ο Αβέρωφ είχε και αυτός την άποψη ότι η επιστροφή του Μακάριου ήταν ικανή να επαναφέρει την ηρεμία το νησί και να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες λύσης. Επιθυμία του ιδίου ήταν να οδηγηθεί σε ένα οριστικό τέλος η δράση της ΕΟΚΑ, έχοντας την εντύπωση πως ότι είχε να προσφέρει η ένοπλη οργάνωση, το πρόσφερε. Κατά τον έλληνα υπουργό Εξωτερικών, η συνέχιση της δράσης της ΕΟΚΑ -ιδιαίτερα με την τροπή που πήρε (δολοφονίες αμάχων)⁹⁹⁸- περισσότερο ζημιά παρά όφελος προκαλούσε στο κυπριακό ζήτημα⁹⁹⁹. Είναι πολύ πιθανόν, λοιπόν, ο Αβέρωφ να ήλπιζε ότι αν ο Μακάριος επέστρεφε στην Κύπρο θα μπορούσε να ελέγξει τις φιλοπόλεμες διαθέσεις του Γρίβα. Είναι άγνωστο όμως σε ποιο βαθμό θα μπορούσε ο Μακάριος να ελέγξει το Γρίβα, ιδιαίτερα στα μέσα του '58 όταν οι σχέσεις των δύο ανδρών ήταν ψυχρές. Αιτία ήταν η διαφωνία του Μακάριου με την επιμονή του Γρίβα στην τακτική της παθητικής αντίστασης¹⁰⁰⁰, η οποία είναι γεγονός ότι προκαλούσε δυσφορία ανάμεσα στον ελληνικό λαό του νησιού¹⁰⁰¹.

Πέρα από τις φιλοπόλεμες διαθέσεις του Γρίβα η ελληνική κυβέρνηση φοβόταν και τα συχνά αντιδυτικά ξεσπάσματα του αρχηγού της ΕΟΚΑ. Υπήρχε άλλωστε διάχυτος ο φόβος στην κυβέρνηση Καραμανλή, την περίοδο μετά την δημοσιοποίηση του Σχεδίου Macmillan, ότι ο Γρίβας θα μπορούσε να ξεκινήσει εκστρατεία για έξοδο από το ΝΑΤΟ φέρνοντας την κυβέρνηση σε

⁹⁹⁷TNA, FO 371/136312, «I do not know whether you are still on leave....», 11/9/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

⁹⁹⁸Είναι γεγονός ότι οι δολοφονίες αμάχων από την ΕΟΚΑ έφεραν σε δύσκολη θέση την ελληνική κυβέρνηση και το έργο της προπαγάνδισης του κυπριακού αγώνα. Ακόμη και άνθρωποι οι οποίοι συνδέονταν φιλικά με το Γρίβα, όπως ο πρώην υποπρόξενος στην Κύπρο Ρόδης Ρούφος, ένοιωθαν αποκαρδιωμένοι από τη δολοφονία βρετανών πολιτών από την ΕΟΚΑ. βλ: Δ. Μπαχάρας, «Ο Ρόδης Ρούφος και η ΕΟΚΑ: τα όρια του μύθου» στο Νέα Εστία, τευχ. 1856, Δεκέμβριος 2012, σ.214-215.

⁹⁹⁹ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 56/1/23/1, «Πρακτικόν Συναντήσεως της Α.Μ του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου μετά της Α.Ε του κ. Υπουργού των Εξωτερικών», 6/8/58.

¹⁰⁰⁰Η παθητική αντίσταση είχε εφαρμοστεί από το Γρίβα στις αρχές του 1958 και συνίστατο κυρίως στο μποϊκοτάρισμα των προϊόντων βρετανικής προέλευσης. Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 1005.

¹⁰⁰¹ΙΚΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 56/1/23/1, «Πρακτικόν Συναντήσεως της Α.Μ του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου μετά της Α.Ε του κ. Υπουργού των Εξωτερικών», 6/8/58.

ιδιαίτερα μειονεκτική θέση¹⁰⁰². Ο ίδιος ο Γρίβας φρόντιζε να τροφοδοτεί το φόβο της ελληνικής κυβέρνησης: σε αλληλογραφία που διατηρούσε με τον Αβέρωφ, ο αρχηγός της ΕΟΚΑ εξέφραζε συχνά τη δυσαρέσκεια του για την προσήλωση της ελληνικής κυβέρνησης στη Δύση¹⁰⁰³.

Η κυβέρνηση δεν είχε μόνο να φοβάται τις επικρίσεις του Γρίβα, αλλά και τον Μακάριο. Ο Αβέρωφ στα πολιτικά του απομνημονεύματα εξομολογήθηκε ότι η ελληνική κυβέρνηση βρισκόταν, στα μέσα του '58, υπό την απειλή δημοσίευσης από τον Μακάριο των διαφωνιών που φαίνεται να είχε ο τελευταίος με τους χειρισμούς της ελληνικής ηγεσίας στο κυπριακό¹⁰⁰⁴. Ένα από τα κύρια σημεία διαφωνίας του Μακαρίου με την ελληνική κυβέρνηση ήταν η εφεκτικότητα του ηγέτη της Εθναρχίας απέναντι στις πρωτοβουλίες του ΝΑΤΟ¹⁰⁰⁵. Αυτό φάνηκε ιδιαίτερα την περίοδο της πρωτοβουλίας του Spaak (από τον Ιούνιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1958), στην οποία η κυβέρνηση είχε επενδύσει πολλές ελπίδες μετά την απόρριψη του σχεδίου Macmillan. Η άρνηση του Μακαρίου να αποδεχθεί την πρόσκληση του Spaak για πενταμερή διάσκεψη (με τη συμμετοχή της Βρετανίας, Τουρκίας, Ελλάδας, τουρκικής και ελληνικής κοινότητας στο νησί) εξέθεσε την ελληνική κυβέρνηση απέναντι στους συμμάχους της στο ΝΑΤΟ· και αυτό γιατί η ελληνική κυβέρνηση διαβεβαίωνε το ΝΑΤΟ ότι αυτή και ο Μακάριος θα λάμβαναν μέρος στη διάσκεψη¹⁰⁰⁶. Είναι αντιληπτό ότι αν ο Μακάριος έβγαινε ανοικτά και κατάγγελλε την ελληνική κυβέρνηση για την επιθυμία συμμετοχής σε μια διάσκεψη όπου συμμετείχε και η Τουρκία, την ώρα που ο ίδιος διαφωνούσε, οι συνέπειες από τις αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας θα ήταν καταστροφικές για την κυβέρνηση. Είναι μάλλον βέβαιο ότι αν η ελληνική

¹⁰⁰²ΙΚΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φ. 27^Α 000960, «Όπως θα έχετε πληροφορηθεί και όπως προέβλεπα.....», 27/9/58.

¹⁰⁰³ΣΙΜΑΕ, Αρχείο Σπύρου Παπαγεωργίου, Π/403/2, «Πρωτέα», 25/6/1958,

¹⁰⁰⁴Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό 1950-1963) Τόμος Β΄*, Αθήνα 1982, σ. 69-70.

¹⁰⁰⁵TNA, FO 371/136312, «In the present despatch I have the honour to furnish you with a review.....», 21/8/58. Βρετανική πρεσβεία προς Selwyn Lloyd.

¹⁰⁰⁶ΙΚΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φ. 27^Α 1039, «Σημείωμα». Για την πρωτοβουλία Spaak στο κυπριακό βλ: Hatzivassiliou, «Britain and the International.....», σ. 142-152.

κυβέρνηση απαλλασσόταν της «εκφοβιστικής» παρουσίας του Μακάριου και τον «έστελνε» στην Κύπρο, ο δρόμος της επίλυσης του κυπριακού θα ήταν πολύ πιο εύκολος.

Από την άλλη, ο Μακάριος δεν φαίνεται να επιθυμεί επιστροφή στο νησί. Πιθανότατα, αν επέστρεφε η ζωή του θα απειλούνταν από τα εξτρεμιστικά τουρκικά στοιχεία¹⁰⁰⁷. Όμως, ο κύριος λόγος της απροθυμίας του δεν ήταν αυτός: με τους Βρετανούς να είναι διατεθειμένοι να προχωρήσουν σε μονομερή εφαρμογή του σχεδίου Macmillan, ο Μακάριος με την επιστροφή του στην Κύπρο δεν θα μπορούσε να κάνει και πολλά. Ταυτόχρονα, οι Βρετανοί θα μπορούσαν να τον έχουν υπό έλεγχο και επιπλέον θα είχε και το βάρος της «συνύπαρξης» με το Γρίβα¹⁰⁰⁸. Αντίθετα, στην Ελλάδα ο Μακάριος, όπως έχουμε αναλύσει, είχε τη δυνατότητα παρέμβασης και επηρεασμού –σε καθοριστικό βαθμό– των εξελίξεων στο κυπριακό. Μια τέτοια παρέμβαση, ίσως η πιο ηχηρή του Μακάριου σε όλη την πορεία του κυπριακού κατά τη δεκαετία του '50, ήταν η περίφημη συνέντευξη του στη βουλευτή και Αντιπρόεδρο του Εργατικού Κόμματος, Barbara Castle, στις 21 Σεπτεμβρίου 1958.

Η πρόταση ανεξαρτησίας από τον Μακάριο

Εκείνη την ημέρα ο Μακάριος δήλωσε ότι αποδέχεται την δεσμευμένη ανεξαρτησία ως τελικό στάδιο λύσης αποκλείοντας την Ένωση με την Ελλάδα¹⁰⁰⁹. Η ιδέα της ανεξαρτησίας φαίνεται να είχε ασκήσει έλξη στο Μακάριο από πολύ πιο πριν, ήταν όμως η πρώτη φορά που δεσμευόταν ανοικτά υπέρ της ως καθεστώς τελικής λύσης¹⁰¹⁰. Προφανής σκοπός του Μακάριου ήταν να αποσοβήσει τη μονομερή εφαρμογή του σχεδίου Macmillan. Το τελευταίο ήδη έμπαινε σε εφαρμογή με το χωρισμό των

¹⁰⁰⁷TNA, FO 371/136312, «I do not know whether you are still on leave....», 11/9/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁰⁰⁸Στο ίδιο.

¹⁰⁰⁹Ελευθερία, Αθήνα 23 Σεπτεμβρίου 1958.

¹⁰¹⁰Barbara Castle, *Fighting All the Way*, London 1993, σ. 296.

δήμων¹⁰¹¹. Η πρόταση του Μακάριου προκάλεσε γενική έκπληξη στο εσωτερικό της Ελλάδας. Αν και αιφνιδιασμένη, η κυβέρνηση αποδέχθηκε με ικανοποίηση την υποχώρηση του Μακάριου σπεύδοντας να το χρησιμοποιήσει ως μέσο πίεσης στους ατλαντικούς συμμάχους της προκειμένου να εμποδίσει την εφαρμογή του Σχεδίου Macmillan¹⁰¹².

Οι Βρετανοί όντας καχύποπτοι απέναντι στο Μακάριο δεν φαίνεται να είχαν πειστεί ότι είχε πράγματι εγκαταλείψει την αυτοδιάθεση¹⁰¹³. Αιτία το διαφορούμενο σημείο στην επίμαχη συνέντευξη του στην Barbara Castle, όπου ο Μακάριος δήλωσε ότι το καθεστώς ανεξαρτησίας θα παραμείνει αμετάβλητο εκτός αν τα Ηνωμένα Έθνη «εγκρίνουν τοιαύτην μεταβολήν»¹⁰¹⁴. Στη δυσπιστία των Βρετανών συνέβαλαν και οι κατά καιρούς δηλώσεις του Μακάριου μετά την επίμαχη συνέντευξη, όπου άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο της Ένωσης. Τον Οκτώβριο του 1958, για παράδειγμα, ο επικεφαλής της Εθναρχίας είχε δηλώσει ότι το μέλλον της Κύπρου μετά την εφαρμογή καθεστώτος ανεξαρτησίας θα το αποφάσιζε ο κυπριακός λαός, υπαινισσόμενος κατά αυτό τον τρόπο το ενδεχόμενο της Ένωσης¹⁰¹⁵.

Η ΕΔΑ, αρχικά, με ανακοίνωση της στις 25 Σεπτεμβρίου περιέγραψε ως «απαράδεκτη» και «αδικαιολόγητη» την οπισθοχώρηση στην ανεξαρτησία. Απέδωσε ωστόσο την ευθύνη για την «απαράδεκτη» υποχώρηση όχι στο Μακάριο, αλλά στην κυβέρνηση και την πολιτική «υποτέλειας» την οποία ακολουθούσε. Αν και προσεκτικό το κόμμα της ΕΔΑ να μην αποδώσει ευθύνες στο Μακάριο, η ανακοίνωση του κόμματος της 25^{ης} Σεπτεμβρίου άφηνε κάποιες αιχμές εναντίον του Αρχιεπισκόπου Κύπρου, μαζί και μια προειδοποίηση:

¹⁰¹¹Diana Markides, *Κύπρος 1957-1963*, Αθήνα 2009, σ. 104.

¹⁰¹²Σβολόπουλος (επιμ.), Κωνσταντίνος Καραμανλής. «Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα... Τόμος 3ος», σ. 232 και *Η Καθημερινή*, Αθήνα 25 Σεπτεμβρίου 1958.

¹⁰¹³TNA, FCO 141/4222, «Sir Hugh Foot has sent me a copy of his letter....», 21/11/58. Βρετανική πρεσβεία προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών. Και Reddaway, *ό.π.*, σ. 116.

¹⁰¹⁴*Ελευθερία*, Αθήνα 23 Σεπτεμβρίου 1958.

¹⁰¹⁵*Ελευθερία*, Αθήνα 23 Οκτωβρίου 1958.

Όμως ο μαχόμενος κυπριακός λαός και ο ελληνικός λαός, που του συμπαραστέκεται αγωνιστικά, δεν παραιτούνται από την παλιά εθνική διεκδίκηση για την εφαρμογή της αυτοδιαθέσεως στην Κύπρο. Τη σημαία που θέλουν να υποστείουν οι υπεύθυνοι για τον χειρισμό του ζητήματος την παίρνουν στα χέρια τους οι λαϊκές δυνάμεις. Και οι αγώνες του λαού, που αποτελούν την πηγή κάθε δυνάμεως και μαζί την εγγύηση για την τελική επικράτηση του δικαίου, θα κατισχύσουν πάνω στο πνεύμα της ηττοπάθειας και του συμβιβασμού...¹⁰¹⁶.

Η πιο πάνω δήλωση περί παλλαϊκής αντίδρασης στην υποστολή της σημαίας του αγώνα για αυτοδιάθεση, εξέφραζε περισσότερο ευσεβείς πόθους για την ΕΔΑ παρά την πραγματικότητα. Οι δήμαρχοι της Κύπρου, σωματεία και οργανώσεις στο νησί, ασφαλώς η Εθναρχία, εκδήλωσαν την υποστήριξη τους στην πρόταση Μακάριου¹⁰¹⁷. Το ΑΚΕΛ επίσης με δηλώσεις του ηγέτη του κόμματος, Εζεκία Παπαϊωάννου, αποδέχθηκε την υποχώρηση Μακάριου, δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι ο τελικός στόχος παραμένει η αυτοδιάθεση¹⁰¹⁸. Από τους παράγοντες με σημαντική πολιτική επιρροή στο νησί μόνο ο Γρίβας διαφώνησε με την πρωτοβουλία του Μακάριου, χωρίς παρόλα αυτά να εκδηλώσει δημοσίως τις αντιρρήσεις του¹⁰¹⁹. Ακόμη και το ΚΚΕ βλέποντας το μέτωπο αποδοχής γύρω από την πρόταση του Μακάριου, επισήμαινε την υπεραισιοδοξία της ΕΔΑ ως προς τις αντιδράσεις που ανέμενε να προκύψουν από τη δήλωση του Μακάριου¹⁰²⁰.

Από το κύμα αντίδρασης που είχε οραματιστεί η ΕΔΑ, η μόνη φωνή ανοικτής εναντίωσης, τις μέρες που ακολούθησαν της δήλωσης του Μακάριου, προήλθε από τον κυρηνναϊκό κύκλο. Σε αρθρογραφία του στην *Εστία* ο Πολύκαρπος Ιωαννίδης χαρακτήρισε την πρόταση του Μακάριου «εγκληματικό σχέδιο»,

¹⁰¹⁶Η Αυγή, Αθήνα 25 Σεπτεμβρίου 1958.

¹⁰¹⁷Α.Γ. Ξύδη-Σ. Λιναρδάτου-Κ. Χατζηαργύρη, *Ο Μακάριος και οι Σύμμαχοι του*, Αθήνα 1972, σ. 321.

¹⁰¹⁸Ανδρέας Φάντης, *Ο Ενταφιασμός (ενός γλυκύτατου ονείρου) της Ένωσης*, Λευκωσία 1995, σ. 218-220.

¹⁰¹⁹Crouzet, ο.π, *Τόμος Β'*, σ. 1059-1061.

¹⁰²⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 299, φ./13/61/68, «Παρατηρήσεις για την Αυγή».

αμφισβητώντας απροκάλυπτα τον εθναρχικό του ρόλο¹⁰²¹. Η αντίδραση του Πολύκαρπου Ιωαννίδη -και γενικότερα των εκπροσώπων του κυρηναϊκού κύκλου- στη λύση ανεξαρτησίας βρήκαν χώρο, και μάλιστα σε περίοπτη θέση, στα φύλλα της *Αυγής*, ως ένας έμμεσος τρόπος αμφισβήτησης του Μακάριου¹⁰²². Ανάλογα, οι απόψεις του φανατικά αντικομμουνιστικού κυρηναϊκού κύκλου σημείωναν ιδιαίτερα απήχηση και στις εκπομπές του ραδιοφωνικού σταθμού του ΚΚΕ, «Φωνή της Αλήθειας»¹⁰²³. Η, για ακόμη μια φορά, προβολή από την κομμουνιστική αριστερά των αντιλήψεων του αντικομμουνιστικού κυρηναϊκού κύκλου προκάλεσε τον εκνευρισμό του ΑΚΕΛ, το οποίο έκανε λόγο για στοιχεία «έκδηλης κλίσης προς τα Δεξιά» του ραδιοφωνικού σταθμού του ΚΚΕ¹⁰²⁴. Από την άλλη, λιγότερο εκνευρισμό και περισσότερη θυμηδία προκαλούσε στον φιλοκυβερνητικό Τύπο η τακτική της ΕΔΑ να καταφεύγει σε απόψεις ακραία αντικομμουνιστών για την προώθηση των θέσεων της¹⁰²⁵. Η όποια θυμηδία του φιλοκυβερνητικού Τύπου ήταν δικαιολογημένη αν σκεφτεί κανείς ότι την ώρα του εκθριασμού από την ΕΔΑ των απόψεων του Πολύκαρπου Ιωαννίδη, ο τελευταίος στην κριτική του για την πρόταση ανεξαρτησίας δεν παρέλειπε να συμπεριλάβει και τον εκπεποιθήσεως αντικομμουνισμό του. Συγκεκριμένα, ο Ιωαννίδης προειδοποίησε τον βασιλιά Παύλο ότι τυχόν υλοποίηση της πρότασης για ανεξαρτησία και η πιθανότητα εφαρμογής ενός συντάγματος χειρότερου από αυτό του 1947(sic), θα ενδυνάμωνε τους κομμουνιστές του νησιού αφού η θέση τους για αποδοχή του συντάγματος του 1947(sic) θα αποδεικνυόταν σωστή¹⁰²⁶. Η προειδοποίηση του Ιωαννίδη υποδείκνυε ότι ο χαρακτήρας των συγκλίσεων της ΕΔΑ με τον

¹⁰²¹ *Εστία*, Αθήνα 26 Σεπτεμβρίου 1956.

¹⁰²² *Η Αυγή*, Αθήνα 24 Σεπτεμβρίου 1958.

¹⁰²³ ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Φωνή της Αλήθειας», κ. 352 «Η ενοχή της κυβέρνησης..», 24/9/58.

¹⁰²⁴ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/41, «Σημείωμα για τη συνάντηση με το σ. Μιχαηλίδη (28/11/58)».

¹⁰²⁵ *Η Καθημερινή*, Αθήνα 26 Σεπτεμβρίου 1958.

¹⁰²⁶ ΙΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, φ. 27^Α 001015, «Πονούντες δια την τραγική θέσιν...», 9/10/58. Επιστολή των Πολύκαρπου Ιωαννίδη, Μητροπολίτη Κυρηνείας και Παπασταύρου Παπαγαθαγγέλου στο βασιλιά της Ελλάδας.

αντικομμουνιστικό κυρηναϊκό κύκλο, με άξονα κατά κύριο λόγο το κυπριακό, ήταν ξεκάθαρα ευκαιριακός.

Με την πάροδο του χρόνου, βλέποντας την ευρεία απήχηση της δήλωσης του Μακάριου, η ΕΔΑ αναγκάστηκε να επανεξετάσει τη στάση της απέναντι στην πρόταση ανεξαρτησίας. Τη νέα θέση εξέφρασε ο Ηλιού σε συνέντευξη Τύπου του κόμματος στις 14 Οκτωβρίου:

Η αριστερά της Κύπρου την απεδέχθη (ενν. την πρόταση ανεξαρτησίας), υπογραμμίζουσα την ανάγκη της μη εγκαταλείψεως του αιτήματος της αυτοδιαθέσεως. Μόνον υπ' αυτήν την αυστηράν προϋπόθεσιν και υπό την έννοιαν του μεταβατικού σταδίου είναι αποδεκτή αυτή η πρόταση. Πάντως και η ΕΔΑ και η αριστερά της Κύπρου, θεωρούν τις προτάσεις Μακαρίου ως σημαντικήν υποχώρησιν. Η ΕΔΑ θα μπορούσε να υποστηρίξη την άποψιν διά μίαν ανεξάρτητον, αλλά και κυρίαρχον Κύπρον, εκτός της Κοινοπολιτείας και χωρίς πολεμικές βάσεις (αποστρατιωτικοποίησις) υπό την έννοιαν του μεταβατικού σταδίου προς την αυτοδιάθεσιν¹⁰²⁷.

Από το πιο πάνω απόσπασμα γίνεται κατανοητό ότι καταλυτικό ρόλο στην αναθεώρηση της αρχικής εναντίωσης της ΕΔΑ, είχε η στάση του ΑΚΕΛ απέναντι στην πρόταση ανεξαρτησίας. Η διαφωνία με το ΑΚΕΛ για την αποδοχή ή όχι της πρότασης ανεξαρτησίας, φαίνεται ότι έφερε την ελλαδική αριστερά σε δύσκολη θέση αφού καλούνταν να αιτιολογήσει τη διαφωνία της με το «αδελφό»-ιδεολογικά κόμμα στην Κύπρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πιο πάνω τοποθέτηση-αλλαγή στάσης του Ηλιού προήλθε μετά από ερώτηση δημοσιογράφου για την αντίθεση ανάμεσα σε ΕΔΑ και ΑΚΕΛ. Επιπλέον, όπως αποκαλύπτουν τα βρετανικά έγγραφα, η ΕΔΑ φαίνεται να δέχθηκε πιέσεις από τους αριστερούς δημάρχους της Κύπρου¹⁰²⁸, οι οποίοι κατά το 1958 επισκέπτονταν κατά διαστήματα την Αθήνα για συναντήσεις με το Μακάριο,

¹⁰²⁷Αυγή, Αθήνα 15 Οκτωβρίου 1958.

¹⁰²⁸Πρόκειται για τους Κώστα Παρτασιδή (δήμαρχος Λεμεσού), Γιώργο Χριστοδουλίδη (δήμαρχος Λάρνακας) και το συνεργαζόμενο με το ΑΚΕΛ, Ανδρέα Πούγιουρο (δήμαρχος Αμμοχώστου).

προκειμένου να αλλάξει τη στάση της απέναντι στην πρόταση ανεξαρτησίας¹⁰²⁹. Είναι -ίσως- η πρώτη φορά από την ίδρυση του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς που τοποθέτηση του ΑΚΕΛ επηρέασε την πολιτική γραμμή της ΕΔΑ.

Βέβαια, τον καθοριστικότερο ρόλο στην αλλαγή στάσης της ΕΔΑ τον είχε το ΚΚΕ. Το κόμμα της υπερορίας, αρχικά, χαρακτήρισε «προδοσία» του κυπριακού αγώνα την υποχώρηση σε ανεξαρτησία¹⁰³⁰. Όμως λίγο αργότερα, λαμβάνοντας υπόψη τη θέση που πήρε το ΑΚΕΛ και την απειλή εφαρμογής του σχεδίου Macmillan, αποδέχθηκε τελικά την πρόταση του Μακάριου. Η αποδοχή όμως της πρότασης ανεξαρτησίας από το ΚΚΕ δεν ήταν άνευ όρων:

Το ΚΚΕ παίρνοντας υπόψη το συμφέρον της ενότητας του αγώνα, που έφερε σε τόσο δύσκολη θέση τους αποικιοκράτες, και το γεγονός ότι σημαντικές μερίδες στην Κύπρο ύστερ' από την επαίσχυντη στάση της επίσημης Ελλάδας συντάχτηκαν με την πρόταση Μακαρίου, δηλώνει ότι θα ήταν έτοιμο να υποστηρίξει κάθε βήμα που μπορεί να οδηγήσει πραγματικά, έστω και με διάμεσο σταθμό, προς την αυτοδιάθεση του κυπριακού λαού. Το ΚΚΕ νομίζει ότι η πρόταση ανεξαρτησίας μπορεί να έχει νόημα μόνο εφόσον δεν θα ξεκινά από το συμφέρον της εξυπηρέτησης της συμμαχίας των ιμπεριαλιστών του ΝΑΤΟ και των πολεμικών βάσεων τους, αλλά από το συμφέρον της πλειοψηφίας του κυπριακού λαού και του ιερού δικαιώματος της αυτοδιάθεσης, όπως άλλωστε το διακήρυξαν και εξέχοντες παράγοντες της εθναρχίας. Συνεπώς ελάχιστοι όροι μιας πραγματικής ανεξαρτησίας της Κύπρου μπορεί να είναι:

Η Κύπρος κυρίαρχο δημοκρατικό κράτος

Μη εγκατάσταση πολεμικών βάσεων στο νησί

¹⁰²⁹TNA, CO 926/676, «Special Branch Half Monthly Intelligence report Vol. VI.», 3/10/58.

Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (:).

¹⁰³⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Φωνή της Αλήθειας», κ. 85, «Αμέσως ύστερα από τις συνομιλίες του...», 25/9/58.

Καμιά διχοτόμηση του νησιού, αναγνώριση των δικαιωμάτων της τούρκικης μειονότητας¹⁰³¹

Η ταύτιση στα κύρια σημεία της ανακοίνωσης του ΚΚΕ με τη μεταγενέστερη τοποθέτηση-αναθεώρηση της ΕΔΑ, ιδιαίτερα όσο αφορά τους όρους κάτω από τους οποίους θα γίνονταν δεκτή η ανεξαρτησία, δεν αφήνει και πολλά περιθώρια αμφισβήτησης της θέσης ότι η ΕΔΑ υιοθέτησε τις θέσεις του ΚΚΕ. Από την υποχώρηση της ΕΔΑ μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι προτεραιότητα του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς ήταν η μη παραχώρηση πολεμικών βάσεων στο νησί και η μη υπαγωγή του νέου κράτος που θα προέκυπτε, σε περίπτωση λύσης του κυπριακού, στη Δύση (είτε υπό το καθεστώς του μέλους της Κοινοπολιτείας είτε ως μέλος του ΝΑΤΟ). Ήταν δύο παράμετροι αδιαπραγμάτευτοι για την ΕΔΑ. Αντίθετα, η ΕΔΑ έδειχνε να μην έχει πρόβλημα να υποχωρήσει και άλλο στο κυπριακό αποδεχόμενη αυτοδιάθεση σε αδιευκρίνιστο χρόνο. Αποδεικνύεται έτσι, για ακόμη μια φορά, ότι το θέμα παραχώρησης βάσεων ήταν θέμα πρώτης προτεραιότητας για την ΕΔΑ στο κυπριακό, πάνω ακόμη και από την επιζήτηση αυτοδιάθεσης. Η εξήγηση για αυτό είναι απλή: η ΕΔΑ θεωρούσε ότι η ύπαρξη βάσεων σήμαινε οιονεί συνέχιση της αποικιοκρατίας. Δηλαδή, ακόμη και αν δινόταν αυτοδιάθεση στην Κύπρο με ταυτόχρονο δικαίωμα στη Βρετανία ή στο ΝΑΤΟ να κατέχουν βάσεις στην Κύπρο, δεν θεωρούνταν για την ΕΔΑ πραγματική (ούτε φυσικά επιθυμητή) αυτοδιάθεση. Περαιτέρω, πραγματική αυτοδιάθεση για την ΕΔΑ θα εθεωρείτο εάν το νέο κράτος της Κύπρου, που θα προέκυπτε από μια ενδεχόμενη λύση, ανήκε στην ομάδα των χωρών του αντιαποικιακού-ουδέτερου κόσμου χωρίς εξαρτήσεις από τη Δύση. Μπορεί δηλαδή η ΕΔΑ να κατηγορούσε συχνά την κυβέρνηση ότι έβαζε την αφοσίωσή της προς το «αποικιοκρατικό ΝΑΤΟ» ιεραρχικά πιο πάνω από την Κύπρο, όμως, αντίστοιχα, και η ΕΔΑ έβαζε την ουδετεροφιλία της σε πιο υψηλή βαθμίδα από το ενδιαφέρον της για το μέλλον της Κύπρου.

¹⁰³¹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/47, «Ο δρόμος για την απελευθέρωση της Κύπρου», 1/10/58.

Η στροφή στο θέμα της ανεξαρτησίας είχε να κάνει, επιπλέον, και με την προσπάθεια της ΕΔΑ για ευθυγράμμιση με τον Μακάριο. Εξάλλου, η ΕΔΑ είχε την ελπίδα ότι ο Μακάριος δεν είχε ακόμη εγκαταλείψει την αυτοδιάθεση. Όπως έχει αναφερθεί, το αμφιλεγόμενο σημείο στην περίφημη δήλωση ανεξαρτησίας και οι μεταγενέστερες δηλώσεις του Μακαρίου, άφηναν ένα παράθυρο ελπίδας ότι ο Μακάριος δεν είχε οπισθοχωρήσει από το στόχο της αυτοδιάθεσης. Πιθανότατα, η ΕΔΑ ήλπιζε ακόμη ότι ο Μακάριος θα αποτελούσε τροχοπέδη, όπως αποδείχθηκε τελικά ότι ήταν, στη συμμετοχή της ΕΔΑ στην πενταμερή συνδιάσκεψη την οποία πρότεινε ο Sraak. Η αποδοχή από την ελληνική πλευρά της διαμεσολάβησης Sraak ήταν ο μεγάλος φόβος της ΕΔΑ, καθότι η υλοποίηση ενός τέτοιου ενδεχόμενου θα σήμαινε νατοϊκή λύση του κυπριακού και συνάμα νατοϊκή κηδεμόνευση του νέου κράτους που θα προέκυπτε μετά τη λύση του κυπριακού. Παρά την αποτυχία της μεσολάβησης Sraak στα τέλη Οκτωβρίου¹⁰³², ο φόβος μιας νατοϊκού τύπου διευθέτησης του κυπριακού παρέμενε για την ΕΔΑ¹⁰³³. Αντίβαρο για την ΕΔΑ και του φόβου που την διακατείχε για νατοϊκή επέμβαση ήταν η επερχόμενη προσφυγή στον ΟΗΕ.

Η τελευταία προσφυγή στον ΟΗΕ

Η συζήτηση για το κυπριακό στον ΟΗΕ ξεκίνησε στα τέλη Νοεμβρίου 1958, την ώρα που στην Ελλάδα επικρατούσε ιδιαίτερα βαρύ κλίμα. Στο μεσοδιάστημα της πρότασης ανεξαρτησίας από τον Μακάριο και της έναρξης συζήτησης της ελληνικής προσφυγής για το κυπριακό είχε μεσολαβήσει η ανάληψη καθηκόντων του Τούρκου Αντιπροσώπου (Burhan Isin¹⁰³⁴) στο νησί, ως μέρος της υλοποίησης του σχεδίου Macmillan. Η εξέλιξη προκάλεσε μια νέα, πολύ πιο δραματική όξυνση της αντιδυτικής ατμόσφαιρας στην Ελλάδα: οργανώσεις και σωματεία από όλη την Ελλάδα ζητούσαν ανοικτά την έξοδο

¹⁰³²Η Αυγή, Αθήνα 30 Οκτωβρίου 1958.

¹⁰³³Η Αυγή, Αθήνα 5 Νοεμβρίου 1958.

¹⁰³⁴Ο Burhan Isin ήταν ο γενικός πρόξενος της Τουρκίας στην Κύπρο. Crouzet, ο.π., Τόμος Β', σ. 1066.

της χώρας από το ΝΑΤΟ¹⁰³⁵, ακόμη και ο Μακάριος εισηγείται, σε ιδιωτική του συνομιλία με τον Καραμανλή εκείνες τις ημέρες, την προσωρινή έξοδο της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ ως μέτρο πίεσης προς τους συμμάχους¹⁰³⁶. Την ίδια ώρα σύσσωμη η αντιπολίτευση ζητούσε την παραίτηση της κυβέρνησης¹⁰³⁷. Η ΕΔΑ είχε πλέον κάθε λόγο να ελπίζει ότι μια ενδεχόμενη αποτυχία της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ (δηλ. καταψήφιση μιας πιθανής πρότασης για αυτοδιάθεση) θα οδηγούσε την κυβέρνηση σε κατάρρευση. Η απόφαση όμως της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ να καταθέσει, για πρώτη φορά, αίτημα ανεξαρτησίας αντί αυτοδιάθεσης, ματαίωσε κάθε προσδοκία για την ΕΔΑ και πιθανότατα έσωσε την ελληνική κυβέρνηση¹⁰³⁸. Ήταν ευνόητο ότι η ελληνική κυβέρνηση χαμηλώνοντας τον πήχη των προσδοκιών, μείωνε ταυτόχρονα τον αντίκτυπο από μια πιθανή αποτυχία στον ΟΗΕ.

Απογοητευμένη η *Αυγή* από το αίτημα ανεξαρτησίας, έκανε λόγο για παράδοση και των τελευταίων «οχυρών» αντίστασης στο κυπριακό¹⁰³⁹. Σε πλήρη αντίθεση με το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ, η Εθναρχία συναίνεσε με την πρόταση της ελληνικής αντιπροσωπείας θεωρώντας την ως μια τελευταία υποχώρηση¹⁰⁴⁰.

Πάντως προκαλεί έκπληξη η επιμονή της ΕΔΑ σε κατάθεση πρότασης αυτοδιάθεσης, την ώρα που το Σχέδιο Macmillan είχε ήδη μπει σε εφαρμογή και η διχοτόμηση έμοιαζε μια πολύ κοντινή πραγματικότητα, ενώ ο Μακάριος φαίνεται να είχε, έστω και προσωρινά, εγκαταλείψει το στόχο της αυτοδιάθεσης. Υπήρξε τόσο αιθεροβάμων η πολιτική της ΕΔΑ; Μάλλον όχι. Η ΕΔΑ περισσότερο φοβάται: η κατάθεση πρότασης ανεξαρτησίας, οι ενδείξεις

¹⁰³⁵ΙΚΚ, Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή ,φ. 6 -1036, «Όπως όλοι γνωρίζομεν.....», 6/10/58.

Ένωσις Κυπρίων Φοιτητών προς Καραμανλή και *Ελευθερία*, Αθήνα 4 Οκτωβρίου 1958.

¹⁰³⁶Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 6, «Εν σχέσει προς τας δημοσιευθείσας.....», Hatzivassiliou, «Britain and the International.....», σ. 148 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι...», σ. 145

¹⁰³⁷*Ελευθερία*, Αθήνα 4 Οκτωβρίου 1958 και *Η Αυγή*, Αθήνα 2 Οκτωβρίου 1958.

¹⁰³⁸ΤΝΑ, FO 371/136313, «The Greek Government appear to be, 1/10/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁰³⁹*Η Αυγή*, Αθήνα 26 Νοεμβρίου 1958.

¹⁰⁴⁰*Ελευθερία*, Αθήνα 15 Νοεμβρίου 1958.

από τις πρώτες μέρες στον ΟΗΕ ότι θα επιτυγχανόταν μια συμβιβαστική πρόταση ανάμεσα σε Τουρκία, Βρετανία και Ελλάδα¹⁰⁴¹, άνοιγε το δρόμο σε μια ακόμη «επιτυχία» της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ, ανάλογη με αυτές του προηγούμενου έτους. Η ΕΔΑ ανησυχούσε ότι μια τέτοια «επιτυχία» πολύ πιθανόν να οδηγούσε σε αυτό που η ΕΔΑ απευχόταν περισσότερο από όλα: την ενίσχυση της κυβέρνησης προκειμένου να προχωρήσει σε μια νατοϊκού τύπου λύση του κυπριακού. Δεν θα ήταν εκτός πραγματικότητας να γραφτεί ότι η επιμονή της ΕΔΑ για κατάθεση πρότασης αυτοδιάθεσης στον ΟΗΕ ήταν περισσότερο μια σπασμωδική προσπάθεια για αποτροπή μιας τέτοιας διευθέτησης, παρά μια πρόταση με προοπτικές.

Παραμένει πάντως αξιοσημείωτο ότι η ΕΔΑ ως ακραιφνής υποστηρικτής των αντιαποικιακών αγώνων δεν στήριξε ένα αίτημα, όπως αυτό της ανεξαρτησίας, το οποίο είχε ιδιαίτερη απήχηση ανάμεσα στον αντιαποικιακό κόσμο, θεωρώντας το περίπου «προδοσία». Το οξύμωρο γεγονός άγγιζε την εγγενή αντίφαση της τοποθέτησης της ΕΔΑ στο κυπριακό: η ΕΔΑ θεωρούσε, λόγω της χρονικής συγκυρίας, το κυπριακό ως αντιαποικιακό πρόβλημα ενώ την ίδια ώρα ζητούσε αυτοδιάθεση-Ένωση, ένα αίτημα δικαιολογημένα ανοίκειο για τον αντιαποικιακό κόσμο. Ουσιαστικά, αυτή η αντίφαση της ΕΔΑ ήταν σε μίμηση της πρόσληψης του ενωτικού αγώνα από τον πολιτικό κόσμο στην Ελλάδα. Δηλαδή, ο αγώνας της Κύπρου παρουσιαζόταν ως αντιαποικιακός ενώ στην πραγματικότητα έμοιαζε με τελευταία πράξη της - θεωρούμενης «νεκρής»- Μ. Ιδέας¹⁰⁴².

Τελικά, ακόμη και η πρόταση ανεξαρτησίας δεν βρήκε απήχηση στον ΟΗΕ. Η ελληνική κυβέρνηση συμβιβάστηκε με ένα ψήφισμα άνευρο, γενικόλογο,

¹⁰⁴¹Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 27 Νοεμβρίου 1958

¹⁰⁴²Βασιλική Π. Καραγιάννη, «Ο αυτοπροσδιορισμός του ένοπλου αγώνα: Κύπρος 1955-1959» στο Βασίλης Κ. Γούναρης, Στάθης Ν. Καλύβας, Ιωάννης Δ. Στεφανίδης (επιμ.). *Ανορθόδοξοι πόλεμοι. Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Αθήνα 2010, σ. 367-369 και Στεφανίδης, «Εν ονόματι.....», σ. 411-412. Για τη φύση (αντιαποικιακή ή αλυτρωτική) του κυπριακού αγώνα βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Ο κυπριακός αγώνας και τα αντιαποικιακά κινήματα του Τρίτου Κόσμου» στο Γ.Γ. Γιώρκας, Ν. Ελευθερίου, Μ. Χατζηνικολάου (επιμ.) *Πενήντα Χρόνια Μετά την Έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια Ιστορική Αποτίμηση (Πανεπιστήμιου Κύπρου-15 Οκτωβρίου 2005)*, Λευκωσία 2005, σ. 43-54.

χωρίς οποιαδήποτε νύξη ως προς την καταλληλότερη λύση, το οποίο απλώς εξέφραζε την ευχή για συνέχιση των διαπραγματεύσεων¹⁰⁴³. Κατά την εύστοχη παρατήρηση του βρετανού πρέσβη στην Αθήνα, το ψήφισμα «έμοιαζε τόσο ανώδυνο που ήταν σαν να μην είχε υπάρξει»¹⁰⁴⁴.

Πάντως, για μια τόσο «ανώδυνη» απόφαση οι αντιδράσεις της αντιπολίτευσης υπήρξαν ιδιαίτερα έντονες στη συζήτηση που ακολούθησε στη Βουλή μετά την απόφαση του ΟΗΕ. Ο Μαρκεζίνης από το βήμα της Βουλής δήλωσε σε υψηλούς-πατριωτικούς τόνους ότι «δεν συμφωνεί το Έθνος»¹⁰⁴⁵ με την πρόταση της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ για ανεξαρτησία, προειδοποιώντας την κυβέρνηση ότι στόχος παραμένει η διεκδίκηση της αυτοδιάθεσης. Και όμως περίπου δύο μήνες πριν, συγκεκριμένα στις 25 Σεπτεμβρίου 1958, σε ιδιωτική συνομιλία με τον στρατιωτικό ακόλουθο της βρετανικής πρεσβείας, Ταξίαρχο Hobbs, ο Μαρκεζίνης είχε ενθαρρύνει τους Βρετανούς να προχωρήσουν στην εφαρμογή του σχεδίου Macmillan. Η παραίνεση του Μαρκεζίνη στο Hobbs είχε ως αφετηρία την ελπίδα του ηγέτη των Προοδευτικών για κατάρρευση της κυβέρνησης Καραμανλή –εξαιτίας των επιπτώσεων από την εφαρμογή του βρετανικού σχεδίου- και ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον ίδιο¹⁰⁴⁶.

Στην ίδια συζήτηση για το κυπριακό στη Βουλή, ο Βενιζέλος κατέκρινε και αυτός την κυβέρνηση για εγκατάλειψη του κυπριακού αγώνα στον ΟΗΕ. Δήλωσε με ύφος αυταπάρησης ότι αν ήταν εκείνος υπουργός Εξωτερικών θα μετέβαινε στα Ηνωμένα Έθνη ζητώντας μόνο αυτοδιάθεση, καθότι «δεν μας ενδιαφέρει τίποτε άλλο»¹⁰⁴⁷. Λίγο καιρό πριν την πιο πάνω δήλωσή του στη Βουλή, ο Βενιζέλος, όπως είδαμε, επιζήτησε με το ίδιο πάθος με το οποίο θα

¹⁰⁴³Λιναρδάτος, *ο.π.*, Τόμος Γ', σ. 138.

¹⁰⁴⁴TNA, FO 371/136314, «Now the United Nations have brought forth their mouse.....», 6/12/58. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁰⁴⁵Γεροζήσης(επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Γ', σ. 313.

¹⁰⁴⁶FO 371/136313, «Memorandum on conversation with Markesenis 25th September». Hobbs προς Goodall.

¹⁰⁴⁷Γεροζήσης(επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Γ', σ. 290-292.

μετέβαινε στα Ηνωμένα Έθνη προς υπεράσπιση του ανένδοτου αγώνα της αυτοδιάθεσης, «κλείσιμο» του κυπριακού.

Καθόλου άδικα, ο Καραμανλής απηυδισμένος από τη διπλοπροσωπία της αντιπολίτευσης δήλωσε στη Βουλή τον Δεκέμβριο του 1958: «οι περισσότεροι εξ υμών άλλως εκφράζονται περί Κύπρου εις την αίθουσα αυτήν και άλλως εις τας ιδιαίτερας συζητήσεις»¹⁰⁴⁸. Ο «εν κρυπτώ» αγώνας μιας σημαντικής μερίδα της αντιπολίτευσης για «κλείσιμο» του κυπριακού, απεδείκνυαν πόσο φρούδες ήταν οι ελπίδες της ΕΔΑ για το στόχο σύμπληξης ενός ενιαίου αντικυβερνητικού μετώπου στη βάση της συνέχισης του αγώνα για αυτοδιάθεση της Κύπρου.

Πάντως, παρά την αποκάλυψη του Καραμανλή για τις «μύχιες» απόψεις της αντιπολίτευσης, φαίνεται ότι άτομα σαν τον Μαρκεζίνη κρατούσαν καλά κρυμμένες τις δικές τους απόψεις. Γιατί πώς αλλιώς μπορεί να εξηγηθεί η υποστήριξη την οποία συνέχισε να απολαμβάνει εκείνη την περίοδο ο ηγέτης των Προοδευτικών από τους, φανατικά προσηλωμένους στον ενωτικό αγώνα, κύκλους της εφημερίδας *Εστίας* και της μητρόπολης Κυρηναίας;

Πάντως, η εξέλιξη στον ΟΗΕ αύξανε τις πιθανότητες, όπως διορατικά είχε προβλέψει ο βρετανός πρέσβης, να οδηγηθεί το κυπριακό σε μια διεθνή διάσκεψη. Ο βρετανός πρέσβης επισήμανε ότι το κλειδί για εξασφάλιση της συμμετοχής της Ελλάδας σε μια διεθνή διάσκεψη ήταν η προσφορά του «καρότου» της ανεξαρτησίας στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, ως μια ενδεχόμενη τελική λύση στο κυπριακό¹⁰⁴⁹. Το «καρότο» τελικά προσφέρθηκε όταν η Τουρκία υποχώρησε, κατά τη διάρκεια των διεργασιών της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ για το κυπριακό, από την πάγια θέση της για διχοτόμηση στην αποδοχή της «δεσμευμένης ανεξαρτησίας»¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴⁸Στο ίδιο, σ. 251.

¹⁰⁴⁹TNA, FO 371/136314, «Now the United Nations have brought forth their mouse.....», 6/12/58.

Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁰⁵⁰Καυκαρίδης, ο.π, σ. 368-371.

7ο κεφάλαιο: Αντίδραση στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου

Η ξαφνική αλλαγή στάσης της Τουρκίας και η αποδοχή ενός καθεστώτος δεσμευμένης ανεξαρτησίας ως τελική λύση οδήγησε το κυπριακό στο δρόμο της ελληνοτουρκικής διευθέτησης. Οι συνομιλίες του Αβέρωφ με τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας, Zorlu, οι οποίες ακολούθησαν την απόφαση της Γενικής Συνέλευσης στο κυπριακό, είχαν ως αποτέλεσμα τις Συμφωνίες της Ζυρίχης (6-11 Φεβρουαρίου 1959). Οι Συμφωνίες στην ελβετική πόλη επικυρώθηκαν μερικές μέρες αργότερα από τον Μακάριο, την τουρκική κοινότητα της Κύπρου και τη Βρετανία στη διάσκεψη του Λονδίνου.

Οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου κατέληξαν στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους με αποκλεισμό της Ένωσης και της διχοτόμησης. Την απαγόρευση της Ένωσης ή διχοτόμησης, το Σύνταγμα και την εδαφική ακεραιότητα του νέου κράτους, την εγγυάτο η Βρετανία, η Ελλάδα και η Τουρκία με την υπογραφή της σχετικής Συνθήκης Εγγυήσεως. Στην Κύπρο θα ιδρύονταν κοινό Στρατηγείο όπου θα στάθμευαν 950 άνδρες του ελληνικού στρατού και 650 του τουρκικού στρατού. Επιπλέον, οι Συμφωνίες κατοχύρωναν τις βασικές διατάξεις ενός κυπριακού Συντάγματος το οποίο βασιζόταν στην αρχή της κοινοτικής αυτονομίας: υπήρχαν, δηλαδή, δύο κοινοτικές Βουλές και το νέο κράτος θα είχε, πάντοτε, έλληνα πρόεδρο και τούρκο αντιπρόεδρο στο πλαίσιο ενός προεδρικού πολιτεύματος. Αναφορά θα πρέπει να γίνει εδώ στις υπερεξουσίες του Αντιπροέδρου, ο οποίος είχε δικαίωμα βέτο σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και εσωτερικής ασφάλειας. Το ολοκληρωμένο κυπριακό Σύνταγμα εκπονήθηκε την περίοδο 1959-1960 από μια Συνταγματική Επιτροπή¹⁰⁵¹.

¹⁰⁵¹Για τις πρόνοιες της Συμφωνίας Ζυρίχης-Λονδίνου βλ. ενδεικτικά: Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό ζήτημα.....», σ. 111-147, Stella Soulioti, *Fettered Independence, Cyprus, 1878-1964. Volume One: The narrative*, Minnesota 2006, σ. 98-101 και Παύλος Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας: με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών. Τόμος Α'*, Αθήνα 2001, σ. 299-329.

Η ελληνική κυβέρνηση την επαύριον των Συμφωνιών έκανε λόγο για μια «καλή» λύση υπό τις «περιστάσεις», εννοώντας την αποσόβηση του κινδύνου διχοτόμησης για το νησί¹⁰⁵². Ο Καραμανλής εστιάζοντας στο γεγονός ότι οι Έλληνες της Κύπρου αποκτούσαν την ελευθερία και την ανεξαρτησία τους για πρώτη φορά «κατά την τρισχιλιετή ιστορία» τους, αιτιολόγησε έτσι την ικανοποίηση της ελληνικής κυβέρνησης για τις Συμφωνίες¹⁰⁵³. Βέβαια, η ικανοποίηση της κυβέρνησης πιο πολύ προερχόταν από το γεγονός ότι η λύση στο κυπριακό θα έδινε τη δυνατότητα ανάκαμψης των σχέσεων της χώρας με τη Δύση και την Τουρκία, προς όφελος και της διασφάλισης των συμφερόντων της ελληνικής μειονότητας στη γείτονα χώρα¹⁰⁵⁴. Ενδεικτικά, ο Τσάτσος, εμφανώς ικανοποιημένος μετά την επίτευξη της συμφωνίας λύσης, σχολίασε ότι η κυβέρνηση έκανε ότι ήταν δυνατόν στο πλαίσιο «των εθνικών συμφερόντων» και δεν θα μπορούσε το κυπριακό ζήτημα να συνεχιστεί επ' άπειρον διαλύοντας τις συμμαχίες της χώρας¹⁰⁵⁵. Ο ίδιος δεν παρέλειψε, ταυτόχρονα, να υπαινιχθεί το λάθος της ανακίνησης του κυπριακού¹⁰⁵⁶, δείγμα της ανακούφισης της ελληνικής κυβέρνησης για την απαλλαγή της από το κυπριακό ζήτημα. Παρά την έκδηλη ικανοποίηση, η ελληνική κυβέρνηση παραδέχθηκε ότι υπήρχαν και αδυναμίες στις Συμφωνίες: η κυριότερη από αυτές ήταν ότι η εφαρμογή των Συμφωνιών στηρίζονταν στο θετικό πνεύμα συνεργασίας της ελληνικής και τουρκικής κοινότητας στο νησί. Εξέφρασε, όμως, την αισιοδοξία ότι ένα τέτοιο πνεύμα συνεργασίας -ενισχυμένο από την ελληνοτουρκική φιλία- είναι εφικτό¹⁰⁵⁷. Υπερβολική αισιοδοξία εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, αν αναλογιστεί κανείς τα όσα προηγήθηκαν μεταξύ

¹⁰⁵²Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 6, «Είναι στιγμιαί...».

¹⁰⁵³Γεροζήσης (επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Γ', σ. 14 και *Η Καθημερινή*, Αθήνα 21 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁵⁴Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 6, «Ότι πάσα άλλη λύσις...».

¹⁰⁵⁵Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 6, «Αφ' ης ανελάβομεν την ευθύνη...».

¹⁰⁵⁶Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 6, «Γνωρίζω ότι πολλά μέλη της Αντιπολίτευσης θεωρούν...».

¹⁰⁵⁷Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου, φακ. 62, υποφ. 6, «Είναι στιγμιαί...», Σβολόπουλος (επιμ.), «Αρχείο...», Τόμος 3ος, σ. 417 και Σωτήρης Ριζάς, *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Η Ελλάδα από τον Εμφύλιο στη Μεταπολίτευση*, Αθήνα 2018, σ. 175.

των δύο κοινοτήτων στα μέσα του '58, αλλά και τη βούληση των Τούρκων της Κύπρου να οδηγήσουν τη μορφή του νέου καθεστώτος που θα προέκυπτε από τις Συμφωνίες σε ομοσπονδία (γεωγραφικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων)¹⁰⁵⁸.

Ο φιλοκυβερνητικός Τύπος αντιδρώντας στις Συμφωνίες εκδήλωσε ανοικτά τον ενθουσιασμό του για την επίτευξη λύσης στο κυπριακό υποδεχόμενος τις εξελίξεις στο Λονδίνο με θριαμβευτικούς χαρακτηρισμούς: «εθνική επιτυχία»¹⁰⁵⁹, «Η ΚΥΠΡΟΣ ΑΝΕΣΤΗ»¹⁰⁶⁰... Δικαιολογώντας τις ενθουσιώδεις αντιδράσεις του ο φιλοκυβερνητικός Τύπος σημείωσε ότι οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου διέσωσαν τις συμμαχίες της χώρας με τη Δύση απομακρύνοντας οριστικά τον κομμουνιστικό κίνδυνο¹⁰⁶¹. Επιπλέον, διατύπωσε την αντίληψη ότι οι Κύπριοι ήταν πλέον ελεύθεροι και ότι το ελληνικό έθνος απέκτησε μιαν άλλη Ελλάδα¹⁰⁶². Βέβαια, το επιχείρημα για μιαν άλλη Ελλάδα επιδέχεται μεγάλη συζήτηση, καθότι κατά τον ίδιο τρόπο και η Τουρκία, δεδομένων των προνομίων που απέκτησαν οι Τούρκοι της Κύπρου, μπορούσε και αυτή να κάνει λόγο για τη δημιουργία μιας «άλλης Τουρκίας» στην Κύπρο.

Για την ΕΔΑ οι Συμφωνίες δεν ήταν τίποτα άλλο από μια αναμενόμενη κατάληξη της «δουλικής» πολιτικής της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στους συμμάχους¹⁰⁶³. Απαντώντας στην επιχειρηματολογία της κυβέρνησης υπέρ των Συμφωνιών, τα περί απόκτησης ελευθερίας των Ελλήνων της Κύπρου και εγκατάστασης ενός ανεξάρτητου δημοκρατικού κράτους στο νησί, η ΕΔΑ υπήρξε κατηγορηματική: κανένα ανεξάρτητο κράτος δεν θα μπορούσε να δημιουργηθεί στην Κύπρο όταν η μειονότητα του 18% των Τούρκων της

¹⁰⁵⁸Νίκος Στέλγιας, *Ο θάνατος του ανεπιθύμητου βρέφους, Το εγχείρημα της συνεταιρικής δημοκρατίας στα πρωτοσέλιδα του Τουρκοκυπριακού Τύπου 1960-1963*, Αθήνα 2015, σ. 36 και Νταϊάνα Μαρκίδη, «Κύπρος 1957-1963: Ομοσπονδιακή αντίληψη VS Διακυβέρνηση πλειοψηφίας» στο Χρυσόστομος Περικλέους (επιμ.) *Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια. Επώδυνη πορεία*. Αθήνα 2010, σ.262-263.

¹⁰⁵⁹Η Καθημερινή, Αθήνα 22 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁶⁰Η Βραδυνή, Αθήνα 2 Μαρτίου 1959.

¹⁰⁶¹Απογευματινή, Αθήνα 26 Φεβρουαρίου 1959 και Η Βραδυνή, Αθήνα 26 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁶²Η Βραδυνή, Αθήνα 16 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁶³Η Αυγή, Αθήνα 20 Φεβρουαρίου 1959.

Κύπρου μεταβαλλόταν σε ρυθμιστή του κυπριακού κράτους. Οι πρόνοιες περί χωριστών δήμων στις μεγάλες πόλεις της Κύπρου, δύο κοινοτικών Βουλών και, κυρίως, το δικαίωμα βέτο του τούρκου αντιπροέδρου σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και εσωτερικής ασφάλειας, μετέτρεπαν την υποτιθέμενη ανεξάρτητη δημοκρατία σε «ανεξάρτητη Τουρκοκρατία της Κύπρου», κατά το ευφυολόγημα της ΕΔΑ¹⁰⁶⁴. Επιπλέον, αναρωτήθηκε το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς, ποια ανεξαρτησία υπήρχε όταν ο λαός της Κύπρου δεν είχε το δικαίωμα ο ίδιος να χαράζει εξωτερική πολιτική αφ' ης στιγμής η Συνθήκη Εγγυήσεως του στερούσε αυτό το δικαίωμα; Συγχρόνως, παρατήρησε πως η παρουσία βρετανικών βάσεων, τουρκικού και ελληνικού στρατού, στερούσε το νέο καθεστώς από το βασικό γνώρισμα ενός ανεξάρτητου κράτους, αυτό του δικαιώματος κυριαρχίας των εδαφών του¹⁰⁶⁵. Η παρουσία των βρετανικών βάσεων ήταν εύλογο να προκαλεί μεγάλες αντιδράσεις στην ΕΔΑ, η οποία έβλεπε να πραγματώνεται αυτό που φοβόταν σε κάθε απόπειρα για λύση του κυπριακού: η μετατροπή της Κύπρου σε πολεμικό ορμητήριο της Δύσης κατά του αραβικού κόσμου¹⁰⁶⁶.

Ο Ηλιού διακωμωδώντας από το βήμα της Βουλής την υπεραιοδοξία της ελληνικής κυβέρνησης για την έναρξη μιας νέας εποχής καλής συνεργασίας με την Τουρκία πάνω στην οποία θα στερεώνονταν τα θεμέλια του νέου κυπριακού κράτους, δήλωσε ότι με την Τουρκία θα πρέπει να είμαστε «σιαμαίοι αδελφοί» προκειμένου να πετύχει η εφαρμογή του νέου συντάγματος¹⁰⁶⁷. Η ειρωνεία του Ηλιού ήταν εύστοχη. Είναι γεγονός ότι το πρόσφατο παρελθόν στις ελληνοτουρκικές σχέσεις κάθε άλλο παρά προδιέθετε για μια μελλοντική-«σιαμαία» σχέση ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία. Απαισιόδοξος για τις προθέσεις των Τούρκων, ο Ηλιού παρομοίασε

¹⁰⁶⁴Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, *Το κυπριακό πρόβλημα και οι συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου*, Αθήνα 1959, σ. 20-21.

¹⁰⁶⁵Στο ίδιο, σ. 20.

¹⁰⁶⁶*Η Αυγή*, Αθήνα 13 και 24 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁶⁷Γεροζήσης(επιμ.), *ό.π.*, *Τόμος Γ'*, σ. 30.

τη συνταγματικά κατοχυρωμένη ανάμειξη της Τουρκίας στο νέο κράτος με την εγκατάσταση μιας βόμβας «μέσα εις στο σπίτι μας»¹⁰⁶⁸.

Η απαισιοδοξία της ΕΔΑ για το μέλλον της κυπριακής δημοκρατίας έμοιαζε πιο λογική από την αισιοδοξία της ελληνικής κυβέρνησης- πολύ περισσότερο από τον υπερενθουσιασμό του φιλοκυβερνητικού Τύπου. Μπορεί οι Συμφωνίες να μην ήταν χειρότερες από το σχέδιο *Macmillan*, όπως υποστήριξε ο Ηλιού¹⁰⁶⁹, αλλά η εξίσωση της τουρκικής μειονότητας σε ισότιμο συνέταιρο στο νέο κράτος και τα επεμβατικά δικαιώματα της Τουρκίας στην Κύπρο ήταν ένας παράγοντας ανησυχίας, τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση –εκούσια ή ακούσια- υποβάθμισε. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο Πιπινέλης, τον οποίο η ΕΔΑ κατηγορούσε ως ένα από τους θιασώτες της λύσης με κάθε κόστος στο κυπριακό και όργανο των βρετανικών συμφερόντων¹⁰⁷⁰, εξέφρασε προβληματισμό για τη βιωσιμότητα των Συμφωνιών εξαιτίας της ανάμειξης της Τουρκίας στο νέο κράτος¹⁰⁷¹. Την ίδια ώρα ο εμβριθής γνώστης των ελληνοτουρκικών σχέσεων Χριστόφορος Χρηστίδης προειδοποίησε, με άρθρο του στην *Εστία*, για την τραγωδία που επέρχεται από τα επεμβατικά δικαιώματα της Τουρκίας στο νησί. Στοιχειώδης γνώση της ιστορίας των Βαλκανίων, ισχυριζόταν ο Χρηστίδης, θα ήταν ικανή να αποτρέψει την παραχώρηση ενός τέτοιου δικαιώματος στη γείτονα χώρα¹⁰⁷². Ακόμη, ο Σεφέρης, πάντοτε επιφυλακτικός ως προς τις προθέσεις των Τούρκων, σε επιστολή του προς τον Αβέρωφ -πριν από τη διάσκεψη της Ζυρίχης-, επισήμανε στον έλληνα υπουργό Εξωτερικών τους κινδύνους που δημιουργούνταν από τα δικαιώματα ανάμειξης της Τουρκίας στο νέο κράτος προειδοποιώντας ότι μοναδικός στόχος των Τούρκων παραμένει η διχοτόμηση¹⁰⁷³. Το κόστος των αντιδράσεων του Σεφέρη, έφθασε στο σημείο να

¹⁰⁶⁸Στο ίδιο, σ. 31.

¹⁰⁶⁹Στο ίδιο, σ. 26.

¹⁰⁷⁰Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, «Το κυπριακό πρόβλημα...», σ.5-6.

¹⁰⁷¹*Εθνος*, Αθήνα 18 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁷²*Εστία*, Αθήνα 27 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁷³Μιχάλης Πιερός, *Από το μερτικόν της Κύπρου*, Αθήνα 1991, σ. 203-204. Η γνήσια επιστολή στο: ΠΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 57/2/3/1, «Φίλε κύριε Υπουργέ», 25/12/58.

θεωρεί το τελευταίο Σχέδιο Macmillan ως καλύτερο από την προδιαγραφόμενη λύση¹⁰⁷⁴, ήταν να αποκλειστεί από τις συνομιλίες της Ζυρίχης παρόλο που θεωρούνταν ο καθ' ύλην αρμόδιος για να βρίσκεται στην ελβετική πόλη (ως ο πρέσβης της Αθήνας στο Λονδίνο)¹⁰⁷⁵.

Η συνταγματικώς κατοχυρωμένη ανάμειξη της Τουρκίας στην Κύπρο, το γεγονός ότι οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου απέκλειαν δια παντός το δικαίωμα για Ένωση, οδήγησε την κοινοβουλευτική αντιπολίτευση -η οποία σχεδόν σύσσωμη καταδίκασε τις Συμφωνίες- στην αναζήτηση του παρελθόντος για «χαμένες ευκαιρίες» λύσεις του κυπριακού. Προσωπικότητες όπως οι Βενιζέλος, Παπανδρέου, Μαρκεζίνης, υποστήριξαν -κατά την κριτική τους απέναντι στις Συμφωνίες- ότι ακόμη και οι συνταγματικές προτάσεις Μακαρίου-Harding και Radcliffe ήταν καλύτερες από τη συμφωνημένη λύση¹⁰⁷⁶. Και οι τρεις υποστήριξαν πως οι πιο πάνω συνταγματικές προτάσεις δεν παραχωρούσαν τα προνόμια που παραχωρούσαν οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου στους Τούρκους της Κύπρου. Επιπλέον επισήμαναν ότι έστω και αν ήταν αποικιακού τύπου συντάγματα άφηναν τουλάχιστον ένα παράθυρο ανοικτό προς την αυτοδιάθεση- αν και για να ακριβολογούμε οι προτάσεις Radcliffe δεν έκαναν λόγο, έμμεσα ή άμεσα, για αυτοδιάθεση. Ακόμη και η ΕΔΑ, μέσω του Ηλιού, συμφώνησε ότι στο παρελθόν «ο Βρετανός αποικιοκράτης είχε προσφέρει κατά καιρούς σταδιακές λύσεις, όλες καλύτερες από την λύσιν της Ζυρίχης, που άφηναν ανοικτό και ενδεχομένως ευκόλυναν τον δρόμο προς την αυτοδιάθεσιν»¹⁰⁷⁷. Προκαλούν, ασφαλώς, εντύπωση οι εκτιμήσεις της αντιπολίτευσης, λαμβάνοντας υπόψη την πολεμική κριτική την

Γενικότερα για τις αντιδράσεις του Σεφέρη πριν από τη διάσκεψη της Ζυρίχης βλ. Γιώργος Γεωργιάδης, *Σεφέρης-Αβέρωφ. Η ρήξη*. Αθήνα 2018, σ. 172-217.

¹⁰⁷⁴Αλέξανδρος Ξύδης, «Ο πολιτικός Σεφέρης», στον τόμο *Κύκλος Σεφέρη*, Αθήνα 1980, σ. 108.

¹⁰⁷⁵Γιώργος Γεωργιάδης, «Η αποτίμηση του αγώνα της ΕΟΚΑ από το Γιώργο Σεφέρη» στο Γ.Γ. Γιώργακας, Ν. Ελευθερίου, Μ. Χατζηνικολάου (επιμ.) *Επιστημονικό-Ιστορικό Συνέδριο. Πενήντα χρόνια μετά την έναρξη του Απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια ιστορική αποτίμηση* (Πανεπιστήμιο Κύπρου-15 Οκτωβρίου 2005), Λευκωσία 2006, σ. 134.

¹⁰⁷⁶Γεροζήσης(επιμ.), *ο.π.*, Τόμος Γ', σ. 20, 50 και 80-83.

¹⁰⁷⁷Η Αυγή, Αθήνα 15 Φεβρουαρίου 1959.

οποία άσκησαν στο παρελθόν στις συνομιλίες Μακαρίου-Harding και στο σύνταγμα Radcliffe. Στην περίπτωση της ΕΔΑ, πάντως, δεν επρόκειτο για δημόσια αναδίπλωση και ένδειξη μεταμέλειας για την πρότερη της στάση: μάλλον, η όψιμη θεωρία περί καλύτερων λύσεων στο κυπριακό φαίνεται να αναπτύχθηκε από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς προκειμένου να καταδειχθεί ακόμη περισσότερο το σφάλμα της υπογραφής των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Όπως και να είχε, η εκ των υστέρων θετική αξιολόγηση των προηγούμενων σχεδίων λύσης έδωσε την ευκαιρία σε προσωπικότητες που υποστήριξαν –σε επίκαιρο χρόνο- την αποδοχή παλαιότερων «χαμένων ευκαιριών», όπως ο πρώην υπουργός Εξωτερικών, Σπύρος Θεοτόκης, να νοιώσουν δικαιωμένα. Πριν ακόμη από την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, ο Θεοτόκης διακήρυξε το πόσο δίκαιο είχε όταν κάποτε ενθάρρυνε την αποδοχή των προτάσεων Harding –με αποτέλεσμα να λαιδορηθεί ως «εθνικός μειοδότης»- και πόσο άδικο είχε, αντίστοιχα, η αντιπολίτευση και ο Μακάριος που την απέρριψαν. Την ίδια ώρα δεν έχασε την ευκαιρία να αναρωτηθεί για το ποιος ήταν τώρα ο «εθνικός μειοδότης», εκείνος ή οι παλαιοί τιμητές του¹⁰⁷⁸;

Το αδύνατο της αναίρεσης των Συμφωνιών

Η ΕΔΑ γρήγορα συνειδητοποίησε ότι δεν ήταν δυνατή η αναίρεση των Συμφωνιών. Για αυτό υπήρχαν τρεις λόγοι:

Παρά την ομοφωνία της ΕΔΑ και σχεδόν ολόκληρης της υπόλοιπης αντιπολίτευσης για την ανάγκη ακύρωσης των Συμφωνιών, το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς δεν μπορούσε να ελπίζει στη σύμπτηξη ενός ενιαίου μετώπου της αντιπολίτευσης στη βάση της προσπάθειας αναίρεσης των Συμφωνιών. Ο λόγος; Παρά το ανάθεμα για τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, ο Μαρκεζίνης και πιθανότατα ο Βενιζέλος ήταν στην πραγματικότητα

¹⁰⁷⁸Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, κ. 26, φ. 226/22/26, «Η πολιτική του πεζοδρομίου», 12/10/58.

διατεθειμένοι, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, να δεχθούν και χειρότερες λύσεις φθάνει να έμπαινε ένα τέλος στην εκμετάλλευση του κυπριακού από την ΕΔΑ. Επιπλέον, τα κόμματα της εθνικόφρονος κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης¹⁰⁷⁹ σε καμία περίπτωση δεν ήταν διατεθειμένοι να συνεργαστούν με την Αριστερά. Η επιβεβαίωση ήρθε στις δημοτικές εκλογές του Απριλίου 1959, όταν η εθνικόφρων-κοινοβουλευτική αντιπολίτευση απέρριψε την πρόταση της ΕΔΑ για συνεργασία στη βάση της αμφισβήτησης των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου¹⁰⁸⁰. Αλλά και πιο πριν, όταν τα κόμματα του Κέντρου και η ΕΔΑ κατέθεσαν ξεχωριστή πρόταση δυσπιστίας στη Βουλή μετά την ανακοίνωση των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Ο λόγος ήταν ότι η ΕΔΑ ζητούσε η πρόταση δυσπιστίας να μην περιορίζεται μονάχα στις Συμφωνίες Ζυρίχης Λονδίνου αλλά και στην εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης· με το τελευταίο δεν συμφωνούσε η υπόλοιπη αντιπολίτευση¹⁰⁸¹.

Είναι ενδιαφέρον ότι στις συζητήσεις οι οποίες ακολούθησαν στη Βουλή μετά την πρόταση δυσπιστίας, οι βουλευτές της Αριστεράς υπέδειξαν ως κύρια αιτία για την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης Λονδίνου την «υποτελή» προς τη Δύση εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Καραμανλή. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του, συνεργαζόμενου με την ΕΔΑ, βουλευτή Πυρομάγλου, ότι η Ελλάδα προσέφερε με τη Συμφωνία Ζυρίχης-Λονδίνου τον ελληνισμό της Κύπρου και της Κωνσταντινούπολης στο βωμό της εξυπηρέτησης των δυτικών συμφερόντων¹⁰⁸². Επιπλέον, με αφορμή τη συζήτηση της πρότασης δυσπιστίας η ΕΔΑ έθεσε θέμα επανεξέτασης της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Κατά τον Μπριλλάκη:

¹⁰⁷⁹Ως μη εθνικόφρων κοινοβουλευτική αντιπολίτευση λογίζονταν πέραν από την ΕΔΑ και η Δημοκρατική Ένωση, η οποία ιδρύεται μετά τις εκλογές του 1958 ως κόμμα-δορυφόρος της ΕΔΑ και με αρχικό πυρήνα 12 βουλευτές από την Κοινοβουλευτική Ομάδα του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς. Για τη Δημοκρατική Ένωση βλ. Λαμπρινού, *ο.π.*, σ.129-131.

¹⁰⁸⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 537.2, «Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Οι δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, Αθήνα 1959». Αν και σε ορισμένες περιπτώσεις η ΕΔΑ πέτυχε στις δημοτικές εκλογές του '59 να εξασφαλίσει κατά τόπους συνεργασίες με κόμματα και στελέχη του Κέντρου. Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική.....», σ.256-260.

¹⁰⁸¹*Ελευθερία*, Αθήνα 25 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁸²Γεροζήσης, *ο.π.*, *Τόμος Γ'*, σ. 129.

Κύριοι βουλευτές, ημείς θα καταψηφίσωμεν την Κυβέρνησιν όχι μόνον διά τας συμφωνίας της Ζυρίχης και του Λονδίνου, αλλ' δι' όλην τήν εξωτερικήν πολιτικήν της¹⁰⁸³.

Η υπόλοιπη αντιπολίτευση, σε αντίθεση με την ΕΔΑ, δεν θεώρησε ως αιτία για την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης Λονδίνου την εξωτερική πολιτική της χώρας, αλλά την κυβέρνηση Καραμανλή και τους χειρισμούς της στο κυπριακό. Κατέκρινε βεβαίως η πέραν της ΕΔΑ αντιπολίτευση την ελληνική κυβέρνηση για λανθασμένους χειρισμούς στην εξωτερική πολιτική της χώρας, αλλά όχι την ίδια την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης. Μάλιστα, ο Βενιζέλος απέρριψε τους ισχυρισμούς ότι η κυβέρνηση «υπέκυψε» στα γενικότερα συμφέροντα των συμμάχων και υπέγραψε τη λύση· διαψεύδοντας με αυτό τον τρόπο την προπαγάνδα της Αριστεράς ότι οι Συμφωνίες ήταν αποτέλεσμα επιβολής από τη Δύση¹⁰⁸⁴.

Παρενθετικά, θα πρέπει να αναφερθεί ότι η μόνη σημαίνουσα προσωπικότητα από την αντιπολίτευση η οποία δεν εισηγήθηκε την ακύρωση των Συμφωνιών, αν και εντόπισε αρκετά αρνητικά σ' αυτές, είναι ο Παπανδρέου. Ο τελευταίος δικαιολόγησε την άρνησή του τονίζοντας ότι δεν υπήρχε λόγος να ακυρωθούν οι Συμφωνίες από τη στιγμή που ο Μακάριος, η ελληνική ηγεσία και ο κυπριακός λαός τις αποδέχθηκαν. Ταυτόχρονα, υπογράμμισε τα θετικά στοιχεία των Συμφωνιών: η ανεξαρτησία και ελευθερία των Κυπρίων, ο ευνοϊκός αντίκτυπος για τον ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης και η αποκατάσταση των συμμαχικών σχέσεων της χώρας¹⁰⁸⁵. Είναι βέβαιο ότι, τουλάχιστον με τα δύο τελευταία σημεία, συμφωνούσε και η υπόλοιπη -πέραν της ΕΔΑ- αντιπολίτευσης. Η διαφορά ήταν ότι ο Παπανδρέου μπορούσε να διατυπώνει πολύ πιο ελεύθερα τις

¹⁰⁸³ Στο ίδιο, σ. 148.

¹⁰⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 20-21.

¹⁰⁸⁵ Για τη στάση του Παπανδρέου απέναντι στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου βλ: Κρατερός Μ. Ιωάννου, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου για την Κύπρο» στο Π. Πετρίδης-Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή, Αθήνα 1994, σ.479-488.

απόψεις του, καθότι μετά τις εκλογές του 1958 είχε ανεξαρτητοποιηθεί ως βουλευτής παραιτούμενος από την ηγεσία του Κόμματος των Φιλελευθέρων¹⁰⁸⁶. Μπορούσε δηλαδή σε αυτό ζήτημα -απαλλαγμένος από το βάρος της εκπροσώπησης ενός κόμματος εξουσίας- να εκφραστεί έχοντας λιγότερο κατά νου τις πολιτικές σκοπιμότητες από ό,τι, για παράδειγμα, οι Μαρκεζίνης και Βενιζέλος- οι δύο τελευταίοι πολύ πιθανόν να ήλπιζαν ότι με τη δημόσια -ολοσχερή- αμφισβήτηση των Συμφωνιών θα μπορούσαν να συντείνουν στη δημιουργία αρνητικού κλίματος για την ελληνική κυβέρνηση εξωθώντας την με αυτό τον τρόπο σε παραίτηση¹⁰⁸⁷. Αν και θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Παπανδρέου δεν ήταν ολότελα απαλλαγμένος από τις μικροπολιτικές σκοπιμότητες: όπως σημειώνει ο δημοσιογράφος, Σπύρος Λιναρδάτος, η μη καταψήφιση των Συμφωνιών από τον Παπανδρέου είχε να κάνει και με την προσπάθεια του τελευταίου για προσέγγιση της κυβέρνησης Καραμανλή¹⁰⁸⁸.

Ο δεύτερος λόγος ήταν και ο πιο σημαντικός για την αδυναμία της ΕΔΑ να δημιουργήσει τις συνθήκες αναίρεσης των Συμφωνιών: τις είχε υπογράψει ο Μακάριος. Ο τελευταίος είχε επικυρώσει ως συμμετέχων στη Διάσκεψη του Λονδίνου (17 Φεβρουαρίου- 19 Φεβρουαρίου 1959) τα όσα συμφωνήθηκαν στη Ζυρίχη, παρά τις όποιες αμφιταλαντεύσεις είχε¹⁰⁸⁹. Και αφού τις υπέγραψε ο Μακάριος, και τις αποδέχθηκε και ο Γρίβας, μετά από πιέσεις του πρώτου¹⁰⁹⁰, αυτό σήμαινε ότι η κοινή γνώμη σε Ελλάδα και Κύπρο είχαν αποδεχθεί τις

¹⁰⁸⁶Ο Παπανδρέου στα τέλη του '58, μαζί με ακόμη 5 βουλευτές που αποχώρησαν από το Φιλελεύθερο Κόμμα, ίδρυσε μία μικρή άτυπη ομάδα που ονομάστηκε Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα (ΦΔΚ). Το ΦΔΚ παρόλα αυτά, όπως επισημαίνει ο Ηλίας Νικολακόπουλος, ήταν περισσότερο ένας τίτλος παρά πραγματικό κομματικό μόρφωμα. Νικολακόπουλος, «Η καχεκτική.....», σ. 257.

¹⁰⁸⁷Ο Μαρκεζίνης στήριζε τις ελπίδες του, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ότι η επιδείνωση των εξελίξεων στην κυπριακή υπόθεση θα επέφερε την κατάρρευση της κυβέρνησης Καραμανλή. TNA, FO/136313, «Memorandum of conversation with Markesenis (sic) 25th September». Hobbs προς Goodall.

¹⁰⁸⁸Σπύρος Λιναρδάτος, «Από της ΕΠΕΚ στην Ένωση Κέντρου: Απόπειρες για οργάνωση και νέο πολιτικό λόγο του κεντρικού χώρου» Π. Πετρίδης-Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή, Αθήνα 1994, σ. 406.

¹⁰⁸⁹Κρασιδιώτης, «Δύσκολα Χρόνια.....», σ. 369-372.

¹⁰⁹⁰Στο ίδιο, σ. 403 και Τζεργιάς, ο.π., σ. 323.

Συμφωνίες. Αυτό επιβεβαίωσαν και τα ενθουσιώδη πλήθη σε Κύπρο και Ελλάδα τα οποία είχαν υποδεχθεί, αντίστοιχα, τον Μακάριο -κατά την άφιξή του στη Λευκωσία την 1^η Μαρτίου¹⁰⁹¹- και τον Γρίβα, κάποιες μέρες αργότερα (17 Μαρτίου), στην Αθήνα¹⁰⁹². Αν και όπως αναφέρει στα πολιτικά του απομνημονεύματα ο στενός σύμβουλος του Μακάριου, Κρανιδιώτης, ο λαός στην Κύπρο ήταν περισσότερο ενθουσιασμένος για την επιστροφή του Μακάριου παρά για τις Συμφωνίες¹⁰⁹³. Επιπλέον, όπως σημείωναν οι Βρετανοί, κανείς ανάμεσα στο πλήθος της υποδοχής του Μακάριου δεν ζητωκραύγαζε υπέρ της ανεξαρτησίας¹⁰⁹⁴. Μπορεί να μην υπήρχε ενθουσιασμός γύρω από τα όσα έγιναν σε Ζυρίχη και Λονδίνο, υπήρχε όμως η συναίνεση της κοινής γνώμης σε Ελλάδα και Κύπρο. Το τελευταίο το είχε διαπιστώσει και η ΕΔΑ κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου για τις δημοτικές εκλογές, παρατηρώντας ότι το αίτημα για ακύρωση της συμφωνίας λύσης του κυπριακού δεν είχε ιδιαίτερο αντίκτυπο στην κοινή γνώμη¹⁰⁹⁵. Προσπάθησε η ΕΔΑ, κατά την προσφιλή της τακτική, να υπερπροβάλει τις απόψεις του κυρηναικού κύκλου και το πνεύμα εναντίωσης του τελευταίου κατά των Συμφωνιών, θέλοντας να παρουσιάσει την εικόνα μαζικών αντιδράσεων¹⁰⁹⁶. Δυστυχώς όμως για την ΕΔΑ, η καταδίκη των Συμφωνιών από τον κυρηναικό κύκλο δεν είχε παρά περιορισμένη απήχηση ανάμεσα στους Έλληνες σε Κύπρο και Ελλάδα¹⁰⁹⁷.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ για πρώτη φορά, από το 1955 και μετά, επιτέθηκε τόσο ανοικτά στο Μακάριο. Τον κατηγόρησε για «συνενοχή»¹⁰⁹⁸ στις Συμφωνίες και για εγκατάλειψη του περιήφημου

¹⁰⁹¹Για την υποδοχή του Μακάριου βλ. *Ελευθερία*, Αθήνα 3 Μαρτίου 1959 και *Η Καθημερινή*, Αθήνα 3 Μαρτίου 1959.

¹⁰⁹² Για την υποδοχή του Γρίβα βλ. ενδεικτικά *Η Καθημερινή*, Αθήνα 18 Μαρτίου 1959 και *Ελευθερία*, Αθήνα 18 Μαρτίου 1959.

¹⁰⁹³Κρανιδιώτης «*Δύσκολα Χρόνια.....*», σ. 398-399.

¹⁰⁹⁴TNA, CO 926/677, «Political Appreciation-March», 31/3/59. Weston προς Reddaway.

¹⁰⁹⁵ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 4 «Το 1^ο Συνέδριο του κόμματος και η ανάπτυξη των αγώνων της Εργατικής τάξης και του λαού».

¹⁰⁹⁶*Η Αυγή*, Αθήνα 21 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁰⁹⁷ΓΑΚ, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 355 «Ανακοίνωσα υμιν...», 1/8/59.

¹⁰⁹⁸*Η Αυγή*, Αθήνα 20 Φεβρουαρίου 1959

«Όρκου της Φανερωμένης»¹⁰⁹⁹, μιμούμενη το κατηγορητήριο του κυρηναϊκού κύκλου κατά του Μακάριου¹¹⁰⁰. Σε αναντιστοιχία όμως με τον κυρηναϊκό κύκλο, η ΕΔΑ, επιδιώκοντας να αποφύγει το πολιτικό κόστος, υποβίβασε τις ευθύνες του Μακάριου σε σχέση με αυτές της κυβέρνησης. Το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς υποστήριξε, όπως ανάλογα έπραξε και η υπόλοιπη αντιπολίτευση¹¹⁰¹, ότι ο Μακάριος υπέγραψε ενάντια στη βούλησή του υποχωρώντας στις εξοντωτικές πιέσεις-απειλές της ελληνικής κυβέρνησης¹¹⁰². Είναι αλήθεια ότι η ελληνική κυβέρνηση άσκησε ισχυρότατες πιέσεις, όντας «fairly brutal» κατά τον χαρακτηρισμό του Roger Allen, απέναντι στο Μακάριο¹¹⁰³. Πάντως το γεγονός ότι η ΕΔΑ αδυνατούσε, παρά τη σφοδρή αντίθεσή της με τις Συμφωνίες, να τα βάλει -ευθέως- με ένα εκ των υπογραφόντων των Συμφωνιών (Μακάριο), επιβεβαιώνει αυτό που τόνιζε συνεχώς η κυβέρνηση Καραμανλή προς τους Βρετανούς: ότι το κύρος τη σύμφωνης γνώμης του Μακάριου θα διασφάλιζε οποιαδήποτε συμφωνία λύσης στο κυπριακό.

Ο τρίτος λόγος της αδυναμίας της ΕΔΑ να αντιπαρατεθεί στις Συμφωνίες είχε να κάνει με την ατμόσφαιρα στο εσωτερικό που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στην Ελλάδα. Μετά τα εντυπωσιακά ποσοστά της ΕΔΑ στις εκλογές του '58, η κυβέρνηση είχε θορυβηθεί. Με τη συνέργεια παρακρατικών μηχανισμών προχώρησε στη συστηματοποίηση των διώξεων σε βάρος της ΕΔΑ, με προφανή σκοπό την κάμψη της ανοδικής της πορείας και την πολιτική εξουδετέρωση του κόμματος. Οι συλλήψεις και εκτοπισμοί στελεχών της Αριστεράς πολλαπλασιάζονται με αποκορύφωμα τη σύλληψη του διευθυντή της Αυγής Μανώλη Γλέζου (το Δεκέμβριο του '58), ενώ

¹⁰⁹⁹ Στο ίδιο.

¹¹⁰⁰ *Εστία*, Αθήνα 26 Σεπτεμβρίου 1958

¹¹⁰¹ *Η Αυγή*, Αθήνα 27 Φεβρουαρίου 1959.

¹¹⁰² ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478. «Κύπρος».

¹¹⁰³ ΤΝΑ, FO 371/152961, «In this despatch I have the honour to submit my annual review of developments in Greece during 1959», 13/1/1960. Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών.

καταγράφονται επιθέσεις σε γραφεία της ΕΔΑ στην επαρχία¹¹⁰⁴. Μέσα σε αυτό το καθεστώς πολιτικών διώξεων η ΕΔΑ δύσκολα θα μπορούσε να αντιδράσει και να οργανώσει την οποιαδήποτε αντίσταση-εκστρατεία κατά των Συμφωνιών. Το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς θεωρούσε, μάλιστα, ότι η σύμπτωση των διώξεων εναντίον της με την «προδοσία» των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, δεν ήταν τυχαία. Δεν είχε αμφιβολία ότι η κυβέρνηση ανοίγοντας μέτωπο ενάντια στην Αριστερά μετά τις εκλογές, απέβλεπε στο να στρέψει αλλού τα βλέμματα της κοινής γνώμης από την προσπάθεια για διευθέτηση του κυπριακού, φιμώνοντας παράλληλα κάθε φωνή εναντίωσης σε μια ενδεχόμενη λύση¹¹⁰⁵.

Οι κατηγορίες της ΕΔΑ ενάντια στην κυβέρνηση δεν ήταν εντελώς αβάσιμες. Όπως έχει αναδείξει αυτή η διατριβή¹¹⁰⁶, η κυβέρνηση Καραμανλή είχε ως πολιτική τον περιορισμό των αντιδράσεων της αντιπολίτευσης, ιδιαίτερα της Αριστεράς, από φόβο μην επηρεάσουν τις διαπραγματεύσεις και την προσπάθεια για επίτευξη λύσης στο κυπριακό. Ο Αβέρωφ τον Ιούλιο του '58 σε συνάντηση του με τον αμερικάνο πρέσβη στην Αθήνα, James Riddleberger, του επισήμανε την πολιτική της κυβέρνησης για «επ' άπειρον» άρνηση σύγκλησης της Βουλής. Σκοπός του έλληνα υπουργού Εξωτερικών ήταν να περιοριστούν οι -αναμενόμενες- αντιδράσεις από την αντιπολίτευση ενόψει των διεργασιών για λύση στο κυπριακό¹¹⁰⁷. Δεν είναι τυχαίο ότι η ελληνική κυβέρνηση, παρά τις επίμονες αντιδράσεις της αντιπολίτευσης, απέφευγε με

¹¹⁰⁴ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 484, «Τους τελευταίους μήνες...», Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Εξουσία και Παραεξουσία στην Ελλάδα (1957-1967). Απόρρητα Ντοκουμέντα*, Αθήνα 2000, σ.17-19, 28-29, Γιάννης Γιανουλόπουλος, «Το ελληνικό παρακράτος και η μακρά ιστορία, το φοιτητικό κίνημα των αρχών της δεκαετίας του 1960: Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Πρακτικά Ημερίδας, Δολοφονία Λαμπράκη, η ιστορική συζήτηση 50 χρόνια μετά*, Αθήνα 2016, σ. 154-155. Περισσότερες πληροφορίες για τους μηχανισμούς διώξεως της Αριστεράς μετά τις εκλογές του '58 βλ. Ιωάννης Στεφανίδης, «...Η Δημοκρατία Δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του «Αντικομμουνιστικού Αγώνος», 1958-1961», στο *Μνήμων*, τευχ. 29 2008, σ. 199-239.

¹¹⁰⁵Η Αυγή, Αθήνα 9 Δεκεμβρίου 1958 και Γιάννης Βούλτεψης (επιμ.), *Υπόθεσις Μανώλη Γλέζου (Η δίκη κατασκοπίας με τον Α.Ν 375 στο Στρατοδικείο Αθηνών)*, Αθήνα 1960, σ. 105.

¹¹⁰⁶ Βλ. ειδικότερα το τέταρτο και πέμπτο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

¹¹⁰⁷ΠΚ, Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, φ. 56/1/17/1, «Συνομιλία του Υπουργού Εξωτερικών και Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα μετά του εν Αθήναις πρεσβευτού των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής», 5/7/1958.

κάθε τρόπο να συζητήσει τη Συμφωνία της Ζυρίχης με εμφανή πρόθεση να περιμένει την επικύρωση της Συμφωνίας στο Λονδίνο, προκειμένου να φέρει την αντιπολίτευση προ τετελεσμένων. Δικαιολογημένα, μάλλον, ο παραγκωνισμός της Βουλής σε ένα τόσο σοβαρό εθνικό ζήτημα προκάλεσε τον εκνευρισμό του Ηλιού ο οποίος έκανε λόγο για κατ' επίφαση κοινοβουλευτικό πολίτευμα¹¹⁰⁸. Η ίδια τακτική είχε ακολουθηθεί από την κυβέρνηση και κατά τη διάρκεια της πρωτοβουλίας Spaak στο κυπριακό (Ιούλιος 1958-Οκτώβριος 1958), με την αναβολή, όπως ήταν η επιθυμία του Αβέρωφ, «επ' αόριστον» της συζήτησης του κυπριακού στη Βουλή¹¹⁰⁹.

Η στάση του ΑΚΕΛ και η «συμφωνία κυρίων»

Είναι εύκολο να υποθέσει κανείς ότι η αποδοχή των Συμφωνιών από το ΑΚΕΛ δεν αποτέλεσε ευχάριστη εξέλιξη για την ΕΔΑ. Ο Εζεκίας Παπαϊωάννου αν και αρχικά προέτρεψε τον Μακάριο (όταν αυτός βρισκόταν στο Λονδίνο για τη διάσκεψη) να μην υπογράψει τις Συμφωνίες¹¹¹⁰, τελικά κάλεσε τον κυπριακό λαό -στις αρχές Μαρτίου- να τις αποδεχθεί¹¹¹¹. Ο ηγέτης του ΑΚΕΛ θεωρούσε ότι παρά τα αρκετά αρνητικά των Συμφωνιών (όπως ο οριστικός αποκλεισμός του δικαιώματος αυτοδιάθεσης, η παραχώρηση του δικαιώματος στρατιωτικής επέμβασης στις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις και η επ' αόριστο παραχώρηση στρατιωτικών βάσεων στη Βρετανία), υπήρχαν και κάποια θετικά σ' αυτές: ο τερματισμός της βρετανικής κατοχής και η ανεξαρτησία της χώρας, τα οποία δημιουργούσαν τις βάσεις για ένα καλύτερο μέλλον για το νησί:

Είμαστε υποχρεωμένοι ν' αντιμετωπίσουμε με ρεαλισμό και θετικότητα την καινούργια πραγματικότητα. Μέσα στις νέες συνθήκες που δημιουργεί η συμφωνία της Ζυρίχης, καλούμαστε να δουλέψουμε εποικοδομητικά και να συμβάλουμε με τη θετική και δραστήρια

¹¹⁰⁸Η Αυγή, Αθήνα 15 Φεβρουαρίου 1959

¹¹⁰⁹Ενδεικτικό της δυσπιστίας της κυβέρνησης προς τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες ήταν ότι μετά τις εκλογές Μαΐου και μέχρι τις 15 Νοεμβρίου 1958, η Βουλή λειτούργησε μόνο 17 ημέρες. Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Η Υπεράσπιση της Δημοκρατίας*, Αθήνα 1959, σ. 10.

¹¹¹⁰Εζεκίας Παπαϊωάννου, *Ενθυμήσεις από τη ζωή μου*, Λευκωσία 1998, σ. 117.

¹¹¹¹Χαραυγή, Λευκωσία 8 Μαρτίου 1959.

συμμετοχή μας στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική άνοδο και προκοπή του τόπου μας. Κάτω από το νέο καθεστώς που επέβαλε η συμφωνία Ζυρίχης-Λονδίνου βασική επιδίωξη του Κυπριακού λαού παραμένει η ολοκλήρωση του Ανεξάρτητου, Ελεύθερου, Δημοκρατικού και ειρηνικού μέλλοντος του, γεγονός που θα επιτρέψει στην Κύπρο να διαδραματίσει τον ρόλο της σαν παράγοντας ειρήνης και φιλικής συνεργασίας στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου¹¹¹².

Παραδόξως, το ΑΚΕΛ χρησιμοποιούσε τα ίδια επιχειρήματα με την κυβέρνηση Καραμανλή για να δικαιολογήσει την υπογραφή των Συμφωνιών. Αυτό αποτελεί, μάλλον, σύμπτωση. Αυτό που δεν ήταν σύμπτωση, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, ήταν η εξίσου μεγάλη επιθυμία ΑΚΕΛ και ελληνικής κυβέρνησης για την όσο το δυνατόν πιο σύντομη διευθέτηση του κυπριακού με το ΑΚΕΛ να είναι διατεθειμένο να φθάσει μακριά στο δρόμο των υποχωρήσεων προκειμένου να εξυπηρετήσει την ανάγκη για άμεση λύση στο κυπριακό. Πάντως, φαίνεται ότι η αποδοχή των Συμφωνιών από το ΑΚΕΛ επηρέασε, έστω και σε κατοπινότερο στάδιο, τη στάση του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς. Συγκεκριμένα, ο ίδιος ο Ηλιού θεώρησε ότι η συνάντηση που είχε με ηγετικά στελέχη του ΑΚΕΛ, πιθανότατα στο διάστημα μετά τη νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ (Δεκέμβριος 1959) και πριν την ανακήρυξη της ανεξαρτησία της Κύπρου, ήταν καταλυτική για την αλλαγή στάσης της ΕΔΑ απέναντι στις Συμφωνίες. Σύμφωνα με την αφήγησή του:

Χρειάστηκε να συναντηθώ λίγο αργότερα (ενν. μετά τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου) και να συζητήσω με την ηγεσία του ΑΚΕΛ για να παραδεχτούμε ότι με όλα τους τα μειονεκτήματα οι συμφωνίες αυτές αποτελούσαν ένα καλό πρώτο βήμα¹¹¹³.

Όταν η Κύπρος ανακηρύχθηκε σε ανεξάρτητο κράτος, η ΕΔΑ, πράγματι, διάβηκε το Ρουβίκωνα και αποδέχθηκε τις Συμφωνίες. Υιοθετώντας τη

¹¹¹²Στο ίδιο.

¹¹¹³Γιάννος Κρανιδιώτης-Γιώργος Τσαλακός (επιμ.), *Μακάριος όπως τον είδαν...*, Αθήνα 1980, σ. 32.

γραμμή του ΑΚΕΛ η ΕΔΑ συμφώνησε, έστω και με αρκετή καθυστέρηση, ότι οι Συμφωνίες είχαν κάποια θετικά στοιχεία. Παρόλα αυτά, ακόμη και κατά το χαιρετιστήριο μήνυμά της για την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας η ΕΔΑ δεν παρέλειψε να κάνει λόγο για «προδοσία των θυσιών» του λαού στη Ζυρίχη και στο Λονδίνο· δείχνοντας πόσο απρόθυμη, και εξαναγκασμένη από τις συνθήκες γενικής αποδοχής των Συμφωνιών, ήταν η μεταστροφή της:

Με την ευκαιρία της ημέρας που η μεγαλόνησος Κύπρος ανακηρύσσεται σε ανεξάρτητη Δημοκρατία, η Εκτελεστική Επιτροπή της ΕΔΑ απευθύνει στον ηρωικό Κυπριακό λαό θερμό πατριωτικό και αγωνιστικό χαιρετισμό. Ο Ελληνικός λαός γνωρίζει ότι η σημερινή μέρα κερδίστηκε μέτ ούς ηρωικούς αιματηρούς και πολύχρονους αγώνες του Κυπριακού λαού. Γνωρίζει επίσης ότι ο ηρωικός αγώνας του για μια ελεύθερη και πραγματικά ανεξάρτητη Κύπρο, χωρίς αποικιακές βάσεις ολέθρου, χωρίς εμπόδια στη δημοκρατική του εξέλιξη, προδόθηκαν από τους αρχιτέκτονες των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Ο Κυπριακός λαός, αν και πληγωμένος για την προδοσία των θυσιών του, βλέπει κι αυτή την περιορισμένη ανεξαρτησία σαν μια κατάκτηση, σταθμό και αφετηρία νέων αγώνων για την ολοκλήρωση της ελευθερίας του και την ανεξάρτητη δημοκρατική του ανάπτυξη¹¹¹⁴.....

Χωρίς να υποτιμάται η μαρτυρία του Ηλιού περί της καθοριστικής επιρροής του ΑΚΕΛ, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η στροφή της ΕΔΑ έγινε σε ένα σημείο όπου η ίδια δεν είχε κανένα νόημα να εναντιώνεται στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου. Η κοινή γνώμη σε Ελλάδα και Κύπρο τις είχαν αποδεχθεί και οι διεργασίες για εφαρμογή των Συμφωνιών είχαν ολοκληρωθεί με την εκπόνηση του Συντάγματος του 1960 και την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι μόνες –εναπομένουσες- φωνές αμφισβήτησης κατά των Συμφωνιών προέρχονταν από τον κύκλο της *Εστίας*, τον κυρηναϊκό κύκλο και τον Γρίβα, ο τελευταίος λίγους μήνες μετά την υπογραφή των Συμφωνιών ήρε

¹¹¹⁴ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 478, «Με την ευκαιρία της ημέρας...», 16/8/60.

την συγκατάθεσή του και στράφηκε ενάντια σε αυτές¹¹¹⁵. Και είναι μάλλον βέβαιο ότι η ΕΔΑ δεν ήταν έτοιμη για ένα δεύτερο γύρο «συμμαχίας» με το Γρίβα, ιδιαίτερα όταν όλα στο κυπριακό είχαν κριθεί.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη μελέτη της αντίδρασης της ΕΔΑ απέναντι Συμφωνίες προκαλεί η στάση της ελλαδικής αριστεράς σε σχέση με την πρόνοια απαγόρευσης του ΑΚΕΛ, η οποία εμπεριεχόταν στη «συμφωνία κυρίων» ανάμεσα στον έλληνα πρωθυπουργό και τούρκο πρωθυπουργό, **Adnan Menderes**¹¹¹⁶. Η «συμφωνία κυρίων» αποτελούσε κείμενο των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Δεν ήταν δεσμευτικό, όπως άλλωστε προνοεί το Διεθνές Δίκαιο¹¹¹⁷, και δεν είχε ανακοινωθεί επισήμως· είχε, όμως, γίνει γνωστό το περιεχόμενό της στον Μακάριο και στον ηγέτη των Τούρκων της Κύπρου, **Fazıl Küçük**¹¹¹⁸. Παρά το πνεύμα μυστικότητας φαίνεται ότι η ΕΔΑ είχε γνώση για την ύπαρξη της συμφωνίας αυτής, και πιο συγκεκριμένα για την πρόνοια απαγόρευσης του ΑΚΕΛ¹¹¹⁹. Αντιδρώντας, θεώρησε τη συμφωνία ως συνέχεια του κύματος διωγμών κατά της Αριστεράς στην Ελλάδα μετά τις εκλογές του 1958¹¹²⁰. Η ΕΔΑ δεν είχε άδικο, η συμφωνία Καραμανλή-Menderes για απαγόρευση του ΑΚΕΛ ήταν παράγωγο της αντικομμουνιστικής διάθεσης που επικρατούσε στην Ελλάδα, αλλά και στην Τουρκία- η τελευταία είχε θέσει και αυτή υπό απαγόρευση το εγχώριο κομμουνιστικό κόμμα¹¹²¹.

Η μελέτη της στάσης της ελλαδικής αριστεράς απέναντι στις Συμφωνίες κατέδειξε, ωστόσο, ότι το ζήτημα της απαγόρευσης του ΑΚΕΛ αποτέλεσε

¹¹¹⁵Hubert Faustmann, *Divide and Quit? The history of British Colonial Rule in Cyprus 1878-1960. Including a special survey of the Transitional period. February 1959-August 1960*, Mannheim 1999, σ. 325-326 και *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 28 Ιουλίου και 1 Αυγούστου 1959.

¹¹¹⁶Τυπικά στη «συμφωνία κυρίων» δεν υπήρχε ρητή αναφορά σε απαγόρευση του ΑΚΕΛ, αλλά στο «Κομμουνιστικό Κόμμα»: που από τεχνική άποψη ήταν το παλαιό ΚΚΚ, όχι το ΑΚΕΛ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: Μια κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, Με βάση βρετανικές πηγές» στο *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXVII, Λευκωσία 2001, σ. 344-345.

¹¹¹⁷Στο ίδιο, σ. 344-345.

¹¹¹⁸Στο ίδιο.

¹¹¹⁹*Η Αυγή*, Αθήνα 19 Φεβρουαρίου 1959.

¹¹²⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 478, «Ο Στραγγαλισμός της Δημοκρατίας από την Συμφωνία της Ζυρίχης».

¹¹²¹Faustmann, «*Divide and Quit? The history of British ...*», σ. 444-445.

δευτερεύουσα πτυχή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου για την ΕΔΑ. Ελάχιστες φορές η ΕΔΑ ασχολήθηκε με αυτό το ζήτημα¹¹²². Θα ανέμενε κανείς πολύ περισσότερη ευαισθησία από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς την ίδια ώρα, μάλιστα, που η ίδια είχε ως στόχο τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ. Υπάρχει ωστόσο εξήγηση για τη στάση του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς. Η ΕΔΑ και το ΑΚΕΛ από τα τέλη του '55 και μέχρι το τέλος της δεκαετίας είχαν σοβαρές αντιθέσεις μεταξύ τους ως προς τις θέσεις τους απέναντι στο κυπριακό¹¹²³. Το αποκορύφωμα των αντιθετικών προσεγγίσεων ήταν η διαφωνία τους γύρω από τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου. Ως αποτέλεσμα αυτής της διαφωνίας δημιουργήθηκε κλίμα ψυχρότητας στις σχέσεις των δύο κομμάτων, ιδιαίτερα τις πρώτες μέρες μετά την υπογραφή των Συμφωνιών. Αυτό διαπιστώνεται και από την off the record δήλωση του Ηλιού σε δημοσιογράφο της αγγλόφωνης-κυπριακής εφημερίδας *Times of Cyprus*, ότι το ΑΚΕΛ είναι κόμμα «ανεπαρκές» και «διαβρωμένο» (η δήλωση έγινε το Μάρτιο του '59)¹¹²⁴. Γίνεται έτσι κατανοητό ότι η ψυχρότητα ανάμεσα στα δύο κόμματα ήταν η αιτία του περιορισμένου ενδιαφέροντος της ΕΔΑ για την πρόνοια απαγόρευσης του ΑΚΕΛ.

Η όποια όμως ψυχρότητα ανάμεσα στα δύο κόμματα φαίνεται ότι ήταν μια προσωρινή κατάσταση. Άλλωστε, μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κύπρου ο Ηλιού ανασκεύασε δημόσια τις απόψεις του για το ΑΚΕΛ. Παραδέχθηκε, με δήλωσή του στον κυπριακό Τύπο, ότι οι απόψεις του ΑΚΕΛ για τις Συμφωνίες και οι αγώνες του για νομιμοποίηση του κόμματος δικαιώθηκαν¹¹²⁵. Με αφορμή τη δήλωση του Ηλιού, δεν θα ήταν εκτός πραγματικότητας η διατύπωση της άποψης ότι η ακύρωση μέρους της «συμφωνίας κυρίων»¹¹²⁶, με την απόφαση για νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ,

¹¹²²ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ κ. 478, «Ο Στραγγαλισμός της Δημοκρατίας από την Συμφωνία της Ζυρίχης».

¹¹²³Βλ. το τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής.

¹¹²⁴TNA, FCO 141/4139, «What is the reaction.....». Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;)

¹¹²⁵Ο *Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 16 Δεκεμβρίου 1960.

¹¹²⁶Η «συμφωνία κυρίων» συμπεριλάμβανε πέρα από την απαγόρευση του ΑΚΕΛ και άλλες προβλέψεις, όπως για παράδειγμα ότι Ελλάδα και Τουρκία θα υποστήριζαν την είσοδο της

υποβοήθησε την όψιμη αποδοχή των Συμφωνιών από την ΕΔΑ. Η άρση απαγόρευσης του ΑΚΕΛ ήταν στο κάτω-κάτω μια πρώτη, έστω άτυπη (εφ' όσον η «συμφωνία κυρίων» δεν ήταν δεσμευτική), πράξη αναίρεσης των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, του μεγάλου στόχου της ΕΔΑ. Το γεγονός ότι η ΕΔΑ αποδέχθηκε τις Συμφωνίες δεν σήμαινε ότι σταμάτησε να επιθυμεί την αναίρεση μέρους των Συμφωνιών, ή, αν το επέτρεπαν οι συνθήκες, ακόμη και την ολική ανατροπή τους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ΕΔΑ αντιλήφθηκε ότι η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ δικαίωνε το *modus vivendi* του κόμματος της κυπριακής αριστεράς μετά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου: αποδοχή των Συμφωνιών και αγώνας για βελτίωσή τους. Δεν είναι τυχαία λοιπόν η μαρτυρία του Ηλιού για επηρεασμό του από τις θέσεις του ΑΚΕΛ, ούτε και η δήλωση για δικαίωση των αγώνων του κόμματος της κυπριακής αριστεράς.

Οι εικόνες της θερμής υποδοχής στον Καραμανλή κατά την επίσκεψή του στην Τουρκία, αρχές Μαΐου 1959,¹¹²⁷ και η αντίστοιχη θερμή υποδοχή που επιφύλαξε ο ελληνικός λαός στον αμερικάνο πρόεδρο Eisenhower, όταν ο τελευταίος επισκέφτηκε την Αθήνα στα μέσα Δεκεμβρίου 1959¹¹²⁸, επισφράγισαν το τέλος του κυπριακού ζητήματος το οποίο κυριάρχησε στο προσκήνιο της ελληνικής πολιτικής ζωής για το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας. Η ελληνική πολιτική ζωή μπορούσε, πλέον, να επιστρέψει στην ομαλότητα. Ο φιλοκυβερνητικός Τύπος έγραφε χαρακτηριστικά ότι επιτέλους τώρα η Ελλάδα θα «κοίταζε» και λίγο την Ελλάδα, εννοώντας τα εσωτερικά της προβλήματα¹¹²⁹. Είναι αμφίβολο όμως αν ο αγώνας του ελληνικού λαού της Κύπρου «νίκησε» όπως έγραφε ενθουσιασμένος στις ανταποκρίσεις του

Κύπρου στο ΝΑΤΟ. Για τις ειδικότερες προβλέψεις της «συμφωνίας κυρίων» βλ.

Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό Ζήτημα.....», σ. 121-124.

¹¹²⁷Ευάνθης Χατζηβασιλείου(επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής Αρχείο. Γεγονότα και Κείμενα. Οκταετία Δημιουργίας 1956-1963. Περίοδος Γ' 2 Μαρτίου 1959- 31 Μαρτίου 1961, Τόμος 4^{ος}*, σ. 59-77 και Φωτεινή Τομαή, «Επισκέψεις στο εξωτερικό στην πρώτη πρωθυπουργία Καραμανλή», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β', Αθήνα 2008*, σ. 97-98.

¹¹²⁸Η Καθημερινή, Αθήνα 15 Δεκεμβρίου 1959.

¹¹²⁹Η Καθημερινή, Αθήνα 22 Φεβρουαρίου 1959.

στην *Καθημερινή* ο Στράτης Μυριβήλης, καθώς παρακολουθούσε από ένα μπαλκόνι στην Φανερωμένη την υποδοχή των ανταρτών της ΕΟΚΑ¹¹³⁰. Το βέβαιο είναι ότι «νίκησε» η ελληνική κυβέρνηση απαλλασσόμενη από το κυπριακό. Οι Έλληνες της Κύπρου θα έπρεπε να βρουν ένα τρόπο, όπως έγραφε ο Σεφέρης στο ημερολόγιό του εκείνες τις πρώτες μέρες μετά τις Συμφωνίες, να πειστούν ότι «νίκησαν»¹¹³¹.

Το οξύμωρο για την ΕΔΑ ήταν ότι την ώρα που η ίδια οπισθοχώρησε και αποδέχθηκε τις Συμφωνίες, οι δυσοίωνες προβλέψεις της για το μέλλον των Συμφωνιών είχαν ήδη αρχίσει να συναντούν την πραγματικότητα: ο εντοπισμός στις ακτές της Κύπρου (Οκτώβριος του '59) του τουρκικού πλοίου *Deniz*, το οποίο μετέφερε όπλα για τους Τούρκους της Κύπρου¹¹³², επιβεβαίωνε την προειδοποίηση του Ηλιού περί εγκατάστασης βόμβας «μέσα εις στο σπίτι μας». Παράξενο, τη μοναδική -ίσως- φορά που η κριτική της ΕΔΑ ήταν τόσο εύστοχη στο κυπριακό έμελλε να είναι επί της συμφωνίας λύσης, όταν όλα έμοιαζαν τελειωμένα.

¹¹³⁰Η *Καθημερινή*, Αθήνα 27 Μαρτίου 1959.

¹¹³¹Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ζ' 1 Οκτώβρη 1956-27 Δεκέμβρη 1960'*, Αθήνα 1990, σ. 100.

¹¹³²Crawshaw, *ο.π.*, σ. 353-354.

8^ο κεφάλαιο: Η «μεταμόρφωση» του ΑΚΕΛ στα χρόνια του ένοπλου αγώνα. Η διάσταση με την ελλαδική αριστερά

Το 1947 το κόμμα της κυπριακής αριστεράς έχοντας συνειδητοποιήσει ότι ο στόχος της άμεσης Ένωσης είναι ανέφικτος αποφασίζει να συμμετάσχει σε Συμβουλευτική Συνέλευση, που έμεινε γνωστή ως «Διασκεπτική», με σκοπό να συζητήσει προτάσεις της Βρετανίας για παραχώρηση συντάγματος¹¹³³. Οι προτάσεις όμως των Βρετανών απογοητεύουν και διχάζουν το κόμμα ανάμεσα στα στελέχη που τάσσονταν υπέρ της συνέχισης της συμμετοχής του κόμματος στη Διασκεπτική και σε αυτούς που υποστήριζαν αποχώρηση¹¹³⁴. Το ΑΚΕΛ αποφασίζει να ζητήσει τη γνώμη του ΚΚΕ για το θέμα. Στην περίφημη συνάντηση του ηγέτη του ΚΚΕ με τον Γ.Γ. της ΠΕΟ Ανδρέα Ζιαρτίδη και τον Γ.Γ. του κόμματος Φιφή Ιωάννου, στο Βίτσι (1948), ο Ζαχαριάδης, βέβαιος για τη νίκη του ΔΣΕ, κάλεσε το ΑΚΕΛ να εγκαταλείψει οριστικά τη γραμμή της «Αυτοκυβέρνησης-Ένωσης» και να ακολουθήσει πιστά τη γραμμή για «Ένωση και μόνο Ένωση»¹¹³⁵.

Η Κ.Ε του ΑΚΕΛ συνέρχεται εκτάκτως τον Ιανουάριο του 1949 και εγκρίνει τη γραμμή Ζαχαριάδη, χαρακτηρίζοντας τη θέση για Αυτοκυβέρνηση ως «φιλελεύθερη μικροαστική αντιμετώπιση του Ενωτικού Κυπριακού Προβλήματος»¹¹³⁶. Η νέα γραμμή θα πρέπει να σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο ερχόταν σε αντίθεση με τη γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος Μεγάλης Βρετανίας (ΚΚΜΒ) το οποίο υποστήριζε τη γραμμή ενός μεταβατικού σταδίου μέχρι την αυτοδιάθεση¹¹³⁷. Και αυτό είναι ενδεικτικό ότι

¹¹³³Για τη Διασκεπτική βλ. Κατσιαούνης, «Η Διασκεπτική 1946-1948.....», Λευκωσία 2008.

¹¹³⁴Leventis, *ο.π.*, σ. 235-237.

¹¹³⁵Για τα όσα λέχθηκαν στη συνάντηση στο Βίτσι υπάρχουν δύο εκδοχές, καμιά όμως από τις δύο εκδοχές δεν αμφισβητεί την οδηγία του Ζαχαριάδη προς το ΑΚΕΛ για στροφή προς τη γραμμή για «Ένωση και μόνο Ένωση». Για την εκδοχή του Φιφή Ιωάννου βλ: Φιφής Ιωάννου, *Έτσι άρχισε το κυπριακό, στα χνάρια μιας δεκαετίας (1940-1950)*, Αθήνα 2005, σ. 319-354 και για την εκδοχή του Ζιαρτίδη βλ. Leventis, *ο.π.*, σ. 237-249.

¹¹³⁶ Αλέκου, «1948. Ο Ελληνικός Εμφύλιος...», σ. 215.

¹¹³⁷Leventis, *ο.π.*, σ. 250-251, Πλουτής Σέρβας, *Ένα άλλο μνημόσυνο*, Λευκωσία 1989, σ. 24-25 και Σούλα Ζαβού, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 2002, σ.143.

παρά τους στενούς δεσμούς του ΚΚΜΒ με το ΑΚΕΛ¹¹³⁸, το ΚΚΕ και ο Ζαχαριάδης είχαν αναλάβει τον καθοδηγητικό ρόλο του κόμματος της κυπριακής αριστεράς. Αρμόδιος για να εφαρμόσει τη γραμμή του ηγέτη του ΚΚΕ ήταν ένας πιστός «ζαχαριαδικός», ο Εζεκίας Παπαϊωάννου, ο οποίος ανέλαβε ηγέτης του ΑΚΕΛ στο ΣΤ' Συνέδριο του ΑΚΕΛ (27-28 Αυγούστου 1949). Προτεραιότητα για το νέο ηγέτη του ΑΚΕΛ ήταν η αντιμετώπιση της εσωκομματικής αντιπαράθεσης η οποία ξέσπασε στο κόμμα εξαιτίας της αλλαγής γραμμής στο ενωτικό ζήτημα. Συγκεκριμένα, μια ομάδα από ηγετικά στελέχη του ΑΚΕΛ, ανάμεσά τους ο πρώην Γ.Γ. του κόμματος Πλουτής Σέρβας και ο δήμαρχος Αμμοχώστου Αδάμ Αδάμαντος, αντέδρασαν στις οδηγίες του ΚΚΕ υποστηρίζοντας την προηγούμενη γραμμή του κόμματος για επιδίωξη αυτοκυβέρνησης ως ενδιάμεσο στάδιο προς την Ένωση¹¹³⁹. Οι αντιδράσεις δεν εμπόδισαν, βέβαια, τη μεταστροφή του ΑΚΕΛ σε ένα φανατικά ενωτικό κόμμα. Ήδη από το '49 το ΑΚΕΛ ανέλαβε πρωτοβουλίες για διεθνοποίηση του κυπριακού και επιπλέον συμμετείχε και στις κινητοποιήσεις για το δημοψήφισμα¹¹⁴⁰.

Ο Παπαϊωάννου παρέμενε όμως ανήσυχος για τις ενδοκομματικές αντιδράσεις στη νέα γραμμή του κόμματος και αποφασίζει να απευθυνθεί στο ΚΚΕ. Συγκεκριμένα, κατά το 1951, στη διάρκεια ταξιδιών του σε χώρες του σοβιετικού συνασπισμού, ο Γ.Γ. του ΑΚΕΛ ζήτησε από μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ να προχωρήσουν στη συγγραφή ενός άρθρου-ντιρεκτίβας. Το άρθρο θα ενίσχυε τη νέα γραμμή του κόμματος -και κατά συνέπεια τον ίδιο- αποδυναμώνοντας παράλληλα τις «συνταγματόφιλες» φωνές¹¹⁴¹. Ο Παπαϊωάννου δεν είχε ενδιασμούς να υποδείξει στα στελέχη του ΚΚΕ πιο θα ήταν το «σωστό» περιεχόμενο ενός τέτοιου άρθρου, υποβάλλοντας μια

¹¹³⁸Οι στενοί δεσμοί ανάμεσα σε ΚΚΜΒ και ΑΚΕΛ είχαν ήδη καλλιεργηθεί από τον προκάτοχο του ΑΚΕΛ, το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου (ΚΚΚ). Yiannos Katsourides, *The History of the Communist Party in Cyprus. Colonialism, Class and the Cypriot Left*, London 2014, σ.141-144.

¹¹³⁹Πρωτοπαπάς, «Εκλογική ιστορία της Κύπρου. Πολιτευτές...», σ. 511.

¹¹⁴⁰Περισσότερες πληροφορίες για τις διεργασίες του ΑΚΕΛ στο διάστημα μετά το ΣΤ' Συνέδριο του κόμματος και μέχρι το 1951 βλ. Πρωτοπαπάς, «Εκλογική ιστορία της Κύπρου. Πολιτευτές...», σ. 477-505.

¹¹⁴¹Στο ίδιο, σ. 507.

αναφορά προς την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ για την κατάσταση στο ΑΚΕΛ, πάνω στην οποία βασίστηκε, τελικά, το άρθρο-ντιρεκτίβα του ΚΚΕ¹¹⁴².

Το άρθρο-παραγγελία του Γ.Γ. του ΑΚΕΛ δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Νέος Κόσμος*, κομματικό όργανο του ΚΚΕ, τον Νοέμβριο του 1951· με συγγραφείς τους Κολιγιάννη, Ιωαννίδη και Ρούσο, στελέχη του ΚΚΕ¹¹⁴³. Το άρθρο δικαιώνει -ή καλύτερα αυτοδικαιώνει αν συνυπολογίσουμε τη συνεισφορά του Παπαϊωάννου στη συγγραφή του- την πολιτική της ηγεσίας του ΑΚΕΛ, απορρίπτοντας την όποια επιδίωξη συνταγματικής λύσης ως ενδιάμεσου σταδίου προς την Ένωση. Παράλληλα, όμως, το ΚΚΕ -μέσω του άρθρου- προχώρησε και σε μερικές υποδείξεις-επικρίσεις ως προς την υφιστάμενη πολιτική που ακολουθούσε ο ηγέτης του ΑΚΕΛ. Συγκεκριμένα, το ΚΚΕ θεώρησε λανθασμένη την αντίληψη του συνθήματος «Ένωση και μόνο Ένωση» από το ΑΚΕΛ ως προτροπή για αποχή από τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή του τόπου. Υπογράμμισε ότι η πολιτική της «άμεσης Ένωσης» δεν θα έπρεπε να αποκλείει τη συμμετοχή του ΑΚΕΛ από τις οποιεσδήποτε εκλογικές διαδικασίες (κοινοτικές, εκκλησιαστικές, εκπαιδευτικές κ.α), τη συμμετοχή στην αποικιακή διοίκηση και γενικότερα σε ζητήματα της καθημερινότητας τα οποία θα μπορούσαν να βελτιώσουν το επίπεδο ζωής του λαού. Επιπλέον, το άρθρο διευκρίνισε ότι ο αγώνας για Ένωση θα πρέπει να γίνεται σε συνδυασμό με τον αγώνα για δημοκρατία και ελευθερία στην Ελλάδα από το «μοναρχοφασιστικό ζυγό» των νικητών του εμφυλίου. Η τελευταία διευκρίνιση παρέπεμπε στη γραμμή-σύνθημα το οποίο δόθηκε, την περίοδο του εμφυλίου, από τον Ζαχαριάδη στο ΑΚΕΛ: «Λεύτερη Κύπρος στη Λεύτερη Ελλάδα»¹¹⁴⁴.

¹¹⁴²Οι Βρετανοί έχοντας αρκετές πληροφορίες για τις επαφές του Παπαϊωάννου στη διάρκεια των ταξιδιών του στην Ανατολική Ευρώπη, παρουσιάζονται βέβαιοι ότι το κείμενο των Ιωαννίδη και Κολιγιάννη βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην έκθεση του Παπαϊωάννου. TNA, FCO 141/4138, «Remarks». Τηλεγράφημα από το Υπουργείο Αποικιών στη βρετανική διοίκηση στην Κύπρο.

¹¹⁴³Γ.Ιωαννίδης-Π.Κολιγιάννης-Π.Ρούσος, «Η πάλη του κυπριακού λαού για τη λευτεριά και την ειρήνη», στο *Νέος Κόσμος*, τευχ. 11 Νοέμβριος 1951, σ. 23-41.

¹¹⁴⁴«Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ...», σ. 305.

Η γραμμή του άρθρου επιβεβαιώνεται από το 7^ο συνέδριο του ΑΚΕΛ (30 Νοεμβρίου-2 Δεκεμβρίου 1951)¹¹⁴⁵. Έτσι, ενισχυμένος ο Παπαϊωάννου προχώρησε στη διαγραφή των «συνταγματόφιλων» παραμένοντας ο αδιαμφισβήτητος, πλέον, ηγέτης του ΑΚΕΛ. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι από την άνοδο του Παπαϊωάννου στην ηγεσία του κόμματος, το κόμμα της κυπριακής αριστεράς όχι μόνο αποδέχθηκε αλλά και αποζήτησε τον καθοδηγητικό ρόλο του ΚΚΕ στο ΑΚΕΛ. Από το '49 μέχρι τα τέλη του '55 το ΑΚΕΛ προσκολλάται σε απόλυτο βαθμό στο ΚΚΕ. Μέσα σε αυτό το διάστημα, όπως διαφαίνεται μέσα από την αλληλογραφία του με το ΑΚΕΛ, το ΚΚΕ είχε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του ιδεολογικού χαρακτήρα του κόμματος της κυπριακής αριστεράς, επενέβαινε στην πολιτική του γραμμή και είχε ρόλο ακόμη και σε καθαρά εσωκομματικά ζητήματα (συμπεριφορά στελεχών κ.α)¹¹⁴⁶. Ενδεικτικό της ταύτισης που ένοιωθε το ΑΚΕΛ με το ΚΚΕ ήταν η παρότρυνση ορισμένων στελεχών του κόμματος της κυπριακής αριστεράς για συγχώνευση ΑΚΕΛ-ΚΚΕ¹¹⁴⁷.

Θα πρέπει να σημειωθεί, πάντως, ότι παρόλη την απόλυτη εξάρτηση του ΑΚΕΛ από το ΚΚΕ στο πρώτο μισό της δεκαετίας, η επικοινωνία των δύο κομμάτων αντιμετώπιζε σοβαρές δυσκολίες. Κατ' αρχάς ήταν αδύνατο σε ένα στέλεχος του ΚΚΕ, σε περίπτωση που παρουσιαζόταν ως τέτοιο, να του επιτραπεί η είσοδος στην Κύπρο. Επιπλέον, η αλληλογραφία των δύο κομμάτων παρουσίαζε δυσκολίες. Φαίνεται ότι οι Βρετανοί άνοιγαν τους φακέλους για έλεγχο του περιεχομένου όταν η χώρα προέλευσης ήταν κομμουνιστική¹¹⁴⁸. Ένας συνηθισμένος -πολύ πιο ασφαλής- τρόπος επικοινωνίας, ήταν μέσω των επαφών που είχαν στελέχη του ΑΚΕΛ τα οποία διέμεναν μόνιμα στις χώρες της κομμουνιστικής Ευρώπης, συνήθως για σπουδές, με στελέχη του ΚΚΕ. Τα στελέχη αυτά του ΑΚΕΛ είχαν δηλαδή ρόλο

¹¹⁴⁵Πρωτοπαπάς, ο.π, σ. 507-508.

¹¹⁴⁶ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ.20/21/22, «Πάνω στο Εθνικό Ζήτημα», ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371,φ. 20/21/43, «Έκθεση του Γιάννη Ιωαννίδη και Κώστα Κολιγιάννη...» και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/69, «Εμπιστευτική Έκθεση προς το Π.Γ του ΚΚΕ».

¹¹⁴⁷ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/30, «Ζήτημα σχέσεις ΑΚΕΛ-ΚΚΕ», 20/7/50.

¹¹⁴⁸ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/114, «Θα θέλαμε να θέσουμε υπόψη σας....», 17/7/53.

«συνδέσμου» ανάμεσα στα δύο κόμματα, με μερικούς από αυτούς να αποκτούν κατά την παραμονή τους στο εξωτερικό διπλή ιδιότητα: ήταν ταυτόχρονα μέλη του ΑΚΕΛ αλλά και του ΚΚΕ¹¹⁴⁹. Εξίσου αποτελεσματικός τρόπος επικοινωνίας ήταν τα ταξίδια υψηλόβαθμων στελεχών του ΑΚΕΛ (επί τη ευκαιρία κάποιου συνεδρίου ή διοργάνωσης) σε χώρες της κομμουνιστικής Ευρώπης, όπου είχαν τη δυνατότητα να έχουν επαφές με μέλη του ΚΚΕ. Επιπλέον, την επικοινωνία με το ΚΚΕ φαίνεται να διευκόλυνε και ένας ασύρματος που είχε προμηθευτεί το ΑΚΕΛ από τη Γαλλία¹¹⁵⁰. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ΑΚΕΛ ήταν σε θέση να γνωρίζει σε τακτή βάση τις θέσεις του ΚΚΕ καθότι ο ραδιοσταθμός του εξόριστου κόμματος εξέπεμπε και στην Κύπρο, αν και με αρκετά προβλήματα ¹¹⁵¹. Γνωρίζουμε, επίσης, πως τα μέλη του ΑΚΕΛ είχαν την ευχέρεια να προμηθεύονται το κομματικό περιοδικό του ΚΚΕ, *Νέος Κόσμος*¹¹⁵².

Παρόλα αυτά, το μεγαλύτερο πρόβλημα του ΑΚΕΛ δεν ήταν ο τρόπος επικοινωνίας με το ΚΚΕ. Η άκριτη εφαρμογή από το κόμμα της κυπριακής αριστεράς της γραμμής του ΚΚΕ στο ενωτικό ζήτημα, οδηγούσε το ΑΚΕΛ σε μια σειρά από αντιφάσεις στην ενωτική του ρητορική. Η πιο τρανταχτή απ' όλες, ήταν η υποστήριξη της άμεσης Ένωσης με την Ελλάδα των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων οι οποίες δίωκαν ανοικτά τον κομμουνισμό και τις ιδέες του. Πολλοί στο ΑΚΕΛ απόρησαν με τη γραμμή του ΚΚΕ, και αναρωτήθηκαν αν έπρεπε να περιμένουν την επικράτηση των λαϊκών δυνάμεων στην Ελλάδα για να επιδιώξουν την Ένωση. Το ΚΚΕ προσπάθησε να διαλευκάνει τη σύγχυση. Ξεκαθάρισε ότι η επιδίωξη της Ένωσης δεν εξαρτιόταν από τις εξελίξεις στην Ελλάδα και την «απελευθέρωση» της χώρας

¹¹⁴⁹TNA, FCO 141/4138, «Towards the end of March 1953...», 28/4/53. Διοικητής της Πάφου προς βρετανική διοίκηση.

¹¹⁵⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/88, «Συνάντηση με σ. Παπαϊωάννου (του ΑΚΕΛ) 17/10/52» και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ.20/21/33, «Ζητήματα οργανωτεχνικής προετοιμασίας. Α' Πλάνο σε περίπτωση παρανομίας του κόμματος», 19/7/51.

¹¹⁵¹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/19, «Ανακοίνωση της Προσωρινής Κεντρικής Καθοδήγησης του Κόμματος».

¹¹⁵²Στο ίδιο και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/88, «Συνάντηση με σ. Παπαϊωάννου (του ΑΚΕΛ) 17/10/52».

από την ηγεμονία των νικητών του εμφυλίου. Το ΑΚΕΛ, σύμφωνα με το ΚΚΕ, θα έπρεπε να διεκδικήσει την Ένωση ακόμη και με την Ελλάδα του «μοναρχοφασισμού» ελπίζοντας ότι με την επίτευξη της Ένωσης θα εντεινόταν ο αγώνας, με μπροστάρη το ΑΚΕΛ και τις λαϊκές δυνάμεις στην Ελλάδα, για «απελευθέρωση» και της Ελλάδας¹¹⁵³. Παρά τις όποιες επεξηγήσεις φαίνεται ότι η γραμμή του ΚΚΕ εξακολουθούσε να προκαλεί κάποια σύγχυση στις τάξεις του ΑΚΕΛ¹¹⁵⁴. Πάντως αυτό δεν φαίνεται να ήταν εμπόδιο στην κατά γράμμα υιοθέτηση της γραμμής του Κομμουνιστικού Κόμματος.

Μια ακόμη περίπτωση «μεταδοτικής αντιφατικότητας» ήταν το κάλεσμα-οδηγία του ΚΚΕ στο ΑΚΕΛ προκειμένου να διεξαγάγει αγώνα για βελτίωση της καθημερινής ζωής του λαού του νησιού, με την προβολή περισσότερων πολιτικών-οικονομικών διεκδικήσεων, ενώ την ίδια ώρα του ζητούσε να απορρίψει κάθε συνταγματική προσφορά, «οποιασδήποτε μορφής»¹¹⁵⁵, από τους Βρετανούς. Ήταν προφανές, ίσως όχι για το ΚΚΕ, ότι μια συνταγματική διευθέτηση θα ικανοποιούσε τις απαιτήσεις για βελτίωση της ζωής των Κυπρίων. Περαιτέρω, η παραχώρηση περισσότερων ελευθεριών μέσω ενός νέου συντάγματος πιθανότατα θα ενδυνάμωνε το ενωτικό κίνημα αφού θα διευρύνονταν τα πεδία διεκδίκησης της Ένωσης. Αυτό επισήμανε ο αποβληθείς από τις τάξεις του ΑΚΕΛ¹¹⁵⁶, ακραιφνής υποστηρικτής της αυτοκυβέρνησης ως ενδιάμεσου σταδίου προς την αυτοδιάθεση, Αδάμ Αδάμαντος. Ο τελευταίος, εύλογα, αναρωτιούνταν, στα τέλη του '52, ποιο το νόημα να επιμένει το ΑΚΕΛ στο «άγονο» αίτημα για «Ένωση και μόνο

¹¹⁵³ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/46, «Η πάλη του Κυπριακού λαού για τη Λευτεριά και την Ειρήνη».

¹¹⁵⁴ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.110, φ. 4/2/118. «Αποφάσεις του Π.Γ του 1952 που δεν εκτελέστηκαν» και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ.20/22/5, «Συζήτηση με Κύπριο στις 9/5/54».

¹¹⁵⁵Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθείας (επιμ.) *Πολιτικές αποφάσεις και Ψηφίσματα Συνεδρίων του Κομμουνιστικού Κόμματος Εργαζομένου Λαού (ΑΚΕΛ)*, Λευκωσία 2014, σ. 182.

¹¹⁵⁶Ο Αδάμαντος αποβλήθηκε από τις τάξεις του ΑΚΕΛ στα μέσα του '52. Λουκά Κακουλλή, *Αδάμ Αδάμαντος. Το αηδόνι της Αμμοχώστου*, Λευκωσία 2002, σ. 210.

Ένωση» όταν οι ελληνικές κυβερνήσεις ήταν αδύναμες και απρόθυμες να αναλάβουν την προώθηση ενός τέτοιου αιτήματος¹¹⁵⁷;

Οι πιο πάνω αστοχίες στην πολιτική του ΑΚΕΛ εξηγούνται από την επιλογή του να εξαρτηθεί από ένα κόμμα (ΚΚΕ) που ευρισκόμενο στην απομόνωση του Βουκουρεστίου, σε συνθήκες παρανομίας, ήταν αδύνατο να γνωρίζει τις πραγματικότητες του νησιού. Θα μπορούσε να πει κάποιος ότι το ΑΚΕΛ επέλεξε να υπακούσει τυφλά σε ένα «τυφλό».

Παρόλα αυτά, οι όποιες ανακολουθίες του ΑΚΕΛ δεν φαίνεται να επηρέασαν την κομματική του βάση. Και όχι μόνο αυτό, το ΑΚΕΛ, χάρις στις δυνατότητες του οργανωτικού μηχανισμού του, κινητοποίησε μαζικά τους υποστηρικτές του στην υπεράσπιση του ενωτικού αγώνα. Οι εκστρατείες του κόμματος υπέρ της Ένωσης είχαν, μάλιστα, τέτοιο αντίκτυπο που προκάλεσαν την ανησυχία του εθνικόφρονος κόσμου, ο οποίος ένοιωσε ότι απειλείται η πρωτοκαθεδρία της Εθναρχίας και της κυπριακής Δεξιάς στον ενωτικό αγώνα. Το ελληνικό προξενείο στην Κύπρο στις επαφές του με τον Μακάριο και τους κύκλους της Δεξιάς εφιστούσε συνεχώς την προσοχή για το μαχητικό πνεύμα των κύπριων κομμουνιστών υπέρ της Ένωσης, καλώντας τη Δεξιά να επιδείξει ανάλογο πνεύμα¹¹⁵⁸. Επιπλέον, ο έλληνας πρόξενος στη Λευκωσία, Ανδρέας Παππάς, παρατηρούσε με δυσφορία ότι ο εθνικόφρων κόσμος στο νησί ήταν ουραγός της Αριστεράς στην ενωτική εκστρατεία. Η ανησυχία του ελληνικού προξενείου σχετικά με την ενδυνάμωση της κυπριακής αριστεράς είχε να κάνει και με τους φόβους ότι η προσπάθεια διεκδίκησης της πρωτοκαθεδρίας του ενωτικού κινήματος από το ΑΚΕΛ δεν ήταν άσχετη με την αντίστοιχη προσπάθεια από την ΕΔΑ την ίδια περίοδο στην Ελλάδα, θεωρώντας ότι τα δύο κόμματα είχαν στενή οργανική σχέση¹¹⁵⁹.

¹¹⁵⁷ ΦΩΣ, Λευκωσία 15 Σεπτεμβρίου 1952.

¹¹⁵⁸Υ.Δ.Ι.Α. Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1954, φακ. 45, «Έχω την τιμήν να γνωρίσω υμίν ότι και αι δύο εθνικόφρονες.....», 13/8/54. Βασιλικό Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο προς Υπουργείο Εξωτερικών.

¹¹⁵⁹Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1954, φακ. 85, υποφ. 1, «Εκθεση προς Υπουργείο Εξωτερικών.....», 7/6/54. Παππάς προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Είναι αλήθεια ότι ΑΚΕΛ και ΕΔΑ είχαν μέχρι τα τέλη του '55 κοινή γραμμή στο κυπριακό. Ο λόγος ήταν βέβαια απλός: και τα δύο κόμματα λόγω της εξαρτησιακής σχέσης τους με το ΚΚΕ έπαιρναν από το τελευταίο τη γραμμή τους στο κυπριακό ζήτημα. Κοινή γραμμή στο κυπριακό σήμαινε καμία υποχώρηση από τη μαξιμαλιστική γραμμή για επιδίωξη της Ένωσης σε άμεσο χρόνο, «χωρίς όρους και χωρίς βάσεις». Παράλληλα ΕΔΑ και ΑΚΕΛ συμφωνούσαν και στις απαραίτητες προϋποθέσεις για την επίτευξη της Ένωσης: η διεθνοποίηση του κυπριακού στον ΟΗΕ και η παράλληλη προσέγγιση των χωρών ανατολικά του παραπετάσματος για ενίσχυση του ενωτικού αγώνα. Την ίδια ώρα τα δύο κόμματα συνέδεαν διαρκώς τον αγώνα για Ένωση-αυτοδιάθεση με το διεθνές αντιιμπεριαλιστικό κίνημα.

Παρά την πλήρη ταύτιση γραμμής στο κυπριακό, τα δύο κόμματα δεν είχαν αναπτύξει ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ τους εξαιτίας των περιορισμένων επαφών ανάμεσα στα δύο κόμματα. Οι μόνες πληροφορίες που έχουμε στη διάθεσή μας για επαφές στελεχών του ΑΚΕΛ με την ΕΔΑ, στην υπό μελέτη δεκαετία, ήταν την περίοδο της παραμονής του Μακάριου στην Αθήνα μετά τον τερματισμό της εξορίας του στις Σευχέλλες ('57-'59). Αιτία για τις περιορισμένες επαφές ήταν οι αυστηροί περιορισμοί των ελληνικών αρχών στα ταξίδια στελεχών του ΑΚΕΛ στην Ελλάδα, αλλά και στελεχών της ΕΔΑ στην Κύπρο¹¹⁶⁰.

Η υποτυπώδης σχέση ΑΚΕΛ-ΕΔΑ επιβεβαιώνεται και από την επουσιώδη θεματολογία της αλληλογραφίας των δύο κομμάτων στην υπό μελέτη δεκαετία, που καταπιάνεται, κυρίως, με θέματα όπως ενημερώσεις για αποφάσεις συνεδρίων και αποστολές έντυπου υλικού¹¹⁶¹. Πάντως και τα δύο κόμματα υπήρξαν, με την παραίνεση του ΚΚΕ, υποστηρικτικά και αλληλέγγυα το ένα προς το άλλο. Το ΑΚΕΛ πέρα από τους εθιμοτυπικούς

¹¹⁶⁰TNA, FCO 141/4122, «Ezekiel Papaioannou», 14/6/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς βρετανική διοίκηση στη Λευκωσία και TNA, FCO 141/4125, «According to my information the Greek Consul General requires applicants...», 14/9/53.

¹¹⁶¹Στο ίδιο και ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 693, φακ.1, «Διοικητικό Συμβούλιο ΕΔΑ», 12/11/53.

χαιρετισμούς στις εκλογικές νίκες της ΕΔΑ¹¹⁶², προέβαλε -μέσω του δημοσιογραφικού του οργάνου- και υποστήριξε τους αγώνες της ΕΔΑ κατά των αντιδημοκρατικών-αντικομμουνιστικών πρακτικών του μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους¹¹⁶³. Αντίστοιχα και η *Αυγή* προέβαλε τις θέσεις του ΑΚΕΛ¹¹⁶⁴. Η όποια όμως υποστηρικτικότητα και ομοιομορφία θέσεων ανάμεσα στα δύο κόμματα εδραζόταν, σχεδόν σε απόλυτο βαθμό, στην αμοιβαία εξάρτηση και υπακοή των δύο κομμάτων στη γραμμή του ΚΚΕ. Όταν μετά την απαγόρευση λειτουργίας του ΑΚΕΛ (Δεκέμβριος 1955) οι σχέσεις μεταξύ του κόμματος της κυπριακής αριστεράς και του ΚΚΕ διερράγησαν, τότε, όπως θα δούμε, αναπόφευκτα η ομοιομορφία θέσεων ανάμεσα σε ΑΚΕΛ-ΕΔΑ παραχώρησε τη θέση της σε κτυπητές διαφοροποιήσεις, ενώ εμφανίστηκαν και οι πρώτες εντάσεις στις σχέσεις των δύο κομμάτων.

Ο ένοπλος αγώνας

Στις εκρήξεις βομβών της 1^{ης} Απριλίου, το ΑΚΕΛ αντέδρασε άμεσα, από την ίδια κιόλας μέρα, καταδικάζοντας τα γεγονότα:

Πώς πρέπει όμως ο Κυπριακός λαός να δει αυτά τα γεγονότα (ενν. της 1^{ης} Απριλίου); Είναι μήπως γεγονότα που έστω και κατά διάνοια μπορούν να προάγουν την υπόθεσή του; Είναι μήπως «πατριωτικό» έργο που κάνουν οι εμπνευστές αυτής της δράσης, όπως διατείνεται ένα ύποπτο φυλλάδιο που κυκλοφόρησε ταυτόχρονα με τις πρώτες δυναμιτιστικές εκρήξεις; Είναι μήπως οι εμπνευστές αυτής της δράσης «διαλεκτοί» ήρωες που πρέπει να τους τιμήσει ο λαός; [...] Το ΑΚΕΛ μ' όλη τη συναίσθηση της ευθύνης του έναντι στον λαό και τους αγώνες του, προειδοποίησε αρκετά έγκαιρα για τη ζημιά που μπορεί να προκαλέσει η τακτική του «σαμποτάζ», των λεγόμενων «εχθροπραξιών» και της προβοκάτσιας γενικά, που κρύβεται κάτω από

¹¹⁶²Η Δημοκρατική, Αθήνα 29 Αυγούστου 1952.

¹¹⁶³Βλ. ενδεικτικά: *Νέος Δημοκράτης*, Λευκωσία 9 και 11 Σεπτεμβρίου 1951.

¹¹⁶⁴Βλ. ενδεικτικά: *Η Αυγή*, Αθήνα 8 Σεπτεμβρίου 1953 και 31 Ιουλίου 1954.

το μανδύα της «εθνικής δράσης». Φέρνουμε στη μνήμη του λαού της απανωτές εκκλήσεις του Ραδιοσταθμού της Αθήνας που άρχισαν, από τον περασμένο Αύγουστο. Οι εκκλήσεις εκείνες μιλούσαν για «εχθροπραξίες», «ταραχές» και «σαμποτάζ» στην Κύπρο και απέβλεπαν όπως αποδείχθηκε να συγκαλύψουν το κατοπινό χαντάκωμα του κυπριακού στον ΟΗΕ. Η κυβέρνηση Παπάγου και το ραδιόφωνο της Αθήνας συνέχισαν και μετά το θάψιμο του Κυπριακού στον ΟΗΕ την πολιτική που θέλει να στρέψει την προσοχή του λαού μακριά από την σταράτη και συνεπή διεκδίκηση της Κύπρου, μακριά από τον ενιαιομετωπικό αγώνα για αυτοδιάθεση δίχως όρους βάσεις και παζαρέματα[...] Ο ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΛΑΟΣ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΚΑΜΙΑ ΣΧΕΣΗ Μ' ΑΥΤΕΣ ΤΙΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ. Το αλάθητο συμπέρασμα που πρέπει να βγάλει κάθε κύπριος πατριώτης είναι ότι τέτοιες μέθοδες ποτέ δεν προωθούν τον αγώνα για εθνική απελευθέρωση. Οι μέθοδες αυτές εκφυλίζουν τον αγώνα και τον εκθέτουν στη συκοφαντία και τα κτυπήματα των εχθρών του¹¹⁶⁵.

Από την πιο πάνω ανακοίνωση είναι ξεκάθαρο ότι το ΑΚΕΛ υποβάθμισε τις εκρήξεις της 1^{ης} Απριλίου και την αξίωση της ΕΟΚΑ για το ξεκίνημα ενός «πατριωτικού» αγώνα. Παρουσίασε τις πολεμικές εξελίξεις ως περιστατικά «ατομικής τρομοκρατίας», «δολιοφθοράς», τα οποία θα είχαν σύντομα τέλος. Ήταν βέβαιο το ΑΚΕΛ, για αυτό και ο άμεσος χρόνος αντίδρασης στα γεγονότα της 1^{ης} Απριλίου, ότι η ένοπλη οργάνωση ανήκε στο χώρο της Δεξιάς και δρούσε ως εκτελεστικό όργανο της κυβέρνησης Παπάγου, με σκοπό να αποσπάσει την προσοχή του κυπριακού λαού από τις επικείμενες υποχωρήσεις της ελληνικής κυβέρνησης στο κυπριακό. Στη βεβαιότητα περί της δεξιάς προέλευσης της ΕΟΚΑ, φαίνεται να συνέβαλαν οι παροτρύνσεις στο πρόσφατο παρελθόν από τον Τύπο της Δεξιάς και του ραδιοσταθμού της Αθήνας για την ανάληψη ενός ένοπλου αγώνα στο νησί. Το ίδιο συνέβαλε και η γνώση του περιεχομένου της διακήρυξης του Εθνικού Μετώπου

¹¹⁶⁵Νέος Δημοκράτης, Λευκωσία 2 Απριλίου 1955.

Απελευθερώσεως Κύπρου (ΕΜΑΚ) που βρέθηκε στο καΐκι «Αγ. Γεώργιος», η οποία καλούσε το ΑΚΕΛ να απόσχει από τον ένοπλο αγώνα¹¹⁶⁶. Η προέλευση των δραστών της 1^{ης} Απριλίου εκμαίευσε και τα πολύ μειωτικά σχόλια για τους αγωνιστές της ΕΟΚΑ («τρομοκράτες», «τραμπούκου»), για τα οποία το ΑΚΕΛ, αργότερα, απολογήθηκε κατά την 7^η -παράνομη- Ολομέλεια του κόμματος (Μάιος 1957)¹¹⁶⁷.

Ως απάντηση στη δράση της ΕΟΚΑ, το ΑΚΕΛ αντιπαρέβαλλε την επιμονή σε ειρηνικό-πολιτικό αγώνα (την τακτική δηλαδή των συλλαλητηρίων και των μαζικών απεργιών)¹¹⁶⁸. Σύγχρονοι θεωρητικοί του κόμματος της κυπριακής αριστεράς ισχυρίζονται, θέλοντας προφανώς να ενισχύσουν τις θέσεις του ΑΚΕΛ εκείνη την περίοδο, ότι ο κύριος λόγος πίσω από την επιμονή του κόμματος της κυπριακής αριστεράς για αγώνα με πολιτικά μέσα ήταν η αμφισβήτηση της ένοπλης πάλης ως της καταλληλότερης μορφής αγώνα στις συνθήκες της Κύπρου (ακαταλληλότητα εδάφους, ισοζύγιο δυνάμεων, αδυναμία ελληνικής κυβέρνησης να βοηθήσει, όξυνση των σχέσεων με την τουρκική κοινότητα)¹¹⁶⁹. Η θέση αυτή είναι ουσιαστικά αναπαραγωγή αντίστοιχων θέσεων του ΑΚΕΛ κατά την περίοδο του ένοπλου αγώνα¹¹⁷⁰. Παρόλα αυτά, η τοποθέτηση του συγγραφέα της διατριβής είναι κάπως διαφορετική. Η ΕΔΑ δεν διαφωνούσε με την ανάληψη ενός ένοπλου αγώνα στο νησί. Ενδεικτική είναι η τοποθέτηση του ΑΚΕΛ ένα μήνα, περίπου, μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα: «Το ΑΚΕΛ δεν αποκλείει οποιεσδήποτε μορφές αγώνα που σηκώνει κάθε φορά η κατάσταση, φτάνει να 'ναι μορφές που συνενώνουν και κινητοποιούν στην πλατειά πολιτική δράση όσο το

¹¹⁶⁶Το περιεχόμενο της διακήρυξης είχε γίνει γνωστό το Μάρτιο του '55 κατά τη διάρκεια της δίκης των συλληφθέντων του «Αγ. Γεώργιος». *Ελευθερία*, Λευκωσία 18 Μαρτίου 1955 και Ρίχτερ, *ο.π.*, σ. 262. Αναφορά στην προκήρυξη του ΕΜΑΚ και στη σύλληψη του καϊκιού «Αγ. Γεώργιος» υπάρχει στο δεύτερο κεφάλαιο αυτής της διατριβής

¹¹⁶⁷ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς Ολομέλειας της Κ.Ε του ΑΚΕΛ» και Φάντης, «Ο Ενταφιασμός...», σ. 305-307.

¹¹⁶⁸*Νέος Δημοκράτης*, Λευκωσία 5 Μαΐου 1955.

¹¹⁶⁹Γιαννάκης Κολοकाσίδης, «Ζητήματα Στρατηγικής και τακτικής στον ανταποικιακό αγώνα» στο Χρονικό του Πολίτη τευχ. 183, 9 Οκτωβρίου 2011, σ. 7-11.

¹¹⁷⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ.20/22/23, «Με μεγάλη έκπληξη διαβάσαμε στο φύλλο.....», 3/7/56.

δυνατό πιο πολλές μάζες λαού»¹¹⁷¹. Ακόμη, σύμφωνα με έγγραφα από τις βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών, τον Ιούνιο του '55, ο ίδιος ο Εζεκίας σε συγκέντρωση του κόμματος, σε κλειστό φαίνεται κύκλο, δήλωσε ότι αν επιτυγχανόταν ενότητα από όλες τις δυνάμεις, ήταν έτοιμος να συμμετάσχει ακόμη και σε ένοπλο αγώνα¹¹⁷².

Το ότι το ΑΚΕΛ δεν ήταν αντίθετο σε ένοπλο αγώνα στην Κύπρο, επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι το ίδιο το κόμμα της κυπριακής αριστεράς ήταν έτοιμο, στις αρχές της δεκαετίας του '50, να αναλάβει ένοπλη δράση (σε περίπτωση επίθεσης των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων της Δύσης στη Μ. Ανατολή). Το ΑΚΕΛ περιέγραφε, μάλιστα, τη μορφή του ένοπλου αγώνα που προτίθονταν να αναλάβει ως μια περιορισμένη δράση μερικών «εκατοντάδων ανταρτών» οι οποίοι θα επιδίδονταν σε δολιοφθορές· θεωρώντας ότι ήταν η κατάλληλη μορφή δράσης για τη γεωγραφία της Κύπρου¹¹⁷³. Αποκαλύπτεται, έτσι, ένας σχετικισμός στις θέσεις του ΑΚΕΛ. Η προτιμητέα στις αρχές της δεκαετίας μέθοδος των δολιοφθορών, τον Απρίλιο του '55 βαφτίζεται ως μια αναποτελεσματική «ατομική τρομοκρατία» ορισμένων «διαλεκτών ηρώων».

Είναι φανερό ότι η εκτίμηση του ΑΚΕΛ για τις «δυσμενείς» συνθήκες που επικρατούσαν στο νησί για τη δραστηριοποίηση ενός ένοπλου κινήματος, δεν ήταν η πραγματική αιτία πίσω από την αντίθεση του κόμματος της κυπριακής αριστεράς με τον ένοπλο αγώνα. Περισσότερο φαίνεται να ήταν η βεβαιότητα του ΑΚΕΛ ότι στην ηγεσία του ένοπλου αγώνα βρίσκονταν εντολοδόχοι της Δεξιάς, με αποστολή όχι τη διεξαγωγή ενός «πατριωτικού αγώνα» αλλά την εξουδετέρωση του κόμματος. Αυτό, έστω και έμμεσα, επιβεβαιώνει η δημόσια εκτίμηση του Ηλία Ηλιού, τον Απρίλιο του 1958, ότι οι «πολιτικές αντιθέσεις» ήταν τα πραγματικά αίτια για τη διαφωνία του ΑΚΕΛ με τον ένοπλο αγώνα:

¹¹⁷¹Νέος Δημοκράτης, Λευκωσία 5 Μαΐου 1955.

¹¹⁷²TNA, FCO 141/3460, «Papaioannou, General Secretary of AKEL....», 15/6/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς(:).

¹¹⁷³ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/33, «Ζητήματα οργανωτικοτεχνικής προετοιμασίας.....». Για πρώτη αναφορά αναφέρθηκε στις σκέψεις του ΑΚΕΛ για ένοπλο αγώνα ο καθηγητής Ιστορίας Πέτρος Παπαπολυβίου: Παπαπολυβίου, «Οι ελληνικές κυπριακές.....», σ.55-57.

Είναι λυπηρό ότι σαν συνέπεια πολιτικών αντιθέσεων (ενν. μεταξύ ΑΚΕΛ-ΕΟΚΑ) μπόρεσαν να υπάρξουν διχογνωμίες πάνω στις ακολουθούμενες διάφορες μορφές αγώνος, ενώ όλες οδηγούν στον ίδιο σκοπό¹¹⁷⁴.

Αν και με αυστηρούς στρατιωτικούς όρους οι εκρήξεις της 1^{ης} Απριλίου δεν είχαν παρά πενιχρά αποτελέσματα κατά του εχθρού¹¹⁷⁵, η ΕΟΚΑ, ήδη από τις πρώτες μέρες, άρχισε σταδιακά να κερδίζει αξιοσημείωτη απήχηση σε Κύπρο και σε Ελλάδα¹¹⁷⁶. Αυτή η εξέλιξη δημιούργησε σοβαρά προβλήματα στο ΑΚΕΛ: πολύ γρήγορα, σε επίπεδο υψηλόβαθμων στελεχών, φαίνεται ότι εκδηλώθηκαν διαφωνίες: είτε ως προς την ουσία της ανακοίνωσης του κόμματος την 1^η Απριλίου είτε ως προς τις διατυπώσεις και τη σκληρή γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε κατά των αγωνιστών της ΕΟΚΑ¹¹⁷⁷.

Το ΚΚΕ επεμβαίνει, και πάλι, για να ενισχύσει τη γραμμή του ΑΚΕΛ και την ηγεσία του κόμματος απέναντι στην όποια εσωκομματική αμφισβήτηση. Με άρθρο του ίδιου του Νίκου Ζαχαριάδη, με τίτλο: «Ενάντια στους ιμπεριαλιστές και τους εθνοπροδότες κυπροκάπηλους. Λεύτερη Κύπρος σε Λεύτερη Ελλάδα»,¹¹⁷⁸ που μεταδόθηκε από το ραδιοσταθμό του ΚΚΕ στις 24 Απριλίου 1955 και αργότερα δημοσιεύθηκε στο κομματικό περιοδικό *Νέος Κόσμος*¹¹⁷⁹, ο ηγέτης του ΚΚΕ συνηγόρησε στην ορθότητα των θέσεων του ΑΚΕΛ απέναντι στην ΕΟΚΑ, υπογραμμίζοντας τον κίνδυνο που εκπροσωπούσε η ένοπλη οργάνωση για το λαϊκό κίνημα στο νησί:

Στην Κύπρο το ΑΚΕΛ μπροστά της του λαού στο νησί κρατά αμόλυπτη την εθνική σημαία της ένωσης, που θέλει ο λαός. Εκεί, στο νησί, αφτή η πάλη του ΑΚΕΛ είναι το κύριο εμπόδιο που δεν αφήνει τους

¹¹⁷⁴Η Αυγή, Αθήνα 10 Απριλίου 1958.

¹¹⁷⁵Σπύρος Παπαγεωργίου, *Κυπριακή Θύελλα 1955-59*, Λευκωσία 1977, σ. 127.

¹¹⁷⁶Βλ. ενδεικτικά: *Ελευθερία*, Λευκωσία 5 Απριλίου 1955 και *Ελευθερία*, Αθήνα 10 Απριλίου 1955.

¹¹⁷⁷Παύλος Μ. Δίγκλης, *ΑΚΕΛ. Με τόλμη και παρρησία. Προσωπικές μαρτυρίες*. Λευκωσία 2010, σ. 176-177.

¹¹⁷⁸Νίκος Ζαχαριάδης, «Ενάντια στους ιμπεριαλιστές και τους εθνοπροδότες κυπροκάπηλους. Λεύτερη Κύπρος σε λεύτερη Ελλάδα», στο *Νέος Κόσμος*, χρονιά Ζ', τευχ.5 (Μάης 1955), σ. 12-16.

¹¹⁷⁹Παπαπολυβίου, «Η Ελλαδική Αριστερά...», σ. 92.

κυπροκάπηλους να πραγματοποιήσουν ανενόχλητα το ξεπούλημα[...] Έπρεπε, λοιπόν, και πρέπει να βγει απ' τη μέση το ΑΚΕΛ. Για το σκοπό αυτό ετοιμάστηκε η φάκα, στήθηκε η παγίδα, μαγειρεύτηκε η πρόκληση[...] Στην Κύπρο στήσαν στο ΑΚΕΛ διπλή παγίδα: ή να το παρασύρουν στις τυχοδιωκτικές ψευτοένοπλες περιπέτειες τους, για να δώσουν στους Άγγλους την εφκαιρία να το τσακίσουν και διαλύσουν, ή, προβάλλοντας του την κατηγορία ότι «οργανώνει τρομοκρατικές ομάδες έτοιμες για δράση» (άγγλοι) και προτείνοντας του «ένοπλη σύμπραξη» κλπ. (προσκυνημένοι Αθήνας), να το αναγκάσουν να πάρει τέτια θέση καταδίκης της τρομοκρατίας και της «ένοπλης πάλης» ώστε να το διαβάλουν και να το δυσφημίσουν στα μάτια του λαού και πρώτ' απ' όλα της κυπριακής νεολαίας, ότι είναι εναντίον στον «αποφασιστικό αγώνα» κατά των άγγλων, ότι προδίνει την υπόθεση της Κύπρου. Έτσι θάπερναν αφοτί την ηγεμονία στον εθνικό αγώνα της Κύπρου πράμα που θα τους εφκόλυνε, όπως φαντάζονταν, να ψεφτοβολέψουν κάπως και τα αγιάτρεφτα χάλια της εθνοπροδοσίας και αμερικανοδουλείας τους στην Ελλάδα.¹¹⁸⁰

Θέλοντας ο Ζαχαριάδης να ενισχύσει ακόμη περισσότερο τους ισχυρισμούς του ΑΚΕΛ για τους αλλότριους σκοπούς που εξυπηρετούσε η ΕΟΚΑ, αποκαλύπτει στο άρθρο του την αντικομμουνιστική ποιότητα της ηγεσίας του ένοπλου αγώνα. Η αναφορά του Ζαχαριάδη σε ένα «γνωστό ψεφτοπαλικαρά αξιωματικό-χίτη του Γρίβα» μπορεί, όπως απέδειξε ο ιστορικός Πέτρος Παπαπολυβίου, να μην αποκαλύπτει την ταυτότητα του Γρίβα, αφού πιθανότατα ο ηγέτης του ΚΚΕ δεν την ήξερε¹¹⁸¹, αποκάλυπτε όμως τη «χίτικη» καταγωγή του αρχηγού της ΕΟΚΑ. Και αυτό ήταν αρκετό για τον Ζαχαριάδη και το σκοπό ενίσχυσης της θέσης του ΑΚΕΛ περί απειλής από την ΕΟΚΑ. Οι «χίτες» εξάλλου δεν ήταν μια οντότητα άγνωστη για την Αριστερά στην Κύπρο: εν μέσω του ελληνικού εμφυλίου παράρτημα της οργάνωσης «Χ» είχε

¹¹⁸⁰Ζαχαριάδης, ο.π., σ. 13-14.

¹¹⁸¹Παπαπολυβίου, «Η Ελλαδική Αριστερά.....», σ. 97.

δράσει στο νησί μεταφέροντας από την Ελλάδα τις μεθόδους κατατρομοκράτησης της Αριστεράς¹¹⁸².

Το άρθρο Ζαχαριάδη δημοσιεύτηκε σε δύο συνέχειες στο *Νέο Δημοκράτη*, στις 30 Απριλίου και 1 Μαΐου 1955, αν και όχι αυτούσιο¹¹⁸³. Παρουσιάστηκε από το ΑΚΕΛ ως μια συγκεκριμένη οδηγία συμμόρφωσης προς τα μέλη και οπαδούς του κόμματος, ιδιαίτερα σε όσους είχαν κάποιες αμφιταλαντεύσεις για την ορθότητα της γραμμής της ηγεσίας, στηριζόμενη στο «αλάθητο» του «πάνσοφου» ηγέτη του ΚΚΕ.

Η ιστοριογραφία έχοντας επικεντρωθεί γύρω από το επίμαχο άρθρο του Ζαχαριάδη, λόγω της περίφημης «αποκάλυψης» της ταυτότητας του αρχηγού της ΕΟΚΑ, έχει αγνοήσει εντελώς την αντίδραση του ΚΚΕ κατά τις πρώτες μέρες της έναρξης του ένοπλου αγώνα. Είναι ενδιαφέρον ότι το ΚΚΕ, αντίθετα με το ΑΚΕΛ, δεν απέρριψε αυτοστιγμεί την πολεμική δράση της 1^{ης} Απριλίου. Σε εκπομπή του Ρ/Σ του ΚΚΕ, «Ελεύθερη Ελλάδα»¹¹⁸⁴, της 3^{ης} Απριλίου 1955, το ΚΚΕ παρουσιάζεται επιφυλακτικό και αμφιταλαντευόμενο απέναντι στις δολιοφθορές της ΕΟΚΑ:

Ο ξεσηκωμός των κυπρίων έφτασε στο κατακόρυφο. Το ξέσπασμα της λαϊκής αγανάκτησης που την φουντώνει η εγγλεζική ιμπεριαλιστική αποικιακή καταπίεση, μπορεί στις συνθήκες αυτές να πάρει οποιαδήποτε μορφή. Στις συνθήκες αυτές ο κυπριακός λαός πρέπει να δείξει την ανώτατη αγωνιστική ενότητά του στην πάλη για την

¹¹⁸²Για τη δράση της οργάνωσης «Χ» στο νησί βλ: Αλέκου, «1948.....», σ. 141-149, Αλέξης Αλέκου, «Όψεις του ελληνικού εμφυλίου στην Κύπρο», στο *Πρακτικά συνεδρίου. Οι κρίσιμες δεκαετίες 1940 και 1950: Διακοινοτικές και Ενδοκοινοτικές Σχέσεις στην Κύπρο*, Λευκωσία 2017, σ.85-86, Κατσιαούνης, « Η Διασκεπτική.....», σ. 286-287.

¹¹⁸³Παπαπολυβίου, «Η Ελλαδική Αριστερά.....», σ. 92. Στο κείμενο που είχε δημοσιεύσει ο *Νέος Δημοκράτης* είχαν γίνει αρκετές περικοπές σε σχέση με το κείμενο του Ζαχαριάδη. Κυρίως, είχαν αφαιρεθεί οι ακραίες υβριστικές εκφράσεις του ηγέτη του ΚΚΕ αλλά και τα κομμάτια όπου ο Ζαχαριάδης απεκαλύπτε τη χίτικη ταυτότητα του ηγέτη της ΕΟΚΑ. Αν και στο φύλλο της 1^{ης} Μαΐου της εφημερίδας του ΑΚΕΛ, παράλληλα με το δεύτερο μέρος του άρθρου του Ζαχαριάδη, υπάρχει δημοσίευμα όπου -προφανώς επηρεασμένο από το άρθρο του Ζαχαριάδη- αποκαλύπτεται η χίτικη ταυτότητα του επικεφαλής της ενοπλης οργάνωσης. Αλεξάνδρου, «Προπαγάνδα και Αντιπροπαγάνδα.....», σ. 280-284.

¹¹⁸⁴Για το ραδιοσταθμό του ΚΚΕ βλ. Βάσω Ψιμούλη, «Ελεύθερη Ελλάδα», «*Η Φωνή της Αλήθειας*», *Ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ, Αρχείο 1947-1968*, Αθήνα 2006.

ικανοποίηση των εθνικών του πόθων. Παράλληλα πρέπει και να προσέξει να μην παρασυρθεί και να μην πέσει σε προβοκάτσιες, που, οι Άγγλοι και οι συμπαραστάτες τους στην Αθήνα και την Κύπρο, έχουν κάθε συμφέρον να του στήνουν¹¹⁸⁵.

Ακόμη, σε χειρόγραφο σημείωμα της εκπομπής του Ρ/Σ της 2ας Απριλίου, το οποίο απόκειται στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), υπάρχει μεν η αναφορά στην ανακοίνωση-αποκήρυξη της δράσης της ΕΟΚΑ από το ΑΚΕΛ, αλλά αυτή είναι διαγραμμένη με μολύβι· προφανώς για να μην μεταδοθεί¹¹⁸⁶. Φαίνεται ότι το ΚΚΕ τήρησε, προσπερνώντας την αντίδραση του ΑΚΕΛ, στάση αναμονής τις πρώτες μέρες μετά την 1^η Απριλίου· μέχρι, μάλλον, να εντοπίσει την προέλευση της ΕΟΚΑ και να έρθει σε επαφή με το ΑΚΕΛ.

Παρόλα αυτά, ακόμη και όταν το ΚΚΕ ξεπέρασε την αρχική στάση αναμονής καταδικάζοντας με την ανακοίνωση της 13^{ης} Απριλίου¹¹⁸⁷ και με το άρθρο του Ζαχαριάδη τη δράση της ΕΟΚΑ· αυτό δεν φαίνεται να επέφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα για την ηγεσία του ΑΚΕΛ.

Οι «τραμπούκοι» της ΕΟΚΑ άρχισαν να αποκτούν συμπάθειες ανάμεσα στα χαμηλόβαθμα μέλη του ΑΚΕΛ και ιδιαίτερα ανάμεσα στην ΑΟΝ (Ανορθωτική Οργάνωση Νεολαίας), τη νεολαιίστικη οργάνωση του κόμματος. Αρκετά μέλη της ΑΟΝ αμφισβήτησαν την αρχική τοποθέτηση του κόμματος απέναντι στην ένοπλη οργάνωση και εξέφρασαν τη βούληση για συμμετοχή στις διαδηλώσεις τις οποίες διοργάνωνε η ΕΟΚΑ¹¹⁸⁸. Επιπλέον, ιδιαίτερα ανησυχητική ήταν η εικόνα των συγκεντρώσεων του κόμματος τους μήνες μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα όπου η προσέλευση ήταν ιδιαίτερα χαμηλή· σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις τόσο χαμηλή που μπορούσε να

¹¹⁸⁵ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ, κ. 60, «Ελεύθερη Ελλάδα», «Όπως μεταδίδουν οι ραδιοσταθμοί...», 3/4/55.

¹¹⁸⁶ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ, κ. 60, «Ελεύθερη Ελλάδα», «Χτές οι ραδιοσταθμοί της Αθήνας.....», 2/4/55.

¹¹⁸⁷Αναφορά στο άρθρο της 13^{ης} Απριλίου στο 3^ο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

¹¹⁸⁸TNA, FCO 141/4147 «Reports from various sources indicate that some of the rank and file, at least, of AKEL.....» 16/11/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;) και TNA, FCO 141/4122, «Reference your secret letter of 20th.....», 22/9/55. Βρετανική αστυνομία στη Λευκωσία προς τον Αποικιακό Γραμματέα.

μετρηθεί με ακρίβεια: όπως μια συγκέντρωση του κόμματος στην Πάφο, με αφορμή τον εορτασμό της 38^{ης} επετείου από τη Ρωσική Επανάσταση, η οποία συγκέντρωσε μόλις πέντε άτομα¹¹⁸⁹. Σίγουρα δεν ήταν αυτός ο παλλαϊκός αγώνας τον οποίο είχε υπόψη της η ηγεσία του ΑΚΕΛ προκειμένου να αντισταθμίσει τις ένοπλες ενέργειες της ΕΟΚΑ. Στα εσωκομματικά προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζε το ΑΚΕΛ τους μήνες μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα, ήρθε να προστεθεί και η ανάδευση ενός θέματος το οποίο είχε εμφιλοχωρήσει στους κόλπους του ΑΚΕΛ πριν από την 1^η Απριλίου: αυτού για την αποδοχή μιας συνταγματικής λύσης.

Από τα μέσα του 1954 και έπειτα φαίνεται να ανοίγει μια -άγνωστη μέχρι σήμερα- εσωκομματική συζήτηση στο ΑΚΕΛ για την πιθανότητα αποδοχής ενός συνταγματικού σχεδίου. Αφορμή για τη συζήτηση είναι η ανησυχία στις τάξεις του ΑΚΕΛ για το ενδεχόμενο αποδοχής συντάγματος από την Εθναρχία. Η ανησυχία πιθανότατα προέκυψε από την παραδοχή του Παπάγου, στα μέσα του '54, ότι η ελληνική κυβέρνηση συνειδητοποιώντας την ουτοπία της παραχώρηση άμεσης αυτοδιάθεσης-Ένωσης, δεν θα είχε πρόβλημα να συμβιβαστεί με την παραχώρηση συντάγματος για περίοδο 2-3 χρόνων στο τέλος των οποίων θα παραχωρούνταν αυτοδιάθεση στον κυπριακό λαό¹¹⁹⁰- θέση την οποία είχε υιοθετήσει και παλαιότερα η κυβέρνηση Βενιζέλου¹¹⁹¹. Το ΑΚΕΛ είχε το φόβο ότι ο Μακάριος θα ακολουθούσε τον Παπάγο στην υποχώρησή του¹¹⁹². Ο φόβος ήταν τόσο ισχυρός ώστε σημαίνοντα στελέχη του ΑΚΕΛ, όπως ο δήμαρχος Λάρνακας Γιώργος Χριστοδουλίδης, φαίνεται εκείνο το διάστημα να εξέτασαν το ενδεχόμενο αποδοχής συνταγματικής λύσης ως ενδιάμεσου σταδίου¹¹⁹³. Επιπλέον, υπάρχουν πληροφορίες ότι το ΑΚΕΛ εξουσιοδότησε το Ζιαρτίδη, στα μέσα του

¹¹⁸⁹TNA, FCO 141/3460, "Leaflets were distributed by members of AKEL...", 14/11/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;).

¹¹⁹⁰Mayes, "Makarios.....", σ. 54.

¹¹⁹¹Stefanidis, «Isle of discord.....», σ. 19.

¹¹⁹²Νέος Δημοκράτης, Λευκωσία 25 Ιουλίου 1954.

¹¹⁹³TNA, FCO 141/3460, «I have the honour to report that during last week AKEL leaders.....», 27/7/54. Βρετανός διοικητής στη Λάρνακα προς Αποικιακό Γραμματέα.

'54, να ταξιδέψει στο εξωτερικό προκειμένου να συναντήσει την ηγεσία του ΚΚΕ και να λάβει καθοδήγηση για το ποια θα ήταν η γραμμή του κόμματος σε περίπτωση προσπάθειας εφαρμογής συνταγματικής λύσης¹¹⁹⁴.

Ο φόβος αποδοχής μιας συνταγματικής λύσης από την Εθναρχία είχε μεγεθυνθεί ακόμη πιο πολύ μετά την αποτυχία στον ΟΗΕ τον Δεκέμβριο του '54, αφού ο Μακάριος έδειχνε σε εκείνο το σημείο να αποδέχεται την υποχώρηση της συνταγματικής λύσης ως ενδιάμεσο στάδιο προς την αυτοδιάθεση. Οι ενδείξεις υποδεικνύουν ότι το ΑΚΕΛ γνώριζε τις υποχωρητικές τάσεις του Μακάριου¹¹⁹⁵. Αυτό συνέτεινε, σε συνδυασμό με την έναρξη του αγώνα της ΕΟΚΑ και την επίταση της έντασης των βρετανικών μέτρων καταστολής, στη συντήρηση του ζητήματος αποδοχής ή όχι μιας συνταγματικής λύσης στους κόλπους του ΑΚΕΛ. Επικεφαλής της μερίδας των υποστηρικτών της συνταγματικής λύσης, η οποία θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ήταν μειονότητα εντός του κόμματος, ήταν το υψηλόβαθμο μέλος της ΠΕΟ, Ζαχαρίας Φιλιππίδης. Ο τελευταίος αντλούσε τη στήριξή του, κυρίως, από το χώρο της συνδικαλιστικής οργάνωσης της Αριστεράς¹¹⁹⁶.

Όπως μπορεί κάποιος να κατανοήσει, το ζήτημα αποδοχής ή όχι μιας συνταγματικής λύσης στους κόλπους του ΑΚΕΛ δεν φαίνεται να προέκυπτε, όπως στις αρχές της δεκαετίας, από τη θέση ότι η συνταγματική λύση -ως ενδιάμεσο στάδιο- αποτελούσε μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση του ενωτικού ζητήματος σε σχέση με τη διεκδίκηση της άμεσης Ένωσης. Αυτή τη φορά το ζήτημα της συνταγματικής λύσης περισσότερο τέθηκε από το φόβο αποδοχής μιας τέτοιας λύσης από την Εθναρχία: αν η τελευταία αποδεχόταν, για παράδειγμα, σύνταγμα και το ΑΚΕΛ όχι, υπήρχε ο φόβος ότι οι Βρετανοί θα έθεταν το ΑΚΕΛ στην παρανομία αφήνοντας μόνη την Εθναρχία ως κυρίαρχη πολιτική δύναμη στο νησί. Ο αγώνας στην Κύπρο δεν ήταν, εξάλλου,

¹¹⁹⁴TNA,FCO 141/3460, «Towards the end of May 1954....», 4/6/54. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;).

¹¹⁹⁵TNA,FO 371/117632, «Cyprus Intelligence Committee. Review for March 1955». *Νέος Δημοκράτης*, Λευκωσία 3 Μαρτίου 1955. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;).

¹¹⁹⁶TNA, FCO 141/3460, «Leaflets were distributed by members of AKEL...»,14/11/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;).

αποκλειστικά, ένας αγώνας για ευόδωση του ενωτικού πόθου, αλλά και μια παράλληλη διαπάλη Δεξιάς-Αριστεράς για το ποια πολιτική δύναμη θα επικρατούσε. Ήταν όπως μια παρτίδα σκάκι, όπου η Αριστερά φοβόταν σε κάθε της κίνηση της Εθναρχίας στο ενωτικό ζήτημα μη μείνει εκτεθειμένη. Απόδειξη της επικράτησης «σκακιστικής λογικής» ήταν η «κίνηση» του Παπαϊωάννου τον Μάιο του 1955: Σε μια συγκέντρωση του κόμματος (σε κλειστό φαίνεται κύκλο) ο Γ.Γ. του κόμματος, υπό το βάρος των πληροφοριών για αποδοχή συντάγματος από το Μακάριο, δήλωσε έτοιμος για αποδοχή ενός μεταβατικού σταδίου προς την Ένωση αν η Εθναρχία αποδεχόταν το σχηματισμό ενός ενιαίου μετώπου¹¹⁹⁷. Την ίδια ώρα, στο δημόσιό του λόγο, το ΑΚΕΛ εξακολουθούσε να παραμένει φανατικά ανυποχώρητο στη γραμμή της άμεσης αυτοδιάθεσης «χωρίς όρους, χωρίς βάσεις».

Τα εσωκομματικά προβλήματα τα οποία ανέκυψαν εξαιτίας της συνεχούς αυξανόμενης απήχησης της ΕΟΚΑ και των φωνών στο εσωτερικό του κόμματος υπέρ μιας συνταγματικής λύσης, επιχείρησε -για άλλη μια φορά- να επιλύσει το ΚΚΕ με τον προσφιλή του τρόπο: «αρθρογραφική» παρέμβαση. Δύο Κύπριοι μέλη του ΚΚΕ, το μέλος της Κ.Ε, Λεωνίδα Στρίγγος, με καταγωγή από τη Λεμεσό και ο ποιητής Θεοδόσης Πιερίδης, μέλος του «Λογοτεχνικού κύκλου»¹¹⁹⁸, ανέλαβαν μετά από οδηγίες του κόμματος¹¹⁹⁹ τη δημοσίευση ενός άρθρου-παρέμβαση στο περιοδικό *Νέος Κόσμος*. Το άρθρο δημοσιεύθηκε στο τεύχος Νοεμβρίου 1955 με τίτλο: «Ο αγώνας του κυπριακού σε καινούργια φάση»¹²⁰⁰. Σκοπός του ήταν, όπως και τα πιο πάνω άρθρα του 1951 και 1955¹²⁰¹, να ενισχύσει την ηγεσία του ΑΚΕΛ απέναντι στους όποιους εσωκομματικούς αμφισβητίες της πολιτικής του (ιδιαίτερα τους οπαδούς μιας

¹¹⁹⁷TNA,FCO 141/3460, «Papaioannou General Secretary of Akel.....», 15/6/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;).

¹¹⁹⁸Ως μέλος του «Λογοτεχνικού κύκλου» ο Πιερίδης είχε αρμοδιότητες λογοκρισίας των υπό έκδοση έργων του κόμματος βλ. Κώστας Νικολαΐδης (επιμ.), *Ανθολογία Ποίησης Θεοδόση Πιερίδη*, Αθήνα 2010, σ. 29.

¹¹⁹⁹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 191, φ. 8/15/48, «Πήρα την αλληλογραφία σας 22/9...».

¹²⁰⁰Θεοδόσης Πιερίδης - Λεωνίδα Στρίγγος, «Ο αγώνας του κυπριακού σε καινούργια φάση», στο *Νέος Κόσμος*, τχ. 11 (Νοέμβριος 1955), 13-22.

¹²⁰¹Βλ. Γ.Ιωαννίδης-Π.Κολιγιάννης-Π.Ρούσσος, «Η πάλη του κυπριακού λαού για τη λευτεριά...» και Ζαχαριάδης, «Ενάντια στους ιμπεριαλιστές και τους εθνοπροδότες κυπροκάπηλους....»

συνταγματικής λύσης), ενθαρρύνοντας την περαιτέρω απήχηση της γραμμής του κόμματος. Ενδεικτικά, με αφορμή την Τριμερή Διάσκεψη -στην οποία η ελληνική κυβέρνηση επιδίωξε συνταγματική λύση ως μεταβατικό στάδιο προς την αυτοδιάθεση¹²⁰²-, το άρθρο επικρότησε τη θέση του ΑΚΕΛ ενάντια στην διεξαγωγή της Τριμερούς και στην προσφορά κάθε είδους συνταγματικής λύσης¹²⁰³:

Όλα αυτά δείχνουν ότι η πολιτική γραμμή του ΑΚΕΛ-του κόμματος του εργαζόμενου λαού της Κύπρου- δικαιώνεται από τα ίδια τα γεγονότα, ότι η εργατική τάξη παίζει όλο και περισσότερο τον ηγετικό της ρόλο, σαν η πιο συνεπής δύναμη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, που εγγυάται την επιτυχία του ενάντια στην ασυνεπή και συμβιβαστική πολιτική της ηγεσίας της Δεξιάς. Η παναπεργία της 2 του Αυγούστου ενάντια στους ανελεύθερους νόμους, η παγκύπρια κινητοποίηση της 28 Αυγούστου ενάντια στη διάσκεψη-παγίδα του Λονδίνου και για την άμεση παραχώρηση αυτοδιάθεσης [...] αποτελούν μια εύγλωττη έκφραση της ρωμαλεότητας του κινήματος και του πλάτους που πήρε η ενότητα μέσα στις λαϊκές μάζες¹²⁰⁴.

Το άρθρο, όμως, γραμμένο στις 15 Οκτωβρίου 1955, έρχεται να εξυπηρετήσει ένα ακόμη ρόλο. Λίγες μέρες πριν τη συγγραφή του άρθρου είχαν ξεκινήσει οι συνομιλίες μεταξύ του Μακάριου και του νέου κυβερνήτη της Κύπρου, John Harding. Η έναρξη των συνομιλιών σηματοδεύτηκε από τη δήλωση του Μακάριου ότι θα αποδεχόταν αυτοδιάθεση «σε μελλοντική ημερομηνία, σε μερικά χρόνια»¹²⁰⁵, το οποίο σήμαινε, επίσημα πλέον, εγκατάλειψη από την Εθναρχία της γραμμής για άμεση Ένωση. Η ανοικτή, πλέον, υποχώρηση του

¹²⁰²Για την ακρίβεια η πρόταση της ελληνικής αντιπροσωπείας στην Τριμερή Διάσκεψη ήταν η θέσπιση ενός φιλελεύθερου συντάγματος και η διενέργεια δημοψηφίσματος για το μέλλον της Κύπρου σε εύλογη προθεσμία. Χατζηβασιλείου, «Το κυπριακό ζήτημα.....», σ.75.

¹²⁰³Για τις θέσεις του ΑΚΕΛ απέναντι στην Τριμερή βλ: FCO 141/4282, «All the People to the Patriotic Meetings.....» και TNA, FCO 141/3460, «District «National Mass Meeting» held in Nicosia...», 29/8/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα. και Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Ομιλίες Ζιαρτίδη 1955-59, «Ο κυπριακός λαός έδωσε από την πρώτη στιγμή.....».

¹²⁰⁴Πιερίδης - Στριγγος, «Ο αγώνας του κυπριακού», σ. 17.

¹²⁰⁵Crouzet, *ό.π.*, Τόμος Β', σ. 716.

Μακάριου και η συμμετοχή του σε συνομιλίες για την επίτευξη συνταγματικής λύσης είναι, μάλλον, βέβαιο ότι ενίσχυσε εντός του ΑΚΕΛ¹²⁰⁶ ακόμη περισσότερο τις φωνές υπέρ ενός συντάγματος. Μπροστά στον κίνδυνο αύξησης των «συνταγματόφιλων τάσεων» στο κόμμα, οι Στρίγγος και Πιερίδης δεν παρέλειψαν να αναφερθούν στις συνομιλίες Μακαρίου-Harding. Η αναφορά στις συνομιλίες θα πρέπει να ιδωθεί ως μια υπόμνηση στους συμπαθούντες της συνταγματικής λύσης εντός του ΑΚΕΛ για το ποια είναι η ορθή γραμμή. Ακόμη, δεν θα πρέπει να αποκλειστεί η πιο κάτω αναφορά των Στρίγγου-Πιερίδη να ήταν και μια υπόμνηση και προς την ίδια την ηγεσία του ΑΚΕΛ θέλοντας ίσως να προλάβουν τυχόν αμφιταλαντεύσεις της ως προς την ορθότητα της γραμμής που ακολουθούσαν:

Όλα τα παραπάνω δείχνουν την ακλόνητη και σταθερή θέληση και απόφαση του κυπριακού λαού να παλαίψει ενωμένος και έχοντας με το μέρος του την υποστήριξη του ελληνικού λαού και της παγκόσμιας δημοκρατικής κοινής γνώμης για το ιερό δικαίωμα του να καθορίσει ο ίδιος τις τύχες του, για την κατάκτηση της λευτεριάς του, άμεσα και χωρίς κανένα όρο [...] Όπως δείχνουν οι τελευταίες διαπραγματεύσεις του αρχιεπισκόπου με το στρατάρχη Χάρτινγκ, η «εθναρχία» παραγνωρίζοντας την παλλαϊκή αυτή απαίτηση, κάνει ακόμη μια υποχώρηση σε σχέση με τις προηγούμενες της θέσεις. Ενώ ως τώρα μιλούσε για «ταχτές» προθεσμίες και μεταβατική αυτοκυβέρνηση -θέση που κι αυτή βρισκόταν σε απόλυτη αντίθεση με το γενικό παλλαϊκό αίτημα- τώρα είναι έτοιμη να ικανοποιηθεί με μια αόριστη υπόσχεση αυτοδιάθεσης, που θα πραγματοποιούνταν στο απώτατο μέλλον, --δηλ. ποτέ- προσεγγίζοντας έτσι στα αποικιακά σχέδια των άγγλων [...] Η γραμμή του ΑΚΕΛ, δοκιμασμένη μέσα στα τελευταία χρόνια, αποτελεί ένα ακούραστο κήρυγμα για την πραγματοποίηση της εθνικής

¹²⁰⁶TNA, FCO 141/3460, «Leaflets were distributed by members of AKEL...», 14/11/55 Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;) και TNA, FCO 141/3460, «It is not known how AKEL...», 16/11/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;)

ενότητας και εγγύηση για την επιτυχία του αγώνα. «Ένας είναι ο δρόμος -λέει στην απόφαση του της 9 του Σεπτεμβρίου το ΠΓ της ΚΕ του ΑΚΕΛ- που οδηγεί μέσα από θυσίες και δοκιμασίες στη λευτεριά μας, κι αυτός είναι ο δρόμος της ενιαίας μαζικής πάλης.....¹²⁰⁷

Αυτό που επισημαίνεται στο πιο πάνω απόσπασμα και διατρέχει σχεδόν όλο το άρθρο των Στρίγγου-Πιερίδη, είναι η σπουδή του ΚΚΕ για ανάδειξη της ανάγκης για ενότητα ανάμεσα στα κόμματα και τις οργανώσεις της Κύπρου, δεξιάς και αριστεράς, μπροστά στον κοινό εχθρό, το «βρετανικό ιμπεριαλισμό». Το ΚΚΕ θέλοντας να προπαγανδίσει το σκοπό της ενότητας είχε, σε εκείνο το σημείο, εγκαταλείψει τους αρχικούς υποτιμητικούς-υβριστικούς χαρακτηρισμούς περί «ψευτοδιγενίδων»¹²⁰⁸ - «κυπροκάπηλων»¹²⁰⁹ για τους αγωνιστές της ΕΟΚΑ. Επιπλέον, είχε αποδεχθεί τα «πατριωτικά» κίνητρα όσων από την πλατιά λαϊκή μάζα εντάχθηκαν στην ένοπλη οργάνωση¹²¹⁰. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, το ΚΚΕ υπερασπίστηκε μέλη της ΕΟΚΑ τα οποία καταδικάστηκαν από τις βρετανικές αρχές¹²¹¹. Αυτό δεν σήμαινε ότι το ΚΚΕ είχε αλλάξει έστω ένα ιώτα από την αρχική του τοποθέτηση για τα «πραγματικά» κίνητρα της δράσης της ΕΟΚΑ στο νησί. Άλλωστε και στο άρθρο των Στρίγγου-Πιερίδη, η ΕΟΚΑ χαρακτηρίζεται από τον ποιητή της *Κυπριακής Συμφωνίας*, πανθομολογουμένως θεωρούμενο στους λογοτεχνικούς κύκλους σαν εξυμνητής του ηρωικού κυπριακού αγώνα¹²¹², ως «εξτρεμιστική δράση ορισμένων ατόμων που ενεργούν μακριά από το λαό».¹²¹³

¹²⁰⁷Πιερίδης - Στρίγγος, *ο.π.*, σ.18-19.

¹²⁰⁸Ζαχαριάδης, *ο.π.*, σ.13.

¹²⁰⁹Στο ίδιο.

¹²¹⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ, «Ελεύθερη Ελλάδα» κ. 60, «Κύπριοι πατριώτες που δραπέτευσαν», 30/9/55.

¹²¹¹ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ, «Ελεύθερη Ελλάδα» κ. 60, «Κύπρος, βαριά τα δεσμά της».

¹²¹²Βλ. ενδεικτικές απόψεις για τον ποιητή, την *Κυπριακή Συμφωνία* και την εξυμνητική του στάση προς τον ένοπλο αγώνα: Πανίκος Παιονίδης, *Τομές σε θέματα λόγου*, Λευκωσία 1981, σ. 12 και Νικολαΐδης, *ο.π.*, σ. 30.

¹²¹³Πιερίδης - Στρίγγος, *ό.π.*, σ. 16.

Παρακινούμενο από το ΚΚΕ αλλά και από το ΚΚΜΒ¹²¹⁴, το ΑΚΕΛ είχε και αυτό εγκαταλείψει, από τα μέσα του '55, τις επιθέσεις και τους μειωτικούς χαρακτηρισμούς για την ΕΟΚΑ. Και όχι μόνο αυτό, αλλά αναγνώρισε και υπερασπίστηκε τα πατριωτικά κίνητρα των αγωνιστών της οργάνωσης: έλαβε μέρος στη συλλογή υπογραφών για τη μη εκτέλεση του Καραολή ενώ ο *Νέος Δημοκράτης*, το δημοσιογραφικό όργανο του ΑΚΕΛ, ήταν η μόνη εφημερίδα που αρνήθηκε τη διαταγή της βρετανικής κυβέρνησης για δημοσίευση προκηρύξεων κατά των αγωνιστών της ΕΟΚΑ¹²¹⁵. Επιπλέον, ο ίδιος Παπαϊωάννου κάλεσε την ΕΟΚΑ, μέσω συνέντευξής του τον Νοέμβριο του '55, σε συνεργασία με το ΑΚΕΛ με στόχο την ολοκλήρωση του ενωτικού οράματος- μια εντυπωσιακή ομολογουμένως πρωτοβουλία¹²¹⁶. Το ΚΚΕ ιδιαίτερα ευχαριστημένο επικρότησε την κίνηση του Γ.Γ του ΑΚΕΛ¹²¹⁷. Το ίδιο ευχαριστημένη από την κίνηση του Παπαϊωάννου ήταν και η ΕΔΑ, η τελευταία είχε αρχίσει εκείνο το διάστημα να κάνει βήματα προς την αποδοχή της ΕΟΚΑ και πιθανότατα εξέλαβε το κάλεσμα του Γ.Γ. του ΑΚΕΛ ως ενθάρρυνση της στροφής της προς την ένοπλη οργάνωση. Ενδεικτικό της ικανοποίησης της ΕΔΑ, ήταν ότι προέβαλε τη συνέντευξη του Γ.Γ. του ΑΚΕΛ ως πρώτη είδηση στο φύλλο της *Αυγής*. Ήταν από τις σπάνιες φορές στην υπό μελέτη δεκαετία που είδηση που αφορά το ΑΚΕΛ ήταν πρώτο θέμα στην *Αυγή*¹²¹⁸.

Το ΑΚΕΛ, όμως, παρά την ήπια αντιμετώπιση της ΕΟΚΑ και το κάλεσμα ενότητας, δεν είχε μετακινηθεί από την αρχική του θέση εναντίωσης απέναντι στην οργάνωση. Αυτό φαίνεται διέφυγε της προσοχής του δημοσιογραφικού οργάνου της ΕΔΑ. Η *Αυγή* παρασυρόμενη από το κάλεσμα ενότητας του ΑΚΕΛ, ανακοίνωσε μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού, σε δύο δημοσιεύματα της

¹²¹⁴TNA,FCO 141/4122, «Ezekiel Papaioannou», 14/6/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα.

¹²¹⁵TNA, FCO 141/3460, «Communism», 1/12/55. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;) και ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ Ελευθέρη Ελλάδα, κ. 60, «Στις 28 του Ιούνη...».

¹²¹⁶Η *Αυγή*, Αθήνα 16 Νοεμβρίου 1955 και TNA, FCO 141/3460, «A «Free Greece» Interview with Papaioannou».

¹²¹⁷ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Ελευθέρη Ελλάδα», κ. 60, «Σ' όλες τις χτεσινές.....»,17/11/55.

¹²¹⁸Η *Αυγή*, Αθήνα 16 Νοεμβρίου 1955

τον Ιούνιο του 1956¹²¹⁹, όταν πλέον η ΕΔΑ είχε ταχθεί ανοικτά υπέρ της ΕΟΚΑ, την επίτευξη της ενότητας ανάμεσα στο ΑΚΕΛ και την ΕΟΚΑ και τη συμμετοχή μελών του κόμματος της κυπριακής αριστεράς στις τάξεις της ένοπλης οργάνωσης. Τα δημοσιεύματα προκάλεσαν την οργή του ΑΚΕΛ, όπως αυτή διαγράφεται εύγλωττα σε μια επιστολή του κόμματος προς την ΕΔΑ:

Με μεγάλη έκπληξη διαβάσαμε στο φύλλο της 13^{ης} του Ιούνη ανταπόκριση της εφημερίδας σας από την Λευκωσία στην οποία αναφέρεται πως «μέλη του ΑΚΕΛ βρίσκονται ήδη στις γραμμές της ΕΟΚΑ και μάχονται από αυτές κατά των Άγγλων κατακτητών», ότι έχει αποκαταστηθεί η ενότης δράσεως στην Κύπρο μεταξύ του ΑΚΕΛ και της ΕΟΚΑ και ότι η ενότης αυτή διαρκώς ενισχύεται». Προσέξαμε ακόμη με την ίδια έκπληξη να σχολιάζετε επαινετικά αυτή την «εξέλιξη» στο φύλλο σας της 16^{ης} του Ιούνη. Το πρώτο που έχουμε να σας πούμε σχετικά με αυτά τα δημοσιεύματα είναι πως δεν ανταποκρίνονται καθόλου προς την αλήθεια και μας προξένησε κατάπληξη γιατί τα δημοσιεύετε τη στιγμή που ξέρετε ποια είναι η τακτική του ΑΚΕΛ [...] Η «Αυγή» αντί να εμφανίσει σωστά την τακτική του ΑΚΕΛ, αντι να υπεραμυνθεί αυτής της τακτικής και να βοηθήσει το κυπριακό κίνημα, παρασύρθηκε από την τακτική του «Διγενή» και προξενεί μ' αυτό τον τρόπο, κατά τη γνώμη μας, ζημιά τόσο στο ΑΚΕΛ όσο και στον κυπριακό εθνικό-απελευθερωτικό αγώνα¹²²⁰.

Η καινοτόμος πρόταση του Πορφυρογένη

Παρά τις προσπάθειες του ΚΚΕ τους μήνες μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα για ενίσχυση της πολιτικής του ΑΚΕΛ απέναντι στην ΕΟΚΑ, θα πρέπει να σημειωθεί ότι εντός του ΚΚΕ είχαν παράλληλα αναπτυχθεί και απόψεις που θεωρούσαν ότι το ΑΚΕΛ θα έπρεπε να ακολουθήσει διαφορετικό δρόμο

¹²¹⁹Το ΑΚΕΛ είχε γνώση των δημοσιευμάτων της *Αυγής* καθότι η εφημερίδα της Αριστεράς έφθανε και στην Κύπρο. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 693, φακ. 1, «Διευθυντήν εφημερίδος *Αυγή*», 16/1/1956.

¹²²⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/23, «Με μεγάλη έκπληξη διαβάσαμε.....», 3/7/56.

προσέγγισης του ένοπλου κινήματος στην Κύπρο. Ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης, μέλος της Κ.Ε του ΚΚΕ και άνθρωπος της εμπιστοσύνης του Νίκου Ζαχαριάδη -από τους ελάχιστους-¹²²¹, σε γραπτή του έκθεσή την οποία υπέβαλε στην Κ.Ε. του ΚΚΕ τον πρώτο καιρό μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα, διατύπωσε μια ρηξικέλευθη πρόταση: πρότεινε το ΑΚΕΛ, ένεκα τη δημοφιλίας που είχε αποκτήσει η ΕΟΚΑ, να εγκαταλείψει την αποδοκιμασία του αγώνα και να συμμετάσχει στις τάξεις της ένοπλης οργάνωσης προκειμένου να τη θέσει υπό έλεγχο.¹²²² Ο ίδιος δεν διαφωνούσε με τις απόψεις του κόμματός του, και του ΑΚΕΛ, για την προέλευση και τον ρόλο της ΕΟΚΑ, υπεδείκνυε όμως ότι ήταν ζημιογόνο για το κόμμα της κυπριακής αριστεράς να αντιτίθεται στο ένοπλο κίνημα στο νησί, ενόσω το τελευταίο αύξανε διαρκώς τη δημοτικότητα του ανάμεσα στον ελληνικό λαό σε Ελλάδα και Κύπρο:

Καθήκον του πρωτοπόρου κόμματος είναι να μπαίνει επικεφαλής των λαϊκών αγώνων, να τους καθοδηγεί σωστά αποφεύγοντας προβοκάτσιες και τυχοδιωκτισμούς. Αλλά η αποδοκιμασία μορφών του αγώνα που έτσι ή αλλιώς βρίσκουν απήχηση μέσα στο λαό και αποτελούν, όσο κι αν μέσα σ' αυτές βάνει το δάχτυλό της η κυπροκαπηλεία, ξεσπάσματα λαϊκά, δεν είναι δουλιά ενός πρωτοπόρου κόμματος και αποτελεί ουσιαστική υποχώρηση στην πίεση του εχθρού.¹²²³

Η άποψή του τελικά, όπως ήταν αναμενόμενο, μειοψήφησε. Αν και στην 5^η Ολομέλεια του ΚΚΕ (26-28 Δεκεμβρίου 1955), στην οποία πήραν μέρος και Κύπριοι οι οποίοι διαβιούσαν στις χώρες του σοβιετικού συνασπισμού ως εντολοδόχοι του ΑΚΕΛ, πιθανότατα να συζητήθηκε η υιοθέτηση της πρότασής

¹²²¹Για μια ιχνογράφηση του κομματικού βίου του Μιλτιάδη Πορφυρογένη βλ. Φίλιππος Ηλιού, «Μιλτιάδης Πορφυρογένης: το πορτραίτο ενός κομμουνιστή ηγέτη» στο Αρχαιοτάξιο, τευχ. 7 Μάιος 2005, σ. 5-23.

¹²²²ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 191, φ. 8/15/27, «Η κατάσταση στην Ελλάδα και μερικά προβλήματα του λαϊκού μας κινήματος» (έκθεση του σ. Μιλτιάδη Πορφυρογένη στη συνεδρίαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ, Μάρτιος 1955). Συμπληρωμένη με νεώτερα στοιχεία. Δυστυχώς δεν εντοπίστηκε η ημερομηνία της έκθεσης του Πορφυρογένη.

¹²²³Στο ίδιο.

του.¹²²⁴ Λίγο αργότερα, ο «ζαχαριαδικός» Πορφυρογένης είχε απομονωθεί κατά τις εσωκομματικές εκκαθαρίσεις της 6^{ης} Ολομέλειας του κόμματος (11-12 Μαρτίου 1956). Είδε, παρόλα αυτά, την πρότασή του να υιοθετείται από τη νέα ηγεσία που προέκυψε μετά την 6^η Ολομέλεια, δηλαδή από τους εσωκομματικούς του πολέμιους.

Η περίοδος παρανομίας

Στην Κύπρο η κατάσταση δυσκολεύει ακόμη περισσότερο για το ΑΚΕΛ. Στις 15 Δεκεμβρίου ο Harding έθεσε το ΑΚΕΛ, όλα τα έντυπα του κόμματος και τις οργανώσεις υπό την ομπρέλα του-πλήν της ΠΕΟ- υπό απαγόρευση¹²²⁵. Σε μια νύκτα συνελήφθησαν σχεδόν όλα τα μέλη από το πάνω μέρος της ιεραρχίας του κόμματος (συνολικά 135 στελέχη του κόμματος). Από τα ηγετικά στελέχη τα οποία διέφυγαν της σύλληψης ξεχωρίζουν ο Γ.Γ. της ΠΕΟ, Ανδρέας Ζιαρτίδης¹²²⁶, ο οποίος την ημέρα της απαγόρευσης βρισκόταν στο Λονδίνο, ο Ανδρέας Φάντης, Κεντρικός Οργανωτικός Γραμματέας του κόμματος και ο Γιάννης Κατσουρίδης, Υπεύθυνος της Επαγρύπνησης, οι οποίοι κατάφεραν να ξεφύγουν από τις βρετανικές αρχές¹²²⁷.

Το περιβάλλον της παρανομίας αναπόδραστα επέφερε την απομόνωση. Φαίνεται να έγινε μια προσπάθεια ανασύστασης των επαρχιακών επιτροπών του κόμματος από στελέχη που είχαν διαφύγει της σύλληψης και, αργότερα, από στελέχη που είχαν καταφέρει να δραπέτευσουν, ανάμεσά τους και ο Εζεκίας Παπαιωάννου¹²²⁸. Στις αρχές του '56 οι κατά τόπους επιτροπές δείχνουν

¹²²⁴TNA, FCO 141/3460, «Georgios (George) Spyrou Minas», 13/4/56. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα.

¹²²⁵T.W. Adams, *AKEL: The Communist Party of Cyprus*, California 1972 σ. 48-49 και Christopher Sutton, *Britain's Cold War in Cyprus and Hong Kong. A conflict of Empires*, London 2017, σ.187.

¹²²⁶Παρόλο που η ΠΕΟ εξαιρέθηκε από την απαγόρευση, οι Βρετανοί είχαν στα σχέδια τους τη σύλληψη του Ζιαρτίδη. TNA, FCO 141/4282, «My plans for the proscription of AKEL.....», 11/12/55. Ο βρετανός κυβερνήτης στην Κύπρο προς Υπουργείο Αποικιών.

¹²²⁷Για τις συνθήκες διαφυγής των Φάντη και Κατσουρίδη από τη σύλληψη βλ. Ανδρέας Φάντης, *Από το Λαό...με το Λαό...για το Λαό*, Λευκωσία 1997, σ.129-130.

¹²²⁸Ο Παπαιωάννου είχε καταφέρει να δραπέτεψει τον Απρίλιο του '56. Για τις συνθήκες δραπέτευσης και ζωής του Γ.Γ του κόμματος στην παρανομία βλ. Παπαιωάννου, *ο.π.*, σ. 101-113.

σημάδια ζωής και με προκηρύξεις τους διακηρύσσουν την επιμονή του κόμματος στην προ της παρανομίας αδιάλλακτη ενωτική γραμμή¹²²⁹. Ωστόσο, ήδη είχαν αρχίσει να διαφαίνονται τα πρώτα σημάδια υποχώρησης. Σε γράμμα της λειψής Κεντρικής Επιτροπής του ΑΚΕΛ στον Μακάριο την 1^η Φεβρουαρίου 1956, όταν δηλαδή οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Harding βρίσκονταν σε εξέλιξη, αν και επιβεβαιώνεται η προσήλωση του κόμματος στη γνωστή γραμμή για αυτοδιάθεση-Ένωση, υπάρχει και μια νύξη υποχώρησης: το ΑΚΕΛ διαβεβαιώνει το Μακάριο για την ετοιμότητα του κόμματος να συμμορφωθεί στην όποια απόφαση του λαού της Κύπρου για λύση στο κυπριακό, εφ' όσον αυτή προέλθει μέσα από ένα δημοψήφισμα και αφού θα καταργηθούν τα μέτρα Έκτακτης Ανάγκης¹²³⁰. Και αν αυτό αποτελούσε νύξη υποχώρησης, στα μέσα του '56 το ΑΚΕΛ με προκηρύξεις του κάνει μεν λόγο για αυτοδιάθεση χωρίς όμως οποιαδήποτε αναφορά στο χρονικό διάστημα μέχρι την αυτοδιάθεση, άμεσο ή μη, και χωρίς να θέτει τις συνήθεις μαξιμαλιστικές προϋποθέσεις («χωρίς όρους και χωρίς βάσεις»). Αντ' αυτού έθετε κάποιες άλλες προϋποθέσεις για την επίτευξη της αυτοδιάθεσης-Ένωσης: απελευθέρωση και επιστροφή του Μακαρίου και των συν-εξόριστων του στην Κύπρο, αποφυλάκιση όλων των πολιτικών κρατουμένων και κατάργηση όλων των μέτρων Έκτακτης Ανάγκης¹²³¹.

Η αποδοχή αυτοδιάθεσης, και μάλιστα χωρίς καθορισμό χρονικού ορίου, έγινε χωρίς οποιαδήποτε συνεννόηση με το ΚΚΕ. Κάθε άλλο, η νέα ηγεσία του ΚΚΕ, υπό τον Κώστα Κολιγιάννη, εξακολουθούσε την ώρα των υποχωρήσεων του ΑΚΕΛ να αρθρώνει τη μαξιμαλιστική ρητορική η οποία χρησιμοποιούνταν στο κυπριακό επί Ζαχαριάδη, κάνοντας λόγο για αυτοδιάθεση «χωρίς όρους και στρατιωτικές βάσεις»¹²³². Αυτή δεν ήταν μια περιστασιακή διαφοροποίηση

¹²²⁹TNA,FCO 141/4148 «Recently recovered Communist documents.....», 3/56. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (;).

¹²³⁰TNA, FCO 141/3462, «On 1/2/56 the Central Committee of AKEL», 6/2/56.

¹²³¹TNA, FCO 141/3462, «With the declaration of the Prime Minister Mr. Eden.....»29/7/56 και TNA, FCO 141/3462, «The Cyprus cause which has been befuddled.....»,18/9/56.

¹²³²Απόστολος Γκρόζος «Για μια Ανεξάρτητη Εθνική Πολιτική, για την Ειρήνη, για την Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή!» στο Νέος Κόσμος, τευχ. 2 χρονιά Θ', Φεβρουάριος 1957, σ. 3.

ανάμεσα στα δύο κόμματα, αλλά μέρος μιας σειράς αντιθέσεων οι οποίες εμφανίστηκαν, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ανάμεσα στο ΑΚΕΛ και την ελλαδική αριστερά (ΚΚΕ-ΕΔΑ). Και αυτό γιατί κατά την περίοδο της παρανομίας το ΑΚΕΛ είχε αποκτήσει μια σειρά από λόγους απομάκρυνσης από τη γραμμή του ΚΚΕ στο κυπριακό.

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι οι εξελίξεις στο 20^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ και στην 6^η Ολομέλεια του ΚΚΕ επηρέασαν το ΑΚΕΛ και τη στάση του απέναντι στο κόμμα της υπεροχής¹²³³. Πράγματι, μαρτυρίες πρωταγωνιστών της εποχής, αλλά και βρετανικά έγγραφα, συγκλίνουν στο γεγονός ότι η καθαίρεση Ζαχαριάδη προκάλεσε μια κάποια αναταραχή σε στελέχη του κόμματος. Φαίνεται να υπήρχαν και κάποιες αποχωρήσεις από το κόμμα, όχι πάντως στελεχών πρώτης γραμμής¹²³⁴. Η αναταραχή ήταν εύλογη αν σκεφτεί κανείς ότι ο Ζαχαριάδης, χωρίς υπερβολή, λατρευόταν στο ΑΚΕΛ ως μια υπέρτατη μορφή (ο «Θεός του Κόμματος»¹²³⁵). Παρόλα αυτά, δεν θα πρέπει να υπερεκτιμηθεί ο αντίκτυπος των εξελίξεων ανατολικά του παραπετάσματος πάνω στο ΑΚΕΛ: λόγω των συνθηκών παρανομίας του κόμματος της κυπριακής αριστεράς δεν φαίνεται να υπήρχε ξεκάθαρη εικόνα, σε πρώτη φάση τουλάχιστον, ανάμεσα στα στελέχη του κόμματος για τα γεγονότα εντός του ΚΚΕ και του ΚΚΣΕ¹²³⁶. Και θα ήταν τουλάχιστον υπερβολή να αποδοθεί η διαφοροποίηση του ΑΚΕΛ με τη γραμμή του ΚΚΕ στη δυσaréσκεια του κόμματος της κυπριακής αριστεράς για την καθαίρεση Ζαχαριάδη. Πιθανότατα, η απουσία του Ζαχαριάδη από τον ηγετικό θώκο να υποβοήθησε την αποστασιοποίηση του ΑΚΕΛ από τη γραμμή του ΚΚΕ, αλλά η αιτία των διαφωνιών θα πρέπει να αναζητηθεί αλλού.

¹²³³Συνοπτική αναφορά στην 6^η Ολομέλεια και στο 20^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ στο Χρονολόγιο της διατριβής.

¹²³⁴Φάντης, «Από το λαό.....», σ.148-149 και ΤΝΑ, FCO 141/4148, «The communists are completely baffled.....», 4/4/56. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (:).

¹²³⁵Ο χαρακτηρισμός «Θεός του Κόμματος» για τον Ζαχαριάδη αποδίδεται στον Πλουτή Σέρβα. Σέρβας, «Κυπριακό....», σ. 134.

¹²³⁶Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Αλληλογραφία Λονδίνου, «Την Παρασκευή 6/4/56.....», 9/4/56, ΤΝΑ, CO 926/526, «Views and Conclusions.....» Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών (:) προς Watson. Και Φάντης, «Από το λαό.....», σ.140.

Η απαγόρευση του κόμματος σε συνδυασμό με την πάνδημη συμπάθεια-υποστήριξη που είχε αποκτήσει η ΕΟΚΑ (ακόμη και μέλη του ΑΚΕΛ εξέφρασαν τη συμπάθειά τους προς την ΕΟΚΑ¹²³⁷), μετέτρεψαν το κόμμα της κυπριακής αριστεράς σε δεύτερη δύναμη πίσω από την Εθναρχία-Δεξιά¹²³⁸. Δεν ήταν μόνο ότι το ΑΚΕΛ είχε γίνει δεύτερη δύναμη. Στο ΑΚΕΛ υπήρχε διάχυτη η αίσθηση ότι πίσω από την απαγόρευση του κόμματος υπήρχε πλεκτάνη ΕΟΚΑ-Βρετανών για την πολιτική αλλά και τη φυσική εξόντωση του ΑΚΕΛ. Η φοβία του ΑΚΕΛ για «αντιακελική» συμπαιγνία ΕΟΚΑ-Βρετανών συμπυκνώνεται στη φλύποπτη απορία ενός από τα πιο προβεβλημένα στελέχη του ΑΚΕΛ εκείνη την περίοδο, του δημάρχου Λεμεσού Κώστα Παρτασίδη. Ο τελευταίος είχε επιδείξει ενδιαφέρον να μάθει, σε συνομιλία του με βρετανό αξιωματούχο κατά την περίοδο της φυλάκισής του, γιατί είχε προγραφεί μόνο το ΑΚΕΛ και όχι η ανήκουσα στη Δεξιά, Παναγροτική Ένωση Κύπρου (ΠΕΚ), η οποία αποτελούσε στο κάτω-κάτω οργάνωση-φυτώριο αγωνιστών της ΕΟΚΑ¹²³⁹. Η συνωμοσιολογία για συνεργασία Βρετανών-ΕΟΚΑ δεν θα πρέπει να φαίνεται τόσο υπερβολική. Αν αναλογιστεί κανείς τη συνεισφορά των Βρετανών την προηγούμενη δεκαετία στον αντικομμουνιστικό αγώνα στην Ελλάδα, θα μπορούσε κανείς να εξηγήσει καλύτερα τον παραλογισμό στις φοβίες του ΑΚΕΛ.

Η αίσθηση απειλής που διακατείχε το ΑΚΕΛ περιελάμβανε και το φόβο, ή καλύτερα διαπίστωση, της συνεργασίας του μεγάλου κεφαλαίου στο νησί (Μποδοσάκης-Μαγγλής) και της Δεξιάς με σκοπό την εξάλειψη του λαϊκού

¹²³⁷TNA, FCO 141/4148, «The communists are completely baffled.....», 4/4/56. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς (:).

¹²³⁸Γιάννος Κατσουριδής, «Το εθνικό ζήτημα στην Κύπρο, Η Αριστερά και οι Τουρκοκύπριοι» στο *Πρακτικά Συνεδρίου. Οι κρίσιμες δεκαετίες 1940 και 1950: Διακοινοτικές και Ενδοκοινοτικές Σχέσεις στην Κύπρο*, Λευκωσία 2017, σ. 174-175.

¹²³⁹TNA, FCO 141/4148, «In accordance with your request I went to Pyla...» 15/1/57. Wayne προς (:). Για μια εισαγωγή στην ιστορία της ΠΕΚ, βλ. Γιάννης Κ. Λάμπρου, «Μελής Ζαχαριάδης, Ο ιδρυτής της Π.Ε.Κ.», στο *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών XXXIII*, Λευκωσία 2007, 415-440.

κινήματος. Ο Μαγγλής, σμυρναϊκής καταγωγής¹²⁴⁰, το δεξί χέρι του ελλαδίτη μεγαλοβιομήχανου Μποδοσάκη στην Κύπρο (διοικητικό στέλεχος σε μεγάλο αριθμό κυπριακών εταιρειών ιδιοκτησίας του Μποδοσάκη), ξεχώριζε για το βαθύ μίσος το οποίο έτρεφε για τον κομμουνισμό αλλά και για την αξιοσημείωτη επαγγελματική του σταδιοδρομία: όταν πρωτοήρθε στην Κύπρο τη δεκαετία του '20 δεν ήταν παρά ένας μηχανικός στα ορυχεία¹²⁴¹. Για το ΑΚΕΛ ο Μαγγλής υπήρξε ένας από τους κύριους εχθρούς της Αριστεράς στο νησί, και για αυτό δεν έφταιγε μόνο το αντικομμουνιστικό του φρόνημα. Ο Μαγγλής υπήρξε ενεργά αναμειγμένος στο χώρο της Δεξιάς. Ανήκε στον κύκλο του Μακαρίου¹²⁴², χρηματοδοτούσε την ΠΕΚ αλλά και την ΣΕΚ (Νέες Συντεχνίες), την οποία βοήθησε στην αναδιοργάνωσή της και στην προσπάθειά της να ανταγωνιστεί την παντοδυναμία της ΠΕΟ στο συνδικαλιστικό χώρο¹²⁴³. Στις συνθήκες παρανομίας το ΑΚΕΛ είδε τη συνεργασία Μαγγλή και Δεξιάς να επεκτείνεται και να αποφέρει καρπούς, εκμεταλλευόμενη τη δυσμενή θέση στην οποία είχε περιέλθει η Αριστερά στο νησί. Μια τέτοια περίπτωση ήταν οι απεργίες των εργατών στα μεταλλωρυχεία Μιτσερού (επαρχία Λευκωσίας) και Καλαβασού (επαρχία Λάρνακας) στα μέσα του '56. Οι απεργοί, αντιδρώντας στις πιέσεις που τους ασκούνταν για ένταξή τους στις Νέες Συντεχνίες από τον Μαγγλή¹²⁴⁴, διευθύνοντα σύμβουλο της Ελληνικής Μεταλλευτικής Εταιρείας (ΕΜΕ), ιδιοκτήτριας εταιρείας των δύο μεταλλείων, κατήλθαν σε απεργία¹²⁴⁵. Σε απάντηση στις αντιδράσεις των απεργών, ο Μαγγλής χρησιμοποίησε ανοικτά

¹²⁴⁰Κουδουνάρης, *ο.π.*, σ. 324. Για τις αντικομμουνιστικές προεκτάσεις της ΠΕΚ βλ. Yiannos Katsourides, *The Greek Cypriot Nationalist Right in the Era of British Colonialism. Emergence, Mobilisation and Transformations of Right-Wing Party Politics*, 2017, Cham 2017, σ. 186-188

¹²⁴¹TNA, FCO 141/4162, «Kostas Manglis» και TNA, FCO 141/4162 «The activities and influence.....», 17/1/58. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα.

¹²⁴²TNA, FCO 141/4162, «Kostas Manglis».

¹²⁴³TNA, FCO 141/4162 «The activities and influence.....», 17/1/58. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα.

¹²⁴⁴Χαραυγή, Λευκωσία 26 και 28 Σεπτεμβρίου 1956.

¹²⁴⁵Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Πρακτικά συνεδρίασης Ε.Σ ΠΕΟ-22/3/57, «Εισήγηση για την απεργία Μεταλλωρύχων Καλαβασού.....», TNA, FCO 141/3209, «Labour officer interviewed....» District labour officer προς βρετανό διοικητή Λευκωσίας και Χαραυγή, Λευκωσία 2 Αυγούστου 1956 και 8 Σεπτεμβρίου 1956.

συνδικαλιστές της ΣΕΚ ως απεργοσπάστες προκειμένου να διαλύσει την απεργία. Η ΠΕΟ αν και καλά οργανωμένη συντεχνία με πολλαπλάσιο αριθμό μελών σε σχέση με τη ΣΕΚ εκείνη την περίοδο (περίπου 27.000 μέλη σύμφωνα με στοιχεία των Βρετανών¹²⁴⁶), δεν μπόρεσε να βοηθήσει ενεργά τους απεργούς. Ένας λόγος για αυτό ήταν τα στενά περιθώρια δράσης-ας μην ξεχνάμε ότι η Κύπρος την περίοδο των απεργιών ήταν υπό στρατιωτικό νόμο¹²⁴⁷-, ακόμη σημαντικό ρόλο έπαιξε και ο φόβος της ΠΕΟ για πιθανή απαγόρευση της αν τυχόν αναλάμβανε κάποια δυναμική πρωτοβουλία. Και όλα αυτά με την ανοχή των Βρετανών, οι οποίοι θα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα ευχαριστημένοι βλέποντας το Μαγγλή να ικανοποιεί τις βλέψεις τους για αποδυνάμωση της επιρροής της Αριστεράς στον κυπριακό συνδικαλισμό¹²⁴⁸.

Την ίδια ώρα το ΑΚΕΛ φαινόταν βέβαιο πως η ΕΟΚΑ ενίσχυε τους Μποδοσάκη-Μαγγλή. Αφορμή για αυτό ήταν η εξαγγελθείσα από τον Γρίβα, τον Φεβρουάριο του 1958, τακτική της παθητικής αντίστασης, η οποία περιλάμβανε κυρίως το μποϊκοτάζ αγγλικών προϊόντων και απαγόρευση εισαγωγών¹²⁴⁹. Αν και το κόμμα της κυπριακής αριστεράς τάχθηκε, έστω με ιδιαίτερη δυσθυμία, υπέρ της παθητικής αντίστασης¹²⁵⁰, στην πραγματικότητα δεν έβλεπε κανένα όφελος με τον τρόπο που εφαρμοζόταν, παρά μόνο την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του Μποδοσάκη-Μαγγλή¹²⁵¹. Περιστατικά όπως οι επιθέσεις στελεχών της ΕΟΚΑ σε κατασκευαστές μύρας οι οποίοι

¹²⁴⁶Ενδεικτικό της ισχύος της ΠΕΟ ήταν και το γεγονός ότι στα τέλη του 1956 ανήκαν στη συνδικαλιστική οργάνωση της Αριστεράς, περίπου, τα 2/3 των μελών που ήταν εγγεγραμμένοι σε συνδικαλιστικές οργανώσεις στο νησί. TNA,FCO 141/4149, «The story of the Cyprus trade unions.....», 4/9/57. Commissioner of labour προς Robinson (βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών).

¹²⁴⁷Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Εκτελεστικό συμβούλιο ΠΕΟ 1955-1957, «Εισήγηση για την Οργανωτική Δουλιά.....» και Αρχείο ΠΕΟ, φακ. 10^ο Παγκύπριο Συνέδριο ΠΕΟ, «Οργανωτική Ομιλία στο 10^ο συνέδριο της ΠΕΟ».

¹²⁴⁸Yiannos Katsourides, «The National Question in Cyprus and the Cypriot Communist Left in the Era of British Communism (1922-1959)», στο Journal of Balkan and Near East Studies, vol. 16 No. 4 2014, σ.492.

¹²⁴⁹Francois Crouzet, ό.π., Τόμος Β', σ. 1005 και Αργυρίου, «Το εθνικό κίνημα.....», σ. 380.

¹²⁵⁰Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά 1956-1959, «Η Τρίτη επίσκεψη αντιπροσωπείας της ΠΕΟ στον Αρχιεπίσκοπο».

¹²⁵¹Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/38, «Η πολιτική κατάσταση στην Κύπρο και η θέση του ΑΚΕΛ», 12/3/58.

χρησιμοποιούσαν βρετανικά προϊόντα για την κατασκευή της, δεν ήταν και ιδιαίτερα δύσκολο να θεωρηθούν από το ΑΚΕΛ ως χτυπήματα στους ανταγωνιστές της ΚΕΟ, η οποία ανήκε στο συγκρότημα εταιρειών Μποδοσάκη¹²⁵². Όντας καχύποπτο το ΑΚΕΛ, θεώρησε τη χρησιμοποίηση βίας για εφαρμογή της παθητικής αντίστασης και ως προκάλυμμα οργανωμένου σχεδίου επιθέσεων του Μαγγλή και της ΕΟΚΑ κατά των μελών του ΑΚΕΛ-είναι γεγονός πάντως ότι αρκετά μέλη της αριστεράς δέχθηκαν επιθέσεις για μη εφαρμογή της παθητικής αντίστασης¹²⁵³. Το ΑΚΕΛ είχε μάλιστα πληροφορίες ότι ο Μαγγλής, μέσω της ΕΟΚΑ, είχε οργανώσει ειδικά ένοπλα σώματα για να κτυπήσουν την Αριστερά με την ονομασία ΥΑΚΑ (Υπηρεσία Αντιμετωπίσεως Κομμουνιστικής Αντιδράσεως)¹²⁵⁴. Την υποψία για συνεργασία Μαγγλή και ΕΟΚΑ την είχαν και οι Βρετανοί. Οι τελευταίοι εμφανίζονταν σχεδόν βέβαιοι ότι ο Μαγγλής χρηματοδοτούσε την ένοπλη οργάνωση, χωρίς όμως να βρουν κάποια απτή απόδειξη που να συνδέει τον Μαγγλή με την ΕΟΚΑ¹²⁵⁵. Το ΑΚΕΛ δεν χρειαζόταν αποδείξεις, ο υψηλός του φόβος αποτελούσε αυτομάτως και επιβεβαίωση για τη συνεργασία ΕΟΚΑ-Μαγγλή. Αυτή η αίσθηση απειλής από τους εχθρούς της (ΕΟΚΑ, Βρετανούς, Δεξιά, Μαγγλής) είναι αυτή που πλέον καθορίζει τις επιλογές του ΑΚΕΛ, και όχι η καθοδήγηση από το ΚΚΕ.

Στα τέλη του '56 το ΑΚΕΛ είχε υποχωρήσει οριστικά από τη μαξιμαλιστική ρητορική της άμεσης Ένωσης «χωρίς όρους και βάσεις» και είχε αποδεχθεί αυτοδιάθεση σε ακαθόριστο χρόνο. Το ερώτημα είναι, μέχρι που ήταν

¹²⁵²TNA,FCO 141/4162, « A leaflet purporting.....»,31/3/58. Ο βρετανός διοικητής της Λευκωσίας προς (:).

¹²⁵³Χαραυγή, Λευκωσία 13 Αυγούστου 1958 και Μιχάλης Πουμπουρής, *Μέρες Δοκιμασίας*, Λευκωσία 1992, σ. 45-47.

¹²⁵⁴Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/38, «Η πολιτική κατάσταση στην Κύπρο και η θέση του ΑΚΕΛ»,12/3/58. Αναφορά για σύσταση της ΥΑΚΑ υπάρχει στο δημοσίευμα της 27^{ης} Φεβρουαρίου 1958 στη Χαραυγή, βλ. Χαραυγή, Λευκωσία 27 Φεβρουαρίου 1958. Παρόλα αυτά δεν βρέθηκαν οποιαδήποτε άλλα στοιχεία για σύσταση και δράση αυτής της οργάνωσης. Πιθανότατα να ήταν κάποιο εφεύρημα του ΑΚΕΛ. Ευχαριστώ τον Δρ. Χάρη Αλεξάνδρου για την υπόδειξη του σχετικού δημοσιεύματος στη Χαραυγή.

¹²⁵⁵TNA, FCO 141/4162 «The activities and influence.....»17/1/58. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα.

διατεθειμένο να υποχωρήσει το ΑΚΕΛ για να βοηθήσει στην επίτευξη μιας λύσης-απαλλαγής από την απειλή της ΕΟΚΑ και της Δεξιάς;

Οι θέσεις του Ανδρέα Ζιαρτίδη για το σχέδιο Radcliffe, την περίοδο αμέσως μετά τη δημοσιοποίησή του (19 Δεκεμβρίου 1956), μας υποδεικνύουν ότι το όριο των υποχωρήσεων του ΑΚΕΛ πήγαινε μάλλον πιο πέρα από την αποδοχή αυτοδιάθεσης σε ακαθόριστο χρονικό διάστημα. Από το Λονδίνο όπου βρισκόταν το ηγετικό στέλεχος του ΑΚΕΛ, μη έχοντας τη δυνατότητα λόγω απαγόρευσης των Βρετανών να επιστρέψει στην Κύπρο, εξέφρασε σε συζητήσεις που είχε με τον Διευθυντή του Γραφείου της βρετανικής διοίκησης Κύπρου στο Λονδίνο (υπεύθυνος για τους Κύπριους στην Αγγλία) την ευνοϊκή του διάθεση απέναντι στο σχέδιο Radcliffe, θεωρώντας ότι αποτελούσε μια πολύ καλή βάση διαπραγματεύσεων. Δεν δίστασε, μάλιστα, να δηλώσει ότι αν επέστρεφε στην Κύπρο ήταν έτοιμος να εισηγηθεί αποδοχή του βρετανικού συνταγματικού σχεδίου στις συνδικαλιστικές οργανώσεις του νησιού, υπό τον όρο ότι θα αποσυρόταν η δήλωση του υπουργού Αποικιών (Lennox-Boyd)¹²⁵⁶. Υπενθυμίζεται ότι η δήλωση του υπουργού Αποικιών στη Βουλή των Κοινοτήτων (19 Δεκεμβρίου 1956) έκανε λόγο περί χωριστής αυτοδιάθεσης για τους Έλληνες και Τούρκους του νησιού.¹²⁵⁷ Δεν είναι βέβαιο αν ο Ζιαρτίδης εξέφραζε το σύνολο του ΑΚΕΛ, ωστόσο δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι ήταν ένα άτομο με σημαντική επιρροή στο κόμμα, την οποία ανεδείκνυαν και οι Βρετανοί στις αναφορές τους¹²⁵⁸. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η επιρροή του στην ΠΕΟ των 27,000 χιλιάδων μελών, την οποία ο Ζιαρτίδης συνέχιζε να καθοδηγεί μέσω αλληλογραφίας κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Λονδίνο. Επιπλέον, υπάρχουν ενδείξεις ότι ο Ζιαρτίδης δεν ήταν ο μόνος με θετική προδιάθεση από το ΑΚΕΛ απέναντι στο σχέδιο Radcliffe: το «ανεπίσημο»

¹²⁵⁶TNA,FCO 141/4148, «I met Ziartides on three different occasions.....»,4/1/57. Ο Διευθυντής του Γραφείου της βρετανικής διοίκησης Κύπρου στο Λονδίνο προς τη βρετανική διοίκηση στη Λευκωσία. Και TNA, FCO 141/4148, «Further to my letter of the 4th January, Ziartides.....». Ο Διευθυντής του Γραφείου της βρετανικής διοίκησης Κύπρου στο Λονδίνο προς τη βρετανική διοίκηση στη Λευκωσία.

¹²⁵⁷Χατζηβασιλείου, «Το Κυπριακό Ζήτημα.....», σ. 93-94.

¹²⁵⁸TNA,FCO 141/4282, «Question of Proscription of PEO». Ο Κυβερνήτης της Κύπρου προς Υπουργείο Αποικιών.

δημοσιογραφικό όργανο του ΑΚΕΛ, *Χαραυγή*, η οποία διαδέχθηκε το *Νέο Δημοκράτη* μετά την απαγόρευσή του, έδειχνε να δυσανασχετεί με τη μη συζήτηση (τουλάχιστον) των συνταγματικών προτάσεων Radcliffe και τις συνοπτικές διαδικασίες απόρριψής του.¹²⁵⁹

Αν δηλαδή, υποθετικά, ικανοποιούνταν ο όρος του Γ.Γ. της ΠΕΟ και αποσυρόταν η δήλωση του βρετανού υπουργού Αποικιών, ο Ζιαρτίδης ήταν έτοιμος να αποδεχθεί ένα σύνταγμα το οποίο δεν προέβλεπε αυτοδιάθεση, όπου προνοούνταν η χρήση της Κύπρου ως στρατιωτικής βάσης και το οποίο δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί καν φιλελεύθερο, λόγω των υπερεξουσιών που παρείχε στον βρετανό κυβερνήτη. Το μέγεθος της υποχώρησης του Ζιαρτίδη μπορεί να γίνει ακόμη περισσότερο αντιληπτό αν αναλογιστεί κανείς ότι η ΕΔΑ την ίδια ώρα χαρακτήριζε το βρετανικό σχέδιο ως «τερατώδες κατασκεύασμα». Ακόμη, ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών, Αβέρωφ, ο οποίος αυτοχαρακτηριζόταν ως η πιο μετριοπαθής φωνή στο κυπριακό¹²⁶⁰, εκτιμούσε το συνταγματικό σχέδιο ως ακατάλληλο ακόμη και ως βάση για συζήτηση.

Από τις λίγες φωνές στην Ελλάδα που συμφωνούσαν με τις εκτιμήσεις του Ζιαρτίδη, ήταν αυτή του Πιπινέλη. Ο πρώην διπλωμάτης, προσκείμενος στους κύκλους των ανακτόρων, λοιδορούμενος από την Αριστερά στην Ελλάδα λόγω των ανοικτά φιλοβρετανικών απόψεών του, είχε υποστηρίξει δημόσια ότι οι συνταγματικές προτάσεις Radcliffe είχαν μεν κάποια «απαράδεκτα σημεία» για τον ίδιο, όπως οι υπερβολικές εξουσίες προς τον κυβερνήτη, αλλά θα μπορούσαν να αποτελέσουν βάση συζήτησης.¹²⁶¹ Η ασυνήθιστη σύμπτωση απόψεων δύο ατόμων (Ζιαρτίδης-Πιπινέλης) από συγκρουόμενους ιδεολογικά κόσμους, εκκινούσε από διαφορετικές αφετηρίες: ο μεν Πιπινέλης από τη διάθεση για νηφάλιες εκτιμήσεις σε μια «ταραγμένη» περίοδο και ο Ζιαρτίδης από την ανάγκη τερματισμού της ένοπλης δράσης της ΕΟΚΑ (και του

¹²⁵⁹Χαραυγή, Λευκωσία 27 Δεκεμβρίου 1957.

¹²⁶⁰Χριστοδουλίδης, «Τα σχέδια λύσης.....», σ. 95-96.

¹²⁶¹Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, φακ. 113 υποφ. 4, «Πολιτικά φυλλα», 23/12/56.

καθεστώς Έκτακτης Ανάγκης στην Κύπρο). Μια από τις πρόνοιες του σχεδίου Radcliffe ήταν, άλλωστε, η κατάργηση των μέτρων Έκτακτης Ανάγκης ως απαραίτητη προϋπόθεση για εφαρμογή του συντάγματος¹²⁶². Για τον Πιπινέλη το τίμημα της δημοσιοποίησης των απόψεών του ήταν σχετικά μικρό: η πολιτική απομόνωση (στις εκλογές του 1958 απέτυχε να εκλεγεί βουλευτής με το ψηφοδέλτιο της ΕΡΕ). Για τον Ζιαρτίδη το τίμημα θα μπορούσε να είναι κάτι αρκετά χειρότερο, αν έβγαιναν προς τα έξω οι απόψεις του. Ήδη οι πληροφορίες που έφθασαν στην Κύπρο για τις επαφές του Ζιαρτίδη με βρετανούς αξιωματούχους κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Λονδίνο, ήταν αρκετές για την ΕΟΚΑ για να του προσάψει το ρόλο του πράκτορα των Βρετανών¹²⁶³. Ακόμη και ο Μακάριος φαίνεται να θορυβήθηκε από τις πληροφορίες που λάμβανε. Ο ίδιος στη συναντήσής του με στελέχη του κόμματος της κυπριακής αριστεράς, έθεσε ενώπιόν τους τις πληροφορίες που είχε για προσφερόμενες υπηρεσίες του Ζιαρτίδη στους Βρετανούς προκειμένου να επιβάλουν το σύνταγμα Radcliffe στην Κύπρο¹²⁶⁴. Ακόμα και ο Κώστας Μόντης, τότε άσημος ποιητής, σε δημόσια αντιπαράθεση που είχε με το Ζιαρτίδη για εργασιακά θέματα, υπό την ιδιότητα του ως Γ.Γ. της Εμποροβιομηχανικής Ομοσπονδίας, του ζήτησε να ξεκαθαρίσει αν υποστήριζε ή όχι το σύνταγμα Radcliffe¹²⁶⁵.

Είναι αλήθεια ότι οι Βρετανοί είχαν, τουλάχιστον, σκεφτεί ως ενδεχόμενο να στείλουν τον Ζιαρτίδη στην Κύπρο προκειμένου να βοηθήσει στην αποδοχή του συντάγματος Radcliffe, θέλοντας να εκμεταλλευθούν την επιρροή που ασκούσε και τη θετική του στάση απέναντι στις συνταγματικές προτάσεις¹²⁶⁶.

¹²⁶²Ελευθερία, Αθήνα 20 Δεκεμβρίου 1956.

¹²⁶³Σπύρος Παπαγεωργίου(επιμ.), *Αρχειόν των Παρανόμων Εγγράφων του Κυπριακού Αγώνος, 1955-1959*, Λευκωσία 1984, σ. 267-268 και Φώτης Παπαφώτης, *Ο σύγχρονος εφιάλτης του Έθνους (ΚΚΕ&ΑΚΕΛ)*, Λεμεσός 1996, σ.403-405.

¹²⁶⁴Αρχειό ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά 1955-1959, «Έκθεση της Συντεχνιακής Αντιπροσωπείας για τη Συνάντησή της με τον Αρχιεπίσκοπο».

¹²⁶⁵Χαραυγή, Λευκωσία 26 Ιουλίου 1957.

¹²⁶⁶TNA, FCO 141/4148, «Sixth Meeting of the Political Committee on Communism held on 28th December 1956» Έκθεση προς βρετανική διοίκηση και TNA, FCO 141/4148, «Fifth Meeting of the Political Committee on Communism held on 30th November 1956». Έκθεση προς βρετανική διοίκηση.

Όμως αυτές οι σκέψεις ήταν την περίοδο αμέσως μετά την παρουσίαση του βρετανικού συνταγματικού σχεδίου. Ο Ζιαρτίδης επέστρεψε στην Κύπρο τον Απρίλιο του '57 όταν το σχέδιο Radcliffe ήταν, τουλάχιστον από την ελληνική πλευρά, εκτός συζήτησης. Άρα, δεν φαίνεται να ήταν αυτός ο λόγος πίσω από την παραχώρηση άδειας επιστροφής από τους Βρετανούς στον Ζιαρτίδη. Πιο πολύ φαίνεται να ενδιέφερε τους Βρετανούς η υπογραφή από τον Ζιαρτίδη «δήλωσης» ότι αν επέστρεφε στην Κύπρο δεν θα ασχολούνταν με πολιτικά ζητήματα, παρά μόνο με τα συνδικαλιστικά¹²⁶⁷. Οι Βρετανοί ήξεραν με ποιον είχαν να κάνουν, έναν από τους κυριότερους αμφισβητίες της βρετανικής πολιτικής στο παρελθόν. Ο Ζιαρτίδης κατά την περίοδο 1943-1948 είχε γίνει σεσημασμένος στις βρετανικές αρχές έχοντας οκτώ καταδίκες για αντικυβερνητική συμπεριφορά¹²⁶⁸. Η ζητούμενη «δήλωση» θα ήταν ένα μέσο εκβιασμού (η απειλή αποκάλυψης της «δήλωσης») του Ζιαρτίδη στην περίπτωση που αποφάσιζε να επανέλθει στον πρότερο αντιβρετανικό του βίο. Οι ενδείξεις από τα βρετανικά αρχεία υποδεικνύουν, πάντως, ότι ο Ζιαρτίδης δεν υπέγραψε μια τέτοια δήλωση¹²⁶⁹.

Αυτό που μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα είναι ότι η μετριοπάθεια του Ζιαρτίδη στο ενωτικό ζήτημα ικανοποίησε τους Βρετανούς και είναι πολύ πιθανόν να συνέβαλε στην παραχώρηση άδειας για επιστροφή του στην Κύπρο· όπως αναμφίβολα θα είχε εκτιμηθεί ως μετριοπαθές στοιχείο και η εθελούσια δήλωση φρονημάτων του Ζιαρτίδη στους Βρετανούς ότι ανήκει στη «δεξιά της αριστεράς»¹²⁷⁰. Παρομοίως με την περίπτωση του Ζιαρτίδη, οι τάσεις συμβιβασμού τις οποίες επεδείκνυε γενικότερα το ΑΚΕΛ στο κυπριακό φαίνεται να είχαν καθοριστικό ρόλο και στη σταδιακή αποφυλάκιση των

¹²⁶⁷ Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Αλληλογραφία Λονδίνου, «Επήρα καμπόσα γράμματα.....», 10/1/57.

¹²⁶⁸ TNA, FCO 141/3461, «Central Committee of Proscribed AKEL for 1957», 29/11/57. Βρετανική αστυνομία στην Κύπρο προς βρετανική διοίκηση.

¹²⁶⁹ TNA, FCO 141/4148, «You passed to me to see the minutes of the Fifth.....». Wayne προς επιτροπή για τον κομμουνισμό.

¹²⁷⁰ TNA, FCO 141/4148, «I met Ziartides on three different occasions.....», 4/1/57. Ο Διευθυντής του Γραφείου της βρετανικής διοίκησης Κύπρου στο Λονδίνο προς τη βρετανική διοίκηση στη Λευκωσία.

μελών του¹²⁷¹: μέχρι τα μέσα του '57 είχαν αποφυλακισθεί όλα τα μέλη του κόμματος. Ένα τέτοιο δείγμα συμβιβασμού ήταν και η εκμυστήρευση του φυλακισμένου Παρτασίδη, σε βρετανό αξιωματούχο, ότι η προηγούμενη εμπρηστική ρητορική του ΑΚΕΛ στο ενωτικό ζήτημα ήταν λάθος¹²⁷². Θα ήταν μάλλον δύσκολο αν το ΑΚΕΛ επέμενε στις ακραίες θέσεις του παρελθόντος να ήλπιζε σε αποφυλάκιση των στελεχών του, την ώρα που οι Βρετανοί επιζητούσαν την καλλιέργεια συναινετικού κλίματος προκειμένου να επιτευχθεί συμβιβαστική λύση στο κυπριακό.

Είναι βέβαιο ότι υπήρχε κάποιου είδους επιτήδευση από πλευράς ΑΚΕΛ: προέβαλλε δηλαδή μετριοπαθείς θέσεις με βραχυπρόθεσμο στόχο την αποφυλάκιση των μελών του και μακροπρόθεσμο την άρση της απαγόρευσης του κόμματος. Και αυτό γιατί, μεγαλύτερη προτεραιότητα για το ΑΚΕΛ, μεγαλύτερη και από την προσπάθεια επίτευξης λύσης, ήταν η απαλλαγή του κόμματος από τις δυσμενείς συνθήκες που είχαν προκύψει για το κόμμα μετά την απαγόρευση λειτουργίας του. Βέβαια, η επιτηδευμένη μετριοπάθεια του ΑΚΕΛ δεν σήμαινε ότι συνεργάστηκε με τους Βρετανούς ενάντια στην ΕΟΚΑ, όπως υποστήριζε η αντικομμουνιστική προπαγάνδα. Δεν βρέθηκε καμιά ένδειξη για αυτό.

Δεν είναι υπερβολή να γραφτεί ότι, ήδη, από τα τέλη του '56, δύο πολιτικές δυνάμεις στον ελληνικό χώρο επιθυμούσαν σε τόσο μεγάλο βαθμό -όσο το δυνατό πιο σύντομα- λύση στο κυπριακό: η ελληνική κυβέρνηση και το ΑΚΕΛ, για διαφορετικούς βέβαια λόγους. Η μεν ελληνική κυβέρνηση για να απαλλαγεί από τη συνεχή ενδυνάμωση της Αριστεράς και τα προβλήματα που επέφερε το κυπριακό στις υφιστάμενες συμμαχίες της χώρας· το δε ΑΚΕΛ για να απαλλαγεί από την παρουσία της ΕΟΚΑ και την απειλή -ακόμη και για την ίδια την ύπαρξή της- που αισθανόταν ότι εκπροσωπούσε. Και όπως είδαμε το ΑΚΕΛ προκειμένου να διευκολύνει το δρόμο προς τη λύση ήταν

¹²⁷¹ *Times of Cyprus*, Λευκωσία 29 Ιανουαρίου 1957.

¹²⁷² TNA, FCO 141/4148, «In accordance with your request I went to Pyla.....», 15/1/57. Wayne προς (:)

διατεθειμένο για γενναίες υποχωρήσεις στην ενωτική του γραμμή. Ανάλογα έτοιμο ήταν να εγκαταλείψει και πολλά από τα στοιχεία που είχαν διαμορφώσει το ιδεολογικό του προφίλ το πρώτο μισό της δεκαετίας του '50.

Το αίτημα της μη παραχώρησης στρατιωτικών βάσεων είχε πάψει -σταδιακά- από τα μέσα του '56 και έπειτα να αποτελεί προαπαιτούμενο λύσης στο κυπριακό για το ΑΚΕΛ. Εξακολουθούσε, βέβαια, να προβάλλεται ως αίτημα, ήταν όμως φανερό ότι δεν ήταν πλέον στις άμεσες προτεραιότητες του κόμματος. Αυτό υποδεικνύει και η δήλωση του Παρτασίδη σε αξιωματούχο της βρετανικής διοίκησης ότι θεωρεί λογικό το αίτημα των βρετανών για εγκατάσταση βρετανικών βάσεων στο νησί¹²⁷³! Ο ίδιος ο Παρτασίδης πριν από μερικά χρόνια χαρακτήριζε ανάλογες θέσεις, όπως αυτή που εξέφρασε στη συνομιλία του με το βρετανό αξιωματούχο, ως «προδοτικές»¹²⁷⁴. Φαίνεται όμως ότι η αναγκαιότητα μιας λύσης είχε αναπόφευκτα «εκλογικέψει» τον παλαιό ιδεαλισμό του Παρτασίδη και του ΑΚΕΛ. Για να αντιληφθεί κανείς ακόμη περισσότερο το μέγεθος της υποχώρησης του ΑΚΕΛ στο θέμα των βάσεων: από το '50 μέχρι τα τέλη του '55 ήταν αδύνατο να μη βρεις αναφορά του ΑΚΕΛ για το προσδοκώμενο πλαίσιο λύσης στο κυπριακό που να μην εμπεριείχε το «χωρίς βάσεις». Το «χωρίς βάσεις» ήταν μάλιστα η πιο βασική από τις προϋποθέσεις που έθετε το ΑΚΕΛ για λύση του κυπριακού· με λίγα λόγια, ακόμη και αν οι Βρετανοί παραχωρούσαν άμεση Ένωση με αντάλλαγμα την εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων το ΑΚΕΛ θα αρνούνταν την προσφορά. Τόση σημασία είχε -κάποτε- για το ΑΚΕΛ το ζήτημα των βάσεων. Μέχρι και η ΕΟΚΑ ενέπαιζε το ΑΚΕΛ για την υποχώρησή του από το θέμα των βάσεων, ισχυριζόμενη ότι η ίδια επεδείκνυε περισσότερο αντιιμπεριαλισμό από το ΑΚΕΛ¹²⁷⁵. Και δεν είχε άδικο. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η

¹²⁷³Στο ίδιο.

¹²⁷⁴Νέος Δημοκράτης, Λευκωσία 23 Οκτωβρίου 1952.

¹²⁷⁵ΕΟΚΑ, «Η κομμουνιστική ηγεσία έναντι...», σ. 31., Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Ομιλίες Ζιαρτίδη 1955-59, «Η Συκοφαντική Εκστρατεία ενάντια στην ΠΕΟ» και ΚΑΚ, ΕΟΚΑ 8/12, «ΙΔΟΥ ΠΟΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΑΙ ΤΟΥ ΑΚΕΛ», 2/4/58

υποχώρηση του ΑΚΕΛ από το θέμα των βάσεων δεν ήταν μονάχα μια προσπάθεια διευκόλυνσης του δρόμου προς τη λύση του κυπριακού. Πολύ πιθανόν να ήταν ακόμη μια προσπάθεια επίδειξης μετριοπάθειας από το ΑΚΕΛ με αποδέκτη τους Βρετανούς, ελπίζοντας στην άρση της απαγόρευσης του κόμματος. Η ρητορική του ΑΚΕΛ κατά της ύπαρξης στρατιωτικών βάσεων στο νησί και οι μαζικές αντιμπεριαλιστικές εκστρατείες του κόμματος την περίοδο 1950-1955, ήταν, άλλωστε, ένας από τους βασικούς λόγους που οδήγησαν τους Βρετανούς στην απαγόρευση του κόμματος¹²⁷⁶.

Πέρα από το θέμα των βάσεων, ένα ακόμη από τα *credo* της ενωσιολογίας του ΑΚΕΛ είχε υποβαθμιστεί. Αν και μέχρι τα μέσα του '56 το ΑΚΕΛ θεωρούσε την προσφυγή στον ΟΗΕ ως απαραίτητο προστάδιο στον αγώνα για την Ένωση¹²⁷⁷, το κόμμα της κυπριακής αριστεράς άρχισε να βάζει σε δεύτερη μοίρα μια ενδεχόμενη προσφυγή. Πλέον, προέκρινε ως μέθοδο διευθέτησης του κυπριακού τις διμερείς διαπραγματεύσεις των Ελλήνων της Κύπρου (Μακάριου και των υπόλοιπων πολιτικών παραγόντων του νησιού, συμπεριλαμβανομένου και του ΑΚΕΛ) με τους Βρετανούς¹²⁷⁸. Η νέα γραμμή του ΑΚΕΛ ερχόταν σε ευθεία αντιπαράθεση με αυτή της ΕΔΑ και του ΚΚΕ οι δύο τελευταίοι θεωρούσαν ως μονόδρομο την προσφυγή στον ΟΗΕ θέλοντας να προπαγανδίσουν τη στήριξη της ΕΣΣΔ στην υπόθεση της αυτοδιάθεσης και να εκθέσουν συγχρόνως την αρνητική στάση της Δύσης απέναντι στον αγώνα του κυπριακού λαού. Οι επιδιώξεις όμως της ελλαδικής αριστεράς δεν απασχολούσαν το ΑΚΕΛ σε εκείνο το σημείο. Στις συνθήκες απομόνωσης στις οποίες διαβιούσε το ΑΚΕΛ ήταν εύλογο να μην επιδεικνύει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διεθνή του πολιτική και τα φιλοσοβιετικά του καθήκοντα. Είναι ενδεικτικό ότι οι Βρετανοί στις αναφορές τους διαπίστωναν, με έκπληξη, την έλλειψη ενδιαφέροντος προβεβλημένων στελεχών της Αριστεράς για τα

¹²⁷⁶TNA, FCO 141/4282, «The Proscription of the Reform Party of the Working People (AKEL)». Ο Κυβερνήτης της Κύπρου προς Υπουργείο Αποικιών.

¹²⁷⁷Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθείας (επιμ.), *ο.π.*, σ. 182.

¹²⁷⁸TNA, FCO 141/3462, «Proclamation of the Central Committee of AKEL.....».

γεγονότα στο Suez αλλά και στην Ουγγαρία¹²⁷⁹. Επιπλέον, παρατηρούσαν με προφανή ευχαρίστηση τη μείωση της επιρροής της Μόσχας στο κόμμα¹²⁸⁰.

Είναι γεγονός ότι το ΑΚΕΛ σε λίγα πράγματα έμοιαζε με το μαχητικά αντιιμπεριαλιστικό κόμμα της περιόδου 1950-1955. Η αλλαγή προτεραιοτήτων είχε αλλάξει το κόμμα. Το ΑΚΕΛ ήταν διατεθειμένο να προχωρήσει βαθιά στο δρόμο των υποχωρήσεων με οδηγό την αναγκαιότητα για λύση στο κυπριακό και της απαλλαγής από τις υπάρχουσες-δυσμενείς για το ίδιο συνθήκες. Το κατέστησε σαφές όταν έφτασε στο σημείο ακόμη και να υποστηρίξει την ελληνική κυβέρνηση. Συγκεκριμένα, το ΑΚΕΛ απηύθυνε κάλεσμα για στήριξη της κυβέρνησης Καραμανλή πριν από τη συζήτηση του κυπριακού στον ΟΗΕ, τον Φεβρουάριο του '57, με την ελπίδα ότι θα μπορούσε να πετύχει μια απόφαση η οποία θα εξασφάλιζε την ομαλοποίηση της κατάστασης στο νησί¹²⁸¹. Το απόσπασμα από την ανακοίνωση του ΑΚΕΛ είναι ενδεικτικό:

Εμείς (ενν. το ΑΚΕΛ) υποστηρίζουμε την ελληνική κυβέρνηση στην επικείμενη προσφυγή στον ΟΗΕ για το κυπριακό, με την ελπίδα ότι το αποτέλεσμα της προσφυγής θα συμβάλλει σε λύση η οποία θα βασίζεται στη διεθνώς αναγνωρισμένη αρχή της αυτοδιάθεσης[...] Ο κυπριακός λαός ζητά επίσης τερματισμό των αιματοχυσιών, των εκτελέσεων και όλων των καταπιεστικών μέτρων... ¹²⁸²

Και δεν έμεινε σε αυτό. Μετά το αποτέλεσμα της προσφυγής, το ΑΚΕΛ έσπευσε να συμμαριστεί την ικανοποίηση της ελληνικής κυβέρνησης για την υπερψήφιση της πρότασης Menon, θεωρώντας ότι η πρόταση του ινδού αντιπροσώπου δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για επικράτηση συνθηκών

¹²⁷⁹TNA, FCO 141/4148, «Sixth Meeting of the Political Committee on Communism held on 28th December 1956». Έκθεση προς βρετανική διοίκηση.

¹²⁸⁰TNA, CO 1027/126, «Thank you for your letter INF 67/17/02.....», 17/12/59 Reddaway προς βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών και TNA, FCO 141/4148, «In accordance with your request I went to Pyla.....», 15/1/57. Wayne προς (;)

¹²⁸¹TNA, FCO 141/3462, «The people demand: Democratic Political solution of the Cyprus issue.....», 7/12/56.

¹²⁸²Στο ίδιο.

ειρήνης στο νησί¹²⁸³. Εξέφρασε, βέβαια, και κάποια παράπονα για τη μη αναφορά σε αυτοδιάθεση στην απόφαση του ΟΗΕ, αλλά αυτά ήταν σαφώς υποβαθμισμένα σε σχέση με τη γενική ικανοποίηση του κόμματος¹²⁸⁴. Το ότι το ΑΚΕΛ υποστήριξε, έστω περιστασιακά, μια κυβέρνηση η οποία δίωκε, φυλάκιζε και εξόριζε κομμουνιστές, φανερώνει -ίσως περισσότερο από κάθε τι άλλο- το πόση σημασία είχε για το ΑΚΕΛ η επάνοδος στην ομαλότητα και η παύση του αγώνα της ΕΟΚΑ. Εκείνη η αναφορά στην απόφαση Φεβρουαρίου της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ: «Η Γενική Συνέλευσις, εξετάσασα το Κυπριακόν ζήτημα, πιστεύουσα ότι η λύσις του προβλήματος τούτου απαιτεί ατμόσφαιραν ειρήνης και ελευθερίας γνώμης...», που για την ΕΔΑ δεν ήταν τίποτα παρά μια αοριστολογία και προσπάθεια υπεκφυγής από το θέμα της αυτοδιάθεσης, για το ΑΚΕΛ σήμαινε πολύ περισσότερα, περισσότερα ίσως ακόμη και από μια αναφορά σε αυτοδιάθεση.

Το ΑΚΕΛ προκειμένου να επιτευχθεί η ατμόσφαιρα «ειρήνης και ελευθερίας γνώμης» ήταν διατεθειμένο να κάνει και κάτι παραπάνω από το να προσφέρει τη στήριξή της στην ελληνική κυβέρνηση: στις αρχές του '57 οι Βρετανοί είχαν επιβεβαιωμένες πληροφορίες για συνάντηση υψηλόβαθμων στελεχών του ΑΚΕΛ με άτομα της Δεξιάς, τα οποία φαίνεται να είχαν διασυνδέσεις με το Γρίβα (δεν υπάρχουν αναφορές σε ονόματα). Στη συνάντηση (έγινε στη Λεμεσό) τα στελέχη του ΑΚΕΛ ζήτησαν τη διαμεσολάβηση των μελών της Δεξιάς προκειμένου να πειστεί ο αρχηγός της ΕΟΚΑ για την αναγκαιότητα μιας εκεχειρίας, τονίζοντας ότι δεν πρέπει να αποκαλύψουν στο Γρίβα ότι πρόκειται για δική τους επιθυμία¹²⁸⁵. Είναι άγνωστο αν αυτή η συνάντηση στη Λεμεσό έπαιξε κάποιο ρόλο στην κήρυξη εκεχειρίας από το Γρίβα το Μάρτιο του '57· πολύ πιθανόν να μην έπαιξε κανένα. Η πρωτοβουλία όμως του ΑΚΕΛ έχει μεγάλο ενδιαφέρον αν την συγκρίνει κανείς με τη στάση της ελλαδικής

¹²⁸³Για την προσφυγή Φεβρουαρίου 1957 βλ. το πέμπτο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

¹²⁸⁴TNA, FCO 141/3462 «Announcement of the Central Committee of Akel. We call the British Government to Respect the Decision of U.N.O», 23/2/57 και Χαραυγή, Λευκωσία 20 Φεβρουαρίου 1957.

¹²⁸⁵TNA, FCO 141/4105, «Towards the middle of February.....», 19/2/57. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα.

αριστεράς: την ίδια ώρα που το ΑΚΕΛ επεδίωκε με κάθε τρόπο κατάπαυση του ένοπλου αγώνα, η ελλαδική αριστερά έβλεπε κάθε εκχειρία ως «προδοσία» του κυπριακού αγώνα. Αυτή ήταν μια από τις ουσιώδεις διαφορές της ελλαδικής αριστεράς με το ΑΚΕΛ. Από τη μια η ΕΔΑ φαινόταν ότι επιθυμούσε συνέχιση του αγώνα της ΕΟΚΑ, γνωρίζοντας ότι όσο τα όπλα του Γρίβα ηχούσαν στο νησί και το κυπριακό παρέμενε ανοικτό ζήτημα είχε την ευκαιρία να επωφεληθεί από τις εξελίξεις. Από την άλλη για το ΑΚΕΛ, όσο ηχούσαν τα όπλα του Γρίβα στην Κύπρο θα παρέμεναν σε ισχύ τα μέτρα Έκτακτης Ανάγκης και θα αυξανόταν παράλληλα η απειλή που ένοιωθε το ΑΚΕΛ από την ένοπλη οργάνωση. Ήταν θέμα ωφελιμισμού· το ΑΚΕΛ δεν είχε κανένα όφελος από τη συνέχιση του αγώνα της ΕΟΚΑ- το αντίθετο. Από την άλλη, η ελλαδική αριστερά είχε κάθε όφελος.

Η ρήξη με το ΚΚΕ.

Ήταν φανερό ότι το ΑΚΕΛ είχε εγκαταλείψει την τυφλή προσήλωση προς το ΚΚΕ. Επομένως, η ρήξη στις σχέσεις ΑΚΕΛ-ΚΚΕ ήταν κάτι το αναπόφευκτο. Αυτό επιβεβαιώνει η αλληλογραφία του Αναπληρωτή Γενικού Γραμματέα της ΠΕΟ, Μιχαλάκη Μιχαηλίδη, με τον Ζαρτίδη κατά τη διάρκεια της παραμονής του τελευταίου στο Λονδίνο. Συγκεκριμένα, σε γράμμα του Μιχαηλίδη, τον Ιούλιο του 1956, ο τελευταίος ενημερώνει τον Ζιαρτίδη για τη συνάντηση που είχε με άτομο, το οποίο δεν κατονομάζει αλλά θα πρέπει να υποτεθεί ότι είχε κάποια εξουσιοδότηση από το ΚΚΕ, ο οποίος προσπάθησε να τον πείσει για την ορθότητα της γραμμής του Κομμουνιστικού Κόμματος στο κυπριακό. Η απάντηση του Μιχαηλίδη στις παραινήσεις του «αγνώστου» (το ΚΚΕ συνωμοτικά -αλλά και πολύ εύγλωττα για το ρόλο του- αναφερόταν στο γράμμα του Μιχαηλίδη ως «μάννα»), αποκαλύπτει την ποιότητα των σχέσεων ανάμεσα στα δύο κόμματα:

Είναι γεγονός ότι εσήκωσαν κεφάλι. Μάλιστα, εξεφράστηκε η άποψη από τη «μάννα» να βοηθήσει τώρα που το κίνημα βρίσκεται σε δύσκολη κατάσταση. Εκείνος που μου είπε την επιθυμία της «μάννας» του είπα τα

εξής: «Να κάτσει στα βραστά του και το κίνημα δεν θέλει την βοήθειά του». ¹²⁸⁶

Δεν είναι γνωστό τι είδους συμβουλές-βοήθεια προσέφερε το ΚΚΕ και προκάλεσε την «ευγενική» παραίνεση του Μιχαηλίδη. Είναι όμως πολύ πιθανό να είχε να κάνει με την επιθυμία της νέας ηγεσίας του ΚΚΕ να αποδεχθεί το ΑΚΕΛ την αναγκαιότητα και την ορθότητα ενός ένοπλου αγώνα και να ταχθεί υπέρ της ΕΟΚΑ ¹²⁸⁷. Το ΚΚΕ ασφαλώς και δεν είχε αλλάξει άποψη για τα αντικομμουνιστικά κίνητρα της ΕΟΚΑ. Θεωρούσε όμως ότι η αποδοχή της ΕΟΚΑ από το ΑΚΕΛ θα επέτρεπε στο κόμμα της κυπριακής αριστεράς να επιδιώξει την ένταξη στις γραμμές της οργάνωσης, με σκοπό να την ελέγξει. Με αυτό τον τρόπο, το ΚΚΕ ήλπιζε να βγάλει από την απομόνωση το ΑΚΕΛ και να εμποδίσει ταυτόχρονα την ΕΟΚΑ από το να έχει την αποκλειστικότητα ενός εθνικού αγώνα. Αυτό όμως που ζητούσε το ΚΚΕ από το ΑΚΕΛ, φαινόταν αδύνατο. Το ΑΚΕΛ ουδέποτε θα αποδεχόταν κάτι τέτοιο. Επιπλέον, ούτε και ο Γρίβας υπήρχε περίπτωση να αποδεχθεί μαζική προσχώρηση στις γραμμές της ΕΟΚΑ μελών του ΑΚΕΛ. Και ο λόγος δεν ήταν μόνο οι αντικομμουνιστικές του αντιλήψεις, αλλά και γιατί έτσι θα έδινε το δικαίωμα στους Βρετανούς να ισχυριστούν ότι ο αγώνας είναι κομμουνιστικός, ζημιώνοντας την εκστρατεία προώθησης του αιτήματος αυτοδιάθεσης στις χώρες της Δύσης.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η ηγεσία του ΑΚΕΛ απέρριψε την πρόταση του ΚΚΕ. Πάντως το ΑΚΕΛ στην πλατεία Ολομέλεια Μαΐου 1957, η οποία πραγματοποιήθηκε υπό συνθήκες παρανομίας σε ένα σπίτι στη Λευκωσία, παραδέχθηκε το λάθος της υποτίμησης του ένοπλου αγώνα και των μειωτικών χαρακτηρισμών που απέδωσε στην ΕΟΚΑ και τους αγωνιστές της στα αρχικά στάδια του αγώνα. Χωρίς βέβαια να αναιρεί την αρχική του αντίθεση με τη διεξαγωγή ενός ένοπλου αγώνα. Είναι ενδιαφέρον, πάντως,

¹²⁸⁶ Αρχείο ΠΕΟ φακ. Αλληλογραφία Λονδίνου, «Επήρα το γράμμα σου της 4/5/56...», 22/5/56.

¹²⁸⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.372,φ. 20/22/68, «Συνάντηση με την αντιπροσωπεία του ΑΚΕΛ» και «Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ.....» σ. 311.

ότι στην Ολομέλεια του '57 το ΑΚΕΛ απέδωσε το λάθος των υποτιμητικών χαρακτηρισμών για τα στελέχη της ΕΟΚΑ «στο δογματισμό με τον οποίο βλέπαμε την Εθναρχία, την Δεξιά και γενικά την κυπριακή αστική τάξη και το ρόλο τους στον απελευθερωτικό αγώνα...»¹²⁸⁸. Η απόδοση της ευθύνης στο «δογματισμό» θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια -ανομολόγητη- μετάνοια του ΑΚΕΛ για τη «δογματική»-τυφλή προσήλωση του στο ΚΚΕ κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας. Το ΑΚΕΛ είχε, πλέον, ριζικά αναθεωρήσει τη στάση του. Θεωρούσε ότι το ΚΚΕ απομονωμένο στο Βουκουρέστι δεν είχε εικόνα των πραγματικότητων της Κύπρου και ως εκ τούτου δεν ήταν σε θέση να αποφασίσει για το τι ήταν καλύτερο για το ΑΚΕΛ: «Το ΑΚΕΛ σαν κόμμα του εργαζόμενου κυπριακού λαού είναι σε καλύτερη θέση να κρίνει τι συμφέρει και τι δεν συμφέρει στον κυπριακό λαό», έγραφε στα μέσα του '56 η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος¹²⁸⁹. Είχε κάθε λόγο το ΑΚΕΛ να θεωρεί το ΚΚΕ αναρμόδιο να δίνει οδηγίες: όταν το ΑΚΕΛ υπέφερε κατά την περίοδο της κλιμάκωσης των επιθέσεων στελεχών της ΕΟΚΑ σε βάρος μελών της Αριστεράς, από τα μέσα του '57 και έπειτα, το ΚΚΕ, εκτός τόπου και χρόνου, έκανε λόγο για «έπος» του ένοπλου αγώνα στην Κύπρο¹²⁹⁰.

Δολοφονίες ακελικών, η προσκόλληση στο Μακάριο

Οι δολοφονίες στις 21 Ιανουαρίου 1958 των μελών του ΑΚΕΛ, Ηλία Ττοφαρή και Μιχαήλ Πέτρου, και στις 23 Μαΐου του συνδικαλιστή της ΠΕΟ, Σάββα Μένουκου, από μέλη της ΕΟΚΑ, επηρέασαν καθοριστικά τις θέσεις του ΑΚΕΛ επιβεβαιώνοντας τους φόβους για τη θανάσιμη απειλή την οποία εκπροσωπούσε η ΕΟΚΑ. Ο Ζιαρτίδης σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας της ΠΕΟ για τις δολοφονίες Ιανουαρίου δεν δίστασε να κάνει ανοικτά λόγο για «σχέδιο» εξολόθρευσης του ΑΚΕΛ: «Δεν υπάρχει ούτε η ελάχιστη αμφιβολία, ότι έχει

¹²⁸⁸ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ/20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς Ολομέλειας της Κ.Ε του ΑΚΕΛ».

¹²⁸⁹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ 20/22/23, «Με μεγάλη έκπληξη διαβάσαμε...», 3/7/56.

¹²⁹⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ «Φωνή της Αλήθειας», κ. 352 «Ογδόντα χρόνια αγγλικής κατοχής της Κύπρου», 4/6/58.

καταστρωθεί ένα καλά οργανωμένο σχέδιο εξόντωσης όλων των δημοκρατικών και προοδευτικών δυνάμεων του τόπου»¹²⁹¹. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ΕΟΚΑ δεν απέδωσε στις δολοφονίες πολιτικά κίνητρα, θεωρώντας ότι οι δολοφονηθέντες εκτελέστηκαν για πράξεις αντίθετες στο πνεύμα του αγώνα¹²⁹². Βέβαια, ο ίδιος ο Γρίβας, όπως προκύπτει μέσα από την αλληλογραφία του κατά την τελευταία φάση του ένοπλου αγώνα, είχε στραφεί ανοικτά ενάντια στο ΑΚΕΛ. Θεωρούσε, βασιζόμενος πολλές φορές στα αντικομμουνιστικά του ένστικτα, την ηγεσία του ΑΚΕΛ συνεργάτες των Βρετανών και σχεδίαζε, όπως έγραφε στον Μητροπολίτη Κιτίου («Πρωτέα») στις αρχές του '58, να τους «εξοντώσει πολιτικώς»- χωρίς να πάντως να μπορεί να διευκρινιστεί αν το «πολιτικώς» περιελάμβανε και φυσική εξόντωση του κόμματος της κυπριακής αριστεράς¹²⁹³.

Ο Ζιαρτίδης μη θέλοντας να οξύνει ακόμη περισσότερο την ατμόσφαιρα, ήταν προσεκτικός στο να μην κατονομάσει την ΕΟΚΑ πίσω από το «σχέδιο εξόντωσης» του ΑΚΕΛ. Περιορίστηκε σε μια αόριστη αναφορά για μια «χούφτα ανθρώπων» οι οποίοι βρίσκονταν πίσω από το «σχέδιο»¹²⁹⁴. Γενικότερα, το κόμμα της κυπριακής αριστεράς επέδειξε συγκρατημένη στάση απέναντι στις προκλήσεις μελών της ΕΟΚΑ, εκδηλώνοντας τη διαμαρτυρία του με ειρηνικά μέσα (συλλαλητήρια, απεργίες). Αν και σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν συγκρούσεις μελών της Αριστεράς με στελέχη της ΕΟΚΑ, κυρίως στην περιοχή Αμμοχώστου. Έγνοια του ΑΚΕΛ ήταν να μην οδηγήσει τα πράγματα σε εμφύλιο με τη Δεξιά ότι πιο καταστροφικό για το ίδιο. Ένας εμφύλιος με την ΕΟΚΑ όχι μόνο θα παρέτεινε την ανεπιθύμητη για το ΑΚΕΛ πολεμική ατμόσφαιρα στο νησί, αλλά πιθανότατα θα οδηγούσε το κόμμα στην εξόντωσή του. Το ΑΚΕΛ, όπως γίνεται κατανοητό, δεν διέθετε τα

¹²⁹¹Χαραυγή, Λευκωσία 24 Ιανουαρίου 1958.

¹²⁹²Crouzet, *ο.π.*, *Τόμος Β'*, σ. 1004 και Γρίβα-Διγενή, *ο.π.*, σ. 222-223.

¹²⁹³ΣΙΜΑΕ, φακ. Π 403/2, «Πρωτέα», 25/1/58. Λόγω του ότι η αλληλογραφία του Γρίβα κατά την περίοδο του ένοπλου αγώνα γίνεται, για ευνόητους λόγους, με τη χρήση ψευδώνυμων, απαραίτητο βοήθημα για την «αποκρυπτογράφηση» τους είναι το βιβλίο: Κωνσταντίνος Π. Κωνσταντινίδης, *Ψευδώνυμα και Κωδικοί. ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 2011.

¹²⁹⁴Χαραυγή, Λευκωσία 24 Ιανουαρίου 1958.

μέσα (όπλα) για να αντιπαρατεθεί στην πολύ πιο οργανωμένη και εξοικειωμένη με τις πολεμικές μεθόδους ΕΟΚΑ. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η επιλογή -έστω και αναγκαστική- της αυτοσυγκράτησης στις επιθέσεις στελεχών της ΕΟΚΑ, ήταν μάλλον ο σημαντικότερος λόγος που οι Έλληνες του νησιού δεν οδηγήθηκαν σε εμφύλιο εκείνη την περίοδο. Βέβαια, το ΑΚΕΛ γνώριζε ότι η αυτοσυγκράτηση από μόνη της δεν ήταν αρκετή έπρεπε να αναζητήσει προ της απειλής της ΕΟΚΑ τρόπους αυτοπροστασίας. Η αναζήτηση οδήγησε, όπως θα δούμε παρακάτω, σε ακόμη περισσότερες υποχωρήσεις.

Καθόλου συμπτωματικά, λίγο μετά τις δολοφονίες Ιανουαρίου και Μαΐου 1958, αντιπροσωπείες της ΠΕΟ, η οποία λόγω της απαγόρευσης του ΑΚΕΛ ανέλαβε πολιτικό ρόλο, πραγματοποίησαν επισκέψεις στον Μακάριο (συγκεκριμένα τον Φεβρουάριο και Ιούλιο του 1958). Κύριο αίτημα των αντιπροσωπειών προς τον επικεφαλής της Εθναρχίας ήταν η καταδίκη των δολοφονικών επιθέσεων¹²⁹⁵. Η ΠΕΟ είχε την πίστη ότι μια καταδίκη των επιθέσεων προερχόμενη από τον Μακάριο θα έβαζε τέλος στις επιθέσεις της ΕΟΚΑ, βγάζοντας την ίδια από τη δύσκολη θέση. Η αντίδραση ωστόσο του Μακαρίου απείχε αρκετά από το να θεωρηθεί θετική στο αίτημα του ΑΚΕΛ. Στη συνάντηση Φεβρουαρίου ο Μακάριος φέρεται να δήλωσε στη διμελή αντιπροσωπεία της ΠΕΟ (Ζιαρτίδης-Μιχαηλίδης) ότι θεωρούσε τις δολοφονίες, σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχε στη διάθεση του, δικαιολογημένες¹²⁹⁶. Τα πράγματα ήταν ακόμη χειρότερα για το ΑΚΕΛ: ο Μακάριος, στην ίδια συνάντηση, αντιλαμβανόμενος τη δύσκολη θέση του ΑΚΕΛ και το πόσο ανάγκη τον είχε, φαίνεται να ζήτησε τη διάλυση του κόμματος και την ένταξη των μελών του στο πλευρό του για τον αγώνα υπέρ της Ένωσης. Η εκπλήρωση του αιτήματος θα ήταν μια απόδειξη για τον, δύσπιστο, Μακάριο

¹²⁹⁵Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά 1956-1959, «Η Τρίτη επίσκεψη αντιπροσωπείας της ΠΕΟ στον Αρχιεπίσκοπο».

¹²⁹⁶Στο ίδιο.

της προσήλωσης του κόμματος της κυπριακής αριστεράς στην εθνική υπόθεση. Το αίτημα, αναμενόμενα, απορρίφθηκε από την αντιπροσωπεία¹²⁹⁷.

Παρά την αρνητική διάθεση του Μακάριου απέναντι στην αντιπροσωπεία της ΠΕΟ, ο Μακάριος γνώριζε ότι η διατήρηση της έντασης μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς στο νησί δεν ήταν προς το συμφέρον των συνομιλιών στο κυπριακό. Επιπλέον ήθελε, όπως έχουμε δει, να κάνει κάποια βήματα προς την κυπριακή αριστερά επιθυμώντας να έχει τη συναίνεσή της στο ενδεχόμενο που ο ίδιος συμφωνούσε σε κάποια λύση. Για αυτό κατέφυγε, με αφορμή τις δολοφονίες ακελικών, σε ένα ανώδυνο δημόσιο κάλεσμα για επικράτηση της ειρήνης στο νησί, αποφεύγοντας να πάρει θέση υπέρ της μίας ή της άλλης πλευράς¹²⁹⁸. Η ΠΕΟ αν και στην πραγματικότητα απογοητευμένη από τον Μακάριο φρόντισε να το αποκρύψει, εκφράζοντας δημόσια την ικανοποίησή της για το κάλεσμα σε ειρήνη από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου¹²⁹⁹. Η απόκρυψη της απογοήτευσης ήταν ένα μικρό τίμημα για το κόμμα της κυπριακής αριστεράς μπροστά στην αναγκαιότητα προσκόλλησης στο Μακάριο, ως ένα ισχυρό αντίβαρο απέναντι στην απειλή της ΕΟΚΑ.

Τον Ιούνιο του '58 το ΑΚΕΛ με προκήρυξη και με δηλώσεις του Παπαϊωάννου αναγνώρισε τον Μακάριο ως το «μόνο» εκπρόσωπο του ελληνικού λαού στο νησί, εξουσιοδοτώντας τον να εκπροσωπήσει τον κυπριακό λαό σε διαπραγματεύσεις με τη βρετανική κυβέρνηση για λύση του κυπριακού¹³⁰⁰. Η απόφαση Ιουνίου 1958 κατέλυε ουσιαστικά την απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της Κ.Ε του ΑΚΕΛ στις 19 Δεκεμβρίου 1957, η οποία ανέφερε ότι «δεν

¹²⁹⁷TNA, CO 926/675, «Special Branch Half-Monthly Intelligence report Vol. VI.....», 18/4/58.

Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα.

¹²⁹⁸Crouzet, *ο.π.*, Τόμος Β', σ. 1004.

¹²⁹⁹Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Ε.Σ ΠΕΟ 1957-1960 Μέρος Β', «Ανακοίνωση ΠΕΟ», 21/3/58 και Χαραυγή, Λευκωσία 27 Φεβρουαρίου 1958.

¹³⁰⁰Χαραυγή, Λευκωσία 15 Ιουνίου 1958 και *Ελευθερία*, Αθήνα 13 Ιουνίου 1958.

είναι σωστό να προχωρήσει στην πίεση της δεξιάς και να διακηρύξει πως «μόνος» εκπρόσωπος του Κυπριακού λαού είναι ο Μακάριος»¹³⁰¹.

Η στροφή του ΑΚΕΛ ήταν ομολογουμένως εντυπωσιακή. Από τη συνεπή πολιτική της υπονόμευσης του εθναρχικού ρόλου του Μακάριου, τους διόλου κολακευτικούς χαρακτηρισμούς κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας («κομμουνιστοφάγος» - «πλασιέ της αμερικάνικης ιμπεριαλιστικής πολιτικής»¹³⁰²), στην αναγνώρισή του ως του «μόνου» εκπροσώπου του κυπριακού λαού. Η μετάλλαξη της θέσης του ΑΚΕΛ ήρθε, πάντως, σταδιακά. Μετά την απαγόρευση του κόμματος το ΑΚΕΛ άρχισε να αποκαλεί το Μακάριο «Εθνάρχη» προηγουμένως εάν δεν κοσμούσε τον «Εθνάρχη» με κάποια ιδιότητα, όπως τις πιο πάνω, συνήθως αναφερόταν σε αυτόν με την ουδέτερη προσφώνηση «Αρχιεπίσκοπος». Λίγο αργότερα και συγκεκριμένα μετά την εξορία του Μακάριου, το ΑΚΕΛ διακήρυξε ότι καμιά λύση του κυπριακού δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς ο Μακάριος να βρίσκεται στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και έχοντας δίπλα του τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις του τόπου (εννοώντας προφανώς και το ΑΚΕΛ)¹³⁰³. Μετά την επιστροφή του Μακάριου στην Αθήνα, το ΑΚΕΛ υποχώρησε ακόμη περισσότερο και αποδέχθηκε την πρωτοκαθεδρία του «Εθνάρχη» στις διαπραγματεύσεις για λύση του κυπριακού, με την προϋπόθεση ότι θα συμμετείχε και το ΑΚΕΛ σε αυτές¹³⁰⁴.

Όσο συνέβαιναν οι -σταδιακές- υποχωρήσεις στην τοποθέτηση του ΑΚΕΛ απέναντι στο Μακάριο, στο εσωτερικό του κόμματος της κυπριακής αριστεράς φαίνεται να είχε ξεκινήσει ήδη η συζήτηση για το κατά πόσο θα έπρεπε ο Μακάριος να γίνει αποδεκτός ως ο «μόνος» εκπρόσωπος του κυπριακού

¹³⁰¹ Δημόκριτος, *Η Ακελική Ηγεσία και ο Ένοπλος Αγώνας Μαρξιστική Κριτική* (Με απάντηση στην Κ.Ε του ΑΚΕΛ), 1982, σ. 69.

¹³⁰² *Νέος Δημοκράτης*, Λευκωσία 22 Μαρτίου 1953.

¹³⁰³ TNA, FCO 141/3462, «The Central Committee of AKEL after studying the present situation.....», 30/6/56.

¹³⁰⁴ TNA, FCO 141/3462, «The British Government must respond to the Archbishop's invitation, for holding negotiations.....».

λαού¹³⁰⁵. Από τα μέσα του '57 το ΑΚΕΛ άρχισε να παζαρεύει με τον Μακάριο την αναγνώρισή του ως του «μόνου», ζητώντας ως αντάλλαγμα από τον ίδιο τη δημόσια αναγνώριση του ΑΚΕΛ ως σημαντική πολιτική δύναμη του τόπου¹³⁰⁶. Συγκεκριμένα, ο συνεργαζόμενος με το ΑΚΕΛ δήμαρχος Αμμοχώστου, Ανδρέας Πούγιουρος, σε συνάντηση που είχε με μέλη της Εθναρχίας στην Αρχιεπισκοπή, στα μέσα του '57, ζήτησε να διαμηνύσουν στον Μακάριο την πρόθεση του ΑΚΕΛ για μια τέτοια συναλλαγή¹³⁰⁷. Οι Βρετανοί αναφέρουν ότι σε εκείνη τη συνάντηση ο Πούγιουρος ζήτησε υπουργικό αξίωμα για την πρώτη κυβέρνηση που θα συστηνόταν μετά τη λύση του κυπριακού¹³⁰⁸. Αν και η πληροφορία ελέγχεται (δεν θα ήταν η πρώτη φορά που οι Βρετανοί είναι ανακριβείς στις αναφορές τους) είναι γεγονός ότι το ΑΚΕΛ είχε επιδείξει ενδιαφέρον -κάπως πρόωρο είναι η αλήθεια- για το πολιτικό περιβάλλον το οποίο θα διαμορφωνόταν μετά τη λύση. Όπως αποκαλύπτουν τα αρχεία της ΠΕΟ, στη συνάντηση του Ιουλίου 1958 η αντιπροσωπεία της ΠΕΟ πρότεινε στο Μακάριο συνεργασία σε περίπτωση εκλογών είτε αυτές επρόκειτο να διεξαχθούν σε καθεστώς αυτοκυβέρνησης είτε σε καθεστώς ανεξαρτησίας.¹³⁰⁹

Το ενδιαφέρον του ΑΚΕΛ για συνεργασία με τον Μακάριο στο μετά τη λύση καθεστώς που θα διαμορφωνόταν στο νησί, ήταν αποτέλεσμα, πιθανότατα, δύο δυσοίωνων προβλέψεων από πλευράς ΑΚΕΛ: Η πρώτη ήταν η μετεξέλιξη της ΕΟΚΑ σε κόμμα μετά τη λύση. Το φόβο αυτό του ΑΚΕΛ τον επισημαίνει ο

¹³⁰⁵TNA, FCO 141/4149, «Extract from CIC (57).....», 5/57. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς βρετανική διοίκηση στην Κύπρο και Αρχείο ΠΕΟ, φακ. ΣΕΚ 1946-1963, «Σύγχυσις εις τους Ακελικούς», 9/8/57.

¹³⁰⁶TNA, CO 926/672, «Gloom» is the word most frequently heard to describe....», 8/8/57.

Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς βρετανική διοίκηση στην Κύπρο .

¹³⁰⁷TNA, FCO 141/4138, «Political Intelligence/Communism-Nationalism. Left wing support for Archbishop Makarios», 27/7/57. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα . Και TNA, CO 926/672, «Reactions to the statement by Mr. James CALLAGHAN.....». Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς βρετανική διοίκηση στην Κύπρο .

¹³⁰⁸TNA, FCO 141/4138, «Political Intelligence/Communism-Nationalism. Left wing support for Archbishop Makarios», 27/7/57. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Αποικιακό Γραμματέα .

¹³⁰⁹Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά 1955-1959, «Έκθεση της Συντεχνιακής Αντιπροσωπείας για τη Συνάντησή της με τον Αρχιεπίσκοπο».

Γρίβας στην αλληλογραφία του κατά την περίοδο του αγώνα¹³¹⁰. Ο ίδιος ο ηγέτης της ΕΟΚΑ, όπως αποκαλύπτει στα απομνημονεύματά του, είχε κάνει σκέψεις για τη δημιουργία κόμματος μετά τη λύση¹³¹¹. Οι σκέψεις αυτές είναι πολύ πιθανόν να μην ήταν άγνωστες στο ΑΚΕΛ¹³¹². Μπροστά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο το ΑΚΕΛ θα βρισκόταν σε ιδιαίτερη μειονεκτική θέση, αφού ένα κόμμα ΕΟΚΑ αναμενόταν να έχει σημαντική πολιτική απήχηση, ιδιαίτερα αν είχε και τη συνεργασία του Μακάριου. Έτσι, μια συνεργασία ΑΚΕΛ-Μακάριου θα εξισορροπούσε τη δυναμική ενός κόμματος ΕΟΚΑ, εμποδίζοντας την περαιτέρω διεύρυνση της πολιτικής του ισχύος. Η δεύτερη δυσοίωση πρόβλεψη ήταν η συνέχιση της απειλής από την ΕΟΚΑ και μετά τη λύση του κυπριακού. Και αυτό γιατί οι ακελικοί δεν ήταν και τόσο σίγουροι ότι οι αγωνιστές της ΕΟΚΑ θα κατέθεταν τα όπλα εναντίον τους, ακόμη και σε ένα ειρηνικό περιβάλλον που θα προέκυπτε μετά τη λύση¹³¹³. Η ανησυχία αυτή έκανε αναγκαία τη συνεργασία με τον Μακάριο, θεωρώντας ότι αυτή θα απέτρεπε τις όποιες μελλοντικές παρορμήσεις για συνέχιση των επιθέσεων ενάντια στο ΑΚΕΛ.

Ευρισκόμενος σε θέση ισχύος, ο Μακάριος δεν ήταν διατεθειμένος να καταλήξει σε οποιαδήποτε συμφωνία για την αποδοχή του από το ΑΚΕΛ ως του «μόνου» εκπροσώπου των Ελλήνων της Κύπρου. Η αποδοχή από μέρους του ΑΚΕΛ θα έπρεπε να είναι άνευ όρων, όπως και έγινε.

Υπήρχαν σημαντικοί λόγοι που οδήγησαν το ΑΚΕΛ στη χωρίς ανταλλάγματα αναγνώριση του Μακάριου ως του «μόνου». Ο πρώτος λόγος είναι ευεξήγητος: οι δολοφονικές επιθέσεις ενάντια σε μέλη του επαύξησαν την εξάρτηση του ΑΚΕΛ από τον Μακάριο, με το ΑΚΕΛ να θεωρεί τον Μακάριο ικανό να το προστατεύσει από την απειλή της ΕΟΚΑ. Επιπλέον, το ΑΚΕΛ αποδεχόμενο την απόλυτη πρωτοκαθεδρία του Μακάριου στο κυπριακό προσδοκούσε,

¹³¹⁰ΣΙΜΑΕ, φακ. Π/403/2, «ΦΑΕΘΩΝ», 9/6/58.

¹³¹¹Γρίβα-Διγενή, *ο.π.*, σ.346-347.

¹³¹²ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/33, «Οι κίνδυνοι διάσπασης του Λαού.....».

¹³¹³Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά 1956-1959, «Η Τρίτη επίσκεψη αντιπροσωπείας της ΠΕΟ στον Αρχιεπίσκοπο».

πιθανόν, στην άσκηση κάποιου είδους επιρροής στον ηγέτη της Εθναρχίας, σε θέματα όπως τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η ΠΕΟ λόγω της επιθετικής στάσης της ΣΕΚ και γενικότερα στην προσπάθεια του ΑΚΕΛ για επαναφορά της ατμόσφαιρας ειρήνης και ομαλότητας στο νησί¹³¹⁴. Δεν είναι τυχαίο ότι το ΑΚΕΛ θεωρούσε τον Μακάριο ως «κλειδί» για την επικράτηση μιας τέτοιας ατμόσφαιρας στην Κύπρο¹³¹⁵. Ακόμη, είναι σχεδόν βέβαιο, με βάση τα διαθέσιμα αρχεία, ότι το ΑΚΕΛ ερχόμενο πιο κοντά στον Μακάριο προσπάθησε να τον επηρεάσει όσον αφορά τη στάση του στο κυπριακό, και κυρίως, όσον αφορά τη στάση του απέναντι στις ελληνοτουρκικές συγκρούσεις στο νησί- ένα θέμα ιδιαίτερης ευαισθησίας για το ΑΚΕΛ¹³¹⁶. Δεν είναι σύμπτωση ότι η απόφαση για αναγνώριση της αποκλειστικότητας του Μακαρίου στην εκπροσώπηση των Ελλήνων της Κύπρου λήφθηκε λίγες μέρες αφότου είχαν ξεκινήσει σε μαζική κλίμακα οι ελληνοτουρκικές συγκρούσεις (μετά την τοποθέτηση βόμβας στο Γραφείο Πληροφοριών του τούρκικου προξενείου στη Λευκωσία και των γεγονότων στο Κιόνελλι).

Το ΑΚΕΛ από την ίδρυση του, όπως και το κόμμα προκάτοχός του (Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου), είχε ως πολιτική την προσέγγιση του σύννοικου στοιχείου¹³¹⁷. Ανήσυχο από την όξυνση των διακοινοτικών συγκρούσεων, το κόμμα της κυπριακής αριστεράς τάχθηκε κατά της πολιτικής των αντιποίνων την οποία ακολουθούσε η ΕΟΚΑ. Αντ' αυτού, υποστήριξε την πολιτική αυτοάμυνας απέναντι στις επιθέσεις των Τούρκων και της άσκησης πιέσεων σε πολιτικό επίπεδο με σκοπό να πιεστεί η βρετανική κυβέρνηση στην ανάληψη μέτρων κατά των τουρκικών εξτρεμιστικών στοιχείων¹³¹⁸. Τη διαφωνία της με την πολιτική των αντίποινων την είχε θέσει η αντιπροσωπεία της ΠΕΟ σε

¹³¹⁴Στο ίδιο.

¹³¹⁵Αρχείο ΑΚΕΛ, «Να Επανέλθω ο Αρχιεπίσκοπος. Να καταργηθούν τα μέτρα έκτακτης ανάγκης», 5/3/58.

¹³¹⁶Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά 1956-1959, «Η Τρίτη επίσκεψη αντιπροσωπείας της ΠΕΟ στον Αρχιεπίσκοπο».

¹³¹⁷Για τη σχέση ΑΚΕΛ και Τούρκων της Κύπρου από την ίδρυση του ΑΚΕΛ μέχρι την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα βλ. Sotos Ktoris, «AKEL and the Turkish Cypriots (1941-1955)», στο *The Cyprus Review*, vol. 25 num.2, Fall 2013, σ. 15-38.

¹³¹⁸Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά 1956-1959, «Η Τρίτη επίσκεψη αντιπροσωπείας της ΠΕΟ στον Αρχιεπίσκοπο».

συνάντηση της με τον Μακάριο τον Ιούλιο του 1958 -στο μέσω της κορύφωσης των διακοινοτικών συγκρούσεων-, ελπίζοντας ότι ο τελευταίος θα απέτρεπε το Γρίβα από τη συνέχιση της πολιτικής του. Ο Μακάριος αν και θεωρούσε ορθή την τοποθέτηση του ΑΚΕΛ, δεν επιθυμούσε να τα βάλει με το Γρίβα. Για αυτό συνέστησε στο ΑΚΕΛ, σε περίπτωση που ο Γρίβας επιμένει στην πολιτική των αντιποίνων να μην τον επικρίνει ανοικτά¹³¹⁹. Το ΑΚΕΛ αν και απογοητευμένο από τη συμβουλή του Μακαρίου, ήταν αποφασισμένο να αποσοβήσει την οριστική ρήξη στις σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων της Κύπρου. Είχε για αυτό εκφράσει ορισμένες πολύ ριζοσπαστικές απόψεις. Μέσα από την αλληλογραφία του ΑΚΕΛ με το ΚΚΕ πληροφορούμαστε ότι το κόμμα της κυπριακής αριστεράς έφτασε στο σημείο να είναι υπέρ της συμμετοχής της Τουρκίας σε διαπραγματεύσεις για το κυπριακό, με σκοπό να ικανοποιήσει το παράπονο των Τούρκων της Κύπρου περί παραγκωνισμού των δικαιωμάτων και των απόψεών τους από την ελληνική πλευρά¹³²⁰. Βέβαια, το ΑΚΕΛ έσπευσε να ξεκαθαρίσει στο ΚΚΕ ότι η πρόταση για αποδοχή της τουρκικής συμμετοχής σε διαπραγματεύσεις δεν σήμαινε και αποδοχή των απόψεων της τουρκικής πλευράς. Έστω και έτσι, όμως, η πρόταση για συμμετοχή της Τουρκίας σε διαπραγματεύσεις για το κυπριακό προκάλούσε αφενός τη συλλογική μνήμη της ελλαδικής κοινής γνώμης που ταύτιζε ένα τέτοιο ενδεχόμενο με τα οδυνηρά γεγονότα των όσων επακολούθησαν της Τριμερούς και αφετέρου συνεπικουρούσε, έστω και άθελα, την εμμονή της βρετανικής πολιτικής για ανάμειξη της Τουρκίας στις διαπραγματεύσεις. Αυτή η πρόταση του ΑΚΕΛ δεν δημοσιεύθηκε ποτέ.

Την ίδια ώρα που το ΑΚΕΛ κατέβαλλε προσπάθειες αποτροπής της οριστικής ρήξης στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων, η ΕΔΑ είχε αναπτύξει, όπως είδαμε, ρητορική μίσους κατά των Τούρκων της Κύπρου επικροτώντας -έστω και έμμεσα- την πολιτική των αντιποίνων από τον Γρίβα. Αυτό δεν θα έπρεπε να παραξενεύει το ΑΚΕΛ η ΕΔΑ, σε αντίθεση με το κόμμα της κυπριακής

¹³¹⁹Στο ίδιο.

¹³²⁰ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/35, «Οι απόψεις του ΑΚΕΛ».

αριστεράς, ουδέποτε είχε ως μέρος της πολιτικής της στο κυπριακό την ειρηνική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων και το μέλλον των Τούρκων της Κύπρου. Όπως έχει αναλυθεί, για την ΕΔΑ οι Τούρκοι της Κύπρου, εννοώντας όλη την κοινότητα χωρίς διαχωρισμό, ήταν απλά μια προέκταση της επεκτατικής βίας του ιμπεριαλισμού της Δύσης· και ως τέτοιους τους μεταχειρίστηκαν¹³²¹. Το ΑΚΕΛ, όμως, περίμενε πολύ περισσότερα από το ΚΚΕ στο θέμα των διακοινοτικών ταραχών. Σε αντίθεση με την ΕΔΑ, το ΚΚΕ είχε ως κεντρικό στοιχείο της ρητορικής του, σε όλη την υπό μελέτη δεκαετία, την αναγκαιότητα της καλής συμβίωσης ανάμεσα στα δύο σύννοικα στοιχεία. Παρόλα αυτά, το ΚΚΕ -αιφνιδιάζοντας το ΑΚΕΛ- δεν απέρριψε εντελώς την πολιτική των αντιποίνων του Γρίβα, καθότι έβλεπε, όπως και η ΕΔΑ, τον δάκτυλο των νατοϊκών συμμάχων της Ελλάδας πίσω από τις βιαιότητες της τουρκικής κοινότητας¹³²². Είναι προφανές ότι το ΚΚΕ επιδίωκε να υποδαυλίσει τη δυσαρέσκεια προς το ΝΑΤΟ. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα το ΚΚΕ κάλεσε το ΑΚΕΛ να λάβει μέρος στα αντίποινα, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά θα αφορούσαν μονάχα τους «ηγέτες των τρομοκρατικών ομάδων» των Τούρκων¹³²³. Λες και το ΑΚΕΛ αποτελούσε τακτικό σώμα στρατού και θα μπορούσε να εντοπίσει τους επικεφαλής των τουρκικών εξτρεμιστικών ομάδων και να τους εκτελέσει με χειρουργική ακρίβεια. Η προτεραιότητα πίσω από την παράλογη προτροπή προς το ΑΚΕΛ ήταν, και πάλι, η μόνιμη έγνοια του ΚΚΕ να μην αφηθεί η ΕΟΚΑ «να δημαγωγεί ότι αυτή μόνη διεξάγει εθνικό αγώνα»¹³²⁴. Ζώντας σε μια νεφελοκοκκυγία ήταν προφανές ότι το ΚΚΕ αρνούσαν να παραδεχθεί ότι τα ηνία του εθνικού αγώνα στην Κύπρο είχαν περάσει οριστικά στα χέρια της Δεξιάς. Αρνούσαν, επίσης, να παραδεχθεί ότι προτεραιότητα του ΑΚΕΛ δεν ήταν ο ανταγωνισμός της Δεξιάς, αλλά ο αγώνας για επιβίωση

¹³²¹ Η Ανγή, Αθήνα 15 Ιουνίου 1958.

¹³²² ΑΣΚΙ, Αρχείο Ρ/Σ, «Η Φωνή της Αλήθειας», κ. 352, «Ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου.....», 18/6/58.

¹³²³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/41, «Σημείωμα για τη συνάντηση με το σ. Μιχαηλίδη».

¹³²⁴ Στο ίδιο.

απέναντι στην ΕΟΚΑ, στις επιθέσεις τουρκικών εξτρεμιστικών στοιχείων και στα μέτρα καταστολής των Βρετανών.

Όχι μόνο το ΚΚΕ αλλά ακόμη και η υπάρχουσα ιστοριογραφία αγνοεί τον αγώνα επιβίωσης του ΑΚΕΛ κατά την περίοδο του ένοπλου αγώνα. Και σε αυτόν τον αγώνα ο δρόμος της προσκόλλησης στον Μακάριο ήταν μονόδρομος. Δεν ήταν ούτε θέμα επιλογής, όπως υποστηρίζουν κάποιοι μελετητές¹³²⁵, ούτε και μπορούσε το ΑΚΕΛ να ανταγωνιστεί τον Μακάριο, όπως πίστευε το ΚΚΕ- το τελευταίο είχε, βέβαια, διαφωνήσει με την αποδοχή του Μακαρίου ως του «μόνου» εκπρόσωπου από το ΑΚΕΛ¹³²⁶. Ενδεικτικό του μονόδρομου της προσκόλλησης στο Μακάριο, ήταν η άποψη του αποβεβλημένου στελέχους του ΑΚΕΛ, δήμαρχου Λάρνακας, Γιώργου Χριστοδουλίδη. Στα μέσα του '58 ο Χριστοδουλίδης είχε εκφράσει στον εσωκομματικό διάλογο τις διαφωνίες του με τους χειρισμούς του Μακαρίου στο κυπριακό, θεωρώντας ότι δεν θα πρέπει να είναι ο «μόνος» εκπρόσωπος του κυπριακού λαού. Όμως την ίδια ώρα, ο ίδιος είχε παραδεχθεί ότι υπό τις δύσκολες περιστάσεις οι οποίες επικρατούσαν στο νησί το κόμμα δεν είχε άλλη επιλογή από το να του παραχωρήσει την αποκλειστικότητα στις διαπραγματεύσεις¹³²⁷. Το μονόδρομο της προσκόλλησης στο Μακάριο υπέδειξε και ο αποβεβλημένος από το ΑΚΕΛ, Πλουτής Σέρβας. Ο τελευταίος υποστήριξε, πριν ακόμη το ΑΚΕΛ προχωρήσει στην αναγνώρισή του ως του «μόνου», ότι το κόμμα της κυπριακής αριστεράς δεν θα μπορούσε να διατηρήσει διαφορετική γραμμή στο κυπριακό από τον Μακάριο εξαιτίας των πιέσεων που του ασκούσαν¹³²⁸. Οι πιέσεις στις οποίες αναφερόταν ο Σέρβας, ήταν οι κινητοποιήσεις που είχαν αναλάβει η Δεξιά και η ΕΟΚΑ για αναγνώριση της αποκλειστικότητας του Αρχιεπισκόπου Κύπρου ως εκπροσώπου των Κυπρίων στις διαπραγματεύσεις για το κυπριακό. Στόχος των

¹³²⁵Katsourides, «The National», σ. 493-494.

¹³²⁶Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/41, «Σημείωμα για τη συνάντηση με το σ. Μιχαηλίδη».

¹³²⁷TNA, CO 926/676 «Monthly report. October 1958» Ο βρετανός διοικητής στη Λάρνακα προς Reddaway και TNA, FCO 141/346, «Akel meeting», 7/6/58. Βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών προς Reddaway.

¹³²⁸TNA, CO 926/674, «Political Appreciation», 1/2/58. John Weston προς Symons.

κινητοποιήσεων -οι οποίες δεν περιορίζονταν πάντα σε ρητορικό πλαίσιο- ήταν προφανώς οι οπαδοί της Αριστεράς¹³²⁹.

Η αποδοχή του «μόνου» προκαθόριζε ουσιαστικά και την αποδοχή από το ΑΚΕΛ της πρότασης ανεξαρτησίας του Μακάριου, τον Σεπτέμβριο του 1958¹³³⁰. Αν και το ΚΚΕ επέδειξε, όπως είδαμε, μετριοπαθή στάση απέναντι στην πρόταση ανεξαρτησίας, αυτό δεν το εμπόδισε να ψέξει το ΑΚΕΛ για «απαράδεχτες υποχωρήσεις»¹³³¹. Αυτό που θεωρούσε «απαράδεκτο» το ΚΚΕ, ήταν ότι το ΑΚΕΛ ταυτιζόταν με τον Μακάριο, παρόλο που ο ηγέτης της Εθναρχίας όχι μόνο είχε υποχωρήσει από το στόχο της αυτοδιάθεσης αλλά δεν έθετε και θέμα βάσεων. Υπενθύμιζε στο ΑΚΕΛ κάτι που το κόμμα της κυπριακής αριστεράς είχε ξεχάσει: ότι η φύση του αγώνα του κυπριακού λαού ήταν αντιιμπεριαλιστική. Όμως το ΑΚΕΛ είχε αφήσει στην άκρη την παλαιά ρητορική και τους ιδεαλισμούς. Ήταν διατεθειμένο να διανύσει μεγάλη απόσταση στο δρόμο των υποχωρήσεων προκειμένου να φθάσει σε λύση, πολύ πιο πέρα και από αυτό που το ΚΚΕ ονόμαζε «απαράδεκτη υποχώρηση»: ενδεικτικά, δέχθηκε την πρόταση του Μακαρίου να αναβληθεί η συζήτηση για εγκατάσταση ή όχι των βάσεων για μετά τη λύση του κυπριακού, προκειμένου να διευκολυνθούν οι διαπραγματεύσεις¹³³². Ακόμη, ηγετικά στελέχη του ΑΚΕΛ, όπως ο Φάντης, δήλωναν ότι θα αποδέχονταν ακόμη και μια συζήτηση του κυπριακού σε διάσκεψη στο ΝΑΤΟ υπό τον όρο της απόσυρσης του Σχεδίου MacMillan¹³³³. Την ώρα, πάντως, που ο Φάντης αποδεχόταν τη διαμεσολάβηση του ΝΑΤΟ, ο Γρίβας κατέκρινε την ελληνική εξωτερική πολιτική για την

¹³²⁹Ανδρέας Χ. Πούγιουρος, *Όταν οι μνήμες ζωντανεύουν (Οι αναμνήσεις ενός δημάρχου)*, Λευκωσία 2004, σ.132-133, Κώστας Σοφοκλεους, *Πάλη για την Ελευθερία, Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις, 1950-1964 Τόμος Β'*, Λεμεσός 2008, σ. 282-289, Θεορής Ζαμπάς, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου 1920-1960*, Λάρνακα 2009, σ. 350-356 και ΚΑΚ, ΕΟΚΑ 9/47, «ΥΑΙΝΕΣ», 13/6/57.

¹³³⁰Αναφορά στην αντίδραση του ΑΚΕΛ στην πρόταση ανεξαρτησίας του Μακάριου υπάρχει και στο έκτο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

¹³³¹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ 20/22/55, «Συνεδρίαση ΠΓ της ΚΕ της 20/10/58».

¹³³²ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ.20/22/35, «Απόψεις ΑΚΕΛ-Ζιαρτίδη.....», 28/10/57 και Αρχείο ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά Έγγραφα 1957-1960, «Έκθεση δράσης της ΠΕΟ. Γενάρης 1957-Μάρτης 1959».

¹³³³Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/53, «Προς την Κ.Ε του ΚΚΕ», 14/10/58.

προσήλωσή της στη Δύση¹³³⁴. Ο αρχηγός της ΕΟΚΑ ήταν, ιδιαίτερα από τα μέσα του '58 και έπειτα, μάλλον πολύ πιο κοντά στον αντιιμπεριαλισμό του ΚΚΕ παρά το ΑΚΕΛ.

Το ΚΚΕ διευρύνοντας το κατηγορητήριο κατά του ΑΚΕΛ, κατηγορήσε ευθαρσώς το κόμμα της κυπριακής αριστεράς ότι διευκόλυνε την ελληνική κυβέρνηση στην προσπάθεια για «συνθηκολόγηση» στο κυπριακό¹³³⁵. Η κατηγορία ήταν παρατραβηγμένη. Ήταν όμως αλήθεια ότι στα μέσα του '58 το ΑΚΕΛ θα αισθανόταν πολύ πιο άνετα αν η ελληνική κυβέρνηση ήταν αυτή, και όχι η ελλαδική αριστερά, που θα εκπλήρωνε τους στόχους της στο κυπριακό (επίτευξη λύσης). Από την άλλη, όπως έχει αναδείξει αυτή η διατριβή, οι θέσεις του ΚΚΕ και της ΕΔΑ ήταν πιο κοντά, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία στάδια του ένοπλου αγώνα, στον φανατικά αντικομμουνιστικό κυρηναιϊκό κύκλο. Οι λόγοι ήταν πολλοί: ο κυρηναιϊκός κύκλος επιθυμούσε συνέχιση του ένοπλου αγώνα, επέμεινε στην αρχική του γραμμή για άμεση αυτοδιάθεση και –ίσως- το πιο σημαντικό, έθετε θέμα βάσεων¹³³⁶. Με λίγα λόγια, το ΑΚΕΛ έφθασε στο σημείο να «παίρνει το μέρος» της ελληνικής κυβέρνησης-«εχθρού» του ΚΚΕ και της ΕΔΑ, και από την άλλη οι δύο τελευταίοι να «παίρνουν το μέρος» του εχθρού του ΑΚΕΛ. Μια ακόμη –ισχυρή- ένδειξη για το μέγεθος της διάστασης απόψεων ανάμεσα σε ελλαδική και κυπριακή αριστερά την περίοδο '55-'59.

Η αποδοχή του Μακάριου ως του «μόνου», πέρα από την αποδοχή της ανεξαρτησίας οδήγησε και στην αποδοχή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου (παρά τις όποιες διαφωνίες προέβαλε, αρχικά, το ΑΚΕΛ στο Μακάριο). Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο το ΑΚΕΛ, μέσω του Γ.Γ. του κόμματος, επισήμανε αρκετά αρνητικά στις Συμφωνίες (όπως ο οριστικός αποκλεισμός του δικαιώματος αυτοδιάθεσης, η παραχώρηση του δικαιώματος στρατιωτικής επέμβασης στις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις και η επ' αόριστο παραχώρηση στρατιωτικών βάσεων στη Βρετανία). Ακόμη ο Παπαϊωάννου καταφέρθηκε

¹³³⁴ΣΙΜΑΕ, φ. Π 403/2, «ΙΣΑΑΚΙΟΝ».

¹³³⁵Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/55, «Συνεδρίαση ΠΓ της ΚΕ της 20/10/58».

¹³³⁶Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/72, «Οι Απόψεις του ΚΚΕ. Σχετικά με τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα της Κύπρου και την πολιτική ΑΚΕΛ», 24/1/59.

ενάντια και σε ορισμένες βασικές αρχές του συντάγματος, όπως η απαγόρευση αναθεώρησης του συντάγματος και το δικαίωμα βέτο του τούρκου αντιπροέδρου. Παρόλα αυτά, ο ηγέτης του ΑΚΕΛ αναγνώρισε και κάποια θετικά στοιχεία στις Συμφωνίες: ο τερματισμός της βρετανικής κατοχής και η ανεξαρτησία της χώρας. Στη βάση των θετικών αυτών στοιχείων συνέστησε την αποδοχή των Συμφωνιών.

Θέλοντας να δικαιολογήσει ακόμη περισσότερο τη συναίνεσή του στις Συμφωνίες, το ΑΚΕΛ προέβαλε -στο δημόσιο του λόγο- το φόβο της μονομερούς εφαρμογής του σχεδίου Macmillan και της διχοτόμησης της Κύπρου. Ο κύριος, όμως, λόγος αποδοχής των Συμφωνιών, είναι αυτός που δεν τόλμησε να πει: τις αποδέχθηκε γιατί τις αποδέχθηκε ο Μακάριος.

Το ΚΚΕ όπως και η ΕΔΑ καταδίκασαν τις Συμφωνίες ως μια «δήθεν» απελευθέρωση θεωρώντας ότι η ύπαρξη βάσεων και η «Συνθήκη Εγγυήσεως» εκχωρούσαν την ανεξαρτησία της Κύπρου στο ΝΑΤΟ, διαιώνίζοντας παράλληλα το αποικιοκρατικό καθεστώς στο νησί¹³³⁷. Πριν από μερικά χρόνια το ΑΚΕΛ θα συμφωνούσε απόλυτα με τις εκτιμήσεις της ελλαδικής αριστεράς. Αλλά το ΑΚΕΛ των αρχών του '59 δεν είχε ως προτεραιότητα τις αντιιμπεριαλιστικές κορώνες· είχε ανάγκη από ρεαλιστικές εκτιμήσεις απέναντι στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, όπως επισήμανε ο Εζεκίας Παπαϊωάννου στη δήλωση αποδοχής των Συμφωνιών¹³³⁸. Και ρεαλισμός για τον Γ.Γ. του κόμματος ήταν πως παρά τα αρνητικά τους σημεία, οι Συμφωνίες ικανοποιούσαν δύο από τα τρία κυριότερα αιτήματα του ΑΚΕΛ κατά την περίοδο της απαγόρευσής του: τον τερματισμό των μέτρων Έκτακτης Ανάγκης, κάτι για το οποίο δημόσια ο Παπαϊωάννου εξέφρασε την ικανοποίησή του¹³³⁹, και τον τερματισμό του ένοπλου αγώνα (η ανομολόγητη ικανοποίηση). Επιπλέον, οι Συμφωνίες αποτελούσαν όχι το τέλος του δρόμου

¹³³⁷Η Αυγή, Αθήνα 15 και 20 Φεβρουαρίου 1959 και ΚΚΕ, «Επίσημα Κείμενα. Τόμος Όγδοος...», σ. 398-399.

¹³³⁸Χαραυγή, Λευκωσία 8 Μαρτίου 1959.

¹³³⁹Στο ίδιο.

για το ΑΚΕΛ αλλά την αφετηρία για ικανοποίηση και του τρίτου κύριου αιτήματος του: της επιστροφής του κόμματος στη νομιμότητα. Και αυτή τη φορά ο νέος αγώνας του θα γινόταν κάτω από πολύ πιο ευμενείς συνθήκες: χωρίς την αίσθηση ότι το σημαδεύουν τα όπλα της ΕΟΚΑ.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Συμπεράσματα

«Η Κυπροκαπηλεία είναι η νέα πραγματεία που σερβίρεται σ' όλες τις γωνιές της πολιτικής Αθήνας¹³⁴⁰», έγραφε στο ημερολόγιό του (Ιούνιος 1956) ο Γιώργος Σεφέρης σαρκάζοντας τη συμπεριφορά του πολιτικού κόσμου της Ελλάδας. Και είναι βέβαιο ότι μια από τις «γωνιές» της «πολιτικής Αθήνας» όπου ο Σεφέρης είχε παρατηρήσει άνθιση της «Κυπροκαπηλείας» είναι σε αυτή της ελλαδικής αριστεράς. Στις συνομιλίες άλλωστε που είχε ως πρέσβης στο Λονδίνο με βρετανούς αξιωματούχους, ο Σεφέρης αναδείκνυε με ιδιαίτερη ανησυχία τον κίνδυνο που διέτρεχε η χώρα από τη συνεχή εκμετάλλευση του κυπριακού από την ελλαδική αριστερά¹³⁴¹.

Η εκμετάλλευση του κυπριακού από την Αριστερά απαντάται και στην υπάρχουσα επιστημονική ιστοριογραφία¹³⁴². Αν και είναι η γνώμη του συγγραφέα ότι ορισμένες πτυχές αυτής της εκμετάλλευσης υπάρχει περιθώριο για να δοθεί μεγαλύτερη έκταση στη μελέτη τους. Όπως για παράδειγμα ο τρόπος με τον οποίο η ΕΔΑ χρησιμοποίησε το παρόν του κυπριακού αγώνα για να αποκαταστήσει το λαιδορούμενο -από το μετεμφυλιακό κράτος- ηρωικό παρελθόν της Αριστεράς κατά την περίοδο της Αντίστασης (ενδεικτική η ρητορική της ΕΔΑ στην περίπτωση του απαγχονισμού των Καραολή και Δημητρίου¹³⁴³). Είναι όμως κοινά αποδεκτό - ανάμεσα στους μελετητές της δεκαετίας του '50- το γεγονός ότι το κυπριακό αποτέλεσε για την ΕΔΑ προνομιακό πεδίο προπαγάνδης του αντιαμερικανισμού και της σοβιετοφιλίας-ουδετεροφιλίας. Ταυτόχρονα

¹³⁴⁰ Σεφέρης, «Μέρες Στ'...», Αθήνα 1986, σ. 221.

¹³⁴¹TNA, FO 371/136308, «The Greek Ambassador called on me this morning....»,19/5/58.

Συνομιλία Σεφέρη με Ross

¹³⁴²Βλ. ενδεικτικά: Λαμπρινού, *ο.π.*, σ. 365-396, Στεφανίδης, «Ανακτώντας τα πατριωτικά.....», σ. 129-136 και Αντωνίου, *ο.π.*

¹³⁴³Βλ. το τέταρτο κεφάλαιο της διατριβής. Το άρθρο του Νίκου Χριστοφί «Το χρήσιμο Παρελθόν: Η Κύπρος...», είναι πάντως μια καλή εισαγωγή για τον τρόπο με τον οποίο η ΕΔΑ εντάσσει το κυπριακό στην αφήγηση του αντιστασιακού της παρελθόντος. Επίσης, το θέμα της σύνδεσης του κυπριακού με το αντιστασιακό παρελθόν της Αριστεράς επισημαίνεται και από τους Παπαπολυβίου «Η Ελλαδική Αριστερά...», σ. 105-106 και Χατζηβασιλείου «Στρατηγικές του Κυπριακού...», σ. 253-256.

αποτέλεσε το κύριο εργαλείο αμφισβήτησης της κυρίαρχης μετεμφυλιακής ιδεολογίας που ήθελε τους ηττημένους του εμφυλίου να θεωρούνται εθνικά αφερέγγυοι και απειλή προς το ελληνικό έθνος.

Η διατριβή δεν μένει στη μελέτη και καταγραφή των τρόπων εκμετάλλευσης του κυπριακού από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς. Κάτι τέτοιο θα άφηνε τη διατριβή να πλέει σε ρηχά νερά, με κίνδυνο να «πνιγεί» από τις αναπόφευκτες κοινοτοπίες. Τουναντίον, η διατριβή προτάσσει μια ρηξικέλευθη θέση η οποία επανακαθορίζει την αφήγηση της σχέσης ΕΔΑ και κυπριακού στην υπό μελέτη δεκαετία. Αμφισβητεί λοιπόν η διατριβή αν η ΕΔΑ -σε επίπεδο ηγεσίας- υπήρξε ποτέ ο υπέρμαχος του κυπριακού αγώνα για αυτοδιάθεση (όπως αυτοπαρουσιαζόταν, εξάλλου, και η ίδια η ΕΔΑ). Στην πραγματικότητα περισσότερο το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς «υπεράσπισε» τα οφέλη που της απέφερε ο παροξυσμός γύρω από το κυπριακό ζήτημα, παρά τον ίδιο τον κυπριακό αγώνα. Αυτό αποδεικνύεται από την επιμονή της ΕΔΑ σε θέσεις που δεν φαίνεται να προσπόριζαν κάποιο όφελος στον κυπριακό αγώνα -αντίθετα προκαλούσαν ζημιά σ' αυτόν-, έχοντας την ελπίδα εξυπηρέτησης αλλότριων σκοπών.

Για παράδειγμα, η επιμονή της ΕΔΑ σε προσφυγή στον ΟΗΕ με αίτημα την αυτοδιάθεση, δεν φαίνεται να ωφελούσε σε τίποτα τον κυπριακό αγώνα. Ήταν φανερό, από την πρώτη κιόλας προσφυγή, ότι η Ελλάδα δεν είχε την ισχύ να επικρατήσει στον ΟΗΕ των συνδυασμένων δυνάμεων της τουρκικής και βρετανικής διπλωματίας, ιδιαίτερα από τη στιγμή που οι ΗΠΑ (με τεράστια επιρροή στις χώρες της Λατινικής Αμερικής) παρέμεναν εφεκτικές στο αίτημα της αυτοδιάθεσης. Καθόλου τυχαία, η ελληνική πλευρά σε πέντε προσφυγές στον ΟΗΕ (1954,1955, δύο το 1957, 1958) δεν κέρδισε καμία¹³⁴⁴. Επιπλέον, οι προσφυγές στον ΟΗΕ οδηγούσαν σε σκλήρυνση των βρετανικών

¹³⁴⁴ Χατζηβασιλείου, «Η Τριμερής του Λονδίνου: αποτιμήσεις...», στο Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959 (επιμ.) α) Ο Πρώτος Χρόνος του Αγώνα Απρίλιος 1955-Μάρτιος 1956. Β) Ο αγώνας της ΕΟΚΑ κατά το κρίσιμο έτος 1956. Διαλέξεις Ακαδημίας Ιστορικών Σπουδών 2012-2013 και 2013-2014, Λευκωσία 2017, σ. 44.

θέσεων στο κυπριακό¹³⁴⁵. Η ΕΔΑ όμως εξακολουθούσε να θεωρεί απαραίτητες τις προσφυγές στον ΟΗΕ. Και ο λόγος ήταν απλός: η ΕΔΑ δεν ήλπιζε τόσο στην επιτυχία στον ΟΗΕ, όσο στην αποτυχία. Όπως έχει αναλυθεί, κάθε αποτυχία στον ΟΗΕ είχε ευεργετικά αποτελέσματα για την ΕΔΑ, σήμαινε άνοδο του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα, διευκόλυνση της σοβιετόφιλης προπαγάνδας και τριγμούς για την ελληνική κυβέρνηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν για πρώτη φορά η προσφυγή για αυτοδιάθεση δεν κατέληξε σε Βατερλώ για την ελληνική πλευρά, τον Φεβρουάριο του '57, η ΕΔΑ κατέβαλε ιδιαίτερες προσπάθειες να χαρακτηρίσει την προσφυγή ως αποτυχία, επιδιώκοντας να μη χάσει τα συνήθη οφέλη που προσέφερε ένα ναυάγιο της συζήτησης του κυπριακού στον ΟΗΕ.

Ανάλογα ανώφελη για τον κυπριακό αγώνα ήταν και η εμμονική εναντίωση της ΕΔΑ στις συνομιλίες Μακαρίου-Harding, υποτιμώντας, ή αγνοώντας εσκεμμένα, τις θετικές εξελίξεις οι οποίες προέκυψαν από τις διαπραγματεύσεις (κυρίως την -έστω έμμεση- αποδοχή του δικαιώματος αυτοδιάθεσης από τους Βρετανούς). Την ίδια ώρα μάλιστα που η συμμετοχή του Μακαρίου σ' αυτές σήμαινε και τη συναίνεση της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού στο νησί στη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων. Η απόλυτη αρνητική στάση της ΕΔΑ απέναντι στις συνομιλίες Μακαρίου-Harding ξεκινούσε από τη θέση-εναντίωση σε οποιαδήποτε ανάμειξη της Δύσης σε προσπάθεια λύσης του κυπριακού, ακόμη και αν σε αυτή προσφερόταν η αυτοδιάθεση. Δεν θα ήταν παράλογο να ισχυριστούμε ότι ακόμη και αν στην -απίθανη- περίπτωση που η Δύση προσέφερε άμεση αυτοδιάθεση στην Κύπρο, η ΕΔΑ θα την απέρριπτε ή, τουλάχιστον, θα εξέφραζε αρκετές ενστάσεις. Όπως έχει γραφτεί στη διατριβή: για την ΕΔΑ δεν είχε σημασία, τόσο, αν θα προσφερόταν αυτοδιάθεση, αλλά ποιος την προσέφερε. Δηλαδή ποιος από τους δυο: η Δύση ή η ΕΣΣΔ; Και είναι εύκολο να καταλάβει κανείς από πλευρά (ΕΣΣΔ) προτιμούσε την προσφορά. Η προσέγγιση της ΕΔΑ δεν πρέπει να εκπλήσσει. Και αυτό γιατί ο αγώνας της ΕΔΑ υπέρ του κυπριακού λαού

¹³⁴⁵Στο ίδιο, σ. 43.

γινόταν με τον «όρο» ότι αυτός θα συνδυαζόταν με υπονόμευση της υφιστάμενης ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και τη μετακίνησή της προς το λεγόμενο στρατόπεδο της ουδετερότητας. Προφανώς, μια υπό όρους υπεράσπιση ενός αγώνα, δεν είναι πραγματική υπεράσπιση.

Εφ' όσον οι διαπραγματεύσεις για το κυπριακό διεξάγονταν πάντοτε σε δυτικό πλαίσιο, δεν είναι τυχαία η παραδοξότητα, η οποία παρατηρείται σε όλη τη διατριβή, οι αποτυχίες στο κυπριακό να είναι ευεργετικές για την ΕΔΑ. Το παράδοξο φαινόμενο προκάλεσε την κυνική, προσαρμοσμένη στην κυνικότητα της εκμετάλλευσης των αποτυχιών στο κυπριακό από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς, παρατήρηση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου:

Εύπροσδεκτος είναι κάθε τραγωδία διά την άκραν αριστεράν. Διατί; Διότι έχει το δικαίωμα μέσα εις την τραγωδίαν να κινηθή ευχερέστερον από ότι κινείται εις ώρας κανονικής και ηρέμου λειτουργίας της εθνικής και πολιτικής ζωής¹³⁴⁶.

Πόσο δικαιωματικά μπορούσε η ΕΔΑ να αυτοπροβάλλεται ως πρωτοπόρος στον αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου για αυτοδιάθεση, όταν σχεδόν κάθε αποτυχία στο κυπριακό της ήταν ευεργετική;

Και αυτό δεν ήταν το μόνο παράδοξο που δημιουργήσε η εμμονή της ΕΔΑ για διεξαγωγή του αγώνα για αυτοδιάθεση υπό συγκεκριμένους όρους. Η πράξη καταδίκης από την ΕΔΑ της πρώτης πρότασης εκεχειρίας του Γρίβα, Αύγουστος 1956, σήμαινε την αντιπαράθεση με την Εθναρχία, τον ελληνικό λαό στο νησί, ακόμη και το ΑΚΕΛ, οι οποίοι επιδοκίμασαν την εκεχειρία. Παράλληλα, η ΕΔΑ άφηνε αιχμές για τη δράση της ΕΟΚΑ. Με λίγα λόγια, η ΕΔΑ στη συγκεκριμένη περίπτωση υπερασπίστηκε τον αγώνα του κυπριακού λαού (έτσι αιτιολόγησε την ανάγκη εναντίωσης στην πρόταση εκεχειρίας) με το να αψηφήσει τη βούλησή του όπως και τη βούληση των εκπροσώπων του.

Η εκμετάλλευση του κυπριακού δεν ήταν μόνο προνόμιο της ΕΔΑ, αλλά και μιας σημαντικής τουλάχιστον μερίδας της υπόλοιπης αντιπολίτευσης. Αυτό που ξεχωρίζει στη στάση της πέραν της ΕΔΑ αντιπολίτευσης είναι η

¹³⁴⁶Γεροζήσης (επιμ.), *ό.π.*, Τόμος Γ, σ. 62.

διγλωσσία της στο κυπριακό, η οβιδιακή σχεδόν μεταμόρφωση του πολιτικού της λόγου από τον ιδιωτικό στο δημόσιο χώρο. Ίσως η πιο χαρακτηριστική περίπτωση να είναι ο Βενιζέλος¹³⁴⁷. Η διγλωσσία του Βενιζέλου δεν είναι χωρίς εξήγηση: αφενός ο Βενιζέλος είχε ως προτεραιότητα τη διαφύλαξη των συμμαχικών σχέσεων της χώρας με τη Δύση- υπενθυμίζουμε ότι ο Βενιζέλος ήταν από τους πρωταγωνιστές της ένταξης της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ. Για αυτό και η μετριοπάθεια στις θέσεις που εξέφραζε στις ιδιωτικές του συζητήσεις για το κυπριακό, αν και κάποιες φορές οι απόψεις του ξεπερνούσαν τα όρια της μετριοπάθειας¹³⁴⁸. Αφετέρου, ο Βενιζέλος είχε επίσης την έγνοια να ανταγωνιστεί την Αριστερά στην εκμετάλλευση του κυπριακού, προσδοκώντας να αποκομίσει κομματικά και εκλογικά οφέλη. Έτσι, στο δημόσιο του λόγο επέλεξε να αντιγράψει τον βερμπαλισμό της Αριστεράς στο κυπριακό.

Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ανάγκη διατήρησης των συμμαχιών με τη Δύση ήταν πάντοτε μεγαλύτερη προτεραιότητα για τον Βενιζέλο. Η Κύπρος για τον Βενιζέλο, αλλά και για άλλες προσωπικότητες της εθνικόφρονος αντιπολίτευσης, δεν ήταν πάνω από την ύψιστη αναγκαιότητα προάσπισης των δύο βασικών πυλώνων πάνω στους οποίους οικοδομήθηκε το μετεμφυλιακό κράτος: η περιθωριοποίηση του κομμουνισμού και η αντίληψη ότι η χώρα ανήκει στη Δύση. Όπως κατά τον 19^ο αιώνα η Μ. Ιδέα δημιουργούσε μια κάποιου είδους συναίνεση ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις, έτσι και μετά τον εμφύλιο ο αντικομμουνισμός και η διαφύλαξη της εξωτερικής πολιτικής της χώρας ήταν οι «Μ. Ιδέες» κάτω από τις οποίες συνενώνονταν ο εθνικόφρων πολιτικός κόσμος της χώρας. Ο Καραμανλής δεν είχε άδικο όταν έλεγε ότι κυβέρνηση και αντιπολίτευση (με εξαίρεση φυσικά την ΕΔΑ) δεν είχαν ουσιαστικές διαφορές στο κυπριακό.

¹³⁴⁷Επισημαίνεται ότι και στα έργα των Στεφανίδη («Εν ονόματι του Έθνους...» και «Isle of discord...») και Ευάνθη Χατζηβασιλείου («Britain and the International...» και στο άρθρο «Σοφοκλής Βενιζέλος: Μια εναλλακτική...») εντοπίζεται η διγλωσσία του Βενιζέλου.

¹³⁴⁸Βλ. το έκτο κεφάλαιο αυτής της διατριβής.

Όπως έχει αποδειχθεί, οι κυβερνήσεις Καραμανλή λάμβαναν πολύ σοβαρά υπόψη τον ευνοϊκό αντίκτυπο που είχε για την ΕΔΑ κάθε αποτυχία στην προσπάθεια για επίτευξη λύσης στο κυπριακό. Και για αυτό άλλωστε οι κυβερνήσεις Καραμανλή προσπάθησαν να στερήσουν από την ΕΔΑ κάθε πεδίο το οποίο αποδείχθηκε προνομιακό για την Αριστερά στην εκμετάλλευση των εξελίξεων στο κυπριακό (απαγόρευση των διαδηλώσεων-συλλαλητηρίων μετά τα αιματηρά γεγονότα της 9^{ης} Μαΐου, οι κατά καιρούς πολύμηνες παύσεις των εργασιών της Βουλής...). Έφθασαν δε στο σημείο οι κυβερνήσεις Καραμανλή να διαμορφώνουν την τακτική τους στο κυπριακό με σκοπό την παρεμπόδιση της Αριστεράς από την εκμετάλλευση τυχόν δυσμενών εξελίξεων στο εθνικό ζήτημα. Με ασφάλεια μπορεί να διατυπωθεί η θέση ότι η άνοδος της Αριστεράς ήταν ένας σοβαρός λόγος πίσω από την επιθυμία των κυβερνήσεων Καραμανλή για γρήγορη λύση-απαλλαγή από το κυπριακό πρόβλημα.

Όπως και η υπόλοιπη αντιπολίτευση -πλην της ΕΔΑ-, έτσι και οι κυβερνήσεις Καραμανλή, έβλεπαν το κυπριακό μέσα από το πρίσμα της προσπάθειας διαφύλαξης των συμμαχιών της χώρας. Ο συγκεκριμένος τρόπος προσέγγισης στο κυπριακό οδηγούσε την κυβέρνηση σε υποχωρήσεις οι οποίες αρκετές φορές δεν έβρισκαν σύμφωνο τον Μακάριο. Και για αυτό δεν είναι τυχαία η παρατηρούμενη στην υπό μελέτη δεκαετία διάσταση απόψεων ανάμεσα στον Μακάριο και στις κυβερνήσεις Καραμανλή. Ο Μακάριος διαπίστωνε ότι οι υποχωρήσεις της κυβέρνησης στο κυπριακό για χάρη της διαφύλαξης των συμμαχιών της χώρας, ήταν πέραν του ορίου του αποδεκτού από τον ίδιο και τον ελληνικό λαό της Κύπρου. Μόνο τυχαίο δεν είναι ότι ο Μακάριος δεν διατηρούσε και τις καλύτερες σχέσεις με τους δύο τελευταίους υπουργούς Εξωτερικών, Θεοτόκη και Αβέρωφ. Οι κακές σχέσεις Μακαρίου-Θεοτόκη έγιναν μάλιστα και η αιτία για την απομάκρυνση του τελευταίου.

Ένα σημαντικό μέρος της παρούσας διατριβής ασχολείται με το ρόλο του Μακαρίου στην εξέλιξη του κυπριακού ζητήματος και την επιρροή που ασκούσε στις ελληνικές κυβερνήσεις. Αναδεικνύεται ξεκάθαρα κάτι που η

επιστημονική ιστοριογραφία δεν έχει αναδείξει: η εξάρτηση των ελληνικών κυβερνήσεων, κυρίως αυτών του Καραμανλή, από τον Μακάριο. Αποτέλεσμα της επιρροής του Μακάριου στην Αθήνα ήταν και η παραχώρηση στον ηγέτη της Εθναρχίας της πρωτοβουλίας των διαπραγματεύσεων στο κυπριακό από την πρώτη κυβέρνηση Καραμανλή- αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων της (Οκτώβριος 1955). Η παραχώρηση του Καραμανλή σήμαινε εγκατάλειψη του ρόλου της Αθήνας ως «εθνικού κέντρου» και αναγνώριση της αδυναμίας του -χωρίς ακόμη εκλογική νομιμοποίηση- έλληνα πρωθυπουργού να επιβληθεί στο Μακάριο.

Όμως, ακόμη και όταν ο Καραμανλής πέτυχε διαδοχικές εκλογικές νίκες, στις εκλογές του '56 και '58, έχοντας πλέον τη λαϊκή νομιμοποίηση, αυτό δεν μείωσε την εξάρτηση της Αθήνας από τον Μακάριο. Αυτό συνέβαινε για δύο λόγους: οι κυβερνήσεις Καραμανλή ήξεραν ότι χωρίς τη συναίνεση του Μακάριου δεν μπορούσε να υπάρξει λύση στο κυπριακό, επίσης ήξεραν ότι η παρουσία τους στην εξουσία θα ήταν τουλάχιστον αμφίβολη αν ο Μακάριος στρεφόταν ανοικτά εναντίον τους. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι από ιδρύσεως του ελληνικού κράτους κανένας -υπό την ιδιότητα του εκπροσώπου του λεγόμενου αλύτρωτου Ελληνισμού- δεν άσκησε τόση επιρροή στο «εθνικό κέντρο» (Αθήνα) όσο ο Μακάριος.

Η ανάδειξη της επιρροής του Μακάριου απέναντι στις ελληνικές κυβερνήσεις είναι σημαντική για την εξέταση της σχέσης ΕΔΑ-κυπριακού, καθότι δείχνει τα όρια της επιρροής του κόμματος της ελλαδικής αριστεράς στο κυπριακό. Η ΕΔΑ μπορούσε με, σχετική, άνεση να ασκεί κριτική στις ελληνικές κυβερνήσεις για την πολιτική τους στο κυπριακό, γνώριζε όμως ότι στην περίπτωση του Μακάριου αυτό δεν ίσχυε. Οποιαδήποτε ανοικτή διαφωνία με τον Μακάριο συνιστούσε, λόγω του υψηλού γοήτρου που απολάμβανε ο τελευταίος, περίπου, πολιτική αυτοκτονία για την ΕΔΑ. Για αυτό η ΕΔΑ όταν διαφωνούσε με τις κινήσεις του Μακάριου, και δεν ήταν λίγες οι φορές, φρόντιζε να τον υπονομεύει με έμμεσο τρόπο αποδίδοντας τις «λανθασμένες» εκτιμήσεις του σε πιέσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Σπάνια, κατά τη

δεκαετία του '50, η ΕΔΑ επιτέθηκε ανοικτά στο Μακάριο. Όσες φορές το έκανε δε, η ΕΔΑ φρόντιζε παράλληλα να υποβαθμίζει τις ευθύνες του ηγέτη της Εθναρχίας σε σχέση με αυτές της κυβέρνησης, όπως συνέβη και στην περίπτωση των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου.

Αναγνωρίζοντας τη δυσκολία στην άσκηση κριτικής και τον κομβικό ρόλο του Μακάριου στα σχέδια της ελληνικής κυβέρνησης για λύση στο κυπριακό, η ΕΔΑ αισθάνθηκε μάλλον ανακουφισμένη για την εξορία του Αρχιεπισκόπου Κύπρου- αναλογιζόμενη και πόσο κοντά έφθασε ο Μακάριος σε λύση στο κυπριακό κατά τις συνομιλίες του με τον Harding. Η ΕΔΑ προσπάθησε μετά την επιστροφή και εγκατάσταση του Μακάριου στην Αθήνα να τον προσεταιριστεί, θέλοντας να του ασκήσει κάποιου είδους επιρροή. Για αυτό και επέδειξε εκείνο το διάστημα πολύ πιο ευνοϊκή στάση απέναντι στο Μακάριο, ξεπερνώντας την επαμφοτερίζουσα διάθεση του παρελθόντος¹³⁴⁹. Η προσπάθεια όμως απέτυχε. Έτσι όταν ο Μακάριος αποδέχθηκε τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, αποδείχθηκε -για ακόμη μια φορά- ότι η προσωπικότητα του επικεφαλής της Εθναρχίας ήταν το όριο των αντιδράσεων για την ΕΔΑ. Είναι ενδεικτικό ότι παρά το κύμα αντιδράσεων από το κόμμα της ελλαδικής αριστεράς και της συντριπτικής πλειοψηφίας της αντιπολίτευσης, η υπογραφή του Μακάριου ήταν αρκετή για να εγγυηθεί την αποδοχή των Συμφωνιών.

Γενικότερα, η προσέγγιση απέναντι στο Μακάριο αποτελούσε σ' όλη τη δεκαετία δήλιον πρόβλημα για την ΕΔΑ. Ανάλογο πρόβλημα, ήταν για την ΕΔΑ και η προσέγγιση του Γρίβα. Μόνο που στην περίπτωση του αρχηγού της ΕΟΚΑ υπήρχε μια ιδιαιτερότητα. Ο «θρυλικός» Διγενής υπήρξε κάποτε εν όπλοις εχθρός της Αριστεράς. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ΕΔΑ μετά τη μεταστροφή υπέρ της ΕΟΚΑ και την αποθέωση του ένοπλου αγώνα, σπάνια αναφερόταν στο Γρίβα. Λες και στην ηγεσία της ΕΟΚΑ βρισκόταν μια αόρατη αρχή. Βέβαια, παρομοίως με την περίπτωση του Μακάριου, όταν ο Γρίβας συνέκλινε προς την ρητορική της ΕΔΑ, όπως με την προκήρυξη Οκτωβρίου του

¹³⁴⁹Βλ. το πέμπτο κεφάλαιο της διατριβής.

1956¹³⁵⁰, τότε η ΕΔΑ δεν είχε πρόβλημα να εκθειάσει τον παλιό της εχθρό. Σε σχέση όμως με το Μακάριο υπήρχε μια διαφορά. Αν και στην περίπτωση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου η ΕΔΑ ήταν έτοιμη να εκμεταλλευτεί κάθε λόγο ή κίνησή του που ενίσχυε τη γραμμή της στο κυπριακό, στην περίπτωση του Γρίβα αυτό δεν ίσχυε. Ο Γρίβας αναπτύσσοντας -ιδιαίτερα μετά την εξορία του Μακάριου- έντονα αντιδυτικό λόγο, είχε δώσει στην ΕΔΑ πολλές αφορμές για να τον επικροτήσει. Σπανίως όμως η ΕΔΑ το έκανε (η προκήρυξη Οκτωβρίου θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια από τις σπάνιες φορές). Προφανώς η ΕΔΑ δεν αισθανόταν και πολύ άνετα να επικροτεί σε συχνή βάση τον παλιό εχθρό της, ενώ ρόλο έπαιξαν και οι αντιδράσεις του ΚΚΕ. Το Κομμουνιστικό Κόμμα μπορεί και αυτό, από το '56 και έπειτα, να υπεράσπιζε τον αγώνα της ΕΟΚΑ, παρόλα αυτά δυσθυμούσε στις περιπτώσεις που η ΕΔΑ εκθειάζε το Γρίβα.

Η γενική αθυμία της ΕΔΑ για συμμετοχή της στην παλλαϊκή εξύμνηση του Γρίβα κατά τη διάρκεια του ένοπλου αγώνα, συνεχίστηκε και μετά το τέλος του. Κατά την πάνδημη υποδοχή του Γρίβα στην Αθήνα, τον Μάρτιο του 1959, η ΕΔΑ φρόντισε να κρατήσει αποστάσεις. Χαρακτηριστικά, η *Αυγή*, σε αντίθεση με τον υπερενθουσιασμό του υπόλοιπου αθηναϊκού Τύπου που είχε αφιερώσει τα φύλλα του στην καταγραφή της άφιξης του Γρίβα, περιορίστηκε σε μια λιτή ανακοίνωση της επανόδου του η οποία δεν καταλάμβανε περισσότερο χώρο από μια αγγελία¹³⁵¹. Λίγο αργότερα, στα μέσα του '59, όταν ο Γρίβας είχε καταφέρει να υπονομεύσει την υστεροφημία του ως «ελευθερωτής της Κύπρου» με την επίθεσή του στο Μακάριο και την ανάμειξή του στην πολιτική ζωή της Ελλάδας, η ΕΔΑ μπορούσε πλέον να «ξεθάψει», χωρίς να ανησυχεί για το πολιτικό κόστος, τα αισθήματά της για τον παλιό εχθρό:

Ο κ. Γρίβας δεν είναι άγνωστος στην ελληνική ζωή. Έδωσε τις εξετάσεις του και απερρίφθη από τον ελληνικό λαό. Η μόνη ικανότητα που γενικά του αναγνωρίζεται –και που την επέδειξε και ως αρχηγός της Χ

¹³⁵⁰Βλ. το τέταρτο κεφάλαιο της διατριβής..

¹³⁵¹Η *Αυγή*, 18 Μαρτίου 1959.

και ως αρχηγός της ΕΟΚΑ- είναι η οργάνωση ενόπλων δυνάμεων στενής συνωμοτικής βάσεως [...]. Είναι φανατικά προσηλωμένος στην πολιτική της άκρας δεξιάς, που γνώρισμά της είναι ο έξαλλος αντικομμουνισμός [...].¹³⁵²

Το τελευταίο -αυτοτελές- κεφάλαιο της διατριβής επικεντρώνεται στη στάση του ΑΚΕΛ απέναντι στο κυπριακό κατά την περίοδο του ένοπλου αγώνα. Παρακολουθώντας κανείς τη συμπεριφορά του ΑΚΕΛ την περίοδο μετά την απαγόρευσή του, παρατηρεί την ολική μετάλλαξη των θέσεων του στο κυπριακό, όπως και του ιδεολογικού του χαρακτήρα, σε σχέση με το ΑΚΕΛ της περιόδου 1950-1955. Αιτία για την μεταμόρφωση του ΑΚΕΛ ήταν η απειλή που αισθανόταν το κόμμα της κυπριακής αριστεράς από τους εχθρούς του (Δεξιά, ΕΟΚΑ, Κεφάλαιο, Βρετανοί). Το ΑΚΕΛ έβλεπε ότι οι εχθροί του επωφελούμενοι από τις συνθήκες του ένοπλου αγώνα και το δυσχερές περιβάλλον της παρανομίας για την Αριστερά, κινούνταν με σκοπό την εξολόθρευση του κόμματος. Αυτή η αίσθηση απειλής, της οποίας το βάρος έχει αγνοηθεί από την ιστοριογραφία της περιόδου, καθορίζει τη στάση του ΑΚΕΛ και εξηγεί τη σειρά υποχωρήσεων του στο κυπριακό ζήτημα, με τερματικό σταθμό την αποδοχή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου.

Παράλληλα, το κεφάλαιο αντιπαραβάλλει τη στάση του ΑΚΕΛ με αυτή της ελλαδικής αριστεράς (ΚΚΕ-ΕΔΑ) κατά την περίοδο του ένοπλου αγώνα. Παρά την ισχυρή ταύτιση θέσεων ελλαδικής και κυπριακής αριστεράς στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '50, στο δεύτερο μισό ελλαδική και κυπριακή αριστερά αρχίζουν να βλέπουν το κυπριακό μέσα από διαφορετικές οπτικές γωνίες με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν ισχυρές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους και αναπόφευκτά να οδηγούνται σε ρήξη. Ίσως η πιο κτυπητή τους διαφοροποίηση είναι η ολόθερμη επιθυμία της ελλαδικής αριστεράς για συνέχιση του ένοπλου αγώνα, σε αντίθεση με το ΑΚΕΛ το οποίο είχε ως πρώτο στόχο την παύση του ένοπλου αγώνα και την επίτευξη μιας λύσης η οποία θα το απάλλαζε από τις δυσμενείς συνθήκες της παρανομίας και την

¹³⁵²Η Αυγή, 12 Νοεμβρίου 1959.

απειλή που αισθανόταν. Ανάλογες διαφορετικές προσλήψεις του κυπριακού ζητήματος οδήγησαν, όπως αναφέρεται στη διατριβή, στο παράδοξο φαινόμενο οι θέσεις του ΑΚΕΛ να είναι, κατά περιστάσεις, πολύ πιο κοντά στην ελληνική κυβέρνηση, δηλαδή τον πολιτικό αντίπαλο της ΕΔΑ. Όμοια και αντίστοιχα οι θέσεις της ελλαδικής αριστεράς έφτασαν να είναι πολύ πιο κοντά στον φανατικά αντικομμουνιστικό κυρηναιϊκό κύκλο, τον αντίπαλο του ΑΚΕΛ.

Γενικότερα, η εξέταση της στάσης της ΕΔΑ απέναντι στο κυπριακό πρόβλημα από την ίδρυση του κόμματος μέχρι την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, μπορεί να διαβαστεί ως μια ιστορία παραδοξότητας. Η ΕΔΑ εμφανιζόταν ως ο υπέρμαχος του αγώνα του κυπριακού λαού για αυτοδιάθεση, την ώρα που στην ηγεσία του βρίσκονταν δύο αντικομμουνιστές ηγέτες (Μακάριος-Γρίβας) και ο κυπριακός λαός αναγνώριζε ως εντολοδόχο του αγώνα για Ένωση-αυτοδιάθεση τις εθνικόφρονες-αντικομμουνιστικές κυβερνήσεις της Ελλάδας. Ήταν όμως και μια ιστορία ουτοπίας. Η ΕΔΑ επιδίωξε στο κυπριακό ένα «θαύμα»: την επίτευξη λύσης στο κυπριακό μακριά από το πλαίσιο των δυτικών συμμάχων, την ώρα που ένα τέτοιο ενδεχόμενο ουδέποτε είχε εξεταστεί σοβαρά είτε από τις ελληνικές κυβερνήσεις είτε από τον Μακάριο· και δεν υπήρχε καμιά πιθανότητα να εξεταστεί. Όμως περιμένοντας το «θαύμα» η ΕΔΑ, χάρις στο κυπριακό και στα παράγωγά του (αντιαμερικανισμός, σοβιετοφιλία, ουδετεροφιλία), βγήκε από την πολιτική απομόνωση των αρχών της δεκαετίας, αμφισβήτησε με σθεναρότητα το στίγμα του «αντεθνικού» κόμματος και κατάφερε το αδιανόητο: λίγα χρόνια μετά την ήττα της Αριστεράς στο Γράμμο εκλέχτηκε ως αξιωματική αντιπολίτευση. Πέτυχε, δηλαδή, το «θαύμα» περιμένοντας για το «θαύμα».

Αρχειακές Πηγές

Αδημοσίευτες

Κυπριακές

1. *Κρατικό Αρχείο Κύπρου (ΚΑΚ):*
Φυλλάδια ΕΟΚΑ: ΕΟΚΑ 9/55, ΕΟΚΑ 8/12, ΕΟΚΑ 9/47
2. *Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου:*
Αρχείο Αοιδίου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Β', Βιβλίο Γ' 57
3. *Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ (ΣΙΜΑΕ):*
Αρχείο Σπύρου Παπαγεωργίου, φ. 4/403/1, 403/2
4. *Αρχείο ΑΚΕΛ:*
Προκηρύξεις: «Να Επανεέλθω ο Αρχιεπίσκοπος. Να καταργηθούν τα μέτρα έκτακτης ανάγκης», 5/3/58.
5. *Αρχείο ΠΕΟ:*
φακ. Αλληλογραφία Λονδίνου, φακ. Πρακτικά συνεδρίασης Ε.Σ ΠΕΟ-22/3/57, φακ. Εκτελεστικό συμβούλιο ΠΕΟ 1955-1957, φακ. 10^ο Παγκύπριο Συνέδριο ΠΕΟ, φακ. Εισηγητικά 1956-1959, φακ. Εισηγητικά 1955-1959, φακ. Ομιλίες Ζιαρτίδη 1955-59, φακ. Ε.Σ ΠΕΟ 1957-1960 Μέρος Β', φακ. ΣΕΚ 1946-1963

Ελληνικές

1. *Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ):*
 - 1.1. Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα»: κουτί 60, κουτί 36 φ. 4, κ. 60 υποφ. 3,
 - 1.2. Αρχείο Ραδιοφωνικού σταθμού «Φωνή της Αλήθειας»: κ. 352, κ. 85
 - 1.3. Αρχείο Αργυρός και Νίκου Κοροβλή: φ.1
Αρχείο Αργυρός και Νίκου Κοροβλή
 - 1.4. Αρχείο Εθνικιστικών Ακροδεξιών Οργανώσεων και Αντικομμουνιστικών δραστηριοτήτων: κ. 188 φ. 1, κ. 178
 - 1.5. Αρχείο Λεωνίδα Κύρκου: κ. 3 φ. 4
 - 1.6. Αρχείο Αντώνη Μπριλλάκη: κ.8
 - 1.7. Αρχείο ΚΚΕ κουτί κ. 185: φ. 8/10/48
Αρχείο ΚΚΕ κ. 108: φ/3/1/33
Αρχείο ΚΚΕ κ.174: φ. 7/61/145
Αρχείο ΚΚΕ κ. 191: φ. 8/15/48, φ. 8/15/27
Αρχείο ΚΚΕ κ. 245: φ. 13/7/213
Αρχείο ΚΚΕ κ. 246: φ. 13/8/100
Αρχείο ΚΚΕ κ. 299: φ./13/61/68
Αρχείο ΚΚΕ κ.110: φ. 4/2/118

Αρχείο ΚΚΕ κ. 371: φ. 20/21/43, φ.20/21/22, φ. 20/21/30, φ. 20/21/114, φ. 20/21/88, φ.20/21/33, φ. 20/21/19, φ. 20/21/46

Αρχείο ΚΚΕ κ. 372: φ. 20/22/41, φ. 20/22/47, φ.20/22/5, φ. 20/22/28, φ.20/22/23, φ. 20/22/38, φ. 20/22/68, φ. 20/22/33, φ. 20/22/35, φ. 20/22/41, φ 20/22/55, φ. 20/22/53, φ. 20/22/72

1.8. Αρχείο ΕΔΑ: κ. 478

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 12

Αρχείο ΕΔΑ: κ.11.1

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 480.1

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 487

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 475

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 4

Αρχείο ΕΔΑ: κ 256.1

Αρχείο ΕΔΑ: κουτί 479

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 693

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 256.2

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 477

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 537.2

Αρχείο ΕΔΑ: κ. 484

2. Μουσείο Μπενάκη

Αρχείο Πλαστήρα: αρ. φακ. 18

Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου κουτί 11: φ. 226/11/61, φ. 226/11/101, , φ. 226/11/90, , φ. 226/11/79, 226/11/94

Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου κουτί 25: φ. 226/25/1, φ. 226/25/2, φ. 226/25/22,

Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου κουτί 26: φ. 226/22/26

3. Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου

φακ. 21: φ. 1/21/212

4. Ίδρυμα Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή (ΙΚΚ)

Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή: φακ. 24^Α 002280, φακ. 24^Α 002371, φ. 25^Α 000371, φ. 27^Α 000989, φ. 27^Α 000960, φ. 27^Α 1039, φ. 27^Α 001015, φ. 6 -1036

Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα: φ. 55/1/21/1, φ. 55/1/14/1, φ. 57/2/2/1, φ. 55/2/6/1, φ. 55/2/18/1, φ. 56/1/23/1, φ. 56/1/17/1

5. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη: φακ.113 υποφ.1, φακ. 115 υποφ. 2, φακ. 113 υποφ. 4

Αρχείο Τσάτσου: φακ. 54 υποφ.1, φακ. 55 υποφ. 1, φακ. 62 υποφ. 6, φακ. 56 υποφ. 5, φακ. 62 υποφ. 1, φακ. 62 υποφ. 3, φακ. 62 υποφ. 5, φακ.57 υποφ. 2, φακ. 60 υποφ. 1

6. Γενικά Αρχεία Κράτους (ΓΑΚ)

Αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών: κ. 133, φ. 368, φ. 54

Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων: φ. 385, φ. 353, φ. 368, φ. 355

7. Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Α. Παπανδρέου

Αρχείο Γεωργίου Παπανδρέου: κουτί 3, κουτί 6 φακ. 4

8. *Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ)*
Αρχείο Λυκουρέζος Πανσανίας: φακ. 2
Αρχείο Δημήτριος Σοϊμοίρης: κ.1 φακ. 3, κ.1 φακ. 8
9. *Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, Κεντρική Υπηρεσία, Αθήνα (ΔΙΑΥΓΕ)*
1953:κουτί 55 υποφ. 14,
1954: κουτί 57 υποφ. 2, φακ. 45, φακ. 85 υποφ. 1
10. *Εταιρεία Μελέτης της Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας (ΕΜΙΑΝ)*
Αρχείο Καίτης Τοπάλη: φακ. 5 υποφ. 3
Συλλογή Ρηνιώς Παπατσαρούχα Μίσσιου: φακ.1 υποφ. 2.
11. *Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου*
Αρχείο Καρτάλη: κ.56/10.97, κ.56/10.89
12. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*
Συνεδριάσεις της 21^{ης} Ιανουαρίου 1958

Βρετανικές

1. *National Archives, Λονδίνο*

Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών και της Κοινοπολιτείας (FCO): 141/4099, 141/3723, 141/4221, 141/3658, 141/4305, 141/4222, 141/3964, 141/3461, 141/4139, 141/4138, 141/4122, 141/4125, 141/3460, 141/4147, 141/4282, 141/4148, 141/3462, 141/4162, 141/3209, 141/4149, 141/4105

Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών (FO): 371/117612, 371/112844, 371/112846, 371/136223, 371/112828, 286/1338, 371/117624, 371/112847, 371/123845, 371/117633, 371/11764, 371/117647, 286/1263, 371/117650, 371/117659, 286/1287, 286/1288, 371/17615, 286/1290, 371/117667, 286/1270, 286/1264, 286/1300, 371/123869, 371/117679, 371/123847, 286/1340, 371/123866, 371/117677, 371/117670, 371/123938, 371/123884, 371/123890, 371/123904, 371/123863, 371/123887, 371/119082, 286/1341, 371/123933, 371/130014, 371/130139, 371/123941, 371/130123, 371/123940, 286/1339, 371/123922, 371/136306, 371/136218, 371/130053, 371/136308, 371/136313, 371/136312, 371/136309, 371/136314, 371/152961, 371/117632

Αρχεία του Υπουργείου Αποικιών (CO): 926/446, 926/671, 926/924, 926/676, 926/677, 926/526, 1027/126, 926/675, 926/726, 926/674

Ελλαδικός Τύπος

Αθηναϊκή: 1956

Ακρόπολις: 1954-1957

Απογευματινή: 1954-1956, 1958-1959

Εθνικός Κήρυξ: 1955-1956

Έθνος: 1956 -1957, 1959

Ελευθερία: 1954-1959

Εστία: 1954-1955, 1958-1959

Η Αυγή: 1953-1959

Η Βραδυνή: 1958-1959

Η Δημοκρατική: 1951-1952

Η Εφημερίδα των Συντακτών: 8/5/2016

Η Καθημερινή: 1951, 1954-1959

Η ΩΡΑ: 1956

Μακεδονία: 1954 -1955, 1958

Ριζοσπάστης: 1946-1947

Στρατιωτικά Νέα: 28/1/58 και 29/1/58

Τα ΝΕΑ: 1954-1955

Το ΒΗΜΑ: 1954-1958

Κυπριακός Τύπος

Times of Cyprus: 5/2/56, 29/1/57

ΦΩΣ: 15/9/52

Παρατηρητής: 1/3/47

Αλήθεια: 7/10/57

Ανεξάρτητος: 19/1/53

Έθνος: 3/3/1947, 12/10/55, 5/2/56, 22/4/56, 24/4/56, 27/4/56, 18/4/57, 8/5/57, 16/5/57, 10/7/57, 14/9/57, 5/10/57

Ελευθερία: 16/5/52, 29/5/52, 7/6/52, 5/4/55, 27/8/55, 31/8/55, 19/11/55, 3/3/57, 18/3/58, 10/6/58, 18/11/58

Νέος Δημοκράτης: 1951-1955

Νέος Κυπριακός Φύλαξ: 2/5/47, 14/11/50

Ο Φιλελεύθερος: 19/4/57, 28/7/59, 01/08/59, 16/12/60

Χαραυγή: 1956-1959

Περιοδικός Τύπος

Επιθεώρηση Τέχνης: 1955

Νέα Εστία: 1955,1957

Νέος Κόσμος: 1951, 1955-1958

Πολιτικά Φύλλα: 1956

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Δημοσιευμένες Πηγές

Ελληνικές

Γεροζήσης Τριαντάφυλλος (επιμ.) *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων, Τόμος Α' 1915-1956*, Αθήνα 1994

Γεροζήσης Τριαντάφυλλος (επιμ.) *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων, Τόμος Β' 1957-1958*, Αθήνα 1994

Γεροζήσης Τριαντάφυλλος(επιμ.) *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων, Τόμος Γ' 1959-1967*, Αθήνα 1994

Γραφείο Τύπου και μελετών της ΕΔΑ, *Άρθρα-Λόγοι-Δηλώσεις 1952-1957 του Στρατηγού Σαράφη. Αναμνηστική Έκδοση.* Αθήνα 1957

Γραφείο Τύπου και μελετών της ΕΔΑ, *Η εισήγησης του Προέδρου της ΕΔΑ κ. Ιωάν. Πασαλίδη εις το Γενικό Συμβούλιο του Κόμματος κατά την πρώτην μετά την Πανελλαδικήν Συνδιάσκεψιν σύνοδον του από 1^{ης} έως 3ης Δεκεμβρίου 1956. Η πολιτική απόφασις του Γενικού Συμβουλίου της ΕΔΑ*, Αθήνα 1957

Γραφείο Τύπου και μελετών της ΕΔΑ, *Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα κείμενα (Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις Βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11-56)*, Αθήνα 1956

Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, *Το κυπριακό πρόβλημα και οι συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου*, Αθήνα 1959

Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Αποφάσεις και Ανακοινώσεις του Γ.Σ και της Δ.Ε της ΕΔΑ πάνω στα Ζωτικά Προβλήματα του λαού και της χώρας*, Αθήνα 1955

Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Εισηγήσεις στη Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη (15)18)7)56)*, τευχ. 1) *Η Κεντρική Πολιτική Εισήγηση του κ. Ιωάν. Πασαλίδη προέδρου της ΕΔΑ, βουλευτού Θεσσαλονίκης*, 2) *Η ενότητα των εθνικών δυνάμεων, εισήγηση του κ. Α. Μπριλλάκη της Δ.Ε της Ε.Δ.Α, βουλευτού Πειραιώς*, 3) *Η Πολιτική Απόφαση της Α' Πανελλαδικής Συνδιασκέψεως της Ε.Δ.Α, Ψηφίσματα*, Αθήνα 1956

Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Η Υπεράσπιση της Δημοκρατίας*, Αθήνα 1959

Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Προγραμματικές Αρχές της Ε.Δ.Α*, Αθήνα 1952

Η πολιτική της Ε.Δ.Α. Επίσημα Κείμενα. Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3/12/56 μέχρι 25/9/57, Αθήνα 1957

Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθείας(επιμ.), *Πολιτικές Αποφάσεις και Ψηφίσματα Συνεδρίων του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ) και του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ)*, Λευκωσία 2014

Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η 7^η Πλατιά Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Εισηγήσεις-Αποφάσεις-Ομιλίες-Πρακτικά, 18-24 Φλεβάρη 1957*, Αθήνα 2011.

ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, Τόμος έβδομος 1949-1955*, Αθήνα 1995

ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα. Τόμος όγδοος. 1956-1961*, Αθήνα 1997.

Κόντης Β., Γ. Μούρελος, Κ. Παπουλίδης, Μ. Γ. Προζουμέντσικοφ, Ν. Ντ. Σμιρνόβα, Ν.Γ. Τομίλινα (επιμ.) *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Θεσσαλονίκη 2003

Νεάρχου Νεάρχος(επιμ.), *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Τόμος Α' 1948-1954*, Λευκωσία 1991

Νεάρχου Νεάρχος(επιμ.), *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Τόμος Β' 1955-Απρίλιος 1957*, Λευκωσία 1992

Παπαγεωργίου Σπύρος, *Αρχείον των Παρανόμων Εγγράφων του Κυπριακού Αγώνος, 1955-1959*, Λευκωσία 1984

Πετρίδης Παύλος(επιμ.) *Εξουσία και Παραεξουσία στην Ελλάδα (1957-1967). Απόρρητα Ντοκουμέντα*, Αθήνα 2000.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (επιμ.) *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και κείμενα, Τόμοι 1 και 3*, Αθήνα 2005.

Το εκλογικό πρόγραμμα της ΕΔΑ, Αθήνα 1958

Χατζηβασιλείου Ευάνθης (επιμ.) *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και κείμενα, Τόμος 4^{ος}*, Αθήνα 2005.

Αμερικάνικες

Department of State, Foreign Relations of the United States (FRUS), Washington DC

Τόμος: 1955-1957, Volume XXIV

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Close David, *Ελλάδα 1945-2004. Πολιτική. Κοινωνία. Οικονομία*, Θεσσαλονίκη 2006

Crouzet Francois, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1959, Τόμος Α' και Β'*, Αθήνα 2011

Iatrides, John O., «Αμερικάνικες παρεμβάσεις στην Ελλάδα του πρώιμου Ψυχρού Πολέμου: Η αναζήτηση του «ισχυρού ανδρός» και η «λύση Παπάγου» στο Νίκος Μαραντζίδης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Αθήνα 2018

Kizilyurek Niyazi , *Μια εποχή της Βίας. Το σκοτεινό 1958*, Λευκωσία 2015

Markides Diana, *Κύπρος 1957-1963*, Αθήνα 2009

Meynaud Jean - Π. Μερλόπουλος - Γ. Νοταράς, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Α' Τόμος 1946-1965*, Αθήνα 2002

Αβέρωφ -Τοσίτσας, Ευάγγελος, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, Τόμος Α και Β', Αθήνα 1982

Αγγέλου Γιάννης, *Οι κομμουνιστές. Μηνήμες και Μαρτυρίες*, Αθήνα 1990

Αλέκου Αλέξης, «Όψεις του ελληνικού εμφυλίου στην Κύπρο», στο *Πρακτικά συνεδρίου. Οι κρίσιμες δεκαετίες 1940 και 1950: Διακοινοτικές και Ενδοκοινοτικές Σχέσεις στην Κύπρο*, Λευκωσία 2017

Αλέκου Αλέξης, *1948. Ο Ελληνικός Εμφύλιος και η Κύπρος*, Λευκωσία 2012

Αλεξανδράκης Μενέλαος, Βύρων Θεοδωρόπουλος, Ευστάθιος Λαγάκος, *Το κυπριακό 1950-1974. Μια ενδοσκόπηση*, Αθήνα 1987

Αλεξάνδρου Χαράλαμπος, «Εισαγωγή», στο *Προπαγάνδα και Αντιπροπαγάνδα. Απελευθερωτικός Αγώνας 1955-1959*, Λευκωσία 2013

Αλεξάνδρου Χαράλαμπος, *Προπαγάνδα και Αντιπροπαγάνδα στον Κυπριακό Αγώνα, 1955-1959. Διδακτορική Διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας*, Λευκωσία 2016

Αλεξοπούλου Χριστίνα (καταγραφή και σχόλια), *Στέφανος Στεφάνου. Ένας απ' τους πολλούς της Ελληνικής Αριστεράς 1941-1971*, Αθήνα 2013

Αλιβιζάτος, Νίκος Κ., *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, 1800-2010*, Αθήνα 2011.

Αναστασιάδης, Γιώργος Ο., *Πολίτευμα και Κομματικοί Σχηματισμοί στην Ελλάδα (1925-1967). Ιστορική Επισκόπηση*. Θεσσαλονίκη 1991

Ανδρειωμένος Γιώργος, *Λογοτεχνικά περιοδικά της αριστεράς και Διονύσιος Σολωμός (1924-1967)*, Αθήνα 1998

Αντωνίου Αντώνης, *Ελληνική Αριστερά και Κυπριακό Ζήτημα στη δεκαετία του 1950*, Διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών. Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος 2015

Αργυρίου Σοφία, *Το εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων κατά την τελευταία περίοδο της Αγγλοκρατίας 1950-1960*, Αθήνα 2017

Βαλντέν Σωτήρης, «Εθνικισμός και Εσωτερική Πολιτική: Μακεδονικό και Βορειοηπειρωτικό στη μεταπολεμική κομματική διαμάχη» στο Επιστημονικό Συμπόσιο Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός (21-22 Ιανουαρίου 1994), Αθήνα 1995

Βαρών-Βασάο, Οντετ, «Από την ΕΟΝ στην ΕΠΟΝ-Μνήμες και βιώματα από δύο νεανικές οργανώσεις» στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003

Βαφέας Νίκος-Βαγγέλης Τζούκας, «Από την Αντίσταση στη Βουλή: πρώην Εδεσίτες στα κοινοβουλευτικά έδρανα» στο *Δοκίμες*, τευχ. 15-16 Αθήνα 2010

Βλάχος Άγγελος, *Μια φορά κι ένα καιρό ένας διπλωμάτης (50 κυβερνήσεις). Τόμος Δ'. Γενικός Πρόξενος Α. Ιερουσόλυμα. Β. Λευκωσία*, Αθήνα 1999

Βλάχος Άγγελος, *Δέκα χρόνια κυπριακού*, Αθήνα 1980

Βόγλης Πολυμέρης. *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα 2004

Βούλτεψης Γιάννης(επιμ.), *Υπόθεσις Μανώλη Γλέζου (Η δίκη κατασκοπίας με τον Α.Ν 375 στο Στρατοδικείο Αθηνών)*, Αθήνα 1960

Βουρνάς Τάσος, *Η διάσπαση του ΚΚΕ. Ιστορικό σχεδιάσμα μιας 30ετίας από το τέλος του εμφυλίου πολέμου ως τα γεγονότα του Φλεβάρη του 1968*, Αθήνα 1983

Γεωργής Γιώργος, «Η αποτίμηση του αγώνα της ΕΟΚΑ από το Γιώργο Σεφέρη» στο Γ.Γ. Γιώρκας, Ν. Ελευθερίου, Μ. Χατζηνικολάου (επιμ.) *Επιστημονικό-Ιστορικό Συνέδριο. Πενήντα χρόνια μετά την έναρξη του Απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια ιστορική αποτίμηση (Πανεπιστήμιο Κύπρου-15 Οκτωβρίου 2005)*, Λευκωσία 2006

Γεωργής Γιώργος, «Κωνσταντίνος Καραμανλής-Γιώργος Στ. Σεφεριάδης: σχέση αμοιβαίας εκτίμησης.» στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β'*, Αθήνα 2008

Γεωργής Γιώργος, «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος» στο Ιωάννης Θεοχαρίδης (επιμ.) *Κύπρος. Το Πολιτιστικό της Πρόσωπο Δια Μέσου των Αιώνων*, Λευκωσία 2003

Γεωργής Γιώργος, *Σεφέρης-Αβέρωφ. Η ρήξη*. Αθήνα 2018

Γιανναρής Γιώργος, *Φοιτητικά κινήματα και ελληνική παιδεία, Τόμος Β΄*, Αθήνα 1993

Γιαννοπούλου Δανάη, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα 2014

Γιανουλόπουλος Γιάννης, «Το ελληνικό παρακράτος και η μακρά ιστορία, το φοιτητικό κίνημα των αρχών της δεκαετίας του 1960: Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Πρακτικά Ημερίδας, Δολοφονία Λαμπράκη, η ιστορική συζήτηση 50 χρόνια μετά*, Αθήνα 2016

Γιανουλόπουλος Γιάννης, *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία 1945-1963*, Αθήνα 1992

Γρίβας Γεώργιος, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α, 1955-1959*, Αθήνα 1961

Δαφνής Γρηγόριος, *Σοφοκλής Ελευθέριου Βενιζέλος 1894-1964*, Αθήνα 1970

Δεδέ Κατερίνα, *Η ανάδυση του Κέντρου στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου του Νικόλαου Πλαστήρα*, διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Σχολή Κοινωνικών Επιστημών. Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Κόρινθος 2013

Δεμερτζής Νίκος, «Ο ελληνικός εμφύλιος ως πολιτισμικό τραύμα» στο *Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τευχ. 28, Χειμώνας 2011-2012

Δημόκριτος, *Η Ακελική Ηγεσία και ο Ένοπλος Αγώνας Μαρξιστική Κριτική (Με απάντηση στην Κ.Ε του ΑΚΕΛ)*, 1982

Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Η ελληνική πολιτική ζωή: Εικοστός αιώνας. Από την προβενιζελική στη μεταπαπανδρεϊκή εποχή. Με ένα επίμετρο για τον Γ. Παπανδρέου*, Αθήνα 1997

Δίγκλης, Παύλος Μ., *ΑΚΕΛ. Με τόλμη και παρρησία. Προσωπικές μαρτυρίες*. Λευκωσία 2010

Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Β΄ Τόμος 1949-1968, Αθήνα 2011

Δορδανάς, Στράτος Ν., *Η γερμανική στολή στη Ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του Δοσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Αθήνα 2011

Δραγούμη, Φίλιππος Στεφ., *Επί του Κυπριακού Θέματος. Νοέμβριος 1952-Σεπτέμβριος 1956*, Αθήνα 1956

Εκδόσεις Συλλόγου Επανατρισεθέντων εκ του Παραπετάσματος, Αποκάλυψις της Εθνοπροδοσίας του ΚΚΕ και των Συνοδοιπόρων του, Αθήνα 1961

Έκδοσις Πολιτικών Νεολαίων, *Ηγωνίσθησαν οι Κύπριοι. Ενίκησεν η Τουρκία. Η αλήθεια δια το Κυπριακόν*, Αθήνα 1959

Ελεφάντης Αγγελος, «Η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης» στο *Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)* στο 4ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 24-27 Νοεμβρίου 1993, Αθήνα 1994

Ελληνική Επιμορφωτική Εταιρεία, *Πίσω από τα συνθήματα. Η άλλη όψις του νομίσματος*, Αθήνα 1958

ΕΟΚΑ, *Η κομμουνιστική ηγεσία έναντι του κυπριακού αγώνος*, χ. τ, 1958

Ζαβού Σούλα, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 2002

Ζαμπάς Θεοδής, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου 1920-1960*, Λάρινακα 2009

Ηλιού Φίλιππος, «Δημοκρατικές συγκλίσεις και συμμαχίες. Ο Γεώργιος Καρτάλης και οι έλληνες κομμουνιστές μετά τον εμφύλιο πόλεμο» στο *Αρχαιοτάξιο*, τευχ. 7, Μάιος 2005

Ηλιού Φίλιππος, «Μιλτιάδης Πορφυρογένης: το πορτραίτο ενός κομμουνιστή ηγέτη» στο *Αρχαιοτάξιο*, τευχ. 7 Μάιος 2005

Ηρακλείδης Αλέξης, *Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004. Από την Ένωση στη Διχοτόμηση*, Αθήνα 2006

Ηρακλείδης Αλέξης, *Το κυπριακό. Σύγκρουση και Επίλυση*, Αθήνα 2002

Θεοτόκης, Σπύρος Ι., *Πολιτικοί Αναμνήσεις*, Αθήνα 1986

Θρασυβούλου Μάριος, *Ο Εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων. Από την αποικιοκρατία στην Ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, Θεσσαλονίκη 2016

Ιεροδιακόνου Λεόντιος, «Το κυπριακό από τον Β' Παγκόσμιο ως την ανεξαρτησία» στο Γιώργος Τενεκίδης- Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και οι Αγώνες του Λαού της*, Αθήνα 2000, σ. 171.

Ιωάννου, Κρατερός Μ., «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου για την Κύπρο» στο Π. Πετρίδης-Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Αθήνα 1994

Καβαλλάρη Ευγενία, *Οι ιστορικές εκλογές του 1958 και η Ημαθία*, Αθήνα 2015

Καζαμίας Γιώργος-Γιάννης Στεφανίδης (Πρόλογος-επιμέλεια-σχόλια.Εισαγωγή) *Γεώργιος Παγωμένος, Το ημερολόγιο ενός Έλληνα στρατιώτη στον πόλεμο της Κορέας. Ιανουάριος-Νοέμβριος 1953*, Αθήνα 2004

- Καϊδατζής Ακριτάς, «Ο Αλέξανδρος Σβώλος ως πολιτικός αρχηγός (1945-1946). Απάνθισμα πολιτικών παρεμβάσεων (Από το ΣΚ-ΕΛΔ στο ΔΚΕΛ)» στο Γιώργος Κασιμάτης-Γιώργος Αναστασιάδης (επιμ.), *Αλέξανδρος Σβώλος. Ο Συνταγματολόγος, Ο Πολιτικός, Ο Οραματιστής*. Αθήνα 2009
- Κακουλλή Λουκά, *Αδάμ Αδάμαντος. Το αηδόνι της Αμμοχώστου*, Λευκωσία 2002
- Καραγεώργος, Δημήτρης Ι., *Η διαδρομή του Ελληνικού Συναγερμού. Από την Ίδρυση του ως την αδρανοποίηση του, 1951-1956*, διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Β' Κύκλος Μεταπτυχιακών Σπουδών, Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2015
- Καραγιάννη, Βασιλική Π., «Ο αυτοπροσδιορισμός του ένοπλου αγώνα: Κύπρος 1955-1959» στο Βασίλης Κ. Γούναρης, Στάθης Ν. Καλύβας, Ιωάννης Δ. Στεφανίδης(επιμ.). *Ανορθόδοξοι πόλεμοι. Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Αθήνα 2010
- Καραγιάννης, Γιώργος Ν. , *Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, Αθήνα 2001
- Καραλή Αιμιλία, *Μια ημιτελής άνοιξη.... Ιδεολογία, πολιτική και λογοτεχνία στο περιοδικό Επιθεώρηση Τέχνης 1954-1967*, Αθήνα 2005
- Καρπόζηλος Κωστής, «Συνδικάτα και πολιτική στην Ελλάδα του Εμφυλίου» στο Χρίστος Χατζηιωσήφ (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση 1945-1952, Τόμος Δ', Μέρος 1^ο*, Αθήνα 2009
- Κάρυος Ανδρέας, «Η προετοιμασία του αγώνα στον Ελλαδικό χώρο» στο *Η προετοιμασία του αγώνα. Προετοιμασία και έναρξη του αγώνα: 1953 έως την εξορία του Μακάριου 9 Μαρτίου 1956, Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 2014
- Κάτρης Γιάννης, *Η γέννηση του Νεοφασισμού (Ελλάδα 1960-1974)*, Αθήνα 1974
- Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική 1946-1948. Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Αθήνα 2008
- Κατσούλης, Γιωργής Δ., *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, Τόμος Ζ', 1950-1968*, Αθήνα 1978
- Κατσουρίδης Γιάννος, «Το εθνικό ζήτημα στην Κύπρο, Η Αριστερά και οι Τουρκοκύπριοι» στο *Πρακτικά Συνεδρίου. Οι κρίσιμες δεκαετίες 1940 και 1950: Διακοινοτικές και Ενδοκοινοτικές Σχέσεις στην Κύπρο*, Λευκωσία 2017
- Καυκαρίδης Χαράλαμπος, *Τουρκία και Κύπρος 1923-1960. Η αρχή της Τουρκικής Πολιτικής στο Κυπριακό-Από τον Ατατούρκ στον Μεντερές*, Λευκωσία 2010
- Κοκκινόφτας Κωστής, *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Λεόντιος*, Λευκωσία 2015

Κολοκασίδης Γιαννάκης, «Ζητήματα Στρατηγικής και τακτικής στον ανταποικιακό αγώνα» στο Χρονικό του Πολίτη τευχ. 183, 9 Οκτωβρίου 2011

Κουδουνάρης, Αριστείδης Λ., *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2010

Κουκουλές Γ.Φ, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944-1948)*, Αθήνα 1995

Κούμας Μανόλης, «Οι ελληνικές κυβερνήσεις και το κυπριακό ενωτικό δημοψήφισμα» στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.). *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974. Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Αθήνα 2013

Κουρκουβέλας Λυκούργος, *Γιώργος Θεοτοκάς (1905-1966): Πολιτικός Στοχαστής*, Αθήνα 2013

Κουρκουβέλας Λυκούργος, *Η Ελλάδα και ζήτημα των πυρηνικών όπλων*, Αθήνα 2011

Κουρουνδής Χαράλαμπος, «Η ΕΔΑ και το Σύνταγμα στην πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία» στο Μιχάλης Λυμπεράτος-Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.) *Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940-1960, 17-20 Απριλίου 2013. Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 2014

Κουσίδου, Ντούνια Α.-Σταύρος Γ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος 1950-1953, Απόπειρα Ιστορικής Καταγραφής*, Αθήνα 1993

Κουφουδάκης Βαγγέλης, «Η εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών και το κυπριακό ζήτημα. Μια πρότυπη περίπτωση ψυχροπολεμικής διπλωματίας» στο Κουλουμπής, Θεόδωρος Α. - Sallie Hicks (επιμ.) *Η αμερικάνικη εξωτερική πολιτική για την Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα 1976

Κρανιδιώτης Γιάννος -Γιώργος Τσαλακός (επιμ.), *Μακάριος όπως τον είδαν....*, Αθήνα 1980

Κρανιδιώτης Νίκος, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα 1981

Κρανιδιώτης Νίκος, *Οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρτινγκ (1955-1956)*, Αθήνα 1987

Κυριακίδης Ρένος, *Μυστική Οργάνωση Κ.Α.Ρ.Η 1931-1964*, χ.τ 1986

Κύρου Αλέξης, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα 1984

Κύρου Αλέξης, *Όνειρα και Πραγματικότητα: σαράπεντε χρόνια διπλωματικής ζωής*, Αθήνα 1972

Κωνσταντινίδης, Κωνσταντίνος Π., *Ψευδώνυμα και Κωδικοί. ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 2011

Κωστής Κώστας, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας»*. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας, Αθήνα 2013

Κώττη Αγγελική. Γιάννης Ρίτσος. *Ενα σχεδιάσμα βιογραφίας. Νέα αναθεωρημένη έκδοση*, Αθήνα 2009.

Λαλιούτη Ζηνοβία, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, Αθήνα 2016

Λαμπάτος Γαβρίλης, *ΚΚΕ και εξουσία (1940-1944)*, Αθήνα 2018

Λαμπρινού Κατερίνα, *ΕΔΑ, 1956-1967: Πολιτική και ιδεολογία*, Αθήνα 2017

Λάμπρου, Γιάννης Κ., «Μελής Ζαχαριάδης, Ο ιδρυτής της Π.Ε.Κ», στο Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών ΧΧΧΙΙΙ, Λευκωσία 2007

Λεονταρίτης, Γιώργος Α., *Από τον εμφύλιο στην Ε.Δ.Α. Τα άγνωστα παρασκήνια (1946-1953)*, Αθήνα 2001

Λεονταρίτης, Γιώργος Α., *Η δημοσιογραφία και η λογοτεχνία της Αριστεράς. Αναζητώντας τη χαμένη Αριστερά*, Αθήνα 2014

Λεονταρίτης, Γιώργος Α., *Ο Παπάγος το Στέμμα και οι Άγγλοι*. Αθήνα 2003

Λιναρδάτος Σπύρος, «Από την ΕΠΕΚ στην Ένωση Κέντρου: Απόπειρες για οργάνωση και νέο πολιτικό λόγο του κεντρικού χώρου» στο Π. Πετρίδης-Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου, 60 χρόνια δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994

Λιναρδάτος Σπύρος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, Τόμος Α': 1949-1952, Τόμος Β': 1952-1957 και Τόμος Γ': 1958-1962*, Αθήνα 2009.

Λοϊζίδης Σάββας, *Ατυχη Κύπρος. Πως έζησα τους πόθους και τους καημούς της 1910-1980*, Αθήνα 1980

Λυμπεράτος Μιχάλης, «Το ΕΑΜ και το «Εθνικό», στο Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής, τευχ. 64, Χειμώνας-Άνοιξη 2014

Λυμπεράτος Μιχάλης, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ. Η Ραγδαία Ανασυγκρότηση της Ελληνικής Αριστεράς και οι Μετεμφυλιακές Πολιτικές Αναγκαιότητες*. Αθήνα 2011

Λυμπεράτος Μιχάλης, *Μετά τον Εμφύλιο. Πολιτικές διαδικασίες και κοινωνική πόλωση στις απαρχές της προδικτατορικής περιόδου* Αθήνα 2015

Μάγερ Κώστας, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Β'. Αθηναϊκές εφημερίδες 1901-1959*, Αθήνα 1959

Μαραντζίδης Νίκος, «Το τριπλό τραύμα: Η μνήμη του Εμφυλίου Πολέμου στην κομμουνιστική Αριστερά» στο Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη, Γιώργος Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος. Πολιτισμικό τραύμα*, Αθήνα 2013

Μαρκεζίνης Σπύρος, *Πορεία Προς τον λαόν. Τόμος Α΄. Οι λόγοι και οι περιодίαι του Αρχηγού από 10 Φεβρουαρίου μέχρι 12 Ιουνίου 1957*, Αθήνα 1957

Μαρκεζίνης Σπύρος, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975). Τόμος Γ΄*, Αθήνα 1994

Μαρκίδη Νταϊάνα, «Κύπρος 1957-1963: Ομοσπονδιακή αντίληψη VS Διακυβέρνηση πλειοψηφίας» στο Χρυσόστομος Περικλέους (επιμ.) *Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια. Επώδυνη πορεία*. Αθήνα 2010

Ματθαίου Άννα-Στρατής Μπουρνάζος-Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Φίλιππος Ηλιού: Ψηφίδες Ιστορίας και Πολιτικής του Εικοστού Αιώνα*, Αθήνα 2007

Μαυροειδής Λευτέρης, *Αγωνιστές. Η ελληνική Αριστερά χθες, σήμερα, αύριο*, Αθήνα 2002

Μαυροειδής Λευτέρης, *Οι δύο όψεις της Ιστορίας. Προσκήνιο και Παρασκήνιο στο Κομμουνιστικό Κόμμα*, Αθήνα 1999

Μελετόπουλος Μελέτης, «Σπύρος Μαρκεζίνης. Ο αστικός ριζοσπαστισμός» στο *Νέα Κοινωνιολογία*, τευχ. 34 Άνοιξη 2002

Μελετόπουλος Μελέτης, *Ιδεολογία του Δεξιού Κράτους 1949-1967. Επίσημος πολιτικός λόγος και κυρίαρχη ιδεολογία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1993

Μεσθανέως, Βασιλική Π., *Η αντιπολίτευση στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, 1949-1963*, Θεσσαλονίκη 2011

Μιχαηλίδης Γιώργος, «Ελληνική Αριστερά και εθνικά ζητήματα κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία» στο Μιχάλης Λυμπεράτος-Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940-1960, 17-20 Απριλίου 2013*, Πρακτικά Συνεδρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2014

Μιχαηλίδης Ιάκωβος, «Άνευ όρων προσφορά φιλίας»: οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, 1955-59» στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β΄*, Αθήνα 2008

Μιχαλόπουλος Δημήτρης, *Η δράση της Λαϊκής Πρεσβείας μετά το ενωτικό δημοψήφισμα του 1950 στην Κύπρο. Ανάπτυπο*, Θεσσαλονίκη 1992

Μπαζούκης, Αλέξανδρος Δ., «Ένας νέος «Εθνικός Βάρδος»; Όψεις της προβολής και της πρόσληψης του Βασίλη Μιχαηλίδη και του έργου του σε ελλαδικά έντυπα στη δεκαετία του 1950» στο *Βασίλης Μιχαηλίδης, 95 χρόνια από το θάνατο του. Πρακτικά ημερίδας. Λευκωσία, 12 Δεκεμβρίου 2012*, Λευκωσία 2015

- Μπάλτα Νάση, «Διαστάσεις και όψεις του εθνικού και αντεθνικού στην κομμουνιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα της περιόδου 1936-1949-Η έννοια της εθνικής ενότητας» στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49'. Από τη δικτατορία στον εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003
- Μπαχάρης Δημήτρης, «Ο Ρόδης Ρούφος και η ΕΟΚΑ: τα όρια του μύθου» στο Νέα Εστία, τευχ. 1856, Δεκέμβριος 2012
- Μπήτον Ρόντρικ, Γιώργος Σεφέρης. *Περιμένοντας τον άγγελο*, Αθήνα 2003
- Μπίτσιος Δημήτρης, *Κρίσιμες ώρες*, Αθήνα 1977
- Μπρακατσούλας Βασίλης, *Ηλίας Ηλιού. Η ζωή και η δράση του*, Αθήνα 2014
- Μπριλλάκης Αντώνης, *Το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα. Ιστορική διαδρομή-κρίση-προοπτικές*, Αθήνα 1980
- Νεφελούδης Παύλος, *Στις πηγές της κακοδαιμονίας. Τα βαθύτερα αίτια της διάσπασης του ΚΚΕ, 1918-1968. Επίσημα κείμενα και προσωπικές εμπειρίες*, Αθήνα 1974
- Νικολαΐδης Κώστας(επιμ.), *Ανθολογία Ποίησης Θοδόση Πιερίδη*, Αθήνα 2010
- Νικολακόπουλος Ηλίας, «Ελεγχόμενη Δημοκρατία. Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία» στο Γιάννης Βούλγαρης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Σωτήρης Ρίζας, Τάσος Σακελλαρόπουλος, Ιωάννης Στεφανίδης (επιμ.), *Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004*, Αθήνα 2011
- Νικολακόπουλος Ηλίας, «Η ΕΔΑ στις εκλογές του 1956» στο Αρχαιοτάξιο, τευχ. 3, Μάιος 2001
- Νικολακόπουλος Ηλίας, «Η πολιτική πορεία του Σοφοκλή Βενιζέλου, 1952-1961: Το κύκνειο άσμα του κόμματος Φιλελευθέρων» στο Τάσος Σακελλαρόπουλος-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Σοφοκλής Ελευθέριου Βενιζέλος. Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή*, Αθήνα 2009
- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2001
- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Ηλίας Ηλιού. Πολιτική Βιογραφία*, Αθήνα 2017
- Νταλαχάνης Άγγελος, *Ακυβέρνητη παροικία. Οι Έλληνες στην Αίγυπτο από την κατάργηση των προνομίων στην έξοδο 1937-1962*, Ηράκλειο 2015
- Εύδης Αλέξανδρος, «Ο πολιτικός Σεφέρης», στον τόμο *Κύκλος Σεφέρη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Αθήνα 1980
- Εύδης Α.Γ. -Σ. Λιναρδάτου-Κ. Χατζηαργύρη, *Ο Μακάριος και οι Σύμμαχοι του*, Αθήνα 1972

- Ο κυπριακός αγών και οι Κομμουνιστάι, Αθήνα 1960
- Παιονίδης Πανίκος, *Τομές σε θέματα λόγου, Λευκωσία 1981*
- Παπαγαθαγγέλου Παπασταύρος, *Η μαρτυρία μου. Πως έζησα την προπαρασκευή και τον αγώνα της Κύπρου, Λευκωσία 1995*
- Παπαγεωργίου Θωμάς, *Η Κυπριακή Ενωτική Κίνηση στην Αθήνα, 1931-1940. Οι βρετανικές αντιδράσεις και η στάση των ελληνικών κυβερνήσεων, Λευκωσία 2015*
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *ΑΚΕΛ το άλλο Κ.Κ.Ε, Αθήνα 1984*
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Καραμανλής και Κυπριακόν, Αθήνα 1992*
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Κυπριακή Θύελλα 1955-59, Λευκωσία 1977*
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1978-1978. Η εξέγερση της ΕΟΚΑ. Επαφές Μακαρίου-Χάρτινγκ. Κύπριοι στην Αγχόνη. Γρηγόρης Αυξεντίου, Λευκωσία 1980*
- Παπαδημητρίου Γιάννης, *Η αναλαμπή της αριστεράς. Οκτώ συγκλονιστικές εκλογικές αναμετρήσεις 1950-1967. Η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) στο πολιτικό προσκήνιο, Αθήνα 2001*
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, Αθήνα 2006*
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, «Και εχρειάσθη η 21η Απριλίου δια να μη απωλεσθή η νίκη του Γράμμου»: η ιδεολογία της μετεμφυλιακής Δεξιάς και η κατάργηση της Ιστορίας στον λόγο της «Επανάστασης» στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.) *Η δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές Πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος-Αντίσταση, Αθήνα 1999*
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, «Τα Δεκεμβριανά στη δεξιά μνήμη της δεκαετίας του 1980 και η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης» στο Θανάσης Δ. Σφήκας, Λουκιανός Ι. Χασιώτης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Δρόμοι του Δεκεμβρίου: Από τον Λίβανο στην Αθήνα, 1944, Αθήνα 2016*
- Παπαθανασίου Ιωάννα, «Ηττημένος Πρωταγωνιστής: Το κομμουνιστικό κόμμα στα χρόνια 1945-1950» στο Χρίστος Χατζηιωσήφ (επιμ) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση 1945-1952, Τόμος Δ', Μέρος 1^ο, Αθήνα 2009*
- Παπαθανασίου Ιωάννα, «Όρια και δυναμική της ένταξης στην προδικτατορική ΕΔΑ. Απόπειρα καταγραφής της αριθμητικής εμβέλειας, της γεωγραφικής κατανομής και της κοινωνικής σύνθεσης του αριστερού πληθυσμού», στο Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τευχ. 84, 1995

Παπαθανασίου Ιωάννα, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά. 1951-1967. Το αρχείο της*, Αθήνα 2001

Παπαθανασίου Ιωάννα, *Η νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του 1960. Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*. Αθήνα 2008

Παπαϊωάννου Εζεκίας, *Ενθυμήσεις από τη ζωή μου*, Λευκωσία 1998

Παπαπολυβίου Πέτρος(επιμ.), *Τάσσος Παπαδόπουλος. Τα «σχέδια» για το Κυπριακό από το 1956 έως το 1984. «Υπήρξαν» και «χάθηκαν» ευκαιρίες για λύση; Ιστορική ανάλυση σε σειρά άρθρων που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα Κήρυκας, τη διετία 1984-1985*, Αθήνα 2016

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Ένα άρθρο του Λεωνίδα Παυλίδη για τον Βασίλη Μιχαηλίδη και την «9^η Ιουλίου» στον «Ριζοσπάστη» της εποχής του Εμφυλίου (Ιανουάριος 1947)» στο Άνευ. Περιοδικό Λόγου, Τέχνης και Προβληματισμού, τευχ. 65, χρόνος 17^{ος}, Χειμώνας 2017

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Η Ελλαδική Αριστερά και ο Αγώνας της ΕΟΚΑ. Μια πρώτη προσέγγιση», στο Γ.Γ. Γιώρκας, Ν. Ελευθερίου, Μ. Χατζηνικολάου (επιμ.), *Επιστημονικό-Ιστορικό Συνέδριο. Πενήντα Χρόνια Μετά την Έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια ιστορική Αποτίμηση (Πανεπιστήμιο Κύπρου – 15 Οκτωβρίου 2005)*, Λευκωσία 2006

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Οι ελληνικές κυπριακές πολιτικές δυνάμεις και η εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων στο νησί, 1945-1955» στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974. Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Αθήνα 2013

Παπαφώτης Φώτης, *Ο σύγχρονος εφιάλτης του Έθνους (ΚΚΕ&ΑΚΕΛ)*, Λεμεσός 1996

Πασχαλούδη Ελένη, «Ο εμφύλιος πόλεμος στις εθνικές αφηγήσεις: Η ενσωμάτωση των εμφυλίων στον επετειακό χάρτη των ΗΠΑ, της Ισπανίας και της Ελλάδας» στο Βασίλης Δαλκαβούκης-Ελένη Πασχαλούδη-Ηλίας Σκουλίδας-Κατερίνα Τσέκου (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, Θεσσαλονίκη 2012

Πασχαλούδη Ελένη, «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο: από την αμηχανία των νικητών στη «δικαίωση» των ηττημένων» στο Νίκος Δεμερτζής, Ελένη Πασχαλούδη, Γιώργος Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος. Πολιτισμικό Τραύμα*, Αθήνα 2013

Πασχαλούδη Ελένη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη 2010

Παύλου Σάββας, *Σεφέρης και Κύπρος*, Λευκωσία 2000

- Πετρόπουλος Γιώργος-Νίκος Χατζηδημητράκος (επιμ.) *Υπόθεση Νίκου Μπελογιάννη. Η προανακριτική έκθεση της Ασφάλειας για την πρώτη δίκη*, Αθήνα 2015
- Πιερός Μιχάλης, *Από το μερτικόν της Κύπρου*, Αθήνα 1991
- Ποιος είναι Ποιος Εις την Ελλάδα. Βιογραφικό Λεξικό*. Αθήνα 1958
- Πούγιουρος, Ανδρέας Χ., *Όταν οι μνήμες ζωντανεύουν (Οι αναμνήσεις ενός δημάρχου)*, Λευκωσία 2004
- Πουμπουρής Μιχάλης, *Μέρες Δοκιμασίας*, Λευκωσία 1992
- Πρωτοπαπάς Βασίλης, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου. Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία (1878-1960)*, Αθήνα 2012
- Πυρομάγλου Κομνηνός, *Η κρίσις της πολιτικής ηγεσίας εις την Ελλάδα και την Δυτικήν Ευρώπην*, Αθήνα 1958
- Ράλλης, Γιώργος Ι., *Οι δύο δρόμοι. Δημοκρατία-Κομμουνισμός*, Αθήνα 1958
- Ριζάς Σωτήρης, «Το κόμμα των Φιλελευθέρων και τα Δεκεμβριανά: από τον μεσοπολεμικό δημοκρατικό φιλελευθερισμό στο μεταπολεμικό δημοκρατικό Κέντρο» στο Θανάσης Δ. Σφήκας, Λουκιανός Ι. Χασιώτης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.) *Δρόμοι του Δεκεμβρίου. Από τον Λίβανο στην Αθήνα, 1944*. Θεσσαλονίκη 2016
- Ριζάς Σωτήρης, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, Αθήνα 2011
- Ριζάς Σωτήρης, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008
- Ριζάς Σωτήρης, *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Η Ελλάδα από τον Εμφύλιο στη Μεταπολίτευση*, Αθήνα 2018
- Ριζάς Σωτήρης, *Παρατάξεις και Κόμματα στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα 2016
- Ρίχτερ Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου, Τόμος Β': 1950-1959*. Αθήνα 2011
- Ρωμαίος Γιώργος, *Η περιπέτεια του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα, Τόμος Γ' 1940-1974*, Αθήνα 2012
- Σαββίδης Γ.Π. (επιμ.), *Γιώργος Θεοτοκάς και Γιώργος Σεφέρης. Αλληλογραφία (1930-1966)*, Αθήνα 1975
- Σακελλαρόπουλος Σπύρος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, Αθήνα 2017
- Σακκάς, Γιάννης Δ., *Η Ελλάδα, Το κυπριακό και ο Αραβικός Κόσμος, 1947-1974. Διπλωματία και στρατηγική στη Μεσόγειο την εποχή του Ψυχρού πολέμου*, Αθήνα 2012

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, «Οι Εθνικές διεκδικήσεις 1941-1944» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Τόμος ΙΣΤ', Αθήνα 2000

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, Αθήνα 2001

Σέρβας Πλουτής, *Ένα άλλο μνημόσυνο*, Λευκωσία 1989

Σέρβας Πλουτής, *Κυπριακό: Ευθύνες*, Αθήνα 1980

Σερντεδάκης Νίκος, «Η διαδρομή του φοιτητικού κινήματος στη μετεμφυλιακή Ελλάδα» στο Βαγγελής Καραμανωλάκης, Ευή Ολυμπίου, Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.) *Ελληνική νεολαία στον 20^ο αιώνα. Πολιτικές Διαδρομές, Κοινωνικές Πρακτικές και Πολιτιστικές Εκφράσεις*, Αθήνα 2010

Σεφέρης Γιώργος, *Μέρες Ζ'. 1 Οκτώβρη 1956-27 Δεκέμβρη 1960*, Αθήνα 1990

Σεφέρης Γιώργος, *Μέρες Στ'. 20 Απρίλη 1951- 4 Αυγούστου 1956*, Αθήνα 1986

Σεφεριάδης Σεραφείμ, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία, 1962-1967», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τευχ. 12, Νοέμβριος 1998

Σοφοκλεους Κώστας, *Πάλη για την Ελευθερία, Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις, 1950-1964* Τόμος Β', Λεμεσός 2008

Σταθάκης Γιώργος, «Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ στην Ελλάδα» στο Θανάσης Δ. Σφήκας (επιμ.) *Το Σχέδιο Μάρσαλ. Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, Αθήνα 2011

Στέλγας Νίκος, *Ο αγώνας της ΕΟΚΑ 1955-1959 στα πρωτοσέλιδα του Τουρκοκυπριακού Τύπου 1955-1959*, Λευκωσία 2013

Στέλγας Νίκος, *Ο θάνατος του ανεπιθύμητου βρέφους, Το εγχείρημα της συνεταιρικής δημοκρατίας στα πρωτοσέλιδα του Τουρκοκυπριακού Τύπου 1960-1963*, Αθήνα 2015

Στεφανίδης Ιωάννης (επιμ.) *Χριστόφορος Χρηστίδης, Τα Σεπτεμβριανά* (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955). Συμβολή στην πρόσφατη ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων, Αθήνα 2000

Στεφανίδης Ιωάννης, «...Η Δημοκρατία Δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του «Αντικομμουνιστικού Αγώνος», 1958-1961» στο *Μνήμων*, τευχ. 29 2008

Στεφανίδης Ιωάννης, «Ανακτώντας τα «Πατριωτικά Διαπιστευτήρια»: Ο πολιτικός λόγος της ΕΔΑ στο κυπριακό ζήτημα κατά τη δεκαετία του 1950» στο Γρηγόρης Ψαλλίδα (επιμ.) *Γρηγόρης Φαράκος: Διαδρομές στην Ιστορία. Τόμος τιμητικός για τον Γρηγόρη Φαράκο. Μέρος Α'*, Κέρκυρα 2011

Στεφανίδης Ιωάννης, «Η κίνηση για την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα στη Θεσσαλονίκη, 1950-1958. Εξέλιξη, Οργάνωση, Ιδεολογικά συμφραζόμενα» στο Κλειώ, τευχ 1, Φθινόπωρο 2004

Στεφανίδης Ιωάννης, «Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας 1949-1955. Σε αναζήτηση Ασφάλειας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Σύγχρονός Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του Αιώνα. Τόμος ΙΣΤ΄*, Αθήνα 2000

Στεφανίδης Ιωάννης, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο. Η Ελλάδα και ο Συμμαχικός Παράγοντας (1949-1952)*, Αθήνα 1999

Στεφανίδης Ιωάννης, *Ασύμμετροι Εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα 2002

Στεφανίδης Ιωάννης, *Εν ονόματι του Έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Θεσσαλονίκη 2010

Συριάτου Αθηνά, «Η Βρετανία και το 1956» στο *Αρχειοτάξιο*, τευχ. 18, Νοέμβριος 2016

Συρίγος, Άγγελος Μ., *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα 2015

Σφήκας Θανάσης, «Η Ειρηνοπόλεμη» διάσταση του ελληνικού εμφυλίου πολέμου: Ειρηνευτικές πρωτοβουλίες και δυνατότητες συμβιβασμού, 1945-1949», στο Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.) *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945-1949)*, Αθήνα 2002

Σώτος Κτωρής, *Τουρκοκύπριοι. Από το Περιθώριο στο Συνεταιρισμό (1923-1960)*, Αθήνα 2013

Τεργλεξής Πανταζής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία ενός λάθους*, Αθήνα 2004

Τζεργιάς Παύλος, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας: με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών. Τόμος Α΄*, Αθήνα 2001

Τομαή Φωτεινή, «Επισκέψεις στο εξωτερικό στην πρώτη πρωθυπουργία Καραμανλή», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β΄*, Αθήνα 2008

Τρίκκας Τάσος, *ΕΔΑ, 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς, Τόμος Α΄*, Αθήνα 2009

Τριμικλινιώτης Νίκος, *Η διαλεκτική του έθνους-κράτους και το καθεστώς εξαίρεσης. Κοινωνιολογικές και συνταγματικές μελέτες για την ευρω-κυπριακή συγκυρία και το εθνικό ζήτημα*, Αθήνα 2010

Τσάτσος Κωνσταντίνος, *Ο Αγνώστος Καραμανλής*, Αθήνα 1989

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα 1987

Τσουκαλάς Κώστας, *Η ελληνική τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα 1981.

Φάντης Ανδρέας, *Από το Λαό....με το Λαό....για το Λαό*, Λευκωσία 1997

Φάντης Ανδρέας, *Ο Ενταφιασμός (ενός γλυκύτατου ονείρου) της Ένωσης*, Λευκωσία 1995

Φαράκος Γρηγόρης, *Μαρτυρίες και Στοχασμοί 1941-1991. 50 χρόνια πολιτικής δράσης*, Αθήνα 1993

Φίλιανδρος, Ιωάννης Κ., «Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος στο δημόσιο βίο, 1956-1967» στο Μόσχος Μορφακίδης, Παναγιώτα Παπαδοπούλου, Δημήτρης Αγγελής (επιμ.) *Κωνσταντίνος Τσάτσος. Φιλόσοφος, Συγγραφέας, Πολιτικός. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Αθήνα, 6-8 Νοεμβρίου 2009*, Αθήνα 2010

Φιφής Ιωάννου, *Έτσι άρχισε το κυπριακό, στα χνάρια μιας δεκαετίας (1940-1950)*, Αθήνα 2005

Χαραλαμπίδης Μενέλαος, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα 2012

Χαραλαμπίδης, Χαράλαμπος Αρ., *Η ροδανγή της Λευτεριάς. Το μυστικό ξεκίνημα του επικού απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ*, Λευκωσία 2016

Χασιώτης Λουκής, «Εθνικοφροσύνη και αντικομμουνισμός στο νεανικό τύπο: Η περίπτωση του περιοδικού Παιδόπολις, 1950-1951» στο *Ιστώρ*, τευχ. 15, Ιούλιος 2009

Χατζηαντωνίου Κώστας, *Κύπρος 1954-1974. Από το Έπος στην Τραγωδία*, Αθήνα 2007

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Απαρχές και χαρακτήρας της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Μια επανεκτίμηση» στο Παύλος Σουρλάς (επιμ.) *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας*. Αθήνα 2016

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: Μια κρίσιμη πτυχή της μεταξυρικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, Με βάση βρετανικές πηγές» στο *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXVII, Λευκωσία 2001

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967: Παρατηρήσεις για τη λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού» στο Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.) *Γρηγόρης Φαράκος: Διαδρομές στην Ιστορία. Τόμος τιμητικός για τον Γρηγόρη Φαράκο. Μέρος Α΄*, Κέρκυρα 2011

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Η Τριμερής του Λονδίνου: αποτιμήσεις και ζητήματα ερμηνείας», στο α) *Ο πρώτος χρόνος του Αγώνα. Απρίλιος-Μάρτιος 1956*, β) *Ο αγώνας της ΕΟΚΑ κατά το κρίσιμο έτος 1956. Διαλέξεις Ακαδημίας Ιστορικών Σπουδών 2012-2013 και 2013-2014*, Λευκωσία 2017

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Κόσμοι των ιδεών, ορίζοντες της πράξης: Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και το ελληνικό πολιτικό σύστημα, 1942-1975» στο Μόσχος Μορφακίδης, Παναγιώτα Παπαδοπούλου, Δημήτρης Αγγελής (επιμ.) *Κωνσταντίνος Τσάτσος. Φιλόσοφος, Συγγραφέας, Πολιτικός. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Αθήνα, 6-8 Νοεμβρίου 2009*, Αθήνα 2010

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Κυπριακό, καλοκαίρι 1964: εσωτερικές όψεις των εθνικών θεμάτων» στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η σύντομη δεκαετία του 60'. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες*, Αθήνα 2008

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Ο κυπριακός αγώνας και τα αντιαποικιακά κινήματα του Τρίτου Κόσμου» στο Γ.Γ. Γιώρκας, Ν. Ελευθερίου, Μ. Χατζηνικολάου (επιμ.) *Πενήντα Χρόνια Μετά την Έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια Ιστορική Αποτίμηση (Πανεπιστήμιον Κύπρου-15 Οκτωβρίου 2005)*, Λευκωσία 2006

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Οι πίκρες της ωριμότητας: Ο Γιώργος Θεοδοκάς και το ελληνικό πολιτικό σύστημα, 1950-1966» στο Νέα Εστία, τευχ. 1784, Δεκέμβριος 2005

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Προς διεθνοποίηση του Κυπριακού 1950-1954» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα. Τόμος ΙΣΤ', Αθήνα 2000*

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Σουέζ και Ουγγαρία, φθινόπωρο 1956: η πρόσληψη της κρίσης στην Ελλάδα» στο *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, τευχ. 12 2007

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Σοφοκλής Βενιζέλος: Μια εναλλακτική πρόταση για την εξωτερική πολιτική, 1953-1963» στο Τάσος Σακελλαρόπουλος-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Σοφοκλής Ελευθέριου Βενιζέλος. Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή*, Αθήνα 2009

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ελληνικός Φιλελευθερισμός: Το ριζοσπαστικό ρεύμα: 1932-1979*, Αθήνα 2010

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Εξουσία στην εξουσία, 1954-1956*, Αθήνα 2001

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Στρατηγικές του Κυπριακού. Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα 2005

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Το κυπριακό ζήτημα, 1878-1960. Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα 1998

Χειλά Ειρήνη, «Η αυτοδιάθεση των λαών, ο ΟΗΕ και η προσφυγή της Ελλάδας το 1954. Μια θεώρηση από τη σκοπιά των διεθνών σχέσεων» στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Άγγελος Μ. Συρίγος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974. Αναζητώντας θέση στον κόσμο*, Αθήνα 2013

Χρησιτίδης Χρήστος, «Από την πολιτική κρίση στην αναδιάταξη του πολιτικού σκηνικού. Μια πολιτική αποτίμηση» στο Κωνσταντίνα Μπότσιου και Γιάννης Σακκάς (επιμ.) *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-1962. Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη 2015

Χρησιτίδης Χριστόφορος, *Κυπριακό και Ελληνοτουρκικά. Πορεία μιας εθνικής χρεωκοπίας 1953-1967*, Αθήνα 1967

Χριστοδουλίδης Νίκος, «Το 1956 σημείο καμπής για το κυπριακό: Το βρετανικό σχέδιο Radcliffe» στο Κλειώ, τευχ. 5, Σεπτέμβριος 2009

Χριστοδουλίδης Νίκος, *Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας και το κυπριακό(1977-1988)*, Αθήνα 2013

Χριστοδουλίδης Νίκος, *Τα σχέδια λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, Αθήνα 2009

Χριστοφή Νίκος, «Το χρήσιμο παρελθόν: Η Κύπρος στην Ελληνική και Τουρκική ρητορική της Αριστεράς» στο *Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη του Ρολάνδου Κατσιαούνη. Κοινωνική, Οικονομική και Πολιτική Ιστορίας της Κύπρου*, Λευκωσία 2015

Ψαθάς Δημήτρης, *Από την Εύθυμη Πλευρά*, Αθήνα χ.χ.

Ψαρράς Δημήτρης, «Ο Κωνσταντίνος Πλεύρης και το Κόμμα 4^{ης} Αυγούστου: από τον Μανιαδάκη στον Μιχαλολιάκο» στο *Αρχειοτάξιο*, τευχ. 16, Νοέμβριος 2014

Ψιμούλη Βάσω, «Ελεύθερη Ελλάδα»/«Η Φωνή της Αλήθειας». *Ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ, Αρχείο 1947-1968*, Αθήνα 2006

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Acharya Amitav-See Seng Tan, «The Normative relevance of the Bandung Conference for Contemporary Asian and International Order» στο Amitav Acharya-See Seng Tan (eds) *Bandung revisited. The legacy of the 1955 Asian-African Conference for International Order*, Singapore 2008

Adams, T.W., *AKEL: The Communist Party of Cyprus*, California 1972

Anagnostopoulou Sia, «Makarios III, 1950-1977: Creating the Ethnarchic state» στο Andrekos Varnava and Michalis N. Michael (ed.), *The Archbishops of Cyprus in the Modern Age: The Changing role of the Archbishop-Ethnarch, their Identities and Politics*, Newcastle 2013

Castle Barbara, *Fighting All the Way*, London 1993

Christofis Nikos, «Enosis in the Left Discourse: EDA's Talks in the Greek Parliament», *Paper for the 4th Hellenic Observatory PHD Symposium on Contemporary Greece. Hellenic Observatory, European Institute, LSE, June 25-26 2009.*

Claudin Fernando, *The Communist Movement. From Comintern to Cominform. Part Two. The Zenith of Stalinism*, New York, 1975

Close, David H., «The Reconstruction of a Right-Wing State» στο David H. Close (επιμ.), *The Greek Civil War, 1943-1950. Studies of polarization*, London 1993

Coloumbis, Theodore A., *Greek Political Reaction to American and NATO influences*, New Haven 1966

Coufoudakis Van, «The Cyprus Question: International Politics and the Failure of Peacemaking» στο Theodore A. Couloumbis, Theodore Kariotis, Fotini Bellou (ed.) *Greece in the Twentieth Century*, London 2004

Crawshaw Nancy, *The Cyprus Revolt: An account of the struggle for union with Greece*, Boston 1978

Darwin John, *The Empire Project. The Rise and Fall of the British World-System, 1830-1970*, New York 2009

Eden Anthony, *The Memoirs of Sir Anthony Eden. Full Circle*, London 1960

Emilianides, Achilles C., «The Cyprus Question before the house of Commons: 1954-1955» στο Michalis Kontos, Sozos-Christos Theodoulou, Nikos Panayiotides and Haralambos Alexandrou (ed.) *Great Power Politics in Cyprus: Foreign Interventions and domestic perceptions*, Newcastle 2014

Faustmann Hubert, «The UN and the Internationalization of the Cyprus Conflict, 1949-1958» στο Oliver P. Richmond and James Ker-Lindsay(ed.) *The Work of the UN in Cyprus. Promoting Peace and Development*, New York 2001

- Faustmann Hubert, *Divide and Quit? The history of British Colonial Rule in Cyprus 1878-1960. Including a special survey of the Transitional period. February 1959-August 1960*, Mannheim 1999
- Georghallides G.S., *A political and administrative history of Cyprus 1918-1926. With a survey of the foundations of British rule*, Nicosia 1979
- Hahn, Peter L., *Historical Dictionary of United States-Middle East Relations*, London 2016
- Hatzivassiliou Evanthis, «Greece and the Arabs 1956-1958» στο *Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol 16, 1992
- Hatzivassiliou Evanthis, «Suez crisis, Cyprus and Greek Foreign policy, 1956. A view from the British archives» στο *Balkan Studies*, Vol. 30. (numb. 1) 1989
- Hatzivassiliou Evanthis, *Britain and the International status of Cyprus, 1955-1959*, Minnesota 1997
- Hatzivassiliou Evanthis, *Greece and the Cold War: Frontline state, 1952-1967*, London 2006
- Hellema Duco, «The Relevance and Irrelevance of Dutch Anti-Communism: The Netherlands and the Hungarian Revolution, 1956-1957» στο *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, No. 1 January 1995
- Holland Robert, *Blue-Water Empire. The British in the Mediterranean since 1800*, London 2013
- Holland Robert, *Britain and the Revolt of Cyprus, 1954-1959*, London 1998
- Hyam Ronald, *Britain's Declining Empire: The road to Decolonisation, 1918-1968*, New York 2006
- Iatrides, John O., «Challenging the Limitations of the Atlantic Community. Konstantinos Karamanlis and NATO» στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β', Αθήνα 2008*
- Judt Tony, *Postwar. A history of Europe since 1945*, London 2010
- Karyos Andreas: *EOKA 1955-59: a study of the military aspects of the Cyprus Revolt*. Διδακτορική Διατριβή κατατεθειμένη στο Institute of Commonwealth Studies. School of Advanced Study University of London, January 2011
- Katsourides Yiannos, «The National Question in Cyprus and the Cypriot Communist Left in the Era of British Communism (1922-1959)» στο *Journal of Balkan and Near East Studies*, vol. 16 No. 4 2014

- Katsourides Yiannos, *The Greek Cypriot Nationalist Right in the Era of British Colonialism. Emergence, Mobilisation and Transformations of Right-Wing Party Politics*, Cham 2017
- Katsourides Yiannos, *The History of the Communist Party in Cyprus. Colonialism, Class and the Cypriot Left*, London 2014
- Kelling, George Horton, *Countdown to Rebellion. British Policy in Cyprus, 1939-1955*, London 1990
- Kende Peter, «The Revolution and Western Europe» στο Bela Kiraly, Barbara Lotze, Nandor F. Dreiszeger (eds), *The First War between socialist states: The Hungarian Revolution of 1956 and its impact*, New York 1984
- Kofos Evangelos, *The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflict in Greece (1943-1949)*, Athens 1989
- Koumas Manolis-Christos Christidis, «Georgios Melas, The Greek embassy in Washington, and the Cyprus Question, 1954-1958» στο Modern Greek Studies Yearbook, University of Minnesota, Vol. 26-27 2010-2011
- Ktoris Sotos, «AKEL and the Turkish Cypriots (1941-1955)», στο The Cyprus Review, vol. 25 num.2, Fall 2013
- Leventis Yiorghos, *Cyprus: The struggle for self determination in the 1940's. Prelude to deeper crisis*, Frankfurt 2002
- MacMillan Harold, *Tides of Fortune 1945-1955*, London 1969
- Mayes Stanley, *Makarios. A Biography*, London 1981
- Miller James, «The Greek De Gaulle or “Our Man in Athens”? Karamanlis and the Americans, 1954-1974», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο. Ζάππειο Μέγαρο, 5-9 Ιουνίου 2007. Τόμος Β', Αθήνα 2008*
- Miller James, *The United States and the Making of Modern Greece. History and Power, 1950-1974*, North Carolina 2009
- Morgan Tabitha, *Sweet and Bitter Island. A history of the British in Cyprus*, London 2010
- Nation, R. Graig, *Black Earth, Red Star. A history of Soviet Security Policy, 1917-1991*, New York 1992
- Nicolet Claude, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974. Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Mannheim 2001
- Nogee, Joseph L.-Robert H. Donaldson, *Soviet Foreign Policy since World War II*, Exeter 1985

- Peling Henry, *The British Communist Party. A historical Profile*, London 1975
- Reddaway John, *Burdened with Cyprus. The British Connection*, Nicosia 1986
- Rogan Eugene, *The Arabs. A History*, London 2011
- Sant Cassia, Paul, «The Archbishop in the Beleaguered City: An Analysis of the Conflicting Roles and Political Oratory of Makarios», στο *Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol. 8, 1982
- Service Robert, *Comrades. A world history of Communism*, London 2007
- Soulioti Stella, *Fettered Independence, Cyprus, 1878-1964. Volume One: The narrative*, Minnesota 2006
- Stefanidis, Ioannis D., «Pressure Groups and Greek Foreign Policy, 1945-1967», the Hellenic Observatory, the European Institute, London School of Economics and Political Science, Discussion Paper 6, Δεκέμβριος 2001
- Stefanidis. Ioannis D., *Isle of Discord. Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, London 1999
- Stergiou Andreas, «Soviet Policy towards Cyprus» στο *Cyprus Review*, Vol. 19:2 Fall 2007
- Sutton Christopher, *Britain's Cold War in Cyprus and Hong Kong. A conflict of Empires*, London 2017
- Takeyh Ray, *The Origins of the Eisenhower Doctrine. The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953-1957*, London 2000
- Varnava Andrekos, «Reinterpreting Macmillan's Policy, 1957-1960» στο *Cyprus Review*, Vol. 22:1, Spring 2010
- Vatikiotis P.J., *Nasser and his generation*, London 1978
- Xydis Stephen, *Cyprus. Conflict and Conciliation, 1954-1958*, Ohio 1967
- Xydis Stephen, *Greece and the Great Powers 1944-1947*, Thessaloniki 1963
- Zachariou Stelios, «The road to the Garrison state: An overview of Greek-American Relations during the Eisenhower and Kennedy Administrations (1952-1963)» στο *Modern Greek Studies Yearbook*, Vol. 14/15 (1998/1999)

Παραρτήματα

Συντομογραφίες

ΑΚΕΛ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού
ΑΟΝ	Ανορθωτική Οργάνωση Νεολαίας
ΑΣΚΙ	Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας
ΓΣΕΕ	Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας
ΔΕ	Δημοκρατική Ένωση
ΔΚΕΛ	Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΔΝΕ	Ενιαία Δημοκρατική Νεολαία Ελλάδας
ΕΙΡ	Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας
ΕΜΑΚ	Εθνικό Μέτωπο Απελευθερώσεως Κύπρου
ΕΜΕ	Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία
ΕΟΚΑ	Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών
ΕΠΕΚ	Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου
ΕΡΕ	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
ΗΑΔ	Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία
ΚΑΕ	Κόμμα Αγροτών Εργαζομένων
ΚΑΡΗ	Κύπριοι Αγωνιστές Ριψοκίνδυνοι Ηγέτες
ΚΚΜΒ	Κομμουνιστικό Κόμμα Μεγάλης Βρετανίας
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας

ΚΚΚ	Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου
ΚΚΣΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης
ΚΥΠ	Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών
ΠΕΑΚ	Πανελλήνια Επιτροπή Αυτοδιάθεσης Κύπρου
ΠΕΕΚ	Πανελλήνια Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου
ΠΕΚ	Παναγροτική Ένωση Κύπρου
ΠΕΚΑ	Πολιτική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνος
ΠΕΟ	Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία
ΣΕΚ	Συνομοσπονδία Εργατών Κύπρου
ΣΚΕ	Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΣΚ-ΕΛΔ	Σοσιαλιστικό Κόμμα Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας
ΥΑΚΑ	Υπηρεσία Αντιμετώπισεως Κομμουνιστικής Αντιδράσεως
ΦΔΕ	Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση
ΦΔΚ	Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα

Χρονολόγιο

1950

Ιανουάριος: Διεξαγωγή του ενωτικού δημοψηφίσματος.

Οκτώβριος: Ενθρονίζεται ο Μακάριος ο Γ΄ ως ο νέος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου.

1951

Αύγουστος: Ίδρυση της ΕΔΑ.

Σεπτέμβριος: Με ποσοστό 10,6% η ΕΔΑ εισέρχεται στη Βουλή με 10 βουλευτές.

1952

Νοέμβριος: Ο Ελληνικός Συναγερμός επικρατεί στις εκλογές με ποσοστό 49,2% και ο Παπάγος ανέρχεται στην εξουσία. Η ΕΔΑ μένει εκτός Βουλής.

1953

Μάιος: Ο Παπανδρέου αναλαμβάνει συναρχηγός μαζί με τον Σοφοκλή Βενιζέλο του Κόμματος των Φιλελευθέρων.

1954

Ιούλιος: Οι Βρετανοί καταθέτουν συνταγματικές προτάσεις, συνοδευόμενες από το «ουδέποτε» του Hopkinson.

Αύγουστος: Η ελληνική κυβέρνηση καταθέτει επίσημα για πρώτη φορά προσφυγή για το κυπριακό στον ΟΗΕ.

Νοέμβριος: Διεξαγωγή δημοτικών εκλογών. Οι υποψήφιοι τους οποίους στηρίζει η ΕΔΑ επικρατούν σε όλα τα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη)

Δεκέμβριος: Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών αποφασίζει να μην πάρει απόφαση στο ζήτημα της Κύπρου.

1955

Φεβρουάριος: Ο Μαρκεζίνης ιδρύει το κόμμα των Προοδευτικών.

Απρίλιος: Αρχίζει ο αγώνας της ΕΟΚΑ. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ο οποίος πριν από ένα χρόνο είχε εγκαταλείψει τη συναρχηγία του Κόμματος των Φιλελευθέρων, ιδρύει τη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση (ΦΔΕ).

Αύγουστος: Ξεκινά η Τριμερής Διάσκεψη με τη συμμετοχή της Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας.

Σεπτέμβριος: Ανθελληνικές ταραχές σε Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη.

Οκτώβριος: Πεθαίνει ο Παπάγος. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανεβαίνει στην εξουσία.

Δεκέμβριος: Απαγόρευση ΑΚΕΛ.

1956

Ιανουάριος: Ο Καραμανλής ιδρύει την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ).

Φεβρουάριος: Το ιδιαίτερα ευνοϊκό εκλογικό σύστημα διατηρεί τον Καραμανλή στην πρωθυπουργία, αν και στις εκλογές εξασφαλίζει χαμηλότερο ποσοστό από τον πολιτικό του αντίπαλο (Δημοκρατική Ένωση). Διεξάγεται το 20^ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης (ΚΚΣΕ) όπου καταγγέλλεται η «προσωπολατρία» του Στάλιν και ασκείται κριτική στον τέως Γ.Γ. του ΚΚΣΕ για διώξεις και εγκλήματα εναντίον κομματικών στελεχών, εκτοπίσεις πληθυσμών... Το γεγονός προκαλεί σοβαρούς τριγμούς στον κομμουνιστικό κόσμο.

Μάρτιος: Οι συνομιλίες Μακαρίου-Harding οδηγούνται σε αποτυχία. Ο Μακάριος εξορίζεται στις Σεϋχέλλες. Ακολουθεί κύμα βίαιων διαδηλώσεων σε όλη την Ελλάδα. Η 6^η Ολομέλεια του ΚΚΕ, μετά από παρέμβαση του ΚΚΣΕ και μιας ομάδας κομμουνιστικών κομμάτων, αποφασίζει την αποπομπή του Ζαχαριάδη από την ηγεσία του κόμματος, επικρίνοντας, παράλληλα, τη ζαχαριαδική καθοδήγηση των προηγούμενων χρόνων.

Μάιος: Μαζικά συλλαλητήρια στην Αθήνα με αφορμή την επικείμενη εκτέλεση των Καραολή και Δημητρίου.

Ιούλιος: Ξεκινούν οι εργασίες της Α' Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης της ΕΔΑ.

Οκτώβριος: Ξεκινάει ο πόλεμος στο Σουέζ: δυνάμεις του Ισραήλ μετά από συνεννόηση με την Βρετανία και την Γαλλία εισβάλλουν στην Αίγυπτο.

Νοέμβριος: Τα σοβιετικά τανκς επεμβαίνουν και καταστέλλουν την ουγγρική εξέγερση ως απάντηση στην πρωτοβουλία του ηγέτη της Ουγγαρίας, Imre Nagy, να αποφασίσει, ανάμεσα σε άλλα, την απόσυρση της χώρας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Είχε προηγηθεί εξέγερση του ουγγρικού λαού με έντονο αντισοβιετικό χαρακτήρα, ζητώντας εθνική ανεξαρτησία. Κηρύσσεται

κατάπαυση του πυρός στην Αίγυπτο. Βρετανία και Γαλλία ανακοινώνουν την απόσυρση των στρατευμάτων τους.

Δεκέμβριος: Οι βρετανικές συνταγματικές προτάσεις **Radcliffe** παρουσιάζονται στο Βρετανικό Κοινοβούλιο.

1957

Φεβρουάριος: Παπανδρέου και Βενιζέλος αναλαμβάνουν από κοινού αρχηγοί του Κόμματος των Φιλελευθέρων.

Απρίλιος: Ο Μακάριος επιστρέφει από την εξορία στις Σεϋχέλλες και εγκαθίσταται στην Αθήνα.

Μάιος: Η Ελλάδα ανακοινώνει την ένταξη της στο δόγμα Eisenhower.

Δεκέμβριος: Για πρώτη φορά, έστω και με απλή πλειοψηφία, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ τάσσεται υπέρ της αυτοδιάθεσης της Κύπρου.

1958

Ιανουάριος-Αύγουστος: Κλιμακώνεται η βία στο νησί. Δολοφονίες στελεχών της Αριστεράς, διακοινοτικές συγκρούσεις.

Μάιος: Η ΕΔΑ εκλέγεται αξιωματική αντιπολίτευση.

Ιούνιος: Παρουσιάζεται στη Βουλή των Κοινοτήτων το Σχέδιο **Macmillan**.

Νοέμβριος: Ο Παπανδρέου αποχωρεί από το κόμμα των Φιλελευθέρων.

1959

Φεβρουάριος: Υπογράφονται οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου στη βάση των οποίων ιδρύεται η Κυπριακή Δημοκρατία.

1960

Αύγουστος: Εγκαθιδρύεται επίσημα η Κυπριακή Δημοκρατία.